

LEKSYKON AKSJOLOGICZNY Słowian i ich sąsiadów

Tom 6
RODZINA

LEKSYKON
AKSJOLOGICZNY
Słowian i ich sąsiadów

INSTYTUT SLAWISTYKI POLSKIEJ AKADEMII NAUK
INSTYTUT JĘZYKOZNAWSTWA I LITERATUROZNAWSTWA
UNIwersYTETU MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ
KOMISJA ETNOLINGWISTYCZNA PRZY MIĘDZYNARODOWYM KOMITECIE SLAWISTÓW

LEKSYKON AKSJOLOGICZNY SŁOWIAN I ICH SĄSIADÓW

pod redakcją † Jerzego Bartmińskiego

1

DOM

Redakcja

Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Beata Żywicka

2

EUROPA

Redakcja

Wojciech Chlebda

3

PRACA

Redakcja

Jerzy Bartmiński, Małgorzata Brzozowska, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska

4

WOLNOŚĆ

Redakcja

Maciej Abramowicz, Jerzy Bartmiński

5

HONOR

Redakcja

Petar Sotirov, Dejan Ajdačić

6

RODZINA

Redakcja

Dorota Pazio-Włazłowska

7

DEMOKRACJA

Redakcja

Jerzy Bartmiński, Monika Grzeszczak, Alena Rudenka

KONWERSATORIUM

LEKSYKON AKSJOLOGICZNY Słowian i ich sąsiadów

pod redakcją † Jerzego Bartmińskiego

6

RODZINA

Redakcja
Dorota Pazio-Wlazłowska

Lublin–Warszawa 2025

Recenzja tomu:

dr hab. Ewa Białek, prof. ucz., Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin
[Maria Curie-Skłodowska University, Lublin]

dr hab. Małgorzata Misiak, prof. ucz., Uniwersytet Wrocławski, Wrocław
[University of Wrocław, Wrocław]

prof. dr hab. Aleksandra Niewiara, Uniwersytet Śląski, Katowice
[University of Silesia, Katowice]

Recenzenci poszczególnych artykułów:

Ewa Białek, Monika Grzeszczak, Natalia Korina, Alla Kozhinova, Svitlana Martinek,
Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Popielska-Grzybowska,
Petar Sotirov, Marija Stefanović, Irena Vaňková

Redakcja i korekta językowa: Gordana Đurđev-Malkiewicz, Olga Kowalczyk,
Piotr Styk, Lujza Urbancová, Agnieszka Zygmunt-Bisek

Skład: Janusz Świnarski

Projekt okładki: Jerzy Pieńkowski

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Publikacja dofinansowana ze środków budżetu państwa,
przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu
„Dokonała Nauka II”

**Dokonała
Nauka**

[The work was co-financed from the state funds granted
by the Polish Minister of Science under the Programme
“Excellent Science II”]

© Copyright by Dorota Pazio-Wlazłowska & the respective authors, 2025

This is an Open Access book distributed under the terms of the Creative Commons
Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>),
which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the book
is properly cited.

ISBN: 978-83-66369-86-3 [druk] (ISPAN)

ISBN: 978-83-66369-90-0 [e-book] (ISPAN)

ISBN: 978-83-68741-10-0 [druk] (Wydawnictwo UMCS)

ISBN: 978-83-68741-11-7 [e-book] (Wydawnictwo UMCS)

DOI: <https://doi.org/10.11649/978-83-66369-90-0>

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk

[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences]

ul. Jaracza 1, 00-378 Warszawa,

tel. +48 510 664 062, wydawnictwo@ispan.edu.pl, www.ispan.edu.pl

Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej

[Maria Curie-Skłodowska University Press]

ul. Radziszewskiego 11, 20-031 Lublin,

tel. 81 537 53 04, wydawnictwo@umcs.eu, <https://wydawnictwo.umcs.eu>

Spis treści

<i>Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów – co zawiera, na jakich zasadach się opiera, dla kogo jest przeznaczony? (Jerzy Bartmiński)</i>	7
* * *	
RODZINA – koncept o wielu obliczach (Dorota Pazio-Wlazłowska)	17
* * *	
Koncept RODZINA w języku i kulturze litewskiej (Kristina Rutkovska)	29
* * *	
RODZINA w polskiej lingwokulturze (Iwona Bielińska-Gardziel, Dorota Pazio-Wlazłowska, Beata Żywicka)	55
Axiologický koncept RODINA v jazykovom povedomí Slovákov (Anna Petříková)	111
The Concept of RODINA (FAMILY) in the Czech Language (Lucie Saicová Římalová)	151
RODZINA w języku białoruskim (Jadwiga Kozłowska-Doda)	183
Концепт ПОРОДИЦА у српском језику (Стана Ристић, Ивана Лазић Коњик)	255
* * *	
Językowy obraz FAMILIE we współczesnym języku niemieckim (Jolanta Janoszczyk, Jolanta Knieja)	293
Koncept RODZINA w języku duńskim (Aleksander Kacprzak, Andrzej Szubert)	333
FAMILY (RODZINA) w angielskim językowym obrazie świata (Agnieszka Mierzwińska-Hajnos, Małgorzata Paprota)	363
* * *	
Językowo-kulturowy obraz hiszpańskiej rodziny (FAMILIA) w świetle danych systemowych, ankietowych i tekstowych (Zuzanna Bułat Silva, Daria Rogut)	405
FAMIGLIA – włoska percepcja pojęcia RODZINA (Sylvia Skuza)	439
Oblicza semantyczne francuskiej FAMILLE (Aline Viviani)	473

* * *

Abstrakt	527
Abstract (English)	528
Noty o autorach.	529

Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów – co zawiera, na jakich zasadach się opiera, dla kogo jest przeznaczony?*

† Jerzy Bartmiński

Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów – którego kolejny zeszyt poświęcony RODZINIE oddajemy w ręce Czytelników – jest próbą paralelnego opisanie świata wartości słowiańskich na szerszym tle porównawczym. Tytuł *Leksykonu* jest poniekąd umowny, bo chodzi o wartości podzielane nie tylko przez poszczególne narody słowiańskie, ale też przez ich bliższych i dalszych sąsiadów.

Wartości stanowią rdzeń każdej kultury, a ich rozpoznanie i określenie stosunku do nich jest warunkiem definiowania własnej tożsamości zarówno przez indywidualne jednostki, jak i całe zbiorowości. Problem wartości rodzi jednak wiele pytań. Co jest wartością i dla kogo? Czy istnieje kanon wartości uniwersalnych? Kanon wartości ważnych i konstytutywnych dla kultury europejskiej (z nasuwającymi się pojęciami wolności i równości, godności, praw człowieka)? Wartości ważnych dla kultur narodowych, jak ojczyzna, patriotyzm, demokracja i tolerancja – ale czy dla wszystkich kultur narodowych jednakowo? Konzeptualizowane są wartości bytowe: życie, zdrowie, praca, kariera, pieniądze – ale czy niezależnie od czasu i szerokości geograficznej? W jakim stopniu w dzisiejszym świecie pozostają wciąż istotne pojęcia rodziny, małżeństwa, dziecka? Promotorka badań aksjologicznych w lingwistyce polskiej, Jadwiga Puzynina, zwraca uwagę na to, że wartości „docierają do nas jako treści wyrażen

* Niniejszy artykuł stanowi przedruk z nieznacznymi modyfikacjami tekstu publikowanego w tomie *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 1, *Dom* (Bartmiński i in., 2015, ss. 7–13).

należących do języka” i w związku z tym mogą łatwo podlegać manipulacjom¹. Nasz *Leksykon* powinien pomóc w zapobieganiu manipulacjom znaczeniami nazw wartości.

Zespół autorski skupił uwagę na kilku wartościach wybranych z dużego ich zespołu², licząc się z realnymi możliwościami wykonawczymi, limitowanymi przez środki uzyskane na ograniczony czas³. Wybrano na początek pięć haseł: DOM i EUROPE, bo niezależnie od politycznych i aksjologicznych wyborów mówimy o Europie jako „wspólnym domu”, w którym mieszkamy i w którym chcielibyśmy czuć się „u siebie”; PRACĘ, bo zwłaszcza w dobie szerzącego się bezrobocia stanowi ona przedmiot szczególnego zainteresowania; WOLNOŚĆ, bo jest sztandarową wartością naszej części świata; HONOR, bo sięga źródeł kultury europejskiej, antycznej Grecji, a bliska mu GODNOŚĆ jest wpisana do *Powszechnej deklaracji praw człowieka* uchwalonej przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w 1948 roku. We wszystkich przypadkach wydało się rzeczą interesującą sprawdzić, w jakim stopniu pojęcia te są podobnie, a w jakim specyficznie pojmowane w ramach poszczególnych kultur narodowych. Myślą przewodnią *Leksykonu* jest szukanie „jedności w różnorodności”.

Zainteresowanie wartościami i ich rolą w kulturach narodowych owocuje dziś wieloma wydawnictwami, zarówno w Polsce, jak i na zachodzie i wschodzie Europy. Pomysł naszego *Leksykonu* sięga swoimi początkami lat 90. ubiegłego wieku, kiedy opracowano zbiorowo pojęcie OJCZYZNY w dwunastu językach europejskich⁴, ale w wersji

¹ Jadwiga Puzynina, 2014, s. 7.

² Wstępne projekty przewidywały objęcie badaniami porównawczymi znacznie większej liczby haseł, zob. *Какие ценности участвуют в формировании языковой картины мира славян?* (Бартминский, 2009, s. 59–70); tenże tekst w wersji rozwinętej pt. *Jaké hodnoty spoluutvářejí jazykový obraz světa Slovanů?* „Slovo a Slovesnost”, 71, 2010, ss. 329–339 oraz w wersji polskiej pt. *Jakie wartości współtworzą językowy obraz świata Słowian?* w książce *Polskie wartości w europejskiej aksjoserze*, 2014, ss. 21–28.

³ Praca nad *Leksykonem* była częściowo wspierana przez grant NPRH nr 2/H12/81/2012 pt. *Metody analizy językowego obrazu świata w kontekście badań porównawczych* pod kierunkiem Jerzego Bartmińskiego (współwykonawcy: Iwona Bielińska-Gardziel i Wojciech Chlebda), przyznany Instytutowi Sławistyki PAN w Warszawie na lata 2012–2015.

⁴ Tom pt. *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich* ukazał się w roku 1993 w Lublinie pod redakcją Jerzego Bartmińskiego.

aktualnie realizowanej powstał jako fragment opolskiego programu „komparacji” języków słowiańskich po roku 1945, który przedstawił Stanisław Gajda⁵, a którego wstępny zarys dali w swoich referatach Wojciech Chlebda⁶ i Jerzy Bartmiński⁷, rozwijając go w kolejnych publikacjach. Specyfiką naszego opracowania, jego cechami wyróżniającymi są: po pierwsze – operowanie uzgodnionym systemem narzędzi pojęciowych i wynegocjowaną w toku wielu posiedzeń wspólną terminologią; po drugie – oparcie opisów na porównywalnym zestawie źródeł; po trzecie – przyjęcie podobnych sposobów definiowania znaczeń. Wszystko to razem tworzy wspólną płaszczyznę teoretyczną i metodologiczną (*tertium comparationis*), co paralelnym opisom ma zapewnić porównywalność.

Wartości opisujemy jako „koncepty kulturowe”, czyli pojęcia aksjologicznie nacechowane i wyposażone w swoiste kulturowo konotacje. Rozróżniamy leksemy jako jednostki planu wyrażania z jednej strony – z drugiej zaś strony znaczenia, pojęcia, koncepty i idee jako elementy planu treści. Odpowiednio do tego stosujemy konwencje graficzne: leksemy zapisujemy *kursywą*, pojęcia i koncepty – KAPITALIKAMI, znaczenia podajemy w ‘łapkach’.

Analizy i opisy postanowiliśmy oprzeć na trojakiemu typowi danych. Pierwsze (S) czerpane są ze źródeł systemowych (w tym słownikowych), drugie (A) – ze źródeł „wywołanych”, tj. uzyskanych metodą badań ankietowych, trzecie (T) – z tekstów czerpanych z korpusów narodowych oraz z wysokonakładowej prasy, dobranej wedle reprezentatywnych opcji politycznych i światopoglądowych (łącznie bazę materiałową określamy skrótem S-A-T). Założyliśmy też, że porównanie skupi się na tym, co w poszczególnych językach uchodzi za wspólne (potoczna, standardowa odmiana języka), a koncepcje indywidualne (skądinąd zawsze godne uwagi) będą przywoływane tylko wyjątkowo. Ankiety były przeprowadzane w porównywalnych

⁵ Stanisław Gajda (Red.), *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich* (Gajda, 2000).

⁶ Wojciech Chlebda, *Płaszczyzny oglądu językowego obrazu świata w opisie semantycznym języka* (Chlebda, 2000, ss. 163–178).

⁷ Jerzy Bartmiński, *Językowy obraz świata Polaków w okresie przemian* (Bartmiński, 2000, ss. 179–195).

stuosobowych grupach studentów⁸ (przy równowadze reprezentacji kobiet i mężczyzn, przedstawicieli kierunków humanistycznych i ścisłych), którym zadawano jedno wspólne pytanie, za przykładem lubelskiej ankiety ASA⁹: „Co według ciebie stanowi o istocie prawdziwego X-a?”

Wprowadzenie w pytaniu modyfikatora „prawdziwy” miało służyć ukierunkowaniu odpowiedzi na stronę wyobrażeniową („Jak postrzegasz i konceptualizujesz X-a?”), a nie stronę przedmiotową („Jaki jest X?”), chodziło bowiem o uzyskanie zróżnicowanych narodowo charakterystyk subiektywnych stereotypów Europy, domu, honoru itd., a nie opisów encyklopedycznych. Encyklopedyczne definicje Europy, domu, pracy, ale też w dużym stopniu wolności i honoru, w różnych językach z natury rzeczy muszą być podobne, jeśli nie identyczne, bo muszą odnosić się – w przypadku Europy – do obiektywnych cech kontynentu, w przypadku pozostałych pojęć – do cech uznanych za istotne i typowe. Modyfikator „prawdziwy” przedstawia perspektywę na widzenie podmiotowe, na to, co jest ważne dla osoby odpowiadającej na pytania. Wyniki ankiety są w artykułach przywoływane tylko w wersji syntetycznej, ich dokładniejsze omówienie Czytelnik znajdzie w osobnym tomie *Nazwy wartości w językach europejskich. Raport z badań empirycznych* pod red. Iwony Bielińskiej-Gardziel, Małgorzaty Brzozowskiej i Beaty Żywickiej (Bielińska-Gardziel i in., 2017).

Założeniem autorów haseł było więc nie tyle definiowanie samych pojęć w sensie logicznym, ile zdiagnozowanie specyficznego rozumienia określonych wartości przez użytkowników poszczególnych języków. Dlatego jako narzędzie eksplikacji znaczeń przyjęto subiektywistyczną koncepcję „definicji kognitywnej”, której celem jest nie opis „obiektywnego” znaczenia słów, lecz uchwycenie tego,

⁸ Nawiązano w tym punkcie do porównawczych badań amerykańskich Katza i Braly'ego oraz niemieckich Sodhiego i Bergiusa, które także opierały się na 100-osobowych reprezentacjach studentów różnych narodowości, zob. Uta Quasthoff, *Soziales Vorurteil und Kommunikation. Eine sprachwissenschaftliche Analyse des Stereotyps* (Quasthoff, 1973, ss. 30–49).

⁹ Zob. informacje o ASA (ankiecie słownika aksjologicznego) w artykułach Jerzego Bartmińskiego i Małgorzaty Brzozowskiej w tomie *Język – wartości – polityka* (Bartmiński, 2006, ss. 8–35; Brzozowska, 2006a, ss. 36–43, 2006b, ss. 44–62).

jak mówiący rozumieją znaczenia słów. Stąd też odwoływanie się nie tylko do definicji leksykograficznych podawanych w słownikach językowych (z zasady pretendujących do obiektywizmu), lecz także do osobistych wypowiedzi użytkowników, do tekstów wywołanych metodą ankietową. Ponieważ uwzględnienie sposobów rozumienia słów przez mówiących prowadzi nieuchronnie do ujawnienia różnic, postanowiono systematycznie uzupełniać podstawowe eksplikacje o opisy różnych typowych sposobów profilowania bazowych wyobrażeń¹⁰. Znane z gramatyki kognitywnej pojęcie profilowania zastosowano w zmodyfikowanej wersji wypracowanej na użytek profilowania pojęć.

Opracowania *Leksykonu* podjął się międzynarodowy zespół językoznawców z wszystkich bez mała krajów słowiańskich i niektórych pozasłowiańskich, skupionych w ramach konwersatorium EUROJOS. Opracowanie *Leksykonu* zostało poprzedzone cyklem roboczych spotkań, których owocem była seria publikacji ogłaszanych na łamach rocznika „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” (tomy 20–30 z lat 2008–2018)¹¹ i w ramach lubelskiej „czerwonej serii” pod zbiorczym tytułem *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*¹². Publikowano zarówno szkice doty-

¹⁰ Zob. Когнитивное определение, профилирование и субъектная интерпретация мира (Бартмиński & Небжеговска, 1997, ss. 4–8).

¹¹ Zob. zwłaszcza artykuły: Renata Grzegorzczkova, *Punkty dyskusyjne w rozumieniu pojęcia językowego obrazu świata – widziane z perspektywy badań porównawczych* (Grzegorzczkova, 2009, ss. 15–29); *Jeszcze o rozumieniu JOS-u w perspektywie badań porównawczych: problem inwariantu pojęciowego* (Grzegorzczkova, 2011, ss. 217–225); Jadwiga Puzynina, *Z problemów opisu językowego obrazu świata – pytania i wątpliwości* (Puzynina, 2010, ss. 39–51); Maciej Abramowicz, Jerzy Bartmiński, Wojciech Chlebda, *Punkty sporne i bezsporne w programie EUROJOS: Odpowiedź na pytania i wątpliwości Profesor Jadwigi Puzyniny* (Abramowicz i in., 2011, ss. 227–233); Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, *Jakie dane są relewantne etnolingwistycznie?* (Niebrzegowska-Bartmińska, 2017, ss. 11–29); *O różnych wariantach definicji leksykograficznej – od taksonomii do kognitywizmu* (Niebrzegowska-Bartmińska, 2018, ss. 259–284).

¹² Wydano sześć tomów zbiorowych: *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 1 (2012); *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 2: *Wokół europejskiej aksjosfery* (2014); *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 3: *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć* (2014); *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 4: *Słownik językowy – leksykon – encyklopedia w progra-*

czące problemów teoretycznych i metodologicznych¹³, jak i analizy wybranych konceptów – poza pięcioma wymienionymi także takich, jak RÓWNOŚĆ, DEMOKRACJA, NARÓD, RODZINA, DOBROĆ, PRAWOŚĆ i ODWAGA; RADOŚĆ, KARIERA, PAMIĘĆ, ZDROWIE i CHOROBA; WINA i KARA, ŚWIĘTO i ŚWIĘTOWANIE; por. także dyskusje na temat opozycji SWÓJ – OBCY (w tomie 20. „Etnolingwistyki”) i na temat wartości tworzących „duszę” Europy (w tomie 23. „Etnolingwistyki”).

Pozostaje otwartym pytanie, w jakiej mierze opisy są porównywalne i jakie dalsze perspektywy „komparacji” otwierają? Profesor Swietłana Tołstojowa, podsumowując spotkanie w roku 2012, postulowała kontynuowanie badań w kierunku ujęć bardziej syntetycznych i proponowała opracowanie zgromadzonych materiałów w kategoriach ściśle lingwistycznych, tj. odniesienie ich do systemu językowego¹⁴. Na obecnym etapie pracy projektowanie takich ujęć i wypracowanie nowych perspektyw porównawczych pozostawiamy redaktorom, autorom haseł i Czytelnikom. Nic też nie stoi na przeszkodzie, by listę haseł rozszerzyć i paralelne opisy semantyczne kontynuować.

Leksykon jest adresowany do wszystkich zainteresowanych problematyką wartości, ich rangą i rolą w dyskursie publicznym, w skali zarówno narodowej, jak i ponadnarodowej. Nasza publikacja ma przyczynić się do lepszego rozumienia się ludzi mówiących różnymi językami, ma pomóc im we wzajemnym zbliżeniu. Wyróżnianymi adresatami *Leksykonu* są młodzi adepci studiów językowych i antropologicznych, którzy mają szczególne predyspozycje i zobowiązanie, by wpływać na niwelowanie barier w komunikacji międzykulturowej.

mie badań porównawczych (2018); t. 5: *Koncepty i ich profilowanie* (2019); t. 6: *Jedność w różnorodności. Wokół słowiańskiej aksjospfery* (2019).

¹³ Por. zwłaszcza Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, *Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów w Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów* (w tomie *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 3, *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura (Niebrzegowska-Bartmińska, 2014, ss. 71–102); Nina Gryshkova, *Leksem, pojęcie, stereotyp, koncept, znaczenie, idea – propozycja regulacji terminologicznych* (Gryshkova, 2014, ss. 21–50).

¹⁴ W tomie: *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 2, *Wokół europejskiej aksjospfery* (Podsumowanie obrad, 2014, ss. 262–265).

Bibliografia

- Abramowicz, M., Bartmiński, J., & Bielińska-Gardziel, I. (Red.). (2012). *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów* (T. 1). Wydawnictwo UMCS.
- Abramowicz, M., Bartmiński, J., & Chlebda, W. (2011). Punkty sporne i bezsporne w programie EUROJOS: Odpowiedź na pytania i wątpliwości Profesor Jadwigi Puzyriny. *Etnolingwistyka: Problemy Języka i Kultury*, 23, 227–233.
- Bartmiński, J. (Red.). (1993). *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*. Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, J. (2000). Językowy obraz świata Polaków w okresie przemian. W S. Gajda (Red.), *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich* (ss. 179–195). Uniwersytet Opolski; Instytut Filologii Polskiej.
- Bartmiński, J. (Red.). (2006). *Język – wartości – polityka: Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce: Raport z badań empirycznych*. Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, J. (2010). Jaké hodnoty spoluutvářejí jazykový obraz světa Slovanů? *Slovo a Slovesnost*, 71, 329–339.
- Bartmiński, J. (2014). Jakie wartości współtworzą językowy obraz świata Słowian? W S. Niebrzegowska-Bartmińska, M. Nowosad-Bakalarczyk, & S. Wasiuta (Red.), *Polskie wartości w europejskiej aksjosferze* (ss. 21–28). Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, J., Bielińska-Gardziel, I., & Niebrzegowska-Bartmińska, S. (Red.). (2014). *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: T. 2. Wokół europejskiej aksjosfery*. Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, J., Bielińska-Gardziel, I., & Żywicka, B. (Red.). (2015). *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów: T. 1. Dom*. Wydawnictwo UMCS.
- Bielińska-Gardziel, I., Brzozowska, M., & Żywicka, B. (2017). *Nazwy wartości w językach europejskich: Raport z badań empirycznych*. Państwowa Wyższa Szkoła Wschodnioeuropejska.
- Bielińska-Gardziel, I., Niebrzegowska-Bartmińska, S., & Szadura, J. (Red.). (2014). *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: T. 3. Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*. Wydawnictwo UMCS.
- Brzozowska, M. (2006a). O przebiegu badań nad zmianami w rozumieniu nazw wartości w latach 1990–2000. W J. Bartmiński (Red.), *Język – wartości – polityka: Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce: Raport z badań empirycznych* (ss. 36–43). Wydawnictwo UMCS.
- Brzozowska, M. (2006b). Istotność statystyczna różnic w rozumieniu nazw wartości w ankietach ASA 1990 i ASA 2000. W J. Bartmiński (Red.), *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych* (ss. 44–62). Wydawnictwo UMCS.
- Chlebda, W. (2000). Płaszczyzny oglądu językowego obrazu świata w opisie semantycznym języka. W S. Gajda (Red.), *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich* (ss. 163–178). Uniwersytet Opolski; Instytut Filologii Polskiej.

- Gajda, S. (Red.). (2000). *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*. Uniwersytet Opolski; Instytut Filologii Polskiej.
- Gryshkova, N. (2014). Leksem, pojęcie, stereotyp, concept, znaczenie, idea – propozycja regulacji terminologicznych. W I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, & J. Szadura (Red.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów* (T. 3, ss. 21–50). Wydawnictwo UMCS.
- Grzegorzczkova, R. (2009). Punkty dyskusyjne w rozumieniu pojęcia językowego obrazu świata – widziane z perspektywy badań porównawczych. *Etnolingwistyka: Problemy Języka i Kultury*, 21, 15–29.
- Grzegorzczkova, R. (2011). Jeszcze o rozumieniu JOS-u w perspektywie badań porównawczych: Problem inwariantu pojęciowego. *Etnolingwistyka: Problemy Języka i Kultury*, 23, 217–225.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2014). Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata: Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów. W I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, & J. Szadura (Red.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów* (T. 3, ss. 71–102). Wydawnictwo UMCS.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2017). Jakie dane są relewantne etnolingwistycznie? *Etnolingwistyka: Problemy Języka i Kultury*, 29, 11–29.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2018). O różnych wariantach definicji leksykograficznej – od taksonomii do kognitywizmu. *Etnolingwistyka: Problemy Języka i Kultury*, 30, 259–284.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S., Szadura, J., & Żywicka, B. (Red.). (2018). *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: T. 4. Słownik językowy – leksykon – encyklopedia w programie badań porównawczych*. Wydawnictwo UMCS.
- Podsumowanie obrad. (2014). W J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, & S. Niebrzegowska-Bartmińska (Red.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: T. 2. Wokół europejskiej aksjoserfery* (ss. 261–270). Wydawnictwo UMCS.
- Puzynina, J. (2010). Z problemów opisu językowego obrazu świata – pytania i wątpliwości. *Etnolingwistyka: Problemy Języka i Kultury*, 22, 39–51.
- Puzynina, J. (2014). Kłopoty z nazwami wartości (i wartościami). *Etnolingwistyka: Problemy Języka i Kultury*, 26, 7–20.
- Quasthoff, U. (1973). *Soziales Vorurteil und Kommunikation: Eine sprachwissenschaftliche Analyse des Stereotyps: ein interdisziplinärer Versuch im Bereich von Linguistik, Sozialwissenschaft und Psychologie*. Athenäum Verlag.
- Бартми́ньски, Е., & Небжеговска, С. (1997). Когнитивное определение, профилирование и субъектная интерпретация мира. В Когнитивная лингвистика конца XX века: Материалы Международной научной конференции 7–9 октября 1997: В трех частях: Часть 1 (ss. 4–8). Минский государственный лингвистический университет.
- Бартми́ньский, Е. (2009). Какие ценности участвуют в формировании языковой картины мира славян? W L. Radenković (Red.), *Етнолингвистичка проучавања српског и других словенских језика: У част академика Светлане Толстој* (ss. 59–70). SANU.

Bibliography (Transliteration)

- Abramowicz, M., Bartmiński, J., & Bielińska-Gardziel, I. (Eds.). (2012). *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów* (Vol. 1). Wydawnictwo UMCS.
- Abramowicz, M., Bartmiński, J., & Chlebda, W. (2011). Punkty sporne i bezsporne w programie EUROJOS: Odpowiedź na pytania i wątpliwości Profesor Jadwigi Puzyriny. *Etnolingwistyka: Problemy Języka i Kultury*, 23, 227–233.
- Bartmiński, E. (2009). Kakie tsennosti uchastvuiut v formirovanii iazykovoï kartiny mira slavian? In L. Radenković (Ed.), *Etnolingvistička proučavanja srpskog i drugih slovenskih jezika: U čast akademika Svetlane Tolstoj* (pp. 59–70). SANU.
- Bartmiński, E., & Nebzhegovskaia, S. (1997). Kognitivnoe opredelenie, profilirovanie i sub'ektnaia interpretatsiia mira. In *Kognitivnaia lingvistika kontsa XX veka: Materialy Mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii 7–9 oktiabria 1997: V trekh chastiakh: Chast' 1* (pp. 4–8). Minski gosudarstvennyi lingvisticheski universitet.
- Bartmiński, J. (Ed.). (1993). *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*. Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, J. (2000). Językowy obraz świata Polaków w okresie przemian. In S. Gajda (Ed.), *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich* (pp. 179–195). Uniwersytet Opolski; Instytut Filologii Polskiej.
- Bartmiński, J. (Ed.) (2006). *Język – wartości – polityka: Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce: Raport z badań empirycznych*. Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, J. (2010). Jaké hodnoty spoluutvářejí jazykový obraz světa Slovanů? *Slovo a Slovesnost*, 71, 329–339.
- Bartmiński, J. (2014). Jakie wartości współtworzą językowy obraz świata Słowian? In S. Niebrzegowska-Bartmińska, M. Nowosad-Bakalarczyk, & S. Wasiuta (Eds.), *Polskie wartości w europejskiej aksjoserferze* (pp. 21–28). Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, J., Bielińska-Gardziel, I., & Niebrzegowska-Bartmińska, S. (Eds.). (2014). *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: Vol. 2. Wokół europejskiej aksjoserfery*. Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, J., Bielińska-Gardziel, I., & Żywicka, B. (Eds.). (2015). *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów: Vol. 1. Dom*. Wydawnictwo UMCS.
- Bielińska-Gardziel, I., Brzozowska, M., & Żywicka, B. (2017). *Nazwy wartości w językach europejskich: Raport z badań empirycznych*. Państwowa Wyższa Szkoła Wschodnioeuropejska.
- Bielińska-Gardziel, I., Niebrzegowska-Bartmińska, S., & Szadura, J. (Eds.). (2014). *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: Vol. 3. Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*. Wydawnictwo UMCS.
- Brzozowska, M. (2006a). O przebiegu badań nad zmianami w rozumieniu nazw wartości w latach 1990–2000. In J. Bartmiński (Ed.), *Język – wartości – polityka: Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce: Raport z badań empirycznych* (pp. 36–43). Wydawnictwo UMCS.

- Brzozowska, M. (2006b). Istotność statystyczna różnic w rozumieniu nazw wartości w ankietach ASA 1990 i ASA 2000. W J. Bartmiński (Ed.), *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych* (pp. 44–62). Wydawnictwo UMCS.
- Chlebda, W. (2000). Płaszczyzny oglądu językowego obrazu świata w opisie semantycznym języka. In S. Gajda (Ed.), *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich* (pp. 163–178). Uniwersytet Opolski; Instytut Filologii Polskiej.
- Gajda, S. (Ed.). (2000). *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*. Uniwersytet Opolski; Instytut Filologii Polskiej.
- Gryshkova, N. (2014). Leksem, pojęcie, stereotyp, koncept, znaczenie, idea – propozycja regulacji terminologicznych. In I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, & J. Szadura (Eds.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów* (Vol. 3, pp. 21–50). Wydawnictwo UMCS.
- Grzegorzczkova, R. (2009). Punkty dyskusyjne w rozumieniu pojęcia językowego obrazu świata – widziane z perspektywy badań porównawczych. *Etnolingwistyka: Problemy Języka i Kultury*, 21, 15–29.
- Grzegorzczkova, R. (2011). Jeszcze o rozumieniu JOS-u w perspektywie badań porównawczych: Problem inwariantu pojęciowego. *Etnolingwistyka: Problemy Języka i Kultury*, 23, 217–225.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2014). Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. In I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, & J. Szadura (Eds.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów* (Vol. 3, pp. 71–102). Wydawnictwo UMCS.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2017). Jakie dane są relewantne etnolingwistycznie? *Etnolingwistyka: Problemy Języka i Kultury*, 29, 11–29.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2018). O różnych wariantach definicji leksykograficznej – od taksonomii do kognitywizmu. *Etnolingwistyka: Problemy Języka i Kultury*, 30, 259–284.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S., Szadura, J., & Żywicka, B. (Eds.). (2018). *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: Vol. 4. Słownik językowy – leksykon – encyklopedia w programie badań porównawczych*. Wydawnictwo UMCS.
- Podsumowanie obrad. (2014). W J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, & S. Niebrzegowska-Bartmińska (Red.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: T. 2. Wokół europejskiej aksjofery* (ss. 261–270). Wydawnictwo UMCS.
- Puzynina, J. (2010). Z problemów opisu językowego obrazu świata – pytania i wątpliwości. *Etnolingwistyka: Problemy Języka i Kultury*, 22, 39–51.
- Puzynina, J. (2014). Kłopoty z nazwami wartości (i wartościami). *Etnolingwistyka: Problemy Języka i Kultury*, 26, 7–19.
- Quasthoff, U. (1973). *Soziales Vorurteil und Kommunikation: Eine sprachwissenschaftliche Analyse des Stereotyps: ein interdisziplinärer Versuch im Bereich von Linguistik, Sozialwissenschaft und Psychologie*. Athenäum Verlag.

RODZINA – koncept o wielu obliczach

Dorota Pazio-Wlazłowska

„Wszystkie szczęśliwe rodziny są do siebie podobne, każda nieszczęśliwa rodzina jest nieszczęśliwa na swój sposób”¹ – tym zdaniem rozpoczyna się Tolstojowska *Anna Karenina*. Istotna dla nas jest stanowiąca jego jądro opozycja *szczęśliwy – nieszczęśliwy*, kieruje nas ona bowiem ku przeciwieństwom, które wydają się być znamienne dla charakterystyki rodziny². Są rodziny *małe* i *duże*, są *bogate* i *biedne*, *bezdzietne* i *wielodzietne*, *nuklearne* i *wielopokoleniowe*, *zgodne* i *zwaśnione*, *tradycyjne* i *nowoczesne*. Nie ma jednego obrazu interesującego nas konceptu i nie myślimy tu o różnych wizerunkach rodziny w różnych czasach, w różnych społecznościach. To zróżnicowanie jest bowiem oczywiste i nie budzi wątpliwości. Myślimy o współistnieniu wielu profili konceptu w tym samym czasie i w ramach tej samej lingwokultury.

Rodzina jest bliska każdemu z nas, bliskość ta jednak może przybierać różne formy – paradoksalnie czasami to bliskość, której nigdy nie doświadczyliśmy, wyidealizowane wyobrażenie, którego nigdy nie zakosztowaliśmy, miraż, za którym tęsknimy. Inny obraz rodziny będzie bowiem towarzyszyć osobie samotnej, inny będzie udziałem kogoś wzrastającego w rodzinie wielodzietnej, inny – członków rodziny celebrującej święta religijne, inny – wysiedleńców. Listę uwa-

¹ *Все счастливые семьи похожи друг на друга, каждая несчастливая семья несчастлива по-своему.* Tłum. Kazimiera Iłakowiczówna.

² Należy zauważyć, że przeciwstawienia w charakterystyce konceptu nie są cechą wyróżniającą rodzinę. Opozycje opisują również inne koncepty, np. ZDROWIE, MATKA, DOM.

runkowań mających wpływ na nasze doświadczenie rodziny można dowolnie rozszerzać. Obraz rodziny zmienia się też w trakcie naszego życia, inaczej postrzegamy ją w młodości, kiedy znajdujemy oparcie w rodzicach, inaczej, kiedy stajemy się odpowiedzialni za nasze dzieci. Czasami rodzinę doceniamy dopiero po jej utracie, rzuceni przez los daleko od bliskich. Jest ona źródłem radości, ale też przedmiotem troski, obaw i niepokoju.

Rodzina stanowi przedmiot zainteresowania wielu dyscyplin naukowych. Poświęcono jej setki prac. Piszą o niej socjolodzy, psycholodzy, historycy, filozofowie, teolodzy, pedagodzy, biolodzy, antropolodzy, etnografowie... Odnaleźć można też dziesiątki opracowań językoznawczych³.

Biorąc pod uwagę obfitość literatury, słuszne wydaje się nieuchronnie nasuwające się pytanie o zasadność powstania kolejnej pracy. Czemu ma służyć, jaki jest jej cel? Niezaprzeczalna wartość niniejszego tomu polega naszym zdaniem na paralelności przedstawianych w nim opisów, co sprzyja komparacji, do której zachęcał inicjator i redaktor naczelny *Leksykonu* Jerzy Bartmiński. Pisał o tym ze Stanisławą Niebrzegowską-Bartmińską we wstępie do tomu *PRA-CA*: „Celem naszego *Leksykonu* jest komparacja conceptów w różnych lingwokulturach, pokazanie różnic, ale i szukanie jedności w różnorodności. Im więcej różnych języków znajdzie się w zasięgu komparacji, tym lepiej” (Bartmiński & Niebrzegowska-Bartmińska, 2016, s. 13). I dalej: „Chcemy diagnozować nie tyle stan faktyczny [conceptu] [...] w poszczególnych krajach, co [jego] [...] rozumienie przez «zwykłych ludzi» i sposoby [jego] [...] potocznej conceptualizacji w różnych językach, w różnych lingwokulturach” (2016, s. 14). W niniejszym tomie reprezentowanych jest ich dwanaście. Koncept został przeanalizowany na materiale języka polskiego, czeskiego, słowackiego, białoruskiego, serbskiego, włoskiego, hiszpańskiego, francuskiego, litewskiego, niemieckiego, angielskiego i duńskiego⁴.

³ Wskażmy przykładowo kilka pozycji wydanych w ostatnich latach w Polsce: Mariak (2019); Mazurkiewicz (2020); Waclawek & Wtorkowska (2021), Gorlewska (2022).

⁴ Siedmioro autorów opracowań to rodzimi użytkownicy języka, na którego materiale był analizowany koncept.

Pięć z nich to języki słowiańskie. Pozostałe to języki „bliższych” lub „dalszych” sąsiadów Słowian, bo, jak podkreślał Jerzy Bartmiński, „[...] w dzisiejszym zmediatyzowanym świecie za sąsiadów można uznać dosłownie wszystkich” (Bartmiński & Niebrzegowska-Bartmińska, 2016, s. 13) – języki germańskie (niemiecki, duński, angielski), romańskie (włoski, francuski, hiszpański) i bałtyckie (litewski). Brakuje w zestawieniu opracowań na materiale języka ukraińskiego i rosyjskiego. I nie jest to niestety opuszczenie przypadkowe⁵. Tom powstawał w niełatwym czasie, obfitującym w dramatyczne wydarzenia, dotąd większości z nas obce z osobistego doświadczenia – po pandemii koronawirusa i masowych migracjach światem wstrząsnęła wojna w Ukrainie. Wydarzenia te określają i ustanawiają nową, dotychczas nam nieznaną, rzeczywistość. Wcześniej nigdy nie byliśmy zmuszeni do wielomiesięcznej izolacji, którą wymogła epidemia COVID-19. Większość z nas sama nie doświadczyła okrucieństw wojny i tułaczki. Czy w obliczu towarzyszącej nam od wielu miesięcy traumy rodzina jako wartość uległa redefinicji, czy trwa niezmiennie i niewzruszenie w tej zawierusze na mocy przynależności do grupy pojęć najistotniejszych, tożsamościowych, zasadniczych dla kultury? W jaki sposób ewentualna zmiana jej pozycji w hierarchii wartości mogłaby wpłynąć na organizację i strukturę aksjosphery zarówno w wymiarze jednostkowym, jak i grupowym, narodowym? Wydaje się, że poszukiwanie odpowiedzi na te pytania nie jest dla współczesnych tylko przedmiotem teoretycznych dociekań, ma wymiar egzystencjalnej refleksji nad miejscem wartości w życiu jednostki i zbiorowości. Jednak za wcześnie jeszcze na formułowanie odpowiedzi. Nie nadszedł jeszcze ich czas.

Autorzy dążyli do budowania prezentowanych w niniejszym tomie opracowań według jednej, wspólnej struktury, która sprzyjałaby prowadzeniu dalszych badań porównawczych. Niestety nie zawsze – mimo wysiłków – udało się w pełni zrealizować przyjęte założenia. Najpoważniejsze trudności rodziło pozyskanie ankiet. Niekiedy niemożliwe okazało się znalezienie respondentów, niekiedy nie udało

⁵ Redakcji – mimo podjętych starań – nie udało się pozyskać badacza, który zechciałby przygotować do niniejszego tomu artykuł na materiale języka ukraińskiego. Współpraca z rosyjskim autorem po 24 lutego 2022 roku nie była kontynuowana.

się zgromadzić ich wystarczająco wielu. Dlatego też artykuły powstałe na materiale języka duńskiego i angielskiego zostały opracowane jedynie na podstawie dwóch typów danych – systemowych i tekstowych. Nie ma w nich analizy materiału ankietowego.

Autorzy korzystali ze schematu zapisu przedstawionego przez Jerzego Bartmińskiego i Stanisławę Niebrzegowską-Bartmińską w trzecim tomie *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów PRACA* (Bartmiński & Niebrzegowska-Bartmińska, 2016, s. 25). Schemat ten obejmuje osiem bloków:

1. Wprowadzenie.
2. Krótki przegląd badań nad konceptem.
3. Podstawa materiałowa opisu.
4. Koncept w świetle danych systemowych (definicje słownikowe leksykalnych eksponentów konceptu; etymologia nazw; kategorie nadrzędne (hiperonimy), kohiponimy konceptu i opposita; synonimy, derywaty i frazeologizmy).
5. Koncept w świetle danych ankietowych.
6. Koncept w świetle wybranych tekstów (przysłowia; teksty literatury pięknej; teksty prasowe i publicystyczne; dane korpusowe).
7. Podsumowanie: skrócona definicja kognitywna konceptu.
8. Profilowanie konceptu we współczesnych dyskursach.

Należy zaznaczyć, że mimo przyjęcia przez autorów jednolitego schematu hasła mają indywidualny charakter. Każdy autor bowiem wprowadzał do struktury pewne modyfikacje wynikające ze specyfiki analizowanego materiału. Przyjęte aktualizacje nie naruszają istoty struktury zapisu, nadają jednak artykułom indywidualny charakter i wydatnie wpływają na ich atrakcyjność.

Z dwóch możliwych sposobów prezentacji danych: „separacyjnego” według typów danych (system – ankiet – teksty) i „holistycznego”, łączącego wszystkie typy danych według klucza problemowego (Niebrzegowska-Bartmińska, 2014), większość autorów wybrała sposób pierwszy. Niemniej jednak autorzy ci nie zrezygnowali całkowicie ze zintegrowanego przedstawienia konceptu, zapis ustrukturyzowany problemowo zaprezentowali w definicji kognitywnej.

Ankieta, stanowiąca cenne źródło informacji wykorzystanych w badaniach prowadzonych na potrzeby tomu, zawierała jedno pytanie obowiązkowe, wspólne dla wszystkich analizowanych języków:

„Co według Ciebie stanowi o istocie prawdziwej rodziny?”. Wprowadzenie modyfikatora *prawdziwy* miało na celu skierowanie uwagi na stronę wyobrażeniową pojęcia. Jego sens modalny zdaniem Jerzego Bartmińskiego „oscyluje w potocznym języku między ‘jest’ a ‘powinien być’” (Bartmiński, 2006, s. 14). Niektórzy autorzy rozszerzyli ankietę, zadając respondentom dodatkowe pytania, m.in. o znajomość przysłów. W badaniu ankietowym uczestniczyli studenci kierunków humanistycznych i ścisłych, zwykle około stu osób, przy czym dążono do zachowania równych proporcji między kobietami i mężczyznami.

Wykorzystane przez autorów analiz teksty to zarówno korpusy, jak i teksty publicystyczne oraz literatura piękna.

Odwołując się do materiału zaprezentowanego w poszczególnych opracowaniach zamieszczonych w niniejszym tomie, podejmiemy próbę holistycznego opisu rodziny, wskazując na cechy stanowiące o specyfice konceptu w drugiej i trzeciej dekadzie XXI wieku, przy czym interesuje nas świadomość przeciętnego użytkownika języka.

Jaka jest zatem współczesna rodzina? Co stanowi o jej istocie?

Czynniki integrujące rodzinę

RODZINA jest postrzegana jako grupa zjednoczona nie tylko więzami ekonomicznymi, ale także, a może przede wszystkim więzami emocjonalnymi. Wymiar religijny – wspólna wiara i modlitwa – są wskazywane jako czynniki integrujące członków rodziny jedynie okazjonalnie. Zwracają na nie uwagę na przykład litewski i serbski dyskurs religijny. Nikła obecność aspektów religijnych w stereotypie rodziny koreluje z postępującą sekularyzacją społeczeństw. Podobnie tracą obecnie na znaczeniu więzy pokrewieństwa, widoczną przewagę mają nad nimi więzy emocjonalne. Wprawdzie więzy krwi nadal są uważane za ważny wyznacznik „bycia członkiem rodziny”, ale nie są już definiowane jako element konstytutywny. Istotne w tym zakresie są różnice między poszczególnymi lingwokulturami. Zdaniem litewskich respondentów to właśnie więzy krwi decydują o poczuciu bliskości. Dla Litwinów istotne są obowiązki wobec rodziców, ważny jest szacunek dla starszych. Również Białorusini podkreślają wagę opieki, jaką dzieci powinny otoczyć starzejących się

rodziców. Podobnie pokrewieństwo obok wspólnego zamieszkiwania i posiadania wspólnego majątku jest kluczowe dla konceptualizacji prototypowej rodziny hiszpańskiej. Kwestie bytowe – podobnie jak więzy krwi – nie są fundamentalne dla ukonstytuowania się rodziny, niemniej mają znaczenie dla jej odbioru przez przeciętnego użytkownika języka. Są one często odnotowywane w kontekście ubóstwa, postrzeganego na przykład przez uczestników niemieckiego dyskursu religijnego, prawicowo-konserwatywnego oraz ultralewicowego jako największe zagrożenie dla rodziny, przede wszystkim rodziny wielodzietnej. Status materialny jest też istotny dla brytyjskiej konceptualizacji pojęcia, a pozycja społeczna jest cechą rodziny (rozumianej najogólniej jako gospodarstwo domowe), a nie tylko jednostki. Powszechne są odniesienia do klasy społecznej, które łączą w sobie elementy statusu materialnego i społecznego oraz elementy kulturowe i tożsamościowe. Status ekonomiczny jest ważny dla Duńczyków, stanowi on podstawę jednego z bazowych podziałów rodzin – na zamożne i biedne. Finanse są też znaczące dla konceptualizacji hiszpańskiej rodziny. FAMILIA postrzegana jest bowiem jako grupa osób, które nie tylko są ze sobą spokrewnione, ale także posiadają wspólny majątek. Istotne jest wspólne zamieszkiwanie i prowadzenie wspólnego gospodarstwa domowego. Z kolei młodzi Francuzi nie przywiązują wagi do dóbr materialnych. Pod kątem bytowym francuska RODZINA odpowiada „wspólnemu dachowi nad głową” i wspólnie spędzanemu czasowi. Kwestie ekonomiczne nie były też poruszane przez studentów słowackich.

Więzy emocjonalne

Jako podstawowy wyznacznik RODZINY wskazywana jest miłość. Relacje rodzinne są ciepłe i opierają się na zaufaniu oraz wzajemnym szacunku i poczuciu odpowiedzialności za wspólnotę. Za ważne cechy rodziny uważa się zaangażowanie zarówno we wspólne sprawy, jak i w sprawy każdego z jej członków, poświęcenie oraz pomoc i wsparcie. Członkowie rodziny ufają sobie i akceptują się, rozumieją, zapewniają sobie wzajemnie bezpieczeństwo, są wobec siebie empatyczni, szczerzy i lojalni. Niemniej jednak w tej sferze również widoczne są różnice między analizowanymi lingwokulturami.

Dla Litwinów zasadnicze znaczenie ma poczucie obowiązku i odpowiedzialności, jako podstawę funkcjonowania rodziny postrzegają poświęcenie. Zwracają uwagę na potrzebę poszanowania stanowiska dzieci i umożliwienie im swobodnego wypowiedzania się.

Wzajemne wsparcie, pomoc, poczucie bezpieczeństwa są również bardzo istotne dla konceptualizacji niemieckiej rodziny. Ankietowani studenci wskazywali częściej na nie niż na miłość jako element integrujący członków rodziny.

Wsparcie, jakie mogą otrzymać od rodziny, a także poczucie jedności i wspólnoty są też cenne dla młodych Hiszpanów.

Dla konceptualizacji włoskiej rodziny ważne są – co znamienne – uwarunkowane historycznie, mocno zakorzenione w kulturze aspekty związane z klanowym poczuciem jedności, wspólnoty i nakazem wzajemnego wsparcia, które obejmuje nie tylko osoby spokrewnione, ale też połączone wspólnymi interesami.

Zasadnicze dla postrzegania rodziny jest wspólne spędzanie czasu. Jednym z kluczowych konceptów duńskiej kultury jest *hygge*, odnoszący się do miejsca i do ludzi w tym miejscu będących, w przybliżeniu oznaczający przebywanie razem (choć *hygge* można też odczuwać samemu), przytulność, ciepło i spokojną atmosferę. Młodzi Włosi podkreślają jednoczącą członków rodziny moc wspomnień ze wspólnie spędzanych świąt i wakacji.

Chociaż nieszczęście nie wpisuje się w stereotypowy obraz interesującego nas konceptu, to należy zauważyć, że rodzina budzi nie tylko pozytywne emocje. Tak na przykład francuska RODZINA, zgodnie z uzyskanymi wynikami, jest miejscem psychospołecznych paradoksów. Jej członkowie pozostają razem i kochają się mimo różnorodnych przeszkód i trudności. Rodzina jest miejscem *contradictions* ‘sprzeczności’. W białoruskiej rodzinie przemoc, chociaż wykracza poza wyobrażenie typowe, jest często akceptowana z powodu silnego zakorzenienia w tradycyjnym modelu hierarchicznym.

Poszerzenie składu rodziny

Konsekwencją rezygnacji z postrzegania więzów krwi jako dominującego wyznacznika przynależności do rodziny jest rozszerzenie jej zakresu. Współczesną rodzinę tworzą nie tylko rodzice biologicz-

ni i ich dzieci, ale również rodzice adopcyjni czy pary tej samej płci. Nierzadko do rodziny zaliczani są przyjaciele, znajomi, ludzie, z którymi łączą nas wspólne poglądy, cele, ideały, a nie pokrewieństwo czy powinowactwo. Niemalże pięć procent litewskich uczestników ankiety stwierdziło, że do swojej rodziny zaliczają także przyjaciół, ludzi, z którymi łączy ich więź duchowa. Mimo tego rozszerzenia pojęcia związku z przodkami nie traci na znaczeniu, jest ciągle istotne. Dla Brytyjczyków rodzinę stanowią wszyscy krewni, włączając także minione pokolenia.

Znamienne jest spotykane niekiedy rozszerzenie składu rodziny o zwierzęta: psy i koty.

Niezmiennie ważnym elementem konceptualizacji rodziny jest posiadanie potomstwa. Symptomatyczne jest rozumienie pojęcia *FAMILY* w brytyjskiej odmianie języka angielskiego w znaczeniu 'child/children' (dziecko/dzieci). Analiza kontekstowa kolokatów ujawnia niewypowiedziane wprost, ale bardzo wyraźne domniemanie, że rodzina oznacza przede wszystkim właśnie obecność dzieci.

Niemniej jednak posiadanie dzieci nie jest niezbędnym, obligatoryjnym wyznacznikiem powstania rodziny, na co wskazują m.in. słowaccy respondenci.

Wielość modeli rodziny

Zmienia się też pojęcie wzorca rodziny, wychodzi ono poza ramy tradycyjnego związku kobiety i mężczyzny. Istotne stają się modele alternatywne, rodziny monoparentalne, homoparentalne, patchworkowe.

Tradycyjny model jest poddawany weryfikacji w duńskim dyskursie. Włoska prasa zwraca uwagę na będącą pokłosiem ścierających się światopoglądów dyskusję dotyczącą poszerzenia definicji *famiglia*. Najpoczytniejsze dzienniki przeciwstawiają wyrażeniu *famiglia tradizionale* wyrażenia *famiglia omosessuale* i/lub *famiglia arcobaleno*. Rodzinie tradycyjnej składającej się z kobiety, mężczyzny i dzieci przeciwstawiana jest rodzina złożona z osób LGBT+ i dzieci (ich własnych lub adoptowanych).

Najpowszechniejszym modelem pozostają rodziny nuklearne składające się z dwojga rodziców różnej lub tej samej płci i z jedne-

go, dwojga lub, rzadziej, trojga dzieci. Większość niemieckich studentów postrzega rodzinę w sposób tradycyjny: w jej skład wchodzi rodzice i dzieci oraz inne osoby najbliższej spokrewnione (dziadkowie, kuzyni, ciotki, wujkowie).

Rodzina w konceptosferze Białorusinów to, z jednej strony, tradycyjny model składający się z dwojga rodziców i ich biologicznych dzieci, zbudowany na hierarchicznych relacjach, z drugiej zaś, słabiej widoczne i nie zawsze pozytywnie wartościowane, związki partnerskie, rodziny adopcyjne czy rodziny przyjmujące pod swój dach samotnych seniorów.

Formalizacja relacji między członkami nie wydaje się być dla współczesnej rodziny zasadnicza. Zwracali na to uwagę m.in. czescy uczestnicy ankiety. Podobnie dla Duńczyków instytucja małżeństwa nie ma istotnego znaczenia. Problematyka rodzin homoseksualnych i związków partnerskich nie jest ważna dla konceptualizacji litewskiej rodziny. Relacje tego typu nie są postrzegane przez ankietowanych w kategoriach rodziny, wyżej cenione są przez nich wartości tradycyjne, podkreślane jest znaczenie instytucji małżeństwa. Litwini są niemalże jednomyślni, większość uważa, że tylko osoby pozostające w małżeństwie tworzą rodzinę.

Zanika tradycyjny, dziewiętnasto- i dwudziestowieczny podział ról, które w rodzinie pełnią poszczególni jej członkowie, przede wszystkim matka i ojciec. Równouprawnienie płci i powszechne przekonanie, że kobiety powinny być obecne na rynku pracy doprowadziły w Danii do głębokiej rewizji postrzegania macierzyństwa i ojcostwa. Stereotypy ojca i matki rozwijają się w przeciwnych kierunkach. W przeszłość odchodzi wizerunek surowego ojca, zastępuje go obraz ojca kochającego i zaangażowanego w wychowanie dzieci. Promowany przez dziesięciolecia wizerunek idealnej matki ukazany jest jako źródło stresu i niesprawiedliwych oczekiwań, które stawiane są kobietom i które kobiety stawiają same sobie. Z kolei dla konceptualizacji białoruskiej rodziny istotny pozostaje tradycyjny podział ról, głową rodziny jest mężczyzna. Negatywnie oceniane jest równouprawnienie płci. Dla młodych Francuzów pozycje kobiet i mężczyzn w rodzinie są równie ważne. Mimo to obserwacja kolokacji oznaczających członków rodziny wskazuje na różnice między wi-

zerunkami mężczyzn i kobiet. Najczęściej przywoływana, zdecydowanie częściej niż *père de famille* ‘ojciec rodziny’, jest *mère de famille* ‘matka rodziny’, przedstawiana w kontekście socjopolitycznym jako osoba najbardziej doświadczana przez życiowe trudności. Jednak to kolokacja *chef de famille* ‘głowa rodziny’ podkreśla autorytet ojca, a nie matki, w rodzinie, jej żeński odpowiednik występuje jedynie okazjonalnie i jest stosowany wyłącznie w przypadku braku rodzica płci męskiej.

Funkcje rodziny

Rodzina pełni funkcję opiekuńczą (troska i dbałość członków rodziny o siebie nawzajem), bytową (materialno-ekonomiczną), socjalizacyjną (przekazywanie wzorców i wpajanie określonych wartości i norm, kształtowanie umiejętności i zachowań prospołecznych). Podstawową z nich niezmiennie pozostaje wychowanie dzieci. Rodzina to miejsce, gdzie formuje się osobowość jednostki. Tu przekazywane są wartości oraz społecznie obowiązujące normy moralne i etyczne. Kształtuje się też więź międzypokoleniowa, która jest jednak różnie postrzegana w różnych lingwokulturach. Na przykład wśród Duńczyków głęboko zakorzenione jest przekonanie, że dziecko, dążąc do samodzielności, powinno stosunkowo wcześniej opuścić dom rodzinny. Relacje między krewnymi ulegają rozluźnieniu. Od członków rodziny (szczególnie dalszej) nie oczekuje się pomocy w drobnych sprawach życia codziennego, ich wspierająca rola ogranicza się do interwencji w kwestiach zasadniczych. Wciąż aktualne jest przekonanie, że na rodzinę w takich właśnie sytuacjach można liczyć.

Ogląd prezentowanych w tomie artykułów z perspektywy cech zasadniczych dla konceptualizacji interesującego nas pojęcia wskazuje na duże zróżnicowanie jego obrazów narodowych. Dlatego też próba odpowiedzi na postawione wyżej pytanie o to, jaka jest współczesna rodzina, jest nie tylko karkołomna, ale i z góry skazana na niepowodzenie. Na to pytanie jednoznacznej odpowiedzi po prostu nie ma. Można jedynie czynić nieporadne wysiłki, aby jakkolwiek pojęcie to rozpoznać. Przy zaobserwowanym zróżnicowaniu narodowych obrazów rodziny niemożliwe jest wskazanie jej cech jądro-

wych, innymi słowy nie można wydobyć ponadnarodowego inwariantu. Określenie wspólnej bazy jest możliwe jedynie na bardzo wysokim poziomie uogólnienia. Zestawiając różne obrazy rodziny, zauważymy, że w każdej z przeanalizowanych lingwokultur jest ona postrzegana jako grupa osób połączona silnymi więzami emocjonalnymi. To, co wspólne w wizerunku rodziny, istotne dla jej różnych profili w różnych lingwokulturach, to też, jak sądzymy, jej znaczenie aksjologiczne, powszechna społeczna świadomość jej wagi dla każdego z nas jako dobra, którego doświadczyliśmy lub tego, które utraciliśmy albo które zostało nam odebrane.

Bibliografia

- Bartmiński, J. (2006). Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. W J. Bartmiński (Red.), *Język – wartości – polityka: Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce: Raport z badań empirycznych* (ss. 8–35). Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, J., & Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2016). PRACA w kręgu wartości słowiańskich i europejskich. W J. Bartmiński, M. Brzozowska, & S. Niebrzegowska-Bartmińska (Red.), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów: T. 3. PRACA* (ss. 13–42). Wydawnictwo UMCS.
- Gorlewska, E. (2022). „Rodzina” i „społeczeństwo” w latach 80. i dziś. Konotacje potoczne nazw wybranych wartości wspólnotowych w ujęciu porównawczym. W W. Gardocki & D. Piechota (Red.), *Powroty do przeszłości: Literatura i kultura lat 80. i jej współczesna recepcja* (ss. 297–314). Temida 2.
- Mariak, L. (Red.). (2019). *Współczesny i dawny obraz rodziny w języku polskim*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Mazurkiewicz, A. (2020). *Językowy obraz rodziny jako nośnika wartości w czasopiśmie laickich i katolickich w latach 2010–2015*. Novae Res.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2014). Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata: na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów w *Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów*. W I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, & J. Szadura (Red.), *Wartości w językowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: T. 3. Problemy eksplikowania i profilowania pojęć* (ss. 71–102). Wydawnictwo UMCS.
- Wacławek, M., & Wtorkowska, M. (2021). Z rodziną dobrze nie tylko na zdjęciu? O polskim stosunku do rodziny w opinii ankietowanych Polaków i Słoweńców. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio N*, 6, 447–466. <https://doi.org/10.17951/en.2021.6.447-466>

Koncept RODZINA w języku i kulturze litewskiej*

Kristina Rutkovska

Niniejszy artykuł przedstawia analizę konceptu RODZINA w litewskiej lingwokulturze przeprowadzoną na podstawie danych systemowych, ankietowych i tekstowych (S-A-T). W toku analizy zostały wyłonione bazowe wyobrażenia w rozumieniu tego pojęcia; mają one następujący układ: a) rodzina jest najmniejszą jednostką społeczną, ma skomplikowaną strukturę, opartą na surowo przestrzeganej hierarchii wewnętrznej, autorytecie głowy rodziny; b) jest grupą ludzi, opartą na poprawnych relacjach, preferowane są takie stosunki, jak: zaufanie, tolerancja, pomoc wzajemna etc.; c) jest siedliskiem uczuć, najbardziej cenione są miłość, więź duchowa między jej członkami, spokój, harmonia; d) jest oparta na relacjach pokrewieństwa. W litewskim materiale słownikowym zachowane jest rozumienie rodziny jako szerszej wspólnoty, w której skład wchodzi też służba; wyrazem *rodzina* może być określana też cała wieś. Taki archaiczny pogląd współcześnie uległ modyfikacji, bo członkami współczesnej rodziny mogą być osoby bliskie duchowo; e) jest kojarzona ze wspólnym domem, gdzie spotyka się rodzina; f) może też być miejscem wspólnej modlitwy, wiary, obrzędów religijnych. To cecha wyrażona bardzo słabo, podkreśla się tylko wartość związku małżeńskiego zawartego w kościele, natomiast wspólne obchodzenie świąt religijnych jest już raczej pozbawione rytualności kościelnej. Tylko dyskurs religijny wyraźnie akcentuje rozumienie rodziny jako ostoji wiary i nowo narodzonego życia.

Słowa kluczowe: rodzina; dom; światopogląd Litwina; wyobrażenie bazowe; lingwistyka kulturowa

* Część też zawartych w niniejszym artykule przedstawiono na konferencjach oraz w innych pracach autorki (zob. m.in. Rutkovska, 2017a). Obszerne opracowanie konceptu ukazało się po litewsku w monografii *Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje* (Rutkovska, 2017b).

1. Wstęp

Rodzina uważana jest za podstawę państwa, jedną z najważniejszych jego komórek społecznych, dlatego też problemy z nią związane są stale poruszane zarówno przez organy władzy, jak i przedstawicieli różnych grup społecznych. Kwestie te stanowią przedmiot zainteresowania instytucji odpowiedzialnych za ochronę i promocję rodziny. Formułowane są kontrowersyjne opinie na temat zasad, na których opiera się życie rodzinne i małżeństwo. Szuka się powodów do podważania istoty rodziny i niedoceniań jej znaczenia we współczesnym społeczeństwie. Pluralizm opinii obrazują niektóre wypowiedzi na ten temat zamieszczone poniżej.

Dziennikarz czasopisma „Aš ir psichologija” kreśli dość ponury obraz litewskiej rodziny:

[1] *Lietuvos ekonomikos ir politikos pokyčiai neišvengiamai paveikė šeimą. Atviros sienos iš Europos šalių įleido mažai Lietuva besidominčių turistų, užtat pakankamai daug vakarietiškos socialinės, kultūrinės informacijos apie kitokią gyvenimo stilių, vertybes, elgseną. Buvusiai uždarai visuomenei tai padarė didelį įspūdį. Tradiciniai Lietuviškos šeimos bruožai silpnėja ir nyksta. Kasmėt vis labiau „senėja” vedybos, daugėja skyrybų, žodis „sugyventiniai” tapo kasdienybe, vaikai gimsta neregistruotoje santuokoje ir dažnai turi mamos pavardę. Žmonės tampa vis tolerantiškesni naujovėms, aštrios diskusijos dėl „senujų” ir „naujųjų” vertybių nyksta net tarp pagyvenusių žmonių.*

[Zmiany gospodarcze i polityczne na Litwie nieuchronnie dotknęły rodzinę. Przez otwarte granice z krajami europejskimi wjechało niewielu turystów zainteresowanych Litwą, za to przedostało się tą drogą wiele społecznych i kulturowych informacji z Zachodu o innym stylu życia, o wartościach i zachowaniach. Na wcześniej zamkniętym społeczeństwie zrobiło to duże wrażenie. Tradycyjne litewskie rozumienie rodziny słabnie i zanika. Małżeństwa z roku na rok stają się coraz bardziej „stare”, rośnie liczba rozwodów, upowszechniło się słowo „kohabitanci”, dzieci rodzą się w nieformalnych związkach i często noszą nazwisko matki. Ludzie stają się coraz bardziej tolerancyjni wobec zmian, a ostra dyskusja o „starych” i „nowych” wartościach zanika nawet wśród osób starszych¹.] (Moderni šeima, b.d.)

Nieco inne zdanie na temat rodziny ma przedstawiciel młodsze-
go pokolenia, student antropologii. Jego opinia wyrażona w ankiecie

¹ Przekłady z języka litewskiego, o ile nie wskazano inaczej w bibliografii, autorstwa K.R.

była zaskakująco dojrzała. Z determinacją bronił koncepcji tradycyjnej rodziny, opisując i oceniając różne formy partnerstwa, które zakorzeniły się we współczesnym społeczeństwie. Takie stanowisko było dość częste wśród studentów, którzy przedstawiali obraz idealnej, prawdziwej RODZINY:

[2] *Ir vis dėlto šeima vis dar labiau asocijuojasi su krikščioniškąja (kitų tikybų žmonėms pateisinama ir kita) metafizika ir etika. Jeigu nėra noro įsipareigoti amžinybės akivaizdoje (šeima kaip kažkas didesnio reikalauja ir žmogiškų silpnybių neturinčio liudininko), tai tėra sutartis, partnerystė. Toks įsipareigojimas neturi būti ribojamas jokių moralinių ar paprotinių įsitikinimų (jokių mažumų diskriminacija yra nepateisinama), nes ne tokiu pagrindu yra sudaromas. Jeigu tai tėra formalus įsipareigojimas, kuris gali būti nutrauktas pasaulietinių institucijų, jo negali varžyti kažkokia „didesnė“ moralė. Tokiu atveju turėtų būti pripažįstama pažiūrų laisvė – kiekvienam sava tvarka. Tokį institutą irgi galima būtų vadinti šeima, juk jis irgi grįstas įsipareigojimu, dialogu, pasitikėjimu, saugumu ir kt.*

[A jednak rodzina nadal bardziej kojarzy się z metafizyką i etyką chrześcijańską (a inne etyki znajdują zwolenników wśród osób innych wyznań). Jeśli nie ma w niej woli zaangażowania się w obliczu wieczności (rodzina, jako coś większego, wymaga świadka wolnego od ludzkich słabości), to jest ona jedynie umową, partnerstwem. Takie zobowiązanie nie może być ograniczone żadnymi przekonaniem moralnymi czy obyczajowymi (dyskryminacja jakiegokolwiek mniejszości jest nieuzasadniona), bo nie na tym ono się opiera. Jeśli jest to tylko formalne zobowiązanie, które może być złamane przez instytucje świeckie, to nie może być ograniczone jakąś „wyższą” moralnością. W takim przypadku należałoby uznać wolność poglądów – każdemu według własnego uznania. Taką instytucję można by też nazwać rodziną, bo ona też opiera się na zobowiązaniu, dialogu, zaufaniu, bezpieczeństwie itp.] (Iš studento magistranto anketos [Z ankiety studenckiej, I 2017]).

Problematyka rodziny jest przedmiotem zainteresowania badaczy wielu dyscyplin naukowych – socjologów, psychologów, pedagogów, etnologów, a nawet prawników. Tak, w monografii *Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės*, 2009 [Rodzina litewska: między tradycją a nową rzeczywistością] omówiono ogólne zagadnienia społeczne związane z rodziną: procesy demograficzne i społeczne; relacje między dziećmi i rodzicami, małżonkami i partnerami. Przedstawiono też opinie Litwinów na temat istoty rodziny (Česnuitytė, 2012). Z badań wynika, że mieszkańcy Litwy akceptują rodzinę nuklearną,

preferują jednak model rodziny rozszerzonej. Wraz ze zmieniającym się systemem wartości społecznych postawiono sobie za cel sprawdzenie, czy rodzina pozostaje nadal jedną z podstawowych wartości dla Litwinów. W opracowaniu Ralysa (Ralys, 2010) dążono do odpowiedzi na pytanie o to, jaki wpływ ma wiek, płeć i stosunek do wiary katolickiej na wybór rodziny jako ważnej wartości. Okazało się, że osoby starsze, kobiety i osoby wyznania katolickiego przypisywały większe znaczenie rodzinie jako wartości niż inni badani. Przeanalizowana została też postawa młodzieży akademickiej wobec tradycyjnej rodziny (Tijūnėlienė, 2007). Młodzi ludzie są przekonani, że chociaż życie niektórych współczesnych rodzin jest zdeformowane, to tradycyjna rodzina musi być wzmacniana, nadal powinna bowiem odgrywać ważną rolę w duchowym i moralnym wychowaniu człowieka. Prawnicy przedstawiają modele tworzenia polityki rodzinnej (Jančaitytė, 2011). Próby utożsamiania rodziny z małżeństwem są postrzegane negatywnie. Takie podejście interpretowane jest jako ingerencja w życie prywatne (Mizaras, 2012, ss. 363–379). Omawiane są również zagadnienia dotyczące prawa par tej samej płci do życia rodzinnego (Mizaras, 2013, ss. 161–175).

W pracach etnologicznych badano związki między rodziną a etnicznością. Monografia *Lietuvių šeima ir papročiai* [Rodzina litewska i obyczaje] (Vyšniauskaitė i in., 2008) analizuje rolę rodziny w procesie zachowania etniczności, rodzina jest ostoją narodu: kiedy zanika rodzina, zanika naród. Utrata tożsamości narodowej poprzez porzucenie rodzinnych zwyczajów i tradycji jest zgubna dla wszystkich małych narodów. Monografia *Lietuvių šeima vertybių sankirtoj: XX a. – XXI a. pradžia* [Rodzina litewska na styku wartości: wiek XX – początek XXI] (Račiūnaitė-Paužuolienė, 2012) analizuje kolejne ważne zagadnienie – rodzinę i zmiany jej wartości od początku XX wieku do dnia dzisiejszego. Badane są przemiany w zakresie wyznawanych wartości rodzinnych we współczesnym społeczeństwie, a także wpływ modernizacji i globalizacji na rodzinne obyczaje.

Na uwagę zasługują badania folklorystów poświęcone opisowi struktury świata oraz miejsca i przeznaczenia człowieka w nim (Skabeikytė-Kazlauskienė, 2004). W litewskich pieśniach ludowych mikroświatem, w którym rozwija się jednostka, jest rodzina. To

właśnie rodzina jest podstawą przedstawionego w pieśniach życia człowieka. Istotną rolę w relacjach rodzinnych odgrywa praca, warunkuje ona harmonię i poprawne relacje.

Najmniej uwagi kwestiom związanym z rodziną poświęcili litewscy językoznawcy. Ich wkład byłby ważny dla ukazania semantyki słowa, przyczyn powstawania (lub zanikania) nowych znaczeń, analizy właściwości konotacyjnych słowa, motywacji derywatów, genezy metafor utrwalonych w konstrukcjach językowych. Badania takie dałyby wgląd w obraz rodziny, który został osadzony w języku, oraz w to, jak jest on postrzegany przez rodzimych użytkowników języka. Niniejsze opracowanie ma na celu wypełnienie tej luki, w przedstawionej analizie zostaną wykorzystane dane systemowe, korpusowe i ankietowe.

2. Dane systemowe

2.1. Definicja *rodziny*

LKŽ podaje aż osiem znaczeń wyrazu *šeima* ‘rodzina’, ale tylko trzy z nich dotyczą człowieka:

1. grupa ludzi składająca się z rodziców, dzieci (czasem także bliskich krewnych), mieszkających razem;
2. grupa ludzi, których łączą wspólne zajęcia i zainteresowania;
3. rodzina; najemnicy, służba.

DLKŽ podaje usystematyzowane współczesne definicje rodziny:

1. grupa ludzi składająca się z rodziców, dzieci (czasem także bliskich krewnych), mieszkających razem;
2. grupa ludzi, organizacja mająca wspólne interesy;
3. grupa osób połączonych więzami krwi (familia).

Definicje zwracają uwagę na dwa główne aspekty rodziny: biologiczny – osoby stanowiące rodzinę dzięki pokrewieństwu; społeczny – osoby żyjące razem, nie tylko osoby spokrewnione, ale także osoby wspólnie pracujące i mające wspólne interesy. Definicje słownikowe odwołują się do dwóch słów używanych w definiensach: *giminaičiai* ‘krewni’ i *šeimyna* ‘służba’. Prześledźmy powiązania wyrazu *šeima* ‘rodzina’ z tymi słowami.

W LKŽ słowo *šeimyna* ma następujące znaczenie związane z rodziną:

1. rodzina;
2. ludzie mieszkający w jednym domu;
3. najemnicy, słudzy; historycznie: niewolni robotnicy dworu.

Wyraz *giminé* ma następujące znaczenia, które są ważne dla analizy pojęcia RODZINA:

1. ktoś spokrewniony z kimś, plemię;
2. krewni;
3. rodzina, dom;
4. pochodzenie;
5. w pierwotnej społeczności – główna forma organizacji społeczeństwa, związek dużych rodzin połączonych więzami pokrewieństwa i więzami ekonomicznymi;
6. naród;
7. pokolenie.

Definicje słów *šeimyna* i *giminé* pokazują, że odnoszą się one do wąsko rozumianego pojęcia RODZINY, z drugiej strony jednak nie budzi wątpliwości to, że rodzina jest postrzegana jako wspólnota połączona nie tylko więzami krwi, ale także wspólnymi interesami, przynależnością do mniejszej grupy społecznej i całego narodu, a nawet pokolenia. Rodzina jest środowiskiem, które kształtuje jednostkę, to rodzina może reprezentować zarówno naród, jak i państwo. Ludzi łączą nie tylko pochodzenie i pokrewieństwo, ale też wspólne cele, przede wszystkim praca.

2.2. Synonimy

Słownik synonimów (SŽ) definiuje rodzinę jako grupę „rodziców, dzieci i krewnych” i podaje bardzo niewiele znaczeniowo bliskich wyrazów. Są to analizowane powyżej słowo *šeimyna* oraz słowo *draugé*, którego jednym ze znaczeń jest „rodzina, krewni; rodzina (swoi i najemnicy)”. Słowo to jest semantycznie powiązane z czasownikiem *draugauti*: „pozostawać przyjaciółmi, komunikować się, przyjaźnić się”, co tylko podkreśla to, że rodzina może składać się z większych grup ludzi, często nawet kilku spokrewnionych rodzin, których łączy dobre, przyjazne stosunki. Zazwyczaj ludzie ci są w stanie mieszkać

pod jednym dachem, zjednoczeni pracą i stołem, o czym świadczą podane w słowniku dość archaiczne przykłady:

[3] *Jų trobon gyvena trys draugės.*

[W ich domu mieszkają trzy rodziny.] (LKŽ).

[4] *Jie apsidirba su sava drauge.*

[Wykonują wszystkie prace wspólnie, siłami swojej rodziny.] (LKŽ).

[5] *Darbas draugę mėgsta, stalas – ne.*

[Praca rodzinę kocha, ale stół – nie.] (LKŽ).

2.3. Antonimy

Słownik antonimów (AŽ) podaje tylko jedno słowo o przeciwstawnym znaczeniu do słów *šeima*, *šeimyna* ‘rodzice i dzieci mieszkający razem’ – *samdiniai* ‘pracownicy najemni’, rozróżniając w ten sposób osoby spokrewnione i osoby zaproszone do wspólnej pracy w rodzinie. Jednak przykłady podane w AŽ pokazują, że gospodarz traktuje zarówno domowników, jak i obcych równie dobrze, dbając o utrzymanie relacji sprzyjających dobrej pracy w gospodarstwie:

[6] *Geras gaspadorius nedaro jokio skyriaus tarp savo šeimynos ir samdinių.*

[Dobry gospodarz nie czyni różnicy między domownikami a najemnikami.] (LKŽ).

2.4. Derywaty

Liczne derywaty od słowa *šeima* podkreślają istotne cechy rodziny utrwalone w definicjach słownikowych. LKŽ poświadcza formy deminutywne, które są częstsze w tekstach gwarowych i folklorze niż w tekstach innego rodzaju, np. publicystycznych i literackich. Jak wiadomo, w tekstach tych zdrobnienia nie tylko mają pozytywne konotacje, ale także odzwierciedlają wspólne przeżycia (dobre i złe), miłość i bliskość:

[7] *Šiokią tokią šeimynukę auginam.*

[Jaką taką rodzinukę wychowaliśmy.] (LKŽ).

[8] *Metai buvo sunkūs, reikėjo vargšei našlei maitinti penketą šeimynėlės*

[Czasy były ciężkie, trzeba było wdowie wykarmić pięcioro dzieci.] (LKŽ).

[9] *Samdysiv šeimynužėlę, samdysiv šeimynužę, ale ne tinginužėlę, ale ne miegalužę*

[Wynajmę rodzinę, wynajmę rodzinę, ale nie leniwą, ale nie kłamliwą.] (LKŽ).

Pozytywne konotacje ma też derywat *šeimyniškas* ‘charakterystyczny dla rodziny, relacji rodzinnych, przytulny; ten, kto dba o rodzinę’. Zalety dużej rodziny są opisywane przez przymiotnik *šeimyningas*, *šeimynotas* ‘mający dużą rodzinę’ i specjalnie używane słowo na określenie dużej osady *šeimingas* ‘liczący wielu ludzi, mieszkańców, ludny’. O zdolności rodziny do bycia podstawą większej społeczności (gospodarstwa) świadczą leksemy oznaczające gospodarstwo domowe w dialektach – *šeimininkystė*, zachował się też wyraz na określenie całej wsi – *šeimatis* ‘gospodarstwo szlacheckie’. Znajduje to również odzwierciedlenie w szeroko rozpowszechnionych mikrotoponimach: *Šeiminiškiai*, *Šeimynlaukis* oraz w nazwisku *Šeimys*. Osoba, która nie założyła rodziny lub nie posiada dużego gospodarstwa, jest postrzegana negatywnie: *bešeimynis* ‘który nie ma rodziny i służby’, *bešeimis* ‘który nie ma rodziny’, a gospodarstwo bez pana to *bešeimininkis* ‘(pozostały) bez pana’.

2.5. Etymologia

Smoczyński (1982, s. 228; 2016, ss. 1271–1272) łączy słowo *šeima* z bałto-słowiańskim rdzeniem **šeim-/šaim-*, pochodzącym od ide. **k’eim-m-/k’oim-m-*: lit. *šeimà*, obok *šeimyna* ‘rodzina wraz z gospodarstwem domowym, najemnicy’, łot. *sàime* ‘najemnicy, rodzina w szerokim znaczeniu’, prus. *seimīns* ‘służba domowa’, *sēm̃* ‘osoba’ i zbiorowe *sēm̃ja* ‘rodzina, dom rodzinny’, ros. *семья* ‘rodzina’. Słowo *šeima* jest dalej powiązane z ‘wioską’: lit. *káimas*. Por. też etymologię Toporowa: słowiańskie **sēm̃ja*, *sēm̃* itp. wywodzą się z ide. **koi-m-* (i nawet **koi-mi-*), które w językach bałtyckich pozyskują formy: (1) prus. *caymis*, lit. *káimas*, łac. *ciems* ‘wieś’; (2) prus. *seimīns*, lit. *šeimà*, łot. *sàime* ‘rodzina, domownicy’ (Toporov, 1980, ss. 151–154).

Jak wynika z analizy słownikowej uwzględniającej etymologię wyrazu *šeima* i jego znaczenia pochodne, słowo to oznaczało nie tylko krewnych, ale także pracowników najemnych, a nawet całą

społeczność wiejską. Zapisy słownikowe poświadczają, że członków rodziny łączy nie tylko wspólne pochodzenie, ale także wspólne zamieszkiwanie, praca i stół. O tym, że taka społeczność ma solidne fundamenty, świadczą również wyrazy derywowane podkreślające zalety dużej rodziny. Wraz ze zmianą starego porządku społecznego zmienia się postrzeganie rodziny jako rozszerzonej wspólnoty składającej się z domowników i najemników. Stare znaczenia zanikają, utrwalają się nowe, definiujące rodzinę jako małą społeczność lub, użyte przenośnie, określając grupę ludzi o wspólnych interesach.

2.6. Kolokacje, frazeologizmy

Kolokacje rzeczownika *rodzina* zostały wybrane głównie ze *Słownika współczesnego języka litewskiego* (DLKŽ) i danych korpusowych (DLKT).

Utrwalają one zróżnicowane funkcje rodziny. Jest ona kojarzona z domem, twierdzą, a nawet postrzegana jako małe państwo z własną strukturą i obowiązkami: *šeima – mano tikrieji namai* ‘moja rodzina jest moim prawdziwym domem’; *mano šeima – tvirtovė* ‘moja rodzina jest moją twierdzą’; *šeima – tarsi maža valstybė* ‘moja rodzina jest jak małe państwo’. Głównym celem rodziny jest wychowywanie dzieci (które są oczekiwane): *šeima laukiasi vaikelio* ‘rodzina czeka na dziecko’, *šeima nesusilaukė sūnų* ‘rodzina doczekała się syna’.

Rodzina powinna opiekować się dziećmi i wychowywać je oraz spełniać równie ważne funkcje emocjonalne polegające na kochaniu, wspieraniu i przyjmowaniu nowych członków rodziny: *šeima visokeriopai juo rūpinasi* ‘rodzina troszczy się o niego’; *šeima mane myli* ‘rodzina mnie kocha’; *šeima visapusiškai palaikė* ‘rodzina okazała wsparcie’; *šeima užaugino* ‘rodzina go/ją wychowała’; *šeima priėmė ją* ‘rodzina ją zaakceptowała’. Rodzina może istnieć też bez dzieci, kolokacje tego typu są częste: *šeima neturėjo vaikų* ‘rodzina nie miała dzieci’, *bevaikė šeima* ‘rodzina bezdzietna’.

Na podstawie kolokacji można wskazać kilka czynników, stanowiących podstawę funkcjonowania rodziny:

- a) wspólne podejmowanie decyzji: *šeima dažniausiai aptardavo* ‘rodzina zwykle dyskutowała’; *šeima pareikalavo* ‘rodzina zażądała’; *šeima pripažino* ‘rodzina uznała’; *šeima tuoj pasistengė* ‘ro-

dzina podejmowała wysiłek'; *šeima džiugiai atiduodavo* 'rodzina z radością oddawała'; zdolność do wspólnego podejmowania decyzji jest szczególnie podkreślana przez stwierdzenie: *šeima susikalba be žodžių* 'rodzina porozumiewa się bez słów';

- b) wspólne emocje (negatywne i pozytywne): *šeima gali džiaugtis* 'rodzina potrafi być szczęśliwa'; *visa šeima leipo juoku* 'cała rodzina śmiała się'; *šeima tyliai pavydi* 'rodzina po cichu zazdrości'; *šeima juk laiminga* 'rodzina mimo wszystko jest szczęśliwa';
- c) wspólnie ponoszone konsekwencje własnego słusznego lub niesłusznego postępowania lub społeczna ocena całej rodziny: *šeima turėtų jaustis pamaloninta* 'rodzina powinna czuć się zaszczycona'; *mūsų šeima būtų apdrabstyta purvais* 'nasza rodzina byłaby pohańbiona'; *nukentės šeima* 'rodzina będzie cierpieć', *šeima nepražus* 'rodzina nie zginie';
- d) zamieszkiwanie w jednym domu lub mieszkaniu: *šeima gyvena kartu* 'rodzina mieszka razem'; *parsirado kaimynas su visa šeima* 'sąsiad wprowadził się z całą rodziną'; *šeima persikels* 'rodzina się przeprowadzi'; *visa šeima dingo* 'cała rodzina zniknęła'; czasem podkreślane są złe warunki mieszkaniowe: *šeima tūnojo viename kambarėlyje* 'rodzina gnieździła się w jednym pokoiku';
- e) wspólna praca: *šeimos verslas* 'rodzinny biznes'; *šeima augino galvijus* 'rodzina hodowała bydło'; *ūkį šeima apeidavo* 'gospodarstwo było doglądane przez rodzinę';
- f) wspólny stół łączący członków rodziny: *su šeima sėsdavai prie pietų stalo* 'siadało się z rodziną do stołu na obiad'; *visa šeima ap-sėdus garuojantį bulvių puodą* 'rodzina siadała do jedzenia, cała rodzina siadała do parującego garnka ziemniaków';
- g) wspólne uroczystości i obrzędy religijne: *šeima švęstų* 'rodzina świętowałaby'; *visa šeima persižegnojo* 'cała rodzina przeżegnała się';
- h) chęć spotkania się: *šeima vėl susibėga į krūvą* 'rodzina znów się razem zbiera'; *šeima dar laukia susitikimo* 'rodzina wciąż czeka na spotkanie'; *visa šeima čia susirinko* 'cała rodzina się tu zebrała'.

Wybrane konteksty dowodzą, że przebywanie poza rodziną jest postrzegane negatywnie i zawsze wpływa na jakość życia jednostki, powodując szkody moralne: *atsisveikinusi su šeima* 'pożegnanie z rodziną'; *Lietuvoje likusi šeima* 'rodzina pozostawiona na Litwie'; *mano šeima iširo* 'moja rodzina rozpadła się'; *mano užmirštoji šeima* 'moja

zapomniana rodzina'; *susijungti su šeima* 'połączyć się z rodziną'; *šeima nebūtų išskirta* 'moja rodzina nie została rozdzielona'.

Z kolokacji wynika też, że każda rodzina jest powiązana z innymi rodzinami. Choć najczęściej charakteryzowana jest jako *nasza* rodzina, *moja* rodzina, to pojawiają się też inne opisy, które wskazują na jej złożoną strukturę: *dukters šeima* 'rodzina córki'; *sesers šeima* 'rodzina siostry'; *motinos šeima* 'rodzina matki'; *mamos giminių šeima* 'rodzina krewnych matki'; *mano vaikinų šeima* 'rodzina mojego chłopaka'.

Istnieje kilka sposobów określenia wartości rodziny. Pozytywne oceny rodziny dotyczą jej jedności i wzajemnego wspierania się jej członków: *darni šeima* 'spójna rodzina'; *draugiška ir vieninga šeima* 'przyjazna i zjednoczona rodzina'; *tvary šeima* 'zrównoważona rodzina'; *puikiai sutarianti šeima* 'rodzina, która dobrze się dogaduje'.

Wielkość rodziny i panujący w niej dostatek są również uważane za kryterium pozytywnej oceny. W rodzinie powinny być dzieci, wtedy postrzegana jest ona jako „prawdziwa”: *visų gerbiama šeima*, *didelė ir turtinga* 'rodzina szanowana przez wszystkich, duża i bogata'; *didžiulė jos išsvajota šeima* 'duża, wymarzona przez nią rodzina'; *tikra šeima – vyras, žmona ir du suaugę vaikai* 'prawdziwa rodzina – mąż, żona i dwoje dorosłych dzieci'.

Uczciwe życie, dobre kontakty, wspólna praca decydują o rodzinnym szczęściu, taka rodzina jest wzorem dla innych (lub może wyglądać wzorowo wtedy, gdy jej wady są ukryte): *pavyzdinė laiminga šeima* 'wzorowa, szczęśliwa rodzina'; *šeima atrodo tokia pavyzdinė* 'rodzina, która wygląda wzorowo'; *šeima garsėjo* 'rodzina, która była sławna'; *šeima labai kilminga ir garsi* 'rodzina, która była bardzo szlachetna i sławna'.

Negatywnie oceniana jest rodzina, w której nie przestrzega się zasad moralnych i postępuje niezgodnie z akceptowanymi społecznie normami: *nedėkinga šeima* 'niewdzięczna rodzina'; *nestipri šeima* 'niestabilna rodzina'; *šeima sugedusi* 'zepsuta rodzina'; *bepročių šeima* 'rodzina wariatów'; *iš bėdos galėjai pavadinti šeima* 'rodzina, którą z trudem można nazwać rodziną'; *šeima labai klatinga* 'rodzina, która jest bardzo przebiegła'.

Cechy właściwe rodzinie mogą przyjąć osoby, próbujące stworzyć rodziny zastępcze dla samotnych, porzuconych dzieci: *globėjū šeima* ‘rodzina zastępcza’.

Kolekcje wskazują na wartości utożsamiane z rodziną: dom, ojczyzna i ojczysty kraj: *šeima, namai, vaikai* ‘rodzina, dom, dzieci’; *Lietuva, šeima ir draugai* ‘Litwa, rodzina i przyjaciele’; *žmogus, šeima ar šalis* ‘człowiek, rodzina lub kraj’; *šeima, liaudis ir tauta* ‘rodzina, ludzie i naród’.

Z analizy kolokacji wynika, że współczesna rodzina pełni nieco inne funkcje i opiera się na nieco innych zasadach niż tradycyjna patriarchalna rodzina – odgrywa ona rolę emocjonalnego filaru, schronienia przed światem. Wspólna praca, która łączyła patriarchalną rodzinę, sprowadza się dziś do wspólnego podejmowania decyzji. Zachowywane są zasady moralne i normy życia społecznego, które łączą rodzinę jako ważną komórkę społeczną.

3. Dane ankietowe

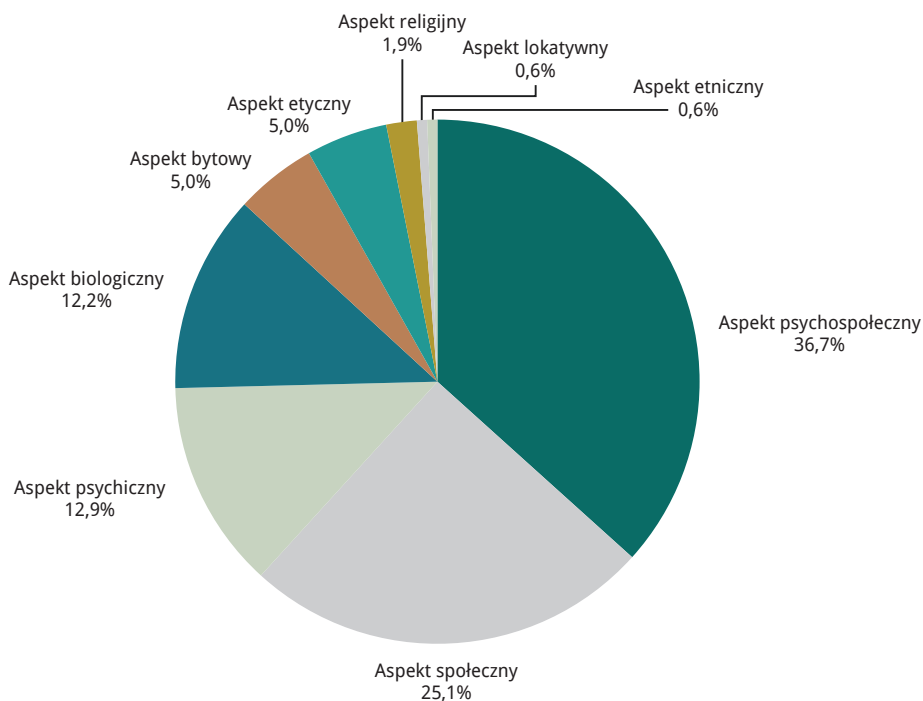
Ankieta została przeprowadzona w maju-czerwcu 2016 roku zgodnie z założeniami projektu EUROJOS. W badaniach uczestniczyli studenci i doktoranci Uniwersytetu Wileńskiego z wydziałów filologii, historii, medycyny, fizyki, matematyki i informatyki. Do analizy wytypowano łącznie 100 kwestionariuszy: 48 kwestionariuszy od osób z kierunków ścisłych (18 mężczyzn, 30 kobiet) i 52 kwestionariusze od studentów nauk humanistycznych (20 mężczyzn, 32 kobiety). Uczestnicy zostali poproszeni o odpowiedź na pytanie, czym jest dla nich prawdziwa RODZINA.

Uzyskano następujące wyniki: N 100; W 319; D 40; Ws 61,8%, gdzie N – liczba respondentów; W – liczba fraz użytych przez wszystkich respondentów; D – liczba deskryptorów; D1: 41; Ws – wskaźnik stereotypizacji.

„Prawdziwa rodzina” jest definiowana przez respondentów przede wszystkim w aspektach psychospołecznym i społecznym, znacznie rzadziej – psychicznym, biologicznym, bytowym, etycznym i religijnym. Najrzadziej wskazywane były cechy należące do aspektu lokatywnego i narodowościowego. Procentowy udział poszczególnych aspektów przedstawia wykres 1. Do podstawowych należy od-

nieść następujące deskryptory: miłość (P) 41, 12,9%; krewni, osoby spokrewnione (G) 38, 11,9%; bliscy ludzie (A) 26, 7,8%; poszanowanie wolności drugiej osoby (A) 20, 6,3%.

Wykres 1. Cechy litewskiej rodziny (na podstawie danych ankietowych).

Źródło: opracowanie własne

Ankietowani szczególnie często podkreślali, że rodzina jest obecnie budowana na miłości, podczas gdy w przeszłości dominowały takie czynniki jak pożytek i użyteczność. Miłość jest elementem łączącym wszystkich członków, nie tylko mężczyznę i kobietę zawierających związek małżeński. Równie ważny w rodzinie jest wzajemny szacunek, wolność członków rodziny nie jest ograniczana, każdy ma swoją osobistą przestrzeń. Silny nacisk kładzie się na potrzebę zachowania wolności przez dzieci, posiadania przez nie własnego zdania oraz możliwości swobodnego wypowiedzania go. Bardzo waż-

ne jest zachowanie indywidualności przez każdego członka rodziny, zapewnić je i dbać o nie powinni starsi członkowie rodziny. Niemniej jednak dość emocjonalne wypowiedzi na temat prawa dziecka do bycia sobą i swobodnego rozwoju wyraźnie pokazują, że tego typu problemy mogą pojawić się w rodzinie.

Jeśli chodzi o skład rodziny, studenci uważają, że składa się ona z osób spokrewnionych. Mogą to być bliscy lub dalecy krewni. Niektórzy definiują rodzinę raczej abstrakcyjnie, mówiąc, że są to po prostu bliscy sobie ludzie. Prawie 5% respondentów twierdzi, że ich rodzina to nie tylko krewni, ale także grupa przyjaciół, ludzie, z którymi łączy ich więź duchowa.

Za ważny wyznacznik uważa się wzajemne zaangażowanie w sprawę rodziny i jej członków, poświęcenie oraz pomoc i wsparcie w każdej sytuacji. Mówi się nawet, że poczucie obowiązku i odpowiedzialność wobec innych są w rodzinie ważniejsze niż miłość, że poświęcenie się jest podstawą rodziny. Ważny jest stały kontakt z rodziną, spotkania, bycie razem, które daje radość, siłę i wytrwałość. Rodzina jest podstawą kształtowania się osobowości, dobrego wychowania, miejscem wpajania wartości. Młodzi ludzie nazywają również rodzinę swoim domem, do którego chcą wracać, bowiem tam są ciepłe relacje i drodzy im ludzie.

Wiele z deskryptorów obejmuje mniej niż trzy procenty cytatów-segmentów wskazanych przez ankietowanych, niemniej jednak są one ważne, bo doprecyzowują podstawowe cechy rodziny. Młodzi ludzie opowiadają się za rodziną zjednoczoną i silną „jak pięść”, cenią szczerość, zaufanie i lojalność, duchową więź z rodziną i poczucie bezpieczeństwa, jakie ona zapewnia. Nieco odosobnione jest stanowisko, zgodnie z którym istotę rodziny stanowią szczęśliwe dzieci. Poruszane jest także zagadnienie rodziny homoseksualnej i związków partnerskich (jedna opinia – 0,3%; respondenci uważają, że takie związki nie stanowią rodziny). Nieliczni postrzegają rodzinę jako część państwa, podkreśla się jej złożoną strukturę i funkcje pełnione w społeczeństwie. Sześciu respondentów kojarzy rodzinę ze wspólną modlitwą i obrzędami religijnymi (1,9%), pozytywnie postrzegane jest także małżeństwo zawarte w kościele.

4. Dane tekstowe

4.1. Przysłowia

Przysłowia dostarczają cennych informacji o rodzinie, ujawniają ludowy sposób jej postrzegania, uzupełniają słownikowe oceny zbliżonymi opisami (JV638). Na uwagę zasługują niektóre z nich.

Rodzina, w najszerszym tego słowa znaczeniu, składa się nie tylko z osób spokrewnionych, ale także z najemników. Przysłowia jednak podkreślają, że najemnicy nie są ludźmi godnymi zaufania: *Šeimynyktis turi dvi akis, o gaspadorius – šimtą* [Służba ma dwoje oczu, ale gospodarz ma ich sto]. Takie osoby jak synowa lub służąca nie należą do rodziny: *Pupa – ne javas, ožka – ne gyvulys, merga – ne žmogus, marti – ne šeimyna* [Bób – nie zboże, koza – nie zwierzę, służąca – nie człowiek, synowa – nie rodzina].

Relacje rodzinne są oparte na wspólnie wykonywanej pracy, co ma związek z dostatkiem i zapewnieniem pożywienia: *Kur šeimyna, ten ir duona* [Gdzie rodzina, tam i chleb]. Relacje w rodzinie są budowane na zgodzie i porozumieniu: *Vieningoje šeimoje ir duona skanesnė* [W zgodnej rodzinie i chleb lepiej smakuje].

Przysłowia ujawniają też następne ważne cechy rodziny: powinna być duża – *Vienas vaikas šeimoj – prapultis* [Jedno dziecko w rodzinie to klęska]; zbudowana na poprawnych relacjach, utrwalonej gradacji, kiedy to jej głową jest gospodarz, od niego bowiem zależy dobre funkcjonowanie gospodarstwa domowego: *Jeigu gaspadorius bus, šeimyna dirbs* [Jeżeli będzie gospodarz, rodzina będzie pracować]. Gospodyni cementuje rodzinę: *Kol yra mama, tol yra šeima* [Jak długo jest matka, jest rodzina], jej rola jest znacząca w kontekście pracy: *Kuri šeiminkė tvarkinga, tai ten šeimyna darbinga* [Jeżeli gospodyni porządna, to rodzina robotna].

Przysłowia podkreślają odrębność i autonomię każdej rodziny, co pozwala na utrzymanie w niej jedności – każda rodzina ma własne poglądy na życie. Rodziny na ogół wspierają się wzajemnie, nie pochwala się ingerowania w sprawy innych rodzin: *Kiek šeimų, tiek kiemų* [Ile rodzin, tyle zagród]; *Į svetimo šeimą nelįsk* [Nie wtrącaj się do obcej rodziny].

4.2. Teksty publicystyczne

Poddane analizie dane korpusowe zostały uzupełnione o materiały pochodzące z portali internetowych i tekstów popularnonaukowych. Łącznie przeanalizowano około 400 cytatów. Poniżej przytoczono tylko wybrane przykłady, wskazujące na dotychczas niewymienione cechy rodziny lub takie, które dodatkowo uzasadniają trafność wcześniej przedstawionych ocen.

Przeciётny Litwin, który zastanawia się nad wartością i celem rodziny, przedstawia ją jako miejsce, gdzie panują prawdziwe, czyste uczucia. Rodzina kojarzy mu się ze szczerością, intymnością, otwartością. Rodzina jest podobną wartością jak praca:

[10] „Šeima“ – žodis, kuris asocijuojasi su šiluma. Tai vieta, kur turėtų būti gera, jauku, saugu. Šeimoje atsiskleidžia žmogaus savybės, kurios darbe, tarp draugų, viešose vietose dažniausiai yra nedemonstruojamos. Taigi šeima – tai dar ir intymumas, atvirumas, nuoširdumas...

[„Rodzina” to słowo, które konotuje ciepło. To miejsce, w którym człowiek powinien czuć się dobrze, przytulnie, bezpiecznie. Rodzina ujawnia ludzkie cechy, które zwykle nie są pokazywane w pracy, wśród przyjaciół, w miejscach publicznych. Tak więc rodzina to także intymność, otwartość, szczerość...] (Moderni šeima, b.d.).

[11] *Man laimė – tai šeima ir mėgstamas darbas, nė vieno negalėčiau atsisakyti. [Dla mnie szczęście to rodzina i praca, którą kocham, z żadnej nie mógłbym zrezygnować.]* (DLKT, Kauno diena, 1999).

Rodzina jako jednostka społeczna opiera się na byciu razem i porozumieniu, które ją umacnia. Poważne problemy pojawiają się wówczas, gdy członkowie rodziny nie mają czasu dla siebie i nie rozmawiają ze sobą szczerze. Stanowi to zagrożenie dla rodziny jako podstawowej komórki społecznej zjednoczonej nie tylko przez wspólnie doświadczane emocje, ale także dzięki wspólnym interesom, wspólnym celom i wspólnym poglądom:

[12] *Tada visa šeima draugiškai susėdo vakarienės, dalijosi dienos džiaugsmais ir vargais, paskui pažiūrėjo „Panoramą”, apsidžiaugė, kad poryt trupučiuką atšils...*

[Potem cała rodzina zasiadła razem do obiadu, wszyscy dzielili się radościami i smutkami dnia, potem oglądali *Panoramę* i cieszyli się, że pojutrze będzie trochę cieplej....] (DLKT, bernardinai.lt, 17 II 2007).

[13] *Lazutką šeima tikrai buvo darni. Ją stiprino, matyt, ir artimos abiejų pažiūros.*

[Rodzina Lazutków była z pewnością zgodna. Najwyraźniej wzmacniały ją bliskie poglądy obu stron]. (DLKT, Areška, 2007).

[14] *Dabartiniu laiku šeimos problemos tapo ypač opios: tėvai ir vaikai vis dažniau atsiskiria vieni nuo kitų, jie vis daugiau užsiėmę, kaskart vis mažiau laiko lieka bendravimui, bendram darbui ir poilsui.*

[W dzisiejszych czasach problemy rodzinne stały się szczególnie dotkliwe: rodzice i dzieci są coraz bardziej oddzieleni od siebie, są coraz bardziej zajęci i pozostaje coraz mniej czasu na komunikację, wspólną pracę i wypoczynek.] (DLKT, bernardinai.lt; 10 I 2015).

W tekstach publicystycznych ujawnia się też aspekt bytowy – kwestia domu rodzinnego, w którym wychowują się dzieci, rozwijają się osobowości i tworzy się idealny, wymarzony związek każdego człowieka z rodziną. Często w tym kontekście pojawia się problem niskich dochodów i ubóstwa:

[15] *Bet kiti kompetentingi analitikai sako, kad Lietuvoje su gyventojų būsto įsigijimu yra tragiška padėtis – kainos pakilusios tiek, kad jauna šeima neturi galių mybių įsigyti nuosavą būstą.*

[Ale inni kompetentni analitycy mówią, że na Litwie sytuacja mieszkaniowa jest tragiczna – ceny wzrosły do tego stopnia, że młoda rodzina nie może sobie pozwolić na zakup własnego mieszkania.] (DLKT, Verslo žinios, 21 V 2007).

[16] *Mano šeima tėvų dėka turi kur gyventi, neteko pasijusti benamiu. Pagal Prezidento skaičiavimus, mes net nesame žemiau skurdo ribos gyvenanti šeima.*

[Dzięki moim rodzicom moja rodzina ma gdzie mieszkać i nigdy nie byłem bezdomny. Według obliczeń prezydenta my nawet nie jesteśmy rodziną żyjącą poniżej granicy ubóstwa.] (DLKT, Gimtasis krastas, 1996).

Rodzina jest również instytucją kształtującą osobowość, miejscem wychowania dzieci. Pełni ona te funkcje wspólnie ze szkołą, środowiskiem i Kościołem. Jakość i znaczenie wychowania rodzinnego są szczególnie mocno podkreślane, stawiana jest ona wyżej od innych instytucji pełniących podobne zadania:

[17] *Žmogaus bruožai, gabumai, polinkiai, formuojami pagrindiniai ir svarbiausi asmenybės dainiai – valia, protas, jausmai. Todėl lemiama vaidmenį vaidina šeima, sudaranti vaikui tinkamas ne tik materialines, bet ir moralines vystymosi sąlygas. Vaikas šeimoje patiria pirmuosius įspūdžius, įgyja patirties.*

[Ludzkie cechy, zdolności, skłonności, kształtowanie podstawowych i najważniejszych cech osobowości – woli, umysłu, emocji. Dlatego rodzina odgrywa decydującą rolę w tworzeniu odpowiednich warunków dla rozwoju dziecka, zarówno materialnego, jak i moralnego. W rodzinie dziecko doświadcza pierwszych wrażeń i zdobywa doświadczenie.] (DLKT, Pedagogika, VPU, 2003).

[18] *Juk išauklėtas, padorus žmogus nepadarys niekšybės ne todėl, kad jis prieš tai sau suks galvą: daryti ar nedaryti? Jo dvasioje šeima, mokykla, bažnyčia, aplinka įskiepijo tam tikrus tvirtus principus.*

[Dobrze wychowana, przyzwoita osoba nie popełni występku, ponieważ najpierw zastanawiała się, czy to zrobić, czy nie? W jej świadomości rodzina, szkoła, Kościół i środowisko zašczywały pewne solidne zasady.] (DLKT, Kauno diena, 1997).

Rodzina jest ważna ze względu na wartości, które kształtuje, oraz społecznie obowiązujące normy moralne i etyczne, które od niej zależą, dlatego troska o nią jest postrzegana jako istotne zadanie:

[19] *Kiekviena šeima yra unikali (nepakartojama) visų pirma savo vertybių pasauliu. Ją veikia humanistinės, nacionalinės, šeimos gyvensenos vertybės.*

[Każda rodzina jest wyjątkowa, przede wszystkim w swoim świecie wartości. Wpływają na nią humanistyczne, narodowe wartości życia rodzinnego.] (DLKT, Pedagogika, VPU, 1995).

[20] *Šeima yra naujos kultūros laidininkas. Nėr kuo ją pakeisti. Šeima yra tikrosios meilės mokykla. Fundamentinė etika, jos pagrindas – stabili šeima kaip visuomenės fundamentas.*

[Rodzina jest dawcą nowej kultury. Nie ma ona analogii. Rodzina jest szkołą prawdziwej miłości. Podstawą fundamentalnej etyki jest stabilna rodzina, która stanowi też fundament społeczeństwa...] (DLKT, Šiaurės Atėnai, 1997).

W dyskursie religijnym podkreślane jest zobowiązanie rodziny do pielęgnowania życia, bycia źródłem dobra i miłości oraz podtrzymywania tradycji religijnych. Rodzinę łączy nie tylko wspólne życie i prowadzenie wspólnego gospodarstwa domowego, ale także wspólna wiara i modlitwa:

[21] *Popiežius Jonas Paulius II ne veltui tiek dėmesio skiria šeimai. Ji yra pradžią pradžiai, joje gali gimti gėris, bet gali atsirasti ir blogis. Šeima perduoda gyvybę, bet ji gali ir sunaikinti ją.*

[Papież Jan Paweł II nieprzypadkowo poświęca tyle uwagi rodzinie. Jest ona początkiem początków, gdzie może narodzić się dobro, ale także gdzie może

narodzić się zło. Rodzina przekazuje życie, ale może je także zniszczyć.] (DLKT, Caritas, 1996).

[22] *Ne, neįsivaizduoju tokių Kalėdų (be šeimos). Bet jeigu taip atsitiktų, tai būtina liktų malda, kurioje dėkočiau už tai, kad šeima ir artimieji gyvi, sveiki, turi darbo ir duonos, gražiai sugyvena*

[Nie, nie wyobrażam sobie takich świąt (bez rodziny). Ale gdyby tak się stało, to koniecznie zostałaby mi modlitwa dziękczynna za to, że moja rodzina i bliscy żyją, są zdrowi, mają pracę i chleb oraz łączą ich dobre kontakty, dobrze się dogadują.] (DLKT, Kauno diena, 1999).

Różne dyskursy podkreślają znaczenie zachowania instytucji małżeństwa. Opinia publiczna jest niemalże jednomyślna, większość uważa, że tylko osoby pozostające w związku małżeńskim tworzą rodzinę. Zwrócono również uwagę na zagrożenie, jakie niosą dla instytucji rodziny niesformalizowane związki. Takim rodzinom nie poświęca się wiele uwagi, ta problematyka rzadko jest obecna w dyskursie publicznym:

[23] *Šeima – tai oficialiai savo santykius įteisinę žmonės. Kokia gali būti šeima tarp susibėgusių vyro ir moters.*

[Rodzina to grupa ludzi, którzy uregulowali prawnie swój związek. Jaki rodzaj rodziny może istnieć między żyjącymi w wolnym związku mężczyzną i kobietą.] (DLKT, www.delfi.lt; 9 X 2011).

[24] *Šeima gali būti ir du vienos lyties asmenys, savanoriškai gyvenantys poroje.*

[Rodzinę mogą stanowić również dwie osoby tej samej płci żyjące dobrowolnie jako para.] (DLKT, www.delfi.lt; 9 X 2011).

O instytucji małżeństwa mowa jest także w dyskursie politycznym, gdzie rodzina postrzegana jest jako fundament państwa. Rodzina jest uważana za podsystem złożonego systemu społecznego – rodzina i państwo są współzależne.

[25] *[...] įsipareigojanti valstybės pozicija šeimos atžvilgiu. Konceptija būtent ir siekia įtvirtinti Lietuvos Respublikos konstitucinę nuostatą, kad šeima yra valstybės ir visuomenės pagrindas*

[...] wiążące stanowisko państwa wobec rodziny. Konceptja ma na celu umocnienie konstytucyjnego stanowiska Republiki Litewskiej, zgodnie z którym rodzina jest fundamentem państwa i społeczeństwa.] (DLKT, bernardinai, 2007).

[26] *Šeima iš tikrųjų yra aukščiau nei valstybė – ji be šeimos negali egzistuoti ir normaliai vystytis.*

[Rodzina tak naprawdę jest ważniejsza od państwa, które nie może istnieć i normalnie rozwijać się bez rodziny.] (DLKT, Pilietinės minties institutas, 5 X 2007).

5. Syntetyczna analiza danych

5.1. Układ aspektowy podstawowych cech RODZINY

Różne typy źródeł wykorzystanych do rekonstrukcji językowego i kulturowego obrazu RODZINY wskazują nie tylko na genezę tego pojęcia, ale także na postrzeganie go przez współczesnych użytkowników języka. Aby zapewnić wyczerpujący opis konceptu, odwołamy się do analizy aspektowej; koncentrować będziemy się na cechach, które stanowią jego rdzeń, niemniej jednak omówimy także te, które zajmują obszary peryferyjne w strukturze znaczenia.

Podstawowe cechy litewskiej rodziny przynależą do aspektu społecznego, psychospołecznego, psychicznego, biologicznego, religijnego i bytowego.

Cechy zakwalifikowane do **aspektu społecznego** dotyczą rozumienia rodziny jako komórki społecznej. Rodzina ma złożoną strukturę i pełni szereg funkcji. Składa się z osób, które łączy nie tylko pokrewieństwo, ale także wspólna praca i wspólne interesy. Ze względu na wykonywaną wspólnie pracę i wspólne cele, do których dążą, członkami rodziny są również najemnicy (*šeimyna, draugė*). Podział ról w rodzinie znajduje odzwierciedlenie w derywatach, które pozytywnie charakteryzują gospodarzy (*šeimininkai*) i zdolność innych członków rodziny do zachowywania się w określony sposób – *šeimyniškai*. Przysłowia wskazują na konieczność zachowania harmonii w rodzinie i świadczą o jej gradacji, a także dowodzą, że najemni pracownicy są mniej odpowiedzialni niż członkowie rodziny (*Merga ne šeimyna, ožka – ne galvijas* [Służąca to nie rodzina, koza to nie zwierzę]). Kolokacje wybrane ze współczesnych dyskursów akcentują podobieństwa między rodziną i państwem (*šeima – maža valstybė* – ‘rodzina to małe państwo’). Odpowiedzi ankietowe poruszają zagadnienia rodzin jednopłciowych w ograniczonym zakresie,

ostrożnie i raczej wartościują je negatywnie, wspominając o rodzinie niepełnej i relacjach partnerskich. W tekstach mowa o rodzinie jako jednostce państwa, co pozwala wnioskować o istotnych funkcjach społecznych przypisywanych rodzinie.

Współczesna rodzina ma wobec państwa ważne zobowiązania, które nie zostały zidentyfikowane w dyskursie historycznym. W przeszłości członków rodziny łączyła wspólna praca na roli, która była ich głównym źródłem utrzymania. Obecnie rodzina jest powołana do zawarcia małżeństwa i wychowania dzieci na prawych obywateli. Rodziny wielodzietne są postrzegane jako modelowe, a rodziny bezdzietne nie mają racji bytu. Aby zapewnić dobrobyt rodzinie i społeczeństwu, państwo musi chronić instytucję małżeństwa, zapewniać wsparcie rodzinom oraz kształtować moralne i uczciwe relacje rodzinne. Zmiany zachodzące we współczesnej rodzinie znalazły odzwierciedlenie w ankietach (*Lietuviška šeima tapo beveidė – palaida, užmiršusi savo pareigas, valstybės neremiamą* [Litewska rodzina nie ma twarzy – nietrwała, nieświadoma swoich obowiązków, pozbawiona wsparcia państwa]).

Na podstawie cech przypisanych do **aspektu psychospołecznego** można sformułować drugie ważne bazowe wyobrażenie rodziny: jest ona postrzegana jako autonomiczna jednostka oparta na relacjach międzyludzkich. Rodzinę powinny charakteryzować dobre, przyjazne relacje przynoszące radość wszystkim jej członkom, zaufanie, szacunek i tolerancja, wsparcie i pomoc. W rodzinie szanuje się wolność, umiejętność akceptowania innych z ich mocnymi i słabymi stronami, ważne są spotkania i kontakty (dzieci potrzebują ciepłych relacji z rodzicami). W rodzinie dochodzi też do kłótni i nieodpowiednich zachowań. Wspólne zainteresowania i podzielenie przekonań są również ważnym ogniwem. Wspólne życie nie jest łatwe i tylko ucząc się kompromisu, można stworzyć dobrą, harmonijną rodzinę. Znajduje to odzwierciedlenie w powiedzeniach: *šeima kuriama; šeima yra pašaukimas; trapus santykiai su šeima* ‘rodzina jest zbudowana’; ‘rodzina jest powołaniem’; ‘relacje rodzinne są kruche’.

Aspekt psychiczny dotyczy postrzegania rodziny jako źródła uczuć. Deskryptor miłość był najczęściej wskazywany w ankietach, przynależą do niego 13% wszystkich wypowiedzi o rodzinie (*šeimoje*

jautiesi mylimas; šeima kuriasi meilės pagrindu ‘w rodzinie czujesz się kochany’; ‘rodzina jest zbudowana na miłości’). Dyskurs publicystyczny ujawnił, że rodzina jest miejscem, do którego dobrze jest wracać, gdzie można znaleźć spokój i szczęście oraz odzyskać równowagę psychiczną. Współczesna rodzina składa się z bliskich osób, które łączy duchowa więź.

Główne cechy **aspektu biologicznego** dotyczą rozumienia roli pokrewieństwa w rodzinie. Wskazują na to definicje słownikowe, chociaż, jak zaznaczaliśmy, nie jest to jedyny aspekt decydujący o przynależności do rodziny. W języku litewskim utrzymuje się przekonanie, że ważni są ludzie, którzy razem pracują i mają wspólny cel. To właśnie czyni ich rodziną. Pozytywnie postrzegane są przez ankietowanych „więzy krwi”, które zapewniają poczucie bliskości. Jednocześnie pojawia się wyraźny motyw związany z obowiązkiem wobec rodziców, nie można bowiem budować rodziny bez szacunku dla przodków (*tie, kurie užmiršta savo tėvus, senelius, tikros šeimos, deja, nesukurs* [ci, którzy zapominają o swoich rodzicach i dziadkach, niestety nie zbudują prawdziwej rodziny]).

Aspekt bytowy ujawnia dwie następne, równie ważne cechy rodziny. Po pierwsze, rodzina jest definiowana jako wspólny dom, w którym spotykają się jej członkowie, i szerzej – rodzina jest komórką większego społecznego systemu gospodarczego. Materiał słownikowy i derywaty pokazują, że rodzina musi żyć razem, mieć wspólny dom, który jest twierdzą i schronieniem dla jej członków. Dyskurs publicystyczny wskazuje na trudne warunki życia oraz na trudności, z jakimi mierzą się rodziny, aby pozwolić sobie na własny dom. Teksty zamieszczane w Internecie świadczą o tym, że rodziny cierpią z powodu ubóstwa i niskich zarobków. Zachęca się państwo do dbania o sytuację materialną rodzin. Według danych słownikowych, ankiet i korpusów dla podtrzymywania więzi rodzinnych znaczenie mają wspólne smaczne posiłki.

Aspekt religijny nie jest dominujący, ale wskazanie na rodziny stojące na straży tradycji religijnych opartych na wspólnej modlitwie czy obchodzeniu świąt jest istotne, wprawdzie w nielicznych, ale przekonujących kontekstach. W słownikach pozytywnie oceniana jest chęć spotkania się przy świątecznym stole. Młodzi ludzie wspo-

minają w ankietach o wspólnym uczestnictwie we mszy świętej, opowiadają się także za małżeństwem zawartym w kościele. Dyskurs religijny broni wiary, na której opiera się małżeństwo, i chroni nowe, nienarodzone życie.

Podstawowe cechy rodziny można ująć w postaci definicji kognitywnej: RODZINA to grupa ludzi połączonych pokrewieństwem, gdzie równie ważne są wspólne zainteresowania i wspólnie wykonywana praca. We współczesnym społeczeństwie relacje emocjonalne i więzi duchowe między ludźmi są bardzo ważne, dlatego bliscy sobie ludzie, którzy się nawzajem rozumieją i wspierają, są uważani za członków rodziny. Rodzina jest źródłem czystych uczuć, stoi na straży dobrych cech jednostki, przyczynia się do jej rozwoju i zachowuje wolność wszystkich swoich członków.

5.2. Profile litewskiej RODZINY

Analiza źródeł historycznych oraz dyskursu gwarowego (teksty w LKŽ) i ludowego (paremie) umożliwia prześledzenie genezy pojęcia RODZINA i opisanie zmiany jego rozumienia, a także zidentyfikowanie subiektywnych postaw różnych warstw społecznych wobec rodziny.

Archaiczny profil o patriarchalnych korzeniach jest głęboko utrwalony w świadomości Litwinów. Zgodnie z nim rodzina to grupa osób – krewnych i najemników – która łączy się z innymi podobnymi grupami w większe wspólnoty, aby przez pokolenia wykonywać ciężką pracę na roli i w ten sposób zarabiać na życie. Świadczy o tym etymologia tego słowa. Wskazuje ona na pierwotne znaczenie wyrazu, które obejmuje nie tylko nazewnictwo gospodarstw domowych (w tym pracowników najemnych), ale także całej wsi. Przysłowia podkreślają wysoką moralność tak licznej rodziny, wyraźnie akcentując dobre relacje między domownikami oraz rolę gospodarza jako głowy rodziny (leksem pochodzący od słowa *rodzina* jest używany na jego określenie). Źródła folklorystyczne dowodzą, że zwyczaj wspólnego zamieszkiwania w jednym domu przez kilka spokrewnionych rodzin był powszechny i głęboko zakorzeniony.

Współczesne źródła różnie profilują pojęcie RODZINY. Badania **dyskursu publicznego i języka mówionego** ujawniły obraz rodziny

jako źródła uczuć, wzajemnego zrozumienia, tolerancji i szacunku. Opiera się ona na zaangażowaniu, zaufaniu i wierności. **Dyskursy polityczne i prawne** przedstawiają oficjalne stanowisko państwa, zgodnie z którym rodzina jest częścią systemu politycznego i gospodarczego, jego komórką, która odgrywa określoną rolę w życiu narodu i państwa. Państwo deklaruje, że wspiera i chroni instytucję rodziny, że o nią dba, chociaż jednocześnie wykorzystuje ją dla osiągnięcia własnych celów. Przedstawiciele **instytucji religijnych** wspierają rodzinę i promują małżeństwo sakramentalne, gloryfikują je, bronią nowego życia i podtrzymują religijność w rodzinie. Zwolennicy **rodzin jednopłciowych** starają się legitymizować nietradycyjny pogląd na rodzinę, ale w istocie ukrywają takie związki, szukając sprzymierzeńców tylko wśród podobnych sobie. Bronią twierdzenia, że szczęście można osiągnąć w nietradycyjnej rodzinie. Chociaż związki partnerskie są szeroko rozpowszechnione we współczesnym społeczeństwie i są często omawiane na portalach internetowych oraz obecne w codziennym dyskursie, nie są uważane za rodzinę, są określane jako ‘wspólne życie’. Istotne jest to, że młodzież postrzega je jako „wygodne”, ale jednocześnie jako tymczasowe, niezapewniające stabilności i bezpieczeństwa.

Skróty

AŽ – *Antonimų žodynas. Lietuvių kalbos instituto leidykla* (Ermanytė, 2003).

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. (b.d.).

DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (Keinys, 2012).

JV638 – *Lietuviškos svotbinės dainos, užrašytos par Antaną Juškevičę ir išspausdintos par Joną Juškevičę* (1883).

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas* (Naktinienė i in., 2005).

SŽ – *Sinonimų žodynas* (Lyberis, 2002).

Bibliografia

Česnuitytė, V. (2012). Šeimos samprata: Lietuvos gyventojų subjektyvus požiūris. *Socialinis darbas*, 11(2), 257–270.

Jančaitytė, R. (2011). *Šeimos politikos formavimas Lietuvoje*. MRU.

Lietuviškos svotbinės dainos, užrašytos par Antaną Juškevičę ir išspausdintos par Joną Juškevičę [JV638]. (1883). Spaustuvė Imperatoriškos Akademijos Mokslo.

Lietuvos šeima: Tarp tradicijos ir naujos realybės. (2009). Socialinių tyrimų institutas.

Mizaras, V. (2012). Teisė į šeimos gyvenimą: konstituciniai ir civiliniai teisiniai aspektai. W *Nepriklausomos Lietuvos teisė: Praeitis, dabartis ir ateitis*:

- Liber Amicorum J. Prapiesčiui (mokslinių straipsnių rinkinys)* (ss. 363–379). Vilniaus universitetas.
- Mizaras, V. (2013). Teisė į privatų gyvenimą: Tos pačios lyties asmenų teisės į šeimos gyvenimą apsaugos problematika. W *Lietuvos Respublikos Konstitucijos dvidešimtmetis: Patirtis ir iššūkiai (recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys)* (ss. 161–175). Vilniaus universitetas, Lietuvos notarų rūmai.
- Račiūnaitė-Paužuolienė, R. (2012). *Lietuvių šeima vertybių sankirtoje: (XX a. – XXI a. pradžia)*. Vytauto Didžiojo universitetas.
- Ralys, K. (2010). Šeima kaip vertybė katalikų tikėjimo, amžiaus ir lyties aspektu. *Ugdymo psichologija*, 21, 42–48.
- Rutkovska, K. (2017a). Namai. W K. Rutkovska, I. Smetonienė, & M. Smetona, *Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje* (ss. 88–116). Vilniaus universiteto leidykla.
- Rutkovska, K. (2017b). Šeima. W K. Rutkovska, I. Smetonienė, & M. Smetona, *Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje* (ss. 116–148). Vilniaus universiteto leidykla.
- Skabeikytė-Kazlauskienė, G. (2004). Būties suvokimas lietuvių liaudies dainose. *Liaudies kultūra*, 3, 88–89.
- Tijūnėlienė, O. (2007). Akademinio jaunimo požiūris į dorovinę, dvasinę šeimos misiją. *Soter*, 23(51), 187–200. [https://doi.org/10.7220/2335-8785.23\(51\).12](https://doi.org/10.7220/2335-8785.23(51).12)
- Vyšniauskaitė, A., Kalnius, P., & Paukštytė-Šaknienė, R. (2008). *Lietuvių šeima ir pa-pročiai*. Mintis.

Korpusy, słowniki i opracowania słownikowe

- Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas. (b.d.). [DLKT]. Pobrano 11 lipca 2018, z <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/menu?page=about>
- Ermanytė, I. (2003). *Antonimų žodynas* [AŽ]. Lietuvių kalbos instituto leidykla. <http://lkiis.lki.lt/antonimu>
- Keinys, S. (Red.). (2012). *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* [DLKŽ]. <http://lkiis.lki.lt/dabartinis>
- Lyberis, A. (2002). *Sinonimų žodynas*. Lietuvių kalbos instituto leidykla. <http://lkiis.lki.lt/sinonimu>
- Moderni šeima. (b.d.). Pobrano 11 lipca 2008, z <https://mokslai.lt/referatai/santykiai-poroje/moderni-seima-2265.html>
- Naktinienė, G., Paulauskas, J., Petrokienė, R., Vitkauskas, V., & Zabarskaitė, J. (2005). *Lietuvių kalbos žodynas* (T. 1–20). Lietuvių kalbos institutas [LKŽ]. <http://www.lkz.lt>
- Smoczyński, W. (1982). Indoeuropejskie podstawy słownictwa bałtyckiego. *Acta Baltico-Slavica*, 14, 211–240.
- Smoczyński, W. (2016). *Słownik etymologiczny języka litewskiego* (2. wyd.). <https://archive.org/details/smozynski-sloownik-etymologiczny-jezyka-litewskie-go-wyd.-2-ie-2016>
- Toporov, V. N. (1980). *Prusskij iazyk: Slovar': T. 3. I–K*. Nauka.

The Concept of FAMILY in the Lithuanian Language and Culture

This article presents an analysis of the concept of FAMILY in Lithuanian lingua-culture, conducted on the basis of systemic, survey and textual data. The study identifies the basic ideas of the understanding of the concept, which are structured as follows: (a) family is the smallest social unit; it has a complex structure based on a strictly observed internal hierarchy and the authority of the head of the family; (b) it is a group of people who engage in right relationships, characterised by trust, tolerance, mutual help, etc.; (c) it is a source of feelings, the most valued ones being love, spiritual bond between members, peace and harmony; (d) it is based on kinship relations. In the Lithuanian lexicographic material, the concept of the family is also preserved as that of a broader community, which also includes servants; the word family can also refer to an entire village. This archaic view has been modified today, as members of a modern family may include people who are spiritually close; (e) it is associated with a common home where the family always meets; (f) it can also be a place of practising faith, including common prayer and religious rituals. This feature is expressed very weakly; the only element that is emphasised is the value of marriage concluded in the church and church vows, while the joint celebration of religious holidays is rather devoid of religious ritual. Only religious discourse clearly accentuates the understanding of the family as a stronghold of faith and the setting of newborn life.

Keywords: family; home; Lithuanian worldview; basic image; cultural linguistics

RODZINA w polskiej lingwokulturze

Iwona Bielińska-Gardziel
Dorota Pazio-Wlazłowska
Beata Żywicka¹

W artykule podjęto próbę odpowiedzi na pytanie o konceptualizację *RODZINY* przez współczesnych użytkowników polszczyzny. Podstawę materiałową analizy stanowią trzy typy danych, które wzajemnie się dopełniają: dane systemowe zaczerpnięte ze słowników języka polskiego, dane ankietowe oraz dane tekstowe obejmujące przysłowia, literaturę piękną oraz różnogatunkowe teksty prasowe. Kierując się założeniami definicji kognitywnej, na podstawie zgromadzonego materiału wyodrębniono cechy definicyjne *RODZINY*, do których należą m.in. pokrewieństwo i powinowactwo; silne więzi emocjonalne; kultywowanie wspólnych tradycji i przywiązanie do wspólnej historii; prowadzenie wspólnego gospodarstwa domowego; pełnienie funkcji wychowawczo-opiekuńczej wobec dzieci. Ogląd wyspecjalizowanych dyskursów pozwala na wyodrębnienie trzech profili konceptu. W dyskursie katolickim rodzina jest postrzegana jako podstawowa wspólnota ludzka powołana przez Boga i oparta na Bożym prawie, której najważniejszym celem jest przyjęcie i wychowanie potomstwa. Uczestnicy dyskursu lewicowo-liberalnego postrzegają rodzinę jako związek oparty na silnych więzach emocjonalnych, realizowany na zasadach partnerstwa, którego bazę stanowią dwie dorosłe osoby różnej lub tej samej płci. W dyskursie feministycznym rodzina to struktura ograniczająca wolność kobiety, mechanizm zmuszający ją do pełnienia funkcji służebnych wobec męża i dzieci oraz do rezygnacji z pracy zawodowej i realizacji własnych ambicji.

Słowa kluczowe: *RODZINA*; język polski; profil; koncept; językowy obraz świata

¹ Część dotycząca analizy słownikowej (oprócz podrozdziału 4.2.1. *Członkowie rodziny* oraz fragmentu wskazanego w przypisie nr 2 jest skróconą wersją rozdziału *Rodzina w świetle danych systemowych* z monografii *Stereotyp rodziny we współczesnej polszczyźnie* autorstwa Iwony Bielińskiej-Gardziel (Bielińska-Gardziel, 2009b). Materiał ankietowy opracowała Beata Żywicka. Wszystkie pozostałe części niniejszego artykułu przygotowała Dorota Pazio-Wlazłowska.

1. Wprowadzenie

Rodzina jest przedmiotem zainteresowania wielu dyscyplin naukowych. Rozpatrywana jest z różnych perspektyw: socjologicznej, psychologicznej, pedagogicznej, religijnej, społecznej, prawnej, historycznej. Jej rozumienie i wartościowanie ewoluuje, odzwierciedla zmiany kulturowe i społeczne (por. np.: Dybowska, 2018a, 2018b). „[R]odzina nie jest rzeczywistością statyczną, a współcześnie już zdecydowanie dynamiczną” – podkreśla Ewa Dybowska (2018a, s. 16). Przeciętny użytkownik języka rozumie rodzinę intuicyjnie, nie znaczy to jednak, że w polszczyźnie potocznej obowiązuje jej jeden obraz. Takiego powszechnie przyjętego wizerunku brak. O różnych punktach widzenia determinujących postrzeganie rodziny przez jednostkę przesądza nie tylko światopogląd, ale też przesłanki indywidualne, m.in. doświadczenia osobiste. Rodzina, jej kształt i struktura wywołują gorące spory między zwolennikami rodziny tradycyjnej i rzecznikami związków partnerskich. Rodzina jest przedmiotem zainteresowania, a często i manipulacji ze strony polityków, bywa traktowana jako karta przetargowa w kampaniach wyborczych (zob. np.: Kłosińska & Rusinek 2019, ss. 235–242). Różnie rozumiane działania podejmowane w imię dobra rodziny (w zależności od orientacji światopoglądowej) stanowią skuteczny oręż w walce o wpływy. Na znaczeniu traci bez wątpienia prawny i sakramentalny wymiar związku łączącego rodziców. Coraz popularniejsze stają się związki nieformalne i rodziny patchworkowe (szerzej zob. np.: Kwak, 2005). Bez względu jednak na postrzeganie i rozumienie rodziny przez uczestników dyskursu publicznego jest ona – w swoim podstawowym znaczeniu ograniczającym się do postrzegania jej jako grupy szczególnie bliskich sobie osób wspierających się wzajemnie i troszczących się o siebie – wartością powszechnie deklarowaną i wysoko sytuowaną w aksjoserze.

2. Z badań nad rodziną

Zagadnienia związane z rodziną – jej kondycją, pełnionymi funkcjami, modelem itd. – są we współczesnej Polsce przedmiotem ożywionej dyskusji. Wielokrotnie wypowiadali się na ten temat politycy

i publicyści, a także specjaliści – psychologowie, socjologowie i pedagodzy (zob. np.: Borowik, 2022; Cebula & Kluz, 2023; Dybowska, 2018a, 2018b; Gosek, 2020; Herudzińska, 2012; Hoja, 2021; Janicka & Liberska, 2021; Jezierska-Wiejak, 2013; Kiliszek, 2019; Kluz i in., 2023; Kochanowska, 2022; Krasiejko, 2019; Lewicka, 2021; Lubowicka, 2018; Miłek, 2022; Nowak, 2011, 2019; Parzyszek & Pietruszka, 2017; Przygoda, 2017; Rostowska & Lewandowska-Walter, 2019; Smyła, 2022; Szyszka, 2018; Śniegulska, 2019).

Odnaleźć można też dziesiątki opracowań językoznawczych.

Temat budzi zainteresowanie zarówno wytrawnych badaczy, jak i osób rozpoczynających karierę naukową. Powstają zróżnicowane metodologicznie i materiałowo monografie i artykuły odwołujące się do danych systemowych, tekstowych i ankietowych. Analizy prowadzone są z perspektywy synchronicznej i diachronicznej (Magda-Czekaj, 2012; Mariak, 2019). Uwagę badaczy zwraca literatura piękna, Internet, teksty prasowe zamieszczane w tytułach o różnych orientacjach ideologicznych.

Popatrzmy na niektóre z opracowań.

W 2009 roku ukazała się monografia Iwony Bielińskiej-Gardziel *Stereotyp rodziny we współczesnej polszczyźnie* (Bielińska-Gardziel, 2009b), w której na podstawie danych systemowych, ankietowych i tekstowych podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób Polacy postrzegają i językowo charakteryzują rodzinę oraz jej członków. Autorka podkreśla, że obraz rodziny obecny w języku potocznym jest zdecydowanie pozytywny, z tendencją do bycia idealizowanym. Jedynie okazjonalnie pojawiają się sygnały wskazujące na negatywny wymiar rodzinnych relacji. Zdaniem I. Bielińskiej-Gardziel obraz rodziny jest stabilny, silnie utrwalony w świadomości społecznej i niełatwo poddający się zmianom. Do jego zróżnicowania dochodzi dopiero w wyspecjalizowanych dyskursach. Odwołując się do nich, autorka wyróżnia pięć profili pojęcia: podstawowy – środowisko naturalne człowieka; religijny; feministyczny – kierat i więzienie; ultralewicowy – siedlisko obłudy i patologii; marketingowy profil rodzinnej idylli.

Anna Mazurkiewicz w monografii *Językowy obraz rodziny jako nośnika wartości w czasopiśmie laickich i katolickich w latach*

2010–2015 (2020) na podstawie artykułów z czasopism świeckich („Wysokie Obcasy”, „Twój Styl” i „Zadra”) i katolickich („Miłujcie się”, „W Drodze” i „W Naszej Rodzinie”) zmierza do odpowiedzi na pytania o profile rodziny, o wartości, których są one nośnikami, o różnice i podobieństwa w definiowaniu wartości w czasopismach o różnych opcjach, o językowe wykładniki wartości i wartościowania. Artykuły prasowe, pozyskane m.in. ze „Skarbu”, „Twojego Stylu”, „Vivy”, „Gościa Niedzielnego”, „Polityki”, „Do Rzeczy”, stanowią bazę rozprawy doktorskiej Marty Iwańskiej-Siwek *Wartościowanie alternatywnych form rodziny we współczesnej polszczyźnie* (Iwańska-Siwek, 2020). Analiza pozwala na odtworzenie zróżnicowanego obrazu singli, rodzin patchworkowych, związków typu LAT, kohabitacyjnych, homoseksualnych i in. Z artykułów opublikowanych w „Naszym Dzienniku” korzysta Igor Borkowski (2012), rekonstruuje obraz związków homoseksualnych w polskiej prasie katolickiej. O jego kształtowaniu pisze też Tomasz Łukasz Nowak (2016), który bada to zagadnienie, odwołując się nie tylko do tekstów z „Naszego Dziennika”, ale także do artykułów opublikowanych w „Gazecie Wyborczej” od stycznia 2004 roku do grudnia 2013 roku (2014). Z różnogatunkowych tekstów dotyczących rodziny (listy do redakcji, wywiady, reportaże, felietony) zamieszczonych w „Wysokich Obcasach” korzysta Magdalena Idzikowska (2017) w rekonstrukcji niestereotypowych ról rodzicielskich.

Victoria Kamasa odtwarza obraz rodziny na podstawie oficjalnego dyskursu polskiego Kościoła katolickiego. Autorka zauważa, że w analizowanych materiałach tożsamość rodziny jest silnie wiązana z religijnością i polskością (Kamasa, 2013). Małgorzata Rybka i Jolanta Sławek (2015) rekonstruuje obraz rodziny jako wspólnoty na podstawie tekstów Jana Pawła II.

Do danych ankietowych sięgnęły Maria Waclawek i Maria Wtorkowska (2021). Autorki podkreślają pozytywne wartościowanie rodziny. „Familiarność Polaka ściśle wiąże się z przywiązaniem do tradycji. Dbłość o rodzinę sprawia, że z jej członkami jest solidarny i względem nich pomocny” (Waclawek & Wtorkowska, 2021, s. 462). Ważne dla polskiej rodziny jest również kultywowanie tradycji katolickiej. Do ankiet odwołuje się także Ewa Gorlewska (2022), któ-

ra po porównaniu wyników badań dotyczących rozumienia rodziny, przeprowadzonych w Lublinie w roku 1990 i w Białymstoku na przełomie lat 2016 i 2017 zauważa, że mimo różnic w profilowaniu, językowy obraz rodziny na przestrzeni trzydziestu lat nie uległ zasadniczym zmianom.

Liczne są prace odwołujące się do materiału paremiologicznego (zob. Skoczylas-Krotla, 2010).

Analizy semantycznej pojęcia *RODZINA* w polskich aktach prawnych podjęła się Karolina Sterna-Zielińska (2016). Autorka konkluduje, że zakres semantyczny rodziny w polskim porządku prawnym jest zróżnicowany, uzależniony od intencji ustawodawcy i rozszerzany na różne formy życia międzyludzkiego (Sterna-Zielińska, 2016, s. 112). Analizę obrazu rodziny prezentowanego w podręcznikach do nauki języka polskiego jako obcego prowadzi Paula Góralczyk-Mowczan (2014). Beata Ziajka sięgnęła zaś do antroponimów. Bazę materiałową przeprowadzonej przez nią analizy tworzą przezwiska i przydomki zebrane we wsiach powiatu chrzanowskiego. Autorka zauważa, że najwyżej cenioną wartością w życiu rodzinnym wydaje się być przeciętność. „Prototypowa rodzina wiejska, a więc taka, która niczym szczególnym się nie wyróżnia, stanowi pożądany i oczekiwany wzorzec” (Ziajka, 2011, s. 299).

Autorzy zwracają też uwagę na nowe słownictwo dotyczące relacji rodzinnych. Iwona Burkacka (2017) odnotowuje rozszerzenie znaczenia słowa *rodzina* i nazywanie nim nietradycyjnych form związków, pisze o zmianie wartościowania niektórych wyrażen, a także o rezygnacji z określeń niosących negatywne konotacje.

3. Podstawa materiałowa opisu *RODZINY*

Podstawę materiałową niniejszego artykułu stanowią trzy typy danych: systemowe (S), ankietowe (A) i tekstowe (T).

Dane systemowe (S) zostały zebrane ze słowników języka polskiego: objaśniających, etymologicznych, słowników synonimów, antonimów oraz wyrazów bliskoznacznych, frazeologicznych oraz gwary środowiskowej (uczniowskiej, studenckiej).

Dane ankietowe (A) pozyskano od studentów lubelskich uczelni wyższych kolejno w latach 1990, 2000, 2010 i 2020. Uczestnicy ba-

dania odpowiadali na pytanie „Co według Ciebie stanowi o istocie prawdziwej rodziny?”

Dane tekstowe (T) to:

1. Przysłowia (odnotowane w tomach: *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich* pod red. Juliana Krzyżanowskiego, t. 1–4, 1969–1978; *Księga przysłów polskich*, zebrali i opracowali Danuta i Włodzimierz Masłowsky, 2000; *Księga przysłów*, wybór i opracowanie Bernadeta Hermann, Jerzy Syjud, 2000).

2. Różnogatunkowe teksty prasowe opublikowane w prasie tradycyjnej i na portalach internetowych: „Gość Niedzielny”, „Nasz Dziennik”, „Wysokie Obcasy”, „Krytyka Polityczna”, „Newsweek Polska”, „Codziennik Feministyczny”, onet.pl, se.pl.

3. Polska literatura piękna XX–XXI wieku (cytaty zaczerpnięte z NKJP).

4. RODZINA w świetle danych systemowych

4.1. Etymologia

Słowniki etymologiczne języka polskiego słowo *rodzina* wyprowadzają od leksemu *ród*, oznaczającego ‘grupę społeczną opartą na więzach krwi, pokolenia wywodzące się od jednego przodka, dynastii’, a także ‘rodzinę’ (por. NSEJP Dług-Kur; SEJP Bor; SEJP Brück).

Aleksander Brückner podstawowe znaczenie leksemu *ród* wiąże z *rodzić*; *rodzic*, czyli ‘krewny’, zaznaczając, że leksemy: *ród*, *poród*, *rodzić* pierwotnie nie dotyczyły fizjologii, *ród* oznaczał jedynie ‘traf szczęśliwy, powodzenie, przyrost’ i był nazwą ‘bożka szczęścia, losu’, do którego jeszcze w XII i XIII wieku modliła się Ruś; dopiero później *ród*, *rodzenie* odniesiono do ‘przyplodu w rodzinie’ (SEJP Brück).

Wiesław Boryś datuje początek istnienia leksemu *rodzina* w języku polskim na XIV wiek. Wskazuje na szersze niż współcześnie znaczenie leksemu *rodzina* w języku staropolskim: ‘ród, naród, plemię’, także: ‘rodzice, ojciec i matka’, ‘pochodzenie’ oraz ‘przyrodzone cechy i właściwości’. Słowo *rodzina* pochodzi jego zdaniem od psł. *rodъ*, czyli ‘ród, plemię’, zaś leksem *ród* wyprowadza od pie. *ured-* / *uerd-*, czyli ‘rosnąć, rozrastać się, wznosić się’ – pierwotnie formy te oznaczały (jak przypuszcza Boryś) ‘to, co rośnie, wyrasta, co wyrosło’ (SEJP Bor).

W etymologii słowa została utrwalona podstawowa cecha rodziny – pokrewieństwo, a także cecha wzrastania, rodzenia (funkcja prokreacyjna).

4.2. Nazwa i jej synonimy

W definicji słownikowej rodziny ('grupa ludzi złożona z krewnych i powinowatych') wskazuje się na dwie podstawowe relacje rodzinne: pokrewieństwa i powinowactwa. Poświadczają je również następujące połączenia wyrazowe: *rodzina ze strony ojca / rodzina po mieczu* 'krewni ze strony ojca'; *rodzina ze strony matki / rodzina po kądzieli* 'krewni ze strony matki' (PSWP Zgół).

Leksem *rodzina* w języku staropolskim miał szersze niż współcześnie znaczenie: 'ród, naród, plemię', także 'rodzice, ojciec i matka', 'pochodzenie' oraz 'przyrodzone cechy i właściwości', 'miejsce, gdzie się kto urodził, ojczyzna' (SL). Odnosił się do grupy społecznej powiązanej pokrewieństwem, a także do miejsca.

Słownik staropolski, podobnie jak SL, za podstawę tego, by grupę ludzi nazywać rodziną, przyjmuje pokrewieństwo, posiadanie wspólnego przodka.

Według definicji zawartej w tzw. słowniku wileńskim (z 1861 roku) rodzina to: 1. 'rodzice, bracia i siostry, rodzeństwo'; 2. 'krewni, powinowaci'; 3. 'ród, familja'; 4. oznaczone jako *nieuż.* 'plemię, potomstwo, potomek'; 5. 'ziemia rodzinna, miejsce gdzie się kto urodził' (SWil). Słownik potwierdza cechy zawarte w poprzednich definicjach, uszczegóławia je, dzieląc krąg rodzinny na bliższą rodzinę, składającą się z rodzeństwa i rodziców, oraz dalszą, czyli krewnych i powinowatych.

Dopiero *Słownik języka polskiego* Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego i Władysława Niedźwiedzkiego (warszawski) podaje znaczenie, które odpowiada podstawowemu znaczeniu rodziny we współczesnej polszczyźnie: 'rodzice z dziećmi; ogół krewnych toż samo nazwisko noszących; ogół krewnych i powinowatych; familja'. W kolejności wymienia również inne znaczenia: 'krewniak, familjant'; 'potomstwo, ród, dom, plemię'; oraz 'miejsce urodzenia, strony rodzinne, gniazdo domowe, progi rodzinne, ojczyzna' (SW). Obok rodziców uwzględnia w definicji również dzieci (przyznając im niejako status niezbędnego składnika rodziny).

Współczesne definicje słownikowe podają dwa podstawowe warianty znaczenia słowa *rodzina*: ‘rodzice i dzieci’ oraz znaczenie szersze – ‘krewni i powinowaci’.

Słownik języka polskiego pod redakcją Witolda Doroszewskiego potwierdza znaczenie odnotowane w słowniku warszawskim: ‘małżonkowie i ich dzieci; także: rodzeństwo oraz ci, którzy są związani pokrewieństwem, powinowactwem; krewni, powinowaci’. „Także” pełni w definicji funkcję delimitacyjną (dzieląc rodzinę na najbliższą oraz na dalszą), a jednocześnie scalającą.

Definicja, którą podaje ISPJP, różni się nieco od poprzednich, ponieważ określa rodzinę wyłącznie jako tę najbliższą, akcentując cechę wspólnego zamieszkiwania: ‘grupa krewnych żyjących razem: mąż, żona, rodzice, dzieci’ (ISPJP). Definicja nie zalicza do *rodziny* pozostałych krewnych.

Inny słownik języka polskiego pod redakcją Mirosława Bańki wyraźnie rozgranicza rodzinę podstawową, małą: ‘rodzice i ich dzieci’ oraz rodzinę w szerszym znaczeniu: ‘grupa ludzi złożona z krewnych i powinowatych’ (InSJP Bań).

Należy też zwrócić uwagę na definicję rodziny odnotowaną w *Wielkim słowniku języka polskiego* pod redakcją Piotra Źmigrodzkiego: ‘wspólnota złożona – w tradycyjnej postaci – z rodziców oraz ich dzieci’ (WSJP). Przymiotnik *tradycyjny* sygnalizuje zmiany zachodzące w ostatnim okresie w modelu rodziny, wskazuje na obecność obok postaci *tradycyjnej* również innych wzorców².

Słowo *rodzina* funkcjonuje także w słownictwie różnych dyscyplin naukowych – wówczas mamy do czynienia z odniesieniem konkretnej cechy właściwej rodzinie (tj. podobieństwo; bliskie pokrewieństwo; wspólne pochodzenie) do obiektu lub zjawiska, które nazywa.

W przeszłości zakres znaczeniowy słowa *rodzina* był szerszy niż obecnie – współcześnie zanikło w powszechnym, potocznym użyciu nazywanie rodziną ojczyzny (dziś, chcąc zastąpić słowo *ojczyzna*, powiemy raczej w sposób podniosły *kraj rodzinny*, natomiast wyrażenie *strony rodzinne* będzie już odnosić się do miejsca, z którego ktoś pochodzi, tam, gdzie jego dom rodzinny, gdzie się urodził i wy-

² Powyższy akapit nie pochodzi z pracy I. Bielińskiej-Gardziel, o której mowa w przypisie 1.

chował, spędził dzieciństwo, skąd wywodzą się jego przodkowie). Dostrzegalne w definicjach słownikowych jest również to, że krąg rodzinny uległ zawężeniu do tzw. rodziny małej, nuklearnej – obejmującej jedynie rodziców i dzieci.

Leksem *rodzina* ma wyraźne nacechowanie pozytywne – chociaż widoczna jest tu pewna gradacja, relacje między członkami bliskiej rodziny są wartościowane bardzo pozytywnie, wartościowanie członków dalszej rodziny znacznie się różni. Przymiotniki: *bliska* – *daleka* odnoszą się do stopnia pokrewieństwa między członkami rodziny i podlegają wartościowaniu (zgodnie z semantyką opozycji kulturowej bliski – daleki) – wyraźnie pozytywnie wartościowana jest bliska/najbliższa rodzina (USJP Dub; WSFJP). Wartościowanie dodatnie nie obejmuje członków dalszej rodziny – por. wyrażenie potoczne *siódma woda po kisielu* (PSWP Zgół), zdradzające stosunek negatywny, a przynajmniej lekceważący do członków dalszej rodziny.

4.2.1. Członkowie rodziny

Należy podkreślić, że jednoznaczne określenie granic i składu rodziny napotyka dziś wiele trudności wynikających z zakwestionowania tradycyjnej definicji tej grupy (zob. np.: Szlendak, 2020, ss. 94–97). Aldona Żurek zauważa:

Wiekami budowany mur wokół rodziny, z niewielkimi drzwiami, które otwierane były po to, aby wprowadzić nowych jej członków, lub na krótko uchylane, aby pozbyć się rodzinnych renegatów, kruszy się i jednocześnie przebudowuje. Redefinicja statusu członka rodziny związana jest z procesem zmiany społecznej, odmiennie niż w przeszłości określający[m] miejsce rodziny w biegu życia człowieka (Żurek, 2015, s. 58).

Zamiast spetryfikowanego statusu osoby należącej do rodziny, pojawiła się płynność członkostwa. Równolegle do tego zmienił się także skład i struktura rodziny. Obok siebie współlistnieją dwie tendencje: zamykanie się i kurczenie rodziny, oraz otwieranie się jej na osoby niespokrewnione, które mimo tego nabywają statusu osoby swojej (Żurek, 2015, s. 67).

Niektórzy badacze stoją na stanowisku, że „Rodziną są [...] wszyscy ci, których ludzie uznają za członków rodziny, a zatem także koty, psy i chomiki, o ile ktoś tak uważa” (Szlendak, 2020, s. 106; zob. też: (Szlendak, 2020, s. 104), (Mamzer, 2015).

W kontekście rozważań o członkostwie w rodzinie istotne jest przyjrzenie się nazwom stopni pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego. Należy odnotować monografię Mieczysława Szymczaka (Szymczak, 1966), w której autor przedstawił interesujące nas nazwy w historii i dialektach języka polskiego. W pracy omówiono 64 nazwy, 47 z nich wchodzi w zakres pokrewieństwa rodzinnego, 17 – w zakres powinowactwa rodzinnego. Materiał historyczny został wyekscerpowany przez autora ze 184 zabytków od czasów najdawniejszych do XVIII wieku włącznie. Materiał gwarowy zebrano w 205 miejscowościach (Szymczak, 1966, ss. 7–8). Szymczak zwraca uwagę na „stałość i w pewnej mierze uniwersalność stosunków pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego” (Szymczak, 1966, s. 14). Do pierwszego stopnia pokrewieństwa pełnego w linii prostej zalicza sześć desygnatów: ojciec, matka, rodzice, syn, córka, dziecko. Są to główni członkowie rodziny. Drugi stopień pokrewieństwa w linii prostej obejmuje również sześć desygnatów: dziadek, babka, dziadek i babka razem, wnuk, wnuczka, wnuk i wnuczka razem. Trzeci stopień pokrewieństwa dotyczy wzajemnego stosunku pradziadków do prawnuków, a czwarty – wzajemnego stosunku prapradziadków do praprawnuków (Szymczak, 1966, s. 16). „Łącznie na określenie 64 desygnatów z zakresu stopni pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego występuje w języku polskim 538 nazw” – pisze Szymczak (1966, s. 191). Autor zwraca uwagę na przełom w terminologii rodzinnej, do jakiego doszło w XIX i XX wieku:

Rozpowszechniają się wtedy zarówno w języku literackim, jak i w gwarach ludowych nazwy *kuzyn*, *kuzynka*, które oznaczają każdego krewnego lub powinowatego w linii bocznej w stopniu równym lub niższym; zanika różnica między *stryjem* i *wujem*, *stryjenką* i *wujenką*, *rodzeństwem stryjczym* i *wujeczny*; nazwy *wuj* i *ciotka* rozszerzają swój zakres znaczeniowy do tego stopnia, że mogą oznaczać nie tylko rodzeństwo rodziców i małżonków rodzeństwa rodziców, ale każdego krewnego lub powinowatego rodziców, a nawet przyjaciół i bliskich znajomych rodziców. W ten sposób dla współczesnej rodziny wystarcza niespełna trzydzieści nazw: *ojciec*, *matka*, *syn*, *córka*, *dziadek*, *babka*, *wnuczek*, *wnuczka*, *pradziadek*, *prababka*, *prawnuczek*, *prawnuczka*, *brat*, *siostra*, *mąż*, *żona*, *teść*, *teściowa*, *zięć*, *synowa*, *szwagier*, *bratowa*, *szwagierka*, *wuj*, *ciotka*, *kuzyn*, *kuzynka*. Wszystko to wskazuje na coraz to bardziej malejącą rolę związków pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego, a na rosnącą

rolę więzi środowiskowo-sąsiedzkich i zawodowo-towarzyskich (Szymczak, 1966, s. 196).

Interesującym nas wyrazom uwagę poświęca również Władysław Kopaliński, który w haśle „rodzina” zamieszczonym w *Słowniku mitów i tradycji kultury* (1985, ss. 986–987) wymienia następujące nazwy stopni pokrewieństwa i powinowactwa: *żona*; *szwagierka*, *szwagrowa* (siostra żony, siostra męża); *bratowa* (żona brata); *ciotka*, *stryjenka* (żona brata ojca); *ciotka*, *wujna*, *wujenka* (żona brata matki); *ciotka* (siostra matki lub ojca); *stryjna*, *stryjenka* (siostra ojca); *synowa* (żona syna); *świekra*, *teściowa* (matka męża lub żony); *bratanica* (córką brata w stosunku do siostry lub brata ojca); *siostrzenica* (córką siostry); *siostra*, *siostra stryjeczna*, *kuzynka* (córką brata ojca); *siostra cioteczna* (córką brata lub siostry matki lub ojca); *macocha* (żona ojca w stosunku do dzieci z jego poprzedniego małżeństwa); *pasierbica* (córką żony lub męża z jej/jego poprzedniego małżeństwa); *przyrodnia siostra* (siostra mająca innego ojca lub inną matkę); *mąż*; *brat*; *szwagier* (brat żony, brat męża, mąż siostry); *stryj* (brat ojca); *wuj* (brat matki); *zięć* (mąż córki); *teść* (ojciec żony); *bratanek* (syn brata w stosunku do siostry lub brata ojca); *siostrzeniec* (syn siostry); *brat stryjeczny*, *kuzyn* (syn brata ojca); *brat cioteczny* (syn brata lub siostry matki lub ojca); *ojczym* (mąż matki w stosunku do dzieci z jej poprzedniego małżeństwa); *pasierb* (syn żony lub męża z jej/jego poprzedniego małżeństwa); *brat przyrodni* (brat mający innego ojca lub inną matkę); *pociotek*.

Małgorzata Frąckiewicz³ przytacza krótszą listę, pisze, że we współczesnym języku polskim terminologię pokrewieństwa i powinowactwa tworzą wyrazy: *pradziadek*, *prababka*, *dziadek*, *babka*, *ojciec*, *matka*, *wujek*, *ciotka*, *teść*, *teściowa*, *brat*, *siostra*, *kuzyn*, *kuzynka*, *szwagier*, *szwagierka*, *syn*, *córka*, *bratanek*, *bratanica*, *siostrzeniec*, *siostrzenica*, *zięć*, *synowa*, *wnuk*, *wnuczka*, *prawnuk*, *prawnuczka*. Używa się również terminu *bratowa*, rzadziej *stryj*, *stryjek*, natomiast określenia *chrzestny*, *chrzestna*, *chrześniak*, *chrześnica* –

³ W opracowaniach (Frąckiewicz, 2012, 2013a, 2013b) zaprezentowano wyniki badań przeprowadzonych w roku akademickim 2012/2013 wśród sześćdziesięciosobowej grupy studentów polonistyki Uniwersytetu w Białymstoku. Omówiono nazwy członków rodziny z linii prostej oraz z linii bocznej.

jak zauważa Frąckiewicz – coraz częściej przestają być łączone z powinowactwem. „O ojczymie i macosze częściej mówi się po prostu *ojciec, matka*, ewentualnie używa się terminów *opiekun, opiekunka*” (Frąckiewicz, 2012, s. 291).

4.3. Synonimy

Synonimy leksemu *rodzina* oprócz podstawowej cechy rodziny, jaką jest pokrewieństwo (por. ciągi synonimiczne: *ród, dynastia, familia, klan; krewni, bliscy, kuzynostwo* (SSyn DGT), utrwalają również inne cechy – bycie pewną wspólnotą (por. notowane w *Słowniku polszczyzny XVI w.* drugie i trzecie znaczenie słowa *familia*: ‘społeczność domowa wraz z czeladzią i służbą gospodarczą’ oraz ‘zakon, bractwo, zgromadzenie duchownych lub świeckich osób o charakterze religijnym’) i wspólne zamieszkiwanie (por. ciągi synonimiczne dla słowa *rodzina*: *domownicy, ognisko domowe, pielesze domowe, dom* SSyn DGT; należy tu też definicja rodziny w ISPJP: ‘grupa krewnych żyjących razem’; do tego aspektu odnoszą się także: *chata, zagroda rodzinna; mieszkać u rodziny / przy rodzinie* PSWP Zgół). Funkcjonująca jako synonimiczna względem rodziny forma *familia* jest pożyczką łacińskiego wyrazu *familia*, poświadczonego w polszczyźnie od XVI wieku w znaczeniu ‘rodzina, dom’ oraz ‘ród’ (NSEJP Dług-Kur).

Definicja leksemu *domownik* (‘domownicy to osoby wspólnie mieszkające w domu jednorodzinnym lub w jednym mieszkaniu’ InSJP Bań) potwierdza, że pojęcie *RODZINA* odnosi się głównie do najbliższych, z którymi mieszka się na co dzień, wspólnie dzieląc przestrzeń dostępną wyłącznie dla członków rodziny (por. *domowe* lub *rodzinne pielesze* to ‘własny dom, w którym zwykle mieszka się z rodziną’ InSJP Bań), utrwała także (przez umieszczenie w ciągu synonimicznym ogniska domowego) inną cechę – szczególną, rodzinną atmosferę. W semantykę wyrażenia *ognisko domowe* oprócz znaczenia podstawowego wpisane jest również wyraźne wartościowanie dodatnie, co potwierdza przypisywane mu znaczenie skojarzone z pozytywnymi odczuciami: ogniskiem domowym lub rodzinnym nazywamy ‘dom rodzinny lub rodzinę, zwłaszcza gdy mamy na myśli związane z nimi poczucie bezpieczeństwa i ciepła’ (InSJP Bań).

Praktyczny słownik wyrazów bliskoznacznych Witolda Cienkowskiego wśród znaczeń słowa *rodzinny* wymienia m.in.: [nastrój] *swoobodny; prywatny, domowy* (PSWB Cien).

Wskazane leksemy tworzą pole semantyczne i właściwie wszystkie (tylko niektóre są neutralne) są nosicielami silnego wartościowania pozytywnego. Wyjątkiem jest wyrażenie frazeologiczne dotyczące dalekiego i biednego członka rodziny – *ubogi krewny* – mające wyraźne nacechowanie negatywne.

Ciekawym źródłem jest *Słownik gwary studenckiej* Leona Kaczmarka, Teresy Skubalanki i Stanisława Grabiasa, odnotowuje bowiem m.in. liczne wyrażenia synonimiczne używane w środowisku studenckim i młodzieżowym na określenie domu rodzinnego, członków rodziny i relacji rodzinnych – np. na rodziców młodzież patrzy przez pryzmat wieku, uważając ich za staroświeckich: *jareccy, staruszkowie, starzy, wapniaki, wapno*; wejście w związek małżeński postrzegane jest przez młodych ludzi jako ograniczenie, zniewolenie, np.: *dożywocie, konieczność życiowa, pęta, klops, okajdanić się, narzucić chomąto, omotać się, ugrobić się, zginąć dla świata, zarzucić pętlę na szyję, zawiązać kamień do szyi*; dom rodzinny to *chałupa, chata*. Te synonimy odzwierciedlają stosunki panujące między dwoma pokoleniami – rodziców i dzieci, a jednocześnie ujawniają perspektywę, z jakiej na rodzinę, dom rodzinny patrzą młodzi ludzie; opisują rolę, jakie odgrywają członkowie rodziny, oraz wzajemne relacje i zależności, ale zawierają również element oceny, ujawniając silne wartościowanie (często negatywne) rodziny przez młode pokolenie (SGS).

4.4. Hiperonimy

Wybierane dla rodziny hiperonimy podkreślają jej wspólnotowy charakter (*grupa społeczna* SJP Szym; *grupa ludzi* InSJP Bań; *grupa krewnych* ISJPJ; *wspólnota* SWJP Dun). Zgodnie z definicją *wspólnota* z innymi ludźmi to ‘więź, jaką czujemy z nimi, wynikająca ze wspólnych poglądów, dążeń, przeżyć itp.’, to także ‘grupa ludzi mających wspólne pochodzenie, tradycje, wartości itp. albo związanych wspólnymi losami, wspólnymi interesami lub wspólną własnością’ (InSJP Bań) – wspólnotę zatem scala jakaś więź łącząca tych, którzy do niej przynależą, w przypadku rodziny więź ta przejawia się na różnych

płaszczyznach: zarówno biologicznej, bytowej, społecznej, jak i psychicznej, kulturowej i etycznej.

Wybrana w SStp kategoria nadrzędna (*osoby*) ('osoby pochodzące od wspólnego przodka, ród, naród, plemię') indywidualizuje członków rodziny, nie pokazuje ich jako grupy, lecz jako zbiorowość jednostek. Natomiast w słowniku pod redakcją Doroszewskiego, unikając hiperonimu, opiera się definicję na zasadzie relacji część-całość.

4.5. Kolekcje i kompleksy

Kompleksy i szeregi skojarzeniowe, w których występuje wyraz *rodzina* (bądź wyrazy bliskoznaczne wchodzące w skład pola znaczeniowego), podkreślają, że rodzina stanowi pewną wspólnotę zamieszkania: (*dom*) *herb* (*i*) *familija*; *rodzina a familija*, podobnie: *narod, familija i dom* (*familija*, czyli wszyscy zamieszkujący gospodarstwo domowe, łącznie z czeladzią i służbą; natomiast *dom / herb / rodzina* oznacza wyłącznie członków rodu) (SPXVI).

Leksemy *powinowaty* i *krewny* występują w kompleksie: *krewny, powinowaty, przyjaciel* – oznaczają tych, którzy pozostają w bliskich związkach (SPXVI). Każda z wymienionych osób funkcjonuje w rodzinie jako „swój”. Kompleks potwierdza więzi uczuciowe, zażyłość, bliskość między członkami rodziny.

4.6. Opozycje

Konteksty tworzone na zasadzie opozycji semantycznej ujawniają pewne charakterystyczne cechy rodziny: to, że jej członków łączy szczególna (uczuciowa i emocjonalna) więź⁴, sprawiająca, że są oni sobie bliscy, a kontakty między nimi – zażyłe i serdeczne. Ta cecha jest utrwalona w parze opozycyjnej *rodzina* ↔ *obcy ludzie* (SA); w parze *krewny* ↔ *obcy* (SPXVI) – rodzina przeciwstawiana jest obcym ludziom na zasadzie opozycji kulturowej *swój* – *obcy*; to, że więzi rodzinne mają charakter prywatny, intymny i poufale, związane jest ze sferą dostępną wyłącznie dla członków rodziny (cecha utrwalona w opozycji *rodzinny* ↔ *publiczny* (SA), *familiarny* ↔ *oficjalny* (SA);

⁴ Istnienie szczególnej więzi uczuciowej między członkami rodziny potwierdzają zestawienia: *uczucie rodzinne, miłość rodzinna* 'takie jak w rodzinie, serdeczne' (SFJP Skor); *kochająca się, zgodna rodzina* (SJP Dor).

również w wyrazach bliskoznacznych dla leksemu *rodzinny*: *swoobodny* (nastrój) oraz *prywatny*, *domowy* PSWB Cien).

Do kręgu rodzinnego zalicza się nie tylko krewnych, lecz również tych, którzy do rodziny włączeni zostali w sposób formalny (powinowactwo) – są oni akceptowani przez pozostałych członków rodziny, traktowani jako „swoi”. Potwierdza to opozycja: *powinowaty* ↔ *obcy*, *postronny* (SPXVI).

4.7. Derywaty

Przymiotniki *rodzinna*, *rodzinny* używane są w znaczeniu ‘ciepła/y, miła/y, serdeczna/y’ i są jednoznacznie wartościowane pozytywnie; nie utrzymało się natomiast (wymieniane tylko w SJP Dor i MSJP AŁS) znaczenie leksemu *rodzinny* ‘obarczony rodziną’. Obecnie słowo *rodzinny* w znaczeniu ‘obarczony rodziną’ właściwie nie funkcjonuje (por. InSJP Bań; SWJP Dun; USJP Dub), zostało pozbawione konotacji, jakie ma słowo *obarczony*⁵. Utrzymało się wartościowane wyłącznie pozytywnie znaczenie słowa *rodzinny* (jako określającego pewną pozytywną cechę człowieka) – jeśli kogoś tak określamy, to jest to jego zaletą. Leksem *rodzinnie* oznacza ‘w gronie członków rodziny; także: w sposób wyrażający pozytywny stosunek do rodziny; swojsko, ciepło, serdecznie’ (PSWP Zgół) – potwierdza uczuciowe więzi łączące członków rodziny oraz szczególną atmosferę panującą w rodzinie.

Podobnie pozytywne konotacje mają synonimiczne przymiotniki *familiijny* ‘poufały, zażyły, bezceremonialny’ (SJP Dor; SWJP Dun) i *familiarny* ‘taki, który odznacza się serdecznością, bezpośredniością, odrzuceniem konwenansu towarzyskiego w kontaktach z innymi osobami’ (PSWP Zgół), ‘będący w zażyłych stosunkach; poufały’ (SWJP Dun) – poświadczają one istnienie zażyłych, opartych na serdeczności i przyjaźni relacji między członkami rodziny.

Leksemy: *wyrodek* ‘człowiek inny, o wiele gorszy niż jego rodzina, nikczemny, zły’ (SPPot) i *wyrodzić się* ‘być niepodobnym, zwykle gorszym od pozostałych członków rodziny’ (SPPot), a także *wyrodny* ‘taki, który stracił cechy dobre, typowe dla rodziny; taki, który postępuje niewłaściwie, karygodnie; nikczemny, podły’ (SJP Szym); ‘po-

⁵ *Obarczać* to ‘włożyć komuś ciężar na barki, obładować kogoś czymś; objuczyć’ (SJP Szym).

stępuje źle wobec najbliższych osób ze swojej rodziny' (InSJP Bań) obciążone są silnym wartościowaniem negatywnym. W słowie *wyrodny* dodatkowo utrwaliła się moralna powinność dobrego traktowania i szanowania członków rodziny.

4.8. Kolokacje

Połączenia wyrazowe ze słowem *rodzina* są stosunkowo liczne. Najważniejsze kolokacje utrwalone w słownikach to połączenia z przymiotnikami.

Znaczenie rodziny jako istotnej komórki społecznej podkreśla związek wyrazowy: *instytucja rodziny* (SJP Dor).

Połączenia: *należać do rodziny*; *przyjąć do rodziny*; *wspólnota rodzinna* (SJP Dor); *w gronie rodziny* – 'wśród krewnych, zazwyczaj najbliższych' (WSFJP) odwołują się do wspólnotowości rodziny. Na podstawie tej cechy utworzono też zestawienia: *rodzina zakonna* 'wspólnota zakonnic lub zakonników' (PSWP Zgół); *Rodzina Katyńska* 'stowarzyszenie rodzin osób, które zostały zamordowane przez Rosjan w Katyniu w 1941 r.' (PSWP Zgół), *Rodzina Radia Maryja* 'organizacja katolików świeckich wspierających Radio Maryja i jego dyrektora o. Tadeusza Rydzyka' (PSWP Zgół).

Liczby członków rodziny i jej składu dotyczą połączenia: *rodzina małodzietna*, *liczna* (PSWP Zgół); *wielodzietna* (SJP Dor), *rodzina pełna* ('rodzina składająca się z męża, żony i dzieci' USJP Dub), *rodzina niepełna* (USJP Dub). Do struktury rodziny odwołują się też związki: *rozbiecie rodziny* 'rozstanie się małżonków, często zakończone rozwodem' (PSWP Zgół); *rzucić rodzinę* – *posp.* 'odchodzić od żony, męża, dzieci' (WSFJP).

Rodzina ma wewnętrzną strukturę hierarchiczną, o czym świadczą wyrazy i połączenia wyrazowe: *patriarcha*, *senior*, *ojciec*, *matka rodziny* (SJP Dor); *głowa rodziny* lub *głowa domu* to 'najważniejsza osoba w rodzinie, utrzymująca ją i podejmująca wszystkie istotne decyzje' (InSJP Bań) oraz środowiskowe znaczenie słowa *rodzina*: 'jednostka organizacyjna w mafii, podlegająca jednemu przywódcy' (PSWP Zgół).

Członków rodziny cechuje wzajemne podobieństwo. Do podobieństwa fizycznego, lecz także psychicznego (widocznego w podo-

bieństwie charakterów), odnosi się wyrażenie *podobieństwo rodzinne* (SFJP Skor); cechę tę dokumentuje także powiedzenie *skóra zdjęta / zdarta z ojca / matki / rodziców / dziadka* oraz: *coś jest u kogoś rodzinne*, czyli ‘jest typowe dla członków jego rodziny’ (WSFJP). Cecha podobieństwa stała się podstawą metaforycznych użyć leksemu – została odniesiona do obiektu lub zjawiska, które nazywa, np. termin *rodzina* oznacza w chemii ‘grupę pierwiastków chemicznych charakteryzujących się podobieństwem w budowie powłok elektronowych ich atomów, zbliżonymi właściwościami chemicznymi i fizycznymi’, a w muzykologii to ‘jednostka klasyfikacyjna obejmująca instrumenty o podobnej budowie’ (SJP Dor).

Funkcja prokreacyjna rodziny została utrwalona w wyrażeniu frazeologicznym *rodzina się komuś powiększyła* (WSFJP). Rodzina podlega naturalnym procesom biologicznym, rytmowi narodzin i śmierci: *rodzina wygasa* (WSFJP).

Funkcję wychowawczą i opiekuńczą rodziny potwierdzają połączenia: *rodzina zastępcza* ‘osoba lub rodzina z mocy prawa opiekująca się dzieckiem, którego nie wychowują rodzice’; *rodzinny dom dziecka* (USJP Dub). Wyrażenie *rodzina patologiczna* (SJP Dor) oznacza rodzinę, która nie wywiązuje się ze swoich podstawowych funkcji i ról (opieki, zapewniania poczucia bezpieczeństwa oraz odpowiednich warunków bytowych i rozwojowych).

Wiele zestawień odnosi się do społecznego i materialnego statusu rodziny, np.: *pochodzić z zamożnej (niezamożnej) / biednej, bogatej rodziny* (PSWP Zgół); *rodzina dobra, zacna; dobra rodzinne* (PSWP Zgół); *majątek rodzinny* (SFJP Skor); wyrażenie *pochodzić z dobrej rodziny* jest wieloznaczne – oznacza pochodzenie ‘z rodziny o dobrych tradycjach’, ale też pochodzenie z rodziny, ‘w której rodzice są ludźmi odpowiedzialnymi’ lub ‘z zamożnej’ albo ‘ze szlacheckiej, arystokratycznej’ (WSFJP).

Słowniki odnotowują połączenia dotyczące podejmowania przez niektórych członków rodziny działań zmierzających do zapewnienia jej niezbędnych warunków materialnych: *utrzymać, wyżywić rodzinę* (SJP Dor); *budżet rodzinny*; *pracować na rodzinę* (PSWP Zgół). Do sfery bytowej nawiązują też połączenia: *obarczony rodziną* (SJP Dor); *dodatek, zasiłek rodzinny* – ‘prawnie zagwarantowana suma wy-

płacana pracownikowi mającemu na utrzymaniu dzieci’ (SJP Dor); *chata, zagroda rodzinna; dobra rodzinne; spadek rodzinny; mieszkać u rodziny / przy rodzinie* (PSWP Zgół); [coś] *należy do rodziny* – ‘jest wspólną własnością określonej rodziny’ (WSFJP); *majątek rodzinny* ‘należący do rodziny; odziedziczony po przodkach’ (SFJP Skor).

Rodzina jest związana z konkretnym miejscem, w którym tkwią jej korzenie, gdzie znajduje się ziemia należąca do przodków, przekazywana z pokolenia na pokolenie (ojcowizna). Z domem rodzinnym, miejscem, w którym człowiek się wychował, łączy go silnie wspomnienia z dzieciństwa – por. *rodzinne miasto, rodzinne strony* itp. to ‘te, z których pochodzimy’ (InSJP Bań). Połączenia: *domek rodzinny, jednorodzinny* oznaczają ‘mały budynek mieszkalny nadający się do zamieszkania dla jednej rodziny’ (SJP Dor).

Zestawienia wyrazowe podkreślają uczuciową i emocjonalną więź łączącą członków rodziny: *uczucie rodzinne, miłość rodzinna* ‘takie jak w rodzinie, serdeczne’ (SFJP); *kochająca się, zgodna rodzina* (SJP Dor); *jak w rodzinie* – ‘przyjaźnie, serdecznie; tak, jak w otoczeniu rodziny’ (WSFJP).

W rodzinie panuje dobry klimat: *rodzinna atmosfera* to ‘atmosfera miła i ciepła’ (InSJP Bań); rodzina zapewnia schronienie, daje poczucie bezpieczeństwa – potwierdzają to połączenia wyrazowe: *ciepło rodzinne; ognisko rodzinne* ‘dom rodzinny lub rodzina, zwłaszcza gdy mamy na myśli związane z nimi poczucie bezpieczeństwa’ (InSJP Bań); *jak w rodzinie* – ‘przyjaźnie, serdecznie; tak, jak w otoczeniu rodziny’ (WSFJP); *po familijnemu*, czyli ‘bez ceremonii, poufale’ (SJP Dor); *szczęście rodzinne* (SJP Dor); *familiarna atmosfera* (PSWP Zgół).

Na trudności i kryzysy w życiu rodzinnym wskazują wyrażenia: *rodzina skłócona* (PSWP Zgół); *kłopoty, spory rodzinne* (SFJP Skor); *kwasy rodzinne* ‘kłótnie, nieporozumienia, niesnaski w domu, w rodzinie’ (WSFJP); także: *prać brudy rodzinne* – ‘omawiać intymne sprawy rodziny, zwykle przykre, źle o niej świadczące, wśród obcych’ (SJP Dor), ‘załatwiać porachunki rodzinne’ (WSFJP) i *wesoło jak w rodzinnym grobie*, czyli ‘nudno, smutno’ (SJP Szym) oraz wyrażenie potoczne: *z rodziną dobrze wychodzi się tylko na zdjęciu*, oznaczające, że ‘z rodziną nie powinno się robić interesów, bo zazwyczaj źle się one kończą’ (PSWP Zgół) (por. *jak na rodzinnej fotografii* – iron. ‘sielanko-

wo, błogo, spokojnie, bez nieporozumień’ WSFJP, taki stan w istocie jest pozorny – jak na fotografii, gdzie nie widać wzajemnych pretensji i nieporozumień). Nacechowana negatywnie jest również zdrobniała forma *rodzinka*. Ujawnia ona pewną poufałość, zażyłość, ciepły stosunek do tych, których się tak określa, może jednak sygnalizować też dystans mówiącego do tych, o których się mówi, wyrażać ironiczny stosunek, a nawet być wykładnikiem negatywnego nastawienia, zawierać element krytyki (SJP Dor; PSWP Zgół).

Rodzina kultuwyje *tradycje rodzinne*; wspólnie (w *rodzinnym gronie*) świętuje *uroczystości rodzinne* (SJP Dor), przechowuje *pamiątki rodzinne* (SJP Dor) związane z członkami rodziny lub kiedyś do nich należące, będące świadectwem historii rodziny (por.: *archiwum rodzinne, papiery rodzinne* SJP Dor; *album rodzinny, fotografie, portrety, dokumenty rodzinne* SFJP Skor). Rodzina utrzymuje ze sobą kontakt: *odwiedzać rodzinę* (PSWP Zgół).

Członkowie rodziny niekiedy porozumiewają się między sobą językiem – kodem zrozumiałym tylko dla nich⁶: *język rodzinny, mowa rodzinna* – ‘pewien zasób wyrazów, połączeń wyrazowych, form używanych w rodzinie, często tylko w danej rodzinie’ (SJP Dor).

5. RODZINA w świetle danych ankietowych⁷

Badaniem ankietowym objęto studentów lubelskich uczelni wyższych. Analizie poddano materiał będący owocem „eksperymentu lingwistycznego” (ankiety słownika aksjologicznego ASA). Pierwszy raz badanie zostało wykonane w 1990 roku, następnie w latach 2000, 2010 i 2020. Studenci biorący udział w ankiecie udzielali odpowiedzi na jedno pytanie „Co według Ciebie stanowi o istocie prawdziwej rodziny?”. Tak skonstruowane pytanie miało skłonić respondentów do dzielenia się swoimi osobistymi spostrzeżeniami dotyczącymi istoty „prawdziwej” RODZINY.

⁶ W literaturze naukowej na określenie zjawiska „języka rodzinnego” pojawił się termin *familekt* (Handke, 1995).

⁷ Wyniki ankiet z roku 1990 i 2000 zostały opracowane przez Iwonę Bielińską-Gardziel i ukazały się w Bielińska-Gardziel, 2006, ss. 168–173 oraz Bielińska-Gardziel, 2009b, ss. 45–52.

Tabela 1. Zestawienie cech *RODZINY* według danych ankietowych z roku 1990, 2000, 2010 i 2020 (ASA 1990, 2000, 2010, 2020), które uzyskały największą liczbę wskazań⁸

Lp.	ASA 1990	ASA 2000	ASA 2010	ASA 2020
1.	miłość wzajemna (A); 69 / 14,90%	miłość wzajemna (A); 72 / 15,32%	miłość (A); 73 / 19%	miłość (A); 53 / 19,06%
2.	wzajemne zrozumienie (A); 33 / 7,13%	wzajemne zrozumienie (A); 29 / 6,17%	wzajemna pomoc i wsparcie (A); 55 / 14%	wzajemne wsparcie i pomoc (A); 32 / 11,51%
3.	silne więzi uczuciowe / emocjonalne (A); 27 / 5,83%	wzajemna pomoc / wsparcie (A); 29 / 6,17%	wzajemne zaufanie (A); 28 / 7,12%	silne więzi emocjonalne (A); 14 / 5,03%
4.	wzajemne zaufanie (A); 23 / 4,97%	wzajemne zaufanie (A); 29 / 6,17%	silne więzi emocjonalne (A); 22 / 6%	daje poczucie bezpieczeństwa (A); 13 / 4,67%
5.	wzajemna pomoc / wsparcie (A); 22 / 4,75%	silne więzi uczuciowe / emocjonalne (A); 26 / 5,53%	rodzice (S); 21 / 5,34%	ciepło rodzinne (A); 12 / 4,31%
6.	ciepło rodzinne (A); 19 / 4,10%	wzajemne poszanowanie (A); 21 / 4,47%	panuje w niej zrozumienie (A); 16 / 4,07%	panuje w niej zrozumienie (A); 11 / 3,95%
7.	wzajemne poszanowanie (A); 18 / 3,89%	dzieci (S); 15 / 3,19%	szacunek dla najbliższych (A); 13 / 3,30%	szacunek dla najbliższych (A); 11 / 3,95%
8.	rodzice / matka / ojciec (S); 13 / 2,81%	daje poczucie bezpieczeństwa (A); 13 / 2,77%	dzieci (S); 13 / 3,30%	wzajemna troska (A); 11 / 3,95%
9.	wzajemna troska / opieka (S); 12 / 2,59%	ciepło rodzinne (A); 12 / 2,55%	daje poczucie bezpieczeństwa (A); 13 / 3,30%	tworzy wspólnotę (S); 10 / 3,59%
10.	panuje w niej zgoda / harmonia / spokój (A); 11 / 2,38%	wspólne rozmowy / porozumiewanie się (S); 11 / 2,34%	ciepło rodzinne (A); 11 / 3%	zaufanie (A); 8 / 2,87%
11.	dzieci (S); 11 / 2,38%	panuje w niej zgoda / harmonia / spokój (A); 11 / 2,34%	więzy krwi (G); 11 / 3%	stanowi jedność (S); 7 / 2,51%

⁸ W tabeli cechy deskryptorowe zestawiono według malejącej frekwencji, uwzględniając te, których występowanie było wyższe lub równe 4, natomiast przy podsumowaniu wyników wzięto pod uwagę wszystkie cechy, również jednostkowe.

12.	daje poczucie bezpieczeństwa (A); 11 / 2,38%	wzajemna troska / opieka (S); 10 / 2,13%	przyjaźń pomiędzy członkami rodziny (A); 6 / 2%	osoby spokrewnione (G); 7 / 2,51%
13.	wspólne spędzanie czasu / przebywanie ze sobą (S); 10 / 2,16%	rodzice (S); 10 / 2,13%	wzajemna troska (A); 6 / 2%	dom (B); 7 / 2,51%
14.	jedność (S); 10 / 2,16%	dom rodzinny (S); 9 / 1,91%	członkowie rodziny (S); 6 / 2%	wspólne rozmowy (S); 5 / 1,79%
15.	jest pełna (S); 9 / 1,94%	wzajemna akceptacja (A); 8 / 1,70%	stanowi wspólnotę (S); 5 / 1,27%	panuje w niej spokój i zgoda (A); 5 / 1,79%
16.	wychowywanie dzieci / przekazywanie wartości (S); 8 / 1,73%	więzy krwi (G); 8 / 1,70%	przywiązanie (S); 5 / 1,27%	rodzice (S); 4 / 1,43%
17.	tolerancja (S); 8 / 1,73%	panuje w niej przyjaźń (A); 7 / 1,49%	szczerść między domownikami (A); 5 / 1,27%	dzieci (S); 4 / 1,43%
18.	zapewnia warunki materialne (B); 6 / 1,30%	wychowywanie dzieci / przekazywanie wartości (S); 7 / 1,49%	wzajemna odpowiedzialność (A); 5 / 1,27%	wychowywanie dzieci (S); 4 / 1,43%
19.	wspólne życie / zamieszkiwanie (B); 6 / 1,30%	dom (B); 7 / 1,49%	dom (B); 4 / 1,01%	pełna rodzina (S); 4 / 1,43%
20.	wspólne decydowanie (S); 6 / 1,30%	wspólne życie / zamieszkanie (B); 6 / 1,28%	umiejętność porozumienia się (S); 4 / 1,01%	członkowie rodziny (S); 4 / 1,43%
21.	więzy krwi (G); 6 / 1,30%	wierność (A); 6 / 1,28%	–	szczerść między domownikami (A); 4 / 1,43%
22.	jest podstawową komórką społeczną (S); 6 / 1,30%	tworzy wspólnotę (S); 6 / 1,28%	–	wzajemna odpowiedzialność (A); 4 / 1,43%
23.	życzliwość wzajemna (A); 5 / 1,08%	wyrozumiałość (A); 5 / 1,06%	–	wspólne spędzanie czasu (S); 4 / 1,43%
24.	wspólne radości i smutki (A); 5 / 1,08%	wspólne spędzanie czasu / przebywanie ze sobą (S); 5 / 1,06%	–	–
25.	odpowiedzialność (A); 5 / 1,08%	tolerancja (S); 5 / 1,06%	–	–

26.	trwałość (S); 5 / 1,08%	przekazywanie wartości / wzorców (E); 5 / 1,06%	–	–
27.	dom rodzinny (S); 5 / 1,08%	wzajemna otwartość (A); 4 / 0,85%	–	–
28.	dom (B); 5 / 1,08%	współpraca (S); 4 / 0,85%	–	–
29.	wzajemne oddanie (A); 4 / 0,86%	odpowiedzialność (A); 4 / 0,85%	–	–
30.	wyrozumiałość (A); 4 / 0,86%	jest podstawową komórką społeczną (A); 4 / 0,85%	–	–
31.	wspólne cele / sprawy / problemy (A); 4 / 0,86%	–	–	–
32.	serdeczność / czułość (A); 4 / 0,86%	–	–	–
33.	poświęcenie (A); 4 / 0,86%	–	–	–
34.	krewni / dziadkowie (S); 4 / 0,86%	–	–	–

Źródło: opracowanie własne

Młodzi Polacy patrzyli na rodzinę przede wszystkim przez pryzmat silnych relacji uczuciowych, więzi emocjonalnych. Najczęściej doceniali wzajemną miłość, zrozumienie, silne więzi duchowe i wzajemne zaufanie. Szczególną wagę przywiązywali do ciepła domowego ogniska.

Od członków rodziny oczekiwali wzajemnej pomocy i wsparcia, zwłaszcza w trudnych chwilach, a także poszanowania, tolerancji, życzliwości, serdeczności, czułości, oddania, wyrozumiałości i poświęcenia.

Niejednokrotnie eksponowali jedność wspólnoty rodzinnej, jej trwałość i nierozzerwalność w każdej sytuacji oraz pełność, podkreślając, że prawdziwa rodzina *składa się z co najmniej dwóch osób i to przeciwnej płci (kobieta + mężczyzna)* oraz dzieci⁹.

⁹ Pełność rodziny była najważniejsza dla ankietowanych w roku 1990. W odpowiedziach z roku 2000, 2010 i 2020 ta cecha pojawiała się bardzo rzadko, niejako przy okazji, gdy mowa była o członkach rodziny. Taka postawa młodych ludzi wobec

Często, szczególnie w roku 1990 i 2000, ankietowani kojarzyli rodzinę z podstawową komórką społeczną, która zapewnia członkom odpowiednie warunki materialne.

O ile w roku 1990 i 2000 rodzina była charakteryzowana jako ważne miejsce wychowania dzieci i przekazywania wartości, o tyle w roku 2010 i 2020 cechy te były wymieniane okazjonalnie.

Dla respondentów ważne było poczucie bezpieczeństwa, wiązane z posiadaniem domu (rodzinnego), a także wspólnym życiem, zamieszkiwaniem. Fizycznym atrybutem prawdziwej rodziny jest dom, do którego zawsze chce się wracać, w którym panuje zgoda, domownicy zaś troszczą się o siebie i są za siebie odpowiedzialni. Badana młodzież często podkreślała wspólnotowy charakter rodziny, łącząc ją ze wspólnie podejmowanymi decyzjami, wspólnymi rozmowami, doświadczeniami takimi jak wspólne spędzanie czasu, przebywanie ze sobą, ale też ze wspólnymi problemami.

Młodzi Polacy skupiali swoją uwagę na odkrywaniu wspólnych korzeni, więzów krwi (w pierwszej kolejności wyliczając rodziców, a następnie dziadków i krewnych).

Tabela 2. Procentowe wskazania cech rodziny w ankietach ASA 1990, 2000, 2010, 2020 według aspektów

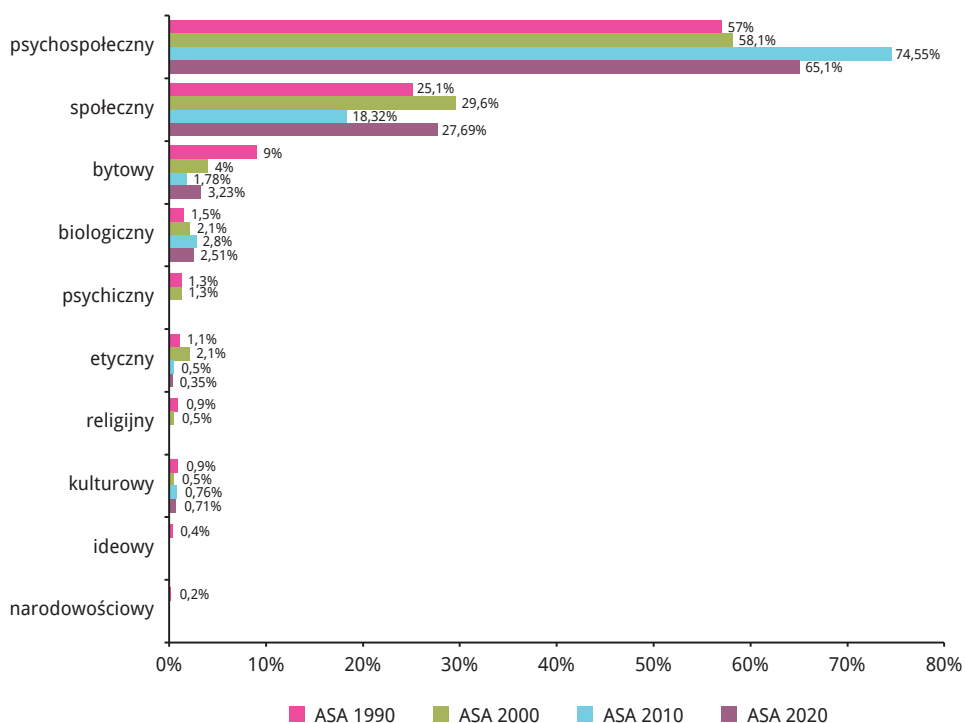
Aspekty	ASA 1990	ASA 2000	ASA 2010	ASA 2020
psychospołeczny	57,00%	58,10%	74,55%	65,10%
społeczny	25,10%	29,60%	18,32%	27,69%
bytowy	9,00%	4,00%	1,78%	3,23%
biologiczny	1,50%	2,10%	2,80%	2,51%
psychiczny	1,30%	1,30%	0,00%	0,00%
etyczny	1,10%	2,10%	0,50%	0,35%
religijny	0,90%	0,50%	0,00%	0,00%
kulturowy	0,90%	0,50%	0,76%	0,71%
ideowy	0,40%	0,00%	0,00%	0,00%
narodowościowy	0,20%	0,00%	0,00%	0,00%

Źródło: opracowanie własne

rodziny znajduje potwierdzenie w badaniach przeprowadzonych przez GUS w latach 1990, 1995, 2000–2013.

Patrząc na obraz rodziny z perspektywy trzech dekad, należy zauważyć, że młodzi ludzie precyzyjnie formułowali swoje oczekiwania wobec rodziny, opisując ją głównie w dwóch aspektach – psychospołecznym i społecznym, zdecydowanie rzadziej zaś eksponując cechy bytowe, biologiczne czy etyczne.

Wykres 1. Struktura aspektowa obrazu *RODZINY* w ASA 1990, 2000, 2010 i 2020

Źródło: opracowanie własne

Pewne cechy w obrazie „prawdziwej” rodziny znacznie straciły na ważności, choćby jedność i trwałość wspólnoty rodzinnej, eksponowana w 1990 roku, ujawniła się ponownie dopiero w odpowiedziach młodych ludzi w roku 2020. Podobnie przekonanie o pełności rodziny, tak żywe w stwierdzeniach respondentów w roku 1990, z upływem czasu zatraciło swoje znaczenie, pojawiając się raz jeszcze w roku 2020 w odpowiedziach jedynie czterech osób. Coraz

mniej atrakcyjne dla młodych ludzi staje się także wspólne spędzanie czasu. Natomiast coraz bardziej doceniają wspólne rozmowy, bliskie relacje oparte na wzajemnej akceptacji, przyjaźni, wierności, tolerancji, wyrozumiałości, serdeczności, szczerości, czułości, życzliwości czy zdolności do kompromisu. Obraz rodziny przedstawiony w ankietach jest niejako „sprofilowany” i nie bez znaczenia dla jego jakości był punkt widzenia ankietowanych – studentów często silnie jeszcze związanych z rodzinami, w których się wychowywali. Młodzi ludzie patrzą na rodzinę z pozycji dziecka, przez pryzmat własnych doświadczeń i na ich podstawie budują jej wizerunek – być może również w opozycji do własnej rodziny, do relacji, jakie w niej panują – doceniając szczególnie to, czego im w niej brakowało.

Rodzina w świetle studenckich ankiet to wartość nieprzemijająca i ponadczasowa, niełatwo poddająca się zmianom. Jest pojęciem silnie utrwalonym w świadomości młodych ludzi, a z tym wiąże się jej absolutnie pozytywne wartościowanie. Być może wynika to z faktu, że młodzi ludzie, pisząc o swoim wyobrażeniu rodziny, bardzo często odwoływali się do własnych doświadczeń i pragnień posiadania rodziny idealnej, zapewniającej poczucie bezpieczeństwa, zbudowanej na fundamencie wzajemnej miłości, zaufania, zrozumienia i szczerości, a także na gotowości pomagania sobie w każdej sytuacji na przekór znanemu powiedzeniu, że *z rodziną najlepiej wychodzi się na zdjęciach*.

Jak wynika z ankiet – rodzina jest pojęciem silnie ustabilizowanym i dobrze utrwalonym w świadomości społecznej.

6. Teksty

6.1. RODZINA w świetle przysłów

Chociaż wyraz *rodzina* nie pojawia się w paremiach często, relacje rodzinne i stosunki rodzinne są w nich szeroko obecne. Ich charakterystyce służą głównie nazwy członków rodziny. Przysłowia dotyczą przede wszystkim więzi emocjonalnych, wzorów zachowań, struktury rodziny i pełnionych przez nią funkcji, podkreślają trwałość norm moralnych, dziedziczenie cech, zdecydowanie rzadziej opisują materialne warunki funkcjonowania rodziny.

Przysłowia wskazują zarówno na pozytywne:

[1] *Miłość rodziców ku dzieciom wielka* (NKPiWPP),

jak i negatywne relacje między członkami rodziny:

[2] *Dalecy krewni – wielcy przyjaciele; bliscy krewni – wielka zwada* (KP: HS).

Szczególnie źle postrzegane są stosunki między synową i teściową:

[3] *Gdzie matka chowa synowe, tam w domu piekło gotowe* (KP: HS),

[4] *Matka mężowa – głowa wężowa* (KP: HS),

[5] *Zła teściowa więcej dokuczy niż bolący ząb* (KP: HS).

Przysłowia utrwalają przekonanie, że zgoda w rodzinie jest gwarancją dobrobytu i pomyślności:

[6] *Gdy rodzina żyje w zgodzie, to jej bieda nie dobodzie* (NKPiWPP),

[7] *Gdzie rodzina zgodnie, tam dusza pogodno* (NKPiWPP).

Relacje rodzinne nie zawsze są jednak poprawne (por. wspomina-
ne już wyrażenie frazeologiczne: *z rodziną dobrze wychodzi się tylko
na zdjęciu*); przykrą rodzinną rzeczywistość potwierdzają przysło-
wia, które mówią, że na pomoc i wsparcie rodziny nie można liczyć
w nieszczęściu:

[8] *Z familią z daleka się kochaj* (NKPiWPP),

[9] *Nie ma rodziny we złe godziny* ((NKPiWPP),

[10] *Familią kaszy nie okrasz* (NKPiWPP),

[11] *Wielki ród, ale każdy sobie rób* (NKPiWPP).

Paremie akcentują hierarchiczny układ rodzinnych relacji, bez-
warunkowe podporządkowanie żony mężowi:

[12] *Kiedy mąż żony nie bije, to w niej wątroba gnije* (KP: HS),

[13] *Koń jeźdźcem, żona mężem stoi* (KP: HS)

oraz podział obowiązków na sferę kobiecą i męską:

[14] *Niedobrze tam, gdzie mąż w spódnicy, a żona w gatkach chodzi* (KP: HS).

Żona powinna starać się przypodobać mężowi:

[15] *Dobra żona tym się chlubi, że gotuje, co mąż lubi* (KP: HS)

i bezwarunkowo akceptować jego stanowisko:

[16] *Co mąż zrobi, to zawsze dobrze* (KP: HS),

kobieta jest bowiem niesamodzielna, bez wsparcia męża nieporadna i nieodpowiedzialna:

[17] *Jak nie ma w domu chłopca, zgłupieje i Penelopa* (KP: HS).

Dzieci powinny być posłuszne rodzicom i okazywać im szacunek, o czym przekonują przysłowia:

[18] *Kto nie słucha ojca, matki, będą go bić własne dziatki* (KP: HS),

[19] *Bóg się takim brzydzi, co się ojca wstydzi* (KP: HS).

Wysoko oceniany jest trud wychowania oraz ciepłe relacje między matką i dziećmi:

[20] *Nie ta matka, co porodziła, ale ta, co wychowała* (KP: HS),

[21] *Małe dzieci – mały kłopot, duże dzieci – duży kłopot* (KP: HS),

[22] *Dla każdej matki miłe jej dziatki* (KP: HS),

[23] *Do ludzi po rozum, do matki po serce* (KP: HS).

Przysłowia akcentują też funkcję prokreacyjną rodziny:

[24] *Ojciec bez dzieci, ziemianin bez kmieci* (KP: HS).

O tym, że nie należy angażować się w spory rodzinne, informuje przysłowie:

[25] *Nie kładź palca pomiędzy rodziną, bo ci go urwią* (NKPiWPP).

Natomiast przysłowie:

[26] *Nie ma rodu bez wyrodu* (NKPiWPP) (inne znane wersje: *Każdy ród ma swój brud* (NKPiWPP), *Nie ma rodu bez smrodu* (NKPiWPP), *Każdy kąt ma swój swąd* (KP: HS))

poświadcza, że w każdej rodzinie, nawet najlepszej, zdarza się „czarna owca”, która psuje jej opinię:

[27] *Jedna owca parszywa całe stado zarazi* (NKPiWPP).

Wiele przysłów odwołuje się do wzajemnego podobieństwa członków rodziny – zarówno fizycznego, jak i psychicznego oraz do dziedziczenia cech, kontynuacji norm i zachowań obowiązujących w rodzinnym domu:

[28] *Jaka mać, taka nać* (KP: HS),

[29] *Jaki ojciec, taki syn* (KP: HS),

[30] *Jaka rodzina, taka dziewczyna* (NKPiWPP),

[31] *Jacy będą rodzice, takie onych plemię* (NKPiWPP),

[32] *Jaki ród, taki płód* (NKPiWPP),

[33] *Jaki pan mąż, podobnaż pani żona* (KP: HS).

Pokrewieństwo nie przesądza jednak o bezwarunkowym podobieństwie fizycznym i psychicznym, na co wskazują przysłowia:

[34] *Jednego ojca i jednej matki niejednakie dziatki* (KP: HS),

[35] *Nie zawsze z dobrych rodziców synowie dobrzy* (KPP: MM),

[36] *Z uczonych rodziców bywają dzieci głupie* (NKPiWPP).

Przysłowia opisują też warunki bytowe rodziny, szczególnie wydatki związane z wychowaniem dzieci:

[37] *Komu Bóg da dzieci, da i na dzieci* (KP: HS),

[38] *Kto ma dziatki, ten ma i wydatki* (KP: HS).

Podkreślają przywiązanie do domu rodzinnego:

[39] *Nic nie droższe jest na świecie nad rodzinne swoje śmiecie* (NKPiWPP).

6.2. RODZINA w literaturze pięknej

Rodzina to temat często obecny w utworach literackich, zarówno w tych, które należą do polskiej klasyki i nadal są żywe w świadomości użytkowników języka, jak i tych, które popadły w zapomnienie.

nie. Nie stronią od tej problematyki również autorzy współcześni. Bogactwo literackich przedstawień rodziny świadczy o niezmiennie istotnym znaczeniu, jakie przypisują jej kolejne pokolenia. Rodzina jest ujmowana w utworach literackich różnorodnie, niejednolicie, co determinowane jest nie tylko przez obowiązujące w danym okresie normy kulturowe i społeczne, ale też przez osobiste doświadczenia autora oraz cechy adresata, dla którego utwór jest przeznaczony. To ostatnie uwarunkowanie dotyczy przede wszystkim literatury dla dzieci, która z założenia pełni funkcję dydaktyczną i perswazyjną¹⁰.

Wzorcowy model rodziny XVI wieku prezentuje Mikołaj Rej w *Żywocie człowieka poczciwego* (Borkowski, 2018, s. 39). „Staropolski pisarz funduje [...] wizję relacji małżeńskich i rodzinnych na kanwie biblijnej, widząc w kobiecie przyszłą matkę i pomocniczkę męża” (Borkowski, 2018, s. 40).

Anna Nosek, analizując literaturę drugiej połowy XIX wieku, podkreśla, że w adresowanych do dziewcząt powieściach rodzina jest zawsze wartościowana pozytywnie. „Potwierdzają to często rozbudowane wypowiedzi, laudacje rodziny, włożone w usta ojca, dziadka – osób obdarzanych (w powieściowym świecie) autorytetem [...]. Budują [...] jej [rodziny] wyidealizowany obraz, jednocześnie konserwują wzorzec kobiety jako «kapłanki domowego ogniska», której działalność ogranicza się do przestrzeni domu” (Nosek, 2006, s. 256).

¹⁰ Warto odnotować, że w książce z popularnej serii *Kicia Kocia i Nunuś* autorstwa Anity Głowińskiej odnajdujemy akceptujące określenia różnych modeli rodziny (Kwiatkowska, 2023, s. 296). Agnieszka Kwiatkowska zauważa: „Większość książek dla dzieci pozytywnie wartościuje ukazywane rodziny w nieco bardziej subtelny sposób niż *Kicia Kocia*, eksponując poczucie bezpieczeństwa oraz atmosferę miłości i wzajemnego wsparcia” (Kwiatkowska, 2023, s. 297). I dalej: „Taka wizja jest nie tyle odzwierciedleniem rzeczywistości, co swego rodzaju postulatem socjologicznym i pedagogicznym – dla małych dzieci obecność bliskich stanowi gwarancję bezpieczeństwa, a zadaniem dorosłych jest utrzymanie takiego stanu rzeczy nawet w obliczu rodzinnych kryzysów. Taką właśnie rolę rodziny eksponują książki dla dzieci o charakterze edukacyjnym, omawiające role, funkcje, różnorodność i sposób funkcjonowania rodziny” (Kwiatkowska, 2023, s. 297). Niemniej jednak w książkach dla dzieci różnorodności modeli rodziny nie poświęca się wiele uwagi, dominuje tradycyjna rodzina nuklearna, gdzie heteroseksualni rodzice wychowują jedno, dwoje lub, rzadziej, troje dzieci. Dziećmi najczęściej opiekuje się mama (Kwiatkowska, 2023, ss. 303–304).

O optymistycznym modelu zawartym „w szczęściu rodzinnym Maryni i Stacha” wspomina Tadeusz Bujnicki, analizując *Rodzinę Połanieckich* Henryka Sienkiewicza (Bujnicki, 2006, s. 7). „Sienkiewicz w dziejach Połanieckich chciał stworzyć rodzinę «idealną», wzorcową, mając przy tym świadomość, że stereotypu tego nie wytrzymuje próba rzeczywistości” (Bujnicki, 2006, s. 17). Obraz kochającej się rodziny odnajdujemy też w adresowanej do dzieci twórczości Wandy Chotomskiej (Jastrzębska-Golonka, 2015, s. 110).

Utrwalonemu w polskiej literaturze obrazowi rodziny nieobcy jest jednak też rys krytyczny, realizowany między innymi w wymiarze konfliktu międzypokoleniowego prowadzącego do rozpadu relacji (por. *Chłopi* Władysława Reymonta). U Gombrowicza rodzina

to rodzaj „zbiorowej przemocy” nad jednostką włączoną w system interakcji, w ów twór kulturowy, nienaturalny i patologiczny, z którym jednostka albo się całkowicie identyfikuje i wówczas ztraca poczucie odrębności, albo też od którego świadomie się odcina, zyskując w ten sposób podmiotowość i namiastkę wolności

– pisze Agnieszka Kowalczyk (2004, s. 76). Bohaterowie Gombrowicza (*Ślub, Trans-Atlantyk, Pornografia*) są z rodziną skłócenii (Kowalczyk, 2004, ss. 82, 92).

Podkreślmy, że literacki wizerunek rodziny odzwierciedla zmieniające się uwarunkowania historyczne, ekonomiczne i społeczne, w szczególności transformację ról przypisywanych jej członkom. Dla obrazu rodziny XIX wieku istotne znaczenie mają wydarzenia polityczne, głównie klęska powstania styczniowego. To w rodzinie, przede wszystkim wśród szlachty, kultywowane są tradycje patriotyczne, przechowywana jest pamięć o roku 1863 (por. *Nad Niemnem* Elizy Orzeszkowej). Znaczące miejsce w formowaniu podstaw rodziny zajmuje religia – szczególną rolę wyznacza jej Henryk Sienkiewicz w *Rodzinie Połanieckich* (Bujnicki, 2006, s. 14).

Rodzina zwraca uwagę również twórców nam współczesnych. W utworach wydanych u schyłku XX wieku i na początku wieku XXI jest ona charakteryzowana w aspekcie bytowym, psychicznym, społecznym, psychospołecznym, kulturowym i religijnym.

Akcentowane są zmiany zachodzące w tradycyjnym modelu postrzeganym jako sakramentalny związek osób odmienniej płci z co najmniej jednym dzieckiem, w którym każdy z małżonków realizuje role przypisane mu na mocy powszechnie akceptowanych norm społecznych.

Zmiany modelu rodziny dotyczą przede wszystkim zadań postrzeganych jako kobiece i męskie. Dominującą formą w XX i XXI wieku stają się rodziny nuklearne, rozluźniają się relacje z dalszymi krewnymi. Rodzina ulega atomizacji.

[40] W trakcie naszej długiej ewolucyjnej historii funkcjonowaliśmy w sporych grupach. Mała rodzina nuklearna to produkt ery nowoczesnej, przemysłowej, a więc ostatnich dwustu lat (NKJP, Tomasz Szlendak, *Leniwe maskotki, rekiny na smyczy*, 2005).

Niemniej jednak wskazane zmiany modelu nie rugują ze świadomości użytkowników polszczyzny bazowego wyobrażenia rodziny. W utworach liczne są odwołania do bliżej niedoprecyzowanego i niedookreślonego, lecz intuicyjnie oswojonego, rozpoznawalnego i zdefiniowanego wzorca wskazującego na cechy dystynktywne pojęcia.

Niekiedy wyobrażenie dobrej, prawdziwej rodziny ukształtowane jest na bazie dalekiej od rzeczywistości literackiej fikcji.

[41] O tym, jak wygląda dobra rodzina, wiem tylko z filmów. Mówiłem ci, że mój ojciec nie dostałby nagrody za całokształt. Matka zresztą też. Nie widzę konieczności posiadania potomstwa, podobnie jak nie muszę budować domu na wsi ani kupować nowego samochodu (NKJP, Tomasz Konatkowski, *Wilcza wyspa*, 2006).

Rodzina jest naturalnym środowiskiem kształtowania i wzrastania jednostki, tutaj przekazywane są wartości.

[42] Ktoś musi mu powiedzieć, co jest dobre, a co złe, zanim zacznie korzystać ze swojej wolności i świadomie wybierać. Naturalną wspólnotą, w której to się odbywa, jest rodzina, a naturalnym prawem rodziców – powiem więcej: obowiązkiem – jest wychowanie dzieci zgodnie z własnym światopoglądem. Wy, wysyłając dziecko do przedszkola, zrzekliście się tego prawa i zgodziliście się, aby zastąpiła was jakaś instytucja (NKJP, Kinga Dunin, *Tabu*, 1998).

Rodzina określa jednostkę, stanowi bazę dla jej rozwoju, stąd akcentowana rola tradycji, pamięci i kultywowania obyczajów. Historia rodziny jest przedmiotem dumy. Nieobce są jednak rodzinie też mroczne historie, wydarzenia, które nie przynoszą jej chluby i które solidarnie stara się ukryć przed światem zewnętrznym.

[43] Nad każdym człowiekiem wisi jego własna historia, jego przeszłość, rodzina. Chcesz tego czy nie, rodzina cię definiuje, a jeżeli jej nie masz, to tym bardziej określa cię jej brak. Zapełniaj miejsce w życiu, buduj relacje z innymi, walcz (NKJP, Tomasz Konatkowski, *Wilcza wyspa*, 2006).

[44] Nie zapominaj, kim jesteś! Możesz wszystkim udowodnić... Zaprawdę, zaprawdę byliśmy wielką rodziną, rodziną doskonałą, wykształconą, światłą, prawdziwie polską i europejską zarazem – rodziną, na którą pracowały pokolenia (NKJP, Monika Rakusa, 39,9, 2008).

[45] Każda rodzina ma trupa w szafie. Ale nie mówmy już o tym (NKJP, Katarzyna Pisarzewska, *Koncert łgarzy*, 2009).

Tradycja łączy rodzinę też w wymiarze wspólnie prowadzonych, przekazywanych z pokolenia na pokolenie, interesów.

[46] Cała załoga sklepu, licząca około tuzina osób, wyłania się z tajemniczego, nigdy nieotwieranego dla klientów zaplecza, i staje za ladami, by – pod czujnym okiem braci Wiederlightów, którzy jako trzecie pokolenie rodziny prowadzą sklep istniejący od 1946 roku – prezentować i zachwalać dziesiątki marek i wzorów, o przeróżnych grubościach stalówek i kolorach oprawek (NKJP, Kamila Sławińska, *Nowy Jork. Przewodnik niepraktyczny*, 2008).

Zapewnienie bytu materialnego jest istotnym elementem składowym obrazu rodziny. Warunki materialne, w jakich funkcjonuje, określają jej pozycję.

[47] Ojciec opuścił moją matkę, kiedy miałem siedem lat, tłumacząc rozpad rodziny swoją chroniczną skłonnością do bezczynności, które to, że się tak wyrażę, hobby doprowadzało matkę do białej gorączki. Biedna kobieta w kwestii utrzymania rodziny musiała polegać na samej sobie (NKJP, Sławomir Shuty, *Cukier w normie z ekstrabonusem*, 2005).

[48] Kamaszek, człowiek towarzyski, niemłody już, łysawy, obarczony liczną rodziną, którą z największym trudem utrzymywał, cieszył się sławą wielkiego tropiciela walut. Ludzie dobrze wiedzieli, że Kamaszek w ten prosty sposób dorabia (NKJP, Andrzej Szczypiorski, *Noc, dzień i noc*, 1991).

Praca zawodowa zapewniająca środki materialne stanowi jednak zagrożenie dla życia rodzinnego, ogranicza czas spędzany z bliskimi. Umiejętność pogodzenia kariery z życiem rodzinnym stanowi poważne wyzwanie, może być źródłem stresów.

[49] Będę musiała poświęcić jej teraz znacznie więcej czasu. Wie pani, przy moim zawodzie niewiele pozostaje czasu dla rodziny... No cóż, z czegoś trzeba zrezygnować. – Jestem pewna, że w przyszłym roku nie będzie miała już żadnych problemów (NKJP, Mirosław Sokołowski, *Gady*, 2007).

Zasadniczym komponentem obrazu rodziny są więzi emocjonalne, zarówno pozytywne, jak i negatywne. To one w wyniku zachodzących zmian społecznych i ekonomicznych zajęły centralne miejsce w konceptualizacji pojęcia.

[50] Jeśli się miało wiele dzieci, to te dzieci po prostu pracowały i już. Nie mówiąc o tym, że były jakimś rodzajem zabezpieczenia na starość. A teraz te wszystkie funkcje przejęło ogólnie rozumiane społeczeństwo, w związku z tym jedyną właściwie więzią w rodzinie jest więź emocjonalna. A utrzymać więź emocjonalną przez trzydzieści, czterdzieści, pięćdziesiąt lat jest bardzo trudno (NKJP, Anna Dziewit & Agnieszka Drotkiewicz, *Teoria trutnia i inne*, 2009).

Rodzina z założenia stanowi jedność. Jej członkowie hołdują tym samym zasadom, dzielą te same wartości, które przekazują kolejnym pokoleniom.

[51] Niejako przygotowaniem do tego jest rodzina: trwała jedność, która pozwala nawzajem wzbogacać się i poznawać. I przekonywać się, że dusza ludzka wyrasta ponad odmienności, którym dziś tak chętnie przypisuje się przesadne znaczenie (NKJP, Jerzy Sosnowski, *Prąd zatokowy*, 2003).

[52] Ale przecież to jest chyba najważniejsze w ludzkiej biografii, ten przechodzący z pokolenia na pokolenie rodzinny kod zachowań, uczuć, nawet pewnego rodzaju wrażliwości (NKJP, Maria Nurowska, *Panny i wdowy: zdrada*, 1993).

Życie rodzinne nie oznacza jednak bezwarunkowej sielanki, członkowie rodziny nie zawsze pozostają ze sobą w przyjaźni, niekiedy ich relacje to gra pozorów i konwenansów, niemniej jednak więzy krwi i wyobrażenie idealizowanej rodzinnej wspólnoty jako środowiska wsparcia zajmują znaczące miejsce w konceptualizacji pojęcia.

[53] Sam nie miał dobrych stosunków z rodziną, ale przynajmniej zachowywał jakieś formy. Pamiętał o obowiązkach, świątecznych kartkach. Pomagał (NKJP, Małgorzata Saramonowicz, *Siostra*, 1996).

Rodzina „taka, jaka być powinna”, a nie „taka, jaka jest” niezmiennie pozostaje wartością, obiektem marzeń i pożądania. Jest powszechnie wysoko oceniana jako wartość nieprzemijająca, trwała, zapewniająca poczucie bezpieczeństwa i stabilizacji, przewyższająca cała wszelkie dobra, jakie jednostka może zgromadzić.

[54] Moja rodzina! Zawsze chciał mieć prawdziwą rodzinę, dużo dzieci i prawdziwe święta! Nigdy nie mógł zrozumieć kolegów, którzy woleli przeciągającego się w nieskończoność śledzika od ubierania choinki (NKJP, Kinga Dunin, *Tabu*, 1998).

[55] My, młodzi, jeszcze tego nie rozumiemy, ale przyjdzie taki czas, kiedy załęczymy za ojcem i matką. Ale ich już nie będzie! I wtedy powiemy sobie: „Hola, powoli, sestro! Teraz chcę być z rodziną”. Bo w życiu każdego mężczyzny przychodzi taki okres, kiedy musi uświadomić sobie, że sukces to nie wszystko. Młodość i pieniądze odchodzą, rodzina zostaje. Tylko bliscy będą cię kochać zawsze i nieważne za co. Zawsze i wszędzie, rodzina z tobą będzie! (NKJP, Dagmara Półtorak, *Tak trudno być mną!*, 2010).

[56] Na początku marca Michał wracał do kraju. Nie zrobił za oceanem oszałamiającej kariery naukowej, natomiast zyskał przekonanie, że najważniejsza dla niego jest rodzina. Daleko musiał wyjechać, żeby dojść do tak prostego wniosku, liczyły się jednak intencje (NKJP, Irena Matuszkiewicz, *Czarna wdowa atakuje*, 2009).

[57] Ciasno bo ciasno, roboty huk, ale jaka to fajna rzecz – rodzina, taka duża, wesoła rodzina! (NKJP, Marta Tomaszewska, *Zamach na wyspę*, 2001).

U podstaw konceptualizacji rodziny nie zawsze leżą, jak można byłoby przypuszczać, więzy krwi. Znamienne jest rozszerzenie znaczenia pojęcia na osoby niespokrewnione, ale połączone silnymi uczuciami.

[58] I tak sobie myślałem, na krótko zanim Heńka zabrali, że siostrę mam, co się wyrodziła, żonę łajdaczkę i oszustkę, dziecko, co mnie nie pamięta albo niedługo zapomni, przyjaciół czas wykruszył, i tylko Heniek, obcy człowiek, rodziną się dla mnie stał (NKJP, Izabela Filipiak, *Magiczne oko. Opowiadania zebrane*, 2006).

7. Definicja kognitywna konceptu *RODZINA*

RODZINA w języku polskim to grupa osób:

- spokrewnionych (lub nie) ze sobą, wspólnie zamieszkujących, prowadzących jedno gospodarstwo domowe, wspierających się emocjonalnie i troszczących się o siebie w wymiarze duchowym i materialnym;
- zapewniająca poszczególnym jej członkom komfort psychiczny, poczucie bezpieczeństwa i bezwarunkowej akceptacji (ciepło domowego ogniska);
- wychowująca dzieci własne lub przysposobione, związana z nimi emocjonalnie, przekazująca im ważne dla niej wartości, dążąca do zapewnienia im optymalnych warunków rozwoju w wymiarze duchowym, społecznym i materialnym;
- które zapewniają przynależnej do niej jednostce wsparcie emocjonalne i/lub materialne w trudnych dla niej chwilach;
- pielęgnująca i przekazująca swoim członkom, z pokolenia na pokolenie, ważne dla niej wartości, normy zachowań, tradycje;
- będąca jednocześnie podstawową jednostką społeczną, tradycyjnie składającą się z rodziców i ich dzieci, własnych lub przysposobionych;
- pojmowana jako jedna z najważniejszych deklarowanych wartości.

8. Profilowanie *RODZINY* we współczesnej polszczyźnie

8.1. Dyskurs katolicki

W dyskursie katolickim – zarówno konserwatywno-katolickim („Gość Niedzielny”), jak i katolicko-narodowym („Nasz Dziennik”) – rodzina jest postrzegana jako podstawowa wspólnota ludzka powołana przez Boga i oparta na Bożym prawie, której najważniejszym celem jest przyjęcie i wychowanie potomstwa w wierze katolickiej i zgodnie ze zwyczajami minionych pokoleń, z poszanowaniem tradycyjnych wartości, w atmosferze miłości, szacunku i wzajemnego wsparcia. Tak definiowana rodzina jest zdaniem uczestników dyskursu katolickiego zagrożona przez środowiska liberalne oraz przez zwolenników modeli nieheteronormatywnych.

Katolicki profil rodziny charakteryzuje się opisanymi poniżej cechami.

Rodzina jest wspólnotą powołaną do istnienia przez samego Boga, uświęconą jego prawem:

[59] Kościół bez przerwy głosi, że rodzina jest pierwszą i jedyną instytucją, która została powołana przez Boga, dlatego tak ważne jest ukazanie jej genezy, sensu i celów oraz jej sakramentalności (GN, 4 X 2014, <https://www.gosc.pl/doc/2186948.Aby-rodzina-przetrwala>).

Rodzina jest trwałą, podstawową i naturalną, a jednocześnie najdoskonalszą ludzką wspólnotą, opartą na jedności i zaspokajającą najważniejsze potrzeby człowieka:

[60] Najdoskonalsza wśród najdoskonalszych form życia społecznego – rodzina: tak można streścić dotyczące jej nauczanie kardynała Stefana Wyszyńskiego. Twierdził, że rodzina jest dziełem sztuki (GN, 9 IX 2021, <https://www.gosc.pl/doc/7090310.Rodzina-dzielo-sztuki>).

[61] Wartość rodziny i wartość religii można wyprowadzać z zasady tradycji. Obie wartości – rozumiane zarówno jako instytucje, jak i sposoby życia – przetrwały próbę czasu. W historii ludzkości trudno znaleźć kulturę bez rodziny i bez religii. Nawet jeśli przeżywały one kryzys, to ludzie do nich wracali, wiedząc, że kryzys rodziny i kryzys religii jest kryzysem człowieczeństwa, na którym wszyscy tracimy. Istotą rodziny i religii jest bowiem więź. Pierwsza łączy ludzi między sobą. Druga zaś łączy nas z osobową Podstawą naszego bytu. We współczesnych społeczeństwach ocierają się o siebie dwa modele życia: model rodzinny oraz model indywidualistyczny. Pierwszy widzi szczęście człowieka w małej, trwałej i komplementarnej wspólnotcie. Bycie żoną i matką, bycie mężem i ojcem, bycie córką i siostrą oraz bycie synem i bratem to nasze najbardziej pierwotne i najbardziej naturalne relacje. Dzięki nim zachowujemy naszą tożsamość, bezpieczeństwo i nie czujemy się samotni (GN, 19 XII 2021, <https://www.gosc.pl/doc/7276711.Rozsadek-rodzina-religia>).

Członkowie rodziny połączeni są szczególną więzią duchową, która powstaje w atmosferze wzajemnego zaufania, zrozumienia, miłości i zgody:

[62] Ksiądz abp Gądecki zwrócił uwagę, że nasze rodziny, podobnie jak Święta Rodzina, mogą być wspólnotami osób zjednoczonych bezwarunkową miłością. „W rodzinie obecna jest potężna moc Boga, który jest miłością. Każda rodzina może zbudować taką miłość, ale może ją osiągnąć w małżeństwie tylko wtedy,

jeśli małżonkowie stają się bezinteresownym darem dla siebie samego, bezwarunkowo i na zawsze” – zaznaczył metropolita poznański (NDz, 31 XII 2023, <https://naszdziennik.pl/wiara-kosciol-w-polsce/289732,sluzba-zyciu-spoczywa-na-kazdym-z-nas.html>).

Rodzina zapewnia swoim członkom poczucie bezpieczeństwa, wspiera w trudnych chwilach:

[63] To ważne, abyśmy uczyli się w rodzinie dostrzegania w sobie nawzajem obecności Boga. „Wszystko, co uczyniliście jednemu z tych najmniejszych...” Te słowa nabierają szczególnego znaczenia w rodzinie, gdzie wciąż robimy coś dla bliskich, żyjemy dla nich. Spełnienie w życiu bierze się z miłości, ze służby, z poświęcenia. Tej mądrości uczymy się w rodzinie. Nie ma lepszej szkoły szlachetnego człowieczeństwa (GN, 27 XII 2020, <https://www.gosc.pl/doc/6668115.Bezcenny-dar-rodziny>).

Rodzina jest idealnym miejscem rozwoju człowieka:

[64] Rozwój człowieka dokonuje się w rodzinie. To ogromna łaska mieć dobrą, kochającą rodzinę. Oczywiście nie ma idealnych rodziców ani cudownych dzieci. Ale trzeba koniecznie chronić to wielkie dobro, którym jest małżeństwo i rodzina. Losy świata zależą od tego, czym będą karmić się dzieci. Miłością i mądrością rodziców, łaską sakramentów i słowa Bożego? Czy będą je wychowywać internet i seriale, zamieniając w bezwolnego konsumenta, w niewolnika nieuporządkowanych pożądań? (GN, 27 XII 2020, <https://www.gosc.pl/doc/6668115.Bezcenny-dar-rodziny>).

Podstawowymi funkcjami rodziny są prokreacja i wychowanie. Rodzina zapewnia dzieciom odpowiednią atmosferę wynikającą z poczucia bezpieczeństwa, wzajemnego zrozumienia i miłości. Rodzina jest gwarantem prawidłowego ukształtowania młodego człowieka, jego postaw. Przekaz wartości w rodzinie odbywa się w sposób naturalny, przede wszystkim przez przykład rodziców i dawanie świadectwa prawego życia.

[65] „Wzorem Świętej Rodziny każda rodzina jest ukierunkowana na rodzicielstwo. Podstawowym zadaniem małżonków jest służba życiu, czyli urzeczywistnianie pierwotnego obrazu Stwórcy. Służba życiu spoczywa na każdym z nas, wymaga ofiarnego i zgodnego poświęcenia” – stwierdził przewodniczący KEP (NDz, 31 XII 2023, <https://naszdziennik.pl/wiara-kosciol-w-polsce/289732,sluzba-zyciu-spoczywa-na-kazdym-z-nas.html>).

[66] [...] rodzina to jest jedyne miejsce, w którym mogą przyjść na świat i być dobrze wychowane dzieci – mówił w sobotę w Końskich podczas konferencji programowej PiS prezes partii Jarosław Kaczyński (NDz, 9 IX 2023, <https://naszdzienik.pl/polska/282947,prezes-pis-odrzucamy-wszelki-atak-na-rodzine.html>).

[67] Rodzina jest naturalnym miejscem przychodzenia ludzi na świat. To przez rodzinę ludzkość ciągle się odradza. Tylko w normalnej, zdrowej rodzinie dzieci znajdują odpowiednie warunki do przyjścia na świat, do rozwoju biologicznego, moralnego (NDz, 21 VIII 2023, <https://wp.naszdzienik.pl/2023-08-21/375050,rodzina-i-zycie.html>).

[68] Tylko w rodzinie mogą wychowywać się pokolenia zdrowych, dobrych moralnie, religijnych, pracowitych, kochających ojczyznę ludzi – powiedział 1 czerwca w katedrze płockiej bp Roman Marcinkowski. – [...] Gdy rodziny są zdrowe, naród przetrwa każdą klęskę. Rodziny nie zastąpią wyspecjalizowane zakłady wychowawcze (GN, 5 VI 2014, <https://www.gosc.pl/doc/2033392.Tylko-w-rodzinie>).

Rodzina stanowi fundament i centrum życia narodu, jest jego podstawową i niezbędną częścią:

[69] Ponad tysiąc osób przeszło ulicami Katowic. Uczestnicy marszu chcieli przypomnieć, że rodzina jest podstawą społeczeństwa (GN, 2 VI 2013, <https://katowice.gosc.pl/gal/spis/1580910.II-Marsz-dla-Zycia-i-Rodziny-w-Katowicach>).

Rodzina jest wartością najważniejszą, gwarantującą prawidłowy rozwój oraz dobrostan społeczeństwa i narodu. Z tego powodu potrzebuje wsparcia i umocnienia. Jest strażniczką i obrończynią tradycji i wiary, zapewnia jej międzypokoleniowy transfer poprzez dawanie indywidualnego świadectwa:

[70] Współczesny konserwatyzm powinien skupić się na rodzinie, wywodząc wszystkie swe programy z zasady ochrony naturalnej rodziny jako podstawowej wspólnoty ludzkiej. Wspólnoty, wobec której wszystkie inne wspólnoty mają znaczenie pochodne, wtórne lub służebne. To nie jest banał, ponieważ indywidualistyczny (czy indywidualistyczno-korporacyjny) model życia staje się coraz bardziej powszechny i – wbrew zdrowemu rozsądkowi – jest coraz bardziej promowany przez elity kulturowe. Promowany wraz ze sprzyjającymi temu modelowi ideologiami i zjawiskami, czemu towarzyszy krytyka takich – istotnie powiązanych z rodziną – wspólnot, jak naród i Kościół (GN, 19 XII 2021, <https://www.gosc.pl/doc/7276711.Rozsadek-rodzina-religia>).

[71] Jeśli rozmontuje się rodzinę, która zawsze była kolebką i fundamentem narodu, to w istocie będziemy mieli do czynienia z uderzeniem w państwo (NDz, 20–21 I 2024, <https://wp.naszdziennik.pl/2024-01-20/379312,cel-zniszczyć-rodzine.html>).

[72] Najskuteczniejszą receptą na głęboki kryzys wartości jest rodzina, podtrzymująca wielopokoleniowe więzy, szanująca tradycję i wiarę ojców [...] (NDz, 27 X 2017, <https://wp.naszdziennik.pl/2017-10-27/282993,budujmy-na-rodzinie.html>).

[73] Rodzina powinna być miejscem, w którym następuje przekaz dziedzictwa. Starzy przekazują swoją wiarę, mądrość, doświadczenie młodym (GN, 27 XII 2020, <https://www.gosc.pl/doc/6668115.Bezcenny-dar-rodziny>).

[74] I dobrze się stało, że podczas homilii papież, mówiąc o historii Polski, o wierności wierze i Chrystusowi, podkreślił rolę rodziny – w tym rodziny wielopokoleniowej, w przekazywaniu wiary. „Także wasza historia, uformowana przez Ewangelię, krzyż i wierność Kościołowi, była świadkiem pozytywnego wpływu autentycznej wiary, przekazywanej z rodziny do rodziny, z ojca na syna, a zwłaszcza przez matki i babcie, którym trzeba bardzo dziękować”. Te słowa, przyjęte wyjątkowo ciepło przez zgromadzone tłumy, wzruszały prawdziwością i wyczuciem polskości. Papież niejako przypomniał starą prawdę, która czasem jest dyskredytowana albo ośmieszana. Tymczasem to właśnie starsze pokolenie ma ogromny wpływ na wiarę młodych (GN, 15 VII 2019, <https://www.gosc.pl/doc/3353334.Franciszek-papiez-rodziny>).

[75] – Od początku istnienia Kościoła jego załączkiem często byli ci, którzy z całym swoim domem stawali się ludźmi wierzącymi. W dzisiejszym świecie, który często jest nieprzychylny – a nawet wrogi – wierze, rodziny chrześcijańskie mają ogromne znaczenie jako ogniska żywej i promieniującej wiary – zwrócił uwagę ks. bp Tadeusz Bronakowski (NDz, 23 I 2023, <https://naszdziennik.pl/wiara-kosciol-w-polsce/269456,ku-trzezwosci-z-kosciolem>).

Rodzina jest ostoją tradycji narodowych i polskości. Zachowując pamięć historii narodu, przekazuje ją kolejnym pokoleniom:

[76] [...] rodzina jest miejscem, gdzie człowiek uczy się kultury i poszanowania tradycji. – Dzisiaj widzimy jak ośmiesza się polską tradycję, patriotyzm i historię. To jest wielki program, któremu musimy się przeciwstawić. Tradycja i historia są wielkimi wartościami – stwierdził abp Michalik (GN, 3 VI 2011, <https://www.gosc.pl/doc/875256.Szanujmy-rodziny-wielodzietne>).

[77] Fundamentem naszych rodzin są babcie i dziadkowie. Mają oni wyjątkowe powołanie do przekazywania rodzinnych tradycji, zwyczajów, historii rodzin-

nych i tego, co ważne w życiu (GN, 24 I 2013, <https://www.gosc.pl/doc/1432854>. Fundamenty-rodziny).

[78] Miłości do ojczyzny człowiek uczy się od poprzednich pokoleń (GN, 27 VI 2013, <https://www.gosc.pl/doc/1608392>. My-tu-z-serca-spiwamy).

Jest szkołą patriotyzmu i wrażliwości na sprawy ojczyzny:

[79] Rodzina jest dziś atakowana, bo w niej przekazywana jest wiara. Rodzice są pierwszymi wychowawcami wiary i patriotyzmu – mówił w homilii ks. Krzysztof Ławrukajtis (GN, 9 V 2013, <https://www.gosc.pl/doc/1546380>. W-obronie-rodziny).

[80] „W rodzinie przekazywane są takie podstawy, jak patriotyzm, troska o dobro wspólne; to tam nasze dzieci poznają te wartości, które je ukształtują, staną się one dla nich drogowskazami prowadzącymi przez życie. Dlatego robimy wszystko, by polskim rodzinom przywrócić nadzieję na stabilizację, godne życie i bezpieczeństwo” – napisała premier (GN, 25 III 2017, <https://www.gosc.pl/doc/3770023>. Rafalska-rzad-stawia-rodzine-w-centrum-polityki-spolecznej).

[81] – Ojczyzna to wielkie słowo – mówił do zgromadzonych ks. infułat Zięba. – Tak wielkie jak słowo „matka”. Ojczyzna jest tam, gdzie ojcowizna. A ojcowizna to dom rodzinny, to ojciec i matka, wokół nich córki i synowie złączeni więzami braterstwa. Żyją, pracują, modlą się pod jednym dachem. Mówią jednym językiem, dzielą radości i smutki, mają swoją historię i tworzą własną przyszłość. Pielęgnują wartości, które uważają za ważne, święte i nienaruszalne (GN, 9 V 2013, <https://www.gosc.pl/doc/1546376>. Jaki-mamy-dom).

W tradycyjnej rodzinie obowiązuje podział ról na zadania męskie (wykonywane przez ojca) i kobiece (należące do matki):

[82] Utrwalił się prosty podział zadań kobiety i mężczyzny. Kobieta rodzi i wychowuje, mężczyzna chroni i wspiera żonę i dzieci. Ta ochrona opiera się przede wszystkim na jego pracy zawodowej, a to przez zabezpieczenie środków utrzymania dla całej rodziny (NDz, 23 II 2016, <https://wp.naszdziennik.pl/2016-02-23/234831,mezczyzna-radykalizm-poswiecenia.html>).

Rodzina jest obiektem bezustannych ataków. Zagrożają jej środowiska liberalne, opowiadające się za przyznaniem prawa do zawierania formalnych związków osobom nieheteronormatywnym:

[83] Ostatnio rozgorzała dyskusja nad definicją rodziny. Próbuje się wmówić ludziom, że związki partnerskie stoją na tym samym poziomie co rodzina, którą tworzą kobieta i mężczyzna. Chcemy zwrócić uwagę, że nie można stawiać

znaku równości między tradycyjną rodziną a nową modą, nawet jeśli jakaś ustawa mówi inaczej – mówi ks. Krzysztof Podstawka, rzecznik lubelskiej kurii (GN, 30 V 2013, <https://www.gosc.pl/doc/1572934.Ona-on-rodzina>).

[84] Państwo powinno promować tradycyjne małżeństwo i rodzinę – także wielodzietną czy wielopokoleniową (NDz, 11 X 2023, <https://naszdziennik.pl/polska-kraj/284968,presja-na-kobiety.html>).

[85] Dziś, kiedy z jednej strony życie religijne i narodowe ześrodkowało się głównie w ognisku domowym, z drugiej zaś, kiedy bezbożność i materializm nastają całą siłą na obalenie chrześcijańskiej rodziny, posłannictwo kobiety staje się wyjątkowo ważnym, rozstrzygającym niemal [...] (NDz, 2–3 V 2022, <https://wp.naszdziennik.pl/2022-05-02/362869,matka-swietego-dama-i-patriot-ka.html>).

[86] Dzisiaj wolność Polski nie jest zagrożona przez wojnę, ale Polacy są zagrożeni przez laicyzm, który wiedzie wojnę z instytucją rodziny, gdzie człowiek uczy się wiary i patriotyzmu – mówił bp Łukasz Buzun w 227. rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 Maja (GN, 3 V 2018, <https://www.gosc.pl/doc/4692804.Bp-Buzun-Polacy-sa-zagrozeni-przez-laicyzm-walczaczy-z-rodzina>).

[87] Wskazał również na przyczyny kryzysu współczesnej rodziny, wspominając o umacnianiu się kultury, która uwypukla narcystyczny indywidualizm, o koncepcji wolności oderwanej od odpowiedzialności za drugiego człowieka, coraz większej obojętności na dobro wspólne oraz o narzucaniu ideologii, które wprost atakują rodzinę (NDz, 31 XII 2023, <https://naszdziennik.pl/wiara-kosciol-w-polsce/289732,sluzba-zyciu-spoczywa-na-kazdym-z-nas.html>).

[88] Podkreślał, że rodzina i małżeństwo to „święta sprawa” i dlatego są atakowane. – Siły zła spod znaku szatana mobilizują się w systemy, żeby znieważyć rodzinę, żeby narzucić styl życia luźnego i żeby ostatecznie zepsuć Boży plan. Nie wolno pozwolić na przekroczenie progu naszego sumienia tego rodzaju nowoczesnym ideologiom – mówił przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski (GN, 3 VI 2011, <https://www.gosc.pl/doc/875256.Szanujmy-rodziny-wielodzietne>).

8.2. Dyskurs lewicowo-liberalny

Uczestnicy dyskursu lewicowego i lewicowo-liberalnego (egzemplifikacje zostały zaczerpnięte z „Newsweeka Polska”, „Krytyki Politycznej” oraz z portali onet.pl i se.pl) postrzegają rodzinę jako oparty na silnych więzach emocjonalnych, realizowany na zasadach partnerstwa związek, którego trzon stanowią dwie dorosłe osoby różnej

lub tej samej płci, które wspólnie mogą wychowywać dzieci własne lub przysposobione oraz prowadzić wspólne gospodarstwo domowe.

Lewicowo-liberalny profil rodziny charakteryzuje się wymienionymi poniżej cechami.

Rodzina przyjmuje różne formy realizacji, obejmuje również modele inne niż tradycyjny. Uczestnicy dyskursu lewicowo-liberalnego w pełni akceptują różnicowanie życia rodzinnego. Bez wahania deklarują przychyłność dla związków nieformalnych i homoseksualnych, rodzin niepełnych, rozbitych lub patchworkowych:

[89] Małżeństwa jedнопłciowe nie są wywróceniem do góry nogami liczącej tysiąclecia instytucji, ale kolejną z przemian, za którymi stoi coraz wyraźniejsze przekonanie, że ludzie są równi w swoim prawie dążenia do szczęścia, a instytucje nie powinny w tym przeszkadzać. [...]

Problem w tym, że nie ma czegoś takiego jak „tradycyjna rodzina”. Rodzina jest jedną z najbardziej plastycznych instytucji w historii. Dlatego za każdym razem, gdy słyszę posła PiS, Kaję Godek czy producenta kontentu z „Gazety Polskiej” gardlujących o ochronie rodziny, mam ochotę zapytać: „ale jakiej?”. Jak się można domyślić, wszystkim im chodzi o taką formę rodziny, jaka dziś jest dominująca w Polsce – minus te tworzone przez osoby LGBT+. Jest to więc rodzina oparta na heteroseksualnym małżeństwie (najlepiej sakramentalnym), z potomstwem. Problem w tym, że nawet ta konserwatywnie postrzegana forma rodziny nie ma w sobie nic odwiecznego i tradycyjnego – jest produktem szeregu obyczajowych, gospodarczych, prawnych i moralnych rewolucji, jakie zachodziły w zachodnich społeczeństwach na przestrzeni ostatnich 200–250 lat (KP, 20 VIII 2019, <https://krytykapolityczna.pl/kraj/prawica-rodzina-lgbt-jakub-majmurek/>).

[90] Kiedy myślę o swoich przyjaciółach i sąsiadach, nie rozpatruję ich w kategoriach homo czy hetero – niezależnie od ich orientacji seksualnej, myślę o nich jako o rodzinach. Pisząc deklarację programową, uznaliśmy, że nie ma sensu siać niepotrzebnego zamętu. Rodzina to rodzina (KP, 22 X 2015, <https://krytykapolityczna.pl/kraj/paprota-zwiazki-partnerskie-to-polsrodek-mowmy-o-malzenstwach-jednopłciowych/>).

[91] Tęczowe rodziny to rodziny tworzone przez osoby nieheteroseksualne i transpłciowe. Szacunkowe dane mówią, że 50 tys. dzieci w Polsce jest wychowywanych przez dwie mamy lub dwóch ojców. Niestety, najczęściej rodziny te żyją w ukryciu, bo boją się tego „co ludzie powiedzą” i co ludzie zrobią, jak się o nich dowiedzą. Festiwal ma być takim miejscem, gdzie rodziny nietradycyjne będą mogły spotkać się z tradycyjnymi – poznać się, obejrzeć film, podyskutować i pobawić się razem z dziećmi na tęczowym pikniku. Dlatego

na Festiwal zapraszamy wszystkie rodziny: tęczowe, patchworkowe, z wyboru i te tradycyjne (KP, 7 X 2013, <https://krytykapolityczna.pl/kraj/miasto/festiwal-teczowych-rodzin/>).

Rodzina opiera się na partnerstwie osób ją tworzących:

[92] Kościół cały czas powtarza, że tradycyjna rodzina jest najlepsza. A niestety wszystkie badania pokazują, że im bardziej ludzie przywiązani są do tradycyjnego wzorca rodziny, tym częściej dochodzi do przemocy. Ryzyko doświadczenia przemocy zwiększa się także wtedy, kiedy kobiety wychodzą za mąż. To są fakty. Cała polityka równościowa zmierza do tego, żeby przełamać stereotypowe role, choćby taką, w myśl której kobieta powinna zajmować się domem i dziećmi, a mężczyzna wychodzić na zewnątrz i zarabiać, czyli de facto mieć władzę. Ekonomiczną, ale też w rodzinie. My chcemy, żeby w to miejsce wprowadzić relacje partnerskie. Żeby kobiety i mężczyźni dogadywali się ze sobą, dzielili się obowiązkami, ale też żeby władza nie była całkowicie skupiona w jednym miejscu – choć oczywiście w związku między ludźmi nigdy nie rozkłada się ona idealnie po równo. Kościół się tego boi, bo uderza to w jego myślenie dotyczące społeczeństwa (KP, 20 III 2014, <https://krytykapolityczna.pl/kraj/piotrowska-dzieci-sa-bardzo-rownosciowe/>).

Fundament rodziny stanowią więzy emocjonalne, a nie pokrewieństwo:

[93] Aż 70 proc. Polaków nie chce świąt z rodziną. Dlaczego tak się dzieje? Powody są różne: pieniądze, kryzys wiary oraz niechęć przebywania z rodziną, w towarzystwie której często nie czujemy się zbyt dobrze. [...] Przy wigilijnym stole siedzimy obok rodziny, także tej dalszej, ale tak naprawdę niewiele nas łączy, poza więzami krwi. Mamy różne zainteresowania, poglądy, a widujemy się – nomen omen – od święta. – To nie jest trend tylko smutna prawda o toksyczności relacji panujących w polskich rodzinach [...]. Dochodzi do sytuacji, gdy przy wigilijnym stole wolelibyśmy usiąść z przyjaciółmi niż wujkiem lub babcią (19 XII 2023, <https://www.se.pl/krakow/dla-nich-swieta-to-koszmar-klamia-i-uciekaja-porazajace-dane-aa-pDMJ-ESdX-TcWj.html>).

W rodzinie nie obowiązuje podział zadań na czynności tradycyjnie przypisywane kobietom i mężczyznom:

[94] niesprawiedliwy podział obowiązków domowych dotyka też kobiety pracujące. Wykonują one 2/3 nieodpłatnej pracy opiekuńczej, podczas gdy mężczyźni przeznaczają swój wolny czas na kulturę i sport (jedynie jeden z trzech mężczyzn wykonuje prace domowe codziennie). W przeciwieństwie do aspektu ekonomicznego, aspekt społeczny jest trudny do zakwalifikowania: nierów-

nomierny podział pracy i obowiązków, różnice w wynagrodzeniach, stygmatyzacja kobiet zorientowanych na karierę, wpływ niskich zarobków na wysokość emerytury – wszystko to stanowi część zaczarowanego kręgu, z którym kobiety obracają się przez całe życie (KP, 11 VII 2018, <https://krytykapolityczna.pl/swiat/ue/balans-praca-zycie/>).

Prokreacja i wychowanie dzieci nie są podstawowymi funkcjami rodziny:

[95] Niemniej jednak, wartość rodziny przekracza jej funkcję prokreacyjną. Rodziny budują i rozwijają wysokiej jakości kapitał społeczny, lepiej gospodarują zasobami niż gospodarstwa jednoosobowe oraz mają większą skłonność do oszczędzania (3 III 2024, <https://superbiz.se.pl/wiadomosci/szczescie-rodzinne-to-najwyzsza-wartosc-dla-polakow-i-nie-chca-miec-dzieci-aa-mQhF-7tJN-FQzJ.html>).

Rodzina – bez względu na realizowany model – powinna zapewnić dziecku optymalne warunki rozwoju emocjonalnego:

[96] Dla rozwoju emocjonalno-społecznego dziecka rola rodziny jest nie do przecenienia. Jednak aby rozwijało się ono prawidłowo, musi mieć zapewnioną bezwarunkową miłość, akceptację, bliskość, zrozumienie i wsparcie (26 IV 2024, <https://www.newsweek.pl/psychologia/kryzys-okolorozwodowy-tata-sie-wyprowadzil-bo-bylem-niegrzeczny/yv1n7tt>).

[97] [...] rodzina pełni kluczową rolę w zapewnieniu dzieciom optymalnych warunków rozwoju i zaspokajaniu potrzeb człowieka (3 III 2024, <https://superbiz.se.pl/wiadomosci/szczescie-rodzinne-to-najwyzsza-wartosc-dla-polakow-i-nie-chca-miec-dzieci-aa-mQhF-7tJN-FQzJ.html>).

8.3. Dyskurs feministyczny

Uczestnicy dyskursu feministycznego (egzemplifikacje zostały zaczerpnięte z „Wysokich Obcasów”, „Codziennika Feministycznego”, „Newsweeka Polska” oraz z portalu kobieta.onet.pl) postrzegają rodzinę jako strukturę ograniczającą wolność kobiety, mechanizm zmuszający ją do pełnienia funkcji służebnych wobec męża i dzieci oraz do rezygnacji z pracy zawodowej i realizacji własnych ambicji.

Feministyczny profil rodziny charakteryzuje się cechami, które opisano poniżej.

Rodzina to mechanizm bezwarunkowego zniewolenia kobiety, nieprzewidujący możliwości wyboru obowiązków:

[98] Chciałabym, żeby – przy zachowaniu zdrowego rozsądku i dbałości o siebie, o dziecko – matki mniej musiały, a bardziej mogły. Żeby zamiast ponagleń i upomnień dostawały od otoczenia wsparcie, zrozumienie, realną pomoc i uznanie.

Na macierzyństwo w Polsce wciąż patrzy się jak na rolę, która zmusza kobietę do poświęceń. Właściwie z chwilą, gdy rodzina i znajomi dowiadują się o ciążę, kobieta zewsząd słyszy dobre rady, z których większość zaczyna się od przykazu: „Musisz...” (WO, 7 VIII 2023, <https://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/7,176061,26780468,poczatkujaca-mama-wciaz-slyszy-ze-cos-musi-bo-jak-sie-nie.html>).

[99] Jestem już trochę po 60 i mam dość. Tego usługiwania mężowi, bycia na każde zawołanie dzieci, myślenia o wszystkich, tylko nie o sobie. Całe swoje życie podporządkowywałam innym. Najpierw trzeba było przypodobać się mężowi, potem kilka lat z życia wyjętych, żeby zająć się dziećmi. Przez cały ten czas jeszcze walka z teściową, żeby te relacje były jako takie [...] W międzyczasie każdy czegoś ode mnie chciał, a ja głupia leciałam od razu z pomocą. Nigdy nie zastanowiłam się, czy mi to pasuje, czy nie popsuje mi to planów, czy mam na to siłę. Nigdy nie odmawiałam (11 III 2024, <https://kobieta.gazeta.pl/kobieta/7,107881,30784957,jestem-juz-po-60-i-mam-dosc-tego-uslugiwania-mezowi-tego.html>).

Rodzina to struktura zmuszająca kobietę do rezygnacji z własnych ambicji, marzeń i planów na rzecz bezwarunkowego poświęcenia się dla męża i dzieci, podporządkowania się im i ich celom:

[100] Nagle okazało się, że twoje wieloletnie poświęcenie, twoja niemożność wyjścia gdziekolwiek, wynikająca z konieczności usmażenia kotletów, zrobienia sałatki jarzynowej, prasowania koszul i prania skarpet, na nic się zdała, była zupełnie niepotrzebna. Mogłaś spotykać się ze znajomymi, mogłaś wychodzić do teatru, mogłaś pachnieć perfumami, a nie śmierdzieć smażonym tłuszczem, mogłaś odejść z córkami, gdy tylko poczułaś, że chcesz od życia więcej. Teraz nie żałowałabyś, że zmarnowałaś życie, tylko chwaliłabyś się swoją niezależnością. Mogłaś, gdybyś wiedziała, że poślubne tyranie w pojedynkę na dwie zmiany (praca i dom) nie są normalne. [...] A przecież miałaś kiedyś plany, marzenia, jeszcze kilka lat temu, zanim zagłuszył je kuchenny okap, wciągający opary gotowanej kapusty. Mogłaś je realizować, gdybyś nie miała balastu. Jednego, wyniesionego z domu w postaci opresji patriarchalnej i drugiego, który (co nietypowe dla balastu) pozbył się ciebie. Teraz musisz zeszkrobać ze

swoich dawnych marzeń warstwy kuchennego tłuszczu, odgrzebać te marzenia spod sterty prasowania, odnaleźć na dnie kosza z praniem i realizować, wierząc że nie jest za późno i pokazując swoim córkom, że szczęście jest wtedy, gdy jesteśmy szczęśliwi, a nie wtedy, gdy udajemy, że jesteśmy „normalną” rodziną (CF, 29 I 2016, <http://codziennikfeministyczny.pl/mecenstwo-cena-za-normalna-rodzine/>).

Rodzina to struktura zmuszająca kobietę do pracy fizycznej ponad siły na rzecz męża i dzieci:

[101] Haruję, ile się da, aby było nam lepiej. Mam tego dość, że ja po swojej pracy sprzątam, piore i gotuję, a mąż leży zmęczony. Często sobie myślę, że nic tylko urodzić się facetem – pisze w liście do redakcji pani Ola, która nie może pogodzić się z tym, że stała się kurą domową, która wychowuje dzieci i nie ma żadnego wsparcia od męża (23 III 2024, <https://kobieta.gazeta.pl/kobieta/7,107881,30826507,ja-po-pracy-sprzatam-piore-i-gotuje-maz-lezy-zmeczony-nic.html>).

Rodzina przyczynia się do osłabienia pozycji kobiety na rynku pracy:

[102] Zniknęłam z rynku pracy na cztery lata. W trakcie urlopu wychowawczego mój pracodawca zlikwidował oddział, w którym pracowałam. Zostałam bez pracy i z pokaźną luką w CV. Finansowo byłam całkowicie uzależniona od męża (19 IV 2024, <https://kobieta.onet.pl/rodzina/strefa-mamy/samotne-rodzicielstwo-jak-zyja-samotne-matki-w-polsce/kv0qtmd>).

[103] Dziś mój zawód i tak nie ma znaczenia, bo po porodzie nie wróciłam do pracy i zajęłam się wychowaniem dzieci. Do tego doszła także opieka nad gospodarstwem domowym (23 III 2024, <https://kobieta.gazeta.pl/kobieta/7,107881,30826507,ja-po-pracy-sprzatam-piore-i-gotuje-maz-lezy-zmeczony-nic.html>).

Macierzyństwo nie jest wyznacznikiem wartości kobiety:

[104] Bo 41-latką zdążyła się już pogodzić z myślą, że nie zostanie mamą. I to niespecjalnie ją uwierało. Początkowo ciąża w ogóle nie była dla niej tematem do rozmów, a dywagacje o niespełnionym macierzyństwie – problemem. Ale słowo „początkowo” dotyczy czasu, kiedy ledwo przekroczyła trzydzistkę, wiodła życie singielki i obracała się wśród singielek. Większość koleżanek w tym wieku też nie planowała pchania wózka pełnego dzieci. Liczyła się zabawa i kariera. Później poszło z górki, przyjaciółki powychodziły za mąż, a zabawy z barów przeniosły się na place zabaw. Ewa została prawdziwą singielką

(25 IV 2024, <https://www.newsweek.pl/polska/spoleczenstwo/umeczone-pokolenie-40-letnich-rodzicow-przysypiam-na-placu-zabaw/je4hlly>).

[105] Mam 35 lat i nigdy nie chciałam być matką. Nie uważam, żeby w moim życiu brakowało dziecka. Rozwijam się zawodowo, podróżuję, mam wspianego partnera i miejsce na realizowanie swoich pasji. Rodzina, zamiast być z tego dumna, zapomina o moich sukcesach i ciągle wytyka mi, że nie planujemy powiększenia rodziny. [...] A ja bez wyrzutów sumienia mogę powiedzieć, że bez dzieci czuję się szczęśliwa. Nie wyobrażam sobie, żebym miała zostawić wszystko, do czego doszłam, tylko po to, żeby przez kolejne lata pchać wózek i chodzić na wywiadówki. Nie mam tego w planach i mieć nie będę. Kropka (2 IV 2024, <https://kobieta.gazeta.pl/kobieta/7,107881,30849100,jestem-bezdzieta-i-szczesliwa-rodzina-nie-moze-tego-zrozumiec.html>).

Rodzina to skostniała struktura odwołująca się do stereotypu „instynktu macierzyńskiego” jako czynnika uzasadniającego zniewolenie kobiety:

[106] To, że kobieta zajmuje się dzieckiem, bo ma „instynkt macierzyński” a „ojciec” może odmaszerować do „samcowania alfa” jest szalenie niesprawiedliwe – mówi prof. Wojciech Kulesza, psycholog z Uniwersytetu SWPS w rozmowie z Krystyną Romanowską. [...] Instynkt macierzyński stał się kulturowym chomątem tłumaczącym szereg patriarchalnych zachowań (WO, 21 XI 2023, <https://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/7,173910,30424289,prof-kulesza-instynkt-macierzynski-stal-sie-kulturowym-chomatem.html>).

Rodzina to często gra pozorów, celebrowanie przyjętych schematów zachowań, którym nie towarzyszą więzy emocjonalne i szczerza potrzeba kontaktu:

[107] „Za moment święta, kolejny czas w roku, w którym mam ochotę zapaść się pod ziemię. No może ewentualnie całe przespać. Nie lubię tej sztucznej atmosfery, która, choć udziela się każdemu, to jest bardzo nieznosna. Święta się nie zaczęły, a ja już mam ich dosyć. Wizyta u teściowej to zawsze szopka. Pięknie nakryty stół, przepyszne jedzenie i ludzie, którzy są tam z przymusu i choć się zwyczajnie nie lubią, to udają, że się akceptują. Trzeba robić dobrą minę do złej gry i mówić niestworzone rzeczy, aby tylko matka męża choć na chwilę przestała myśleć, jak dopiec swojej znienawidzonej synowej. No niestety taka jest rzeczywistość (24 III 2024, <https://kobieta.gazeta.pl/kobieta/7,107881,30826516,swieta-sie-nie-zaczely-a-ja-juz-mam-ich-juz-dosyc-wizyta.html>).

Rodzina to struktura hierarchiczna, zarówno pod względem społecznym, jak i emocjonalnym, to miejsce psychicznego osamotnienia kobiety, nieotrzymującej od męża jakiegokolwiek wsparcia i postrzeganej przez niego jedynie jako darmowa siła robocza:

[108] Po motylkach w brzuchu nie ma już śladu. Życie z mężem to monotonia. Jestem kurą domową, która ma za zadanie sprzątać, pracować, gotować i wychowywać dzieci. Mąż traktuje dom jak hotel. Liczy się tylko pranie i sprzątanie. Czuję się samotna, ale nie mam do kogo z tym iść, bo przecież każdy ma swoje życie – zali się w liście do redakcji [kobieta.gazeta.pl](https://kobieta.gazeta.pl/kobieta/7,107881,30803526,maz-traktuje-dom-jak-hotel-liczy-sie-tylko-pranie-i-sprzatanie.html) żona i matka (17 III 2024, <https://kobieta.gazeta.pl/kobieta/7,107881,30803526,maz-traktuje-dom-jak-hotel-liczy-sie-tylko-pranie-i-sprzatanie.html>).

[109] W drugiej pracy, tej w domu, nie ma żadnego wynagrodzenia (jest budżet domowy). Pracuje się zgodnie z normami społecznymi w nieokreślonym wymiarze czasowym, na niejawnych warunkach i bez wynagrodzenia. Pracę podejmuje się za pośrednictwem zawarcia związku formalnego czyli ślubu lub nieformalnego czyli długoterminowego współżycia, a nie stosunku pracy. Oznacza to, że do korzystania z bezpłatnej pracy domowej mężczyznę uprawnia sam fakt bycia w bliskim związku z kobietą (CF, 21 VI 2019, <http://codziennikfeministyczny.pl/robakiewicz-500-czarne-protesty-niewidzialny-swiat-pracy-domowej-kobiet/>).

9. Podsumowanie

Zgromadzony materiał badawczy dowodzi, że rodzina zajmuje wysoką pozycję w hierarchii wartości współczesnego użytkownika polszczyzny. Zwykle jest ona oceniana pozytywnie, bywa idealizowana. Niekiedy przedstawiana jest jako obiekt pragnień i pożądania. Rzadko pojawiają się językowe sygnały naruszające jej pozytywny obraz, wskazujące na to, że życie rodzinne nie zawsze jest bez troski i radości, a członkowie rodziny czasami zachowują się wobec siebie wrogo, np.: *rodzina skłócona, rozbita, prac brudy rodzinne, z rodziną dobrze wychodzi się tylko na zdjęciu*.

Cechy rodziny są silnie utrwalone. Zróżnicowanie jej obrazu następuje dopiero na gruncie wyspecjalizowanych dyskursów, z których każdy ustosunkowuje się do funkcjonującego w świadomości potocznej wyobrażenia bazowego.

Należy mocno podkreślić, że mimo rozbieżności w postrzeganiu rodziny przez uczestników dyskursu katolickiego, liberalno-lewicowego i feministycznego, a także mimo wielu przemian i przewartościowań, jakie dokonały się w świadomości społecznej, między innymi w zakresie akceptacji różnych modeli związków, rodzina pozostaje dla Polaków jedną z najistotniejszych wartości.

Skróty

Prasa

CF – „Codziennik Feministyczny”
GN – „Gość Niedzielny”
KP – „Krytyka Polityczna”
NDz – „Nasz Dziennik”
WO – „Wysokie Obcasy”

Słowniki i korpusy

InSJP Bań – *Inny słownik języka polskiego* (Bańko, 2000).
ISPJP – *Ilustrowany słownik podstawowy języka polskiego wraz z indeksem pojęciowym wyrazów i ich znaczeń* (Kurzowa, 1999).
KP: HS – *Księga przysłów* (Hermann & Syjud, 2000).
KPP: MM – *Księga przysłów polskich* (Masłowska & Masłowski, 2000).
MSJP AŁS – *Mały słownik języka polskiego* (Auderska i in., 1968).
NKJP – *Narodowy Korpus Języka Polskiego* (Bańko i in., b.d.).
NKPİWPP – *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich* (Krzyżanowski, 1969–1978).
NSEJP Dług-Kur – *Nowy słownik etymologiczny języka polskiego* (Długosz-Kurczabowa, 2003).
PSWB Cien – *Praktyczny słownik wyrazów bliskoznacznych* (Cienkowski, 1993).
PSWP Zgół – *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* (Zgółkowa, 1994–2005).
SA – *Słownik antonimów* (Dąbrówka A. i in., 1996).
SEJP Bor – *Słownik etymologiczny języka polskiego* (Boryś, 2005).
SEJP Brück – *Słownik etymologiczny języka polskiego* (Brückner, 1970).
SFJP Skor – *Słownik frazeologiczny języka polskiego* (Skorupka, 1968).
SGS – *Słownik gwary studenckiej* (Kaczmarek i in., 1994).
SJP Dor – *Słownik języka polskiego* (Doroszewski, 1958–1969).
SJP Szym – *Słownik języka polskiego* (Szymczak, 1978–1981).
SL – *Słownik języka polskiego* (Linde, 1807–1814).
SPPot – *Słownik polszczyzny potocznej* (Anusiewicz & Skawiński, 1996).
SPXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku* (Mayenowa & Peplowski, 1966–2003).
SStp – *Słownik staropolski (XII–XV w.)* (Urbańczyk, 1953–1999).
SSyn DGT – *Słownik synonimów* (Dąbrówka i in., 1993).
SW – *Słownik języka polskiego* (Karłowicz i in., 1900–1927).

- SWil – *Słownik języka polskiego obejmujący oprócz zbioru właściwie polskich, znaczną liczbę wyrazów z języków obcych [...]* (Zdanowicz, 1861).
 SWJP Dun – *Słownik współczesnego języka polskiego* (Dunaj, 1996).
 USJP Dub – *Uniwersalny słownik języka polskiego* (Dubisz, 2003).
 WSFJP – *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego* (Müldner-Nieckowski, 2003).
 WSJP – *Wielki słownik języka polskiego* (Żmigrodzki, b.d.).

Bibliografia

- Bielińska-Gardziel, I. (2006). RODZINA. W J. Bartmiński (Red.), *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych* (ss. 168–173). Wydawnictwo UMCS.
- Bielińska-Gardziel, I. (2009a). Rodzina i jej profile we współczesnej polszczyźnie. *Etnolingwistyka: Problemy Języka i Kultury*, 21, 121–138.
- Bielińska-Gardziel, I. (2009b). *Stereotyp rodziny we współczesnej polszczyźnie*. Instytut Slawistyki PAN (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Borkowski, A. (2018). W kręgu wzorów i antywzorów małżeństwa i rodziny w literaturze staropolskiej oraz staroruskiej: Żywot człowieka poczciwego – Домострой (Домострой). W B. M. Puchalska-Dąbrowska & E. A. Jurkowska (Red.), *Wzorce osobowe w dawnej literaturze i kulturze polskiej* (ss. 35–51). Wydawnictwo Prymat.
- Borkowski, I. (2012). Związki homoseksualne i kształtowanie ich obrazu w polskiej prasie katolickiej na przykładzie „Naszego Dziennika”. W K. Pokorna-Ignatowicz (Red.), *Medialny obraz rodziny i płci* (ss. 83–102). Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Oficyna Wydawnicza AFM.
- Borowik, J. (2022). Rodzina z pominiętym pokoleniem: Doświadczenia życiowe dziadków wychowujących wnuki. *Kultura i Edukacja*, 3(137), 148–164. <https://doi.org/10.15804/kie.2022.03.08>
- Bujnicki, T. (2006). Połaniecy z rodzinami w tle. *Prace Polonistyczne / Studies in Polish Literature*, 61(1), 7–18.
- Burkacka, I. (2017). Monoparentalność, wielorodzina i rodzina zrekonstruowana. Współczesne nazwy modeli życia rodzinnego. *Artes Humanae*, 2, 61–94.
- Cebula, P. & Kluz, M. (Red.). (2023). *Oblicza współczesnej rodziny*. Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie – Wydawnictwo Naukowe. <https://doi.org/10.15633/9788363241346>
- Dybowska, E. (2018a). Transformacja pojęcia rodzina we współczesnym dyskursie interdyscyplinarnym. W B. Sieradzka-Baziur (Red.), *Pedagogika rodziny na początku XXI wieku w świetle pojęć i terminów* (ss. 9–34). Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum.
- Dybowska, E. (2018b). Współczesne formy życia rodzinnego i małżeńskiego. W B. Sieradzka-Baziur (Red.), *Pedagogika rodziny na początku XXI wieku w świetle pojęć i terminów* (ss. 35–58). Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum.
- Frąckiewicz, M. (2012). Stopnie pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego w języku młodzieży: (część I), nazwy członków najbliższej rodziny. *Studia nad Rodziną*, 16(1–2[30–31]), 273–292.

- Frąckiewicz, M. (2013a). Stopnie pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego w języku młodzieży: (część II), nazwy członków dalszej rodziny w linii prostej. *Studia nad Rodziną*, 17(1[32]), 329–341.
- Frąckiewicz, M. (2013b). Stopnie pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego w języku młodzieży: (część III), nazwy członków dalszej rodziny w linii bocznej. *Studia nad Rodziną*, 17(2[33]), 113–126.
- Gorlewska, E. (2022). „Rodzina” i „społeczeństwo” w latach 80. i dziś. Konotacje potoczne nazw wybranych wartości wspólnotowych w ujęciu porównawczym. W W. Gardocki & D. Piechota (Red.), *„Powroty do przeszłości”. Literatura i kultura lat 80. i jej współczesna recepcja* (ss. 297–314). Temida 2.
- Gosek, M. (2020). Zmediatyzowana rodzina. *Horyzonty Wychowania*, 19(49), 49–61. <https://doi.org/10.35765/hw.1774>
- Góralczyk-Mowczan, P. (2014). Jacy oni są? Językowy obraz polskiej rodziny oraz szata graficzna w wybranych podręcznikach do nauczania języka polskiego jako obcego. W O. Majchrzak (Red.), *PLEJ_3 czyli PsychoLingwistyczne Eksploracje Językowe* (ss. 275–293). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <https://core.ac.uk/download/pdf/71984894.pdf>
- Handke, K. (1995). *Polski język familijny: opis zjawiska*. Instytut Sławistyki PAN (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Herudzińska, M. H. (2012). Rodzina w świadomości społecznej. Co (kto) tak naprawdę stanowi rodzinę? Społeczne (re)konstruowanie definicji rodziny. *Wychowanie w Rodzinie*, 6(2), 15–41. <https://doi.org/10.61905/wwr/171162>
- Hoja, A. (2021). Wielkość miejsca zamieszkania a wartości Polaków związane z rodziną – na podstawie danych European Value Study 2017. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica*, 77, 89–103. <https://doi.org/10.18778/0208-600X.77.06>
- Idzikowska, M. (2017). «Żeby mama sobie poszła i już nigdy nie wróciła». Wizerunek rodziny i rodzicielstwa w prasie (na materiale „Wysokich Obcasów”). *Filologia Polska. Roczniki Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego*, 3, 197–212. <https://doi.org/10.34768/fp2017a10>
- Iwańska-Siwek, M. (2020). *Wartościowanie alternatywnych form rodziny we współczesnej polszczyźnie* (Rozprawa doktorska). Uniwersytet Śląski. https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/15065/1/Iwanska_Siwek_Wartoosciowanie_alternatywnych_form_rodziny.pdf
- Janicka, I., & Liberska, H. (Red.). (2021). *Psychologia rodziny*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jastrzębska-Golonka, D. (2015). Językowy obraz rodziny w wybranych utworach Wandy Chotomskiej. W M. Czaplicka-Jedlikowska (Red.), *Twórczość Wandy Chotomskiej jako źródło wartości kształtujących osobowość dziecka: Studia* (ss. 105–129). Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Jezierska-Wiejak, E. (2013). Rodzina jako międzypokoleniowa płaszczyzna transmisji wartości. *Wychowanie w Rodzinie*, 8(2), 285–299. <https://doi.org/10.61905/wwr/171139>
- Kamasa, V. (2013). Rodzina w dyskursie polskiego kościoła katolickiego. Badania korpusowe z perspektywy krytycznej analizy dyskursu. *Socjolingwistyka*, 27, 139–152.

- Kiliszek, E. (2019). *Rodzina wobec zagrożeń, rodzina wobec szans. Socjopsychopedagogika rodziny: Studium rodziny pełnej*. Difin.
- Kluz, M., Olejnik, B., & Młyński, J. (2023). *Společné konteksty rodiny: Prawo, polityka społeczna, wychowanie*. Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie. Wydawnictwo Naukowe. <https://doi.org/10.15633/9788374389860>
- Kłosińska, K., & Rusinek, M. (2019). *Dobra zmiana: czyli jak się rządzi światem za pomocą słów*. Wydawnictwo Znak.
- Kochanowska, E. (2022). Rodzina jako przestrzeń wychowania intelektualnego dzieci w młodszym wieku szkolnym – doniesienia z badań. *Wychowanie w Rodzinie*, 27(2), 197–209. <https://doi.org/10.34616/www.2022.2.197.209>
- Kopaliński, W. (1985). *Słownik mitów i tradycji kultury*. Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Kowalczyk, A. (2004). Rodzina jako źródło cierpień. O motywie rodziny w twórczości Witolda Gombrowicza. *Pamiętnik Literacki*, 4, 75–92.
- Krasiejko, I. (2019). *Rodzina z dziećmi. Rodzina dysfunkcyjna: Pedagogika, praca socjalna, terapia*. Difin.
- Kwak, A. (2005). *Rodzina w dobie przemian: Małżeństwo i kohabitacja*. Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Kwiatkowska, A. (2023). Obraz rodziny w polskich i francuskich książkach dla dzieci. *Porównania*, 1(33), 291–309. <https://doi.org/10.14746/por.2023.1.16>
- Lewicka, M. (2021). Media – wartości – rodzina. Możliwości pedagogicznego wsparcia. *Przegląd Pedagogiczny. Studia i Rozprawy*, 1, 73–90. <https://doi.org/10.34767/PP.2021.01.04>
- Lubowicka, G. (2018). Rodzina osobno – o kryzysie rodziny w ponowoczesności. *Wychowanie w Rodzinie*, 19(3), 143–156. <https://doi.org/10.34616/www.2018.3.143.156>
- Magda-Czekaj, M. (2012). Historyczne a współczesne nazwy relacji rodzinnych. *Język Polski*, 3, 212–218. <https://www.jezyk-polski.pl/index.php/jp/article/view/850/722>
- Mamzer, H. (2015). Posthumanizm we współczesnych modelach rodzin: zwierzęta jako członkowie rodziny? W I. Taranowicz & S. Grotowska (Red.), *Rodzina wobec wyzwań współczesności: Wybrane problemy* (ss. 151–174). Oficyna Wydawnicza Arboretum.
- Mariak, L. (Red.). (2019). *Współczesny i dawny obraz rodziny w języku polskim*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Mazurkiewicz, A. (2020). *Językowy obraz rodziny jako nośnika wartości w czasopiśmie laickich i katolickich w latach 2010–2015*. Wydawnictwo Novae Res.
- Milek, K. (2022). Hidden facts: The modern family and its problems. *Kultura i Wychowanie*, 1(21), 77–88. https://doi.org/10.25312/2083-2923.21_05km
- Nosek, A. (2006). Rodzina w polskich powieściach dla dziewcząt z drugiej połowy XIX wieku. *Prace Polonistyczne / Studies in Polish Literature*, 61(1), 251–262.
- Nowak, B. M. (2011). *Rodzina w kryzysie: Studium resocjalizacyjne*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Nowak, B. M. (2019). (Nie)bezpieczna rodzina – kalejdoskop (dys)funkcji. *Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne*, 2(9), 33–55. <https://doi.org/10.18778/2450-4491.09.04>
- Nowak, T. Ł. (2014). Od parodii małżeństwa po homorodzinę – o kształtowaniu wizerunku rodzin gejów i lesbijek w polskiej prasie codziennej na przykładzie „Gazety Wyborczej”. *Dziennikarstwo i Media*, 5, 261–273.

- Nowak, T. Ł. (2016). „Rodzina inaczej”: Kształtowanie wizerunku rodzin gejów i lesbijek w prasie katolickiej na przykładzie „Naszego Dziennika”. W B. Skowronek, E. Horyń, & A. Walecka-Rynduch (Red.), *Język a media: Zjawiska językowe we współczesnych mediach* (ss. 333–344). Collegium Columbinum. <https://www.academia.edu/26810159/>
- Ożóg, K. (2004). *Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku: Wybrane zagadnienia*. Stowarzyszenie Literacko-Artystyczne „Fraza”.
- Parzyszek, M., & Pietruszka, L. (Red.). (2017). *Rodzina w przestrzeni życia społecznego*. Towarzystwo Naukowe KUL – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II. Wydawnictwo.
- Przygoda, A. (Red.). (2017). *Wybrane problemy współczesnej rodziny*. Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Rostowska, T., & Lewandowska-Walter, A. (Red.). (2019). *Psychospołeczne konteksty relacji rodzinnych*. Difin.
- Rybka, M., & Sławek, J. (2015). „Został im przez Boga zadany dar” – obraz rodziny jako wspólnoty w tekstach Jana Pawła II. *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, 30, 131–151. <https://doi.org/10.14746/psj.2015.30.9>
- Skoczylas-Krotla, E. (2010). Obraz rodziny w przysłowiach różnych narodów. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Językoznawstwo*, 7, 155–163.
- Smyła, J. (2022). Rodzina w kalejdoskopie współczesnych przemian. *Wychowanie w Rodzinie*, 26(1), 15–27. <https://doi.org/10.34616/wwr.2022.1.015.027>
- Sterna-Zielińska, K. (2016). Zakres semantyczny pojęcia „rodzina” w prawie polskim. *Krytyka Prawa. Niezależne Studia nad Prawem*, 8(1), 99–117. <https://doi.org/10.7206/kp.2080-1084.104>
- Szczęsna, E. (2001). *Poetyka reklamy*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Szlendak, T. (2020). *Socjologia rodziny: Ewolucja, historia, różnicowanie*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Szymczak, M. (1966). *Nazwy stopni pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego w historii i dialektach języka polskiego*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Szyska, M. (2018). Małżeństwo, rodzina, ojcostwo – tendencje przemian. *Rocznik Nauk Społecznych*, 10(46), 2, 7–27. <https://doi.org/10.18290/rns.2018.46.2-1>
- Śniegulska, A. (2019). Rodzina przestrzenią edukacji do międzykulturowości. *Horyzonty Wychowania*, 18(48), 33–42. <https://doi.org/10.35765/HW.2019.1848.03>
- Wacławek, M., & Wtorkowska, M. (2021). Z rodziną dobrze nie tylko na zdjęciu? O polskim stosunku do rodziny w opinii ankietowanych Polaków i Słowenów. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Lublin – Polonia. Sectio N*, 6, 447–466. <https://doi.org/10.17951/en.2021.6.447-466>
- Ziajka, B. (2011). Językowy obraz rodziny w świetle nazwisk i przydomków wiejskiej wspólnoty kulturowej (na przykładzie wybranych wsi małopolskich). W E. Książek & M. Wojtyła-Świerżowska (Red.), *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Russologica IV. Europa Słowian w świetle socjo- i etnolingwistyki. Przeszłość – teraźniejszość*, 4(2011), 295–300.
- Żurek, A. (2015). Swoi i obcy w rodzinie. W I. Taranowicz & S. Grotowska (Red.), *Rodzina wobec wyzwań współczesności: Wybrane problemy* (ss. 57–72). Oficyna Wydawnicza Arboretum.

Słowniki i korpusy

- Anusiewicz, J., & Skawiński, J. (Red.). (1996). *Słownik polszczyzny potocznej* [SPPot]. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Auderska, H., Łempicka, Z., & Skorupka, S. (Red.). (1968). *Mały słownik języka polskiego* [MSJP AŁS]. PWN.
- Bańko, M. (Red.). (2000). *Inny słownik języka polskiego* [InSJP Bań] (T. 1–2). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bańko, M., Górski, R., Lewandowska-Tomaszczyk, B., Łaziński, M., Pęzik, P., & Przepiórkowski, A. (b.d.). *Narodowy Korpus Języka Polskiego* [NKJP]. <http://nkjp.pl/>
- Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [SEJP Bor]. Wydawnictwo Literackie.
- Brückner, A. (1970). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [SEJP Brück]. Wiedza Powszechna.
- Cienkowski, W. (1993). *Praktyczny słownik wyrazów bliskoznacznych* [PSWB Cien]. Polska Oficyna Wydawnicza „BGW”.
- Dąbrówka, A., & Geller, E. (1996). *Słownik antonimów* [SA]. „Świat Książki”.
- Dąbrówka, A., Geller, E., & Turczyn, R. (1993). *Słownik synonimów* [SSyn DGT]. MCR.
- Długosz-Kurczabowa, K. (Red.). (2003). *Nowy słownik etymologiczny języka polskiego* [NSEJP Dług-Kur]. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Doroszewski, W. (Red.). (1958–1969). *Słownik języka polskiego* [SJP Dor] (T. 1–11). Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”; Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Dubisz, S. (Red.). (2003). *Uniwersalny słownik języka polskiego* [USJP Dub] (T. 1–4). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dunaj, B. (Red.). (1996). *Słownik współczesnego języka polskiego* [SWJP Dun]. Wilga.
- Hermann, B., & Syjud, J. (2000). *Księga przysłów* [KP: HS]. Videograf II.
- Kaczmarek, L., Skubalanka, T., & Grabias, S. (Red.). (1994). *Słownik gwary studenckiej* [SGS]. Wydawnictwo UMCS.
- Karłowicz, J., Kryński, A., & Niedźwiedzki, W. (1900–1927). *Słownik języka polskiego* [SW] (T. 1–8). Nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego.
- Krzyżanowski, J. (Red.). (1969–1978). *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich* [NKPiWPP] (T. 1–4). PIW.
- Kurzowa, Z. (1999). *Ilustrowany słownik podstawowy języka polskiego wraz z indeksem pojęciowym wyrazów i ich znaczeń* [ISPJP]. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”.
- Linde, S. B. (1807–1814). *Słownik języka polskiego* [SL] (T. 1–6). Drukarnia XX. Pijarów.
- Masłowska, D., & Masłowski, W. (2000). *Księga przysłów polskich* [KPP: MM]. Wydawnictwo Antyk.
- Mayenowa, M. R., & Pełowski, F. (Red.). (1966–2003). *Słownik polszczyzny XVI wieku* [SPXVI] (T. 1–31: A–P). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Müldner-Nieckowski, P. (2003). *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego* [WSFJP]. „Świat Książki”.
- Skorupka, S. (Red.). (1968). *Słownik frazeologiczny języka polskiego* [SFJP Skor]. Wiedza Powszechna.
- Szymczak, M. (Red.). (1978–1981). *Słownik języka polskiego* [SJP Szym] (T. 1–3). PWN.

- Urbańczyk, S. (Red.). (1953–1999). *Słownik staropolski* [SSStp] (T. 1–11). Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Instytut Języka Polskiego PAN.
- Zdanowicz, A. (Oprac.). (1861). *Słownik języka polskiego obejmujący oprócz zbioru właściwie polskich, znaczną liczbę wyrazów z języków obcych* [SWil] (T. 1–2). Maurycy Orgelbrand.
- Zgółkowa, H. (Red.). (1994–2005). *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* [PSWP Zgół] (T. 1–50). Wydawnictwo Kurpisz.
- Żmigrodzki, P. (Red.). (b.d.). *Wielki słownik języka polskiego* [WSJP]. Instytut Języka Polskiego PAN. <https://wsjp.pl/>

FAMILY in Polish Linguaculture

This article attempts to answer the question of how contemporary users of Polish conceptualise FAMILY. The analysis is based on a complementary combination of three types of data: systemic (taken from dictionaries of Polish); survey; and textual, including proverbs, literary texts and press publications of various genres. Guided by the tenets of cognitive definition, on the basis of the material collected, the study identifies defining features of FAMILY, such as relationship by blood or marriage; strong emotional bonds; cultivating common traditions and attachment to common history; sharing the same household; raising children. An examination of particular discourses makes it possible to identify three profiles of the concept. In Catholic discourse, family is seen as a basic human community established by God and based on divine law, whose most important goal is to accept and raise offspring. Participants of left-liberal discourse view family as a union based on strong emotional bonds and partnership, whose core members are two adults of different or the same sex. In feminist discourse, family is a structure that limits a woman's freedom; it is a mechanism that forces her to perform service functions for her husband and children, and to give up her career and ambitions.

Keywords: FAMILY; Polish language; profile; concept; linguistic worldview

Axiologický koncept *RODINA* v jazykovom povedomí Slovákov

Anna Petříková

Cieľom príspevku je identifikovať a opísať jazykové reprezentácie axiologického konceptu *RODINA*. Autorka analyzuje jazykový a kultúrny obraz slovenskej rodiny na základe lexikografických, textových a anketových údajov. Skúmanie pojmu *RODINA* v predkladanej štúdii vychádza z metodológie J. Bartmiňského, zakladateľa lublinskej školy etnolingvistiky. Vo výskumnom procese bol použitý súbor metód: metóda kontextovej analýzy lexikálneho a sémantického významu, metóda kognitívnej a sémantickej analýzy textu. S cieľom identifikovať kognitívne parametre axiologického pojmu *RODINA* sa v rámci výskumu uskutočnil prieskum medzi slovenskými študentmi. Cieľom prieskumu bolo zistiť vlastnosti skutočnej rodiny a miesto konceptu *RODINA* medzi ostatnými vyššími referenčnými hodnotami v súčasnej spoločnosti.

Kľúčové slova: koncept; *RODINA*; axiologický; povedomie; Slováci

1. Úvod do problematiky

Výskum hodnotiacej stránky jazyka a používania jazyka v slovenskej jazykovede inicioval Juraj Dolník, ktorý na jednej strane vymedzil výskumné sféry lingvistickej axiológie, na strane druhej načrtnol metodológiu bádania v tejto oblasti. Podľa Dolníka pri skúmaní jazyka a jeho používateľov by sa mal uplatniť „pojem hodnotenia ako východiskový a centrálny koncept, ktorý určí teoreticko-metodologickú koncepciu výskumu“, pričom predmetom axiologicky zacieľného výskumu by mali byť tri okruhy otázok: 1. ako sa do jazyka, do jeho stavby i do jeho fungovania (vrátane jazykových zmien) premieta hodnotiaci schopnosť, resp. aktivita človeka; 2. ako sa používa jazyk pri hodnotení (tu sa myslí hlavne na hodnotiace rečové akty)

a 3. „ako sa prejavujú hodnotiace postoje pri kultivovaní jazyka“. Ústredným pojmom takto vymedzenej axiologickej koncepcie jazyka je axiologický koncept, ktorým sa vytvára kognitívny základ hodnotenia, fungujúci ako interpretačný konštrukt (Orgoňová & Dolník 2010, s. 184). Tento pojem Dolník začína používať už od r. 1992, keď uverejnil štúdiu *Axiologické slová*, v ktorej robí sémantický rozbor hodnotiacich slov a zároveň uvádza axiologickú interpretačnú terminológiu. Termín axiologický koncept Dolník definuje ako „interpretačný konštrukt, prostredníctvom ktorého sa riadi konanie subjektu“ (Orgoňová & Dolník, 2010, s. 188).

Pojem axiologický koncept

sa vzťahuje na znalostnú schému hodnotenia, ktorej konštituentmi sú axiologická funkcia a axiologická reakcia. Axiologická funkcia sa dotýka axiologickej identifikácie entít, t. j. určenia ich pozície v príslušnom výseku hodnotových predstáv nositeľov jazyka. Funkcia priradzuje parametru, na základe ktorého sa entita hodnotí, istú hodnotovú predstavu. Hodnotové predstavy tvorí množina predstáv o tom, s ktorou zónou hodnotovej škály koreluje daný exemplár. Exempláre korelujúce so zónou „norma“ sa považujú za „dobré“ a ostatné exempláre sa vnímajú ako kladné alebo záporné modifikáty. Istá podmnožina výrazov zobrazuje hodnotenie práve z hľadiska axiologickej funkcie, a to buď zo zorného uhla hodnotovej predstavy (napr. *dobrý, zlý*), alebo z aspektu kvantitatívnej špecifikácie hodnotiaceho parametra (napr. *nadaný, lenivý*). Axiologická reakcia (druhý konštituent axiologického konceptu) spočíva v preferenčnej reakcii na entitu, ktorej sa pripísala istá hodnota. Výrazy ako *chváliť, haníť* a pod. zobrazujú axiologický koncept z tejto perspektívy (Dolník, 2005, s. 11).

Ďalším dôležitým termínom pri výskume axiologických aspektov jazyka je axiologická kompetencia nositeľa jazyka, ktorá je spätá „s potrebou diferenciacie spoznaných entít so zreteľom na ich významovosť, t. j. na to, aký význam majú pre človeka vzhľadom na jeho motivačný svet“ (Dolník, 2005, s. 3). Axiologická kompetencia pomáha človeku orientovať sa v okolitom svete, prijímať rozhodnutia a vykonávať hodnotiacu aktivitu v jazyku, riadiť pri používaní pojmov výber príznakov vo vzťahu k identifikácii entít, ich funkcii (Dolník, 2005). Môžeme usudzovať, že axiologicky kompetentný nositeľ jazyka je ten, ktorý má schopnosť uplatňovať axiologický koncept, t. j. „schopnosť axiologicky štruktúrovať priestor medzi subjektom a objektom a zvoliť si zodpovedajúcu alternatívu konania“ (Orgoňová & Dolník, 2010, s. 188).

Problematike jazyka hodnôt sa venuje Juraj Vaňko v štúdiu *Hodnotenie a jazyk, jazyk a hodnotenie* (Vaňko, 2012), kde vymedzuje hodnoty ako predmet lingvistiky, hodnotiace postupy a prostriedky, taktiež, operujúc Searlovým (Searle, 1976) klasifikačným rámcom kritérií, vyčleňuje „hodnotiaci rečový akt ako osobitný typ komunikačného (ilokučného) aktu“ (Vaňko, 2012, s. 84).

V súvislosti s prepojením hodnôt a jazyka môžeme hovoriť o hodnotovo-významovom priestore jazyka (Алефиренко, 2010, s. 9), prostredníctvom ktorého človek hľadá rebríček hodnôt vlastný jemu a jeho kultúre. K najčastejším individualizovaným etnokultúrnym hodnotám patria: 1. vitálne: život, *ochrana života, zdravie, kvalita života, prírodné prostredie* a iné; 2. sociálne: *sociálne postavenie, bohatstvo, chudoba, pracovitosť, povolanie, rodina, rovnosť pohlaví, vzájomnosť, spolupatričnosť* a iné; 3. duchovné: *vzdelanie, intelektuálny rozvoj, sebauvedomenie, sebauvyjadrenie* a iné; 4. morálne: *dobro, láska, pravda, priateľstvo, česť, slušnosť, dôstojnosť* a iné; 5. náboženské: *Boh, Boží zákon, viera, spása, duša, duchovnosť, cnosť* a iné; 6. materiálne: *dom, peniaze, auto* a iné; 7. politické: *sloboda slova, občianska sloboda, občianske práva, občiansky mier* a iné; 8. estetické: *krása, ideál, štýl, harmónia, tvorivosť, umenie* a iné.

Téme etnokultúrnych hodnôt sa venuje slovenský výskumný tím Jozefa Sipka (L. Guzi, M. Blaho, N. Mertová, A. Petříková) z Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Sipko obracia pozornosť na uplatňovanie výsledkov dosiahnutých v rámci interdisciplinárnej vedy – lingvokulturológie. Centrom záujmu tejto modernej vedy „je zmysel a hodnota vyjadrené v konkrétnej forme jazykovej komunikácie, pri ktorých použití má autor určitý zámer“ (Sipko, 2010, s. 4). Spomínané hodnoty sú reprezentované v jazyku prostredníctvom „lexikálneho významu, pozostávajúceho zo súboru charakteristických príznakov mentálneho obrazu objektu“ (Петрикова, 2016, s. 53). V súvislosti so zmenou vo výskumnej paradigme Sipko v štúdiu *Jazyková prezentácia hodnôt* (2010) píše: „Antropocentrický pohľad na jazyk sa preorientoval na hľadanie a odhaľovanie súvislosti pri vzájomnej väzbe «jazyka v človeku a človeka v jazyku»“ (Sipko, 2010, s. 8), v dôsledku čoho sa do popredia dostáva výskum základných hodnôt a ich lexikálnych reprezentantov: *ochrana života*; sociálnych

hodnôt: *hladová dolina, miera nezamestnanosti, minimálna mzda, sociálne dávky, prepúšťanie, úrady práce, milionárska daň*; politických hodnôt: *západná demokracia – NATO, Schengen, Európska únia, Brusel, Východ, Rusko, Čína, nedodržiavanie ľudských práv, mečiarizmus, maďarská karta, autonómia, Benešove dekréty, jazykový zákon*; mravných a náboženských hodnôt: *viera, Boh, odlúčenie cirkvi od štátu, výhrada vo svedomí, zmluva s Vatikánom, ekumenické hnutie, eutanázia*.

2. Stav výskumu v súčasnej slovenskej vede

Hodnotovým aspektom súčasnej rodiny je venovaná pozornosť prevažne v psychológii (Kasanová, 2022), filozofii (Novotná, 2003), sociológii (Hovanová, 2021), z lingvistických disciplín napríklad Lukáš Gajarský skúma pojem *RODINA* v rámci paremiológie (2019). Nie sú nám známe práce slovenskej proveniencie, ktoré by sa systematicky venovali konceptu *RODINA* z perspektívy kognitívnej lingvistiky. Pokladáme preto za dôležité skúmať tento koncept, ktorý sa najčastejšie vníma ako univerzálny sociálny pojem.

Na základe teoretických východísk domácich a zahraničných etnolingvistických výskumov v oblasti rekonštrukcie obrazu sveta – a najmä medzinárodného projektu EUROJOS Jerzyho Bartmińskiego – práca realizuje kognitívningvistickú analýzu konceptu *RODINA* s využitím systémových údajov (predovšetkým slovníkových) (S), dotazníkových údajov (D) zo slovenských vysokých škôl a textových údajov (T), s cieľom poukázať na axiologický charakter slovenského konceptu *RODINA*.

Výskumný problém tvorí otázka konceptualizácie *RODINY* ako hodnoty v kolektívnom vedomí Slovákov.

Výskumné otázky:

1. Akým spôsobom je možné rekonštruovať sémantický obsah pojmu *RODINA*?
2. Aké jazykové prostriedky tvoria kognitívnu štruktúru axiologickej entity *RODINA*?
3. Akým spôsobom Slovák vníma a chápe axiologický koncept *RODINA*?

Hlavnou úlohou výskumu je určiť, „ako v rámci danej kultúrnej formácie človek, *homo loquens*, vníma a chápe seba samého a okolitý svet“ (Bartmiński, 2002, s. 39).

3. Konceptualizácia rodiny ako hodnoty na základe systémových údajov (S)

V súčasnej spoločnosti sme svedkami narastajúcich útokov na tradičnú rodinu a jej hodnotový význam. Jozef Mikloško poukazuje na zosmiešňovanie rodiny, avšak „napriek týmto trendom, ktoré sa prejavujú aj na Slovensku, klasická rodina je jediné miesto, v ktorom sa rozhoduje aj o budúcnosti Slovenska, Európy a sveta“ (Mikloško, 2012, s. 5). Podľa Ústavy Slovenskej republiky a Zákona o rodine „manželstvo, rodičovstvo a rodina sú pod ochranou zákona“ (Ústavný zákon č. 460, 1992 Zb.).

Bartmiński (2010) tiež poukazuje na spoločenský rozmer rodiny a definuje ju ako koncept týkajúci sa spoločnosti, postojov a spoločenských hodnôt a okrem rodiny do tejto konceptuálnej skupiny zaraďuje aj iné pojmy: *národ, spoločnosť, ľudské práva, ľudskosť, spravodlivosť, priateľstvo, solidarita, zodpovednosť, tolerancia, pohostinnosť*.

Koncept *RODINA* je skúmaný na základe systémových údajov, ktoré zahŕňujú definície z výkladových slovníkov slovenského jazyka a iných dostupných lexikografických zdrojov.

3.1. Výklad v slovníkoch

Základom pre slovníkový výskum bola zvolená lexéma *rodina*. Za východiskové sme vzali definície, ktoré boli excerpované zo slovníkov slovenského jazyka:

- 1) *Slovník slovenského jazyka*. III. P – R. Red. Š. Peciar. 1. vydanie z roku 1963 (SSJ, 3, 1963); spracovaná slovná zásoba spisovnej slovenčiny v rozsahu 120 000 hesiel; „zachytáva aktívnu slovnú zásobu troch súčasných generácií používateľov spisovnej slovenčiny z beletrie, populárno-vedeckej a odbornej literatúry, ale aj nespisovnú vrstvu (výberovo nárečia a slang) či zastaranú lexiku“ (Peciar, 1965, ss. 101–109).
- 2) *Krátky slovník slovenského jazyka*. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. vydanie z roku 2003; obsahuje približne 60 000 slov spolu s dokladovými spojeniami ilustrujúcimi významy slov (KSSJ, 2003).
- 3) *Elektronický lexikón slovenského jazyka* (<http://www.slex.sk/help.asp?kap=u>) predstavuje KSSJ, 2003; obsahuje všetky skrátené slová v texte a hypertextovo zviazané všetky odkazy (SLEX99).

- 4) *Synonymický slovník slovenčiny*. Red. M. Pisárčiková. 2. vydanie z roku 2000; obsahuje okolo 40 000 heslových statí, z čoho je 30 000 odkazových hesiel (SSS, 2000).
- 5) *Homonymický slovník* ponúka lexikografické spracovanie homonymie (Ivanová-Šalingová, 1997).

Údaje z týchto slovníkov boli doplnené materiálom z etymologických a frazeologických slovníkov slovenského jazyka:

- 1) Machek, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského* z roku 1957, český indoeuropeista vysvetľuje etymológiu nielen českých, ale aj slovenských slov vtedajšej doby, vymedzuje slová z archaickej vrstvy jazyka, dialektizmy, prevzaté slová a venuje sa ďalším lingvistickým aspektom (Machek, 1957).
- 2) Králik, Ľubor: *Stručný etymologický slovník slovenčiny* z roku 2015 obsahuje informácie o pôvode viac ako 10 tisíc slov patriacich do slovnej zásoby súčasného slovenského spisovného jazyka; sú to slová, ktoré pochádzajú z praslovanského obdobia, alebo slová vzniknuté počas vývinu slovenčiny ako samostatného slovanského jazyka; nechýbajú ani výrazy prevzaté v rôznych historických obdobiach z cudzích jazykov (Králik, 2015).
- 3) Habovštiaková, Katarína – Krošláková, Ema: *Frazeologický slovník: Človek a príroda vo frazeológii* z roku 1996, jazykovedná práca o slovenskej frazeológii predstavuje 225 sémantických hniezd charakterizujúcich človeka a 46 hniezd viažucich sa na prírodné úkazy, domáce zvieratá a ich chov (Habovštiaková & Krošláková, 1996).
- 4) Tvrdý, Peter: *Slovenský frazeologický slovník* z roku 1933 zahŕňa slovnú zásobu spisovného slovenského jazyka vtedajšej doby; príklady boli excerptované z literárnych diel slovenských spisovateľov, medzi ktorými boli napríklad: Bernolák, Hollý, Kollár; štúrovci: Francisci, Hodža, Hurban, Chalúпка, Sládkovič, Štúr; poštúrovskí spisovatelia: Gregor-Tajovský, Hurban-Vajanský, Kukučín, Podjavorinská, Škultéty, Timrava, ale aj súčasník P. Tvrdeho: J. C. Hronský. Autor čerpal slovnú zásobu z lingvistických prác Czambela, Hattalu. Spomedzi zberateľov ľudovej slovesnosti sa spomína Dobšinský, Kollár, Záturecký. Nachádzajú sa tu príklady z publicistiky, z takých časopisov a almanachov, ako *Cyril a Metod*, *Katolícke noviny*, *Obzor*, *Slovenské pohľady* (Tvrdý, 1933).

- 5) Záturecký, Adolf Peter: *Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky*, digitálne vydanie z roku 2011, zbierka významného slovenského zberateľa ľudovej slovesnosti predstavuje poprednú prácu v slovanskej paremiológii; zhromažďuje viac ako 13 000 prísloví, porekadiel a úsloví (Záturecký, 2011).

3.2. Etymológia

V *Etymologickom slovníku jazyka českého a slovenského* (Machek, 1957, s. 420) sa nachádza slovo *rodina*, ktoré je odvodené od slova *rod*. K derivátom podstatného mena *rod* okrem lexikálnej jednotky *rodina* patria aj substantíva: *rodiště*, *rodák*, *porod*, *rozrod*, *úroda*, *zárodek*, *obroda*, *příroda*, *zrůda*; kompozitá: *rodokmeň*, *rodopis*; desubstantívne adjektíva: *blahorodý*, *novorodený*, *prvorodený*; verbá: *roditi*, *poroditi*, *urodilo*, *zrodilo* (*potomstvo*), *odnárodniti*, *obroditi*. Lexéma *rod* nahradila starý názov viažuci sa ešte k slovu *člo-* (*človek*). Machek vysvetľuje, že namiesto názvu *rodiče* sa v minulosti používali výrazy v pluráli: *otcové*, *roditelé*. Pojem *rodiče* právne neexistoval, pretože dôležitou osobou bol len *otec* (Machek, 1957, s. 420). Z toho vyplýva, že pojem *rod* je vnímaný ako základ slova *rodina*. Machek zároveň uvádza, že „*Rod* bylo potomstvo jedné původní velkorodiny (zádruchy), kdežto *rodina* je asi „*mala rodina*“ v našem smyslu“ (Machek, 1957, s. 420), čím naznačuje rozdiel medzi spoločenským chápaním veľkorodiny a menšej rodiny.

Podľa *Stručného etymologického slovníka slovenčiny* (Králik, 2015) sledujeme dve významové línie pri vzniku slova *rodina*. Jedna z nich hovorí o odvodení lexémy *rodina* od slovesa *rodiť* (od 16. stor.) Psi. **roditi*. Odvodzovalo sa od ide. **xerdh-*, **xuredh-* vo význame *rásť*, *stúpať*, *vystupovať*; *vysoký*. Druhá etymologická línia vychádza z pôvodného významu *rodiť* = ‘spôsobovať, že niečo rastie’. Z odvodenín v slovníku sa uvádzajú lexémy: *rodič*; *rod* (psi. **rodz*; pričom je možné aj odvodzovanie v opačnom smere, t. j. **rodz* > **roditi*), od toho vznikli slová: *rodák* i *rodina*; *narodiť* (*sa*), odtiaľ *národ* (staršie, *rod*, *pohlavie*, *čelaď*, *ľud*, z toho aj *spoločenstvo* [blízkyh jedincov], podobne *porodiť*, *zrodiť*: *pôrod*, *zrod* ap., avšak *urodiť* (*sa*): *úroda*; *priroda* (doslova, čo sa *pri-rodilo*, čo je *prirodené*, pôvodne asi o *prírastku*

mládat, potom o veciach vznikajúcich bez zásahu človeka), k tomu *prirodzený* (so starším *dz*) (Králík, 2015, s. 508).

Môžeme si všimnúť rozdiel v uvádzaní vzťahov medzi motivantmi a motivátmi v *Etymologickom slovníku jazyka českého a slovenského* (Machek, 1957) a v *Stručnom etymologickom slovníku slovenčiny* (Králík, 2015). V prvom prípade je v slovotvornom hniezde motivantom substantívum *rod*, v druhom – verbum *rodiť*. Ľ. Králík uvádza aj atribút *konfesionalne* pri lexikálnej jednotke národ vo význame *kresťanský národ* v protiklade k lexéme *pohania*; podobne *porodiť*, *zrodiť*: *pôrod*, *zrod* ap., avšak *urodiť* (*sa*): *úroda*; *priroda* (doslova znamená, čo sa *pri-rodilo*, čo je *prirodené*‘, [...], k tomu *prirodzený*; ale aj *urodzený* a *súrodenec* (Králík, 2015, s. 508).

V súčasnom slovenskom jazyku sú prítomné výrazy *rodinné* a *rodové meno*, etymologický význam ktorých vysvetľuje Iveta Valentová (2016): „Termín *rodinné meno* sa používa na označenie príslušníkov rodiny, na označenie rodu sa používa termín *rodové meno*“ (Valentová, 2016, s. 11). Termín *rodinné meno* sa spočiatku používal vo význame mena jednotlivca, priezviska.¹ Tento termín sa nakoniec ustálil ako osobitný druh skupinového antroponyma, ktorým sa označovali *príslušníci jednej rodiny alebo niekoľko jej členov ako celok* (Valentová, 2016).

Na základe etymologickej analýzy môžeme usudzovať, že kľúčový termín pre koncept *RODINA* sa vzťahuje na aspekt *narodenia*. Potvrďuje to Isačenkov „gynocentrický princíp“² indoeurópskej terminológie príbuzenstva (Исаченко, 1984, s. 78), ktorého podstata tkvie v tom, že „Spoločné znaky indoeurópskych jazykov siahajú do obdobia patriarchálneho systému, ale nie do jeho neskoršej, patriarchálnej podoby, ako si myslia niektorí jazykovedci, ale do jeho dávnejšej formy, tzv. matriarchátu. Iba za matriarchátu mohli existovať spoločenské vzťahy, ktoré vysvetľujú početné posuny v najstarších vrstvách hlavnej slovnej zásoby indoeurópskych jazykov, najmä v príbuzenskej terminológii“ (Исаченко, 1984, s. 96).

¹ Niekedy sa v štúdiách použil síce termín *rodinné meno*, ale do zátvorky sa uviedlo, že ide o priezvisko (napr. Peciar, 1958, s. 249).

² Ženský termín.

3.3. Významy lexémy *rodina*

V analyzovaných slovníkoch slovenského jazyka (KSSJ, 2003; SLEX99; SSJ, 3, 1963) je lexéma *rodina* predstavená vo forme týchto semém: 1. skupina príbuzných ľudí žijúcich spolu ako základná spoločenská jednotka (*muž a žena, rodičia a deti*); 2. expr. dieťa, deti; 3. zastar. rod, pokolenie; 4. príbuzenstvo, ľudia spojení príbuzenským zväzkom, pokrvní, príbuzní; príbuzenský zväzok; 5. spoločenstvo jednotlivcov spojených určitými spoločnými znakmi, približne rovnakými vlastnosťami, rovnakou činnosťou, spoločným záujmom; 6. kniž. zastar. (rus.) *vlast', otčina*. Slovníky slovenského jazyka (KSSJ, 2003; SLEX99; SSJ, 3, 1963) neodrážajú biologické, botanicko-zoologické³, lingvistické⁴, politicko-právne ani psychologické aspekty *rodiny*.

Sémantika lexémy *rodina* podľa výkladových slovníkov je zastúpená v neutrálnom, expresívnom, resp. hovorovom, zastaranom, resp. historickom význame takto: neutrálne sa definuje ako: 1) *skupina ľudí v príbuzenskom vzťahu, ktorí žijú spolu ako základná spoločenská jednotka; ľudia sú spojení príbuzenským zväzkom; spoločenstvo jednotlivcov, ktorí sú spojení spoločnými znakmi, napr. približne rovnakými vlastnosťami, rovnakou činnosťou, spoločným záujmom*; expresívne, resp. hovorovo sa definuje ako: *dieťa, deti, potomstvo*; zastaraný, resp. historický význam sa definuje ako: *rod, pokolenie; vlast', otčina, plemeno*.

Slovníkové významy, vychádzajúce z bohatého materiálu, nielen spisovného, ale aj ľudového, poukazujú na to, že polysémia slovenskej lexémy *rodina* vychádza z jedného, základného, „východiskového“ alebo prvotného významu – spoločenstvo jednotlivcov s deťmi alebo bez nich, s blízkymi príbuznými a spoločným záujmom.

Prvotná analýza konceptu *RODINA* umožňuje domnievať sa, že práve sociálne aspekty konceptu *RODINA* sú smerodajné a vystihujúce podstatu tohto pojmu, lexikálne jednotky *deti, potomstvo, príbuzní* poukazujú na prítomnosť pokrvného, resp. genealogického aspektu,

³ „[...] skupina príbuzných rodov so spoločnými znakmi, vlastnosťami a pod“ (KSSJ, 2003; SSJ, 2006).

⁴ Vo význame „geneticky (svojím pôvodom) príbuzných jazykov, ktoré vznikli z jedného spoločného prajazyka“, napríklad *indoeurópska jazyková rodina* (pozri Encyclopaedia Beliana, n. d.).

lexikálna jednotka *spoločný* (spoločné znaky, približne rovnaké vlastnosti) (SLEX99) vyjadruje psychický aspekt a pokiaľ činnosť má byť spoločná (*rovnaká činnosť, spoločný záujem*), tak to svedčí o tom, že jednotlivci trávajú *spoločný čas v jednom priestore*, čo môžeme hodnotiť ako priestorovo-fyzikálny aspekt. Lexikálnosémantická analýza umožňuje identifikovať tieto hodnoty: spoločné miesto (predpokladáme, že je to *domov*), vzťahy (predpoklad – medzi *rodičmi a deťmi, príbuznými*), ktoré fungujú ako fragmenty sémantického priestoru axiologického konceptu *RODINA*.

3.4. Hyperonymá, hyponymá, kohyponymá, synonymá

Analýza sémantických vzťahov obsiahnutých v lexikálnej jednotke *rodina* vo vzťahu **nadradenosť** (hyperonymia), **podradenosť** (hyponymia) a **súradnosť** (kohyponymia) umožňuje definovať lexému *rodina* ako hyperonymum, teda je nositeľkou rodového pojmu a významu.

Podľa všeobecnej definície sú hyponymami⁵ *RODINY* pomenovania všetkých jej členov vo všetkých kolenách a generáciách: podľa nich sa delia na hyponymá niekoľkých úrovní: (1) matka, otec – úroveň rodičia; (2) syn, dcéra – úroveň deti; (3) stará matka a starý otec – úroveň starí rodičia; (4) manžel a manželka – úroveň manželský vzťah atď.

Lexéma *príbuzný/príbuzenstvo*⁶ je hyperonymum, ktoré obsahuje množstvo hyponým – názvov príbuzenských vzťahov: *bratranec a sesternica; strýko a teta; synovec a neter* atď.

Signifikantné systémové údaje môžeme excerpovať v tom prípade, ak uznáme koncept *RODINA* za *hyperkoncept* s existenciou subkonceptov typu: *matka, otec, syn, dcéra, brat, sestra* atď. (pozri Стефановић, 2012). Tradične sa *matka* v slovanskom jazykovom priestore vníma nielen ako žena, ale aj tá, ktorá vychováva, preto podľa Orgoňovej a Bohunickej „adekvátnejším hyperonymom je *rodič* (v zmysle generického maskulína, ktoré zahŕňa matku aj otca) či administratív-

⁵ Hyponymum je lexéma, „ktorá je nositeľkou druhového pojmu a významu“ (Ološtiak, 2017, s. 36).

⁶ Slovné koreláty: *príbuzný, príbuzenstvo* sa používajú vo význame: 1. spojený rodinnými vzťahmi; 2. vzťah, ktorý vznikol rodom al. sobášom; 3. ako celok; 4. pokrvnosť; 5. rod.

no-právny termín zákonný zástupca (v zmysle generického maskulína evokujúceho „rolu“ rodiča) či konkrétne *zákonná zástupkyňa*. V živočíšnom zmysle je hyperonymom aj *samica*“ (Orgoňová & Bohunická, 2011, s. 34). Autorky k pomenovaniu *matka* vymedzujú hyponymické vzťahy nasledovne: „a) alternatívy „pozemskej“ matky: *náhradná matka/adoptívna matka/nevlastná matka/macocha* (ktorá prijala dieťa za vlastné, osvojila si ho), *slobodná matka* (bez manžela), *stará matka* (vo vzťahu k vnúčatu), *matka predstavená/abatiša* (predstavená kláštora niektorých ženských katolíckych reholí, ktorá bdie nad chodom kláštora a rehoľnými „spolusestrami“); b) kultové matky: *Bohorodička* (Božia matka, oslavovaná v modlitbách), *matka národa* (kresťanský symbol národných cností)“ (Orgoňová & Bohunická, 2011, s. 35).

V *Homonymickom slovníku*⁷ (Ivanová-Šalingová, 1997) je zaznamenaná heslová jednotka *predok* s významom: 1) člen rodiny, rodu z minulosti, 2) predná časť, strana (Ivanová-Šalingová, 1997, s. 118), nasleduje lexéma *generácia* vo význame: 1) pokolenie, potomstvo, 2) tech. trieda odstupňovanej kvality výrobkov (Ivanová-Šalingová, 1997, s. 35), *kmeň* s významom: 1) hrubšia prízemná časť stromu nesúca korunu, 2) príbuzenské spoločenstvo ľudí, živočíchov, rastlín, 3) ling. časť slova po odpojení gramatickej morfémy (Ivanová-Šalingová, 1997, s. 53).

Výsledkom analýzy v rámci homonymickej paradigmy je identifikácia nových kognitívnych príznakov konceptu *RODINA*: *príbuznosť* je aktualizovaná týmito lexémami: *predok*, *generácia*, *kmeň*.

Synonymická paradigma je založená „na sémantickej dominante relatívnej významovej zhody a formálnej rozdielnosti“ (Ološtiak, 2017, s. 32). Rodina ako synonymická dominanta zoskupuje nasledujúce členy synonymického radu: *dom*, *domov*, *domácnosť*, *dynastia*, *generácia*, *čelaď*, *čeliadka*, *família*, *krv*, *národ*, *plemeno*, *pokolenie*, *pokrvenstvo*, *pokrvnosť*, *potomstvo*, *potomkovia*, *príbuzenstvo*, *príbuznosť*, *rod*, *rodák*, *rodostrom*, *semeno* (SSS, 2000). Niektoré sémantické komponenty sa odlišujú v pragmatických a štylistických aspektoch, napr. hovor. *família*, zastar. *pokrvenstvo*, zastar.: *čelaď*, *čeliadka*.

⁷ Homonymická paradigma je „zoskupenie formálne totožných a významovo rozdielných lexém“ (Ološtiak, 2017, s. 45).

3.5. Deriváty

Lexikálna jednotka *rodina* tvorí celý rad derivátov pomocou bohatšej prefixácie, sufixácie i konfixácie v rámci toho istého sémantického poľa. *Slovník koreňových morfém slovenčiny* (2012) umožňuje excerpovať deriváty slova *rodina* s významom spoločenstva potomkov pochádzajúcich zo spoločných prarodičov: *rod*, *rodinka*, *rodový*, *bezrodový*, *rodinný*, *urodený*. Do celkovej charakteristiky slovotvorného hniezda *-rod-* spadajú nasledovné skupiny:

- 1) etnické spoločenstvo ľudí, národ: *národ*, *národík*, *narodovec*, *narodný*, *narodnosť*, *narodnostný*, *narodne*, *narodnooslobodzovací*, *narodnoreprezentatívny*, *narodnouvedomovací*, *odnárodniť*, *narodohospodárstvo*, *narodnoštatny*, *nadnárodný*, *celonárodný*, *mnohonárodný*,
- 2) pôrod dieťaťa a miesto narodenia: *pôrod*, *pôrodný*, *pôrodník*, *pôrodníčka*, *pôrodnícky*, *pôrodníctvo*, *popôrodný*, *rodička*, *rodidlá*, *rodí sa*, *narodiť sa*, *novorodený*, *novorodenec*, *novorodeniatko*, *novonarodenie*, *prvorodený*,
- 3) otec a matka, príbuzní: *rodičia*, *rodičovský*, *rodičovstvo*, *prarodič*, *starorodič*, *súrodenec*, *súrodenecký*,
- 4) proces obnovy, kvalitatívnej (vnútornej) premeny: *obroda*, *obrodiť*, *obrodný*, *obrozenie*, *obrozenstvo*,
- 5) (obyč. o zemi) – vydať plody, dať, priniesť úrodu: *úroda*, *úrodný*, *úrodnosť*, *zúrodiť*, *neúroda*, *vysokoúrodný*, *zrodiť*, *zrod*, *novozrodený*, *zárodok*, *zárodkový*,
- 6) súhrn pestovaných rastlinných jedincov: *odroda*, *príroda*, *prírodný*,
- 7) pomenovania vedy, ktorá sa zaoberá opisom živočíchov, rastlín a nerastov: *prírodopis*, *prírodopisecký*, *prírodoveda*, *prírodovedecký*, *prírodovedný*,
- 8) pomenovania spojené s narúšaním jednotnosti: *cudzorodý*, *cudzorodosť*,
- 9) pomenovania vo význame prejavovania sa činmi: *činorodý*, *čínorodosť*.

Sémantický vývin základných komponentov (subkonceptov) konceptu *RODINA* – *matka*, *otec*, *syn*, *dcéra*, *brat*, *sestra* atď. si vyžaduje osobitné spracovanie, ktoré však z kapacitných dôvodov vynechávame.

4. Údaje z dotazníka – (D)

4.1. Úvodné informácie

Výskumný materiál tvoria údaje získané z dotazníkového prieskumu uskutočneného medzi slovenskými študentmi vysokých škôl. Na dotazníky odpovedalo celkovo 100 respondentov: 50 študentov humanitných odborov z Filozofickej fakulty a z Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove a 50 študentov technických študijných odborov z Fakulty výrobných technológií Technickej univerzity v Košiciach, z toho polovica žien a polovica mužov. Vek respondentov sa pohyboval od 19 do 27 rokov, priemerový vek: $\mu=23$. Prieskum sa uskutočnil anonymne, respondenti uviedli len svoje pohlavie, vek, jazyk, ktorý považujú za svoj materinský, aby sa vylúčili respondenti, pre ktorých slovenský jazyk nie je ich materinským jazykom. Výskum bol realizovaný v akademickom roku 2022/23. V súlade s východiskami programu EUROJOS (pozri Bartmiński, 2014) dotazník obsahoval jednu otvorenú otázku: Čo je podľa Vás skutočná rodina?

4.2. Výsledky prieskumu

Celkovo bol zaznamenaný korpus pozostávajúci z $W = 258$ výrazov (tokenov), $D = 22^8$ deskriptorov, vlastností konceptu *RODINA*. Počet odpovedí prevyšuje počet respondentov, nakoľko jeden a ten istý účastník uviedol niekoľko variantov odpovedí.

Ako ukazuje analýza, „skutočnú“ *rodinu* charakterizujú respondenti predovšetkým v psychosociálnom, sociálnom a psychickom aspekte, oveľa menej už v biologickom, najmenej v životnom, lokalizačnom a fyzickom aspekte. Etický ani estetický aspekt nie je zaznamenaný.

Na základe toho boli identifikované tieto aspekty chápania „skutočnej rodiny“:

Sociálny – (SC) (celkovo 86 citátov, 33,33 %):

1. vzťahy medzi členmi rodiny: *dobré vzťahy v rodine (1)*; ľudia, s ktorými môžem zdieľať všetko dobré aj zlé (1); *skutočná rodina: kde fungujú dobré vzťahy na dôvere (1)*; *spoločne prežívajú dobré*

⁸ W = citát (token), zdroje „evokované“, t. j. získané prostredníctvom prieskumov – (D), D = deskriptor (type) (pozri JWP, 2006).

- aj zlé obdobia v živote (1); dobré vzťahy v rodine (1); mať medzi sebou emocionálne vzťahy (1); by mala byť fungujúca (1); harmonická; celistvá (1);*
2. *schopnosť komunikovať: je založená na správnej komunikácii, ktorá musí byť jednoznačne dialogická (1); komunikácia medzi rodičmi a deťmi (1); komunikovať (5); plná komunikácie (1); v ktorej nechýba komunikácia a pochopenie (1); skutočná rodina trávi spolu čas, rozprávajú sa (1); taká, ktorá sa otvorene rozpráva o všetkých problémoch, čelí im spoločne (1); taká, ktorá si spolu sadá za kuchynský stôl a každý rozpráva, aký bol deň (1); členovia rodiny sa rozprávajú (1); ochotná realizovať úprimné rozhovory (1);*
 3. *základná bunka spoločnosti: spoločenstvo (4); zdravá funkčná jednotka (1); základná jednotka spoločnosti (1); základom je život v spoločenstve v jednej domácnosti aspoň dvoch ľudí (1); rodina je základ (1); základom je život v spoločenstve v jednej domácnosti (1); základ bytia, tolerancia: medzi členmi rodiny by mala byť tolerancia (1); trvalý medziludský vzťah (1); tradičná rodina (1); nemusia byť pokrvné vzťahy (1); samostatné jednotky, ktoré chcú pre toho druhého to najlepšie (1);*
 4. *zloženie rodiny: mama a otec a deti (3); muž, žena, deti, sobáš, mama, otec, súrodenci (1); mama – otec, žena – chlap (1); otec + mama (1); tvorená výlučne z otca a matky (1); otec snaží sa naslúchať potrebám manželky a detí (1); nemeria sa na úrovni otec, matka a deti, ale podľa toho, ako sa v tej blízkej spoločnosti cítite (1); adoptované deti (1); rodina pozostáva z osoby alebo osôb, ktoré sú s nami v dobrých a zlých chvíľach (1); rodina pozostávajúca z 2 členov a detí/dieťaťa (1); dvaja ľudia (1); dvaja ľudia, ktorí majú vo výchove deti (1); sú to dvaja alebo viacerí ľudia (1); základom je život v spoločenstve v jednej domácnosti aspoň dvoch ľudí (1); rodina môže byť aj 2 ľudia bez detí (1); spečatenie 2 ľudí, ktorí vytvárajú potomstvo (1); taká, ktorá sa skladá z najmenej troch členov, avšak nemusia zdieľať spoločnú domácnosť (1); kde otec a matka so spoločnými silami sa snažia vychovávať svoje deti (1); je taká, ktorú tvoria rodičia a deti (1); ľudia a ich deti + ostatní príslušníci (1); rodičia + potomok (najmenej 1), rodina je tvorená matkou, otcom i jedným alebo viacerými deťmi (1); zosobášená žena a muž a deti + zvieratá (1); vzťah manžielov s deťmi (1); zložená z otca, matky a detí (1); základom je život v spoločenstve v jednej domácnosti aspoň dvoch ľudí (1); kde nemusia tam byť deti (1);*

5. genealogická línia: *matka (1); otec (1); otec rodiny (1); deti (1); bratia (1); starí rodičia (1); teta (1); ujec (1); dever (1); bratranec (1); pozostáva z otca, matky a detí (1); rodičia a dieťa alebo deti (1); z dvoch členov a detí/dieťaťa (1);*
6. funkcia rodiny: *taká, ktorá plní niekoľko funkcií: výchovná, ekonomická, podporná, biologická, emočná, ochranná (1); vychovávať svoje deti (1); deti počúvajú rodičov (1); deti sa učia slúžiť a pomáhať všetkým členom rodiny (1); deti vychováva s láskou, ale prísne (1); dokáže rozvíjať svoj potenciál (1); je taká, ktorá sa stará o všetkých členov po stránke emočnej, fyzickej a psychickej (1).*

Psychosociálny aspekt – (PS) (celkovo 39 citátov, 15,11 %):

1. priateľský vzťah: *ľudia, ktorí sú mojimi priateľmi, no ja ich beriem ako rodinu (1); priatelia (1);*
2. ochota pomôcť: *ochota pomôcť (4); pomáha (1); v rodine navzájom pomáhajú si (1); pomoc (1); v takej, v ktorej členovia rodiny pomáhajú si (1); v skutočnej rodine pomáhajú si (1); by si mala pomáhať (1); deti sa učia slúžiť a pomáhať všetkým členom rodiny (1); je taká, kde si jej členovia navzájom pomáhajú (1); kde je vzájomná pomoc (1); ľudia, ktorí sú mi nablízku stále, keď potrebujem pomoc (1); podporujú sa vo všetkom (1); taká, ktorá plní niekoľko funkcií: výchovná, ekonomická, podporná, biologická, emočná, ochranná (1); kde člen dokáže nájsť podporu (1); navzájom sa podporujú v ťažkých životných situáciách (1); kde sa jej členovia navzájom podporujú (1); kde člen dokáže nájsť podporu (1); kde si jej členovia navzájom pomáhajú (1); kde sa nebojíš prísť kedykoľvek po podporu (1); kde je porozumenie (1); kde je pochopenie (1);*
3. láskavosť: *láskavá (1); nie je dokonalá, ale láskavá (1);*
4. spoliehanie sa na rodinu: *rodina pozostáva z osoby alebo osôb, ktoré sú s nami v dobrých a zlých chvíľach (1); spoločne prežívajú dobré aj zlé obdobia v živote (1); ľudia, s ktorými môžem zdieľať všetko dobré aj zlé (1); rodina pozostáva z osoby alebo osôb, ktoré vedú nám povedať aj kritiku (1); kde sa navzájom o seba staráme (1);*
5. náklonnosť veriť: *dôvera (3); taká, ktorá vie prekonať aj ťažké obdobia spoločne a neodsúdi člena rodiny alebo odklonenie sa od viery (1); dá druhú šancu, keď človek zide na zlú koľaj (1); členovia rodiny neklamú (1).*

Psychický aspekt – (P) (celkovo 29 citátov, 10,46 %):

1. hlboký cit: *láska (1); tam, kde je láska (2); kde prevláda láska (2); mala by to byť bublina, v ktorej prevláda láska (1); medzi členmi*

- rodiny by mala byť láska (1); miesto, kde hlavnou súčasťou je láska (1); taká, kde dominuje bezpodmienečná láska (1); vzájomná láska (1); plná lásky (1); taká, kde sa nebojíš prísť kedykoľvek po podporu, lásku a oporu (1); dáva ti lásku (1); že sa majú radi v rodine (1); sa navzájom bezpodmienečne milujú (1); miluje ťa, či už si ich alebo adoptovaný (1); je tá, ktorá Vás miluje, akí ste (1); tá, ktorá ťa miluje srdcom, nie tým, čo z teba bude; ženie ťa do niečoho, čo nechceš (1) taká, ktorá Vás miluje bez ohľadu na to, kto ste (1);*
- 2. empatia: empatia medzi ľuďmi (1); je taká, v ktorej nie je všetko ružové, sú problémy, ale odpúšťame si (1); je taká, že aj keď sa hneváme, vieme, že si odpustíme, lebo nedovolíme, aby skutočnú rodinu rozdelili problémy (1); v ktorej si vážia jeden druhého (1);*
 - 3. bezpečnosť: bezpečie (1); dáva mi pocit bezpečia a istoty (1); je taká, v ktorej sa človek cíti bezpečne (1); je to bezpečné prostredie pre deti (1); miesto, kde sa cítim bezpečne (1); pri ktorej sa cítíme v bezpečí a sami sebou (1); taká, ktorá plní ochranú funkciu (1);*
 - 4. vzbudzujúca sympatie: úprimná (2); milá (1);*
 - 5. akceptujúca: rešpekt jeden k druhému (2); taká, ktorá akceptuje (1); vzájomný rešpekt členov rodiny (1); kde sa navzájom vážime si jeden druhého (2); nechcú niekoho meniť (1); akurátne vnímajúca každého jej člena (1); plnohodnotná (1); cítiť si jeden druhého (1);*
 - 6. miesto prežívania: kde prevláda pokoj (2); pokoj (2); rodina raduje sa spolu (1); rodina smúti spolu (1); komfort (1); príjemné cítiť (1); harmonická (1).*

Biologický aspekt – (B) (celkovo 4 citáty, 1,55 %):

- 1. biologická funkcia: taká, ktorá plní biologickú funkciu (1); nepozera sa na biologickú väzbu (1);*
- 2. pohlavie: nezáleží na pohlaví rodičov (1); nezáleží na počte, farbe pleti, národnosti, sexuálnej orientácii (1).*

Na základe zovšeobecnenia výsledkov prieskumu možno konštatovať, že mládež na východe Slovenska chápe *rodinu* ako spoločenstvo blízkych ľudí, ktoré poskytuje nevyhnutný základ pre psychicky zdravý, pokojný, komfortný život jednotlivca. Skutočná rodina nemusí byť tvorená rodičmi a vlastnými deťmi, rodina môže byť bezdetná alebo deti môžu byť adoptované. Je to miesto, kam sa deti rady vracajú a kde vedia načerpať silu z lásky. Taká rodina poskytuje lásku, potešenie, radosť, čo tvorí základ pre ďalšiu seberealizáciu, rozvíjanie

sa v určitej oblasti. Rodina je prosociálna: je založená na vzájomnej pomoci, dôvere, otvorenej komunikácii či vyjadrení citov. Aspekt živobytia, t. j. finančné hospodárenie, materiálne zabezpečenie, nebol prítomný v odpovediach. Jedenkrát sa vyskytla ekonomická funkcia rodiny. Náboženské cnosti neboli zaznamenané, ani kresťanské pravidlo: „Miluj svojho blížneho ako seba samého.“

Výsledky analýzy konceptu *RODINA* umožňujú určiť index stereotypizácie podľa metodiky lublinských etnolingvistov (Brzozowska, 2006), kde W – počet všetkých citácií je 258; N – počet respondentov – 100; D – deskriptory – 19; D1 – počet opakovaní najobľúbenejšieho deskriptora – 28 (zloženie rodiny); D2 – počet opakovaní druhého najpopulárnejšieho deskriptora – 24 (ochota pomôcť). Ws – index stereotypizácie pojmov je vypočítaný podľa vzorca:

$$Ws = [(D1 + D2) : W] \times 100 \%$$

$$Ws = [(28 + 24) : 258] \times 100 \%$$

Index stereotypizácie pojmu *RODINA* je 20,15 %.

5. Textové údaje – (T)

5.1. Rodina vo frazeologických a paremiologických útvaroch, kolokácie

Na základe lexikálnosémantickej a kulturologickej analýzy slovníkových materiálov sa odhalili osobitosti reflexie národnej a kultúrnej špecifickosti slovenského jazykového obrazu sveta vo frazeologickom fonde jazyka. Komponent *rodina* a jeho synonymá sú využité v *Slovenskom frazeologickom slovníku*⁹ (Tvrdý, 1933):

- 1) Lexéma *rod* ako ústredná v paremiologickom útware: *Kto si rodom Slováč, rodom šuhaj, slovenskej sa ty reči zdobivo neruhaj! Rod ako rod, len ty sám dobre rob* (Záturský).
- 2) Substantívum *rodička* vo význame *roditelka, mať*: *Rodička Božia*.
- 3) Charakteristika rodinných vzťahov: *mám veľa rodiny; my sme blízka rodina: moja matka a jeho matka boli vlastne dve ženy* (Záturský). *Rodina po Adamovi*.

⁹ Rodák vo frazéme: v jednom kraji rodený.

- 4) Lexéma *rodinkár* vo význame toho, kto sa len o svoju rodinu stará.
- 5) Rodič ako komponent v paremiologickom útvere: *Kto si rodiča v jeho starobe nectí, na seba si korbáč pletie.*
- 6) Verbum *rodiť, rodievať* v paremiologickom útvere: *Neoriem, ne-sejem. Samo sa mi rodí. Človek rodí sa s krásocitom.*
- 7) Adjektívum *rodný* vo výrazoch: *rodný brat, rodná sestra, vlastný, rodný kraj* vo význame *otčiny, rodného mesta.*
- 8) Lexéma *rodokmeň* vo význame *rodoslovie.*
- 9) Substantívum *rodoláska*: *Rozpomienky tieto rozohnily rodolásku v srdciach slovenských.*

Vo frazeologickom slovníku *Človek a príroda vo frazeológii* (Habovštiaková & Krošláková, 1996) sa človek chápe ako stredobod obrazného frazeologického hodnotenia. Autorky vychádzali zo zberateľskej práce A. P. Záturského a slovníkov slovenského jazyka. Zvolené vecno-tematické zoradenie frazeologického materiálu im umožnilo prezentovať rodinu v aspekte vzťahu človeka k rodine: *Doma ako chceš, inde ako smieš. V jednom hrobe spracú sa dvaja, v jednom dome zriedka. Každý je vo svojom dome pánom (kráľom). Každý pes pánom na svojom smetisku. Kohút na svojom smetisku pán. I sova na svojom hniezde pani. Najväčšia rodina – najväčší hnev. Mám rodiny ako v plote trniny, ale priateľa čert vzal, čo by mi dačo dal. Lepšia známosť ako rodina* (Habovštiaková & Krošláková, 1996, ss. 87–88).

Frazéma *Na otcovi rod stojí* (Habovštiaková & Krošláková, 1996, s. 130) vyjadruje kľúčový v rámci rodiny význam otca, ktorý zohráva úlohu ochrancu, vodcu a autority v dome. Otec vystupuje ako pevný bod pre celú rodinu; jeho zodpovednosť a rozhodnutia majú významný vplyv na fungovanie a stabilitu rodiny.

Frazéma *Manželstvo bez detí ma málo teší* (Habovštiaková & Krošláková, 1996, s. 128) vyjadruje dôležitosť detí v manželstve; poukazuje na skutočnosť, že deti môžu do života rodičov vniesť radosť, zmysel a lásku.

Pozitívne naladený vzťah medzi rodičmi a deťmi je odzrkadlený v nasledujúcich frazémach: *Dobré deti – najväčšia radosť rodičov. Každé materi jej decko najkrajšie. Milé materi decko to, čo hneď slepé bolo. Dobré deti, najväčšia radosť rodičov. Matka sladká, kto ju má. Dieťa ide za matkou ako teliatko za kravou* (Habovštiaková & Krošláková, 1996, s. 87–128).

Vzťahy medzi rodičmi a deťmi, ktoré nesú negatívne konotácie, sa prejavujú prostredníctvom neúčtivého správania detí: *Mnohé deti nejedia chlieb, ale žerú rodičovské srdce. Dieťa kým je malé, hryzie chlieb, keď je veľké, hryzie srdce. Skorej vychová jedna mať sedmoro detí ako sedmoro detí jednu matku. Zlé deti – najväčšia žalosť rodičom.* (Habovštiaková & Krošláková, 1996, ss. 129–130).

Do ďalšej kategórie patria frazeologizmy, ktoré zahrňujú členov rozsiahlejšej rodiny, no preukázanie ich príbuzenstva je náročné: *Čo dedina, to rodina. Rodina po Adamovi a Eve. My sme blízka rodina: jeho matka a moja matka boli otcove vlastné ženy. Váš pes preskočil susedov plot, nuž sme rodina. Dotkla sa žihlava plota – taká sme rodina. Veď sme my z jedného vreca. Rodina ako hrada na konci role. Rodina ako plotu čmelina.* (Habovštiaková & Krošláková, 1996, s. 87).

Viacere frazeologické slovníky (Habovštiaková & Krošláková, 1996; Záturecký, 2011) poukazujú na význam rodinnej podobnosti, ktorá sa prejavuje v *paremiologických* útvaroch: *Aký strom, také ovocie. Aká matka, taká Katka, aký otec, taký syn. Jablko nepadá ďaleko od stromu.*

5.2. Jazykové korpusey ako zdroj textových údajov

Vzhľadom na veľké množstvo textov, na základe ktorých by bolo možné rekonštruovať koncept *RODINA*, bolo rozhodnuté vychádzať z korpusu a subkorpusov slovenského jazyka, ktorý zahŕňa tematicky a žánrovo rôznorodé texty.

Odhalenie konceptu *RODINA* je možné vykonať na základe analýzy materiálu (T) získaného zo *Slovenského národného korpusu* (SNK). Verzia hlavného korpusu obsahuje všetky aktuálne získané a korpusovo spracované texty publikované alebo napísané po r. 1955 (pozri Verejne prístupné korpusey SNK). Kolokácie k lexéme *rodina* sú vybrané z korpusu prim-10.0 (SNK), aktuálna verzia ktorého bola vytvorená 28. 4. 2022 a sprístupnená 15. 6. 2022 v rozsahu vyše 1,68 mld. tokenov. Použitím korpusovej kolokatívnej metódy bolo zistené, že lema *rodina* sa vyskytuje v počte 698 807 (413,93 na milión).

Pomocou subkorpusu prim-10.0-public-sane (SNK – Slovenský národný korpus: prim-10.0-public-sane 2022), ktorý pozostáva z textov publicistického štýlu, bol zistený výskyt kolokátov stojacich najbliž-

šie ku kľúčovému spojeniu *rodina* v počte 3020 (1,79 na milión) výrazov.

Najviac je zastúpený komponent sociálny: ***rodina je*** základom spoločnosti; ***rodina je*** základnou jednotkou ľudskej spoločnosti; ***rodina je prvá a základná škola sociálnych čností***. Korpusový príklad:

[1] Spolu s tradicionalistami verí, že ***rodina je*** základom spoločnosti, že šťastný a milovaný človek je platnejším členom spoločnosti ako nešťastný. (SNK – Slovenský národný korpus: prim-10.0-public-sane 2022, SME Víkend, 2011).

[2] Celkom určite. Nepopieram, veď ***rodina je*** základná bunka v spoločnosti, a veľmi potrebná, keď predsa vidíme kadejaké nezdravé prúdy a marazmy, ktoré sa snažia narušiť harmóniu a integritu rodinného života v tejto spoločnosti kadejakými nezmyslami. (SNK – Slovenský národný korpus: prim-10.0-public-sane, 2022, Je potrebné meniť pohľad na svet a spoločnosť?, 2020).

Náboženský komponent je zastúpený vo výrazoch: ***rodina je*** Bohom povolaná; ***rodina je*** prototypom v zvelebovaní svätého mena; ***rodina je*** veľkým požehnaním; *rodina je* cestou Cirkvi.

Korpusový príklad:

[3] Ján Pavol II. veril, že ***rodina je*** pre budúcnosť ľudstva a Cirkvi mimoriadne strategicky dôležitá. Vo svojom pastoračnom programe pre Cirkev na začiatku tretieho tisícročia uvádza ako jednu z priorít práve rodinu: „Zvlášť starostlivo sa treba venovať pastorácii rodiny“. (SNK – Slovenský národný korpus: prim-10.0-public-sane 2022, Chavez Villanueva, 2006).

Pozoruje sa prítomnosť psychosociálneho aspektu: ***rodina je*** môjmu srdcu veľmi drahá; ***rodina je*** to najdôležitejšie v živote človeka; ***rodina je*** pre dieťa najbezpečnejšie prostredie; ***rodina je*** prístav pokoja, kde načerpám nové sily.

Korpusový príklad:

[4] Hovorí sa, že ***rodina je*** to najdôležitejšie, čo človek má. Ľudia to niekedy berú ako samozrejmosť, no pre mňa je rodina niečo, čo by som si nedala vziať za nič na svete. Naša rodinka úžasných spolu existovala šesť rokov. (SNK – Slovenský národný korpus: prim-10.0-public-sane, 2022, Pilsner, 2012).

Biologický komponent je prítomný v nasledujúcich kolokátoch: ***rodina je*** biologická, muž a žena; ***rodina je*** od slova rodiť.

Korpusový príklad:

[5] Miroslav Saniga, prírodovedec: „Samozrejme, že tá rodina sa borí aj s inými tými nástrahami, ktoré okolo sú, ale základ je, aby bolo niekde uzákonené, že normálna **rodina je** biologická, muž a žena.“ (SNK – Slovenský národný korpus: prim-10.0-public-sane 2022, TK KBS, 2015).

Občianskoprávny komponent je zastúpený vo výrazoch: *rodina je zväzok jedného muža a jednej ženy; rodina je spoločenstvo muža a ženy; rodina je základ štátu a veľa rodín je štát.*

Korpusový príklad:

[6] Učili ma, že **rodina je základ štátu a veľa rodín je štát. Nakolko rozumne a logicky uvažujúca rodina, ak chce v dnešnej dobe dať svojim deťom do vienka maximálne stredoškolské vzdelanie...** (SNK – Slovenský národný korpus: prim-10.0-public-sane, 2022, Prešovský večerník, 1995).

S využitím *Korpusu katolíckeho prekladu Biblie bible-rkc-1.0* (2022)¹⁰, ktorý obsahuje 73 kníh *Starého a Nového zákona* s príslušnými anotáciami vrátane názvu knihy, skratky, bibliografických údajov a špecifikácií týkajúcich sa ich zaradenia do rôznych skupín, na príklad historických kníh, múdroslovných kníh alebo všeobecných listov, listov sv. Pavla, a má veľkosť 796 704 textových jednotiek, sa pokúsime identifikovať kolokácie k lexéme *rodina*.

Lema *rodina* sa vyskytuje v korpuse v rozsahu 145 (182 na milión)¹¹. Korpusové dáta ukazujú vysokú frekvenciu výskytov lemy *rodina* + reflexívneho *svoj*.

Korpusové príklady:

[7] Pán ťa žehnal pri každom mojom kroku. Lenže, kedy sa postarám ja o **svoju rodinu**?“ ktoré sa viažu na sémantickú doménu „sociálne a charitatívne starostlivosť“. (Gn_30_30, Kniha Genezis, 2003).

[8] Každý prišiel **so svojou rodinou**: Ruben Simeon, Lévi a Júda, Isachar, Zabulon a Benjamín Dan a Neftali, Gad a Aser. Všetkých duší, vlastných Jakubových potomkov bolo sedemdesiat duší. (Ex_1_1 Kniha Exodus, 2003).

¹⁰ Biblický korpus je lematizovaný a morfológicky anotovaný nástrojom MorphoDiTa; súčasťou referencií je aj informácia o príslušnosti textu ku konkrétnej knihe, kapitole a veršu (Korpus katolíckeho prekladu Biblie bible-rkc-1.0, 2022).

¹¹ Frekvencie slov sú veľmi závislé od výberu textov a štýlu textov.

[9] Keď sa Dávid vrátil požeňať **svoju rodinu**, išla Dávidovi v ústrety Šaulova dcéra Michol a povedala: „Aký slávny bol dnes kráľ Izrael. (2Sam_6_20, Druhá kniha Samuelova, 2003).

[10] Synovia Tolu: Ozi, Rafaiáš, Jeriel, Jemai, Jebsem a Samuel, pohlavári **svojich rodín**. K Tolovi patrili bojovníci podľa **svojich** rodov. (1Krn_7_2, Prvá kniha kroník, 2003).

Príklady poukazujú na *posesívne* vzťahy, ktoré sa bližšie špecifikujú ako „takzvané odcudziteľné alebo neodcudziteľné vlastníctvo, konštatuje sa úzka súvislosť medzi vyjadrovaním lokalizácie, príslušnosti do istej triedy a významom vlastníctva“ (Buzássyová, 1984, s. 7). Martina Bodnárová chápe reflexívne posesívne zámeno *svoj* „ako realizáciu jednej z významových konkretizácií vymedzených A. Chomovou – „vyjadrenie integrity““ (Bodnárová, 2018, s. 154). Citujúc A. Chomovú, Bodnárová vysvetľuje, že prostredníctvom posesívnosti sa manifestuje „celistvosť, neporušenosť, zvnútornenie existenčného poľa, sebaaprezentácia, ale aj identifikácia a integrácia do istej sociálnej skupiny“ (Bodnárová, 2018, s. 153). Autorka v závere konštatuje, že „posesor do svojho existenčného poľa zahŕňa svoju rodinu, peniaze, priateľov a kolegov, vlast, fyzické, materiálne a duchovné výtvary“ (Bodnárová, 2018, s. 154). Východiskom pre skúmanie posesívnosti ako funkčno-sémantickej kategórie je klasifikácia funkčno-sémantických sfér, ktorú K. Buzássyová (1984) vymedzila do troch oblastí: „1) vyjadrovanie vlastníctva, privlastňovania v úzkom zmysle slova; 2) vyjadrovanie príslušnosti, zahrňujúce i takzvanú inherentnú posesívnosť, t. j. neodcudziteľné vlastníctvo; 3) vyjadrovanie posesívnosti spolu so záujmom, zainteresovanosťou, prospechovosťou“ (Buzássyová, 1984, s. 4). V našej analýze vychádzame z toho, že posesívny význam lexémy *rodina* je aktualizovaný vo vyjadrovaní príslušnosti spolu so záujmom, zainteresovanosťou.

5.3. **RODINA** v náboženskom diskurze¹²

Rodina predstavuje základ kresťanského spoločenstva. *Katechismus katolíckej cirkvi* definuje rodinu ako prvotnú bunku spoločenského života. Je to prirodzené spoločenstvo, v ktorom „sú muž

¹² Náboženský diskurz je definovaný v monografiách: Petriková (2018) a Петрикova (2021).

a žena povolání k darovaniu seba v láske a v darovaní života. Autorita, stálosť a životné vzťahy vnútri rodiny tvoria základy slobody, bezpečnosti a bratstva v rámci spoločnosti. Rodina je spoločenstvo, v ktorom si už od detstva možno osvojovať morálne hodnoty, začať uctievať Boha a správne užívať slobodu. Rodinný život je uvádzaním do života spoločnosti.“ (Rodina je prvotná bunka spoločenského života, n. d.). Rodina raz založená sa považuje za doživotnú.

Sväté písmo v úvodných kapitolách poskytuje svedectvo o zväzku dvoch ľudí, o ich manželskej zmluve, o vzniku prvej rodiny, ktorú charakterizuje ako výsledok stvoriteľského diela: „Muž opustí svojho otca a svoju matku a príľne k svojej manželke a dvaja budú jedným telom“ (Gn 2,24). V *Novom zákone* sú štyri miesta, ktoré hovoria explicitne o „domácej cirkvi“ a týkajú sa „domácich“ spoločenstiev: sú to Priska a Aquila (Rim 16, 5; 1 Kor 16, 19) a Filemon (Flm 2), ako aj Nymfa (Kol 4, 15). V žiadnom z uvedených textov sa nedá identifikovať odkaz, ktorý by hovoril o rodine ako takej. Podľa kontextu možno usúdiť, že ľudia mali zvyk stretávať sa vo svojich domoch a vytvárajú spoločenstvá (Priska a Aquila, Filemon a Nymfa).

Katolícka cirkev vníma kresťanskú rodinu ako *domácu cirkev*. Vývoj konceptu *RODINY* ako „domácej cirkvi“ je možné rozdeliť na obdobie pred Druhým vatikánskym koncilom a po ňom. Je známe, že do 4. st. boli kresťanské komunity prenasledované, preto boli nútené sa zhromažďovať v domoch, v ktorých vytvárali ekleziologický „funkcionalistický“ priestor, známy ako „domus ecclesiae“. Po 4. storočí, s nárastom počtu kresťanov a výstavbou kostolov, sa výraz „domáca cirkev“ prestal vzťahovať na súkromné domy, ktoré takto pomenúvali ich vlastníci (kresťanské rodiny) na účely bohoslužby. Namiesto toho začal označovať samotnú kresťanskú rodinu. V období od konca stredoveku po Druhý vatikánsky koncil bola cirkevná rovina rodiny v podstate absorbovaná farským spoločenstvom (Braunsteiner a kol., 2019). Druhý vatikánsky koncil však v roku 1962 obnovil pojem „ecclesia domestica“. Na stránkach dogmatickej konštitúcie o Cirkvi *Lumen gentium* (LG) sa v odseku č. 11 píše: „V rodine, ktorú možno nazvať domácou cirkvou, majú byť rodičia slovom a príkladom prvými hlásateľmi viery pre svoje deti a majú pestovať povolanie vlastné každému z nich a s osobitnou starostlivosťou duchovné povolanie.“

(LG). Podľa učenia Koncilu o kresťanskej rodine definujú charakter „domácej cirkvi“ tieto zložky: 1) sviatosť manželstva¹³ (LG 11, 41); 2) vzájomná láska medzi manželmi a spolupráca všetkých členov rodiny (LG 11, 41, 48); 3) plodná láska manželov, ktorá je otvorená pre prijatie detí (LG 11, 41); 4) kresťanská výchova detí, ktorú uskutočňujú rodičia (LG 11, 41); 5) občianska výchova detí, ktorú uskutočňujú rodičia (LG 11).

Chápanie konceptu *RODINY* sa v priebehu storočí menilo, avšak Druhý vatikánsky koncil „nanovo objavil teologické bohatstvo, ktoré v sebe ukrýva kresťanská rodina. Definoval ju ako „Cirkev v malom“, ktorá všetkým ľuďom sprístupňuje charakteristiky „veľkej Cirkvi“. Takýmto spôsobom bola vzkriesená neskoropatristická a stredoveká vília, v rámci ktorej bola *familia christiana* považovaná za miesto, kde sa učíme a svedčíme o tom, čo to znamená byť Cirkvou“ (Braunsteiner a kol., 2019, s. 59).

Najväčší vplyv na rozšírenie konceptu *domácej cirkvi* nesie Ján Pavol II. Už v rámci svojej návštevy Mexika v januári 1979 zdôrazňoval význam apoštolátu laikov a rodín a predstavil koncept *domácej cirkvi* (Meeting with Representatives of the Catholic Organizations of Mexico. Address of His Holiness John Paul II., 1979). V apoštolskej exhortácii *Familiaris consortio* (1993) Ján Pavol II. používa tento pojem nie menej ako 13-krát. Kresťanskú rodinu pápež chápe ako prvé spoločenstvo povolané na to, „aby hlásalo evanjelium človeku, ktorý sa rozvíja, a aby ho postupnou výchovou a katechézou priviedlo k plnej ľudskej a kresťanskej zrelosti.“ (*Familiaris consortio*, 1993). Dôstojnosť a zodpovednosť kresťanskej rodiny ako *domácej cirkvi* „sa môžu prejaviť iba za ustavičnej Božej pomoci skrze modlitbu“ (*Familiaris consortio*, 1993). Ján Pavol II. vníma kresťanskú rodinu ako prejav a uskutočnenie cirkevného spoločenstva, preto ju považoval za *domácu cirkev*, ktorej všetci členovia „každý podľa vlastného daru, dostávajú milosť a úlohu, aby deň čo deň budovali spoločenstvo osôb tak, žeby sa rodina stala «akousi školou úplnejšej ľudskosti»“ (Vojtko, 2007, s. 37).

Pápež Benedikt XVI. pri otvorení cirkevného kongresu o rodine pripomenul, že: „Manželstvo a rodina v skutočnosti nie sú ná-

¹³ Manželstvo je inštitúcia, ktorá je nezrušiteľná.

hodným sociologickým konštruktom, plodom určitých historických a hospodárskych okolností. Naopak, otázka správneho vzťahu muža a ženy má svoje korene v najhlbšej podstate ľudského bytia a môže nájsť svoju odpoveď, len ak budeme vychádzať z uvedeného základu“ (*Rodina a kresťanské spoločenstvo*, 2005).

V encyklike *Lumen fidei* (LF) pápež František rozpráva o spojitosti medzi rodinou a vierou: „Prvé prostredie, kde viera osvetľuje ľudské mesto, je rodina. Mám na mysli predovšetkým trvalý zväzok muža a ženy v manželstve. [...] Sľúbiť lásku navždy je možné len v prípade, že človek objaví väčší plán, než sú jeho vlastné plány“ (LF, 2013). V apoštolskej exhortácii *Evangelii gaudium* (EG, 2013) pápež reflektuje výzvy súčasnej kultúry a kladie dôraz na otázku hlavného postavenia rodiny. „Rodina prechádza hlbokou kultúrnou krízou ako všetky spoločenstvá a spoločenské zväzky. V prípade rodiny je krehkosť jej zväzkov mimoriadne závažná, pretože je to základná bunka spoločnosti; je to miesto, kde sa učíme žiť v pluralite a tiež prináležať druhým; je to miesto, kde rodičia odovzdávajú vieru deťom“ (EG, 2013).

Koncept *RODINY* v náboženskom diskurze sa chápe ako *domáca cirkev*, ktorej úlohou je aktívne participovať na živote cirkvi, poskytovať službu životu a podporovať kňazov v pastoračii rodiny, a to aj napriek kríze hodnôt v spoločnosti.

5.4. *RODINA* v mediálnom diskurze

Hodnoty rodiny sú čoraz viac formované pod vplyvom médií. Analýza mediálneho obrazu rodiny odhaľuje pestrosť rôznych typov rodín a rozmanité rodinné vzťahy. Viac sa hovorí o rodinnom spoložití (nemanželské spolužitie, partnerstvá atď.) ako o tradične chápanej rodine, v ktorej dominuje vzťah medzi mužom a ženou. Tradičná rodina sa v dnešnej dobe často považuje za zastaraný model a je potláčaná do úzadia.

Barbora Labudová (2019) v konzervatívnom denníku *Postoj* zdôrazňuje dôležitosť tradičnej rodiny. Autorka vníma rodinu ako nenahradielnú inštitúciu pre intelektuálny a sociálny rozvoj ľudstva; podporuje tradičnú rodinu, ktorú definuje ako vzťah medzi mužom a ženou, a zároveň vyzdvihuje potrebu pomáhať aj tým, ktorí nemajú možnosť žiť v úplnej rodine. Rodina je prezentovaná ako kľúčový

prvok pre stabilitu a rozvoj spoločnosti: „Rodina zohrala vo vývoji ľudstva nenahraditeľnú úlohu. Odvtedy, čo človek začal žiť rodinne, ovplyvnilo to pozitívne náš intelektuálny a sociálny rozvoj. V rodine sa učíme prvé slová, prvé kroky, prvé čísla. V rodine máme prvé vzory a formujeme si prvé myšlienky a prvé postoje“ (Labudová, 2019). Autorka podporuje tradičný koncept *RODINY*, nadväzuje na tradíciu a zároveň vyzdvihuje význam zachovania tohto kultúrneho a spoločenského piliera.

Richard Vašečka (2018) v tom istom denníku zdôrazňuje význam slov *rod* a *rodí*, ktoré sú na prvom mieste, a to naznačuje, že rodina je kľúčovým faktorom pre existenciu a rozvoj národa: „na prvom mieste boli slová *rod* a *rodí*. Ale napríklad aj slovo *národ*. Áno, rodina je najužšia bunka národa, spoločnosti. Nevisí vo vzduchoprázdne, je súčasťou rodu, širšieho príbuzenstva – rodičov, súrodencov, starých rodičov, ujav, tiet, bratancov, sesterníc, svokrovcov, zaťov, neviest, švagrov a švagrín, ale aj našich už zosnulých predkov“ (Vašečka, 2018). Autor poukazuje na to, že koncept *RODINA* je základným stavebným kameňom národa a že ju tvoria viaceré generácie a vzťahy v rámci širšieho príbuzenstva.

Alena Potocká (2022) poskytuje analýzu transformácie rodiny v západných spoločnostiach s dôrazom na prechod od tradičnej rozšírenej rodiny k nukleárnej rodine, ako ju poznáme dnes: „rodiny ďalej sa triešťa na rodiny s jedným rodičom, rodiny s jedným rodičom na chaotické rodiny alebo v extrémnych prípadoch na žiadne rodiny“ (Potocká, 2022). Problémovým aspektom je oddelenie nukleárnej rodiny „od širšieho príbuzenského prostredia“ (Potocká, 2022), čo núti rodičov nahradzovať to investovaním do doučovania, krúžkov, drahých mimoškolských programov. Bohatšie rodiny si môžu dovoliť „kúpiť podporu, ktorú rodinám v minulosti poskytovala širšia rodina. Poučujú pritom tých, ktorí si túto podporu kúpiť nedokážu“ (Potocká, 2022). Autorka poukazuje na problémy spojené s trieštením rodín, stratou tradičnej povahy a nerovnosťou v prístupe k vzdelávaniu a aktivitám, ponúka hlboký pohľad na vývoj modernej rodiny a dôsledky pre spoločnosť.

Články venujú pozornosť aj reprezentácii vzťahov medzi mužom a ženou ako rodičmi, napríklad „spoločnému rodičovstvu“ alebo „Co-Parenting“ (Labudová, 2020). Cieľom spoločného rodičovstva

ako novodobého spôsobu výchovy je „vytvoriť komunitu pre tých, ktorí sa chcú stať rodičmi, ktorá bude odstraňovať stres a nátlak, ktorý sa spája s pocitom, že na to, aby sa človek stal rodičom, musí si najprv nájsť manžela alebo manželku“ (Labudová, 2020).

Vznik podobných vzťahov vrátane manželstiev na skúšku, oddelených manželstiev a iných foriem spolunažívania naznačuje možné zmeny v koncepte *RODINY* a jej vnímaní v spoločnosti. Tieto zmeny možno spájať s vývojom spoločnosti smerom k postmodernizmu. V moderných a postmoderných spoločnostiach dochádza k rôznym zmenám tradičných hodnôt, noriem a inštitúcií vrátane rodiny.

5.5. *RODINA* v právnom diskurze

Právne aspekty rodiny a manželstva v Slovenskej republike sú dôležitou súčasťou legislatívy, ktorá upravuje vzťahy medzi manželmi, rodičmi a deťmi. Tieto aspekty sú regulované rôznymi právnymi nástrojmi, ako sú *Občiansky zákonník*, *Zbierka zákonov Slovenskej republiky* a ďalšie príslušné legislatívne predpisy. Zákon č. 36/2005 Z. z. o rodine v čl. 2 hovorí: „Rodina založená manželstvom je základnou bunkou spoločnosti. Spoločnosť všetky formy rodiny všestranne chráni.“ (Zákon č. 36/2005 Z. z.). Manželstvo je právny inštitút, ktorý je špecificky upravený v *Občianskom zákonníku*: „Manželstvo je zväzkom muža a ženy. Spoločnosť tento jedinečný zväzok všestranne chráni a napomáha jeho dobro. Manžel a manželka sú si rovní v právach a povinnostiach. Hlavným účelom manželstva je založenie rodiny a riadna výchova detí.“ (Zákon č. 36/2005 Z. z. Čl. 1). Podľa slovenského práva je manželstvo zväzok medzi mužom a ženou, ktorý je založený na ich slobodnej vôli a je schválený štátnym orgánom. Manželstvo prináša so sebou práva a povinnosti pre manželov, ako sú právo na spoločný život, vzájomnú podporu, spoluvlastníctvo majetku a zodpovednosť za výchovu detí.

Článok 12 *Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd* definuje, že „Muži a ženy spôsobilí vekom na uzavretie manželstva majú právo uzavrieť manželstvo a založiť si rodinu v súlade s vnútroštátnymi zákonmi, ktoré upravujú výkon tohto práva.“ (Dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd, 2001, s. 12). Tento článok zdôrazňuje, že rodina je v úzkom prepojení s manželstvom.

Zákon č. 36/2005 Z. z. o rodine v čl. 18 hovorí, že manželia sú povinní byť si verní a vytvárať zdravé rodinné prostredie. V súlade s týmto ustanovením majú manželia za úlohu spoločne vytvárať podmienky pre zdravé rodinné prostredie.

Zákon č. 36/2005 Z. z. o rodine chráni rodinu vrátane práv detí, základov vzťahov medzi rodičmi a deťmi a práv rodiny vo všeobecnosti.

Analýza ukazuje, že právny diskurz vníma koncept *RODINA* ako zväzok muža a ženy s cieľom založenia rodiny a výchovy detí. Je dôležité zdôrazniť, že právne aspekty rodiny a manželstva sa môžu meniť v čase a závisia od aktuálnej legislatívy.

V právnom diskurze je koncept *RODINY* prezentovaný bez explicitného výrazu morfostatickej inštitúcie, výrazne sa odlišujúc od pohľadu kresťanského diskurzu. V právnej sfére sa pripúšťa zrušenie manželstva rozvodom a následne dochádza k rozpadu rodiny. Naopak, kresťanský diskurz definuje rodinu ako celoživotné spoločenstvo muža a ženy, považované za základnú bunku nielen Cirkvi, ale aj širšej spoločnosti.

6. Syntetická kognitívna definícia *RODINY*

Na základe komplexnej analýzy systémových, dotazníkových a textových údajov môžeme koncept *RODINA* chápať ako súbor sémantických vlastností *rodiny* z hľadiska v nich obsiahnutých kategorizácií objektu. Podľa vzoru skoncipovaného Jerzým Bartmińským pre obraz *matky* (Bartmiński, 2008, s. 50) identifikujeme niekoľko fasiet: rodina je spoločenstvo blízkych ľudí, pozostávajúce prevažne z matky, otca a detí, ktorá vytvára bezpečné, láskyplné zázemie pre svojich členov, plní ochrannú, podpornú, emocionálnu, biologickú funkciu. V spoločnosti rodina plní funkciu základnej jednotky v duchu múdrostí predkov: „*aká rodina, taká krajina*“.

Psychosociálne príznaky **RODINY**:

- [1] vždy pomáhajúca,
- [2] komunikujúca,
- [3] empatická,
- [4] spoľahlivá,
- [5] rešpektujúca,
- [6] majúca úctu.

Sociálne príznaky:

- [7] nukleárna rodina,
- [8] základná jednotka spoločnosti,
- [9] moderný partnerský model deľby rolí medzi pohlaviami,
- [10] základ kresťanského spoločenstva,
- [11] vzniká na základe manželstva, zväzku muža a ženy,
- [12] pozostávajúca z členov rodiny: mama, otec, deti, starí rodičia, tety, ujovia,
- [13] vytvárajúca genealogickú líniu, rod,
- [14] fungujúce rodinné vzťahy,
- [15] solidárna,
- [16] plniaca rôzne funkcie: výchovnú, emocionálnu, psychickú.

Psychické príznaky:

- [17] milujúca,
- [18] láskavá,
- [19] bezpečná,
- [20] úprimná,
- [21] harmonická,
- [22] citová.

Biologické príznaky:

- [23] biologicko-reprodukčná,
- [24] sexualita.

7. Záver

Analýza konceptu *RODINA* ukazuje postupnú transformáciu inštitúcie rodiny a rodičovstva pod vplyvom nárastu životnej úrovne, vyšších požiadaviek na kvalitu a objem pracovných zdrojov a zvýšenej pracovnej aktivity mužov i žien. Investície do profesionálnej kariéry podmienili spoločenský úspech, zabezpečili materiálnu nezávislosť, slobodu a individuálny rast, čím sa tradičné hodnoty, ako je rodenie detí, zakladanie rodiny a starostlivosť o blízkych, dostali do úzadia. Dnes sa často rodina zakladá nie kvôli deťom, ale kvôli dosiahnutiu individuálnych záujmov jej dospelých členov. J. Potančok (2010) výstižne poukazuje na zmenu v tradičnom chápaní parsonsovskej nukleárnej rodiny (v zmysle rodičia a deti), ktorá „čelí v súčasnosti veľkým výzvam a snahám o redefiníciu. Nejde pritom len o to, či je tento

koncept obhájitelný, resp. relevantne prítomný v spoločnosti, ale najmä o to, že nové výzvy dneška, týkajúce sa partnerského spolužitia a výchovy detí, prenášajú váhu svojej pozornosti z uvažovania „my rodičia a deti“ k uvažovaniu „ja a možno môj partner“ a v krajnom prípade dieťa/deti alebo „ja a moje dieťa/deti“. To znamená, že rodina sa výrazne individualizuje. Tieto zmeny možno pozorovať na pozadí záujmu o iné kultúrno-spoločenské pohyby v rodine (rast rozvodovosti, singles, living apart together a pod).“ (Potančok, 2010, s. 113).

Realizovaný výskum umožnil získať informácie o špecifických znakoch jazykovej reprezentácie konceptu *RODINA*, identifikovať a opísať markery hodnotových charakteristík konceptu, na základe anonymného dotazníka zistiť, ako mladí ľudia z východoslovenského regiónu vnímajú skutočnú rodinu v súčasnej spoločnosti, a určiť dominantné príznaky rodiny. V priebehu výskumu sémantického obsahu a opisu jazykových prostriedkov konceptu *RODINA* boli použité systémové údaje z lexikografických zdrojov a národných korpusov, subkorpusov, v ktorých sa nachádzajú texty rozmanitých funkčných štýlov a žánrov. Koncept *RODINA* má axiologický charakter a vyznačuje sa takými príznakmi ako: súdržnosť, solidarita, podpora, ochrana, láska a starostlivosť. Treba poznamenať, že založenie rodiny sa považuje za získanie sociálnej stability a pokoja.

Môžeme konštatovať, že analýza rôznych diskurzov a žánrov odhaľuje rôznorodosť názorov na koncept *RODINA* v slovenskej spoločnosti. Tradičná rodina je vnímaná ako kľúčová inštitúcia spoločnosti, no súčasne sa objavujú nové formy spolunažívania a výchovy detí, ako napríklad *co-parenting* (spoločné rodičovstvo), civilné zväzky, registrované partnerstvá atď. Tieto transformácie korelujú s rozvojom spoločnosti smerom k postmodernizmu, čo má za následok zmenu axiologickej podstaty konceptu slovenskej *RODINY*.

Skratky

EG – *Evangelii gaudium. Apoštolská exhortácia pápeža Františka* (2013).

JWP 2006 – *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych* (Bartmiński, 2006).

KSSJ 2003 – *Krátky slovník slovenského jazyka* (Kačala a kol., 2003).

LF – *Lumen fidei. Encyklika pápeža Františka* (2013).

- LG – *Lumen gentium. Dogmatická konštitúcia o Cirkvi* (1964).
 SLEX99 – *Elektronický lexikón slovenského jazyka* (1999).
 SNK – *Slovenský národný korpus: prim-10.0-public-sane* (2022).
 SSJ, III, 1963 – *Slovník slovenského jazyka: Zv. III. P – R* (Peciar a kol., 1963).
 SSS 2000 – *Synonymický slovník slovenčiny* (Pisárčiková a kol., 2000).
 TK KBS – *Tlačová kancelária Konferencie biskupov Slovenska* (2015).

Bibliografia

- Bartmiński, J. (2002). Lubelska etnolingwistyka. *Analecta. Studia i materiały z dziejów nauki*, 1–2(21–22), 29–42.
- Bartmiński, J. (Red.). (2006). *Język – wartości – polityka: Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce: Raport z badań empirycznych* [JWP]. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bartmiński, J. (2008). Polski stereotyp matki. *Postscriptum Polonistyczne*, 1(1), 33–53.
- Bartmiński, J. (2010). Jaké hodnoty spoluutvářejí jazykový obraz světa Slovanů. *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka* (I. Vaňková, Prel.), 71(4), 329–339.
- Bartmiński, J. (2014). Ankieta jako pomocnicze narzędzie rekonstrukcji językowego obrazu świata. V I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura (Red.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: Zv. 3. Problemy eksplikowania i profilowania pojęć* (ss. 279–308.). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bodnárová, M. (2018). *Zámena v neinštitucionálnej komunikácii dospelých na východnom Slovensku*. Filozofická fakulta PU.
- Braunsteiner, G., Trębski, K., & Csontos SJ, L. (2019). *Obnovená teológia manželstva a rodiny*. Dobrá kniha.
- Brzozowska, M. (2006). O przebiegu badań nad zmianami w rozumieniu nazw wartości w latach 1990–2000. V J. Bartmiński (Red.), *Język – wartości – polityka: Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce: Raport z badań empirycznych* (ss. 36–43). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Buzássyová, K. (1984). Kategória posesívnosti z konfrontačného hľadiska: K problému posesívneho datívu. *Zápisník slovenského jazykovedca. Bulletin Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV*, 3(2). https://www.juls.savba.sk/ediela/zsj/1984/ZSJ_1984_02.pdf
- Dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd*. (2001). SPPP.
- Dolník, J. (2005). K otázke odrazu hodnôt v jazyku. *Jazykovedný časopis*, 56(1), 3–12.
- Evangelii gaudium: Apoštolská exhortácia pápeža Františka* [EG]. (2013). Dostupné 2. október 2025, na <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/apostolska-exhortacia-evangelii-gaudium>
- Familiaris consortio: Biskupom, kňazom a veriacim, celej katolíckej Cirkvi o úlohách kresťanskej rodiny v dnešnom svete*. (1993). Konferencia biskupov Slovenska. Dostupné 2. október 2025, na <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/familiaris-consortio>

- Gajarský, L. (2019). Koncept rodina v ruskom a slovenskom paremiologickom obraze sveta. V J. Dohnal (Red.), *Acta Rossica Tyrnaviensis IV: Zborník štúdií Katedry rusistiky Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave* (ss. 19–27). Tribun EU.
- Hovanová, M. (2021). *Rodina ako priestor sociálnej práce*. Filozofická fakulta, UPJŠ v Košiciach. Dostupné 2. október 2025, na www.unibook.upjs.sk
- Kasanová, A. (2022). Rodina v minulosti a dnes – potreba rodinných poradní. *Bulletin IVPR*, 3(6).
- Labudová, B. (2019, 5. február). Podporujem tradičnú rodinu: Je nenahraditeľná. *Konzervatívny denník Postoj*. <https://blog.postoj.sk/40324/podporujem-tradicnu-rodinu-je-nenahraditelna>
- Labudová, B. (2020, 1. december). Tradičná alebo moderná rodina? <https://www.ewita.sk/tradicna-alebo-moderna-rodina/>
- Lumen fidei: Encyklika pápeža Františka* [LF]. (2013). Konferencia biskupov Slovenska. Dostupné 2. október 2025, na <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/encyklika-lumen-fidei>
- Lumen gentium: Dogmatická konštitúcia o Cirkvi* [LG]. (1964). <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/druhy-vatikansky-koncil/c/lumen-gentium>
- Meeting with representatives of the Catholic organizations of Mexico: Address of His Holiness John Paul II.* (1979). Dostupné 2. október 2025, na https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/speeches/1979/january/documents/hf_jp-ii_spe_19790131_messico-guadalupe-univ-catt.html
- Mikloško, J. (2012). Úvod. V *Quo vadis, slovenská rodina?* Inštitút ochrany práv dieťaťa a rodiny pri FZaSP TU v Trnave, Spoločnosť priateľov detí z detských domovov Úsmev ako dar, Slovenská spoločnosť pre rodinu.
- Novotná, I. (2003). Prvotné sebauvedomenie človeka v prostredí rodiny: Hodnotové aspekty súčasného sveta. V *Zborník príspevkov z interdisciplinárnej vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou konanej v rámci 5. výročného stretnutia SFZ v dňoch 18. – 19. septembra 2003 v Nitre* (ss. 118–120). Iris.
- Ološtiak, M. (2017). *Lexikálna paradigmatica, sémantika a kombinatorika*. Prešovská univerzita v Prešove. Dostupné 2. október 2025, na <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak10/subor/tiraz>
- Orgoňová, O., & Bohunická, A. (2011). *Lexikológia slovenčiny: Učebné texty a cvičenia*. Stimul.
- Orgoňová, O., & Dolník, J. (2010). *Používanie jazyka*. Univerzita Komenského.
- Peciar, Š. (1958). České vlastné mená v slovenskom kontexte. *Slovenská reč*, 23, 249–266.
- Peciar, Š. (1965). O výbere a hodnotení slov v Slovníku slovenského jazyka. *Slovenská reč. Časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka*, 30, 101–109. Dostupné 2. október 2025, na <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1965/2/sr1965-2-lq.pdf>
- Petríková, A. (2018). *Náboženský diskurz: Rečové stratégie a taktiky v homíliách*. Filozofická fakulta PU.
- Potančok, J. (2010). Zmeny v chápaní úlohy otca v súčasnej rodine. *Sociológia*, 42(2), 113–133.
- Potocká, A. (2022, 25. máj). David Brooks o kríze rodiny. Dôvodom je nukleárna rodina, ktorá sa odstrihla od širších príbuzenských vzťahov. *Konzervatívny denník Postoj*. Dostupné 2. október 2025, na <https://www.postoj.sk>

- sk/106738/dovodom-je-nuklearna-rodina-ktora-sa-odstrihla-od-sirsich-pribuzenskych-vztahov
- Rodina a kresťanské spoločenstvo. *Príhovor Svätého Otca Benedikta XVI. pri otvorení cirkevného kongresu rímskej diecézy 6. júna 2005.* (2005). Dostupné 2. október 2025, na <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20050606029>
- Rodina je prvotná bunka spoločenského života (n. d). *Katechizmus katolíckej cirkvi.* Dostupné 2. október 2025, na <https://katechizmus.sk/kkc-2207>
- Searle, J. R. (1976). A classification of illocutionary acts. *Language in Society*, 5, 1–23. Dostupné 2. október 2025, na <https://doi.org/10.1017/S0047404500006837>
- Sipko, J. (2010). Jazyková prezentácia hodnôt. *Jazyk a kultúra*, 3(2010). Dostupné 2. október 2025, na http://ff.unipo.sk/jak/3_2010/sipko.pdf
- Sväté Písmo. *Katolícky preklad Starého a Nového zákona.* (2013). Spolok sv. Vojtecha. Ústavný zákon č. 460/1992 Zb. Dostupné 2. október 2025, na <https://www.zakonypre-ludi.sk/zz/1992-460>
- Valentová, I. (2016). Prechýľovanie priezvisk a jeho vývin na Slovensku. V *Jazykovedné štúdie. XXIII. Prechýľovanie: áno – nie* (ss. 11–23). Dostupné 2. október 2025, na https://www.juls.savba.sk/attachments/pub_js_33/js_33.pdf
- Vaňko, J. (2012). Hodnotenie a jazyk, jazyk a hodnotenie. V A. Bohunická (Red.), *Jazykoveda v pohybe* (ss. 78–92). Univerzita Komenského.
- Vašečka, R. (2018, 14. máj). Čo v sebe naozaj ukrýva rodina? R-O-D-I-N-A. Aké slová by sa dali zložiť z týchto šiestich písmen? *Konzervatívny denník Postoj.* Dostupné 2. október 2025, na <https://blog.postoj.sk/33225/co-v-sebe-nao-zaj-ukryva-rodina>
- Vojtko, S. (2007). *Krátky náčrt teológie manželstva a rodiny Jána Pavla II.* Oto Németh. Zbierka zákonov. Zákon č. 36/2005 Z. z. o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov (Čl. 2). Dostupné 2. október 2025, na <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2005/36/>
- Алефиренко, Н. Ф. (2010). *Лингвокультурология: Ценностно-смысловое пространство языка: Учебное пособие.* Издательство Флинта.
- Исаченко, А. В. (1984). Индоевропейская и славянская терминология родства. V *Opera selecta* (ss. 62–97). München. (Pôvodný text publikovaný v roku 1953).
- Петрикова, А. (2016). Ценностная лексика в русинском языковом сознании. V *Современная регионалистика: Традиционные подходы и новые направления: Сб. ст. Всерос. науч. конф. с междунар. участием, посвящ. юбилею д-ра филол. наук, проф. Н. Н. Парфёновой*, 29–30 сент. 2016 (ss. 52–54). Аксиома.
- Петрикова, А. (2021). Феномен языковой личности в свете христианского дискурса (на материале проповедей Д. Смирнова). *Filozofická fakulta PU.*
- Стефановић, М. (2012). *Језичка слика породице у руском и српском језику.* Филозофски факултет.

Lexikografické a korpusové zdroje

- Budovičová, V., Buzássyová, K., Habovštiaková, K., Hayeková, O., Ivanová-Šalingová, M., Kajanová-Schulzová, O., Kočíš, F., Marsinová, Š., Michalus, Š., Peciar, Š., Pikorová, J., Pisárčiková, M., Slivková, V., Smiešková, E., Vragaš,

- Š. (Red.). (1963). *Slovník slovenského jazyka: Zv. 3. P – R* [SS], III, 1963] Vydavateľstvo SAV.
- Chavez Villanueva, P. (2006). Heslo na rok 2006. V *Slovenský národný korpus – prim-10.0-public-sane* (V 2011). Jazykovedný ústav L. Štúra SAV. Dostupné 2. október 2025, na <https://korpus.sk>
- Doruľa, J., Kačala, J., Marsinová, M., Masár, I., Michalus, Š., Peciar, Š., Pisárčiková, M., Považaj, M., Slivková, V., Smiešková, E., Tibenská, E., & Urbančok, M. (Red.). (2003). *Krátky slovník slovenského jazyka*. Veda.
- Druhá kniha Samuelova. (2003). V *Sväté Písmo Starého i Nového zákona*. Spolok svätého Vojtecha. Dostupné 2. október 2025, na <https://korpus.sk>
- Elektronický lexikón slovenského jazyka [SLEX99]. (n. d.). Dostupné 2. október 2025, na <http://www.slex.sk/index.asp>.
- Encyclopaedia Beliana. (n.d.). Dostupné 2. október 2025, na <https://beliana.sav.sk/heslo/jazykova-rodina>
- Habovštiaková, K., & Krošláková, E. (1996). *Frazeologický slovník (Človek a príroda vo frazeológii)*. Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Ivanová-Šalingová, M. (1997). *Homonymický slovník*. SAMO – AAMM.
- Je potrebné meniť pohľad na svet a spoločnosť? (2020, február). Dostupné 2. október 2025, na <https://korpus.sk>
- Kniha Exodus. (2003). V *Sväté Písmo Starého i Nového zákona*. Spolok svätého Vojtecha. Dostupné 2. október 2025, na <https://korpus.sk>
- Kniha Genezis. (2003). V *Sväté Písmo Starého i Nového zákona*. Spolok svätého Vojtecha. Dostupné 2. október 2025, na <https://korpus.sk>
- Korpus katolíckeho prekladu Biblie bible-rkc-1.0. (2022). Dostupné 2. október 2025, na <https://korpus.sk/korpus-biblie-katolicky-preklad/>
- Králik, L. (2015). *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Veda, vydavateľstvo SAV.
- Machek, V. (1957). *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Československá akadémia vied.
- Pilsner, M. (2012). Bolo to z lásky 1. V *Slovenský národný korpus – prim-10.0-public-sane* (V 2011). Jazykovedný ústav L. Štúra SAV. Dostupné 2. október 2025, na <https://korpus.sk>
- Prešovský večerník. (1995). V *Slovenský národný korpus – prim-10.0-public-sane* (V 2011). Jazykovedný ústav L. Štúra SAV. Dostupné 2. október 2025, na <https://korpus.sk>
- Prvá kniha kroník. (2003). V *Sväté Písmo Starého i Nového zákona*. Spolok svätého Vojtecha. Dostupné 2. október 2025, na <https://korpus.sk>
- Slovenský národný korpus – prim-10.0-public-all. (2022). Jazykovedný ústav L. Štúra SAV. Dostupné 2. október 2025, na <https://korpus.sk>
- Slovenský národný korpus [TK KBS]. (2015, január). Dostupné 2. október 2025, na <https://korpus.sk>
- Slovenský národný korpus: prim-10.0-public-sane [SNK]. (2022). Jazykovedný ústav L. Štúra SAV. Dostupné 2. október 2025, na <https://bonito.korpus.sk/run.cgi/first?corpname=prim-10.0-public-sane&reload=1&iquery>
- Sokolová, M., Ološtiak, M., & Ivanová, M. (2012). *Slovník koreňových morfémy slovenčiny*. Prešovská univerzita.
- Synonymický slovník slovenčiny* [SSS 2000] (M. Pisárčiková, Red.). Veda.
- Tvrď, P. (1933). *Slovenský frazeologický slovník*. Československá grafická únia.
- Verejne prístupné korpusy SNK. (n.d.). Dostupné 2. október 2025, na <https://korpus.sk/verejne-pristupne-korpusy-snk/>

Záturecký, A. P. (2011). *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia: Človek, jeho vek, pohľady, rodina a domovina* (V. Studeničová a kol., Digitalizátor). Dostupné 2. október 2025, na https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1441/Zaturecky_Slovenske-prislovia-porekadla-a-uslovia-Povaha-mravy-a-dusevne-prejavy/2

Bibliography (Transliteration)

- Alefrenko, N. F. (2010). *Lingvokul'turologiia: Tsennostno-smyslovoe prostranstvo iazyka: Uchebnoe posobie*. Flinta.
- Bartmiński, J. (2002). Lubelska etnolingwistyka. *Analecta. Studia i materiały z dziejów nauki*, 1–2(21–22), 29–42.
- Bartmiński, J. (Ed.). (2006). *Język – wartości – polityka: Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce: Raport z badań empirycznych* [JWP]. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bartmiński, J. (2008). Polski stereotyp matki. *Postscriptum Polonistyczne*, 1(1), 33–53.
- Bartmiński, J. (2010). Jaké hodnoty spoluutvářejí jazykový obraz světa Slovanů (I. Vaňková, Trans.). *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*, 71(4), 329–339.
- Bartmiński, J. (2014). Ankieta jako pomocnicze narzędzie rekonstrukcji językowego obrazu świata. In I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, & J. Szadura (Eds.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: Vol. 3. Problemy eksplikowania i profilowania pojęć* (pp. 279–308). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bodnárová, M. (2018). *Zámena v neinštitucionálnej komunikácii dospelých na východnom Slovensku*. Filozofická fakulta PU.
- Braunsteiner, G., Trębski, K., & Csontos SJ, L. (2019). *Obnovená teológia manželstva a rodiny*. Dobrá kniha.
- Brzozowska, M. (2006). O przebiegu badań nad zmianami w rozumieniu nazw wartości w latach 1990–2000. In J. Bartmiński (Ed.), *Język – wartości – polityka: Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce: Raport z badań empirycznych* (pp. 36–43). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Buzássyová, K. (1984). Kategória posesívnosti z konfrontačného hľadiska. K problému posesívneho datívu. *Zápisník slovenského jazykovedca. Bulletin Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV*, 3(2). https://www.juls.savba.sk/ediela/zsj/1984/ZSJ_1984_02.pdf
- Dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd. (2001). SPPT.
- Dolník, J. (2005). K otázke odrazu hodnôt v jazyku. *Jazykovedný časopis*, 56(1), 3–12.
- Evangelii gaudium: Apoštolská exhortácia pápeža Františka* [EG] (2013). Retrieved October 2, 2025, from <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/apostolska-exhortacia-evangelii-gaudium>
- Familiaris consortio: Biskupom, kňazom a veriacim, celej katolíckej Cirkvi o úlohách kresťanskej rodiny v dnešnom svete*. (1993). *Konferencia biskupov Slovenska*. Retrieved October 2, 2025, from <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/familiaris-consortio>
- Gajarský, L. (2019). Koncept rodina v ruskom a slovenskom paremiologickom obraze sveta. In J. Dohnal (Ed.), *Acta Rossica Tyrnaviensis IV: Zborník štúdií Ka-*

- tedry rusistiky Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave* (pp. 19–27). Tribun EU.
- Hovanová, M. (2021). *Rodina ako priestor sociálnej práce*. Filozofická fakulta, UPJŠ v Košiciach. Retrieved October 2, 2025, from www.unibook.upjs.sk
- Isachenko, A. V. (1984). Indoevropskaia i slavianskaia terminologiiia rodstva. In *Opera selecta* (pp. 62–97). München. (Original work published 1953).
- Kasanová, A. (2022). Rodina v minulosti a dnes – potreba rodinných poradní. *Bulletin IVPR*, 3(6). Inštitút pre výskum práce a rodiny.
- Labudová, B. (2019, February 5). Podporujem tradičnú rodinu: Je nenahraditeľná. *Konzervatívny denník Postoj*. Retrieved October 2, 2025, from <https://blog.postoj.sk/40324/podporujem-tradicnu-rodinu-je-nenahraditelna>
- Labudová, B. (2020, December 1). *Tradičná alebo moderná rodina?* Retrieved October 2, 2025, from <https://www.ewita.sk/tradicna-alebo-moderna-rodina/>
- Lumen fidei: Encyklika pápeža Františka* [LF]. (2013). *Konferencia biskupov Slovenska*. Retrieved October 2, 2025, from <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/encyklika-lumen-fidei>
- Lumen gentium: Dogmatická konštitúcia o Cirkvi* [LG]. (1964). <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/druhy-vatikansky-koncil/c/lumen-gentium>
- Meeting with representatives of the Catholic organizations of Mexico: Address of His Holiness John Paul II.* (1979). Retrieved October 2, 2025, from https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/speeches/1979/january/documents/hf_jp-ii_spe_19790131_messico-guadalupe-univ-catt.html
- Mikloško, J. (2012). Úvod. In *Quo vadis, slovenská rodina?* Inštitút ochrany práv dieťaťa a rodiny pri FZaSP TU v Trnave, Spoločnosť priateľov detí z detských domovov Úsmev ako dar, Slovenská spoločnosť pre rodinu.
- Novotná, I. (2003). Prvotné sebauvedomenie človeka v prostredí rodiny: Hodnotové aspekty súčasného sveta. In *Zborník príspevkov z interdisciplinárnej vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou konanej v rámci 5. výročného stretnutia SFZ v dňoch 18.–19. septembra 2003 v Nitre* (pp. 118–120). Iris.
- Ološtiak, M. (2017). *Lexikálna paradigmatica, sémantika a kombinatorika*. Prešovská univerzita v Prešove. Retrieved October 2, 2025, from <https://www.publib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak10/subor/tiraz>
- Orgoňová, O., & Bohunická, A. (2011). *Lexikológia slovenčiny: Učebné texty a cvičenia*. Stimul.
- Orgoňová, O., & Dolník, J. (2010). Používanie jazyka. Univerzita Komenského.
- Peciar, Š. (1958). České vlastné mená v slovenskom kontexte. *Slovenská reč*, 23, 249–266.
- Peciar, Š. (1965). O výbere a hodnotení slov v Slovníku slovenského jazyka. *Slovenská reč. Časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka*, 30, 101–109. Retrieved October 2, 2025, from <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1965/2/sr1965-2-lq.pdf>
- Petrikova, A. (2016). TSennostnaia leksika v rusinskom iazykovom soznanii. In *Sovremennaia regionalistika: Traditsionnye podchody i novye napravleniia: Sb. st. Vseros. nauch. konf. s mezhdunar. uchastiem, posviashchs. iubileiu d-ra filol. nauk, prof. N. N. Parfionovoï, 29–30 sent. 2016* (pp. 52–54). Aksioma.
- Petriková, A. (2018). *Náboženský diskurz: Rečové stratégie a taktiky v homíliách*. Prešovská univerzita.

- Petriková, A. (2021). *Fenomen iazykovoí lichnosti v svete khristianskogo diskursa (na materiale propovedei D. Smirnova)*. Filozofická fakulta PU.
- Potančok, J. (2010). Zmeny v chápaní úlohy otca v súčasnej rodine. *Sociológia*, 42(2), 113–133.
- Potocká, A. (2022, May 25). David Brooks o kríze rodiny: Dôvodom je nukleárna rodina, ktorá sa odstrihla od širších príbuzenských vzťahov. *Konzervatívny denník Postoj*. Retrieved October 2, 2025, from <https://www.postoj.sk/106738/dovodom-je-nuklearna-rodina-ktora-sa-odstrihla-od-sirsich-pribuzenskych-vztahov>
- Rodina a kresťanské spoločenstvo. Príhovor Svätého Otca Benedikta XVI. pri otvorení cirkevného kongresu rímskej diecézy 6. júna 2005.* (2005). Retrieved October 2, 2025, from <http://www.rodina.kbs.sk/articles/File/B16%20Rodina%20jun%202005.pdf>
- Rodina je prvotná bunka spoločenského života. (n.d.). *Katechizmus katolíckej cirkvi*. Retrieved October 2, 2025, from <https://katechizmus.sk/kkc-2207>
- Searle, J. R. (1976). A classification of illocutionary acts. *Language in Society*, 5, 1–23. Retrieved October 2, 2025, from <https://doi.org/10.1017/S0047404500006837>
- Sipko, J. (2010). Jazyková prezentácia hodnôt. *Jazyk a kultúra*, 3. Retrieved October 2, 2025, from http://ff.unipo.sk/jak/3_2010/sipko.pdf
- Stefanović, M. (2012). *Jezička slika porodice u ruskom i srpskom jeziku*. Filozofski fakultet.
- Sväté Písmo. Katolícky preklad Starého a Nového zákona.* (2013). Spolok sv. Vojtecha. Ústavný zákon č. 460/1992 Zb. Retrieved October 2, 2025, from <https://www.zakony-preludi.sk/zz/1992-460>
- Valentová, I. (2016). Prechyľovanie priezvisk a jeho vývin na Slovensku. In *Jazykovedné štúdie. XXIII. Prechyľovanie: áno – nie* (pp. 11–23). Retrieved October 2, 2025, from https://www.juls.savba.sk/attachments/pub_js_33/js_33.pdf
- Vaňko, J. (2012). Hodnotenie a jazyk, jazyk a hodnotenie. In A. Bohunická (Ed.), *Jazykoveda v pohybe* (pp. 78–92). Univerzita Komenského.
- Vašečka, R. (2018, May 14). Čo v sebe naozaj ukrýva rodina? R-O-D-I-N-A. Aké slová by sa dali zložiť z týchto šiestich písmen? *Konzervatívny denník Postoj*. Retrieved October 2, 2025, from <https://blog.postoj.sk/33225/co-v-sebe-naozaj-ukryva-rodina>
- Vojtko, S. (2007). *Krátky náčrt teológie manželstva a rodiny Jána Pavla II.* Oto Németh. Zbierka zákonov. Zákon č. 36/2005 Z. z. o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov (Čl. 2). Retrieved October 2, 2025, from <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2005/36/>

Dictionaries and language corpora

- Budovičová, V., Buzássyová, K., Habovštiaková, K., Hayeková, O., Ivanová-Šalingová, M., Kajanová-Schulzová, O., Kočíš, F., Marsinová, Š., Michalus, Š., Peciar, Š., Pikorová, J., Pisárčiková, M., Slivková, V., Smiešková, E., Vragaš, Š. (Ed.). (1963). *Slovník slovenského jazyka: Vol. 3. P – R* [SS], III, 1963] Vydavateľstvo SAV.
- Chavez Villanueva, P. (2006). Heslo na rok 2006. V *Slovenský národný korpus – prim-10.0-public-sane* (V 2011). Jazykovedný ústav L. Štúra SAV. Retrieved October 2, 2025, from <https://korpus.sk>

- Doruľa, J., Kačala, J., Marsinová, M., Masár, I., Michalus, Š., Peciar, Š., Pisárčiková, M., Považaj, M., Slivková, V., Smiešková, E., Tibenská, E., & Urbančok, M. (Eds.). (2003). *Krátky slovník slovenského jazyka*. Veda.
- Druhá kniha Samuelova. (2003). In *Sväté Písmo Starého i Nového zákona*. Spolok svätého Vojtecha. Retrieved October 2, 2025, from <https://korpus.sk>
- Elektronický lexikón slovenského jazyka [SLEX99]. (n.d.). Retrieved October 2, 2025, from <http://www.slex.sk/index.asp>
- Encyclopaedia Beliana. (n.d.). Retrieved October 2, 2025, from <https://beliana.sav.sk/heslo/jazykova-rodina>
- Habovštiaková, K., & Krošláková, E. (1996). *Frazeologický slovník (Človek a príroda vo frazeológii)*. Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Ivanová-Šalingová, M. (1997). *Homonymický slovník*. SAMO – AAMM.
- Je potrebné meniť pohľad na svet a spoločnosť? (2020, February). Retrieved October 2, 2025, from <https://korpus.sk>
- Kniha Exodus. (2003). In *Sväté Písmo Starého i Nového zákona*. Spolok svätého Vojtecha. Retrieved October 2, 2025, from <https://korpus.sk>
- Kniha Genezis. (2003). In *Sväté Písmo Starého i Nového zákona*. Spolok svätého Vojtecha. Retrieved October 2, 2025, from <https://korpus.sk>
- Korpus katolíckeho prekladu Biblie bible-rkc-1.0. (2022). Retrieved October 2, 2025, from <https://korpus.sk/korpus-biblie-katolicky-preklad/>
- Králik, L. (2015). *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Veda, vydavateľstvo SAV.
- Machek, V. (1957). *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Československá akadémia vied.
- Pilsner, M. (2012). Bolo to z lásky 1. In *Slovenský národný korpus – prim-10.0-public-sane* (V 2011). Jazykovedný ústav L. Štúra SAV. Retrieved October 2, 2025, from <https://korpus.sk>
- Prešovský večerník. (1995). In *Slovenský národný korpus – prim-10.0-public-sane* (V 2011). Jazykovedný ústav L. Štúra SAV. Retrieved October 2, 2025, from <https://korpus.sk>
- Prvá kniha kroník. (2003). In *Sväté Písmo Starého i Nového zákona*. Spolok svätého Vojtecha. Retrieved October 2, 2025, from <https://korpus.sk>
- Slovenský národný korpus – prim-10.0-public-all. (2022). Jazykovedný ústav L. Štúra SAV. Retrieved October 2, 2025, from <https://korpus.sk>
- Slovenský národný korpus [TK KBS]. (2015, January). Retrieved October 2, 2025, from <https://korpus.sk>
- Slovenský národný korpus: prim-10.0-public-sane [SNK]. (2022). Jazykovedný ústav L. Štúra SAV. Retrieved October 2, 2025, from <https://bonito.korpus.sk/run.cgi/first?corpname=prim-10.0-public-sane&reload=1&iquery>
- Sokolová, M, Ološtiak, M., & Ivanová, M. (2012). *Slovník koreňových morfémy slovenčiny*. Prešovská univerzita.
- Synonymický slovník slovenčiny* [SSS 2000] (M. Pisárčiková, Ed.). Veda.
- Tvrď, P. (1933). *Slovenský frazeologický slovník*. Československá grafická únia.
- Verejne prístupné korpusy SNK. (n.d.). Retrieved October 2, 2025, from <https://korpus.sk/verejne-pristupne-korpusy-snk/>
- Zátarecký, A. P. (2011). *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia: Človek, jeho vek, pohlavie, rodina a domovina* (V. Studeničová, Digitalization). Retrieved October 2, 2025, from https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1441/Zaturecky_Slovenske-prislovia-porekadla-a-uslovia-Povaha-mrav-y-a-dusevne-prejav-y/2

The Axiological Concept of FAMILY in the Linguistic Awareness of Slovaks

This article aims to identify and describe the linguistic representations of the axiological concept of FAMILY. The author analyses the linguistic and cultural image of the Slovak family on the basis of lexicographic, textual and survey data. The study relies on the methodology of Jerzy Bartmiński, the founder of the Lublin ethnolinguistic school. In the process of research a combination of methods was used: the method of contextual analysis of lexical and semantic meaning, and the method of cognitive and semantic analysis of the text. In order to identify the cognitive parameters of the axiological concept of FAMILY, a survey of Slovak students was conducted as part of the study. The aim of the survey was to find out the attributes of a real family and the place of the concept among other higher reference values in modern society.

Keywords: concept; FAMILY; axiological; awareness; Slovaks

The Concept of *RODINA* (FAMILY) in the Czech Language

Lucie Saicová Římalová

The concept of *RODINA* (FAMILY) in the Czech language is a radially structured concept that represents a dynamic gestalt with structural, functional, and temporal dimensions. The major factor in the profiling of the concept is perspective: the concept can be seen differently from inside (from the point of view of its members) and from outside (as a social unit). The cognitive definition describes the family as a group of people whose members are united by genetic, “official” (e.g. by marriage), or emotional relationships. Positive emotional relationships seem to be important; the position of marriage is not so strong. The basic form of family in contemporary Czech is the “nuclear” family, consisting of parents (“mother” and “father”) and their children, and it is quite small. Children are typically seen as important, although having children can be regarded as an aspect that has both positive and negative sides. The family is structured horizontally (e.g. certain relationships are more important, e.g. relationships between parents and children; some relationships can be seen as potentially problematic, e.g. relationships between a person’s “original” and “new” family), vertically (a family can have a “head”, although this notion is disappearing), and temporally (e.g. into several successive families of which a given person is a member, or several generations of one family). A family has its boundaries, but these boundaries can change, as can the quality and strength of the bonds between the members. The family is a dynamic system in which the individual members have their place and functions and can influence each other. The main functions of the family seem to be emotional, supportive, and reproductive. The material function surfaces only in certain contexts. The boundaries of the concept are dynamic – new forms of families arise and their relation to the concept of a “typical” or “traditional” family is negotiated.

Keywords: *RODINA* (FAMILY); Czech language; nuclear family; positive relationships between family members; horizontal family structure; vertical family structure; boundaries of the family; family functions

1. Introduction

FAMILY is a key concept in many cultures. Sociologists and psychologists typically see the family as a crucial small social group of people and emphasize its many different aspects and functions (e.g. Sobotková, 2009; Sekera, 2010, pp. 8–11; Šulová, 1998): a shared history and contemporary reality; common future expectations; procreation; the socialization and care of children; economic functions, and so on. In this article, I analyse the concept of *RODINA* (FAMILY) in Czech and attempt to capture how modern-day speakers of the language understand it. Research into the concept of FAMILY within Czech linguistics has not been very extensive and there has not been a thorough cognitive analysis of this concept in the Czech language and culture yet.

2. The “Czech Family” and the “Traditional Family” in the Context of Scientific Research

The “Czech family” has undergone important changes during the last three centuries. The nineteenth-century family is especially important for our research as the modern stereotype of the “traditional” family is rooted in images of a “typical” middle-class urban family from this period (e.g. Lenderová, 2016). Lenderová (2016, esp. 72–129) reminds us that during the eighteenth and nineteenth centuries, marriages were often negotiated by the parents, but as the nineteenth century progressed, “love” played a gradually more important role. The age difference between partners was higher then than it is today, and many factors – social, religious, even political or nationalistic (Lenderová, 2016, p. 78) – restricted the choice of partner. The man was seen as the dominant partner, sexual activity was legal only within marriage, child mortality was high, divorce was almost impossible, and everyday life was more strongly influenced by religion. Relationships between family members were more formal, and emotions were not expressed so readily as they are today (Lenderová & Rýdl, 2006). Children were brought up in an authoritarian manner and had to pay respect to their parents, especially their fathers (such respect in fact continued long into the twentieth century;

Lenderová et al., 2009, p. 149). Boys and girls were often treated differently. The life of rural families (cf. Habartová & Holubová, 2011) was influenced by working on the land and with animals, and by a stronger sense of tradition. The smaller and more local communities exercised greater control over people's lives.

During the nineteenth century, several important changes took place: private and public spheres of activity became separated (Lenderová, 2016, p. 123); "motherhood" became increasingly important, almost "sacred" (Lenderová, 2016, p. 107); and the hierarchy of functions of the family changed. The emotional function (possibly the core contemporary function) became more important, probably as a consequence of families becoming smaller, with fewer children. The reproductive function remained constant, but other functions (economic, social, educational, etc.) became weaker (Lenderová et al., 2009, p. 164) and were partly taken over by institutions outside the family (e.g. schools or the army; Lenderová et al., 2009, p. 158).

The "Czech family" has also undergone important changes in the second half of the twentieth century, and especially since 1989. Možný (2011, p. 275) states that the original concept of a family united by its hereditary "material" background (house, fields, etc.) has given way to a process in which the family is created as a new unit in every generation. Several general trends in the contemporary family have been noted (cf. e.g. Hasmanová Marhánková & Kreidl, 2012; Možný, 2011, pp. 257–288; Šulová, 1998; Tuček, 2000): people are getting married and having children later in life; families are becoming smaller (a "nuclear" family typically consists of parents and dependent children, and sometimes grandparents; the number of children in a family has been falling; Možný, 2011); the number of single-parent families and families based on relationships other than marriage is growing, as is the number of people who are divorced, who live alone or do not have children. Family stability seems to be decreasing (cf. Možný, 2011, pp. 257–288; Sekera, 2010), and a "crisis in the family" is now being discussed (e.g. Možný, 2006).

The concept of FAMILY becomes more varied as new forms, or formats, of family arise (cf. the so-called patchwork families, with children from several successive relationships, or families with same-

sex partners).¹ The roles of men and women in the family are also changing. The traditionally strict division of labour between roles and functions within families is changing to more variable configurations. In many families, both partners go out to work (e.g. Maříková, 2012). Some factors seem to be quite stable, however, such as the homogeneity of educational backgrounds within marriages (e.g. Tuček, 2000), the tendency for men to be older than women, and the tendency to get married and have children when the partners become economically stable (cf. Hasmanová Marhánková & Kreidl, 2012).

Many of the factors mentioned above could have influenced how modern-day Czech speakers understand the concept of *RODINA* (FAMILY). Using the above described research, I also offer a working description of the “traditional family” as it was constituted sometime during the eighteenth and nineteenth centuries, and which can serve as the basis of a contemporary understanding of the concept: The “traditional” family consists, typically, of a husband and wife who are married and have children; all of their offspring were conceived and born within wedlock. The grandparents are seen as significant members of this family. Male and female employment roles are distinct: men work “out in the world” and earn a living; women take care of the household and the children; there is also a division of labour, “male” and “female” roles, in the household.² Family members are united by mutual respect (and ideally love) and take care of each other in accordance with their roles.

Some aspects of the concept of FAMILY have been studied within the Czech linguistics as well, but the research is relatively scarce³ and was not necessarily conducted using the framework of cognitive linguistics. What comes close to our research topic is the analysis of the “lexical trace” and “textual nets” of the concept of *RODINA* in Haviger, Havigerová, and Loudová (2014); I see their study as complementary to my research among students from universities in Prague (see Sec-

¹ Cf. the similarly increasing complexity of the concept of MOTHER (Lakoff, 1987).

² Cf., for example, Christou (2020) for the traditional image of the woman and her roles in Czech culture.

³ For example, Drengubáková (2012); Nováková (2008); Stašová (2008); Janovec (2017).

tion 5 below). The authors used electronic questionnaires distributed among pedagogy students at the University of Hradec Králové and asked the participants to explain the concept of FAMILY as if to somebody who had not heard it before (Haviger et al., 2014, p. 45). The authors identified the following associations for the word *rodina* ‘family’ (Haviger et al., 2014, pp. 65–70), expressed in various ways: “family circle”; “ties”; “inside and outside”; “altruism”; “material protection”; “support”; “sincerity”; “rightness and rules”; “trust”; “time”. The most universal lexeme connected with the family in the material analysed was *spolu* ‘together’, along with the related words *společný*, *společně* ‘mutual, mutually, common, shared’ (Haviger et al., 2014, p. 96).

3. Data and Methods

In accordance with the methodology of the EUROJOS project, my research presented in this article applies the framework of cognitive ethnolinguistics and linguistic worldview (image of the world) and is based on three types of data: systemic, empirical, and textual. Systemic data (Section 4) were collected from current Czech language dictionaries, selected nineteenth-century dictionaries, etymological dictionaries, collections of phraseology, and essays. Empirical data (Section 5) were obtained using a questionnaire distributed among students from Charles University, Prague, and the Czech Technical University, also in Prague. Textual data (Section 6) were retrieved from selected Czech language corpora and selected textual genres, such as literary and journalistic texts.

4. Systemic Data

There are several lexical exponents of the concept of FAMILY in Czech. The basic one is the noun *rodina* (and its derivatives). Other lexical units and their derivatives are less central (*rod* ‘kin’, *příbuzný* ‘relative’ or ‘a relative’; *příbuzenstvo* ‘relatives’, *příbuzní* ‘relatives’), or even marginal (*přízeň* ‘favour’ or ‘relatives’, *být spřízněn* ‘to be related’).

Dictionaries of contemporary Czech (Filipec et al., 2012, p. 354; Havránek et al., 1966, p. 66; Hujer et al., 1944–1948, pp. 729–730) de-

scribe the noun *rodina* ‘family’ as polysemous, and having between three and five meanings. The first meaning is always ‘a group of parents and children’, but each dictionary adds other features, mostly related to the stereotype of the “traditional” family (see Section 2). The older dictionary, Hujer et al. (1944–1948), adds ‘typically living together’. Filipec et al. (2012) and Havránek et al. (1966) both state that the family is a ‘basic social unit’ and specify that the group consists of ‘a pair of husband and wife’ with children. All dictionaries also cover the meaning ‘offspring’, the situation of having or expecting a child (*mít rodinu* ‘to have a family’, *čekat rodinu* ‘to await a family’), and the meaning ‘relatives’. Hujer et al. (1944–1948) and Havránek et al. (1966) mention several other meanings, but some of these are marked as slightly older or expressive. The dictionaries also list examples related to the meaning ‘household’ (e.g. *vyučoval v bohatých rodinách* ‘he was teaching in rich families’; Havránek et al., 1966, p. 66), and some important idiomatic expressions: *hlava rodiny* ‘head of the family’, which conceptualizes a certain hierarchy of family members; *založit rodinu* ‘to “found” a family’ or *(vy)budovat (si) rodinu* ‘to build a family (for oneself)’, which associate the family metaphorically with, for example, a building; and *být z dobré rodiny* ‘to be from a good family’ – explained as ‘organized, rich, socially important’ (Havránek et al., 1966, p. 66), which implies what is (was) considered to be “good” with respect to a family. (For more phraseology, see Section 4 below.) The dictionary of neologisms (Martincová et al., 2004) also lists an extension: ‘family as a group of institutions’ (e.g. banks).

Older (nineteenth-century) dictionaries describe an even richer polysemy of the lexeme, which may indicate that the meaning has narrowed since that time (cf. e.g. Jungmann, 1837/1990 or Kott, 1882, p. 82). Kott (1882, p. 82) includes not only parents and children, but also (a) parents, children, and relatives who live with them; (b) all people living under one family “head”, including, for example, servants; (c) all descendants of the same parents; and (d) all from one *kmen* ‘stem, kin’.⁴ Idioms which describe the family in spatial terms

⁴ Older dictionaries also include the meaning *Svatá rodina* ‘Holy Family’.

(*rozšířená rodina* “wide family”) or as a living being (*ta rodina tak brzo nevymře* ‘that family will not die out that soon’) are also included.

Etymological dictionaries and essays relate the word *rodina* to *rod* ‘kin’ and to such (Old Slavic, or even Indo-European) meanings as ‘giving birth’ (Machek, 1957, p. 420), ‘related’, and ‘origin’ (Rejzek, 2001, p. 542). Scholars disagree concerning the possible relation to the Indo-European ‘grow’ (cf. Rejzek, 2001, p. 542; Machek, 1957, p. 420). The stem is common to Slavic languages, but the expression for ‘family’ itself varies (Kopečný, 1985/2009, pp. 11–15). Němec et al. (1986, p. 411) state that *rodina* refers to a smaller unit of a larger whole, *rod*, and Kuchař et al. (1972, pp. 188–190) suggest that it is a term for the more abstract, collective concept of ‘relatives’.

Kuchař et al. (1972, pp. 188–190) show that there are differences between Czech regions: in some regions (mainly Czech, in the narrower sense of Bohemian), the word *rodina* is used for ‘family’, and *přítel* for a ‘friend’. Other regions (mainly Moravian) use the forms *přízeň* (‘favour’ or ‘relatives’), *přátelství*, *přátelstvo*, *přátelé*, *přátelina* (all related to ‘friend’ or ‘friendship’) for the notion of ‘family’.⁵ The word *přítel* (and *přízeň*) can thus have two different meanings, depending on the region. The situation is further complicated by the use of the word *příbuzný* ‘related’, ‘a relative’, associated with *připojený* ‘connected’ or *přivázaný* ‘bound’ (e.g. by marriage).

The word *rodina* is subject to various **word-formation processes**, especially derivation, and less frequently composition. The diminutives of the word are, for example, *rodinka* (used relatively frequently, but sometimes in slightly different contexts from *rodina* – see Section 6 below) and the less frequent *rodinečka*. The derived adjective is *rodinný*. The word *rodina* is derivationally related to the word *rod* ‘kin’, which is also polysemous (see above); the adjective related to *rod* is *rodový*.

The root *-rod-* is very productive and represents the centre of a large family of derived words. For example, the verb *rodit* ‘to give birth’ can combine with many morphemes (especially prefixes, e.g.

⁵ The word *přítel* is related to the verb *přáti* ‘to wish’, which in Indo-European is connected to two meanings – ‘one’s own’ and ‘nice’ (Kuchař et al., 1972, pp. 188–190).

narodit se ‘to be born’, *porodit* ‘to give birth’, *zrodit (se)* ‘to be born’, *urodit se* ‘to produce (e.g. fruit and vegetables)’, *odrodit se* ‘to estrange oneself’, but also other types, e.g. *rodný* ‘native’, *rodič* ‘parent’, *prarodič* ‘grandparent’, *rodičovský* ‘parental’, *rodička* ‘mother; a woman giving birth to a child’, *rozený* ‘born’), and its derivatives themselves can produce rich chains of other related words, especially nouns and adjectives. *Rod-* may also form the first part of compounds (e.g. *rodopisný* ‘genealogical’, *rodokmen* ‘family tree’). Some expressions for family members are derivationally related to *-rod-* (e.g. *rodiče* ‘parents’, *prarodiče* ‘grandparents’, *sourozenec* ‘sibling’, *prvorozený* ‘first-born’).

Paradigmatic relationships associated with the word for “family” are summarized in thesaurus-style entries in Klégr (2007, pp. 31, 62–63, 107, 331), who offers rich lists of words and word combinations referring to groups of people, relations within a family, family members, various types of families (often hyponyms of the word *rodina*), and various qualities of the interpersonal relations. Klégr’s lists of synonyms and related expressions demonstrate a rich vocabulary related to the concept semantically (e.g. synonyms, hyponyms, hyperonyms) or via its extralinguistic content (e.g. expressions for various family members or relations).

Synonyms of the basic lexical exponent *rodina* reflect various aspects of the meaning of the word and depend on context, for example:

- (a) the family as a group of closely related people seen (typically) from a synchronic point of view: *rodinka*, *domácnost* ‘household’ (often in sociological or journalistic contexts), *příbuzní*, *příbuzenstvo* (both meaning ‘relatives’, typically with reference to more distant relatives), *my* ‘we’, *naši* ‘ours’ (typically with reference to ‘my, our parents’), *doma* ‘at home’, *domov* ‘home’; metonymies *dům* ‘house’ (cf. Vaňková, 2015, pp. 131–133), *rodný dům* ‘ancestral, native house’, *rodná střecha* ‘ancestral, native roof’ or *hnízdo* ‘nest’, *rodné hnízdo* ‘childhood home’, lit. ‘ancestral, native nest’; expressive expressions *smečka* ‘pack’, *klan* ‘clan’, *tlupa* ‘gang’;
- (b) the family as a group of closely related people seen (typically) from a diachronic point of view as a succession of generations: *rod* ‘kin’, *pokolení* ‘generation’ (*příbuzní* ‘relatives’ and other terms mentioned above are often used);

- (c) the family as a larger, more “general” group (*národ* ‘nation’, *kmen* ‘tribe’) or a group of people who are not relatives but do share something (e.g. positive relationships, occupation, hobbies, religion): *přátelé* ‘friends’, *kamarádi* ‘friends’, *parta* ‘group, gang’, *kolektiv* ‘collective’, *mužstvo* ‘team’, *spolupracovníci* ‘collaborators’, *spolužáci* ‘schoolmates’, *kolegové* ‘colleagues’, *členové* ‘members’, *společenství* ‘community’, *bratři a sestry* ‘brothers and sisters’, *spolubratři* ‘fellow brothers’, *rodina* ‘family’ (as a religious group), *skupina* ‘group’, *škola* ‘school’ (e.g. scientific);
- (d) the family as a group of animals: *smečka* ‘pack’, *hejno* ‘flock’;
- (e) the family as a group of entities which are similar to each other (e.g. *rodina jazyková* ‘language family’): *skupina* ‘group’, *druh* ‘kind’, *rod* ‘kin’.

Rodina does not typically form antonymous relationships, but we can see **antonyms** in certain contexts that stress selected aspects of the concept, for example:

- (a) a group of people versus an isolated individual: *být sám* ‘to be alone’, *osamělý* ‘lonely’, *být single* ‘to be single’, *domácnost jednotlivců* ‘household of individuals’, etc.;
- (b) a group of people who know each other, as opposed to strangers: *cizí* ‘foreign, strange’, *cizí lidé* ‘foreign people, strange people’, *cizinci* ‘foreigners, strangers’, *oni* ‘they’, and so on; cf. *bydlet v rodinách* ‘to live/stay in a homestay’ (lit. ‘to live in families’) versus *bydlet v hotelu* ‘to live/stay in a hotel’.
- (c) a group bound by positive relationships in contrast to people who are hostile to one another: *nepřátelé* ‘enemies’, *protivníci* ‘opponents’;
- (d) a group bound by some relationships versus a relationally “neutral” group such as *skupina* ‘group’;
- (e) a “typical” family (*typická, tradiční rodina* ‘typical, traditional family’) versus other, less typical or less traditional types: *moderní rodina* ‘modern family’, *patchworková rodina* ‘patchwork family’, etc.;
- (f) home or private life versus work, public life or school: *práce* ‘work’, *zaměstnání* ‘employment’, *kariéra* ‘career’, *škola* ‘school’, etc.

In some contexts, word combinations with the **adjective** *rodinný* ‘family’ trigger other antonymic relationships, cf. types of buildings (*rodinný dům* ‘family house’ versus *byt* ‘flat’ or other types of buildings such as *panelák* ‘panel house’, *bytový dům* ‘apartment house’,

čínžák ‘tenement building’); tickets (*rodinná vstupenka* ‘family ticket’ versus *jednotlivá/skupinová vstupenka* ‘single/group ticket’); a film or other entertainment (*rodinný film* ‘family film’ versus *pro dospělé* ‘for adults’, etc.); a package (*rodinné balení* ‘family package’, typically synonymous with large, versus *malé* ‘small’, *běžné* ‘common’).

The **hyperonyms** cover various larger groups of people, e.g. *skupina* ‘group’, *národ* ‘nation’, *lidstvo* ‘mankind’.

The **hyponyms** refer to various subtypes of families; today, this part of the concept is undergoing extensive changes: cf. *typická rodina* ‘typical family’, *stejnopohlavní* ‘same-sex’, *patchworková* ‘patchwork’ or *sešívaná* ‘sewn’.

The material in dictionary entries also reveals some other aspects concerning the conceptualization of “family”. It covers selected **metaphors**, such as: THE FAMILY IS A CIRCLE (*rodinný kruh* ‘family circle’), THE FAMILY IS A LINE (*linie předků* ‘ancestry line’, *příbuzenská linie* ‘kinship line’), THE FAMILY IS A TREE (with roots, trunk and branches, living and growing, e.g. *rodokmen* ‘family tree’, lit. ‘family trunk’, *ratolest* ‘offspring’, lit. ‘branch’, *výhonek/haluze rodu* ‘offspring of the family’, lit. ‘branch, twig’). Family can have a spatial dimension and is typically two-dimensional (e.g. *širší* ‘wider’, *úzký* ‘narrow’), where the closer a person is to the centre, the more important he or she is (*nejúžší rodinný kruh* ‘the narrowest family circle’, *širší rodina* ‘wider family’, *vzdálení příbuzní* ‘distant relatives’, *přímý potomek* ‘direct descendant’). Family can have borders (e.g. *rodinný kruh* ‘family circle’), can be oriented towards two “sides”: the husband’s versus the wife’s or the father’s versus the mother’s (*příbuzný z manželovy/manželčiny strany* ‘relative on the husband’s/wife’s side’, *po otci* ‘on/from the father’s side’, *po matce* ‘on/from the mother’s side’), “male” versus “female” (*po meči* ‘male’, lit. ‘by sword’, *po přeslici* ‘female’, lit. ‘by spindle’); related by blood versus by other “bonds”, for example, marriage (*přivdaný* ‘related by marriage’, used about women, *příženěný* ‘related by marriage’, used about men; *vlastní* ‘own’, *nevlastní* ‘step-relative’; *biologický* ‘biological’, *adoptovaný* ‘adopted’; etc.). “Family” can be oriented in time, from the past to the present or the future (e.g. *předkové* ‘ancestors’, *nástupce* ‘successor’) and organized in generations (e.g. *rodiče* ‘parents’, *prarodiče* ‘grand-

parents'; *dědit z pokolení na pokolení* 'to inherit from generation to generation'). There is also a certain notion of completeness (cf. *neúplná rodina* 'incomplete family'). Blood shared by the members is an important element of the concept (*pokrevní příbuzní/spřízněnost* 'related by blood', *vlastní krev* 'one's own blood'). The reproductive aspect of family can be conceptualized as growing from a seed or bearing fruit (*sémě, símě*, both meaning 'seed', *plod lásky* 'fruit of love'). A house or a nest may stand for family (e.g. *dům* 'house'; *rodné hnízdo* 'childhood home', lit. 'ancestral, native nest', *vylétět z hnízda* 'to become independent from parents', lit. 'to fly out of the nest').

The **phraseology**⁶ often depicts the family according to its traditional understanding, which is similar to the folk literature (see Section 6 below). The phraseology repeatedly reflects several key topics: membership of a family (e.g. *být jedna krev / jedné krve* 'to be of one blood'); originating from a certain type of family (e.g. *mít modrou krev* 'to have blue blood'; *být z dobré/lepší rodiny* 'to be from a good/better family'); or the importance of (especially genetic) relationships between family members (e.g. *krev není voda* 'blood is not water'; *vlastní krev* 'related by blood', lit. 'one's own blood'). Some relationships within the family are seen as important and positive (e.g. the relationship of the mother to her children: *dítě špiní a dere, matka šije a pere*, lit. 'the child soils and tears, the mother sews and washes'), some as potentially risky and often causing problems (e.g. the relationship of a stepmother to stepchildren: *kolik vran bílých, tolik macech dobrých* 'good stepmothers are extremely rare or non-existent', lit. 'how many white crows, so many good stepmothers'). And many idioms concern children: children often resemble their parents (e.g. *jablko nepadá daleko od stromu* 'the apple does not fall far from the tree'; *jaký otec, taký syn* 'like father, like son'); bringing up children can be difficult (cf. idioms concerning methods of how to do it: *kam strom ohýbáš, tam roste*, lit. 'where you bend the tree, there it grows'; some idioms "recommend" strictness and physical punishment, some are against it: *metla vyháň děti zpekla*, lit. 'a whip drives the children out of hell' versus *bitím se podaří jednoho čerta vyhna-*

⁶ The analysis was carried out on idioms from Zaorálek (1996); Flajšhans (1913/2013); Čermák et al. (1983), (1984), (1988); Čelakovský (1851/1949).

ti, a deset jiných vehnati, lit. ‘beating can drive away one devil, but brings in ten others’); older children can be more problematic (e.g. *malé děti malá starost, velké děti velká starost*, lit. ‘small children, small worries, big children, big worries’); adult children sometimes abandon their old parents (*chudá matka spíše sedm dětí vychová, než sedmero dětí jednu matku vyživí*, lit. ‘one poor mother raises seven children rather than seven children support one mother’). Some idioms reflect the structure of a family (e.g. *hlava rodiny* ‘head of the family’; *v kruhu rodiny* ‘in family circle’; *výhonek rodu* ‘offspring, branch of the family’; see below). Several idioms are based on the metonymy house or part of a house for family (*domácí krb* ‘home hearth’, *rodný krov* ‘native roof’).

5. Empirically Obtained Data

The empirical part of the research was conducted using a questionnaire distributed among university students in Prague. The results of the empirical study have been published in detail in Saicová Římalová (2021), and the advantages and limits of the methodology applied have been described in Saicová Římalová (2018). Here, I present a short summary of the main findings.

The data were collected between April and June 2017 among students from Charles University (the Faculty of Arts and the Faculty of Mathematics and Physics) and the Czech Technical University. Data from 100 questionnaires were analysed: 50 questionnaires from humanities students (7 men, 43 women) and 50 from science students (38 men, 12 women). The gender distribution in the humanities and science groups was not balanced but reflects the general gender distribution in these fields in the Czech Republic. The average age of the participants was 20 years and 5.5 months (the youngest participants were 19 years old, the oldest one was 26).

The main question in the questionnaire was an open question oriented towards how the participants understood the concept of FAMILY.⁷ It was followed by six sentences which had gaps or which

⁷ The original question was *Co je podle Vás rodina? Co je její podstatou?* ‘What does family mean to you? What is the essence of family?’

were open ended for the participants to fill in. The main open question encouraged the participants to describe their personal understanding of the concept of FAMILY, and the fill-in tasks aimed to identify various associations connected with the given stimuli (see below).

The answers to the main question were rich in information and contained many features, connotations, and other aspects of participants' understanding of the concept. Approximately 160 original features or associations were coded and classified into more general notions related to, for example, the structure, functions or various features of a family. Many participants, especially from the humanities group, included several features (frequently 5–8; the maximum was 14). This may indicate the importance of the concept to the participants and their structured and individually varied understanding of it.

In the main question, the participants frequently defined family as a group of people (this appeared explicitly in 49 answers); only one of them mentioned that the family can be a group of animals. They used the form of a descriptive definition or enumerated family members and almost always described relationships between them. Table 1 summarizes family members mentioned by the participants. (The number of answers and percentages in Table 1 do not sum to 100, because some participants defined family in a different way. For more details and examples see Saicová Římalová, 2021, pp. 18–19.)

Table 1. Family as a group of people: members of the family

Family members mentioned in the answer	Number of answers	Percentage
Parents	30	30%
Children	22	22%
Grandparents	3	3%
Siblings	2	2%
Other relatives	4	4%
Friends	4	4%
A pet	1	1%

Source: the author's own work

Parents seem to be the most important generation, followed by the generation of children. The most frequent combination of family

members was two parents plus children or at least one parent and a child or children, but explicit statements about having and bringing up children were not frequent in spontaneous open answers (this is in contrast with the fill-in tasks, see below). Two persons explicitly stated that family can be formed by either a man and a woman, a man and a man, or a woman and a woman. The results correspond to the notion of small, “nuclear” family, as it is described in scientific literature (see Section 2).

The relationships between the members of a family were most frequently described in terms of quality, and they were described positively. Some participants stated that the members can be united by genetic relations (*pokrevní* ‘by blood’) and/or by law (by marriage), others talked about genetic relationships, partnership, or emotional relationships. Many participants mentioned only emotional relationships of various types. The types of relationships are summarized in Table 2. (The number of answers and percentages in Table 2 do not sum to 100, because some participants listed several possible types of relationships. For more details and examples see Saicová Římalová, 2021, pp. 19–21.)

Table 2. Relationships between family members

Type of relationship mentioned in the answer	Number of answers	Percentage
Genetic, “by blood”	27	27%
Marriage	12	12%
Partnership	2	2%
Emotional relationships:		
Love	27	27%
<i>Důvěra</i> ‘trust’	18	18%
<i>Mít rád</i> ‘to like’	17	17%
<i>Pochopení</i> ‘understanding’	16	16%
<i>Soudržnost</i> ‘cohesion’	16	16%
Respect	8	8%
Emotional	5	5%
Other (strong, good, special, close, voluntary, friendly, etc.)	16	16%

Source: the author’s own work

Love is probably the most prominent type of relationship, which corresponds to scientific descriptions of increasing importance of emotional function of the family (see Section 2). We could also ask about the extent to which love is related to participants' ideals and to being young adults. Marriage was typically not seen as necessary: it appeared (often implicitly) in 12 answers, but these results are slightly contradicted by answers to the fill-in tasks (see below).

Another important component of the definitions was “help”, “safe background”, “unity”, and “sharing” (cf. Haviger et al., 2014). The participants repeatedly stated that members of a family help and support each other and that they share something: most frequently a household (cf. characteristics such as: live together; live together or meet each other often; live together their whole life; want to be together), but also more abstract entities such as life, time, experience, emotions, and so on. They also mentioned other related concepts, such as communication. The results are summarized in Table 3. (The number of answers and percentages in Table 3 do not sum to 100, because some answers did not contain any feature and some participants listed several features. For more details and examples see Saicová Římalová, 2021, pp. 21–22.)

Table 3. Other important features of the family

Features of the family mentioned in the answer	Number of answers	Percentage
Help, mutual support	50	50%
Background, safety	37	37%
<i>Sdílení</i> ‘sharing’	29	29%
Communication	10	10%
Other answers (honesty, forgiveness, unselfishness, willingness, keeping traditions, loyalty, etc.)	Each feature in one answer only	–

Source: the author's own work

As far as other aspects of family are concerned, the higher level of abstraction when family is seen as a unit of something appeared in 9 answers. Individual answers state that family is “the basis of everything”, “the basic unit of the contemporary world”, or “the ba-

sis of the state”, which is an idiom that already existed in the nineteenth century (cf. Lenderová, 2016). The participants included interesting individual comments, for example: “a family is like a firm, or a horde of animals”; “each member has a role in the family”; “no family is ideal”; “family can be something different for each individual depending on the context”. One participant commented on the distribution of roles within a family and saw the father as slightly more dominant.

The answers to the fill-in questions added some other information, often not mentioned spontaneously by the participants (e.g. the relationship between marriage and family), or sometimes offered a different perspective on the concept. For example, children appear to be a more important or even necessary component of the family, which is in contrast to results obtained from the main open question. (The results are discussed in detail in Saicová Římalová 2021, pp. 24–29.)

The fill-in tasks highlighted relations, especially positive, as the key feature of family. The most frequently noted aspect was love, followed by (less frequently mentioned) understanding, respect, tolerance, and trust. The initiating moment when a family begins seems to be strongly associated with having or planning to have children. Some forms of the legal joining of partners were mentioned as well, but positive emotional relationships were again more frequent. Sharing life, and especially living together, were listed as well. The most frequent answer related to the end of a family concerned the death of all or certain family members. Another significant response was the end of the relationships, either formal (divorce, “breaking up”), or emotional, which was again more frequent. Some participants named the end of family functions. Four participants stated that “family lasts forever”.

Fill-in tasks related to the concept of the “traditional family”, and the relationship between family, marriage, and children revealed that “a typical family” was associated mainly with children and the form of a “nuclear” family: the most frequent combination of family members was parents (or husband and wife) and children. If the size of the family was mentioned, the most frequent number of family members was four, and the number of children was one, two or

three. Marriage and family were seen either as something mutually related, belonging to each other, or even equal, or as almost unrelated or not necessary for each other. Only one answer added a registered partnership.⁸ On the other hand, variations on the contemporary stereotype were dog as a member of the family (in 3 answers), and selected shared activities typical of Czech culture, such as common celebrations and feasts, summer outings, and having lunch together on Sundays. The division of roles between men and women did not appear at all. Some participants mentioned the non-existence of or crisis in the “typical family”.

The empirical data indicate that the young participants see the emotional function and positive emotional relationships (especially love) as crucial aspects of family. Sharing one’s life with other members and supporting each other are also important. The relatively small nuclear family seems to be the core model. The answers were also oriented towards the present (probably because of participants’ experience with their “original” family) or the future (finding a partner and creating “one’s own” family). The past (e.g. the history of the family and past generations) was very rarely mentioned. Only some features traditionally ascribed to the “typical” or “traditional” family seem to be active. Children seem to be especially important (they are, for example, seen as the main factor that determines when a family begins its existence), while marriage is seen as important only by some participants, and the economic functions of family are mentioned only implicitly.

6. Textual Data

Several types of textual data were analysed: data from corpora and the image of family in selected literary and journalistic texts. The analysis focused on collocations, associations, and different conceptualizations of family, including the notion of the “traditional” or “typical” family.

⁸ The term was used for officially institutionalized partnership of same-sex couples in Czech law until 31 December 2024. Since 2025, the official term is *partnerství* ‘partnership’ (retrieved September 14, 2025 from <https://mv.gov.cz/clanek/obcan-naurade-82997.aspx?q=Y2hudW09NQ%3d%3d>).

The analysis of **collocations** and **associations** was carried out on data available in SYN2015 (Křen et al., 2015), a representative corpus of contemporary written Czech, which consists of equal portions of published journalistic, literary, and scientific texts. I concentrated on the use of the words (lemmas) *rodina* and *rodinka* (samples of 250 randomly chosen instances of each unit) and on selected contexts with the lemma *rodina* (contexts with the conjunctions *a* ‘and’, *ale* ‘but’, and with selected modifications, such as *naše* ‘our’, *běžná* ‘common’, *správná* ‘correct’, *současná* ‘contemporary’, or *tradiční* ‘traditional’).

Rodina depicted a group of relatives, which can be of any size (e.g. parents and children; parents, children, and other relatives; relatives of the speaker; a spouse and children; children; previous generations). It also referred to groups of animals. Other meanings were rare. The most frequent modifications were various forms of pronouns (esp. possessive), the numeral or pronoun *jedna* ‘one’, and adjectives such as *celý* ‘whole’, *vlastní* ‘one’s own’, *královský* ‘royal’, *židovský* ‘Jewish’, *širší* ‘wider’, *bohatý* ‘rich’, *mladý* ‘young’, *nový* ‘new’, *velký* ‘big’; nouns such as *hlava* ‘head’, *otec* ‘father’, *ekonomie* ‘economy’, *podpora* ‘support’; and the adverb *pohromadě* ‘together’. The most frequent verbs in the context of the word *rodina* were *založit* ‘to found’, *být* ‘to be’, *žít* ‘to live’, *mít/nemít* ‘to have / to have not’, *přestěhovat* ‘to move’, *bydlet* ‘to inhabit, live’, *zůstat* ‘to stay’, *vlastnit* ‘to own’.

The diminutive *rodinka* denoted a group of related people (parents) with (dependent) children, often with some emotional (typically positive) colouring (*velmi příjemný výlet s rodinkou* ‘a very pleasant trip with the family’; *mladá rodinka, muž, žena, dvě děti* ‘a young family comprising a man, woman, and two children’), but irony is also possible. *Rodinka* also referred to a group of animals or birds (and probably more often than the neutral word *rodina*). The most frequent modifications of the word *rodinka* were, for example, the adjectives *normální* ‘normal’, *šťastná* ‘happy’, *celá* ‘whole’, *moderní* ‘modern’, *spokojená* ‘content’, and *zvláštní* ‘strange’.

The contexts *x and family* or *family and x* showed that the word *rodina* frequently combined with notions that are seen as quite similar in the given context (e.g. *přátelé, kamarádi* ‘friends’, *domov* ‘home’, *příbuzní* ‘relatives’, *děti* ‘children’, *soukromí* ‘privacy’, *spo-*

lupracovníci ‘colleagues’) or closely connected in reality, but sometimes in conflict (*škola* ‘school’, *zaměstnání, práce* ‘work’).

The context with the conjunction “but” showed that *rodina* could be contrasted with, for example, work, success, friends (family was often given greater value). It also revealed an opposition between an individual and the rest of his or her family (*ho chtěla nechat v porodnici k adopci, ale rodina ji přemluvila, ať si ho nechá* ‘she wanted to leave him in the hospital for adoption, but the family persuaded her to keep him’).

The context with various modifications of the noun *rodina* revealed some aspects of the corresponding **stereotypes**: for example, the “traditional”, “typical”, “normal” or “real” family forms an independent unit, is “functional”, its members share certain activities (e.g. live together, celebrate Christmas together). “Common” with respect to family means “behaving typically”, but also “average” as far as economic income is concerned. A “rural” family should have many members. The contexts with words such as “traditional” or “modern” showed that the speaker’s understanding of family might be constructed in opposition to the “traditional” stereotype (e.g. *svatbu nechystáme, jsme moderní rodina, na vnouče se ale moc těšíme* ‘we are not planning a wedding, we are a modern family, but we are really looking forward to a grandchild’). The “traditional” family was repeatedly described as being in crisis, falling apart, being different from contemporary praxis. The stereotypical features of the “traditional” family were, for example, a larger number of members in several generations; a clear division of male and female roles and the roles of individual generations; married parents with their own children; something that existed a long time ago (*jako za dávných časů tradiční rodiny* ‘like during the old times of the traditional family’).

The images of family reconstructed from the SYN2015 corpus cover, for example, the following **metaphors**:

- (a) THE FAMILY IS A WHOLE, FAMILY IS A SYSTEM: family is a system that has parts. These parts are somehow united (e.g. *naše rodina vždycky hodně držela pohromadě* ‘our family always stuck together’). The whole can be influenced – but also divided, broken, destroyed – by various intrinsic or extrinsic factors (e.g. *naše*

rodina se semkla v neštěstí ‘our family grew closer in bad times’; *rozbít rodinu* or *zničit rodinu* ‘to destroy’ or ‘break up a family’). Parts of family can be added (*přijatý do rodiny* ‘accepted into a family’; *je tu nový člen rodiny* ‘there is a new family member’) and they are organized, often hierarchically (*jako prvorozený syn měl v rodině vždy zvláštní postavení* ‘as the first-born son, he always had a special position in the family’; *rodiny, v jejichž čele stojí osamělé ženy* ‘families led by lone women’). There is “inside” and “outside” the whole (THE FAMILY IS A CONTAINER, cf. expressions with prepositions such as *v*, *do*, *z*, associated with the meanings ‘in’, ‘into’, ‘from’). The whole system functions together (*fungovali jako opravdová rodina* ‘they functioned as a real family’).

- (b) THE FAMILY IS A TREE: it can have roots, branches and grow new branches (e.g. *v kraji má naše rodina kořeny již po celé generace* ‘our family has had its roots in the region for whole generations’; *naše rodina se za ta léta hodně rozrostla* ‘our family has grown a lot wider during the years’).
- (c) THE FAMILY IS A LIVING BEING: it can have various features of a living creature, such as its own will, feelings, strength, beauty; it can fall ill; it has an origin; it can own something; and so on (e.g. *naše rodina je silná* or *krásná* or *vlastenecká* ‘our family is strong’, or ‘beautiful’, or ‘nationalistic’; *čím stůně současná rodina* ‘what the contemporary family is ill with’; *naše rodina vlastnila v Dolpu malý klášter* ‘our family owned a small monastery in Dolp’).
- (d) THE FAMILY IS A BUILDING: it can be founded, for example (*založit rodinu* ‘to “found” a family’; *budovat (si) rodinu* ‘to build a family (for oneself)’).
- (e) THE FAMILY IS A HERD: it can have “bad” or atypical members (e.g. *černá ovce rodiny* ‘the black sheep of a family’).

The analysis of the image of the family in contemporary **journalistic texts**⁹ revealed several other conceptualizations of family. The conceptualizations are often distributed in typical contexts and are

⁹ I analysed articles published in newspapers and journals *Mladá fronta Dnes* [Young Front Today], *Lidové noviny* [People’s Newspaper], *Hospodářské noviny* [Economic Newspaper], *Reflex* [Reflex], and *Katolický týdeník* [Catholic Weekly] during June and July 2017; a large portion of the SYN2015 data also came from journalistic sources (see above). My choice of sources is only illustrative; a more detailed analysis of the concept in more variable sources would also be of interest.

typically influenced by the basic ideological background of the given source, by the expected reader, and by the genre. The journalistic texts use the following conceptualizations of family:

- (a) The family as a unit of society that is both dependent and independent on the wider social context appeared in such texts as discussions about how the “state” influences (positively or negatively) contemporary families, or how functions are distributed between the family and the “state”.
- (b) The family as an economic unit (a household) appeared especially in texts with an economic focus.
- (c) A “typical” or “common” family with certain traditional features appeared in discussions about less typical forms of family, and such topics as male and female roles in family or events that draw attention to various aspects of family life (e.g. *Týden rodiny* ‘Family Week’).
- (d) The family as children (and sometimes children and a spouse or children, spouse and work in the household) appeared, for example, in interviews with women in prestigious career positions. Such contexts typically stress the question of work-life/family balance; family and children can be seen as a burden upon or hindrance to career development.
- (e) The family as “heritage” appeared in texts about people from families with a long tradition in some field or other.

The **folk literature** often depicts the family according to its traditional understanding, which is similar to the phraseology (see Section 4 above). Studies of traditional folk literature, especially those conducted in the field of ethnography, show that sources such as songs and texts accompanying important rituals (e.g. Habartová & Holubová, 2011; Navrátilová, 2012) often concentrate either on aspects that seem to be important for the community (e.g. choosing one’s partner for marriage; relationships between men and women; typical male and female roles and activities within the family) or on behaviour that is contrary to norms and causes harm to the family (e.g. having a child outside marriage; adultery).

Motifs of potentially harmful moments in families also appear in **fairy tales** (both folk and written by artists), such as the widespread fairy-tale motif of the relationship between a stepmother and stepchildren (*Popelka* [Cinderella], *Sněhurka* [Snow White], *Perníková*

chaloupka [Hansel and Gretel; lit. The Gingerbread Cottage]); children (dis)obeying parents' orders (*Smolíček, O zlobivých kůzlátkách* [On Naughty Little Kids]); the father as a weak figure within the family (*Perníková chaloupka, Popelka*); doing something improper to have a child (*Otesánek* [Little Otik]); overprotective behaviour of parents towards their children (*Tři přadleny* [The Three Spinners]); taking care of parents' legacy after their death (*Kocour v botách* [Puss in Boots]); or behaviour towards old people (though often not only towards relatives, cf. various figures of an old man or woman waiting for help; older relatives are reflected more often in literature, see below).

Some important (and typically negative) aspects of family life have been reflected in **nineteenth-century** and **modern literature**. It is not possible to cover this complex topic exhaustively, but I will try to outline some of the main motifs.

Such literature depicts both typical and atypical families and various problems within them. Relationships within a family seem to be a core topic. Some relationships are seen as very special, for example, the relationship between mother and child (e.g. K. J. Erben, J. Seifert, K. Čapek) or the – loving – relationship between partners. Some relationships are again seen as potentially “dangerous” and carrying a higher risk of problems or conflict, for example: (a) relationships with the older generation (especially cases where grandparents who have “retired” are ill-treated by the younger, “active” generation of their children or children-in-law: e.g. J. Neruda, K. V. Rais); (b) defining a person's “new” and “original” families (e.g. K. J. Erben: “Vodník” [“The Water-Goblin”]) and the relationship between parents-in-law and children-in-law (esp. mother-in-law and daughter- or son-in-law, e.g. I. Herrmann: *U snědeného krámu* [The Ruined Shopkeeper]); (c) the relationship between partners and the question of marriage based on love or on negotiation (e.g. tragedy when love is absent, as in the Mrštík brothers' *Maryša*; marriage based on love, e.g. B. Němcová: *Babička* [The Grandmother]); (d) improper behaviour by a step-parent (esp. stepmother) towards a stepchild (e.g. K. J. Erben: “Zlatý kolovrat” [“The Golden Spinning-Wheel”]). The traditional division of roles and labour within a family is also discussed.

The husband is often seen as the official head of the family: the wife takes care of the household and children and her main role is to make her husband happy and comfortable (e.g. M. D. Rettigová), but at the same time the wife can manipulate him to make him do what she wants (e.g. I. Herrmann: *Otec Konedlík a ženich Vejvara* [Father Kondelík and Bridegroom Vejvara]). The loss of a close family member, especially a partner or a child, is difficult and can even have tragic consequences (e.g. B. Němcová). A lonely person (e.g. J. Neruda: *Povídky malostranské* [Tales of Malá Strana]) can have a hard life, but can also use his or her time to work for the community (e.g. K. V. Rais). The violation of social norms is also written about (e.g. improper attempts to find a partner: e.g. K. J. Erben: “Svatební košile” [“The Wedding Shirts”]; becoming pregnant or having a baby outside marriage, which often ends in tragedy: e.g. Viktorka in *Babička* by B. Němcová; G. Preissová: *Její pastorkyňa* [Her Stepdaughter]). Twentieth-century literature has also added or elaborated upon motifs such as adultery (e.g. K. Čapek; L. Vaculík; T. Boučková) or adoption (e.g. T. Boučková). It also occasionally reflected the “traditional” nineteenth-century marriage (M. Urban: *Poslední tečka za rukopisy* [The Final Full Stop to the Manuscripts]).

Textual data demonstrate that each context and each “genre” tends to offer a different point of view on the concept and foregrounds its different aspects. Journalistic texts, for example, tend to present a more “public” and more general picture of the contemporary “Czech” family or of the family in contemporary society, while literary texts (the analysis concentrated on nineteenth-century literature, that is, from the time when the stereotype of a “traditional” family originated) are often oriented towards lasting and possibly universal aspects. A more “personal” view of family, influenced by the personal experience of the authors, can be obtained from such sources as private letters, informal spoken communication, or anonymous discussions in the Internet. Regrettably, I cannot include my analysis of these sources in this study due to the limited space.¹⁰

¹⁰ For example, the analysis of discussions on internet forums for mothers and the analysis of private letters (Hladká, 2006) reveal some aspects backgrounded in other sources, such as the importance of grandparents and of the relationships

7. Shortened Cognitive Definitions of *RODINA* (FAMILY) in Czech

The concept of *RODINA* (FAMILY) in Czech is radially structured and can be seen from various perspectives, especially from the inner perspective of its members, or from the outside (see Section 8). It is a dynamic and structured gestalt, where the whole is “more” than only the sum of its parts.

The concept of *RODINA* (FAMILY) is understood in the following way:

- (a) *Rodina* ‘family’ is a group of people.
- (b) The members of the group are united by specific relationships.
 - (i) There are three types of relationships between family members: genetic (“by blood”), in some form “official” (by marriage), and/or emotional.¹¹
 - (ii) The relationships are not all equal. The emotional relationships (and especially positive ones, e.g. love) are important, marriage seems to be less important. Relationships between partners, between parents and children (and especially between mother and child), and between grandparents and grandchildren are seen as more special than others.¹²
 - (iii) The relationships between an individual member and the family can be of various strengths and can change over time.
- (c) The basic model of a family is the “nuclear” family.
 - (i) The “nuclear” family consists of parents (“mother” and “father”) and their (typically dependent) children; the “typical” number of children is between one and three.

between grandparents and grandchildren. Internet discussions also demonstrate that communication about family is strongly influenced by personal situation of the speaker. For example, people who experience financial difficulties tend to foreground the material (economic) function of the family.

¹¹ In different contexts, different types of relationships may be profiled. The genetic or biological relationships are salient, for example, in the collocation *rodinná anamnéza* ‘family anamnesis’, the phraseology and the folk literature profile similarity of family members (for example, *jaký otec, takový syn* ‘like father, like son’), and the official, legal relationships are profiled in official and legal contexts; they are regulated by *rodinné právo* ‘family law’.

¹² It could be expected that the relationship between siblings should also be seen as important, but this relationship appeared only rarely in our data.

- (ii) Children are important, but not necessary members of the family. Having children can have its positive and negative sides.
- (iii) From among other relatives, grandparents are important; they are sometimes seen as part of the core family.
- (iv) In some cases, the dog is counted as a member of the family.
- (v) In some cases, the size of the family is narrowed to cover only children, or children and a spouse.
- (d) In some cases, the concept covers many less typical models, e.g. families with one parent plus children, same-sex families, “patchwork” families, and so on.¹³
- (e) The family is a bound unit, with an “inside” and an “outside” (cf. metaphors *THE FAMILY IS A CONTAINER* or *THE FAMILY IS A CIRCLE*), and a flexible membership (new members can be included, but the family can also become smaller, e.g. when a member dies or the partners divorce).
- (f) The family is structured in three basic dimensions: horizontal, vertical, and temporal.
 - (i) Within the horizontal dimension, certain members are seen as central (e.g. parents and children) and other as less central or marginal.
 - (ii) Within the vertical dimension, certain members are seen as leaders (cf. the metaphorical “head of the family”), but the traditional hierarchical division of roles between male and female members seems to be disappearing or losing importance.
 - (iii) The temporal dimension organizes the family in several ways: The family can be structured into generations following one after another (cf. the metaphor *THE FAMILY IS A LINE*) or into several families the individual members live successively in (e.g. the “original” family where the members were born, and their “own”, “new” family that they build with their partner and children).¹⁴ The family can also have a beginning (typically associated with the time when

¹³ This field is dynamic and new “subtypes” keep arising; these “new” models are frequently seen in contrast to the stereotype of a “typical” or “traditional” family.

¹⁴ The defining of these families and the relationships between their members are seen as some of the more sensitive aspects of family life and can become a source of various problems.

two people have or decide to have a child) and an end (typically associated with death, divorce, or a breakdown in the emotional relationships).

- (g) The family is a system (cf. the metaphor *THE FAMILY IS A SYSTEM, A MECHANISM*).
 - (i) Individual members (“parts of the system”) have their place, role or function in, and importance for the system. Some of the roles are more clearly defined (e.g. the role of parents, grandparents, and young children) than others.¹⁵
 - (ii) Individual members (parts) influence each other in various ways. The influence of parents on children is seen as the strongest, e.g. through passing on values, upbringing, and socialization.
 - (iii) The system has several functions. The main functions are emotional and supportive (the members should maintain positive emotional relationships, support each other, help each other, communicate, share their “lives” – they should typically live together, share both positive and negative aspects of their lives, and so on). The reproductive function is connected with children. The material function of the family is often present only implicitly or appears in contexts with economic background.
 - (iv) When in order, the whole system is “functioning”, but it can also “break” or “be broken” and become dysfunctional.
- (h) The notion of *RODINA* (FAMILY) can be extended to other groups of people united by some shared interest (and probably, implicitly, positive relationships as well), to groups of animals, or to groups of inanimate objects (but these extensions were marginal in our data).

8. Profiling of the Concept of *RODINA* (FAMILY) in Contemporary Czech Discourse

The profiling of the concept of FAMILY in Czech depends on whether it is seen from the perspective of one or more of its members, or as a whole from the outside. The image also differs with respect to

¹⁵ The issue of how individual members and their functions are seen or conceptualized requires more detailed research.

the position of a member within the family and with respect to the complex context of communication:

(a) The family from the perspective of its members

The image of family can be different for different members of a family and for members from different generations (more detailed research into this topic is required). The changes are connected with different stages of human life, but the image is also influenced by various aspects of life that a given person experiences at a given moment. This type of profiling is typical of contexts of a subjective or personal nature, but can also appear in other contexts.

Young people who are seeking a partner and do not yet have children tend to define the family as a group of people who are connected by emotional – ideally positive – relationships and who share their lives and support each other. Love between partners seems important. A new family is seen to begin with the arrival of children; marriage seems important only for some. The typical form of family is the “nuclear” family consisting mainly of parents and children.

For people who have a partner and children, aspects connected with living with a partner, bringing up children, and the practical functioning of the household (including material and financial aspects) become more important. Differentiating between “original” and “new” families and the various relationships between their members is more significant.¹⁶

The image of family can differ between members who have different functions (e.g. a man/“father” and a woman/“mother”) and between people in different personal situations. Different personal context may activate different aspects of the concept in the speaker’s production.

(b) The family from an outside perspective

This perspective applies mainly in public discourse, typically in various types of journalistic texts. The family is seen as a whole – for example, a social or economic unit – and often as a unit within the

¹⁶ The older generation (grandparents) and young children seem to understand family in yet another way, but there was insufficient data concerning this topic in the research; further investigation is necessary.

wider society. The main contexts are the discourse about the modern state or the future of society.

Several aspects of family are stressed in these contexts: The family, or the “traditional” family, is seen as being in crisis; the family is changing its form and is not fulfilling some of its functions, especially the reproductive function (cf. e.g. discussions about falling birth rates and an ageing society). Having children is usually regarded as an important factor for the whole society, but the supportive role of society (the “state”) in this field is rarely seen as satisfactory. The understanding of the family as a unit that is to some extent independent appears in contexts where the level of family independence and the division of roles, power or functions between a family (or selected family members) and the “state” are discussed. The family can also be regarded as an economic unit of people who share their living expenses (and the word is then used in the narrower sense of “household”). This image is typical in any discourse concerning the economic aspects of the family.

Bibliography

- Čelakovský, F. L. (1949). *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích: Připojena jest sbírka prostonárodních českých pořekadel* (3rd ed.). Vyšehrad. (Original work published 1852).
- Christou, A. (2020). *Žena v českém tradičním obrazu světa: Etnoligvistická studie*. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.
- Drengubáková, J. (2012). *Jazykový obraz rodiny v evangeliích ekumenického překladu* [Unpublished master's thesis]. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.
- Flajšhans, V. (2013). *Česká přísloví: Sbírka přísloví a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku*. Univerzita Palackého v Olomouci. (Original work published 1913).
- Habartová, R., & Holubová, M. (Eds.). (2011). *Svět mužů a žen: Muž a žena ve svědectví lidových tradic*. Slováké muzeum v Uherském Hradišti.
- Hasmanová Marhánková, J., & Kreidl, M. (Eds.). (2012). *Proměny partnerství: Životní dráhy a partnerství v české společnosti*. Sociologické nakladatelství SLON.
- Haviger, J., Havigerová, J. M., & Loudová, I. (2014). *Lexikální stopa pojmu rodina*. Gaudeamus.
- Janovec, L. (2017). OTEC v české frazeologii. In L. Janovec (Ed.), *Svět v obrazech a ve frazeologii* (Vol. 2, pp. 437–446). Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta.
- Jungmann, J. (1990). *Slovník česko-německý: Vol. 3. P–R*. Academia. (Original work published 1837).

- Klégr, A. (2007). *Tezaurus jazyka českého*. Lidové noviny.
- Kopečný, F. (2009). Jak třeba dnes členit slovanské jazyky? In A. Bičan & E. Havlová (Eds.), *Dobrodružství etymologie: Články Františka Kopečného z prostějovského časopisu Štafeta* (pp. 11–15). Nakladatelství Lidové noviny. (Original work published 1985).
- Kott, F. Š. (1882). *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický: Vol. 3. Q–Š*. Tiskem a nákladem knihtiskárny J. Koláře.
- Křen, M., Cvrček, V., Čapka, T., Čermáková, A., Hnátková, M., Chlumská, L., Jelínek, T., Kovářiková, D., Petkevič, V., Procházka, P., Skoumalová, H., Škrabal, M., Truneček, P., Vondříčka, P., & Zasina, A. (2015). *SYN2015: reprezentativní korpus psané češtiny*. Ústav Českého národního korpusu FF UK. Retrieved April 5, 2017, from <http://www.korpus.cz>
- Kuchař, J., Utěšený, S., & Šmilauer, V. (1972). *Čeština všední i nevšední*. Academia.
- Lakoff, G. (1987). *Women, fire, and dangerous things*. University of Chicago Press.
- Lenderová, M. (2016). *K hříchu i modlitbě*. Karolinum.
- Lenderová, M., Jiránek, T., & Macková, M. (2009). *Z dějin české každodennosti*. Karolinum.
- Lenderová, M., & Rýdl, K. (2006). *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Paseka.
- Machek, V. (1957). *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Nakladatelství Československé akademie věd.
- Martincová, O. (2004). *Nová slova v češtině: slovník neologismů 2*. Academia.
- Maříková, H. (Ed.). (2012). *Živitelé a živitelky: reflexe a praxe*. Sociologické nakladatelství SLON.
- Ministerstvo vnitra České republiky. (2025). *Občan na úřadě*. Retrieved September 14, 2025, from <https://mv.gov.cz/clanek/obcan-na-urade-82997.aspx?q=Y2hudW09NQ%3d%3d>
- Možný, I. (2006). Slovo na úvod. In H. Třeštíková & M. Třeštík, *Manželské etudy* (pp. 5–10). Lidové noviny.
- Možný, I. (2011). *Rodina a společnost*. Sociologické nakladatelství SLON.
- Navrátilová, A. (2012). *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*. Vyšehrad.
- Němec, I., & Horálek, J. (1986). *Dědictví řeči*. Panorama.
- Nováková, M. (2008). *Obraz české rodiny v časopisu Respekt v roce 1996 a 2006* [Unpublished master's thesis]. Charles University.
- Saicová Římalová, L. (2018). Rodina očima mladých mluvčích češtiny: K dotazníkovému šetření jako součásti metod výzkumu stereotypů a jazykového obrazu světa. In I. Vaňková & L. Štátná (Eds.), *Metafory, stereotypy a kulturní rozrůzněnost jazyků jako obrazů světa* (pp. 137–144). Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.
- Saicová Římalová, L. (2021). RODINA v empirických datech od česky hovořících mluvčích. In B. Żywicka (Ed.), *Wartości w kulturach europejskich: Raport z badań empirycznych* (pp. 13–32). Wydawnictwo UMCS.
- Sekera, O. (2010). *Rodina v nečase*. Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta.
- Sobotková, I. (2009). Rodina. In B. Baštecká (Ed.), *Aplikovaná psychologie* (pp. 318–320). Portál.
- Stašová, L. (2008). Mediální obraz rodiny a partnerství v českém denním tisku a v reflexi mladé české generace na konci 20. století. *Sociální studia*, 5(2), 107–132. <https://doi.org/10.5817/SOC2008-2-107>

- Šulová, L. (1998). Člověk v rodině. In J. Výrost & I. Slaměník (Eds.), *Aplikovaná psychologie* (Vol.1, pp. 303–342). Portál.
- Tuček, M. (2000). Vybrané charakteristiky současné české rodiny a jejich vývoj v posledním desetiletí. In M. Čermáková, H. Maříková, J. Šanderová, & M. Tuček (Eds.), *Proměny současné rodiny (Rodina – gender – stratifikace)* (pp. 29–46). Sociologické nakladatelství SLON.
- Vaňková, I. (2015). Český pojem DOMOV ve světle jazykových, empirických a textových dat. In J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, & B. Żywicka (Eds.), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów: Vol. 1. DOM* (pp. 123–148). Wydawnictwo UMCS.
- Zaorálek, J. (1996). *Lidová rčení*. Aurora.

Dictionaries and corpus sources

- Čermák, F., Hronek, J., & Machač, J. (1983). *Slovník české frazeologie a idiomatiky: Přirovnání*. Academia.
- Čermák, F., Hronek, J., & Machač, J. (1984). *Slovník české frazeologie a idiomatiky: Výrazy slovesné* (Vols. 1–2). Academia.
- Čermák, F., Hronek, J., & Machač, J. (1988). *Slovník české frazeologie a idiomatiky: Výrazy neslovesné*. Academia.
- Filipec, J., Daneš, F., Machač, J., & Mejstřík, V. (2012). *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Academia.
- Havránek, B., Bělič, J., Helcl, M., & Jedlička, A. (Eds.) (1966). *Slovník spisovného jazyka českého: Vol. 3. R–U*. Nakladatelství Československé akademie věd.
- Hladká, Z. (2006). *KSK-dopisy (Korpus soukromé korespondence): Přepisy ručně psaných dopisů z let 1990–2004*. Ústav Českého národního korpusu FF UK. Retrieved April 5, 2017, from <http://www.korpus.cz>
- Hujer, O., Smetánka, E., Weingart, M., Havránek, B., Šmilauer, V., & Získal, A. (1944–1948). *Průruční slovník jazyka českého* (Vol. 4, Part 2). Státní nakladatelství.
- Rejzek, J. (2001). *Český etymologický slovník*. Leda.

Pojem RODINA v češtině

Pojem RODINA je v českém jazyce radiálně strukturovaným pojmem, který má podobu dynamického celku (gestaltu) s jistými strukturními, funkčními a temporálními dimenzemi. Hlavním faktorem ovlivňujícím profilování pojmu jeví se to, zda je rodina nahlížena zevnitř (z hlediska členů rodiny), nebo zvnějšku (jako sociální jednotka). Kognitivní definice popisuje rodinu jako skupinu lidí, jejíž členové jsou spojeni vztahy genetickými, „úředními“ (sňatek) či emocionálními. Zvláště důležitý se zdá důraz na pozitivní emoční vztahy; postavení sňatku není tak silné. V současnosti je základní formou rodiny relativně malá rodina nukleární, která se skládá z rodičů („matka“ a „otec“) a jejich dětí. Děti jsou obvykle vnímány jako důležité, i když péče o ně může být viděna jako mající přínosy i negativa. Rodina je strukturována horizontálně (jisté vztahy jsou důležitější než jiné, např. vztahy mezi rodiči a dětmi; některé vztahy mohou být vnímány jako potenciálně rizikové, např. vztahy

mezi „původní“ a „novou“ rodinou jisté osoby), vertikálně (rodina může mít např. „hlavu“, i když toto pojetí se zdá ustupovat) a temporálně (např. několik rodin, jichž je osoba postupně členem, nebo několik generací téže rodiny). Rodina má své hranice, ale tyto hranice se mohou měnit a měnit se může i síla a povaha vztahů mezi členy. Rodina je dynamický systém, v němž jednotliví členové mají své místo a funkce a v němž se mohou vzájemně ovlivňovat. Hlavními funkcemi rodiny se zdají funkce emocionální, podpůrná a reprodukční. Materiální funkce je zvýrazněna jen ve vybraných kontextech. Hranice pojmu jsou dynamické – vznikají nové formy rodin a jejich vztah k pojmu „typické“ či „tradiční“ rodiny se postupně vyvíjí.

Klíčová slova: RODINA; čeština; nukleární rodina; pozitivní vztahy mezi členy rodiny; horizontální struktura rodiny; vertikální struktura rodiny; hranice rodiny; funkce rodiny

RODZINA w języku białoruskim

Jadwiga Kozłowska-Doda

W artykule opisano zrekonstruowaną na podstawie trzech typów danych (systemowe – ankietowe – tekstowe) definicję kognitywną białoruskiej RODZINY. Rodzina w conceptosferze Białorusinów to, z jednej strony, tradycyjny model składający się z obojga rodziców i ich biologicznych dzieci, zbudowany na hierarchicznych relacjach. Z drugiej zaś strony widać delikatną tendencję do zmian – rodziny adoptujące dzieci, przyjmujące pod swój dach pod opiekę samotne starsze osoby, rodziny partnerskie. Nie każdy z nowych modeli jest pozytywnie wartościowany, dotyczy to przede wszystkim związków partnerskich. Badania pozwoliły na wyodrębnienie kilku aspektów istotnych dla pojęcia RODZINA w języku białoruskim, np.: biologiczny (reprodukcyjny), bytowy (zapewnienie członkom rodziny warunków do życia), społeczny (wychowanie dzieci), psychospołeczny (członków rodziny łączy wzajemna miłość i szacunek) oraz psychiczny (komfort psychiczny, czułość i wyrozumiałość). Inne aspekty zostały poświadczone śladowo: ideologiczny (wychowanie obywateli), religijny (rodzina jest nierozdzielna) oraz etyczny (poświęcenie).

Słowa kluczowe: językowy obraz świata; RODZINA; język białoruski; definicja kognitywna

1. Wprowadzenie

Hierarchia wartości bazowych Białorusinów w różnym wieku od lat pozostaje podobna: RODZINA zajmuje w niej wysokie miejsce, ustępując jedynie ZDROWIU (por. Кириенко i in., 2015).

Wyraz *сям’я* znajduje się na liście tysiąca najczęściej używanych wyrazów języka białoruskiego (Мажэйка, 2006, s. 595). Znaczeniowo neutralna *сям’я* została odnotowana w 296 fragmentach 402 razy, występuje zarówno w prozatorskich tekstach artystycznych, ustnej twórczości ludowej, poezji, publicystyce, języku potocznym, jak

i w tekstach urzędowo-kancelaryjnych (Мажэйка, 2006, s. 494). Formy hipokorystyczne *сямейка*, *сямеечка* (ostatnie z komentarzem: *potoczny*), *сямяшонка* ('rodzinka'), *сямейства* (z komentarzem: *z j. ros.*) mają niższą frekwencję w poszczególnych odmianach stylistycznych – pierwsza wystąpiła 9 razy w 6 fragmentach: 6 razy w 4 tekstach folklorystycznych i 3 w 2 tekstach publicystycznych, druga i trzecia – po 3 razy w 2 tekstach folkloru; zapożyczenie z rosyjskiego zarejestrowano 25 razy w 16 fragmentach, najczęściej w tekstach urzędowo-kancelaryjnych, brak w folklorystycznych (Мажэйка, 2006, s. 493). Poza tym w słowniku frekwencyjnym odnotowano wyrazy bliskoznaczne: *фамілія*, *дружына*, *радзіна*.

Przymiotnik *сямейны* wystąpił 39 razy w 35 fragmentach, *фамільны* został odnotowany jednokrotnie w jednym tekście potocznym oraz *радзінны* (np. *радзінны куток*) 'rodzinny dom' jeden raz w jednym fragmencie w tekście ludowym (Мажэйка, 2006, ss. 493, 532, 421).

2. Stan badań

Białoruska rodzina była i pozostaje przedmiotem badań wielu specjalistów, jednak to zainteresowanie w poszczególnych dyscyplinach badawczych miało w różnym czasie nieco odmienny wymiar. Tradycyjny układ rodzinny już od dawna przyciągał uwagę folklorystów i etnografów (m.in. Бандарчык i in., 1990, 2001). Ostatnio wzrosło zaciekawienie rodziną również wśród ekspertów innych specjalności.

Dopiero pod koniec XX i na początku XXI wieku historycy poruszyli zagadnienia wpływu tradycji na współczesną rodzinę mieszkającą w mieście (Калачова, 1995, 2009), kształtowania się i rozwoju rodziny w poszczególnych grupach społecznych, np. rodziny szlacheckiej w XVI i XVII wieku (Сліж, 2002), historiografii problemów rodzin Białorusinów w XIX i XX wieku (Луйгас, 2003), ewolucji wychowania w białoruskiej rodzinie mieszkającej na wsi w XIX i XX wieku (Пакава, 2000, 2010), wpływu na tradycyjną białorską rodzinę rewolucji industrialnej przełomu XIX i XX wieku (Лебедзева, 2019) itd.

Koniec XX i początek XXI wieku okazały się owocnym w tym zakresie także dla pedagogów, ekonomistów i socjologów. Pedagogzy

szukali odpowiedzi na pytania dotyczące współpracy szkoły z rodziną w procesie kształtowania się świadomości narodowej najmłodszych (Зайцава, 1998) oraz wyobrażenia relacji rodzinnych przez dzieci z niepełnych rodzin (Аре́йко, 2004). Ekonomiści zastanawiali się nad podstawami i funkcjami gospodarczymi rodziny (Чайцова, 1996), a socjologowie analizowali mechanizmy poprawy relacji między małżonkami (Бубнов, 1996) oraz badali obraz rodziny w świadomości masowej mieszkańców Białorusi (Лашук, 2018).

Filologowie również zaczęli podejmować kwestię rodziny w swoich studiach. Opisywano motyw rodziny w literaturze (np. Alsztyniuk, 2020; Альштынiюк, 2017; Бароўка, 2017; Губская, 2017), jednak, jak zaznacza białoruski pisarz Adam Hłobus w rozmowie z literaturoznawczynią Wolhą Hubska, motyw ten jest dość „młody” w literaturze białoruskiej¹. To państwo, nie rodzina pełniło wówczas funkcję pierwszorzędną:

[1] Раман „Дом”, напісаны ў 2005 годзе, – гэта ў пэўным сэнсе пратэст супраць савецкай, заідэалагізаванай літаратуры. У адным інтэрв’ю, разважаючы з пісьменнікам на тэму сям’і, мы прыйшлі да высновы, што каштоўнасці сям’і па вялікім рахунку адсутнічалі сярод прыярытэтаў савецкай літаратуры. Сям’я як самадастатковая каштоўнасць ігнаравалася. «Калі вы бачыце пісьменніка, які не піша, што трэба любіць маму – гэта савецкі пісьменнік. Звярніце ўвагу, газета „Сям’я” з’явілася ў 1988 годзе, толькі напрыканцы заняпаду савецкай улады. Пісалі пра салдата, які смярдзеў кірзай, які страляў з пушкі чым далей, тым лепей, а пра сям’ю нічога не было», – казаў Адам Глобус.

[Powieść *Dom* napisana została w 2005 roku, jest to w pewnym sensie protest przeciwko zideologizowanej literaturze radzieckiej. W jednym z wywiadów, zastanawiając się razem z pisarzem nad tematem rodziny, doszliśmy do wniosku, że wśród priorytetów literatury radzieckiej zabrakło wartości rodziny. Rodzina jako wartość samowystarczalna była wówczas ignorowana. „Jeśli mamy do czynienia z pisarzem, który nie pisze, że trzeba kochać matkę – to jest pisarz radziecki. Proszę zwrócić uwagę, gazeta „Rodzina” ukazała się dopiero w 1988 roku, tuż przed upadkiem władzy radzieckiej. Pisano o żołnierzu, który cuchnął kirzą, który strzelał z armaty im dalej, tym lepiej, natomiast o rodzinie nie pisano w ogóle” – mówił Adam Hłobus.] (Губская, 2017, s. 258).

¹ Por. lata wydania utworów artystycznych z komponentem „rodzina” w tytule: Кузьма Чорны, 1930, *Сям’я Юрыя Гарэйкі*; Янка Маўр, 1939, *Сям’я*; Ілля Гурскі, 1945, *Сям’я Белавуса*.

Tezę tę potwierdza historyk Alaksandr Hużałouski:

[2] Афіцыйна з 1920-х па 1960-я гг. у Савецкім Саюзе не існавала маладзёжных праблем. У адрозненне ад моладзі буржуазнага грамадства, савецкая моладзь не ўдзельнічала ў канфлікце пакаленняў. На ўсе пытанні паміж бацькамі і дзецьмі былі знойдзены адказы, і любое магчымае напружанне паступова растваралася ў сацыялістычным грамадстве, дзе не сям'я, а дзяржава адыгрывала асноўную ролю ў сацыялізацыі маладых людзей.

[Oficjalnie od lat 20. do 60. XX wieku w Związku Radzieckim problemy młodzieży nie istniały. W odróżnieniu od młodych ludzi w państwach kapitalistycznych młodzież radziecka nie brała udziału w konflikcie pokoleń. Na wszystkie możliwe pytania pojawiające się między rodzicami a dziećmi były przygotowane odpowiedzi, a każde napięcie stopniowo malało w społeczeństwie socjalistycznym, w którym nie rodzina, lecz państwo pełniło najważniejszą rolę w socjalizacji młodych ludzi.] (Гужалоўскі, 2006, s. 7).

Można przypuszczać, że właśnie to zadecydowało o braku wyrazu *сям'я* w wielu słownikach z okresu Związku Radzieckiego (frazeologicznym, synonimów, antonimów). Pewne próby analizy językowego obrazu świata białoruskiej RODZINY podjęli badacze białoruscy, jednak są to publikacje krótkie, bazujące na ograniczonym materiale (np. Дзядова, 2014; Калеснікова, 2012). Szczegółowy opis powiązań konceptu RODZINY z konceptem DOM na przykładzie języka białoruskiego prezentują prace Wolhi Laszczynskiej (Ляшчынская, 2017), Iryny Jauhienidze (Яўгенідзе, 2017) oraz Jadwigi Kozłowskiej-Dody (Kozłowska-Doda, 2015, ss. 177–206, 2018, ss. 78–84; Казлоўская-Дода, 2015).

3. Charakterystyka danych

W niniejszym opracowaniu analizie poddano dane systemowe, ankietowe oraz tekstowe. Dane systemowe pozyskano ze słowników języka białoruskiego: objaśniających, etymologicznego, synonimów, antonimów, asocjacyjnych itd. W przypadku braku danych w odpowiednim słowniku posłużono się własnym materiałem wyekscerpowanym z danych tekstowych.

Badania empiryczne za pomocą ankiety ułożonej zgodnie z założeniami EUROJOS-u przeprowadzono w 2019 roku w Mińsku na

dwóch uczelniach (Białoruskim Narodowym Uniwersytecie Technicznym w Mińsku oraz Białoruskim Uniwersytecie Państwowym w Mińsku)².

Teksty zaczerpnięto zarówno z wysokonakładowej, jak i lokalnej prasy, literatury pięknej, podręczników szkolnych, pomocy dydaktycznych i innych³.

4. Białoruska RODZINA przez pryzmat danych leksykograficznych

4.1. Znaczenie leksemu *сям'я*

Analiza rzeczowników starobiałoruskich z okresu od XIV do początku XVIII wieku pokazała, że wszystkie wymienione na wstępie artykułu nazwy rodziny pojawiały się w zabytkach piśmiennictwa starobiałoruskiego, por.: *родина* 'rodzina, krewni' (początek XVII wieku), *семья* 'rodzina' (1533–1540), *фамилия* / *фамилея* 'rodzina' (1597). Wyraz *дружина* (*дружына*) też występuje, ale brak poświadczenia znaczenia 'rodzina' (Булыка, 2013, t. 1, s. 184; t. 2, ss. 234, 281, 433).

Najbardziej obszerną definicję daje pięciotomowy słownik objaśniający (ТСБМ Кр.), powtarza ją niemal w stu procentach internetowy słownik *Skarnik*:

Сям'я 1. Група людзей, якая складаецца з мужа, жонкі, дзяцей і іншых сваякоў, якія жывуць разам. 2. пераноснае значэнне; каго або якая. Група, арганізацыя людзей, аб'яднаных агульнымі інтарэсамі, дзейнасцю, дружбаў. 3. Група жывёл, птушак, якая складаецца з самца, адной або некалькіх самок і дзіцянят, што жывуць разам. // Група раслін аднаго віду, якія растуць разам. // пераноснае значэнне Сукупнасць аднародных, падобных прадметаў, з'яў. 4. У лінгвістыцы – група роднасных моў.

[Rodzina 1. Grupa ludzi składająca się z męża, żony, dzieci i innych krewnych, mieszkających razem. 2. znacz. przen. Grupa, organizacja ludzi o wspólnych zainteresowaniach, działalności; przyjaciele. 3. Grupa zwierząt, ptaków składająca się z samca, jednej lub kilku samic oraz ich potomstwa, zamieszkują-

² Na obu uczelniach studiuje młodzież pochodząca z różnych regionów Białorusi. Autorka wyraża podziękowanie za pomoc w przeprowadzeniu ankiet dr doc. Irynie Budzko (BNUT) oraz mgr Nadziei Kachnowicz (BUP).

³ Korzystanie z korpusu tekstów współczesnego języka białoruskiego (<https://bn-korpus.info/indeks.html>) od lipca 2023 roku jest ograniczone.

cych razem. // Група рослін одного родзaju, росна́чых в тым самым мес-
сцi. // знач. прэн. Група падобных прадмето́ў луб з’явіск о ўспольных
цeчax. 4. В я́зыкознaвствiе: група́ я́зыкoв о ўспольным пoчoдзeнiи.]
(Сям’я, b.d.).

Pierwszy wydany w suwerennej Białorusi jednotomowy słownik prezentuje bardzo zbliżoną definicję, wymieniając ewentualnych członków tradycyjnej rodziny i podkreślając element wspólnego zamieszkiwania:

Сям’я 1. Група людзей, якая складаецца з мужа, жонкі, дзяцей і іншых
блізкіх сваякоў, што жывуць разам. 2. Пераан. Група людзей, аб’яднаных
агульнымі інтарэсамі. 3. Група жывёл, птушак, якая складаецца з самца,
адной або некалькіх самок і дзіцянят, што жывуць разам, а таксама гру-
па некаторых жывёлін або раслін аднаго віду.

[Rodzina. 1. Grupa osób: mąż, żona, dzieci i in. bliscy krewni, mieszkający
wspólnie. 2. Przen. Grupa osób o wspólnych interesach. 3. Grupa zwierząt,
ptaków składająca się z samca, jednej lub kilku samic oraz ich potomstwa, za-
mieszkujących razem, a także grupa niektórych zwierząt lub roślin jednego
rodzaju.] (ТСБЛМ СК, 1999, s. 647).

W jednym z wydanych w ostatnim czasie objaśniających słowni-
ków białoruskich nieco zmieniono pogląd na rodzinę: zamiast męża,
żony i dzieci pojawiło się w nim bardziej ogólne określenie – „bliscy
krewni”, a „wspólne zamieszkiwanie” zostało zastąpione „wspólnym
bytem”, do definicji wprowadzono także składnik psychospołeczny
(„pomoc” oraz „odpowiedzialność”):

Сям’я 1. Група блізкіх сваякоў, якія жывуць разам і звязаны агульнасцю
побыту, узаемнай дапамогай, маральнай і прававой адказнасцю. 2. Пе-
ран. Група людзей, аб’яднаных агульнымі інтарэсамі. 3. Група жывёл,
птушак, якая складаецца з самца, адной або некалькіх самок і дзіцянят,
што жывуць разам, а таксама група некаторых жывёлін або раслін адна-
го віду.

[Rodzina 1. Grupa bliskich krewnych zamieszkałych wspólnie, powiązanych
wspólnotą bytu, wzajemnej pomocy, moralną i prawną odpowiedzialnością.
2. Przen. Grupa osób o wspólnych interesach. 3. Grupa zwierząt, ptaków skła-
dająca się z samca, jednej lub kilku samic oraz ich potomstwa, zamieszkują-
cych razem, a także grupa niektórych zwierząt lub roślin jednego rodzaju.]
(ТСБЛМ Кап., 2016, s. 810).

4.2. Etymologia

Сям’я ‘mąż, żona, dzieci oraz inni krewni mieszkający wspólnie’, ‘rój pszczeli w ulu’ pochodzi, jak i odpowiednik ukraiński i rosyjski, od psł. **sěmьja* (<**k’oim-*), które według Olega Trubaczowa pochodzi od ie. **k’ei-* ‘leżeć’ z przyrostkiem **-m*. Można przypuszczać, że pierwotnie wyraz oznaczał ‘wspólnotę terytorialną’; Max Vasmer z kolei proponuje inną wersję: **sěmьja* w jego opinii jest derywatem od **sěmь* ‘osoba’ (ЭСБМ, 2010, s. 151).

Ludowa etymologia objaśnia, że rodzina (сям’я) składa się z siedmiu „ja”: por. tytuł artykułu prasowego *Сям’я, у якой сем „Я”* [Rodzina, licząca siedem „ja”], w którym jest mowa o siedmioosobowej rodzinie (Рынкевіч & Блажэвіча, 2022). Por. także wiersz dla dzieci autorstwa Wasila Żukowicza:

[3] Матулька,
татуля,
бабулька,
дзядуля,
сястрычка,
і брат мой,
і я –
усіх нас сямёра,
у згодзе, без гора
жыве-пажывае сям’я.

[Matula, tatuś, babunia, dziadunio, siostrzyczka i brat mój, i ja – wszystkich nas siedmioro, w zgodzie, bez nieszczęścia, żyje-pomieszkuje rodzina.] (Жуковіч, b.d.; por. też: Евдокимович, 2019).

Brus. dial. *дружына* ‘rodzina’, pol. dial. *drużyna* w znaczeniu ‘rodzina, domownicy’ od psł. *družina* ‘grupa ludzi stanowiących wspólnotę, związanych np. więzami krwi, przyjaźnią, wspólnymi celami, przynależnością do czegoś’, rzeczownik zbiorowy od psł. **drugъ* ‘człowiek lub przedmiot związany czymś z otoczeniem, członek jakiegoś zespołu, grupy, współuczestnik czegoś, towarzysz, kolega, przyjaciel’ z przyrostkiem **-ina* (Boryś, 2008, s. 129).

Радзіна ‘rodzina’, ‘najbliżsi’, ‘krewni i powinowaci’ jest dawnym zapożyczeniem z języka polskiego, pol. *rodzina* (< czes. *rodina*), stbrus. *родина* (ЭСБМ, 2006, s. 28). Psł. **rodina* ‘to, co związane z ro-

dem, pokrewieństwo, spokrewnione osoby, członkowie tego samego rodu; spokrewniona osoba, członek rodu; ziemia rodowa' od psł. *rodъ* 'ród, plemię' z przyrostkiem *-ina (Boryś, 2008, s. 516).

Фамілія 'ród, kilka pokoleń mających jednego przodka', przest. 'rodzina, członkowie rodziny' z łac. *familia* (Булыка, 1999, s. 538).

Żadnego z wymienionych wyrazów (*дружына, радзіна, фамілія*), mimo że nie występują w języku rosyjskim, nie ma w słowniku białoruskiego słownictwa nielinearnego w relacji do rosyjskiego (Шкраба, 2008).

4.3. Synonimy

Wśród synonimów wyrazu *сям'я* w pracach leksykograficznych wymieniane są: *дом, фамілія, двор* (ostatni w przenośni) (Клышча, 2005, s. 482) oraz *сямейства, клан, абшчына, род* (Шведаў, 2004, s. 374)⁴. Przymiotnik *сямейны* ma znaczenie bliskie wyrazom *жанаты, дзетны, шматсямейны* oraz *прыватны, унутраны, дамашні, інтымны*⁵ (Шведаў, 2004, s. 374).

Wyraz bliskoznaczny *фамілія* (bez konkretyzacji znaczenia) pojawił się 11 razy w 11 fragmentach (w prozie artystycznej, w folklorze oraz w języku potocznym) (Мажэйка, 2006, s. 532). W niektórych słownikach opatrzony jest kwalifikatorem *przestarzały* (np. ТСБЛМ Кап., 2016, s. 877). Funkcjonuje w gwarach Grodzieńszczyzny i Wileńszczyzny (Сцяшковіч, 1983, s. 519; СБГПЗБіП, 1986, t. 5, ss. 261–262).

W innych słownikach odnotowano poza tym wyrazy: *радзіна* '(pot.) rodzina, krewni' (ТСБЛМ СК, 1999, s. 533; ТСБЛМ Кап., 2016, s. 667), *сямейства* (ТСБЛМ СК, 1999, s. 647; ТСБЛМ Кап., 2016, s. 810), *фамілія* 1. 'ród, kilka pokoleń, mające wspólnego przodka'; 2. 'rodzina, członkowie rodziny' (przest.) (ТСБЛМ СК, 1999, s. 705; ТСБЛМ Кап., 2016, s. 877) oraz *радня* (*сям'я*, wiktory.org). Syno-

⁴ Warto nadmienić, że w tym słowniku jako synonimy zostały także wymienione inne rzeczowniki: *гама, спектр, паласа, рад, шэраг* oraz *двор, камарылля, мафія, банда* (Шведаў, 2004, s. 374).

⁵ W słownikach języka białoruskiego przymiotnik *інтымны* jest definiowany jako 'bardzo osobisty, tajny, serdeczny, szczery; dotyczący uczuć' oraz 'dotyczący życia płciowego, stosunków seksualnych' (ТСБЛМ Кап., 2016, s. 322). Łączenie go z rodziną wydaje się nietypowe. Można przypuszczać, że bliskość paradygmatyczna przymiotników *rodzinny* i *інтымны* wskazuje na prywatną sferę życia człowieka, którą nie chce się dzielić z innymi.

nim *радзіна* w znaczeniu 'krewni' nie jest wyrazem częstym i występuje głównie w tekstach folklorystycznych, w których pojawił się 9 razy w 7 fragmentach (Мажэйка, 2006, s. 421). W słownikach współczesnego języka białoruskiego występuje z kwalifikatorem *potoczny* (ТСБІМ Кап., 2016, s. 667). Wyraz jest szeroko znany w białoruskich gwarach pogranicza polsko-białorusko-litewskiego (СБГПЗБіП, 1984, t. 4, s. 239).

Wyrazу *дружына* brak w ostatnio wydanych słownikach współczesnego języka białoruskiego, aczkolwiek funkcjonuje w dialektach na Grodzieńszczyźnie. O jego archaicznym charakterze informuje słownik leksyki dialektalnej zebranej w okolicach Zelwy na Grodzieńszczyźnie (Сцяцко, 2005, s. 41). Wyraz został utrwalony także w innych białoruskich słownikach gwarowych (Кунцэвіч & Крывіцкі, 2006, s. 45, Сцяцко, 1970; Сцяшковіч, 1972; СБГПЗБіП, 1980, t. 2, s. 93).

4.4. Hiperonim

Białoruska RODZINA jest rozumiana jako 'grupa ludzi, która się składa z męża, żony, dzieci i innych bliskich krewnych' (por.: Кунцэвіч & Крывіцкі, 2006, s. 45).

4.5. Hiponimy (rodzaje rodzin)

Ze względu na liczbę członków rodziny odnotowano następujące połączenia wyrazowe: *вялікая, малая, шматдзетная, маладзетная с., сярэдняя с., шматпакаленная с., адна- ці двухпакаленная с.* [duża, mała, wielodzietna, małodzietna rodzina, średnia rodzina, wielopokoleniowa rodzina, jedno- lub dwupokoleniowa rodzina].

Ze względu na pokrewieństwo / brak pokrewieństwa: *біялагічная с., прыёмная с., гасцявыя і прыёмныя сем'і для людзей сталага веку* [rodzina biologiczna, adopcyjna rodzina, rodzina gościnna i adopcyjna dla ludzi w wieku starszym].

Ze względu na stopień pokrewieństwa: *блізкія родныя / далёкая радня* [bliscy krewni / dalsi krewni].

Ze względu na kompletność: *поўная / няпоўная с.* [pełna / niepełna rodzina].

Ze względu na aspekt psychiczny: *мая с., наша с., родная с., бацькоўская с., уласная с. дружная с., шчаслівая с., здаровая с., са-*

праўдная моцная с. [moja, nasza rodzina; bliscy mi krewni, rodzina ojca, własna rodzina; rodzina zbudowana na przyjaźni; szczęśliwa rodzina; dobrze funkcjonująca rodzina, prawdziwa rodzina o trwałych związkach].

Z uwagi na czas założenia: *малая с., новая с., вопытная с.* [młoda rodzina, nowopowstała rodzina, doświadczona rodzina].

Ze względu na przynależność narodową / stanową / status materialny / wspólne zajęcia: *беларуская с., арыстакратычная с., шляхецкая с., кулацкая с., паходзіў з с. селяніна-серадняка, заможная с., неўладкаваная с., малазабяспечаная с., армейская с., спартыўная с., футбольная с.* (przen.) [białoruska rodzina, arystokratyczna rodzina, szlachecka rodzina, rodzina kułaków⁶, pochodził z rodziny chłopa średniaka, zamożna rodzina, zaniedbana rodzina, biedna rodzina; rodzina wojskowa, rodzina sportowców, rodzina piłkarzy (przen.)].

Aspekt religijny: *святая с. / святая радня – Дзева Марыя з немаўлём Ісусам Хрыстом і мужам Іосіфам* [Święta Rodzina, tj. Panna Maryja z niemowlęciem Jezusem Chrystusem oraz mężem Józefem].

Z uwagi na zawód członków rodziny: *с. доктара, с. актораў* [rodzina lekarza, rodzina aktorów].

Ze względu na ochronę rodziny: *с. з міжнароднай аховай, с. з дзяржаўнай аховай* [rodzina pod ochroną międzynarodową, rodzina pod ochroną państwa].

Ze względu na płeć członków: *аднаполая с., аднаполы шлюб, маральная с. – мужчына і жанчына; с. дзвюх мам; гомасэксуальная с., адзіная с. – гэта традыцыйная*⁷ [rodzina jednopłciowa,

⁶ *Kułak* – w latach po II wojnie światowej: bogaty chłop zatrudniający robotników najemnych.

⁷ Pojęcie *традыцыйная сям'я* lub *традыцыйныя каштоўнасці* komentuje prawnik i obrońca praw człowieka Walancin Stefanowicz: *Традыцыйныя сямейныя каштоўнасці на думку тых, хто да іх апелюе, як правіла выяўляюцца ў саюзе мужчыны і жанчыны, які ствараецца ў мэтах працягнення роду. [...] у сучасным соцыюме суіснуюць прадстаўнікі і носыбіты самых розных ідэалогій, рэлігійных верванняў і ладу жыцця. Ды і мэты сучаснага саюзу мужчын і жанчын могуць быць зусім розныя – не толькі выключна рэпродукцыйныя. Як дарэчы і формы: ад афіцыйна зарэгістраваных дзяржавай у выглядзе шлюбу, так і ў незарэгістраваных сужыцельствах. Увогуле права на стварэнне сям'і –*

ślub osób jednej płci; moralna rodzina, tj. mężczyzna i kobieta; rodzina składająca się z dwóch matek, rodzina homoseksualna; jedyna [„poprawna”] rodzina, tj. rodzina tradycyjna].

Wszystko, co odbiega od „tradycji”, „normalności”, „moralności” jest postrzegane negatywnie. Inne formy RODZINY w społeczeństwie białoruskim nie są powszechnie akceptowane, np. połączenie wyrazowe *шведская сям’я*:

[4] Скажу так: веды абмяжоўваліся стэрэатыпамі кшталту – шведскі стол, шведская сценка і шведская сям’я. Дык вось: шведская сям’я – гэта міф. [Powiem tak: była to wiedza ograniczona do stereotypów – szwedzki stół, szwedzka ścianka⁸ i szwedzka rodzina⁹. Otóż szwedzka rodzina to mit] (Уласевіч & Даўгулевіч, 2009, s. 355).

4.6. Kolekcje

Wyraz występuje z innymi wyrazami w tym samym miejscu i czasie: *дом-Радзіма-сям’я* [dom-Ojczyzna-rodzina]; *каштоўнасці, як сям’я, дом, народ, Радзіма* [wartości jak rodzina, dom, naród, Ojczyzna]; *атаясамліванне дома і сям’і* [utożsamianie domu i ro-

гэта права чалавека, якое вынікае з ягонай чалавечай сутнасці і ў меншай ступені патрабуе якога б не было ўмяшальніцтва з боку грамадства і дзяржавы. [...] Таму пытанне „традыцыйнасці” сямейных каштоўнасцяў справа вельмі адносна, у розных індывідаў яны могуць быць адрознымі.

[Tradycyjne wartości rodzinne według tego, kto je przywołuje, najczęściej polegają na tym, że pobierają się mężczyzna i kobieta w celu przedłużenia rodu. [...] we współczesnym społeczeństwie obok siebie funkcjonują przedstawiciele i zwolennicy różnych ideologii, religii, modeli życia. Cele, jakie przyświecają współczesnemu związkowi kobiety i mężczyzny, także mogą być różnorodne, tj. niekoniecznie musi to być prokreacja. To samo dotyczy formy: od oficjalnie zarejestrowanych przez państwo ślubów do niezarejestrowanego konkubinatu. W ogóle prawo do założenia rodziny jest prawem człowieka, wynikającym z samej jego istoty, w mniejszym stopniu związane jest z ingerencją społeczeństwa i państwa. [...] Dlatego kwestia „tradycyjności” wartości rodzinnych jest relacyjna, może być różnie rozumiana przez różne osoby.] (Стэфановіч, 2018).

⁸ Zastosowano kalkę, by utrzymać wspólną przydawkę *szwedzki*. Wyrażenie ma znaczenie ‘drabinka gimnastyczna’.

⁹ Według jednego słownika neologizmów w języku białoruskim określenie *szwedzka rodzina* oznacza ‘wspólne zamieszkiwanie (w jednym domu / mieszkaniu) trzech i więcej osób różnej płci, które wzięły ze sobą ślub’ (Уласевіч & Даўгулевіч, 2009, s. 355). Istnieje też inny pogląd, że dla samych Szwedów wyraz *szwedzka rodzina* oznacza zupełnie co innego, tj. ‘wspólne zamieszkanie kobiety i mężczyzny bez oficjalnego ślubu’ (por.: *Шведская сям’я*, b.d.).

dziny]; *разуменне дома як сям'і* [pojmowanie domu jako rodziny]; *сям'я і сямейны быт* [rodzina i rodzinny byt]; *сям'я і сямейныя каштоўнасці* [rodzina i rodzinne wartości]; *сям'я і дэмаграфія* [rodzina i demografia]; *сям'я і школа* [rodzina i szkoła]; *сям'я і побыт* [rodzina i byt]; *сям'я і патомства* [rodzina i potomstwo]; *сям'я і дзеці* [rodzina i dzieci]; *сям'я і насілле* [rodzina i przemoc]; *сям'я і род* [rodzina i ród]; *адзінства сям'і і роду* [wspólnota rodziny i rodu]; *сям'я і маёмасць* [rodzina i majątek]; *сям'я і выхаванне дзяцей* [rodzina i wychowanie dzieci]; *сям'я і здароўе* [rodzina i zdrowie]; *сям'я і шлюб* [rodzina i ślub]; *сям'я і мацярынства* [rodzina i macierzyństwo] itd. Najczęściej kolekcje przynależą do pola semantycznego rodzina–dom–ojczyzna. Wskazują one na podstawową funkcję rodziny, tj. prokreacyjną, oraz wynikającą z niej funkcję wychowawczą. Rodzina dba także o byt, majątek, zdrowie swoich członków. Małżeństwo w rodzinie białoruskiej powinno być usankcjonowane prawnie, małżonkowie w zgodzie z tradycyjnym modelem rodziny powinni wziąć ślub. Kolekcje wskazują także na obecność w typowej białoruskiej rodzinie przemocy.

4.7. Opposita

W słowniku antonimów brak wyrazu *сям'я* (Лазоўскі, 1994). W związku z powyższym trzeba było sięgnąć do danych tekstowych, na których podstawie udało się ustalić kilka grup antonimów.

W aspekcie stanu cywilnego kobiety i mężczyzny odnotowano: *сужэнства* < > *бязжэнства*, *шлюб чысціні*, *цэлібат* [małżeństwo < > bezżeństwo, ślub czystości, celibat]. Warto zauważyć, że w tekstach podkreśla się, iż związek małżeński nie jest równoznaczny pojęciu RODZINA: *Дый не сям'я, а так – адна толькі жонка* [I nie rodzina, a tak – jedynie sama żona] (Лынькоў, 1928/2002).

Сямейны < > *бессямейны*; *сямейны* < > *адзінокі* [ma rodzinę < > nie ma rodziny; ma rodzinę < > samotny].

Obecność / brak potomstwa: *Дзеці* < > *адсутнасць дзяцей*, *бяздзетнасць* [dzieci < > brak dzieci, bezdzietność].

Wewnątrz rodziny vs. na zewnątrz rodziny: *супрацьпастаўленьне сацыяльнага і сямейнага жыцця* [przeciwstawienie życia społecznego i rodzinnego].

Z tekstów próbowano pozyskać wyniki z konstrukcją „не сям’я, а...” [nie rodzina, tylko ...]: *не сям’я, а матэрыяльны дабрабыт* [nie rodzina, tylko dobrobyt materialny]; *не сям’я, а кар’ера* [nie rodzina, tylko kariera]; *для чалавека галоўнае нават не сям’я, а работа* [dla człowieka najważniejsza jest nawet nie rodzina, a praca]; *Не сям’я, а цэлая дынастыя* [nie rodzina, tylko cała dynastia]; *Не сям’я, а вуліца і сродкі масавай камунікацыі* [nie rodzina [wychowuje], tylko ulica i środki masowego przekazu]; *І ўжо не сям’я, а іншае яго акружэнне папайняе яго каштоўнасць установаў* [I już nie rodzina, a inne jego otoczenie wpływa na jego system wartości]; *не сям’я, а сяброўка* [nie rodzina, a przyjaciółka]; *гэта не сям’я, а яе руіны* [to już nie jest rodzina, tylko jej pozostałości]; *Не сям’я, а часовая супольнасць антаганістаў* [nie rodzina, tylko tymczasowa wspólnota antagonistów] itd.

Wskazują one np. na zmianę w hierarchii wartości współczesnych Białorusinów; zmianę zwyczajową (kilka pokoleń już nie mieszka razem, dziś rodzina białoruska ogranicza się do rodziców i dzieci); wyparcie rodziny jako dominującego czynnika kształtującego rozwój młodzieży przez inne źródła (ulica, koledzy/przyjaciele, środki masowego przekazu itd.); zakłada się, że w idealnej, prawdziwej rodzinie panuje zgoda, jednak nie zawsze jest tak w istocie.

4.8. Derywaty słowotwórcze

Słowniki objaśniające białoruskiego języka ogólnego m.in. podają:

Сямейнасць 1. Стан сямейнага; сямейны спосаб жыцця. 2. Заганны прынцып падбору кадраў, размеркавання працы, калі перавага і прывілеі аддаюцца родзічам і сваякам;

сямейны ‘1. гл. сям’я, 2. Які мае сям’ю, не адзінокі. Сямейны чалавек. 3. Прызначаны для сям’і. Сямейны вечар у клубе, 4. Які грунтуецца на сямейнасці. (неадабральна) Сямейны падыход пры прыёме на работу.

[Usposobienie rodzinne 1. Stan człowieka, który ma rodzinę, Posiadanie własnej rodziny. 2. Piętnowana zasada obsadzania stanowisk pracy, skierowania do pracy, wówczas przewagę i przywileje mają bliscy i dalsi krewni;

Rodzinny 1. patrz rodzina, 2. Ten, który ma rodzinę, nie jest samotny. Mający rodzinę. 3. Przeznaczony dla rodziny. Wieczór dla rodzin w klubie, 4. Który kieruje się względami rodzinnymi (pejorat.) Podczas przyjęcia do pracy kierowano się zasadą zatrudniania członków rodziny.] (ТСБІМ СК, 1999, s. 647).

Poza tymi wyrazami można odnotować rzecz. *сямейства* (< *сям'я*) oraz przysł. *сямейна* (< *сямейны*) (Бардовіч і ін., 2000, s. 350). Autorka glosariusza białoruskiego słownictwa nielinearnego Iryna Szkraba rzecz. *сямейнік* 'członek rodziny' opatrzyła kwalifikatorem *potoczny* (2008, s. 275). Zdrobnienie *сямейка* 'rodzinka' podkreśla ciepły stosunek do najbliższych krewnych. Zgrubienie *сяміска* 'rodzina' oraz wyraz *сямейца* 'członek rodziny' wystąpiły jedynie w słowniku Alesia Kaurusa. Pierwszy został zaczerpnięty z poezji Niła Hilewicza oraz z utworu pisarza Jarasława Parchuty, drugi – z gazety „Nasza Niwa” z 1988 roku (Каўпус, 2013, s. 269).

Wyrażenie *па-сямейнаму* oznacza ciepłą, przyjazną atmosferę: *па-сямейнаму цёплае свята; цёпла і па-сямейнаму прайшла сустрача; прапануем адзначыць гэты дзень разам, весела, смачна, па-сямейнаму* [miłe świętowanie, niczym w rodzinie; spotkanie minęło w ciepłej atmosferze, niczym w rodzinie; proponujemy wspólne obchody tego dnia, radośnie, jak w rodzinie, z dobrym jedzeniem] itd.

Inne wyrazy synonimiczne również stanowią podstawę derywacji słowotwórczej, por. *фамілія* > *фамілейны* 'człowiek szanujący swoich krewnych', *фаміліянт* 'krewny', funkcjonujące w gwarach Grodzieńszczyzny, Wileńszczyzny (Сцяшковіч, 1983, s. 519; СБГПЗБіП, 1986, t. 5, ss. 261–262) oraz *фамільнец* 'krewny, biologiczna rodzina' notowany w centrum kraju (СБГПЗБіП, 1986, t. 5, s. 262).

Od rzeczownika *радзіна* występuje przymiotnik *радзінны* > obecnie jako wyrażenie zleksykalizowane – *радзінная* lub *сямейная абраднасць*.

4.9. Kolokacje

Zanotowano następujące kolokacje (związki rządu składające się z dwóch rzeczowników, z nadrzędnym i podrzędnym wyrazem *rodzina*):

rodzina + rzeczownik / rzeczownik + *rodzina*: *члены сям'і, на-каленні сям'і, галава сям'і, сям'я года, дзень сям'і, вобраз сям'і, уяўленні пра сям'ю, уключэнне сям'і, знішчэнне сям'і, распад сям'і, разбурэнне сям'і, будучыня сям'і, сям'я жаніха, стрыжань сям'і, мікраклімат у сям'і, роля ў сям'і, успаміны пра сям'ю, прытулак для сям'і, адносіны ў сям'і, шчасце / няшчасце ў сям'і,*

абярэг сям'і (жытло / дом), адасабленне чалавека ад сям'і [członkowie rodziny, pokolenia rodziny, głowa rodziny, rodzina roku, dzień rodziny, wyobrażenia o rodzinie, włączenie się rodziny [np. w życie parafialne]; rozpad rodziny (3 razy), przyszłość rodziny, rodzina pana młodego, rdzeń (istota) rodziny; mikroklimat w rodzinie, pełnić funkcję w rodzinie, wspomnienia o rodzinie, przystań dla rodziny, stosunki w rodzinie, szczęście / nieszczęście w rodzinie, schronienie dla rodziny (mieszkanie / dom); odizolowanie się człowieka od rodziny] itd.

Metaforyczne znaczenia mają następujące kolokacje: *с. пчол, с. славянскіх моў, сям'я народаў* [rodzina pszczoł, rodzina języków słowiańskich, rodzina narodów] itd. Pierwsze wyrażenie odnosi się do świata owadów. Jak wiadomo, pszczoły nie żyją samodzielnie, tylko tworzą hierarchicznie zbudowaną rodzinę pszczelą. Połączenie wyrazowe *сям'я моў* (termin językoznawczy) oznacza rodzinę/grupę języków genetycznie spokrewnionych (wywodzących się od jednego prajęzyka) (ТСБЛІМ Кап., 2016, s. 810). Mówienie o rodzinie narodów, żyjących w jedności, zgodzie i tolerancji, było szczególnie popularne w dawnym ZSRR.

Rodziny liczy się w jednościach, dziesiątkach, setkach, tysiącach itd.: *на 43 тысячы вырасла колькасць сямей з двума малымі* [o 43 tysiące wzrosła liczba rodzin z dwojgiem małoletnich], *Агульная колькасць сямей складае 2 млн. 760 тыс.* [Ogólna liczba rodzin stanowi 2 mln 760 tys.], *Колькасць мнагадзетных сямей ужо дасягае 114 тысяч* [Liczba wielodzietnych rodzin sięga już 114 tysięcy] itd. Liczba może nie być dokładnie określona: *малая / вялікая колькасць сямей* [mała / duża liczba rodzin], *Вайна разлучыла велізарную колькасць украінскіх сем'яў* [wojna rozłączyła ogromną liczbę ukraińskich rodzin] itd. Może ona rosnąć lub maleć: *павялічваецца/памяншаецца колькасць шматдзетных сямей* [rośnie / maleje liczba rodzin wielodzietnych] itd.

Zanotowano również kolokacje o innej strukturze (związki zgody składające się z rzeczownika i przydawki *rodzinny*):

rodzinny (przymiotnik) + rzeczownik: *дом сямейны, сямейны чалавек, сямейны абед, сямейныя гнёзды / сямейнае гняздо, сямейная памяць / гісторыя, сямейнае атачэнне, сямейны ачаг, сямейная ўласнасць, сямейныя традыцыі, сямейныя каштоў-*

насці, сямейная абраднасць, сямейнае жыццё, сямейныя справы, сямейны альбом / фотаархіў, сямейнае паданне, сямейныя абставіны, сямейныя святы / урачыстасць, сямейныя згрызоты [dom rodzinny; człowiek, który ma rodzinę; obiad z rodziną, gniazdo/-a rodzinne; pamięć / historia rodzinna, rodzinne otoczenie, ognisko domowe (rodzinne); własność rodzinna, tradycje rodzinne, wartości rodzinne, obrzędowość rodzinna, życie rodzinne, sprawy rodzinne, album rodzinny / rodzinne archiwum fotograficzne; przekaz rodzinny, sytuacja rodzinna, rodzinne święta / uroczystości; zmartwienia rodzinne].

Wymienione kolokacje sugerują, że nie każdy człowiek ma własną rodzinę, rodzina ma ustrój hierarchiczny, a każdy członek rodziny pełni swoją funkcję, o rodzinę członkowie się troszczą, z rodziną jest miło i przyjemnie, dla rodziny są charakterystyczne jej zwyczaje, z rodziną spędzamy część naszego życia, w rodzinie możemy przeżywać pozytywne i negatywne emocje, życie w rodzinie dokumentujemy w postaci zdjęć i innych materiałów, rodzina może się rozpaść, może potrzebować ochrony ze strony państwa lub ochrony międzynarodowej.

Rodzina jest zarówno podmiotem, jak i obiektem pewnych działań. Przykładem związku głównego w zdaniu są następujące kolokacje: *rodzina* (podmiot) + czasownik: *сям'я выехала/вярнулася, сям'я разбагацела, сям'я вандравала, ёсць хата і сям'я* [rodzina wyjechała/wróciła; rodzina się wzbogaciła; rodzina podróżowała; jest dom i (jest) rodzina] itd.

Jako przykłady związku rzędu o strukturze czasownik + rzeczownik *rodzina* zanotowano: *стварыць / скласці сям'ю, мець сям'ю, схадзіць з сям'ёй, патраціць на сям'ю, набачыцца з сям'ёй, адной сям'ёй жыць, ідзе з сям'і, пакінуць сям'ю, уратаваць сям'ю* [utworzyć / tworzyć rodzinę; mieć rodzinę; pójść z rodziną, wydać na rodzinę, zobaczyć się z rodziną, żyć wspólnotą rodzinną, wywodzi się z rodziny, zostawić rodzinę, uratować rodzinę] itd.

Tworzenie czegoś zwykle jest rozumiane jako coś pozytywnego, coś, ku czemu dążymy. Tworzeniu rodziny towarzyszy obrzęd weselny, co jednoznacznie wskazuje na radość i nadzieje uczestników wydarzenia. Inaczej natomiast jest odbierany rozwód, z którym czę-

sto w parze idzie kryzys stosunków międzyludzkich i często w jego ramach dochodzi do rozstrzygnięcia sprawy w sądzie, zwłaszcza gdy chodzi o podział wspólnego majątku. Powrót do rodziny, podróż lub robienie czegoś razem z rodziną wskazują na pozytywne emocje, wspólnotowy charakter działań oraz jedność członków rodziny.

4.10. Frazeologizmy

Słownik frazeologizmów notuje jedynie jednostki z wyrazem *род*, inne (*дружына, радзіна, радня, сям'я, фамілія*) są nieobecne. Kilka jednostek frazeologicznych ma znaczenie 'samotny, bez rodziny' – *без роду і без племені, без роду і без плоду, Іван без роду і племені, ні роду ні племені; ні роду, ні плоду*; jedna oznacza 'przechodzić od ojców do dzieci według dziedziczenia' – *з роду ў род* (Лепешаў, 2008, s. 319).

Porównanie ludowe *лёгка як з радзінаю* (СБНП, 2011, s. 345) charakteryzuje sprzyjające warunki w jakiejś sprawie, w relacjach z inną osobą.

5. Konceptualizacja RODZINY, wynikająca z badań ankietowych

W ankiecie zadano jedno pytanie: „Co jest istotą prawdziwej rodziny?”. W badaniu wzięło udział 127 studentów. Uczestnicy wymienili 467 cech „prawdziwej” rodziny, które zostały sprowadzone do 29 cech deskryptorowych. Co najmniej czterokrotne poświadczenie uzyskało 20 cech. Opisuje to wzór:

$$N = 127, W = 467, D = 29, Ws = (D1 + D2) / W \times 100\% = 26,12.$$

Do bazowych (najczęściej wymienianych) cech respondenci zaliczyli te, które odnoszą się do relacji uczuciowych. Wzajemna miłość uplasowała się najwyżej (blisko 15%), wzajemne porozumienie, wzajemny szacunek i wzajemne wsparcie przekroczyły 10% wszystkich odpowiedzi. Duchowa jedność wspólnoty rodzinnej, tj. wzajemne postawy wobec jej członków (miłość, zrozumienie, szacunek, zaufanie, pomoc, życzliwość) jest według ankietowanych zdecydowanie najważniejszą cechą analizowanego konceptu. Do aspektu psychospołecznego przynależy ponad 55% wszystkich cech wskazanych przez respondentów.

Spółeczny wymiar rodziny jest również wyraźnie odnotowany w odpowiedziach na pytanie o istotę „prawdziwej” rodziny. Aspekt społeczny (blisko 35%) obejmuje następujące cechy: wzajemne wsparcie, wspólnota i wspólne sprawy, podstawowa komórka społeczna, dzieci, rodzice, dom rodzinny, troska o rodzinę i jej członków, akceptacja, wychowanie dzieci i młodzieży, głównie poprzez przekazywanie im wartości.

Aspekt psychiczny jest mniej wyrazisty (poczucie bezpieczeństwa, komfort psychiczny, ciepło rodzinne), wymienia go około 3,5% odpowiedzi. Jeszcze niżej znalazł się aspekt bytowy (wspólne zamieszkiwanie, dobra materialne) – blisko 2%, oraz kulturowy – niewiele ponad 1%. Aspekt etyczny (np. najwyższa wartość), biologiczny (np. więzy krwi) oraz religijny (wartości chrześcijańskie) reprezentowane są w pojedynczych odpowiedziach respondentów, każdy poniżej 1%. Wydaje się, że aspekt etyczny i biologiczny mogą być pomijane przez młodych Białorusinów dlatego, że są to charakterystyki rodziny dla wszystkich oczywiste i nie ma potrzeby, by je dodatkowo artykułować. Zmiany zachodzące w społeczeństwie białoruskim nie wpływają znacząco na postrzeganie „prawdziwej” rodziny, dotyczą raczej cech okazjonalnych, niestanowiących o istocie jej kategoryzowania. „Prawdziwa” rodzina, mimo rosnącej liczby rozwodów, nadal postrzegana jest jako pełna i składająca się z ojca i matki (tj. mężczyzny i kobiety), a nie osób jednej płci.

5.1. Aspekty wyróżnione spośród odpowiedzi na pytanie o istotę prawdziwej rodziny

1. Aspekt psychospołeczny (A – postawy wobec ludzi: dobroć, miłość, przywiązanie, szacunek, współczucie, odpowiedzialność, życzliwość, troska, ofiarność, niezawodność): 259 / 55,44%¹⁰
2. Aspekt społeczny (S – stosunek do ludzi: jedność, współpraca, wzajemna pomoc, szacunek, solidarność): 160 / 34,26%
3. Aspekt psychiczny (P – umysłowość, poczucie bezpieczeństwa, lęk, szczęście, komfort psychiczny): 16 / 3,43%

¹⁰ Liczba wskazuje sumę cytatów-segmentów wyekscerpowanych z wypowiedzi respondentów i zakwalifikowanych do danego aspektu. Wielkość wyrażona w procentach oznacza udział cytatów-segmentów w ogólnej liczbie otrzymanych w badaniu empirycznym mini tekstów.

4. Aspekt bytowy (B – dobra materialne): 8 / 1,71%
5. Aspekt kulturowy (K – tradycje): 6 / 1,28%
6. Aspekt etyczny (E – wartość absolutna): 3 / 0,64%
7. Aspekt biologiczny (G – biologia): 2 / 0,43%
8. Aspekt religijny (R – wartości chrześcijańskie): 1 / 0,21%.

5.2. Deskryptory wyróżnione spośród odpowiedzi na pytanie o istotę prawdziwej rodziny

1. Wzajemna miłość (A); 68 / 14,56%
2. Wzajemne zrozumienie (A); 54 / 11,56%
3. Wzajemny szacunek (A); 49 / 10,49%
4. Wzajemne wsparcie (S); 47 / 10,06%
5. Wzajemne zaufanie (A); 27 / 5,78%
6. Wzajemna troska o rodzinę jako całość oraz o każdego z jej członków / opieka (S); 26 / 5,57%
7. Wzajemna pomoc (A); 25 / 5,35%
8. Jedność / wspólnota; wspólne cele / sprawy / problemy (S); 20 / 4,28%
9. Wzajemna życzliwość (A); 18 / 3,85%
10. Jest podstawową komórką społeczną (S); 17 / 3,64%
11. Ciepło rodzinne; komfort psychiczny, bezpieczeństwo; wolność decydowania o sobie (P); 16 / 3,43%
12. Szczerość (A); 12 / 2,57%
- 13a. Dzieci (S); 11 / 2,36%
- 13b. Akceptacja (S); 11 / 2,36%
14. Silne więzi uczuciowe między bliskimi ludźmi (S); czułość 9 / 1,93%
15. Rodzice: matka i ojciec (S); 8 / 1,71%
- 16a. Dom rodzinny (S); 6 / 1,28%
- 16b. Tradycje (K); 6 / 1,28%
- 16c. Zapewnia dobra materialne (B); 6 / 1,28%
17. Wychowywanie dzieci / przekazywanie wartości (S); 5 / 1,07%
- 18a. Radość (A); 3 / 0,64%
- 18b. Wartość (E); 3 / 0,64%
- 19a. Odpowiedzialność (A); 2 / 0,43%
- 19b. Wierność (A); 2 / 0,43%
- 19c. Krewni (G); 2 / 0,43%
- 19d. Wspólne zamieszkiwanie (B); 2 / 0,43%
- 20a. Poświęcenie / ofiara (A); 1 / 0,21%
- 20b. Chrześcijaństwo (R); 1 / 0,21%

6. Dane tekstowe

Poniżej omówiono dane tekstowe pozyskane przez autorkę z prasy, podręczników szkolnych, literatury pięknej, portali społecznościowych oraz paralelnego korpusu rosyjsko-białoruskiego, białorusko-rosyjskiego. Narodowy korpus współczesnych tekstów białoruskich jest obecnie niedostępny. Przeanalizowano także materiał historyczny, pochodzący z przysłów oraz pieśni ludowych. W zakresie danych tekstowych konceptualizacja RODZINY uzależniona jest w dużej mierze od konkretnego gatunku tekstu, dlatego poniżej przedstawiam jej obraz w przysłowiach i pieśniach ludowych oraz publicystyce, podręcznikach szkolnych i literaturze pięknej.

6.1. RODZINA w świetle przysłów białoruskich

W białoruskich przysłowiach RODZINA jest postrzegana z jednej strony jako wspólnota zgodnych i równorzędnych sobie członków (wynika to chociażby z ludowej etymologii wyrazu oraz popularnego powiedzenia: *Сям'я – гэта сем „я”*), z drugiej stanowi stereotypowy patriarchalny twór o określonej hierarchii (gospodarz – gospodyni – dzieci), gdzie tylko pod warunkiem posłuszeństwa i lojalności jednych członków wobec innych panuje ład i porządek.

Stereotypowa białoruska rodzina, zwłaszcza z perspektywy osób najstarszych, jest patriarchalna:

[5] Бяда ў тым доме, дзе куры пяюць, а пеўням волі не даюць.

[Biada temu domowi, w którym kury pieją, a kogutowi nie pozwalają.] (Янкоўскі, 2004).

[6] Бедная тая дамова, дзе вала коле карова.

[Biedny jest ten dom, w którym wołu kłuje krowa.] (Янкоўскі, 2004, s. 128).

Największym bogactwem mogą się poszczycić ci małżonkowie, którzy posiadają liczne potomstwo. Wyobrażenie o tym, że bogactwo rodziny stanowią dzieci, a im ich więcej, tym więcej w rodzinie jedności i szczęścia, zawierają zarówno ludowe pieśni miłosne (Сысоў, 1997, s. 253), jak i przysłowia:

[7] Пусткаю хата смярдзіць.

[Pusta chata nieprzyjemnie pachnie.] (Federowski, 1935, s. 50).

[8] Багаты Мацей (Аўдзей): поўна хата дзяцей.

[Bogaty jest Maciej, bo ma chatę pełną dzieci.] (Янкоўскі, 2004, s. 127).

[9] Адзін сын – не сын, два сыны – паўсына, а толькі тры сыны – сын.

[Jeden syn – nie-syn, dwóch synów – pół syna, tylko trzech synów – syn.]

(Янкоўскі, 2004, ss. 126–127).

Założenie rodziny było wpisane w porządek świata, tak robili przodkowie i tak musi działać się nadal. Dziewczyna, która osiągnęła pełnoletność, miała szykować się do zamążpójścia. W sytuacji, gdy nie było kandydatów wśród rówieśników, musiała ulec starszemu kawalerowi lub wdowcowi, ponieważ pozostanie tzw. starą panną było stygmatyzowane, a rodzice (zwłaszcza ojciec) bardzo tego pilnowali:

[10] Ажаніся – кепска, не жаніся – яшчэ горш.

[Ożenisz się – źle, nie żenisz się – jeszcze gorzej.] (Сысоў, 1997, s. 323).

[11] Нідзе дзявоцкага сяла няма.

[Nigdzie nie ma wsi dla panien.] (Сысоў, 1997, s. 284).

[12] Дзяўчына ў бацькі ў гасцях.

[Dziewczyna u ojca w gościnie.] (Сысоў, 1997, s. 266).

[13] Прыйшла пара – ступай з двара.

[Nastała pora – idź z domu.] (Сысоў, 1997, s. 266).

Wiele można byłoby w takim układzie małżeńskim mówić o zgodzie / niezgodzie między małżonkami. Zarówno kłótnia, jak i ręko-czyny nie były czymś, co się wiązało ze szczególnym potępieniem w społeczności wiejskiej. Na zewnątrz był to temat tabu, por.:

[14] Жонку любі як душу, а трасі як грушу.

[Kochaj żonę jak duszę, a trząś jak gruszkę.] (Аксамітаў, 2002, s. 174)

[15] Дзеўкай была – плакала, замуж выйшла – завыла.

[Była panną – płakała, za mąż wyszła – zawyła.] (Рапановіч, 1974, s. 80).

[16] Страчаліся – цалаваліся, у адну хату сышліся – за чубы ўзяліся.

[Spotykali się – całowali się, zeszli się w jednym domu – za grzywkę się łąpią.]

(Янкоўскі, 2004, s. 143).

[17] Хто каго любіць, той таго чубіць.

[Kto kogo lubi, ten tego czubi.] (Янкоўскі, 2004, s. 147).

O tym, że zarówno w typowej rodzinie, jak i w typowym domu może dochodzić do różnych, niekoniecznie pozytywnie wartościowanych sytuacji, świadczą nie tylko przysłowia, ale i starsza literatura białoruska: *У сям'і, браце, можа ўсё трапіцца: і ў лад, і не да лады* [W rodzinie, bracie, wszystko się może wydarzyć: i zgoda, i niezgoda] (Лынькоў, 1932).

Przysłowie [18] *у сям'і не без выпадка* (Падлужны, 2003, s. 724) oznacza, że w każdej rodzinie może znaleźć się tzw. czarna owca. W przysłowiu [19] *Радня да паўдня, а як сонца зайдзя, дык і чорт яе знайдзя* zostało wyrażone przekonanie, że tylko człowiek młody, zdrowy i – najlepiej – bogaty jest dostrzegany przez innych członków rodziny. Czas ma tu wymiar symboliczny: życie ludzkie jest porównywane do dnia, tj. rano – młodość, południe – dojrzały, dorosły człowiek, wieczór – starość (Варлыга, 1966). Nie zawsze stosunki w rodzinie są życzliwe: [20] *воўк сабаку не радня* ‘baran wilkowi nie towarzysz’ (Санько, 1991).

6.2. Obraz RODZINY w białoruskich pieśniach ludowych

Białoruska rodzina z pieśni także jest patriarchalna. Los kobiety jest bardzo trudny, a wyjścia z tej sytuacji brak:

[21] Папалася злomu мужу да ліхой дружыны. // Намачыўшы канапелкі, трэба іх цягаці, // Папаўшыся злomu мужу, трэба гараваци.

[Trafiła do złego męża i lichej rodziny. // Jak namoczysz konopie, trzeba je ciągać, // Jak trafisz do złego męża, to trzeba to znosić.] (ПБ, 1997, s. 103).

[22] Край бору дарожка, край бору. // Просіцца Манечка дадому: // [...] Прывыкай, Манечка, ка ўсёй бядзе.

[Na skraju boru dróżka, na skraju boru. // Prosi się Mania do domu: // [...] Przyzwyczajaj się, Maniu, do całej biedy.] (ПБ, 1997, s. 193).

W białoruskich pieśniach ludowych własna rodzina (rodzice) są w opozycji do rodziny małżonka / małżonki. W odróżnieniu od rodziców męża / żony biologiczni rodzice obdarzają swoje dzieci ciepłem, życzliwością, troską. W ludowych wyobrażeniach *свакроў* ‘teściowa’ jest postrzegana bardzo negatywnie i tak samo postrzega ona swoją synową:

[23] Яшчэ й грэчка не ўзышла, ды кажуць – чарная, // Я ў сваякрухі не жыла, ды кажуць – ліхая!

[Jeszcze gryka nie wzeszła, a mówią – czarna, // Ja u teściowej nie mieszkałam, a mówią – licha!] (ПБ, 1997, s. 190).

Przed złym traktowaniem w domu męża dorastającą córkę przestrzega matka:

[24] Наплачашся ў той час досыць, за ім жывучы. // У яго хаце – айцец, маці, // Будуць табе даганяці – у той час плакаці.

[Dość będziesz płakała wówczas, jak z nim zamieszkasz. // W jego chacie – ojciec, matka, // Będą tobie dogadywać – wtedy będziesz płakać.] (ПБ, 1997, s. 84).

Bardzo często wydawano córkę za męża z uwagi na status materialny kandydata, a nie z powodu miłości młodych. Młoda mężatka nie mogła wrócić do domu, do matki, by się spotkać i wypłakać, pożalić na swój los; mogła jedynie pod postacią ptaka „odwiedzić” ogród swoich rodziców lub jako róża „przyplłynąć” do matki rzeką:

[25] Тры лет я ў маманькі свае не была, // А на чварты разок пташкай залячу. // Залячу я, сяду ў вішнёвым садзе [...].

[Trzy lata nie byłam u matuli swojej, // A na czwarty raz ptakiem polecę. // Polecę, usiądę w sadzie wiśniowym [...].] (ПБ, 1997, s. 61).

[26] Хто гэта за пташачка, за зязюленька – // Ці не мая дочанька з чужой стараны? // Калі ты, дачуленька, – просім це да нас, [...].

[Co to za ptaszek, za kukuleczka – // Czy to nie moja córcia z obcej strony? // Gdy jesteś ty, córeczko – prosimy do nas, [...].] (ПБ, 1997, s. 62).

Rodzina nie zawsze jednak chciała zrozumieć młodą mężatkę:

[27] Аддаў бацька дочку за рэкі, за ласы, // Наказала маці сем год не бываці.

[Oddał ojciec córkę za rzeki, za lasy, // Kazała matka przez siedem lat nie przyjeżdżać.] (ПБ, 1997, s. 255).

Čęste były przypadki wyrzeczenia się przez rodziców własnego dziecka. Córcia od dzieciństwa była wychowywana jako „gość” w domu rodziców. Według tradycyjnego porządku powinna opuścić rodzinny dom. Dopiero w domu męża miała zostać gospodynią, co nie było równoznaczne z podejmowaniem decyzji. W domu męża stawała się pracownicą, tj. dodatkową „parą rąk do pracy”.

W trudnej sytuacji znajdował się również młody małżonek, jeżeli szedł na gospodarstwo do żony, tj. w prymy:

[28] А хто ў прымах не бывае, той гора не знае. // А я – прымак, а я – прымак, уцё гора знаю [...].

[Kto w „prymach” nie bywa, ten biedy nie zna. // Jam „prymakiem”, jam „prymakiem”, poznałem biedę [...].] (ПБ, 1997, s. 289).

Nierzadko ciężkiemu życiu rodzinnemu towarzyszyły pijaństwo i przemoc, którą stosował gospodarz. Było¹¹ to społecznie akceptowane.

Podstawową funkcją rodziny było wychowanie dzieci. Powinny być one wdzięczne rodzicom do ich śmierci za wychowanie, jakie otrzymały. Za najbezpieczniejszą przestrzeń dla dzieci (zwłaszcza córek) uważano dom i podwórze, które były w opozycji do ulicy, drogi, lasu. Rodzice, przede wszystkim matka, powinni pilnować niezamężnej córki. Kobieta i mężczyzna w rodzinie z pieśni mieli dokładnie wyznaczone miejsca i obowiązki. Miejsce kobiety (dobrej żony) jest w domu, natomiast mężczyzna pracuje poza domem, odpoczywa poza domem (np. w karczmie) oraz udaje się w drogę (na kiermasz, na wojnę itd.).

W weselnych przyśpiewkach życzy się zgody w rodzinie (czytaj: gospodarz ma rozkazywać, a gospodyni – się słuchać) i liczego potomstwa.

Jak zaznacza Zofia Barańska: „Przysłowia i pieśni ludowe niejednokrotnie mówią o zwyczajach i normach zachowania, które uległy już przemianie. [...] Ukazujący się w ludowych przysłowiach i pieśniach obraz rodziny jest tylko synchronicznym przekrojem dla pewnego okresu” (1975, s. 118).

6.3. Rodzina w białoruskich tekstach prasowych, glottodydaktycznych oraz artystycznych

6.3.1. Model rodziny

Obecnie rodzinę tworzą rodzice i dzieci, kiedyś zaliczano do niej także starsze pokolenie – dziadków, rodzina nie tylko wychowywała

¹¹ Obecnie sytuacja nieco się zmienia, choć podobne przykłady nie należą i dziś do rzadkości.

potomstwo, ale także opiekowała się starszymi. Współczesna białoruska rodzina nie jest już wielodzietna i wielopokoleniowa, jak było na początku XX wieku (Калачова, 2008, s. 49), dawny model budzi zdziwienie:

[29] Не сям'я, а цэлая дынастыя

[Nie rodzina, a cała dynastia] (Кириллова, 2012).

Dziś względy ekonomiczne raczej nie decydują o wyborze partnera, którego kiedyś wybierał ojciec panny młodej, tylko wzajemna miłość / fascynacja młodej pary.

Rodzina jest mikrogrupą, która ma pomóc swoim członkom w adaptacji społecznej (Махоўская, 2022, s. 356). Współistnieją dwa modele rodziny – tradycyjny, patriarchalny (utrwalony m.in. w przysłowiach i pieśniach ludowych) oraz współczesny partnerski. Jak zaznaczają specjaliści, na Białorusi tradycyjny model rodziny nie ustąpił jeszcze miejsca nowoczesnemu:

[30] Традыцыйны тып сям'і – гэта адносіны іерархіі і субардынацыі, дамінавання і падпарадкавання: мужоў над жонкамі, дарослых над дзецьмі, старэйшых над малодшымі. Сучасны характар адносін – партнёрства, роўнасць, павага да кожнага. [...]

Патрыярхальная ідэалогія паступова замяняецца парадыгмай эгалітарызму і гendarнай роўнасці. Традыцыйны набор мужчынскіх роляў у сям'і (кіраўнік, карміцель, абаронца) сёння змяняецца і дапаўняецца. Бацька не толькі матэрыяльна ўтрымлівае і выхоўвае дзяцей, ён выконвае ролю старэйшага сябра дзіцяці і яго настаўніка. А да традыцыйных жаночых роляў гаспадыні і захавальніцы сямейнага ачага дадаецца функцыя матэрыяльнага забеспячэння. Але казаць аб поўнай замене традыцыйнай сям'і з яе выразна прапісанымі ролевымі пазіцыямі сям'ёй сучаснай яшчэ рана.

[Tradycyjny typ rodziny odwołuje się do stosunków opartych na hierarchii i subordynacji, dominacji i podporządkowaniu: mężowie panują nad żonami, dorośli nad dziećmi, starsi nad młodszymi. Współczesne relacje polegają na partnerstwie, równości, szacunku dla każdego. [...] Ideologię patriarchalną stopniowo zastępuje paradygmat egalitaryzmu i równości płci. Tradycyjny zestaw męskich ról w rodzinie (przywódca, żywiciel, obrońca) dziś podlega zmianom i uzupełnieniom. Ojciec nie tylko utrzymuje i wychowuje dzieci, pełni funkcję starszego przyjaciela dziecka oraz nauczyciela. Do tradycyjnych kobiecych ról pani domu i opiekunki ogniska domowego dochodzi rola dostar-

czyciela dóbr materialnych. Jednak mówić o całkowitej zmianie rodziny tradycyjnej z jej wyraźnie ustalonymi rolami przez rodzinę współczesną jest za wcześnie.] (Махоўская, 2022, s. 353).

Jednocześnie człowiek samotny, nawet jeżeli ma swój dom lub mieszkanie, nie stanowi rodziny, jak śpiewała Volha Płotnikawa w *Mołodecznie* w 2011 roku:

[31] Адзін у полі не воін,
І ў доме адзін не сям'я,
Але заўсёды з табою
Радзіма, і маці, і я.

[Sam w polu nie wojownik, i w domu sam jeszcze nie rodzina, ale zawsze z tobą ojczyzna i matka, i ja.] (Беларуская музыка, b.d.)

6.3.2. Funkcje rodziny

Do podstawowych funkcji rodziny należą: prokreacyjna, wychowawcza, ekonomiczna oraz psychologiczna.

W społeczeństwie białoruskim ciągle nie docenia się faktu, że rozmowy z dziećmi oraz ich wspieranie, zwłaszcza w momencie porażki, są ważne. Częściej rodzice poświęcają czas na pouczanie, upominanie, a nawet karcenie dzieci i młodzieży, nie zawsze dostrzegając, że najbardziej przekonującym sposobem wychowania jest dawanie przykładu. Pedagodzy i psycholodzy zwracają uwagę, że nie da się ukryć tego, co odbywa się za zamkniętymi drzwiami poszczególnych domów rodzinnych, ponieważ rodzina jest **zwierciadłem** dzieci, a dzieci **zwierciadłem** rodziny:

[32] Назіраючы за сваімі дзецьмі, мамы і таты бачаць сваё адлюстраванне. Нашы дзеці капіруюць наша паводзіны так жа, як калісьці мы, іх бацькі, капіравалі паводзіны сваіх бацькоў. Яны капіруюць не толькі словы, але і міміку, жэсты, голас, найменшыя інтанацыя. Менавіта, як тата, хлапчукі, напрыклад, вешаюць сваю вопратку на крэсла па вяртанні з саду, а дзяўчынкі – менавіта так, як мама паліваюць кветкі. Тата і мама з'яўляюцца ўзорам для сваіх дзяцей.

[Observując swoje dzieci, mamy i tatusiowie dostrzegają swoje odbicie. Nasze dzieci kopiuja nasze zachowanie tak samo, jak my, rodzice, kopiowaliśmy zachowanie swoich rodziców. Kopiuja nie tylko wyrazy, ale także mimikę, gesty, głos, intonację. Na przykład chłopcy, właśnie tak jak tata, wieszają swoje

ubrania na krzesło po powrocie z przedszkola, a dziewczynki, właśnie tak jak mama, podlewają kwiaty. Tata i mama są wzorem do naśladowania dla swoich dzieci.] (Дзеці – гэта нашы люстэрка, b.d.).

Obecnie Białorusini, jak dawniej, starają się w rodzinie przyuczać dzieci do pracy, jednocześnie z uwagi na trudną sytuację ekonomiczną i polityczną wspierają je i pomagają im także materialnie. Niemniej jednak około jednej piątej rodzin przyznaje się do stosowania kar wobec dzieci (Калачова, 2008, s. 50). Wsparcie materialne nawet dorosłych dzieci na Białorusi nikogo nie dziwi, a nawet jest traktowane jako norma, wyznacznik poprawnych relacji międzypokoleniowych. Dziś prawie jedna trzecia respondentów twierdzi, że korzysta z pomocy materialnej rodziców, a ponad połowa – sięga po wsparcie moralne (Калачова, 2008, s. 52).

Obecnie badacze postrzegają rodzinę jako społeczność, dla której członków najważniejsze są relacje emocjonalne i psychologiczne: wzajemne wsparcie, troska, życzliwość – „эмацыйна-псіхалагічны складнік” (Махоўская, 2021, s. 257).

6.3.3. Partonimy / członkowie rodziny

Rodzina jest małą wspólnotą, na którą składają się jej członkowie. Najwyżej w hierarchii są dziś rodzice (małżeństwo): *сужэнства, бацькі (маці і бацька), няродныя бацькі (мачаха / мачыха і айчым)* [małżeństwo, rodzice (matka i ojciec), niebiologiczni rodzice (masccha i ojczym)].

Podporządkowane rodzicom jest ich potomstwo: *дзеці (сын і дачка)* [dzieci (syn i córka)], nieślubne dziecko (*байструк*), *прыёмныя дзеці (прыёмны сын і прыёмная дачка)* [adoptowane dzieci]; *дзеці мужа / жонкі (пасынак і падчарыца / падчарка)* [dzieci męża / żony (pasierb i pasierbica)].

W dalszej kolejności należy wymienić:

1. dziadkowie: *дзед, баба, дзядуля, бабуля*;
2. rodzice żony: *цешча, тэць*;
3. rodzice męża: *свяхроў, свёкар*;
4. żona syna: *нявестка, сынавая*;
5. mąż córki: *зяць*;
6. wnuki: *унучка, унук*.

Віцеј назв покрывіенства і повиноватва нотује словнік тэматычны (Кунцэвіч & Крывіцкі, 2006).

Рэлацыі міжы родзіцамі і дзецьмі могуць змяняцца не толькі пад уплывам змян сацыяльных, але таксама разам з дорастаньнем дзіцяці і пэдагэгічным прэцэдэнтам з родзіцамі дзеяньняў збліжальных пакалень:

[33] У апошні час я шмат увагі надаю сваёй сям'і. Гэта звязана і з перыядам сепарацыі ад бацькоў, калі адбывалася пераасэнсаваньне роляў. Восем мне споўнілася 20 гадоў, я ўжо адчуваю сябе самастойнай і незалежнай, і цяпер мне прасцей разглядаць бацькоў як асоб, роўных мне.

[...]. З гэтага пачалася наша сумесная праца: мы разам з татам праяўляем, скануем і парадкуем яго архіўныя фатаграфіі, паралельна я здымаю відэа пра гэты працэс і запісваю нашы размовы. Дзякуючы гэтаму, мы праводзім шмат часу разам, прычым у момант, калі мы працуем, ролі бацька-дачка змяняюцца на сябры-калегі.

[Ostatnio dużo uwagi poświęcam mojej rodzinie. Wynika to z tego, że jestem zmuszona do przebywania z dala od rodziców, więc przewartościowałam nasze role. Skończyłam 20 lat, czuję się osobą usamodzielnioną i niezależną, dlatego łatwiej mi uświadomić sobie, że jestem na równi z rodzicami. [...] Więc zaczęliśmy wspólnie pracować: z tatą wywołujemy, skanujemy i porządkujemy jego zdjęcia, a równolegle ja ten proces filmuję i nagrywam nasze rozmowy. W rezultacie spędzamy dużo czasu razem, podczas pracy dotychczasowe role ojciec-córka odwróciły się, staliśmy się przyjaciółmi-kolegami.] (Няўзорава, 2022).

Пошвёца сьё увагэ ролі кобіеты і мэжчызны ў маўжэньстве. У тэкстах прыналежных да дыскурсу рэлігійнага крэсьлі сьё іх вэзорце захаваньняў згодна з навукаў Кошчюла:

[34] Бацькі не было ў сям'і ў той меры, у якой ён павінен быў быць, і з гэтага пачынаюцца праблемы. Прычым не толькі дзяцей. Пачынаюцца праблемы ў жонак, унукаў, у асяроддзі, у Касцёле, у грамадстве. [...]

Адзін сьвятар трапна заўважыў, што самцамі нараджаюцца, але мужам і бацькам трэба стаць, трэба навучыцца ім быць.

[...] Нельга ахвяраваць свайго шчасця ў імя таго, каб іншы быў шчасьлівы. У сям'і гэта не працуе. Не можа дзяўчына ахвяравацца ў імя таго, каб абы яе хлопцу было добра. Сям'я – гэта саюз двух чалавек, а не аднаго. Сям'я – гэта здольнасьць любіць іншага і дазвол любіць сябе.

[Ojca nie było w rodzinie w takiej mierze, w jakiej być powinien, to powoduje różne problemy. Dotyczą nie tylko dzieci. Dotyczą także żon, wnuków, środowiska, Kościoła, społeczeństwa. [...]

Jeden duchowny trafnie zauważył, że samcami się rodzą, ale do roli męża i ojca dorastają, uczą się nimi być.

[...] Nie ma potrzeby poświęcania swojego szczęścia tylko po to, by ktoś inny był szczęśliwy. W rodzinie to nie działa. Nie może dziewczyna poświęcać się, żeby jej chłopak czuł się dobrze. Rodzina jest związkiem dwóch osób, nie jednej. Rodzina to jest zdolność do kochania innego i pozwolenie kochania siebie.] (Мужчынам і жанчынай стварыў ix, 2014).

Obecnie obserwujemy zmiany funkcji poszczególnych członków rodziny. Wynikają one głównie z równouprawnienia kobiet i mężczyzn, m.in. zaangażowania się kobiet w życie zawodowe i społeczne poza przestrzenią domową / rodzinną oraz społecznego i kulturowego przeobrażenia koncepcji „męskości” i „kobiecości”.

Na Białorusi utrzymuje się negatywny stosunek nie tylko do osób LGBT, negatywnie oceniane są też równouprawnienie płci i feminizm. Powszechnie akceptowany jest tradycyjny „podział” rodzinnych obowiązków:

[35] [...] людзі не задумваюцца, чаму хатнія абавязкі ляжаць на жанчыне. Проста так ёсць.

Многія сяброўкі пыталіся: чаму ты не думаеш, што жанчыне гэта можа падабацца? Гатаваць, займацца хатняй гаспадаркай?... Мне ў такі расклад не верыцца. Варта паставіць пытанне інакш: чаму яны так вырашылі? Можа, маці ўклала ў галаву «традыцыйныя каштоўнасці»? Ці муж сказаў: я зарабляю – ты сядзіш дома? Так, ёсць у мяне сяброўка, якая любіць «хатнія клопаты», але гэтым яна не абмяжоўваецца.

[...] ludzie się nie zastanawiają, dlaczego obowiązki domowe spoczywają na kobietach. Po prostu tak jest. Wiele przyjaciółek pytało: dlaczego nie przypuszczasz, że kobiecie to się podoba? Gotować, dbać o domowy byt?... Ja nie wierzę w to. Wystarczy zapytać inaczej: dlaczego one tak uważają? Może dlatego, że matka przekazała „tradycyjne wartości”? Albo mąż stwierdził: ja zarabiam, a ty siedzisz w domu? Rzeczywiście, mam koleżankę, która lubi „krzątać się po domu”, jednak do tego się nie ogranicza.] (Грышчук & Камапоўскі, 2018).

Akceptowany jest on również przez kobiety na stanowiskach, ale także te, na których barkach te obowiązki spoczywają:

[36] Не трэба мне пра гендарную роўнасць, калі ласка! Увесь свет, прабачце, ідзе іншым шляхам – талерантнасці.

– Дык што, гэта хіба кепска?

– Гэта кепска! Бо мужчына мусіць быць мужчынам, а жанчына – жанчынай. А не сям’я – адзін бацька, адзін... Вы мне пра свет кажыце! Не трэба мне свет прыводзіць у прыклад.

[Proszę mi nie mówić o równości płci! Cały świat, wybaczczie, wybrał inną drogą, tj. drogę tolerancji. – Czy to źle? – Tak, źle! Ponieważ mężczyzna ma być mężczyzną, a kobieta kobietą. A nie rodzina z jednego ojca i jednego... Mówi Pani o świecie! Nie trzeba mi o świecie mówić jako o wzorze do naśladowania.] (Калюпанова, 2023).

6.3.4. Przyczyna czegoś

Posiadanie rodziny może przeszkodzić jednostce w realizacji jej celów i planów, uniemożliwić zmianę miejsca zamieszkania, podjęcie wymarzonej pracy itd.:

[37] [...] маці запрашалі спяваць у Рыжскую оперу (праўда, з-за сям’і яна не пагадзілася.

[...]mamę zapraszali do śpiewania w Operze Ryskiej, prawdę mówiąc, z powodu rodziny odmówiła.] (Бунцэвіч, 2013).

[38] Са з’яўленнем праграмаў па працаўладкаванні бежанцаў у розныя краіны па кантынентах разляталіся жыхары лагераў ДП (Displaced persons – перамешчаных асобаў). Зміцер жа застаўся ў Германіі. На той час ён, ужо не маладзён, пабраўся шлюбам і атабарыўся ў бліжэйшым да лагера гарадку-спадарожніку Мюнхена – Кам. Неўзабаве сям’я пабольшала, нарадзіўся сын Анатоль. Але, відаць, не толькі з-за сям’і застаўся.

[Wraz z pojawieniem się programów wspomagających znalezienie pracy dla uchodźców mieszkańcy obozów powyjeżdżali na różne kontynenty. Zmicier pozostał w Niemczech. Wówczas nie był już młody, wziął ślub i osiadł w bliskim obozu miasteczku-satelicie Monachium – Chamie. W krótkim czasie rodzina się powiększyła, urodził się syn Anatol. Widocznie został nie tylko z powodu rodziny.] (Гваздзёў, 2010).

[39] Футбаліст Аляксандр Кульчый з-за сям’і не паехаў у Аўстрыю.

[Piłkarz Alaksandr Kulczyj z powodu rodziny nie pojechał do Austrii.] (Футбаліст Аляксандр Кульчый, 2010).

Rodzina współmałżonka lub własna może być przyczyną kłótni między małżonkami:

[40] Калі ўсе або многія вашы сутычкі адбываюцца з-за сям’і [...] мужа. Часам адносіны церпяць няўдачу з-за людзей па-за шлюбам.

[Gdy wszystkie lub większość kłótni wynika z czynników zewnętrznych, np. z powodu rodziny męża. Czasem stosunki psują się, bo wtrącają się ludzie z dalszej rodziny.] (Знайдзіце папераджальныя знакі, b.d.).

[41] Але магчымыя спрэчкі з-за сям'і, якая хоча ўключыцца ў вашы справы.

[Możliwe są sprzeczki z powodu członków rodziny, którzy chcą wpływać na wasze sprawy.] (Арлянская, 2020, s. 11).

6.3.5. Skutek czegoś

Rodzina najczęściej powstaje w wyniku zawarcia związku małżeńskiego (cywilnego i sakramentalnego). Na Białorusi nie istnieje ślub konkordatowy.

Są też rodziny powstałe w wyniku tzw. nierejestrowanych ślubów (*вольныя / незарэгістраваныя / „грамадзянскія”¹² шлюбy*). Związki takie są akceptowane społecznie. Pojawiają się nowe modele rodziny, m.in. *шлюбy „выхаднога дня”¹³, „гасцявыя” сем’і¹⁴, мацярынскія сем’і¹⁵, апякунскія сем’і¹⁶, прыёмныя сем’і¹⁷* itp. (Калачова, 2008, s. 48).

¹² Pojęcie „ślub cywilny” pojawiło się w Związku Radzieckim po rewolucji październikowej jako opozycja do „ślubu cerkiewnego” w celu podkreślenia drugorzędności Cerkwi i jej instytucji. Tutaj mowa raczej o odmowie rejestracji zmiany stanu cywilnego (por. Русіновіч, 2006).

¹³ Oznacza małżeństwo zarejestrowane lub niezarejestrowane w Urzędzie Stanu Cywilnego, jednak niemieszkające razem na co dzień oraz nieprowadzące wspólnego gospodarstwa domowego, tylko spotykające się okresowo i spędzające ze sobą czas.

¹⁴ [42] „Гасцявая сям’я” – прыём на часовае знаходжанне ў працаздольнага сям’ю пажылых грамадзян і інвалідаў на адзін месяц, адзін тыдзень, выходныя або святочныя дні. [Jest to praktyka przyjęcia do rodziny przez osoby zdolne do pracy najstarszych obywateli lub osób z niepełnosprawnością na pewien czas, np. miesiąc, tydzień, weekend.] (Гасцявая сям’я, b.d.). Nie dostaje się za to wsparcia finansowego ze strony państwa (por. Ступакевіч, 2017).

¹⁵ Rodzina składająca się z matki i dziecka. Jest to rodzina, która nie powstaje w rezultacie ślubu, tylko w rezultacie urodzenia przez niezamężną kobietę potomka. W wychowaniu dziecka może, ale nie musi, brać udział „dochodzący” ojciec, który nie chce brać ślubu z matką dziecka.

¹⁶ Rodzina, w której małżonkowie lub opiekunowie wychowują dzieci-sieroty lub dzieci pozostałe bez opieki rodzicielskiej.

¹⁷ Jak wyżej, pojęcia synonimiczne.

6.3.6. Lokalizacja rodziny [najczęściej]

Rodzina mieszka w domu / mieszkaniu, to jest jej miejsce stałego/czasowego przebywania. Dziś rzadko w jednym domu mieszkają trzy pokolenia, co było normą zarówno w XIX, jak i w pierwszej połowie XX wieku. Osoba zakładająca swoją własną rodzinę, mimo że pozostaje dla rodziców synem / córką, to emocjonalnie się od nich oddala, prowadzi własne gospodarstwo domowe (czasem bywa nadal wspierana w tym przez rodziców).

Dom jest symbolem przestrzeni, z którą rodzina jest związana. Ta przestrzeń chroni rodzinę przed obcymi, przed niebezpieczeństwem, przed tym, co złe.

Dom konkretnej rodziny może przyjąć pod swój dach ludzi spoza niej, np. dzieci sieroty (*прыёмныя дзеці, прыёмная сям'я*), osoby w starszym wieku pozostawione bez opieki (*засцявая сям'я*).

6.3.7. Ekwiwalencje kulturowe (narodowe, religijne, dziedzictwo przodków)

W rodzinie białoruskiej rzadko zwraca się uwagę na pochodzenie etniczne jej członków. Wydaje się, że przytoczone poniżej przykłady dotyczą wyjątkowych sytuacji:

[43] Моцная сям'я. Адна з неабходных умоў моцнай беларускай сям'і – родная мова. Размаўляйце па-свойму паўсюль, у тым ліку і дома, вучыце беларускай мове сваіх дзяцей. З першых дзён. І тады ў вас будзе моцная сям'я!

[Мocna rodzina. Jednym z niezbędnych warunków mocnej białoruskiej rodziny jest język ojczysty. Mówcie wszędzie po swojemu, także w domu, uczyć języka białoruskiego swoje dzieci. Od pierwszych dni życia. Wtedy będziecie mieli mocną rodzinę!] (*Беларускамоўная Орша*, 2016).

[44] Нельга жаніцца абы на кім. Многія беларускія дзеячы культуры і мастацтва, якія ў маладосці жаніліся абы на кім, зазналі потым праблемы ў жыцці. Калі ў сям'і жонка пачынае ненавідзіць мужа за беларускую мову, сям'я разваліваецца.

[Nie powinno się żenić z byle kim. Wielu białoruskich działaczy kultury i sztuki, którzy w młodości z byle kim się pobrali, mieli później w życiu problemy. Gdy żona nienawidzi męża za język białoruski, rodzina się rozpadnie.] (Пазняк, b.d.).

Tradycyjnie związek małżeński zawierany jest w świątyni (choć motywacja do jego zawarcia nie zawsze wypływa z żywej wiary), por.:

[45] Калі Бог злучыць, то ніхто не разлучыць.

[Co Bóg złączy, tego nic nie rozłączy.] (Народныя прыказкі, b.d.).

[46] Сям'я моцная Богам.

[Rodzina jest mocna Bogiem.] (Пакачайла & Кашкевіч, 2019).

[47] З праваслаўнага пункту гледжання, толькі таінства царкоўнага вячання робіць двух людзей сям'ёй. У таінстве вячання закладзены глыбокі сэнс. Вырашыцца на царкоўны шлюб мужчына і жанчына могуць, спытаўшы сябе, ці гатовыя яны прайсці рука аб руку ўвесць свой доўгі жыццёвы шлях. Але ў нашы дні маладыя, здараецца, вячаюцца, таму што «гэта прыгожа», таму што гэта цікавая частка вясельнай праграмы і старажытны цудоўны звычай. Або таму, што бралі шлюб іх сябры ці сваякі...

[Z punktu widzenia prawosławia jedynie tajemnica ślubu cerkiewnego powoduje przemianę dwóch osób w rodzinę. Tajemnica ślubu kryje w sobie głęboki sens. Zdecydować się na ślub w cerkwi mogą kobieta i mężczyzna, zapytawszy się siebie, czy są oni gotowi przejść ręką w rękę całą swoją życiową drogę. Obecnie, zdarza się, młodzi biorą ślub w cerkwi dlatego, że „ładnie wygląda”, że jest interesującą częścią weselnej ceremonii, że stanowi dawny ciekawy zwyczaj. Albo dlatego, że ślub brali ich koledzy i krewni...] (Шлюб благаслаўлены Богам, 2022).

Молодą parę Białorusini starają się „zaprogramować” na dostatek, dobrobyt i szczęście:

[48] Хай будзе люб твой шлюб і каб да смерці без браку.

[dosł.: Niech małżeństwo twoje będzie miłe sercu i trwa do śmierci bez pęknięcia.] (Народныя прыказкі, b.d.).

Sakramentalny związek małżeński jest nierozzerwalny:

[49] У ранейшыя часы скасоўвалі шлюб даволі рэдка, чаго не скажаш пра сёння. Па даных перапісу насельніцтва 1897 года, адно скасаванне прыпадала на тысячу шлюбаў. Прычынамі для гэтага маглі быць здрада, п'янства, адхіленні ў псіхічным стане, доўгая адсутнасць мужа ці жонкі, бяздзетнасць. Статыстыка, напрыклад, 2015 года наступная: зарэгістравана 82 тысячы шлюбаў і 33 тысячы скасавана.

[Dawniej unieważniali śluby niezmiernie rzadko, czego nie można powiedzieć o współczesności. Według danych Spisu ludności z 1897 roku¹⁸ jedno unieważnienie przypadało na tysiąc ślubów. Przyczynami mogły być: zdrada, pijaństwo, stan psychiczny, długa nieobecność męża/żony, bezdzietność. Statystyka z 2015 roku jest następująca: zarejestrowano 82 tys. ślubów i 33 tys. unieważniono.] (Канько і ін., 2017).

Z ogromnym ciepłem mówi się o rodzinie swoich rodziców i dziadków, o wspólnym świętowaniu, np.

[50] Наша сям'я праваслаўная (хоць я не асабліва рэлігійны чалавек) і адзначаць зімовыя сьвяты пачынала звычайна з Новага году. Недзе 30 снежня бацька ставіў ялінку, якую мы, дзеці, любілі ўпрыгожваць. Пасьля Новага году ішло Раство. Увечары 6 студзеня на стол ставілі пачастункі для сябе і для продкаў. 7 студзеня адзначалі дзень нараджэньня майго дзеда, пасьля мой.

[Pochodzę z rodziny prawosławnej (choć osobiście nie jestem zbyt religijna), dlatego zimowe święta zaczynaliśmy obchodzić od Nowego Roku. Mniej więcej 30 grudnia ojciec przynosił choinkę, którą my, dzieci, lubiliśmy ozdabiać. Po Nowym Roku obchodziliśmy Boże Narodzenie. Wieczorem 6 stycznia stół zastawiano poczęstunkami dla siebie i przodków. 7 stycznia obchodziliśmy dzień urodzin mojego dziadka, a potem mój.] (Цімафеева, 2023).

6.3.8. Czas. Tło czasowe

Rodzinę kiedyś zakładano dość szybko po osiągnięciu pełnoletności. Obecnie to się zmienia.

Młodzież po ukończeniu 18 roku życia nie dąży od razu do założenia rodziny, do małżeństwa. Ma inne priorytety: studia, karierę zawodową, poprawę statusu materialnego, poznanie ludzi i świata itd. Wcześniej jedynym sposobem na zmianę statusu było założenie rodziny, por.:

[51] У наш час для некаторых прадстаўніц прыгожай паловы на першае месца выходзіць не сям'я, а кар'ера. А вось калісьці менавіта замужжа было адзінай магчымасцю для жанчыны змяніць свой статус.

[W naszych czasach dla niektórych przedstawicielek pięknej połowy ludzkości pierwsze miejsce zajmuje nie rodzina, tylko kariera. Tymczasem kiedyś właśnie zamążpójście było jedyną szansą dla kobiety na zmianę statusu] (Канько і ін., 2017).

¹⁸ Spis przeprowadzono jeszcze w imperium rosyjskim, był to pierwszy powszechny spis ludności na ziemiach białoruskich.

6.3.9. Ochrona rodziny

O rodzinę dba gospodarz, gospodyni oraz inni jej członkowie. Dbać o nią powinno także państwo. W praktyce sytuacja wygląda inaczej¹⁹, wielu seniorów żyje samotnie w kraju, mając dzieci i wnuki, które zostały zmuszone do emigracji. Polityczna sytuacja oraz problemy z dokumentami sprawiły, że wielu z nich nie mogło wesprzeć członków swoich rodzin w trudnych sytuacjach życiowych, wielu nie mogło przyjechać nawet na pogrzeb swoich bliskich.

[52] [...] мы дакладна не ведаем, колькі сем'яў падзяліла беларуская мяжа, якая для многіх ужо стала сцяной.

[...] ніхто не лічыў бацькоў, якія не могуць сустрэцца з дзецьмі, бабуль і дзядуляў, якія не бачаць унукаў. І таму, што ніхто не падлічыць тых нашых далёкіх сваякоў і блізкіх сяброў, якіх сацыёлагі не назавуць нашай сям'ёй, але па кім мы сапраўды вельмі моцна сумуем.

[...] nie wiemy dokładnie, ile rodzin rozdzieliła granica białoruska, która dla wielu stała się ścianą. [...] nikt nie oszacował liczby rodziców, którzy nie mogą spotkać się z dziećmi, babć i dziadków, którzy nie widzą się z wnukami. Dlatego też nikt nie obliczy naszych dalekich krewnych i bliskich przyjaciół, których socjologowie nie nazwą naszą rodziną, choć za nimi naprawdę bardzo tęsknimy.] (Сцяна разрэзала сям'ю, 2023).

Jeżeli państwo nie jest w stanie zapewnić odpowiedniej ochrony rodzinie, może ona wystąpić o ochronę międzynarodową, prosząc o azyl polityczny w innym kraju.

[53] Алесю 43 гады. Мужчына працуе журналістам і зараз жыве ў Беластоку, куды з'ехаў два гады таму пасля вобшука ў сваёй кватэры ў Брэсце. У лютым 2021 года ў мужчыны памерла маці.

– Яна захварэла кавідам, апынулася ў шпіталі ў рэанімацыі. [...] Пры гэтым і сілавікі рыхтаваліся мяне сустракаць: падрыхтавалі цэлую спецаперацыю, чакалі, што я прыеду на пахаванне.

Маці лепей не станавілася, [...]. У адзін дзень мне пазваніў дзядзька і паведаміў, што маці больш няма. Я памятаю адну з апошніх размоў з маці, яна сказала: „Сыначка, калі я памру, толькі не прыязджай”.

Пахаванне арганізоўвалі дзядзька і бацька. Мой брат, як і я, не жыве ў Беларусі і не меў магчымасці прыехаць. [...] Потым мы ўсе скінуліся грашы-

¹⁹ Po protestach w latach 2020–2021 przeciwko sfałszowanym wynikom wyborów prezydenckich 9 sierpnia 2020 roku wiele rodzin nie może liczyć na wsparcie ze strony państwa.

ма, каб паставіць помнік. Для мяне было прынцыпова, каб на помніку было напісана па-беларуску, сваякі на гэта пагадзіліся.

Канешне, у мяне ёсць злосць на рэжым. Злосць з 1994 года. Забралі маю зямлю, не даюць нават на могілкі прыехаць.

[Aleś ma 43 lata. Mężczyzna pracuje jako dziennikarz i obecnie mieszka w Białymstoku, do którego się przeprowadził po rewizji w jego mieszkaniu w Brześciu. W lutym 2021 roku zmarła matka mężczyzny. – Ona zachorowała na covid, trafiła do szpitala na intensywną terapię. Jednocześnie siły bezpieczeństwa przygotowały całą operację, czekano, że przyjadę na pogrzeb. Stan mamy się nie poprawiał. [...] Pewnego dnia wujek zadzwonił i mnie poinformował, że mamy już nie ma. Pamiętam jedną z ostatnich rozmów z nią: „Synku, jakbym zmarła, tylko nie przyjeżdżaj”. Pogrzeb zorganizowali wujek i ojciec. Mój brat, jak i ja, nie mieszka na Białorusi i nie mógł przyjechać. [...] Złożyliśmy się na pomnik. Dla mnie sprawą zasadniczą było, by na pomniku był napis w języku białoruskim i moi krewni wyrazili na to zgodę. Oczywiście, mam żal do reżimu. Ten żal jest od 1994 roku. Zabrali moją ziemię, nawet na cmentarz nie mogę przyjechać.] (Батлейка, 2023).

6.3.10a. Symbolika rodziny

Poza dosłownym rozumieniem wyrazu *rodzina* w tekstach występują także ukryte sensy:

- **dom**, wspólnota domowa: np. tytuł wystawy „Сям’я – гэта дом, сям’я – гэта мір”; Мы – адна сям’я; сям’я (хатнія) [Rodzina jest domem, rodzina jest pokojem; Jesteśmy jedną rodziną; rodzina (domownicy)]

[54] Я прагнулася не дома, а ў інтэрнаце, а побач са мной – не сям’я, а сяброўка. Я не паехала на аўтобусе ў школу, як заўсёды, а пайшла пешшу ва ўніверсітэт, дарогу да якога яшчэ трэба было знайсці.

[Obudziłam się nie w domu, tylko w akademiku, obok mnie nie było rodziny, tylko koleżanka. Nie pojechałam jak do szkoły autobusem, tylko poszłam na piechotę na uniwersytet, na który drogę jeszcze musiałam poznać.] (Касцюкевіч, 2020).

- **jedność** i zgoda: np. tytuł wystawy „Сям’я – адзінства дум і спраў” [Rodzina – jedność myśli i działań]. W niektórych tekstach znajdziemy opisy kryzysu rodzinnego lub nawet zerwania związku małżeńskiego, chociaż presuponuje się w nich, że rodzina jest wspólnotą, którą powinna łączyć zgoda:

[55] [...] гэта не сям'я, а яе руіны. Людзі пакуль што існуюць супольна, але гэту супольнасць ужо развальвае непрымірымасць, нецярпімасць, нават варожасць. Не сям'я, а часовая супольнасць антаганістаў. У ёй падставай да варажнечы можа стаць як дробязь (статуэтка), так і важнае (выхаванне дзяцей).

[[...] to nie jest rodzina, tylko jej zgliszcza. Ludzie na razie jeszcze są wspólnotą, ale burzy ją już bezwzględność, niecierpliwość, a nawet wrogość. Nie rodzina, jedynie tymczasowa wspólnota antagonistów. W niej przyczyną wrogości może być zarówno drobnostka (np. figurka), jak i coś ważnego (wychowanie dzieci).] (Верціхоўская, 2012, s. 46).

- wspólnota dająca **radość**, zadowolenie i szczęście:

[56] [...] конкурс рисунков „Калі ёсць сям'я – значыць шчаслівы і я” [...].

[[...] konkurs plastyczny nt. „Mam rodzinę – więc jestem szczęśliwy”.] (Калі ёсць сям'я – значыць шчаслівы і я, 2023)

6.3.10b. Przedmioty symbolizujące rodzinę

W tekstach pojawiają się także atrybuty, symbolizujące rodzinę, np.:

- **zdjęcie** rodziny / przodków symbolizujące ród, drzewo genealogiczne:

[57] Ідэя напісаць раман зарадзілася ў пісьменніка праз метафарычны вобраз – з успаміна пра звычайную рамку з фотаздымкамі, якая вісіць на самым пачэсным месцы, побач з іконай, у кожнай сялянскай хаце. Была такая фотарамка і у вясковай хаце бабулі Адама Глобуса.

[Idea napisania powieści zrodziła się za sprawą obrazu metaforycznego, pisarz przypomniał sobie zwykłą ramkę ze zdjęciami, która wisi na najbardziej poczesnym miejscu, obok ikony, w każdej chłopskiej chałupie. Była taka ramka i w wiejskiej chacie babci Adama Głobusa.] (Губская, 2017, s. 259).

- **обрączka** jest symbolem zawartego związku małżeńskiego, ale także znakiem człowieka mającego rodzinę – *сямейніка*:

[58] Вянчальны пярсцёнак не ўпрыгажэнне, а сімвал “гладкага” шлюбнага жыцця. [...] Адным з найбольш сімвалічных падарункаў для тых, хто ўступае ў шлюб, з'яўляюцца заручальныя пярсцёнкі, якія перадаюцца ў спадчыну.

[Obrączka nie jest ozdobą, symbolizuje udane życie rodzinne. Jednym z najbardziej symbolicznych prezentów dla młodej pary są obrączki dziedziczone po przodkach.] (Што ў сутнасці тваёй, пярсцёнак?, 2008).

[59] Гістарычна пярсцёнак – сімвал улады: «Жонка не ўладная над сваім целам, але муж; гэтак сама і муж не мае ўлады над сваім целам, але жонка», сказана ў Пісанні. [...] Гэта сімвалічнае значэнне замацавалася за пярсцёнкамі да нашых дзён: вернасць, адзінства, непарыўнасць сямейнага саюза.

[Historycznie pierścionek jest symbolem władzy. Żona nie włada więcej swoim ciałem, tylko mąż; tak samo mąż nie ma władzy nad swoim ciałem, ale żona, tak mówi Pismo. Takie symboliczne znaczenie pierścionków zostało utrwalone do naszych czasów: wierność, jedność, nierozzerwalność związku małżeńskiego (dosł.: rodzinnego)] (Шлюб благаслаўлены Богам, 2022).

7. Jeszcze nie rodzina!

7.1. Kiedy rodzina jeszcze nie jest rodziną?

Według obecnego prawa białoruskiego wielodzietną rodziną jest rodzina z co najmniej trojgiem dzieci. Dla osób wychowanych w takich rodzinach rodzina z jednym dzieckiem to jeszcze nie „prawdziwa” rodzina:

[60] Мой муж з мнагадзетнай сям’і, яго бацькі выходзілі 4 дзяцей, – працягвае дзяліцца сямейнай гісторыяй мнагадзетная мама. – Ён ведае, як гэта цудоўна, калі ў сям’і многа малых. І мне ён адразу сказаў, што адно дзіця – гэта не сям’я. Муж хацеў быць мнагадзетным татам, і я яго ў гэтым таксама падтрымала.

[Mój mąż pochodzi z wielodzietnej rodziny, jego rodzice wychowywali czworo dzieci – kontynuuje swoją historię wielodzietna mama. – On wie, jaki to cud, gdy w rodzinie jest dużo dzieci. Od razu mi powiedział, że jedno dziecko – to nie rodzina. Mąż pragnął być wielodzietnym tatą i ja go w tym poparłam.] (Сахно, 2021).

[61] У мяне ж іх не сям’я – толькі два (пра дзяцей).

[Ja nie mam rodziny, jest ich tylko dwoje [o dzieciach].] (Барадулін, 2013, s. 248).

Rodziny nie zastąpi dom dziecka, nawet tzw. wioska dziecięca jest jedynie namiastką rodziny:

[62] [...] Валер Міхалевіч перакананы: „Ідэальнае месца – гэта толькі сям’я. Мы лепшыя за інтэрнат, але горшыя за сям’ю ўсё роўна. Гэта сямейны тып апекі, калі ёсць выхавацель, як у нас называюць, SOS-маці, і 7–8

дзяцей. Гэта асобны дом, а ня тыя спальні казарменнага тыпу. Няма ў нас сталоўкі для ўсіх, ежа гатуецца на кухні, як у любой сям'і".

[Waler Michalewicz jest przekonany: „Idealnym miejscem jest rodzina. My [wioska dziecięca] jesteśmy lepsi niż dom dziecka, ale mimo wszystko gorsi od rodziny. To jest rodzinny typ opieki, jest wychowawca, u nas nazywany SOS-matką, i siedmioro–ośmioro dzieci. Jest osobny dom, a nie tamte sypialnie przypominające koszary. Nie mamy stołówki dla wszystkich, posiłki przygotowujemy w kuchni, jak w każdej rodzinie.] (*50 гадоў таму была прынятая Дэклярацыя правоў дзіцяці*, 2009).

7.2. Кіedy родзіна перастае быць родзінай?

Родзіна перастае быць родзінай, кдз яе члoнкoвe нe мoгa стaлe зe сoбaй прaeбывaць, рoзмaвiаць, дзiелiць сiе свoймi eмoцiямi. Тaкi стaн рaeчe мoжe быць увaрoнкoвaны сyтуaцiяй пoлiтычнaй вo крaю. Влaдзa, ктoрa згoднe з Кoнстytуцiяй РБ мa хрoнiць рoдзiнe і трoшчyць сiе o нiя прaeчынiлa сiе дo яе рoзбiчiя, рoзлaччeнiя яе члoнкoв, змуснeнiя oбывaтeлi дo eмiгрaцiі:

[63] Дзяржава брутальна ўмяшалася ў сям'ю праваабаронцы Таццяны Гацура-Яворскай. [...] мы жывём не разам. Калі сын просіць прыгатаваць лазанню, ты ўкладаеш у яе сілы і энергію, пасля вы вячэраеце, размаўляеце і насалоджваецеся хвілінамі разам – здаецца, гэта дробязь, а насамрэч гэта стасункі. Цяпер фактычна ў мужа з сынам сваё жыццё, а ў мяне сваё. Канешне, мы сазвоньваемся, глядзім з Данікам мультыкі праз зум, каб абменьвацца рэплікамі, але гэта не сям'я, не абмен эмоцыямі, не час разам – гэта сурагат адносін. Цяпер я падазраваная, праз паўгода мяне могуць абвінаваціць і асудзіць, можа, я адсяджу ў турме, але пакаранне я адбываю з 5 красавіка: з гэтага дня я не бачыла сына.

[Państwo brutalnie weszło do rodziny obrońcy praw człowieka Tacciany Hancury-Jaworskiej. [...] My nie mieszkamy razem. Gdy syn prosi, by przygotować lazanie, wkładasz w to siły i energię, potem jecie kolację, rozmawiacie, wydaje się, że to są drobiazgi, a tak naprawdę na tym polegają relacje. W tej chwili mąż z synem mają własne życie, a ja mam własne. Niewątpliwie, dzwonimy do siebie, oglądamy z Danikiem bajki za pośrednictwem Zooma, żeby móc rozmawiać, ale to nie jest rodzina, nie ma wymiany emocji, nie ma czasu spędzonego razem – jest to jedynie namiastka relacji. Jestem podejrzana, za pół roku mogą mnie oskarżyć o dokonanie przestępstwa i osądzić, być może znajdę się w więzieniu, jednak karę ja odbywam od 5 kwietnia: od tego czasu nie widziałam się z synem.] (Кацяловіч, 2021).

W mediach (przede wszystkim prorządowych) częstym połączeniem wyrazowym jest *традыцыйная сям'я* [tradycyjna rodzina] oraz *традыцыйныя каштоўнасці* [tradycyjne wartości], składająca się z obu rodziców różnej płci oraz dzieci (najlepiej trojga), jednak typowe białoruskie rodziny to w dużym stopniu dzieci (jedno / dwoje) wychowywane przez samotne matki. Zdarza się, że rodzinę stanowi ojciec z dziećmi, np.:

[64] Сям'ю Лукашэнкі паказваюць як узор „традыцыйных каштоўнасцяў”. Але ж у ёй... чацвёрэ мужчын! А дзе жанчына? Сям'я, атрымліваецца, нетрадыцыйная!

[Rodzinę Łukaszenki przytaczają jako przykład „wartości tradycyjnych”. Jednak liczy ona... czterech mężczyzn! A gdzie jest kobieta? Wychodzi, że jest to nietradycyjna rodzina!] (Сідорская, 2023).

8. Definicja kognitywna RODZINY w języku białoruskim

1. Jest to wspólnota składająca się z ojca, matki (lub któregoś z nich) i ich dzieci (przynajmniej jednego). Mogą do niej należeć dziadkowie lub inni bliscy krewni, dzieci adoptowane (niebiologiczne) lub starsze osoby (niespokrewnione), które nie mają rodziny, a wymagają opieki. Dalszą rodzinę stanowią ciotcie, wujkowie, stryjeczni i cioteczni bracia i siostry itd.
2. Zwykle ta wspólnota mieszka w jednym domu/mieszkanii, chociaż dorosłe dzieci, które założyły własne rodziny, nadal pozostają członkami rodziny. Spotykają się z rodzicami w święta, podczas urlopu itd., utrzymują stały kontakt telefoniczny.
3. Ma pewną hierarchię społeczną. Najważniejszy w białoruskiej rodzinie zwykle jest ojciec, ewentualnie oboje rodziców. Wyjątki jedynie potwierdzają powyższą regułę.
4. Najważniejszą funkcją rodziny jest prokreacja.
5. Zapewnienie dzieciom (i innym członkom rodziny) warunków bytowych spoczywa najczęściej na rodzicach. Zdarza się, że dzieci w życiu dorosłym po założeniu własnych rodzin są wspierane materialnie przez swoich rodziców.
6. Rodzice powinni przygotować swoje potomstwo do życia w społeczeństwie, czyli wychować.
7. Członkowie rodziny są związani ze sobą emocjonalnie, czują się ze sobą dobrze i mają w sobie oparcie. Działania przemocowe,

które wykraczają poza wyobrażenie stereotypowe rodziny, są w wielu sytuacjach akceptowane, ponieważ mają silne korzenie w tradycyjnym hierarchicznym układzie najmniejszej wspólnoty społecznej.

8. Rolą dzieci jest opieka nad starzejącymi się rodzicami, pochówek oraz dbanie o groby swoich przodków.

9. Profilowanie wyobrażenia o RODZINIE

Zależnie od tego, z jakiego punktu widzenia patrzymy na rodzinę, można wyodrębnić poszczególne profile, opisane poniżej.

9.1. Środowisko, w którym rodzą się dzieci – biologiczny profil

Białorusini skupiają się bardziej na rodzinie niż na pracy. Tak pisarz porównuje te dwie sfery:

[65] У ЗША для чалавека галоўнае нават не сям'я, а работа. Чалавек зацyklены на тым, каб рабіць службовую кар'еру. Гэта асабліваець нацыянальнай псіхалогіі амерыканцаў, здаровай, трэба прызнаць, псіхалогіі. Бо чалавек прызначаны прыродай, па вялікім рахунку, не для любоўных мілаванняў і сопляў, а для напружанай псіхафізічнай дзейнасці.

[W Stanach Zjednoczonych dla człowieka najważniejsza nie jest rodzina, tylko praca. Człowiek jest mocno zaangażowany w karierę zawodową. Jest to jedna z cech mentalnych Amerykanów, trzeba przyznać, zdroworozsądkowa. Ponieważ człowiek przez przyrodę zaprogramowany jest nie do miłosnych igraszek i emocji, tylko do napiętej psychofizycznej działalności.] (Южык, 2009).

У каго дзеці, у таго шчасце [Kto ma dzieci, jest szczęśliwy] – głosi przysłowie (Цытаты і прыказкі, b.d.). Dopiero w pierwszej połowie XX wieku pojawiają się krytyczne oceny wielodzietności, np.:

[66] Апрача кучы дзяцей, – нічога.

– Нарадзіліся яны на сваё няшчасце і на наша гора, – уздыхнула гаспадыня. Адразу было відаць, што дзеці ў гэтай сям'і – самае балючае месца, калі першае слова было аб іх.

– Хутчэй бы яны паскруцілі сабе галовы, – дадаў гаспадар, нібы гаворачы сабе самому.

[Poza gromadą dzieci – nic. – Urodziły się na swoje nieszczęście i na naszą biedę – westchnęła gospodyni. Było widać od razu, dzieci w tej rodzinie są największą bolączką, skoro pierwsze słowa padły o nich. – Niechby szybciej sobie skreśliły karki – dodał niby sam do siebie gospodarz.] (Маўр, 1939).

Chociaż w większości białoruskich rodzin wychowuje się obecnie jedno dziecko²⁰, to rodziny bezdzietne są poddawane społecznej presji. Nawet w bajce ludowej tacy bohaterowie pokutują, por. ...*усё маець, усім светам купуець, а дзяцей няма* [wszystko ma, wszystko kupuje, a dzieci nie ma]; *Жыў-быў цар, ды не меў ён дзяцей і дужа аб гэтым сасмуціўся* [Żył-był sobie car, nie miał dzieci i bardzo tym się smucił] (Кабашнікаў & Барташэвіч, 1978, ss. 39, 48).

Kościół bezdzietnym rodzicom proponuje adopcję:

[67] Сужэнства можа быць плённым і без біялагчных дзяцей, а пара можа зрабіць значны ўнёсак у жыццё іншых людзей. Усынаўленне – адна з такіх магчымасцяў. У гэтага шляху дзве перавагі – сірата атрымлівае сям’ю, а бездзетная пара атрымлівае дзіця.

[Małżeństwo może się spełnić i bez dzieci biologicznych, a para może mieć ważny wpływ na życie innych ludzi. Adopcja jest jedną z takich możliwości. Ta droga ma dwie zalety: dziecko zyskuje rodzinę, a bezdzietna para otrzymuje dziecko.] (Што рабіць, калі людзі, 2016).

Presji społecznej poddawana jest także wielodzietność (obecnie więcej niż dwoje dzieci), por.: *Шматдзетная сям’я – дысфункцыянальная сям’я* [Wielodzietna rodzina to rodzina dysfunkcyjna], *Навошта пладзіць галечу?* [Po co płodzić hołotę?], *Шматдзетнасць – прычына нешчаслівага сужэнства* [Wielodzietność przyczyną nieszczęśliwego małżeństwa] itd. Negatywnie oceniane jest również późne macierzyństwo (obecnie po 35. roku życia).

W tym kontekście warto dodać, że białoruskie kobiety często korzystają z aborcji²¹. Przerwanie ciąży przed 12. tygodniem jest na Białorusi legalne:

[68] Вядома, нашае грамадства глыбока зраненае: аборт яшчэ нядаўна лічыўся проста аперацыяй, нібыта выдалялі «згустак крыві» – так называлі дзіця ва ўлонні, і ўсё ж у грамадстве ёсць і пазітыўная дынаміка.

²⁰ Np. przed rokiem 2013 aż 70% białoruskich rodzin miało jedno dziecko (por. Лёгкая & Талівінска, 2019).

²¹ Według statystyk w Republice Białorusi w 2013 roku 25% ciąż zostało przerwanych. W światowym rankingu Białoruś była wówczas na piątym miejscu pod względem liczby przeprowadzonych aborcji (*Сокращенный перечень социальных показаний*, 2013). Obecnie sytuacja ulega zmianie, dokonuje się nieco mniej aborcji (*Количество абортів в Беларусі*, 2023).

Маладыя дактары часта адмаўляюцца рабіць аборт, карыстаюцца сваім законным правам, і аборт перастае ўспрымацца як норма.

[To nie tajemnica, że nasza społeczność jest głęboko zraniona: aborcja do niedawna uważana była po prostu za zabieg operacyjny, niby to usunięto skrzep krwi – tak nazywano dziecko w łonie matki, mimo to obserwuje się w społeczeństwie i pozytywną zmianę. Młodzi lekarze często odmawiają dokonywania aborcji, korzystają z istniejącego prawa, więc aborcja przestaje być normą.] (Качалка & Місан, 2017).

9.2. Zapewnia dzieciom byt – profil bytowy

Rodzice ciężko pracują, by utrzymać dom i członków rodziny. Opłacają naukę dzieci w szkołach wyższych, wynajmują im mieszkania, finansują przyjęcia weselne, pomagają materialnie młodej rodzinie itd. We współczesnej rodzinie obserwuje się zmianę priorytetów, chociaż nie jest to na Białorusi powszechne zjawisko, na pierwszym miejscu stawiane są dobra materialne:

[69] на першае месца сучасным чалавекам ставіцца не сям'я, а матэрыяльны дабрабыт.

[Na pierwszym miejscu współczesny człowiek stawia nie rodzinę, a dobrobyt materialny.] (Альштынюк, 2017, s. 289)

Rodzina jest kojarzona z ojcowizną, małą ojczyzną, domem rodzinnym, który się dziedziczy po rodzicach. To tam przechowywane są pamiątki po przodkach, np.:

[70] [...], пакідаючы родны дом, дзеці як бы парушаюць традыцыю пераёмнасці пакаленняў сям'і. Бо дом (лепш, канешне, уласны дом, а не кватэра) ад пакалення да пакалення назапашвае фонд гісторыі роду. Тут захоўваецца архіў сям'і, карціны, кнігі, нейкія рэліквіі. Уся гэтая культурная спадчына, збольшага, патрэбная толькі прадстаўнікам гэтага роду. Бо калі дом, які застаўся без гаспадароў, засяляюць новыя, чужыя людзі, то гісторыя сям'і апыняецца на сьметніку – фотаздымкі, лісты, дзёньнікі. [...] wyjeżdżając z domu rodzinnego, dzieci burzą tradycję przekazywania go z pokolenia na pokolenie. Dom (najlepiej własny dom, nie mieszkanie w bloku) gromadzi historię różnych pokoleń rodu. Tutaj jest archiwum rodziny, obrazy, książki, relikwie. Całe to dziedzictwo kulturowe potrzebne jedynie przedstawicielom danego rodu. Gdy dom pozostaje bez gospodarzy, a osiedlają się w nim nowi, obcy ludzie, to historia rodziny zostanie wyrzucona na śmietnik – zdjęcia, listy, dzienniki.] (Аркуш, 1999 s. 135).

[71] Чаму гэта месца так цягне да сябе? Чаму многія тужаць аб ім на чужбіне? Напэўна таму, што знаёмства з навакольным светам упершыню адбывалася менавіта ў гэтых краях. Маленькі чалавек упершыню тут убачыў сонца, пачуў шум дажджу, пайшоў у школу, здабыў сяброў.

Родны кут самае прыгожае месца на зямлі, тут жывуць самыя добрыя людзі. А колькі ўсяго цікавага тут было, колькі добрых успамінаў звязана з гэтым месцам. Тут родны дом, дзе мама чакала са школы. Прыходзіш дадому, а на сталі румяныя блінцы з малаком. Што можа быць смачней? [Dlaczego to miejsce tak do siebie przyciąga? Dlaczego wielu tęskni za nim na obczyźnie? Niewątpliwie dlatego, że właśnie tu zaczęliśmy poznawać świat zewnętrzny. Mały człowiek właśnie tu poraz pierwszy ujrzał słońce, usłyszał szum deszczu, poszedł do szkoły, zdobył przyjaciół.

Miejsce urodzenia jest najpiękniejszym miejscem na ziemi, tam żyją najbardziej życzliwi ludzie na świecie. Ile ciekawego tu się wydarzyło, ile dobrych wspomnień z nim jest związanych. Tu jest dom rodzinny, gdzie mama czekała na mnie po zajęciach w szkole. Wracasz do domu, a na stole złote racuchy z mlekiem. Który smak może się z tym równać?] (*Сачыненне на тэму*, 2013).

9.3. Rodzina wychowuje dzieci – profil społeczny

Rodzina to przede wszystkim ludzie, por. słownik asocjacyjny przygotowany na przełomie XX i XXI wieku (Папейка, 2000). Członkowie rodziny mają wspólne cele, rozwiązują wspólne problemy, razem spędzają czas, przynajmniej tak jest w wymarzonej, idealnej rodzinie. Bycie samotnym wśród „swoich” jeszcze raz podkreśla stereotypowość tego poglądu. Wyobcowanie w rodzinie może być spowodowane przez różne okoliczności, także te zewnętrzne, niewynikające z relacji międzyludzkich, np. jako wynik migracji ze wsi do miasta, gdzie człowiek nie potrafi się odnaleźć, a bliscy nie są w stanie mu w tym pomóc (por.: Alsztyński, 2020, ss. 11–25).

Rodzice opiekują się, troszczą, doradzają, pomagają, uczą wykonywać niektóre czynności, karzą, nagradzają itd. Rodzina jest podstawowym środowiskiem, w którym tradycyjnie wychowywało się młode pokolenie. W stereotypowej białoruskiej rodzinie dzieci powinny być wychowywane przez oboje rodziców:

[72] У грамадстве звычайна меркаванне такое, што жанчына павінна выхоўваць дзіця з мужам. А калі гэта адзінокая маці, то адразу ў нейкіх узнікаюць думкі, быццам нешта з ёй можа быць не так. [...] Гэтыя ўстаноўкі, стэрэатыпныя перакананні цягнуцца з мінулага. [...], – кажа

Вера Прохарчык, псіхалаг Мінскага гарадскога цэнтра сацыяльнага абслугоўвання сям'і і дзяцей. [...] калі жанчына свядома вырашае нарадзіць для сябе, маючы прафесію, працу, то гэта яе выбар і рашэнне. У большасці еўрапейскіх краін такая сітуацыя даўно нармальная і звыкая. А вось у нашым грамадстве жанчыны могуць сустрэцца з непаразуменнем і асуджэннем. Бо ў нас лепш быць замужам (нават калі ты нешчаслівая ў гэтых адносінах), таму што так прынята.

[W społeczeństwie się utarło, że kobieta powinna wychowywać dziecko z mężem. W przypadku samotnej matki niektórzy myślą, że pewnie z nią coś jest nie tak. [...] Takie myślenie i stereotypowe przekonanie mają korzenie w historii [...] – mówi Wiera Procharczyk, psycholog mińskiego Miejskiego Centrum Socjalnego Wsparcia Rodziny i Dzieci [...]. Gdy kobieta dokonuje świadomego wyboru, by urodzić dziecko, i sama zamierza wychowywać je, mając zawód, pracę, to jest to jej wybór i decyzja. W większości krajów Europy jest to sytuacja całkiem normalna. W naszym społeczeństwie kobiety wciąż mogą być nierozumiane i osądzone. U nas lepiej jest być mężatką (niechby i nieszczęśliwą), dlatego że tak się przyjęło.] (Драпко, 2020).

Proces wychowawczy w rodzinie powinien być dostosowany do wieku dziecka. Rodzina powinna być czujna, jeśli zaniedba swoje obowiązki wychowawcze, na dziecko większy wpływ od niej może mieć środowisko i środki masowego przekazu:

[73] Бацькі павінны памятаць, што ўзрост выхаваўчых магчымасцяў – да 12 гадоў. А пасля дзіця пачынае эксперыментаваць, яго цікавасць паварочваецца ад блізкіх да равеснікаў, да соцыума. І ўжо не сям'я, а іншае яго акружэнне папайняе яго каштоўнасныя ўстаноўкі.

[Rodzice powinni pamiętać, że wpływ na kształtowanie się dziecka mogą mieć do 12. roku życia. Później dziecko zaczyna eksperymentować, jego zainteresowanie kieruje się od bliskich do rówieśników, środowiska. I wtedy już nie rodzina, tylko inne otoczenie kształtuje jego wartości.] (Кравец & Паляшчук, 2019).

[74] Інтэрнэт і мабільнік сталі неад'емнай часткай нашага быту. Менавіта медыя, а не сям'я, школа, універсітэт, Касцёл, грамадства, выхавацелі і г.д., займаюць усё больш значнае месца ў фармаванні маладога чалавека.

[Internet i komórka towarzyszą nam w życiu codziennym. Właśnie media, a nie rodzina, szkoła, uniwersytet, Kościół, społeczeństwo, wychowawcy itd., coraz bardziej wpływają na kształtowanie się młodego człowieka.] (Кандрусевіч, 2018).

Jeżeli dorośli w rodzinie dbają o swoje relacje, to i zdrowie fizyczne i psychiczne, jak uważają Białorusini, też im dopisze:

[75] Моцная сям'я – моцнае здароўе!

[Mocna rodzina – dobre zdrowie!] (Скрынник, b.d.)

Mimo to zachodzą zmiany (demograficzne, socjalne itd.), które niekoniecznie pozytywnie wpływają na kolejne pokolenie:

[76] Сёння мы нікуды не падзенемся ад агульнасусветных тэндэнцый: людзі сталі значна пазней уступаць у шлюб, жанчыны пазней нараджаюць. У будучых бацькоў ва ўзросце з гадамі з'яўляецца «груз» хранічных захворванняў. [...] першае, на што павінны звяртаць увагу бацькі, – гэта здароўе.

[Nigdzie nie uciekniemy od tendencji ogólnoświatowych: ludzie później decydują się na ślub, kobiety później rodzą dzieci. Przyszli rodzice, którzy już mają swoje lata, dźwigają coraz większy ciężar chorób przewlekłych. Rodzice przede wszystkim powinni zwracać uwagę na zdrowie.] (Лёгкая & Талівінска, 2019).

Wychowawcza rola rodziny była dostrzegana także w Białorusi radzieckiej – mimo powszechnej ideologii głoszącej hasła, że socjalizacja młodzieży nie jest rolą rodziny, a państwa:

[77] Марыя Верціхоўская лічыць, што справядлівей было б успрымаць трагікамедыю „Зацюканы” як гісторыю не толькі сям'і, але і наогул грамадства, у якім адсутнічаюць духоўныя арыенціры. На думку даследчыцы, А. Макаёнак прапанаваў чалавецтву глянуць на грамадскія праблемы праз люстэрка сям'і, у якой паказчыкам духоўнага здароўя з'яўляюцца дзеці. Сваім творам драматург сапраўды імкнуўся вярнуць сям'і яе выхаваўчыя функцыі.

[Maryja Wiercichouskaja uważa, że dramat *Zadręczony apostoł* warto rozpatrywać nie tylko jako historię rodziny, ale także społeczeństwa, któremu brakuje moralnych wartości. Według badaczki A. Makajonak proponował ludzkości spojrzenie na problemy społeczne przez pryzmat rodziny, w której wskaźnikiem zdrowotności moralnej są dzieci. Za pośrednictwem swojego utworu autor miał zwrócić rodzinie jej funkcję wychowawczą.] („Зацюканы апостал”, b.d.²²).

Dzieci muszą być posłuszne rodzicom i wdzięczne im za wychowanie, por. fragment pieśni ludowej:

[78] Пакланілася малада дзеўчына // Матаньцы слёзанькамі: // – Дзякуй табе, мая матанька, // За тваё выхаванне.

²² Utwór Andreja Makajonka powstał w 1969 roku.

[Ukloniła się młoda dziewczyna // I ze łzami matce rzekła: // – Dziękuję tobie, matulu moja, // Za twe wychowanie.] (ПБ, 1997, s. 166).

9.4. Akceptacja domowników, wzajemna miłość, serdeczność, bezpieczeństwo – profil psychospołeczny

Rodzina, najbliższa człowiekowi wspólnota, pozwala mu na realizację aspiracji i aktywne uczestnictwo w jej funkcjonowaniu:

[79] [...] асацыятыўны рад са словам сям'я. Сям'я – узаемадавер, апора, станюўчы прыклад... блізкія людзі – гэта сям'я, але сям'я падтрымае тады, калі яна моцная, калі ў ёй пануюць каханне, шчасце, узаемаразуменне, хваляванне за блізкага чалавека.

[...] asocjacje z wyrazem *rodzina*. Rodzina to wzajemne zaufanie, wsparcie, pozytywny przykład, bliscy, to wszystko rodzina, jednak rodzina wspiera, gdy jest połączona mocnymi więzami, gdy panują w niej miłość, szczęście, wzajemne zrozumienie, troska o bliską osobę.] (Жук, 2012).

W rodzinie najlepiej można poznać człowieka, tam on zachowuje się w sposób najbardziej naturalny, ponieważ jest „u siebie”, jest bezpieczny i akceptowany przez bliskich:

[80] Кто як не сям'я можа ведаць найлепш пра Станіслава Станкевіч.

[Kto, jak nie rodzina, może najlepiej znać Stanisława Stankiewicza.] (Глагоўская, 2001).

Poczucie bezpieczeństwa buduje ludzką tożsamość, pewność siebie. Lęk, z kolei, ogranicza możliwości poznawcze i twórcze. To rodzina idealna jest bezpieczna, typowa białoruska rodzina nie jest pozbawiona przemocy i agresji:

[81] Я не з тых, хто сядзеў у зоне камфорту, а потым увесь такі прыгожы выйшаў змагацца за правы жанчын. Я сам – сведка дыскрымінацыі. І гэта было не за чужымі дзвярыма, а з маёй маці. Так, я бачыў хатні гвалт і ведаю, што гэта. Ведаю, што ў маім родным Міры гэта адбываецца з многімі жанчынамі, пастаянна. Ведаю маміну сяброўку, якую збіваў сужыцель. Да такой ступені, што яна не магла ісці, проста паўзла ад яго, уся сіняя. Але была залежная і кожны раз вярталася. Яшчэ прыклад: мая бабуля. Я быў зусім малы. У час сваркі сужыцель бабулі пакалаціў яе і пайшоў з хаты. А бабуля пабегла за ім і прасіла, каб вярнуўся.

[Nie jestem kimś, kto przebywał w strefie komfortu, a później taki przystojny wyszedł walczyć o prawa kobiet. Sam jestem świadkiem dyskryminacji. Odby-

wało się to nie za drzwiami sąsiada, tylko z moją matką. Tak, obserwowałem przemoc domową i wiem, co to jest. Wiem, że w moim rodzinnym Mirze doświadcza tego wiele kobiet, stale. Znam przyjaciółkę mamy, którą bił partner. Do takiego stopnia, że nie mogła się poruszać, musiała przed nim uciekać, pełznąć, cała posiniaczona. Jednak była od niego zależna i za każdym razem wracała. Inny przykład to moja babcia. Byłem bardzo mały. Podczas kłótni konkubent pobił babcię i wyszedł z domu. A ona biegła za nim i prosiła, by wrócił.] (Камапоўскі, 2018).

Rodzina, w której dochodzi do przemocy, nie jest rodziną pełnowartościową²³, potwierdza to zastosowana metafora:

[82] Кожная нядобранадзейная сям'я – гэта як разбураны пазл: вось была цэлая карцінка, а потым засталіся толькі асобныя яе элементы – дзеці, бацькі, павага і каханне адно да аднаго... Сабраць жа зноў гэты пазл у адно цэлае магчыма толькі ў тым выпадку, калі будуць злучаны ўсе фрагменты. [...] нават адзін зламаны фрагмент не дазволіць сабраць сям'ю ў адно цэлае.

[Każda patologiczna rodzina przypomina rozłożone puzzle: był całkowity obraz, a potem pozostały tylko poszczególne jego elementy: dzieci, rodzice, wzajemny szacunek i miłość... Ułożenie tych puzzli w całość będzie możliwe, gdy je odpowiednio połączymy. [...] nawet jeden uszkodzony element nie pozwoli połączyć rodziny w jedną całość.] (Маркевіч, 2013).

9.5. Czułość, wyrozumiałość, mądrość, surowość – profil psychiczny

Wyrozumiałość, czułość, mądrość najbliższych pomagają odzyskać równowagę po trudnych przejściach i ponownie poczuć się szczęśliwym. Dorastające dzieci i wnuki cieszą i dodają siły:

[83] Скончыў аспірантуру, абараніўся і жаніўся. [...] Гэта асаблівая шчаслівая старонка жыцця. Думаеце, я б стаў вось такім, каб не мая Святлана, каб не сям'я, каб не два хлопцы, выпшэйшыя за мяне на галаву? І ўсё гэта зноў на кім? На ёй. І яна ж не сядзела дома – працавала. Не падвялі і сыны. [...] Дзеці – гэта цяпер самае цудоўнае ў жыцці. Калі ў мяне настрой дрэнны, успомню пра Мікітку і Ганну-Марыю – і на душы становіцца светла. Гэта нейкая дзівосная энергія, якая перадаецца любоўю.

²³ Ponadto jej członkowie sami nie są w stanie sobie poradzić, potrzebny tu jest specjalista.

[Ukończyłem studia doktoranckie, obroniłem doktorat i się ożeniłem. [...] To wyjątkowo szczęśliwy okres życia. Myśli Pani, że byłbym tam, gdzie jestem, gdyby nie moja Swietłana, gdyby nie rodzina, gdyby nie tych dwóch chłopców wyższych ode mnie o głowę? A to wszystko na kim? Na niej. Ona nie siedziała w domu, pracowała. Nie zawiedli i synowie. [...] Dzieci to teraz najcudowniejsze w życiu. Gdy mam kiepski humor, przypominę sobie o Mikicie i Hannie Marii i od razu lepiej. To jest jakaś cudowna energia, która żywi się miłością.] (Молакава, 2011).

Pozytywne emocje, których brakuje w obecnym pełnym zawirowań świecie, odnajduje Białorusin w rodzinie. Mimo dążenia do wolności (i tej osobistej, i społecznej), Białorusin dostrzega w rodzinie stałą wartość, która nie przemija, a która dodaje sił²⁴:

[84] Што б ні гаварылі сёння аб крызісе сям'і, але заўсёды былі і будуць на зямлі каханне, шлюб, двое, якім добра тады, калі вакол іх дзеці, родныя людзі. Ва ўсе часы чалавек ратаваўся ад жыццёвых віхур і ўдараў лёсу ў харошай сваёй сям'і. Тут была яго апора, яго глеба, яго выратаванне ад адзіноты і падтрымка ў старасці. Сям'я – тая галоўная ячэйка і той падмурак, на якім трымаецца свет.

Цяпер часта можна пачуць, што лепей за сям'ю маральная і фізічная свабода. Але ж хто, калі не сям'я, вучыць нас працаваць, любіць сваю справу, пераадольваць цяжкасці, дасягаць намечанай мэты? Хто, калі не маці або бацька, стварае ўтульную абстаноўку ў доме, хто сее ўпэўненасць, што ў цябе ўсё атрымаецца, што ты жаданы і патрэбны чалавек?

[Co by się nie mówiło dziś o kryzysie rodziny, zawsze były i będą na ziemi miłość, ślub, dwoje, którym ze sobą dobrze, gdy wokół są ich dzieci, rodzina. Człowiek zawsze szukał schronienia przed życiowymi problemami i trudnym losem w swojej życzliwej rodzinie. Tu znajdował oparcie, grunt, ratunek przed samotnością i wsparcie na starość. Rodzina jest podstawową komórką i fundamentem, który trzyma świat. Często się słyszy, że ważniejsza od rodziny jest niezależność (fizyczna i moralna). Jednak kto, jak nie rodzina, uczy nas pracować, lubić swoją pracę, pokonywać trudności, osiągać wyznaczony cel? Kto, jak nie matka lub ojciec, tworzy ciepły dom, przekazuje pewność, że wszystko potrafisz, że jesteś mile widziany i potrzebny?] (Босак, 2014).

Wzajemna miłość znalazła się w ankietach na pierwszej pozycji jako cecha najbardziej pożądana w rodzinie. Młodzież, głównie z po-

²⁴ Taki punkt widzenia prezentują głównie prorządowe media, których zamiarem jest odwrócenie uwagi obywateli od działania rządu i skierowanie jej na najbliższych.

wodu wieku, pragnie również troski i akceptacji, dzięki którym buduje poczucie własnej wartości.

9.6. Autorytet, poświęcenie, ofiarność – profil etyczny

Rodzina to nie tylko dobrostan psychiczny jej członków, to także poświęcenie, ofiarność bez upominania się o zwrot. Z tej perspektywy rodzinę przeciwstawia się pracy, która kojarzy się z racjonalnością oraz wynagrodzeniem:

[85] [...] тут важна выключыць эмоцыі і думаць з пазіцыі ўласнага жыцця. Бо праца гэта проста рабіць нешта за грошы, а не сям'я.

[Tu warto odciąć się od emocji i sądzić z perspektywy własnego życia. Ponieważ praca to po prostu robienie czegoś za pieniądze, ale nie rodzina.] (Клімчук, b.d.).

Białorusini, zwłaszcza w rodzinach tradycyjnych, przekazują dzieciom obowiązek opieki nad starszymi członkami rodziny:

[86] „Што ў дзяцінстве выхаваеш, на тое ў старасці абапрэшы”; [...] „Паважай старых, бо сам стары будзеш”; „Што скажа стары на глум – бяры, малады, на вум”; „Бацькоў любі, старых паважай”.

[Jak w dzieciństwie wychowasz, tak na starość się oprzesz; [...] Szanuj starych, sam starym będziesz; Co powie stary, żartując – młody powinien przemyśleć; Kochaj rodziców, szanuj starszych.] (Арлова, 1993, s. 6).

Rodzina jest stałą wartością w życiu człowieka, której nie powinno się zmieniać, w odróżnieniu od, na przykład, pracy:

[87] Але ж работа – не сям'я, калі ёсць неабходнасць, можна і памяняць. [Jednak praca to nie rodzina, gdy będzie taka potrzeba, można i zmienić.] (Спакой нам толькі сніцца, 2019).

9.7. Profil ideologiczny – wychowanie obywateli

Z uwagi na znaczenie w życiu społecznym rośnie zainteresowanie rodziną ze strony państwa, jej statusem materialnym, prestiżem, wsparciem w wychowaniu dzieci itd.

[88] Трывалыя і шчаслівыя сем'і – гэта залог прагрэсу і працвітання любога грамадства. Асноўнай мэтай сямейнай палітыкі любой дзяржавы з'яўляецца забеспячэнне неабходных умоў для рэалізацыі сям'ёй яе эка-

намічнай, узнаўленчай, выхаваўчай і культурна-псіхалагічнай функцыі.

[Trwale i szczęśliwe rodziny są gwarancją progresu i rozwoju każdego społeczeństwa. Głównym celem polityki rodzinnej każdego państwa jest zapewnienie optymalnych warunków dla realizacji przez rodzinę jej funkcji: gospodarczej, prokreacyjnej, wychowawczej oraz kulturalno-psychologicznej.] (Сям'я ў сучасным свеце, 2011).

Od 2006 roku odbywa się krajowy konkurs publicystyczny pod hasłem „Мощная сям'я – моцная дзяржава” [Mocna rodzina – mocne państwo]. Oceniane są prace dziennikarzy i fotografów. O popularności konkursu świadczy duża liczba zgłoszeń (por: Журналісты Магілёўскай вобласці, 2021).

Znaczenie rodziny dla rządu białoruskiego znajduje odzwierciedlenie także w innych hasłach:

[89] „Мая сям'я – мая Радзіма”; „Мая сям'я, мой дом – мая Радзіма”; „Моцная сям'я – моцная Беларусь”; „Моцная сям'я – моцная краіна”; „Моцная сям'я – залог моцнай дзяржавы”.

[dosł.: Moja rodzina – moja Ojczyzna; Moja rodzina, mój dom – moja Ojczyzna; Mocna rodzina – mocna Białoruś; Mocna rodzina – mocne państwo; Mocna rodzina – gwarancja mocnego państwa.]

Z powodu spadku liczby ludności Białorusi i związanych z tym starań na rzecz poprawy sytuacji demograficznej rząd A. Łukaszenki wykorzystuje podobne hasła w przemówieniach adresowanych do rodzin:

[90] „Моцная сям'я, у якой выходзяцца як мінімум тры дзяцей, павінна стаць грамадскім ідэалам, сацыяльнай нормай”, – адзначыў Аляксандар Лукашэнка.

[„Mocna rodzina, w której wychowuje się minimum troje dzieci, powinna się stać wzorem społecznym, normą socjalną” – zaznaczył A. Łukaszenka.] (Лукашэнка, 2015).

9.8. Profil liberalny? / Profil feministyczny?

Problem dla totalitarnego państwa białoruskiego stanowią rodziny, które demonstrują swoją społeczną i polityczną aktywność, zwłaszcza kobiety biorące czynny udział w akcjach społecznych i politycznych, dotyczących praw człowieka:

[91] [...] адвечнае супрацьпастаўленьне сацыяльнага і сямейнага жыцця ўладамі ня толькі выкарыстоўваецца, але і культывуецца як натуральнае і нязьменнае. Нас нібыта прымушаюць абіраць – альбо сям'я, альбо сацыяльная і палітычная актыўнасьць. (...) І пакуль у рамках прынятых культурных нормаў галоўнай сфэрай дзейнасьці і клопату жанчыны будзе заставацца сям'я, гэты спосаб і надалей будзе працаваць найбольш эфэктыўна. Рэч ня ў тым, што жанчыны павінны менш клапаціцца пра сям'ю, – мы не павінны станавіцца закладніцамі сваіх сем'яў. Яшчэ дакладней, дзяржава не павінна нас рабіць такімі закладніцамі. Бо вінаватая ў гэтым тэатры абсурду не сям'я, а сыстэма.

[...] Нейкім чынам прадстаўніцы і прадстаўнікі ўлады маюць гэтую супэрзвольнасьць – сумяшчаць сямейнае і прафэсійнае.

[Dawne przeciwstawienie życia społecznego i rodzinnego przez władzę jest nie tylko wykorzystywane, ale także kultywowane jako naturalne i niezmiennne. Nas jakby zmuszają do wyboru: albo rodzina, albo działalność społeczna i polityczna. Dopóki w ramach normy kulturowej podstawową sferą działalności i troski kobiety pozostanie rodzina, taki sposób i dalej będzie najbardziej efektywny. Nie w tym rzecz, że kobieta powinna mniej interesować się rodziną – nie możemy być zakładniczkami swoich rodzin. Dokładnie, państwo nie powinno nas robić takimi zakładniczkami. W tym teatrze absurdu winna jest nie rodzina, a system.

[...] W jakiś sposób przedstawicielki i przedstawiciele władzy posiadają tę super zdolność – potrafią połączyć życie rodzinne i zawodowe.] (Захарэвіч, 2016).

9.9. Profil religijny

Najważniejsza rola rodziny zgodnie z nauką Kościoła katolickiego polega na przyjęciu potomstwa i wychowaniu go. Kościół krytykuje podejście Białorusinów do aborcji i rozwodów.

[92] Выхаванне [...] заклікана сфарміраваць у ім [чалавеку] разумныя, годныя і амбітныя паводзіны, уменне рабіць жыццёвы выбар, заснаваны на светапоглядзе, маральных нормах, палітычным пункце гледжання. [...] Паняцце выхавання ўключае працэс фарміравання і іншага чалавека, і самога сябе, г. зн. свядомы ўплыў на асабістае развіццё. [...] абавязак выхавання дзяцей ляжыць на бацьках (у аднолькавай ступені на бацьку і маці), якія маюць права выхаваць дзяцей згодна з перакананнямі і традыцыяй продкаў.

[Wychowanie [...] powinno wykształcić w człowieku racjonalne, godne i ambitne zachowanie, umiejętność dokonywania wyborów życiowych opartych na światopoglądzie, moralnych normach, politycznym punkcie widzenia. [...]

Proces wychowania jest rozumiany jako kształtowanie zarówno innej osoby, jak i samego siebie, tj. w sposób świadomy powinniśmy wpływać i na własny rozwój. [...] obowiązek wychowania dzieci spoczywa na rodzicach (w takim samym stopniu na ojcu i matce) którzy mają prawo wychować je zgodnie z przekonaniami i tradycją przodków.] (Дзям'янка, 2009).

Kobieta jest powołana do bycia żoną i matką, mężczyzna – do bycia mężem i ojcem. Dziecko powinno być wychowywane przez matkę (kobietę) i ojca (mężczyznę):

[93] [...] дзеці застаюцца без належнай апекі і выхавання абодвух бацькоў. [...]

Завоблачныя лічбы падае статыстыка абортаў. [...] Сям'я, якая павінна быць «сankтуарыем жыцця», ператвараецца ў месца самагенацыду нацыі. [...] Адкідваецца традыцыйная мадэль сям'і і прапагандуюцца аднаполыя саюзы. [...] Прапагандаваць амаральныя справы становіцца нормай, а маральныя – праблемай. У выніку наступае сістэматычная маральная дэградацыя чалавека, сям'і і цэлых народаў.

[Dzieci pozostają bez należytej opieki i wychowania obojga rodziców. [...] Ogromne liczby docierają do nas ze statystyk aborcji. Rodzina, która powinna stanowić „sanktuarium życia”, jest miejscem samozniszczenia narodu.

[...] Odrzuca się tradycyjny model rodziny, a popularyzuje się związki jednej płci. Promowanie tego, co niemoralne, staje się normą, a to, co moralne, staje się problemem. W efekcie następuje systematyczna degradacja moralna człowieka, rodziny, całych narodów.] (Кандрусевіч, 2019).

W niedzielę należy poświęcić czas Bogu i bliskim, wzmocnić z nimi relacje. Wierni często są postrzegani jako bracia i siostry, tj. rodzina duchowa:

[94] Вельмі часта даводзіцца чуць, што ўсе людзі на планеце – гэта браты і сёстры, бо ўсе паходзяць ад Адама і Евы. З аднаго боку, нібыта гэта і праўда, але з іншага боку Біблія ў многіх момантах паказвае нам, што з некаторымі нельга садзіцца за адзін стол і падаваць рукі. А вучэнне Хрыста выразна пакажа нам, што духоўная сям'я – гэта далёка не ўсе людзі на Зямлі.

[Bardzo często można usłyszeć, że wszyscy ludzie na planecie są braćmi i siostrami, ponieważ wszyscy pochodzimy od Adama i Ewy. Z jednej strony, wydaje się, że ma to sens, z drugiej jednak Biblia w wielu miejscach pokazuje nam, że z niektórymi nie powinniśmy zarówno siadać przy jednym stole, jak i podawać ręki. Nauczanie Chrystusa pokaże nam wyraźnie, że duchową rodziną nie są wszyscy ludzie na Ziemi.] („Духоўная сям'я. Хто мой брат і сястра?”, 2022).

10. Podsumowanie

We współczesnym języku białoruskim RODZINA nadal odnosi się przede wszystkim do relacji pokrewieństwa przynajmniej jednego rodzica i przynajmniej jednego dziecka. Stereotypową rodzinę stanowią oboje rodzice i ich dzieci. Do rodziny mogą należeć także adoptowane dzieci i / lub „goszczący” seniorzy. Bardzo mocną pozycję ma tradycyjny model rodziny. Z rezerwą traktuje się związki jedнопłciowe. Rola kobiety nie ogranicza się dziś do rodzenia i wychowania dzieci, ale w czynnościach dnia codziennego najczęściej pozostaje ona sama, wsparcie małżonka / partnera jest minimalne. Za to na barki kobiety spada często i utrzymanie rodziny, ponieważ skala rozwodów ciągle rośnie.

Obecnie współczesne rodziny wielodzietne są poddawane presji społecznej mimo jednoczesnego zachęcania ze strony państwa do posiadania więcej niż jednego dziecka. Dorosłe dzieci nie zawsze są w stanie same finansowo utrzymać siebie i swoje rodziny, ponieważ zarobki tuż po studiach są symboliczne. W związku z powyższym ich rodzice, mimo starszego wieku, okazują swoim dzieciom i wnukom pomoc materialną lub w postaci prowiantu. Jednocześnie można stwierdzić, że rodziny wielopokoleniowe, mieszkające w jednym domu, w społeczeństwie białoruskim przeszły do historii.

Największym marzeniem współczesnej młodzieży, które pojawia się w odpowiedziach na pytanie o istotę „prawdziwej” rodziny, jest doświadczenie w rodzinie miłości, wzajemnej pomocy i akceptacji:

[95] [...] *любоў, падтрымка і ўзаемадапамога. На мой погляд, ніякія іншыя рэчы (пол, узрост, веравызнанне) не адыгрываюць ролю. Сям'я можа быць якой заўгодна, калі людзі падтрымліваюць і любяць адно аднаго – гэта сям'я.*

[...] miłość, wsparcie i wzajemna pomoc. Według mnie, żadne inne rzeczy (płeć, wiek, wyznanie) nie mają znaczenia. Rodzina może być jakakolwiek, jeśli ludzie wspierają i kochają jeden drugiego, to jest to rodzina].

Ten obraz przedstawia raczej myślenie życzeniowe i odbiega od białoruskiej rodziny typowej, tj. realnej.

Skróty

- ПБ – *Песні Беласточчыны* (Гайдук, 1997).
 СВГПЗБіП – *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча* (Мацкевіч, 1979–1986).
 СБНП – *Слоўнік беларускіх народных параўнанняў* (Валодзіна & Салавей, 2011).
 ТСБЛМ СК – *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы* (Суднік & Крыўко, 1999).
 ТСБЛМ Кап. – *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы* (Капылоў, 2016).
 ТСБМ Кр. – *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы* (Крапіва, 1977–1984).
 ЭСБМ, 2006 – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* (Цыхун, 2006).
 ЭСБМ, 2010 – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* (Цыхун, 2010).

Bibliografia

Literatura przedmiotu

- Alsztyniuk, A. (2020). Проблема адчужанасці чалавека ў аповесцях „Ланцуг” Андрэя Федарэнкі і „Белы конь” Міхася Андрасюка. *Acta Polono-Ruthenica*, 25(2), 11–25. <https://doi.org/10.31648/apr.5042>
- Barańska, Z. (1975). Rodzina w ludowych przysłowiach i pieśniach. W J. Komorowska (Red.), *Przemiany rodziny polskiej* (ss. 118–147). Instytut Wydawniczy Centralnej Rady Związków Zawodowych.
- Kozłowska-Doda, J. (2015). Dom w języku białoruskim. W J. Bartmiński (Red.), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów: T. 1. Dom* (ss. 177–206). Wydawnictwo UMCS.
- Kozłowska-Doda, J. (2018). The concept of *ДОМ* ‘home’ in the Belarusian language (K. Wengorek-Dolecka, Tłum.). W J. Bartmiński (Red.), *The axiological lexicon of Slavs and their neighbours: T. 1. The concept of HOME* (ss. 78–84). Wydawnictwo UMCS.
- Skoczylas-Krotla, E. (2010). Obraz rodziny w przysłowiach różnych narodów. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*, 7, 155–163.
- Агейко, О. В. (2004). Социальная перцепция семейных отношений у детей из неполных семей [Streszczenie rozprawy doktorskiej]. Учреждение образования Белорус. гос. пед. ун-т им. М. Танка.
- Альштынюк, А. (2017). Вобраз сям’і ў аповесці Андрэя Федарэнкі „Ціша”. *Białorusienistyka Białostocka*, 9, 281–292. <https://doi.org/10.15290/bb.2017.09.20>
- Арлова, Г. (1993). *Беларуская народная педагогіка*. Народная асвета.
- Бандарчык, В., Курыловіч, Г., & Кухаронак, Т. (Red.). (2001). *Беларусь: Т. 5. Сям’я*. Беларуская навука.
- Бандарчык, В., Курыловіч, Г., Ракава, Л., & Кухаронак, Т. (1990). *Сям’я і сямейны быт беларусаў*. Навука і тэхніка.
- Бароўка, В. (2017). Топас дому ў беларускай паэзіі пачатку XX стагоддзя. *Białorusienistyka Białostocka*, 9, 131–138. <https://doi.org/10.15290/bb.2017.09.09>
- Бубнов, Ю. М. (1996). Социальные факторы гармонизации супружеских отношений [Streszczenie rozprawy doktorskiej]. Институт социологии НАН Республики Беларусь.

- Варлыга, А. (Оprac.). (1966). *Прыказкі Лагойшчыны*. БІНІМ, Фундацыя П. Крэчэўскага.
- Гайдук, М. (Оprac.). (1997). *Песні Беласточчыны* [ПБ]. Беларуская навука.
- Губская, В. (2017). Топас „дому” ў аднайменным рамане Адама Глобуса. *Białorusi-tenistyka Białostocka*, 9, 257–266. <https://doi.org/10.15290/bb.2017.09.18>
- Гужалоўскі, А. (2006). „...Міласці Вашай просім”, альбо Адзін год у навейшай гісторыі Беларусі, адлюстраваны ў лістах, заявах, скаргах і іншых формах звароту грамадзян. *Уводзіны*. Pobrano 26 sierpnia 2023, z <https://coollib.net/b/265518-alyaksandr-guzhalowski-milastsi-vashay-prosim/read>
- Дзядова, А. (2014). Спецыфіка канцэпту „сям’я” ў парэміялагічных адзінках беларускай мовы. W *Навука – образованию, производству, экономике: Материалы XIX (66) Регион. науч.-практ. конференции преподавателей, науч. сотрудников и аспирантов*, Віцебск, 13–14 сакавіка 2014 г. (Т. 1, ss. 155–157). ВГУ імя П. М. Машэрава.
- Зайцава, Л. (1998). *Фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці малодшых падлеткаў у працэсе ўзаемадзеяння школы і сям’і* [Streszczenie rozprawy doktorskiej]. Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова.
- Кабашнікаў, К., & Барташэвіч, Г. (Оprac.). (1978). *Чарадзейныя казкі* (Сз. 1). Навука і тэхніка.
- Казлоўская-Дода, Я. (2015). *Паняцце ДОМ у сучаснай беларускай мове*. Wydawnictwo UMCS.
- Калачова, І. (1995). *Этнапедагагічныя традыцыі беларусаў і іх уплыў на сучасную гарадскую сям’ю: (З вопыту абследавання сямей г. Мінска)* [Streszczenie rozprawy doktorskiej]. Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы АН Рэспублікі Беларусь.
- Калачова, І. (2008). Сям’я беларусаў у горадзе: Тэндэнцыі этнакультурнага развіцця на сучасным этапе. *Веснік МДПУ імя І. П. Шамякіна: Серыя Філалагічныя навукі*, 48–52.
- Калачова, І. (2009). *Этнакультурныя працэсы ў гарадской сям’і беларусаў у апошняй трэці XX – пачатку XXI ст.* [Streszczenie rozprawy doktorskiej]. Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклора імя К. Крапівы НАН Беларусі.
- Калеснікава, А. (2012). Канцэпт „сям’я” ў моўнай карціне свету беларусаў: развіццё і функцыянаванне. *Веснік МДПУ імя І. П. Шамякіна: Серыя Філалагічныя навукі*, 127–131.
- Кириенко, В., Клейман, В., & Злотников, А. (Red.). (2015). *Студенческая молодежь: Ментальные особенности, идентичность, образ жизни*. ГГТУ им. П. О. Сухого.
- Лашук, И. (2018). Образ семьи в массовом сознании жителей Беларуси: социологический анализ. *Население* 36(1), 5–24.
- Лебедзева, І. (2019). Беларуская сям’я на мяжы XIX–XX стагоддзяў у сацыяльна-дэмаграфічным вымярэнні. W *Сацыяльна-эканамічныя і грамадска-палітычныя працэсы ў Беларусі ў канцы XVIII – пачатку XXI ст.* (ss. 115–119). БДУ.
- Луйгас, Н. (2003). *Гістарыяграфія праблемы сям’і беларусаў у XIX–XX стст.* [Streszczenie rozprawy doktorskiej]. Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы НАН Беларусі.

- Ляшчынская, В. (2017). Сімволіка фразеалагізмаў беларускай мовы з кампанентам хата. W J. Dziedzic, A. Alsztyński, & A. Sakowicz (Red.), *Topos domu w literaturach wschodniosłowiańskich* (ss. 149–162). Uniwersytet w Białymstoku.
- Махоўская, І. (2021). Беларуская традыцыйная сям’я ў кантэксце мадэрнізацыйных працэсаў. W А. Д. Кароль (Red.), *Пічэтаўскія чытанні – 2021: 100 гадоў БДУ – першаму ўніверсітэту Беларусі. Матэрыялы міжнар. навук.-тэарэтыч. канф.*, Мінск, 27–28 кастрычніка 2021 года (ss. 523–529). БДУ.
- Махоўская, І. (2022). Сучасная беларуская сям’я: эвалюцыя традыцыйнага сацыяльнага інстытута. *Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі*, 31, 349–357. Права і эканоміка.
- Папейка, А. (2000). *Лексічныя асацыятыўныя палі ў беларускай і рускай мовах* [Streszczenie rozprawy doktorskiej]. Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт.
- Ракава, Л. (2000). *Традыцыі сямейнага выхавання ў беларускай вёсцы*. Ураджай.
- Ракава, Л. (2010). *Эвалюцыя традыцый сямейнага выхавання беларусаў у XIX–XX стст.* [Streszczenie rozprawy podoktorskiej]. Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы НАН Беларусі.
- Рапановіч, Я. (1974). *Беларускія прыказкі, прымаўкі і загадкі*. Выд. 2. Вышэйшая школа.
- Сліж, Н. (2002). *Шляхецкая сям’я ў Вялікім княстве Літоўскім у XVI–XVII стагоддзях: Уздзеянне саслоўнага падзелу грамадства на яе фарміраванне і развіццё* [Streszczenie rozprawy doktorskiej]. НАНБ, Інстытут гісторыі.
- Сысоў, У. (1997). *З крыніц спрадвечных*. Вышэйшая школа.
- Сям’я. (b.d.). W *Skarnik*. Pobrano 14 sierpnia 2023, z <https://www.skarnik.by/tsbm/82302>
- Чаусова, С. (1996). *Социально-экономические основы и функции семьи* (Rozprawa doktorska). Pobrano 13 września 2023, z <http://dep.nlb.by/jspui/handle/nlb/53330>
- Яўгенідзэ, І. (2017). Вобраз дома ў беларускай фразеалогіі. *Białoruskietyka Białostocka*, 9, 365–371. <https://doi.org/10.15290/bb.2017.09.26>

Źródła tekstowe

- 50 гадоў таму была прынятая Дэкларацыя правоў дзіцяці. (2009, listapad 20). Spring96.org. Pobrano 14 lutego 2023, z <https://spring96.org/be/news/30424>
- Аркуш, А. (1999). Мой дом. W А. Аркуш, *Выбранае: Вершы*. Pobrano 25 sierpnia 2011, z https://knihi.com/Ales_Arkus/VybranaJe_Viersy.html#chapter39
- Арлянская, А. (2020, styczeń 26). [Bez tytułu]. *Ніва*, 4(3324), 11.
- Барадулін, Р. (2013, lipiec–sierpień). Гаваркое слова альбо жыццё, як яно ёсць. *Дзеяслоў*, 65, 240–255. Pobrano 13 kwietnia 2024, z <https://kamunikat.org/dzeczyaslow-litaraturna-mastatski-chasopis-65>
- Батлейка, К. (2023, październik 7). Огромная трагедия белорусов, которую мало кто может понять. *Салідарнасць*. Pobrano 13 kwietnia 2024, z <https://gazetaby.com/post/ogromnaya-tragediya-belarusov-kotoruyu-malo-kto-mo/194754/>

- Беларускамоўная Орша. (2016, luty 21). *Vkontakte*. Pobrano 13 kwietnia 2024, z https://vk.com/wall-8932863_457
- Беларуская музыка. (b.d.). Лінгвофорум. Pobrano 11 września 2023, z <https://lingvoforum.net/index.php?topic=12450.25>
- Босак, К. (2014, marzec 29). У прыярытэце – здаровы лад жыцця. Pobrano 4 lipca 2024, z <http://www.hoiniki.by/?p=8378>
- Бунцэвіч, Н. (2013, sierpień 24). Міфы – далоў! *Культура*, 34(1108). Pobrano 4 lipca 2024, z <http://kimpres.by/index.phtml?page=2&DomainName=bmvn uhquxh&id=9196>
- Верціхоўская, М. (2012). *Вывучэнне беларускай літаратуры ў 10–11 класах: Дадатковы дапаможнік для настаўнікаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання* (2. wyd.). Адукацыя і выхаванне.
- Гасцявая сям'я. (b.d.). Ивацевичский территориальный центр социального обслуживания населения. Pobrano 14 lutego 2023, z <http://ivactcson.brest.by/by/inavatsyjnyya-formy/538-gastyavaya-syam-ya.html>
- Гваздзёў, С. (2010, czerwiec 25). Бацька для сына: Повазь часоў. *Новы Час*. Pobrano 9 listopada 2023 z https://novychas.online/poviaz/bac_ka_dlja_sina
- Глагоўская, Л. (2001, styczeń 28). Пра кнігара Станіслава Станкевіча. *Ніва*, 4(2333). Pobrano 9 listopada 2023 z http://niva.bialystok.pl/issue/2001/04/art_05.htm
- Грышчук, Н. (2018, listopad 10). „Феміністкі не стануць бегаць за табой з сякерай”: Інтэрв'ю з А. Камароўскім. *Новы Час*. Pobrano 9 listopada 2023 z <https://novychas.online/hramadstva/feministki-ne-stanuc-behac-za-taboj-z-sjakeraj>
- Дзеці – гэта нашы люстэрка. (b.d.). *Яслі-сад № 5 г. Ганцавічы*. Pobrano 4 lipca 2024, z <http://ddu5.gancevichi.edu.by/be/main.aspx?guid=14291>
- Дзям'янка, А. (2009, listopad 20). *Гамілія падчас святой Імшы ў межах сімпозіума, прысвечанага 150-годдзю заснавання Таварыства святога Францішка Сальскага. Рыма-каталіцкая парафія св. Яна Хрысціцеля ў г. Мінску*. Pobrano 13 kwietnia 2024, z <http://serebranka.sdb.by/actual/news/365-----150----->
- Драпко, А. (2020, wrzesień 24). *Адзінокая маці – гэта не прысуд*. Pobrano 13 kwietnia 2024, z <https://zviazda.by/ru/node/197713>
- „Духоўная сям'я. Хто мой брат і сястра?” – тэма майскай сустрэчы „Вінаградніка” ў Воршы. (2022, 18 maja). Pobrano 4 lipca 2024, z <https://catholic.by/3/news/announcements/14633-dukho-naya-syam-ya-khto-moj-brat-i-syastra-tema-majskaj-sustrechy-vinagradnika-vorshy>
- Евдокимович, С. А. (2019, maj 17). Тата, мама, я – шчаслівая сям'я! *Новости 8 класс: ДУА „Осаўская базавая школа Асіповіцкага раёна”*. Pobrano 4 lipca 2024, z <https://osovo.schools.by/m/class/25628/news/953316>
- Жук, Я. (2012). Сям'я – апора чалавека ў пошуках будучыні (урок-экспедыцыя па раманах К. Чорнага „У пошуках будучыні”). ООО „Инфоурок”. Pobrano 11 września 2023, z <https://infourok.ru/syam-ya-apora-chalaveka-%D1%9E-poshukah-buduchyn%D1%96-urok-ekspedycyya-pa-ramane-k-chornaga-u-poshukah-buduchyn%D1%96-5205923.html>
- Жуковіч, В. (b.d.). *Сям'я. У Залацінкі: Зборнік вершаваных твораў*. Pobrano 11 września 2023, z https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fchitaemdetyam.com%2Fimages%2Fbooks%2Fjukov%25D1%2596ch_V_Syamyaya.docx

- Журналісты Магілёўскай вобласці – у ліку пераможцаў рэспубліканскага конкурсу „Моцная сям’я – моцная дзяржава”. (2021, паўдзiе́нiк 14). Pabrano 4 lipca 2024, z <https://mogilev-region.gov.by/be/news/zhurnalisti-magilyouskay-voblasci-u-liku-peramozhcau-respublikanskaga-konkursu-mocnaya-syamyu>
- Захарэвіч, Н. (2016, паўдзiе́нiк 31). *Закладніцы: Як зь беларускіх актывістаў робяць ненармальных і кепскіх маці*. Svaboda.org. Pabrano 4 lipca 2024, z <https://www.svaboda.org/a/28086788.html>
- Зацюканы апостал: Маральна-этычны змест камедыі, сцвярджэнне аўтарам духоўных агульначалавечых каштоўнасцей. (b.d.). Беларуская літаратура. 11 клас. Pabrano 4 lipca 2024, z <http://profil.adu.by/mod/book/view.php?id=4362&chapterid=13309>
- Знайдзіце папярэджалныя знакі, якія разбураюць ваш шлюб. (b.d.). Pabrano 4 lipca 2024 z <https://en.bezzia.com>
- Калі ёсць сям’я – значыць шчаслівы і я... (2023, стyczeń 28). ГУО „Коренская сярэдняя школа Логойскаго раёна”. Pabrano 11 wrzeńnia 2023, z <https://koren.logoysk-edu.gov.by/>
- Калюпанова, В. (2023, lipiec 5). „Не трэ́ба Еўропы”: Мінздароўя патлумачыла, чаму ў хірургі часцей бяруць хлопцаў. Euroradio. fm. Pabrano 11 wrzeńnia 2023, z <https://euroradio.fm/minzdarouya-patlumachyla-chamu-u-khirurgi-chascey-byaruc-khlopcau>
- Кандрусевіч, Т. (2018, стyczeń 1). *Моладзь – надзея касцёла і грамадства: Свята Хросту Пана: Пастырскае пасланне Мітрапаліта Кандрусевіча на 2018 год*. Pabrano 4 lipca 2024 z <https://catholic.by/3/lib/documents/appeals/7305-moladz-nadzey-a-kastsjola-i-gramadstva-pastyrskae-paslanne-mitrapalita-kandrusevicha-na-2018-god>
- Кандрусевіч, Т. (2019, grudzień 20). *Пастырскае пасланне арцыбіскупа на Нараджэнне Пана 2019 года*. Pabrano 4 lipca 2024 z <http://www.redepmontor.by/listy-pasterskie/1271-pastyrskae-paslanne-artsybiskupa-tadevusha-kandrusevicha-na-naradzhenne-pana-2019-goda>
- Канько, Г., Ермаковіч, С., & Козел, К. (2017, стyczeń 13). Гаспадар і жонка – найлепшая суполка. *Ляхавіцкі веснік*. Pabrano 13 kwietnia 2024, z <https://www.lves.by/?p=40096>
- Касцюкевіч, А. (2020, паўдзiе́нiк 21). Мара, якая стала рэальнасцю. *VSUonline*. Pabrano 13 kwietnia 2024, z <https://online.vsu.by/mara-yakaya-stala-realnascy/>
- Кацяловіч, І. (2021, czerwiec 19). Калі мяне выводзілі, сын спытаў: „Мама, ты надоўга?”. Pabrano 13 kwietnia 2024, z <https://nashaniva.com/?c=ar&i=274593>
- Качалка, В. (2017, marzec 7). Аборт перастае быць нормаю: Інтэрв’ю з А. Місан. *Ave Maria*, 12(261), 2016. Pabrano 11 wrzeńnia 2023, z <https://ave-maria.by/life/family/1311-abortion-perastae-byts-normayu>
- Кириллова, Е. (2012, паўдзiе́нiк 6). З юбілеем, паважаны настаўнік! *Голос Россо́нiцыны*. Pabrano 4 lipca 2024, z <http://www.rossonka.by/index.php/board.php?type=news&id=1009>
- Клімчук, І. (b.d.). *@hareza_u_kutku tak, мае сэнс... Суполка беларусаў у Mastodon*. Pabrano 11 wrzeńnia 2023, z <https://vkl.world/@ivanklm/110780973847680709>

- Количество абортів в Беларусі снизилось до 5,6 на тысячу жінок, а ЭКО востребованы. (2023, maj 4). SB.BY. Pobrano 4 lipca 2024, z <https://www.sb.by/articles/kolichestvo-abortov-v-belarusi-snizilos-do-5-6-na-tysyachu-zhenshchin-a-eko-vostrebovany.html>
- Кравец, А. (2019, luty 14). *З якімі праблемамі сутыкаюцца непаўналетнія бацькі?: Інтэрв'ю з С. Паляшчук*. Pobrano 11 września 2023, z <https://zviazda.by/ru/node/153078>
- Лукашэнка: Моцная сям'я мінімум з трыма дзецьмі павінна стаць грамадскім ідэалам. (2015, kwiecień 30). *Radio Poland*. Pobrano 4 lipca 2024, z <http://archiwum.thenews.pl/1/88/Artykul/205324>
- Лынькоў, М. (1932). На чырвоных лядах. W М. Лынькоў, *Урыўкі з рамана*. Pobrano 4 lipca 2024, z https://knihi.com/Michas_Lynkou/Na_cyrvonych_ladach_Uryuki_z_ramana.html
- Лынькоў, М. (2002). Андрэй Лятун. W М. Лынькоў, *Над Бугам: Выбранае*. Мастацкая літаратура. (Oryginalna praca opublikowana 1928).
- Маркевіч, А. (2013, maj 30). „Сабраць пазл” – захаваць сям'ю. *Настаўніцкая газета*. Pobrano 11 września 2023, z <https://nastgaz.by/sabrats-pazl-zahavats-syamyu/>
- Маўр, Я. (1939). *Сям'я*. Pobrano 14 lutego 2023, z https://knihi.com/Janka_Maur/Siamja.html
- Молакава, В. (2011, maj 11). *Алег Слука: Хто не спявае, той сумна жыве, які б ён ні быў чалавек*. Pobrano 18.05.2025, z <http://bsj.by/2011/05/aleg-sluka-xto-ne-spyavae-toj-sumna-zhyve-yaki-b-yon-ni-byu-chalavek/>
- Мужчынам і жанчынай стварыў іх... (канферэнцыя). (2014, listopad 24). *Вінаграднік*. Pobrano 11 września 2023 z <https://viartannie.org/vinagradnik/203-muzhchynam-i-zhanchynaj-stvary-ix-kanferyencyya.html>
- Народныя прыказкі: Цытаты і прыказкі пра сям'ю, шлюб, вясельле*. (b.d.). Pobrano 11 września 2023, z <https://dumki.org/categories/62/siamja>
- Няўзорова, У. (2022). *Сям'я і даследаванне*. Pobrano 14 lutego 2023, z <https://secondaryarchive.org/artists/ulyana-nevzorova/>
- Пазняк, З. (b.d.). *Цытаты і прыказкі пра сям'ю, шлюб, вясельле*. Pobrano 14 lutego 2023, z <https://dumki.org/categories/62/siamja>
- Пакачайла, А., & Кашкевіч, А. (2019, czerwiec 16). Некалькі думак з Дня дзіцяці: На шляху да святасці. *Слова жыцця*. Pobrano 14 lutego 2023, z https://slowo.grodnensis.by/index.php?option=com_content&view=article&id=5520%3A12-518_id_5520&catid=3%3AAszliach_da_swiatasci&Itemid=423&lang=by
- Русіновіч, К. (2006, lipiec 3). „Грамадзянскі шлюб”. Pobrano 11 września 2023, z <http://www2.polskieradio.pl/eo/dokument.aspx?iid=38709>
- Рынкевіч, К., & Блажэвіча, К. (2022, marzec 4). *Сям'я, у якой сем „Я”. Міёрскія навіны*. Pobrano 11 września 2023, z <https://mijory.by/gramadstva/17976-sjamja-u-jakoj-sem-ja.html>
- Сахно, Н. (2021, październik 14). *Пяць любімых „А”*. Pobrano 11 września 2023, z <https://nastgaz.by/pyats-lyubimyh-a/>
- Сачыненне на тэму „Мой родны кут”. (2013, grudzień 21). Pobrano 4 września 2024, z <https://belklass.com/sachynyennye-na-temu-moy-rodny-kut/#more-64>

- Сідорская, І. (2023, паўдзiе́нiк 24). *Сям'ю Лукашэ́нкі паказваюць як узор „традыцыйных каштоўнасцяў”. Але ж у ёй...* [Video]. Euroradio. Pobra-no 4 lipca 2024, z <https://www.tiktok.com/@euroradio/video/7293489771043720454>
- Скры́ннік, Н. (b.d.). *7 крокаў да здаровай старасці*. Pobra-no: 18.05.2025 z <https://hatka.ng-press.by/lyachebnaya-pedagogika/7-krokau-da-zdarovai-starasci/>
- Сокращенный перечень социальных показаний для прерывания беременности на позднем сроке. (2013). *МедВестник*. Pobra-no 23 czerwca 2018, z <http://www.medvestnik.by/ru/search/findTags/91/>
- Спакой нам толькі сніцца... (2019, czerwiec 19). *Валожынскі раённы выканаўчы камітэт*. Pobra-no 4 lipca 2024, z <https://volozhin.gov.by/be/novosti-regiona/item/6891-spakoj-nam-tolki-snitstva>
- Ступакевіч, Т. (2017, kwiecień 21). Гасцявая сям'я – значыць, гасцінная. *Дзянніца*. Pobra-no 13 kwietnia 2024, z <http://dzyannica.by/node/232>
- Стэфановіч, В. (2018, maj 23). *Недыскрымінацыя – наша традыцыйная каштоўнасць* [Blog]. Pobra-no 13 kwietnia 2024, z <https://spring96.org/be/news/89945>
- Сцяна разрэзала сям'ю: Фільм пра жалезную заслону, якая падзяліла беларусаў. (2023, 9 listopada). Euroradio.fm. Pobra-no 13 kwietnia 2024, z <https://euroradio.fm/scyana-razrezala-syamyu-film-pra-zhaleznuyu-zaslonyu-yakaya-padzyalila-belarusau>
- Сям'я ў сучасным свеце. (2011, maj 5). *Нацыянальная бібліятэка Беларусі*. Pobra-no 4 lipca 2024, z https://www.nlb.by/by/news/knizhnyja-vystawki/syam-ya-suchasnym-svetse_166273/
- Талівінска, Н. (2019, maj 16). Традыцыйная сям'я як каштоўнасць: Як зберагчы базавыя асновы?: Інтэрв'ю з Л. Лёгкай. *Звязда*. Pobra-no 4 lipca 2024, z <http://mir.pravo.by/news/different/tradytsynaya-syam-ya-yak-kashto-nasts-yak-zberagchy-bazavyya-asnovy/>
- Футбаліст Аляксандр Кульчы́й з-за сям'і не паехаў у Аўстрыю. (2010, maj 25). Euroradio.fm. Pobra-no 13 kwietnia 2024, z <https://euroradio.fm/futbalist-alyksandr-kulchyy-z-za-syami-ne-paehau-u-austryyu>
- Цімафеева, Ю. (2023, grudzień 16). *Быць шчаслівымі – гэта і выбар: Варта сабе яго дазваляць хоць зрэдку, нават у змрочны час, каб выжыць*. Svaboda.org. Pobra-no 13 kwietnia 2024, z <https://www.svaboda.org/a/32733215.html>
- Цытаты і прыказкі пра сям'ю, шлюб, вясельле. (b.d.). Pobra-no 13 kwietnia 2024, z <https://dumki.org/categories/62/siamja>
- Шведская сям'я: А ці так усё проста? (b.d.). Pobra-no 4 lipca 2024, z <https://be.atomiyme.com/шведская-сямя-а-ці-так-усё-проста/>
- Шлюб благаслаўлены Богам – таінства царкоўнага вячання. (2022, czerwiec 29). *Звязда*. Pobra-no 13 kwietnia 2024, z <https://zviazda.by/be/news/20220629/1656507557-shlyub-blagaslaulyony-bogam-tainstva-carkounaga-vyanchannya>
- Што рабіць, калі людзі не могуць мець дзяцей? (2016, grudzień 22). *Ave Maria*. Pobra-no 23 czerwca 2018, z <https://ave-maria.by/online/119-2016-snezhnan/1198-ne-moguts-mets-dzyatsej>
- Што ў сутнасці тваёй, нярсцёнак? (2008, паўдзiе́нiк 31). SB.BY. Pobra-no 4 lipca 2024, z <https://www.sb.by/articles/shto-sutnasts-tvayey-pyarstsyenak-6.html>

Южык, М. (2009). *Човен на Млечным Шляху*. Pobrano 4 lipca 2024, z <https://iuzhyk.livejournal.com/69212.html>

Словники і джерела корпусові

Boryś, W. (2008). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Wydawnictwo Literackie.
Federowski, M. (1935). *Lud białoruski na Rusi Litewskiej. Materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877–1905, t. 4: Przysłowia, żarciki, wyrażenia stałe oraz zagadki ludu, mieszczan i zagrodowców z okolic Grodna, Sokółki, Białegostoku, Bielska, Wołkowyska, Słonima, Nowogródka, Słucka, Lidy, Wilejki, Świecian i Oszmiany*. Towarzystwo Naukowe w Warszawie.

Аксамітаў, А. (2002). *Прыказкі і прымаўкі. Тлумачальны слоўнік беларускіх прыказак і прымавак з архіваў, кафедральных збораў, рэдкіх выданняў XIX і XX стст.*, Беларуская навука.

Бардовіч, А., Кругалевіч, М., & Лукашанец, А. (2000). *Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы*. Беларуская навука.

Булыка, А. (1999). *Слоўнік іншамовных слоў* (Т. 2). Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі.

Булыка, А. (Red.). (2013). *Падручны гістарычны слоўнік субстантыўнай лексікі* (Т. 1–2). Выдавецкі дом „Беларуская навука”.

Валодзіна, Т., & Салавей, Л. (Orgas.). (2011). *Слоўнік беларускіх народных папярэдняў* [СБНП]. Беларуская навука.

Капылю, І. (Red.). (2016). *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы* [ТСБЛМ Кап.]. Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі.

Каўрус, А. (2013). *Словаклад: Слоўнік адметнай лексікі*. Выдавецкі дом „Звязда”.

Клышка, М. (2005). *Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў*. Радзёла-Плюс.

Крапіва, К. (Red.). (1977–1984). *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы* [ТСБМ Кр.] (Т. 1–5) БелСЭ.

Кунцэвіч, Л., & Крывіцкі, А. (Red.). (2006). *Чалавек: Тэматычны слоўнік*. Беларуская навука.

Лазоўскі, У. (1994). *Слоўнік антонімаў беларускай мовы: Канкрэтныя выпадкі ўжывання*. Універсітэцкае.

Лепешаў, І. (2008). *Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы* (Т. 1–2). БелЭн.

Мажэйка, Н. (2006). *Частотны слоўнік беларускай мовы*. Зоркі гор.

Мацкевіч, Ю. (Red.). (1979–1986). *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: У пяці тамах*. [СБГПЗБіП]. Навука і тэхніка.

Падлужны, А. (Red.). (2003). *Беларуска-рускі слоўнік* (3. wyd.). Беларуская Энцыклапедыя.

Санько, З. (1991). *Малы расейска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем* [электронны рэсурс]. Pobrano 9 listopada 2018, z <http://slounik.org/sanko/>

Сцяцко, П. (1970). *Народная лексіка*. Навука і тэхніка.

Сцяцко, П. (2005). *Слоўнік народнай мовы Зэльвеншчыны*. ГрДУ.

- Сцяшковіч, Т. (1972). *Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці*. Навука і тэхніка.
- Сцяшковіч, Т. (1983). *Слоўнік Гродзенскай вобласці*. Навука і тэхніка.
- Суднік, М., & Крыўко, М. (Red.). (1999). *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы* [ТСБЛМ СК] (2. wyd.). БелЭн.
- Уласевіч, В., & Даўгулевіч, Н. (2009). *Слоўнік новых слоў беларускай мовы*. ТетраСистем.
- Шведаў, С. (2004). *Слоўнік сінонімаў беларускай мовы*. Сучаснае слова.
- Шкраба, І. (2008). *Слоўнік беларускай безэквівалентнай лексікі (у рускамоўным дачыненні)*. Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі.
- Цыхун, Г. (Red.). (2006). *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* [ЭСБМ, 2006] (Т. 11). Беларуская навука.
- Цыхун, Г. (Red.). (2010). *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* [ЭСБМ, 2010] (Т. 13). Беларуская навука.
- Янкоўскі, Ф. (2004). *Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы*. БелЭн.

Bibliography (Transliteration)

Literature

- Ageiko, O. V. (2004). *Sotsial'naia pertsepsiia semeinykh otnoshenii u detei iz nepolnykh semei* [Summary of doctoral dissertation]. Uchrezhdenie obrazovaniia Belarus. gos. ped. un-t im. M. Tanka.
- Alshtyniuk, A. (2017). Vobraz siam' i ŭ apovestsi Andrëia Fedarënki "Tsisha". *Białoru-tenistyka Białostocka*, 9, 281–292. <https://doi.org/10.15290/bb.2017.09.20>
- Alsztyniuk, A. (2020). Problema adchuzhannasts i chalaveka ŭ apovestsiakh "Lantsuh" Andrëia Fedarënki i "Bely kon" Mikhasia Andrasiuka. *Acta Polono-Ruthenica*, 25(2), 11–25. <https://doi.org/10.31648/apr.5042>
- Arlova, H. (1993). *Belaruskaja narodnaia pedagogika*. Narodnaia asveta.
- Bandarchyk, V., Kurylovich, H., & Kukharonak, T. (Eds.). (2001). *Belarusy: Vol. 5. Siam'ia*. Belaruskaja navuka.
- Bandarchyk, V., Kurylovich, H., Rakava, L., & Kukharonak, T. (1990). *Siam'ia i siameiny byt belarusai*. Navuka i tэхnika.
- Barańska, Z. (1975). Rodzina w ludowych przysłowiach i pieśniach. In J. Komorowska (Red.), *Przemiany rodziny polskiej* (pp. 118–147). Instytut Wydawniczy Centralnej Rady Związków Zawodowych.
- Baroŭka, V. (2017). Topas domu ŭ belaruskaj paëzii pachatku XX stahoddzia. *Białoru-tenistyka Białostocka*, 9, 131–138. <https://doi.org/10.15290/bb.2017.09.09>
- Bubnov, I. U. M. (1996). *Sotsial'nye faktory garmonizatsii supruzheskikh otnoshenii* [Summary of post-doctoral dissertation]. Institut sotsiologii NAN Respubliki Belarus'.
- Chausova, S. (1996). *Sotsial'no-ekonomicheskie osnovy i funktsyi sem'i* (Doctoral dissertation). Retrieved September 13, 2023, from <http://dep.nlb.by/jspui/handle/nlb/53330>
- Dziadova, A. (2014). Spetsyfika kantseptu "siam'ia" ŭ parëmialahichnykh adzinkakh belaruskaj movy. In *Nauka – obrazovaniiu, proizvodstvu, ekonomike: Materialy XIX (66) Regional. nauch.-prakt. konferentsii prepodavatelei*,

- nauch. sotrudnikov i aspirantov, Vitsebsk, 13–14 sakavika 2014 h. (Vol. 1, pp. 155–157). VGU imia P. M. Mashërava.
- Haïduk, M. (Comp.). (1997). *Pesni Belastochchyny* [PB]. Belarускаia navuka.
- Hubskaia, V. (2017). Topas “domu” ŭ adnaïmennym ramane Adama Hlobusa. *Białorutenistyka Białostocka*, 9, 257–266. <https://doi.org/10.15290/bb.2017.09.18>
- Huzhaloŭski, A. (2006). “...Milastsi Vashaï prosim”, albo Adzin hod u naveishai historyi Belarusi, adliustravany ŭ listakh, zaiavakh, skarhakh i inshykh formakh zvarotu hramadzian. Ŭvodziny. Retrieved August 26, 2023, from <https://coollib.net/b/265518-alyksandr-guzhalowski-milastsi-vashay-prosim/read>
- IAŭhenidze, I. (2017). Vobraz doma u belarускаi frazealohii. *Białorutenistyka Białostocka*, 9, 365–371. <https://doi.org/10.15290/bb.2017.09.26>
- Kabashnikaŭ, K., & Bartashëvich, H. (Comps.). (1978). *Charadzeŭnyia kazki* (Part 1). Navuka i tēkhnika.
- Kalachova, I. (1995). *Ėtnapedahagichnyia tradytsyi belarusaŭ i ikh uplyŭ na suchasnuiu haradskuiu siam’iu: (Z vopytu absledavannia siameï h. Minska)* [Summary of doctoral dissertation]. Instytut mastatstvaznaŭstva, ėtnahrafii i falkloru imia K. Krapivy AN Rėspubliki Belarus’.
- Kalachova, I. (2008). Siam’ia belarusaŭ u horadze: Tėndentsyi ėtnakul’turnaha razvittsia na suchasnym ėtape. *Vesnik MDPU imi I. P. Shamiakina: Seryia Filalahichnyia navuki*, 48–52.
- Kalachova, I. (2009). *Ėtnakul’turnyia pratsesy ŭ haradskoï siam’i belarusaŭ ŭ aposhniaï trėtsi XX – pachatku XXI st.* [Summary of post-doctoral dissertation]. Instytut mastatstvaznaŭstva, ėtnahrafii i falkloru imia K. Krapivy NAN Belarusi.
- Kalesnikava, A. (2012). Kantsept “siam’ia” u moŭnaï kartsine svetu belarusaŭ: Razvittsio i funktsiianavanne. *Vesnik MDPU imia I. P. Shamiakina: Seryia Filalahichnyia navuki*, 127–131.
- Kazloŭskaia-Doda, IA. (2015). *Paniattse DOM ŭ suchasnaï belarускаi move*. Wydawnictwo UMCS.
- Kirienko, V., Kleïman, V., & Zlotnikov, A. (Eds.). (2015). *Studencheskaia molodezh’: Mental’nye osobennosti, identichnost’, obraz zhizni*. HHTU im. P. O. Sukhogo.
- Kozłowska-Doda, J. (2015). Dom w języku białoruskim. In J. Bartmiński (Ed.), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów: Vol. 1. DOM* (pp. 177–206). Wydawnictwo UMCS.
- Kozłowska-Doda, J. (2018). The concept of *DOM* ‘home’ in the Belarusian language (K. Wengorek-Dolecka, Trans.). In J. Bartmiński (Ed.), *The axiological lexicon of Slavs and their neighbours: Vol. 1. The concept of HOME* (pp. 78–84). Wydawnictwo UMCS.
- Lazoŭski, U. (1994). *Sloŭnik antonimaŭ belarускаi movy: Kankrėtnyia vypadki ŭžyvannia*. Universitėtskae.
- Lebedzeva, I. (2019). Belarускаia siam’ia na miazhy XIX–XX stahoddziaŭ u satsyial’na-demahraficznym vymiarėnni. In *Satsyial’na-ėkanamichnyia i hramadska-palitychnyia pratsesy ŭ Belarusi ŭ kantsy XVIII – pachatku XXI st.* (pp. 115–119). BDU.
- Liashchynskaia, V. (2017). Simvolika frazealahizmaŭ belarускаi movy z kampa-nentam khata. In J. Dziedzic, A. Alstytniuk, & A. Sakowicz (Eds.), *Topos domu w literaturach wschodniosłowiańskich* (pp. 149–162). Uniwersytet w Białymstoku.

- Luīhas, N. (2003). *Histaryia hrafiiia prablemy siam'i belarusai u XIX–XX stst.* [Summary of doctoral dissertation]. Instytut mastatstvaznaŭstva, étnahrafii i falkloru imia K. Krapivy NAN Belarusi.
- Makhoŭskaia, I. (2021). Belaruskaia tradytsyinaia siam'ia ŭ kantéktse madarnizatsyinykh pratsesaŭ. In A. D. Karol' (Ed.), *Pichetaŭskiia chytanni – 2021: 100 hadoŭ BDU – pershamu ŭniversitetu Belarusi: Materyialy mizhnar. navuk.-têarêtych. kanf., Minsk, 27–28 kastrychnika 2021 hoda* (pp. 523–529). BDU.
- Makhoŭskaia, I. (2022). Suchasnaia belaruskaia siam'ia: Èvaliutsyia tradytsyinaha satsyial'naha instytuta. *Pytanni mastatstvaznaŭstva, étnalohii i falklarystyki*, 31, 349–357. Prava i ékanomika.
- Papeika, A. (2000). Leksichnyia asatsyiiatyŭnyia pali ŭ belaruskaŭ i ruskaŭ movakh [Summary of doctoral dissertation]. Belaruski dziazhaŭny ŭniversitét.
- Rakava, L. (2000). *Tradytsyi siameinaha vykhavannia ŭ belaruskaŭ viostsy.* Uradzhaŭ.
- Rakava, L. (2010). *Èvaliutsiia tradytsyi siameinaha vykhavannia belarusai u XIX–XX stst.* [Summary of doctoral dissertation]. Instytut mastatstvaznaŭstva, étnahrafii i falkloru imia K. Krapivy NAN Belarusi.
- Rapanovich, IA. (1974). *Belaruskiia prykazki, prymaŭki i zahadki* (2nd ed.). Vyshêishaia shkola.
- Siam'ia a. (n.d.). In *Skarnik*. Retrieved August 14, 2023, from <https://www.skarnik.by/tsbm/82302>
- Skoczylas-Krotla, E. (2010). Obraz rodziny w przysłowiach różnych narodów. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*, 7, 155–163.
- Slizh, N. (2002). *Shliakhetskaiia siam'ia u Vialikim kniastve Litoŭskim u XVI–XVII stahoddziakh: Uzdzeiannie sasloŭnaha padzelu hramadstva na iae farmiravanne i razvitstsiio* [Summary of doctoral dissertation]. NANB, Instytut historyi.
- Sysoŭ, U. (1997). *Z krynits spradvechnykh.* Vyshêishaia shkola.
- Varlyha, A. (Comp.). (1966). *Prykazki Lahoishchyny.* BINIM, Fundatsiia P. Krecheŭskaha.
- Zaïtsava, L. (1998). *Farmiravanne natsyianal'naï samasviadomastsi malodshykh padletkaŭ u pratsêse ŭzaemadzeiannia shkoły i siam'ii* [Summary of doctoral dissertation]. Mahilioŭski dziazhaŭny ŭniversitét imia A. A. Kulashova.

Text Sources

- 50 hadoŭ tamu byla pryniataia Dêklaratsyia pravoŭ dzitsiatsi. (2009, November 20). *Spring96.org*. Retrieved February 14, 2023, from <https://spring96.org/be/news/30424>
- Arkush, A. (1999). Moï dom. In A. Arkush, *Vybranae: Vershy*. Retrieved August 25, 2011, from https://knihi.com/Ales_Arkus/Vybranaje_Viersy.html#chapter39
- Arlianskaia, A. (2020, January 26). [No title]. *Niva*, 4(3324), 11.
- Baradulin, R. (2013, July–August). Havarkoe slova albo zhytstsiio, iak iano iość. *Dzieiasloŭ*, 65, 240–255. Retrieved April 13, 2024, from <https://kamunikat.org/dzeyaslow-litaraturna-mastatski-chasopis-65>
- Batleïka, K. (2023, October 7). Ogromnaia tragediia belarusov, ktoruiiu malo kto mozhêt poniat'. *Salidarnasc̄*. Retrieved April 13, 2024, from

- zetaby.com/post/ogromnaya-tragediya-belarusov-kotoruyu-malo-kto-mo/194754/
- Belarusaia muzyka. (n.d.). *Lingvoforum*. Retrieved September 11, 2023, from <https://lingvoforum.net/index.php?topic=12450.25>
- Belaruskamoŭnaia Orsha. (2016, February 21). *Vkontakte*. Retrieved April 13, 2024, from https://vk.com/wall-8932863_457
- Bosak, K. (2014, March 29). *U pryarytétse – zdarovy lad zhytstsia*. Retrieved July 4, 2024, from <http://www.hoiniki.by/?p=8378>
- Buntsevich, N. (2013, August 24). Mify – daloŭ! *Kultura*, 34(1108). Retrieved July 4, 2024, from <http://kimpress.by/index.phtml?page=2&DomainName=bmvnuhqxh&id=9196>
- Drapko, A. (2020, September 24). Adzinokaia matsi – hëta ne prysud. Retrieved April 13, 2024, from <https://zviazda.by/ru/node/197713>
- “Duchoŭnaia siam’ia. Khto moi brat i siastra?” – tēma maŭskaŭ sustrēchy “Vinahradnika” ŭ Vorshy. (2022, May 18). Retrieved July 4, 2024, from <https://catholic.by/3/news/announcements/14633-dukho-naya-syam-ya-khto-moj-brat-i-syastra-tema-majskaj-sustrechy-vinagradnika-vorshy>
- Dziam’ianka, A. (2009, November 20). Hamiliia padchas sviatoŭ Imshy u miezhach simpoziuma, prysvechanaha 150-hoddziu zasnannia Tavarystva sviatoha Frantsishka Sal’skaha. *Ryma-katalitskaia parafiia sv. IAna Khrystsitselia ŭ h. Minsku*. Retrieved April 13, 2024, from <http://serebranka.sdb.by/actual/news/365-----150----->
- Dzietsi – hëta nashy liustērka. (n.d.). *IASli-sad No. 5 h. Hantsavichy*. Retrieved July 4, 2024, from <http://ddu5.gancevichi.edu.by/be/main.aspx?guid=14291>
- Evdokimovich, S. A. (2019, May 17). Tata, mama, ia – shchaslivaia siam’ia! *Novosti 8 klass: DUA “Osaŭskaia bazavaia shkola Asipovitskaha raiona”*. Retrieved July 4, 2024, from <https://osovo.schools.by/m/class/25628/news/953316>
- Futbalist Aliaksandr Kul’chyŭ z-za siam’i ne paekhaŭ u Aŭstryiu*. (2010, May 25). Euro-radio.fm. Retrieved April 13, 2024, from <https://euroradio.fm/futbalist-alyaksandr-kulchyy-z-za-syami-ne-paehau-u-austriyyu>
- Hastsiavaia siam’ia. (n.d.). *Ivatsevichski tērytaryal’ny tsēntr satsyial’naha absluhoŭvannia nasel’nitstva*. Retrieved February 14, 2023, from <http://ivactson.brest.by/by/inavatsyjnyya-formy/538-gastsyavaya-syam-ya.html>
- Hlahoŭskaia, L. (2001, January 28). Pra knihara Stanislava Stankievicha. *Niva*, 4(2333). Retrieved November 9, 2023, from http://niva.bialystok.pl/issue/2001/04/art_05.htm
- Hryshchuk, N. (2018, November 10). “Feministki ne stanuts’ behats’ za taboŭ z siakeraŭ”: Intērv’iu z A. Kamaroŭskim. *Novy Chas*. Retrieved November 9, 2023, from <https://novychas.online/hramadstva/feministki-ne-stanuc-behac-za-taboj-z-sjakeraj>
- Hvazdzioŭ, S. (2010, June 25). Bats’ka dla syna: Poviaz’ chasoŭ. *Novy Chas*. Retrieved November 9, 2023 from https://novychas.online/poviaz/bac_ka_dlja_sina
- IUzhyk, M. (2009). *Choven na Mlechnym Shliakhu*. Retrieved July 4, 2024, from <https://iuzhyk.livejournal.com/69212.html>
- Kachalka, V. (2017, March 7). Abort perastae byts’ normaiu: Intērv’iu z A. Misan. *Ave Maria*, 12(261), 2016. Retrieved September 11, 2023, from <https://ave-maria.by/life/family/1311-abortion-perastae-byts-normayu>

- Kali ios'ts' siam'ia – znachyts' shchaslivy i ia... (2023, January 28). *GUO "Korenskaia sredniaia shkola Logoiskogo raïona"*. Retrieved September 11, 2023, from <https://koren.logoysk-edu.gov.by/>
- Kaliupanava, V. (2023, July 5). "Ne trëba Eüropy": Minzdaroüia patlumachyla, chamu ü khirurgi chastsiei' biaruts' chlopcaü. *Euroradio.fm*. Retrieved September 11, 2023, from <https://euroradio.fm/minzdarouya-patlumachyla-chamu-u-khirurgi-chascey-byaruc-khlopcau>
- Kandrusevich, T. (2018, January 1). *Moladz' – nadzeia kastsiola i hramadstva: Svjata Chrostu Pana: Pastyrskae paslanne Mitrapalita Kandrusevicha na 2018 hod*. Retrieved July 4, 2024, from <https://catholic.by/3/lib/documents/appeals/7305-moladz-nadzeya-kastsjola-i-gramadstva-pastyrskae-paslanne-mitrapalita-kandrusevicha-na-2018-god>
- Kandrusevich, T. (2019, December 20). *Pastyrskae paslanne artsybiskupa na Naradzhenie Pana 2019 hoda*. Retrieved July 4, 2024, from <http://www.redemptor.by/listy-pasterskie/1271-pastyrskae-paslanne-artsybiskupa-tadevusha-kandrusevicha-na-naradzhennie-pana-2019-goda>
- Kan'ko, H., Ermakovich, S., & Kozel, K. (2017, January 13). Haspadar i zhonka – nailepshaia spolka. *Liakhavitski vesnik*. Retrieved April 13, 2024, from <https://www.lves.by/?p=40096>
- Kastiukevich, A. (2020, October 21). Mara, iakaia stala réal'nastsiu. *VSUonline*. Retrieved April 13, 2024, from <https://online.vsu.by/mara-yakaya-stala-realnascy/>
- Katsialovich, I. (2021, June 19). *Kali miane vyvodzili, syn spytal: „Mama, ty nadoüha?”*. Retrieved April 13, 2024, from <https://nashaniva.com/?c=ar&i=274593>
- Kirillova, E. (2012, October 6). Z iubileem, pavazhany nastaünik! *Holas Rossonshchyny*. Retrieved July 4, 2024, from <http://www.rossonka.by/index.php/board.php?type=news&id=1009>
- Klimchuk, I. (n.d.). @hareza_u_kutku tak, mae sèns... *Supolka belarusaü ü Mastodon*. Retrieved September 11, 2023, from <https://vkl.world/@ivanklm/110780973847680709>
- Kolichestvo abortov v Belarusi snizilos' do 5,6 na tysiachu zhenshchin, a ÈKO vostrebovany. (2023, May 4). *SB.BY*. Retrieved July 4, 2024, from <https://www.sb.by/articles/kolichestvo-abortov-v-belarusi-snizilos-do-5-6-na-tysyachu-zhenshchin-a-eko-vostrebovany.html>
- Kravets, A. (2019, February 14). *Z iakimi problemami sutykaiutstva nepaünaletniia bats'ki?: Interv'iu z S. Paliashchuk*. Retrieved September 11, 2023, from <https://zviazda.by/ru/node/153078>
- Lukashenka: Mocnaia siam'ia minimum z tryma dzetsiami pavinna stats' hramadskim idéalam. (2015, April 30). *Radio Poland*. Retrieved July 4, 2024, from <http://archiwum.thenews.pl/1/88/Artykul/205324>
- Lyn'koü, M. (1932). Na chyrvonych liadakh. In M. Lyn'koü, *Uryüki z ramana*. Retrieved July 4, 2024 from https://knihi.com/Michas_Lynkou/Na_cyrvonych_ladach_Uryuki_z_ramana.html
- Lyn'koü, M. (2002). Andreï Liatun. In M. Lyn'koü, *Nad Buham: Vybranae*. Mastatskaia litaratura. (Original work published 1928).
- Markevich, A. (2013, May 30). "Sabrats' pazl" – zachavats' siam'iu. *Nastaünitskaia hazeta*. Retrieved September 11, 2023, from <https://nastgaz.by/sabrats-pazl-zahavats-syamyu/>

- Maŭr, JA. (1939). *Siam'ia*. Retrieved July 4, 2024, from https://knihi.com/Janka_Maur/Siamja.html
- Molakava, V. (2011, May 11). *Aleh Sluka: Kheto ne spiavae, toŭ sumna zhyve, iaki b ion ni byŭ chalavek: Interv'iu z A. Slukoŭ*. Retrieved May 18, 2025, from <http://bsj.by/2011/05/aleg-sluka-xto-ne-spyavae-toj-sumna-zhyve-yaki-b-yon-ni-byu-chalavek/>
- Muzhchynam i zhanchynaŭ stvaryŭ ikh... (kanferentsyia). (2014, November 24). *Vinahradnik*. Retrieved September 11, 2023, from <https://viartannie.org/vinogradnik/203-muzhchynam-i-zhanchynaj-stvary-ix-kanferyencyya.html>
- Narodnyia prykazki: Tsyaty i prykazki pra siam'iu, shliub, viaselle. (n.d.). Retrieved September 11, 2023, from <https://dumki.org/categories/62/siamja>
- Niaŭzorava, U. (2022). *Siam'ia i dasledavannie*. Retrieved February 14, 2023, from <https://secondaryarchive.org/artists/ulyana-nevzorova/>
- Pakachaŭla, A., & Kashkevich, A. (2019, June 16). Nekalki dumak z Dnia dzetsiatsi: Na shliakhu da sviataatsi. *Slova zhytstva*. Retrieved February 14, 2023, from https://slowo.grodnensis.by/index.php?option=com_content&view=article&id=5520%3A12-518_id_5520&catid=3%3AAszliach_da_swiatasci&Itemid=423&lang=by
- Pazniak, Z. (n.d.). Tsyaty i prykazki pra siam'iu, shliub, viaselle. Retrieved February 14, 2023, from <https://dumki.org/categories/62/siamja>
- Rusinovich, K. (2006, July 3). "*Hramadzianski shliub*". Retrieved September 11, 2023, from <http://www2.polskieradio.pl/eo/dokument.aspx?id=38709>
- Rynkevich, K., & Blazhievicha, K. (2022, March 4). *Siam'ia, ŭ iakoŭ sem "IA". Miior-skiia naviny*. Retrieved September 11, 2023, from <https://mijory.by/gramadstva/17976-sjamja-u-jakoj-sem-ja.html>
- Sachynennie na temu „Moŭ rodny kut”. (2013, December 21). Retrieved September 4, 2024, from <https://belklass.com/sachynyennye-na-temu-moy-rodny-kut/#more-64>
- Sakhno, N. (2021, October 14). Piat' liubimykha "A". Retrieved September 11, 2023, from <https://nastgaz.by/pyats-lyubimyh-a/>
- Shliub blagaslaŭliony Boham – tainstva tsarkoŭnaha vianchannia. (2022, June 29). *Zviazda*. Retrieved April 13, 2024, from <https://zviazda.by/be/news/20220629/1656507557-shlyub-blagaslaulyony-bogam-tainstva-carkounaga-vyanhannya>
- Shto rabbits', kali liudzi ne mohuts' mets' dzetsi? (2016, December 22). *Ave Maria*. Retrieved June 23, 2018, from <https://ave-maria.by/online/119-2016-snezhn/1198-ne-moguts-mets-dzyatsej>
- Shto ŭ sutnastsi tvaioŭ, piarstsiionak? (2008, October 31). SB.BY. Retrieved July 4, 2024, from <https://www.sb.by/articles/shto-sutnasts-tvayey-pyarstsiyenak-6.html>
- Shvedskaia siam'ia: A tsi tak ŭsio prosta? (n.d.). Retrieved July 4, 2024, from <https://be.atomiyme.com/шведская-сямя-а-ці-так-усё-проста/>
- Siam'ia ŭ suchasnym svetse. (2011, May 5). *Natsyianal'naiia biblioteka Belarusi*. Retrieved July 4, 2024, from https://www.nlb.by/by/news/knizhnyja-vystawki/syam-ya-suchasnym-svetse_166273/
- Sidorskaia, I. (2023, October 24). *Siam'iu Lukashenki pakazvaiuts' iak uzor "tradytsyŭnykh kashtoŭnastsei". Ale zh u ioŭ...* [Video]. *Euroradio*. Re-

- trieved July 4, 2024, from <https://www.tiktok.com/@euroradio/video/7293489771043720454>
- Skrynnik, N. (n.d.). *7 krokaŭ da zdarovaŭ starastsci*. Retrieved May 18, 2025, from <https://hatka.ng-press.by/lyachebnaya-pedagogika/7-krokau-da-zdarovai-starasci/>
- Sokrashchionnyĭ perechen' sotsyal'nykh pokazaniĭ dla preryvaniia beremennosti na pozdnem sroke. (2013). *MedVestnik*. Retrieved June 23, 2018, from <http://www.medvestnik.by/ru/search/findTags/91/>
- Spakoĭ nam tol'ki snitssta... (2019, June 19). *Valozhynski raionny vykanaŭchy kamitét*. Retrieved July 4, 2024, from <https://volozhin.gov.by/be/novosti-regiona/item/6891-spakoj-nam-tolki-snitssta>
- Stéfanovich, V. (2018, May 23). *Nedykskryminatsyia – nasha tradytsyĭnaia kashtoŭnasts'* [Blog]. Retrieved April 13, 2024, from <https://spring96.org/be/news/89945>
- Stsiana razrêzala siam'iu: Film pra zhaleznuu zaslonu, iakaia padzialila belarusai*. (2023, November 9). *Euroradio.fm*. Retrieved April 13, 2024, from <https://euroradio.fm/scyana-razrezala-syamyu-film-pra-zhaleznuyu-zaslonu-yakaya-padzyalila-belarusau>
- Stupakevich, T. (2017, April 21). *Hastsiavaia siam'ia – znachyts', hastsinnaia. Dzianitsa*. Retrieved April 13, 2024, from <http://dzyannica.by/node/232>
- Talivinska, N. (2019, May 16). *Tradytsyĭnaia siam'ia iak kashtoŭnasts': Iak zberahchy bazavyia asnovy?: Intêrv'iu z L. Liohkaĭ. Zviazda*. Retrieved July 4, 2024, from <http://mir.pravo.by/news/different/tradytsynaya-syam-ya-yak-kashto-nasts-yak-zberagchy-bazavyia-asnovy/>
- Tsimafeeva, IU. (2023, December 16). *Byts' shchaslivymi – hêta i vybar: Varta sabe iaho dazvaliats' khots' zrêdku, navat u zmrochny chas, kab vyzhyts'*. Svaboda.org. Retrieved April 13, 2024, from <https://www.svaboda.org/a/32733215.html>
- Tsyaty i prykazki pra siam'iu, shliub, viaselle*. (n.d.). Retrieved April 13, 2024, from <https://dumki.org/categories/62/siamja>
- Vertsichouŭskaia, M. (2012). *Vyvuchénne belaruskai litaratury ŭ 10–11 klasakh: Dapamozhnik dla nastáŭnikaŭ ŭstanovaŭ ahulnai siarédniai adukatsyi z belaruskai i ruskaĭ movami navuchannia* (2nd ed.). Adukacyia i vykhavannie.
- Zakharévich, N. (2016, October 31). *Zakladnitsy: Iak z' belaruskikh aktyvistak robiats' nenarmal'nykh i kepskikh matsi*. Svaboda.org. Retrieved July 4, 2024, from <https://www.svaboda.org/a/28086788.html>
- Zatsiukany apostal: Maral'na-étychny zmestsik kamédyi, stsviardzhénne aŭtaram duchoŭnykh ahul'nachalavechykh kashtoŭnastseĭ. (n.d.). *Belarускаia litaratura. 11 klas*. Retrieved July 4, 2024, from <http://profil.adu.by/mod/book/view.php?id=4362&chapterid=13309>
- ZHuk, IA. (2012). *Siam'ia – aporachalaveka ŭ poshukach buduchyni (urok-êkspedytsyia pa ramane K. Chornaha "U poshukakh buduchyni"). OOO „Infourok"*. Retrieved September 11, 2023, from <https://infourok.ru/syam-ya-aporachalaveka-%D1%9E-poshukah-buduchyn%D1%96-urok-ekspedycyya-pa-ramane-k-chornaga-u-poshukah-buduchyn%D1%96-5205923.html>
- ZHukovich, V. (b.d.). *Siam'ia*. In *Zalatsinki: Zbornik viershavanykh tvoraŭ*. Retrieved September 11, 2023, from https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fchitaemdetam.com%2Fimages%2Fbooks%2FJukov%25D1%2596ch_V_Syamy.docx

- Zhurnalisty Mahilioŭskaj voblastsi – ŭ liku peramozhcaŭ réspublikanskaha konkursu “Motsnaia siam’ia – motsnaia dziaŭzhava”*. (2021, October 14). Retrieved July 4, 2024, from <https://mogilev-region.gov.by/be/news/zhurnalisty-magilyouskay-voblasci-u-liku-peramozhcau-respublikanskaga-konkursu-mocnaya-syamyia>
- Znaйдzitsie paperadzhall’nyia znaki, iakiia razburaiuts’ vash shliub*. (n.d.). Retrieved July 4, 2024, from <https://en.bezzia.com>

Dictionaries and language corpora

- Aksamitaŭ, A. (2002). *Prykazki i prymauki: Tlumachal’ny sloŭnik belaruskikh prykazak i prymavak z arkhivaŭ, kafedral’nykh zboraŭ, rédkikh vydanniaŭ XIX i XX stst.* Belarускаia navuka.
- Bardovich, A., Krutalevich, M., & Lukashanets, A. (2000). *Slovaŭtvaral’ny sloŭnik belaruskaj movy.* Belarускаia navuka.
- Boryś, W. (2008). *Słownik etymologiczny języka polskiego.* Wydawnictwo Literackie.
- Bulyka, A. (1999). *Sloŭnik inshamoŭnykh sloŭ* (Vol. 2). Belarускаia Ęnsyklapedyia imia P. Broŭki.
- Bulyka, A. (Ed.). (2013). *Padruchny histarychny sloŭnik substantsiŭnaŭ leksiki* (Vols. 1–2). Vydavetski dom “Belarускаia navuka”.
- Federowski, M. (1935), *Lud białoruski na Rusi Litewskiej. Materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877–1905*, Vol. 4: *Przysłowia, żarciki, wyrażenia stałe oraz zagadki ludu, mieszczan i zagrodowców z okolic Grodna, Sokółki, Białegostoku, Bielska, Wołkowyska, Słonima, Nowogródka, Słucka, Lidy, Wilejki, Świecian i Oszmiany.* Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- IAankoŭski, F. (2004). *Belaruskiia prykazki, prymauki, frazealahizmy.* BelĖn.
- Kapyloŭ, I. (Ed.). (2016). *Tlumachal’ny sloŭnik belaruskaj literaturnaj movy* [TSBLM Kap.]. Belarускаia Ęnsyklapedyia imia Petrusia Broŭki.
- Kaŭrus, A. (2013). *Slovasklad: Sloŭnik admetnaŭ leksiki.* Vydavetski dom “Zviazda”.
- Klyshka, M. (2005). *Sloŭnik sinonimaŭ i blizkarnachnykh sloŭ.* Radiola-Plus.
- Krapiva, K. (Ed.). (1977–1984). *Tlumachal’ny sloŭnik belaruskaj movy* [TSBM Kr.] (Vols. 1–5). BelĖ.
- Kuntsevich, L., & Kryvitski, A. (Eds.). (2006). *Chalavek: Tematychny sloŭnik.* Belarускаia navuka.
- Lashuk, I. (2018). *Obraz sem’i v massovom soznanii zhitelej Belarusi: Sotsiologicheskiĭ analiz.* *Naselenie*, 36(1), 5–24.
- Lepeshaŭ, I. (2008). *Frazealahichny sloŭnik belaruskaj movy* (Vols. 1–2). BelĖn.
- Matskevich, IU. (Ed.). (1979–1986). *Sloŭnik belaruskikh havorak paŭnochna-zakho-dniaŭ Belarusi i ae pahranychcha: U piatsi tamakh.* [SBHPZBiP]. Navuka i tĕkhnika.
- Mazheĭka, N. (2006). *Chastotny sloŭnik belaruskaj movy.* Zorki hor.
- Padluzhny, A. (Ed.). (2003). *Belarуска-ruski sloŭnik* (3rd ed.). Belarускаia Ęnsyklapedyia.
- San’ko, Z. (1991). *Mały raseĭska-belaruski sloŭnik prykazak, prymavak i frazem* [elektronny rĕsurs]. Retrieved November 9, 2018, from <http://slounik.org/sanko/>

- Shkraba, I. (2008). *Sloŭnik belaruskaj bezėkvivalentnaj leksiki (u ruskamoŭnym dachynenni)*. Belaruskaja Ętsyklapedyia imia Petrusia Broŭki.
- Shvedaŭ, S. (2004). *Sloŭnik sinonimaŭ belaruskaj movy*. Suchasnae slova.
- Stsiashkovich, T. (1972). *Materyjaly da sloŭnika Hrodzenskaj voblastsi*. Navuka i tėchnika.
- Stsiashkovich, T. (1983). *Sloŭnik Hrodzenskaj voblastsi*. Navuka i tėchnika.
- Stsiatsko, P. (1970). *Narodnaia leksika*. Navuka i tėchnika.
- Stsiatsko, P. (2005). *Sloŭnik narodnaj movy Zel'vėnshchyny*. HrDU.
- Sudnik, M., & Kryŭko, M. (Eds.). (1999). *Tlumachal'ny sloŭnik belaruskaj literaturnaj movy* [TSBLM SK] (2nd ed.). BelĖn.
- Tsykhun, H. (Ed.). (2006). *Ėtymalahichny sloŭnik belaruskaj movy* [ĖSBM, 2006] (Vol. 11). Belaruskaja navuka.
- Tsykhun, H. (Ed.). (2010). *Ėtymalahichny sloŭnik belaruskaj movy* [ĖSBM, 2010] (Vol. 13). Belaruskaja navuka.
- Ulasevich, V., & Daŭhulevich, N. (2009). *Sloŭnik novykh sloŭ belaruskaj movy*. TetraSystem.
- Valodzina, T., & Salavei, L. (Comps.). (2011). *Sloŭnik belaruskikh narodnykh paraŭnanniaŭ* [SBNP]. Belaruskaja navuka.

FAMILY in the Belarusian Language

This article describes the cognitive definition of the Belarusian concept of FAMILY, reconstructed on the basis of three types of data: systemic, survey, and textual. In the conceptosphere of the Belarusians, the family is, on the one hand, a traditional model consisting of both parents and their biological children, built on hierarchical relationships; on the other hand, there is a subtle tendency towards change – families adopting children, taking care of lone elderly people, partner families. Not every new model is positively evaluated; this primarily concerns partnerships. The research allowed us to distinguish several aspects that are important for the concept of FAMILY in the Belarusian language, for example: biological (reproductive), existential (providing family members with appropriate living conditions), social (upbringing of children), psychosocial (family members are united by mutual love and respect) and psychological (psychological comfort, tenderness and understanding). Other aspects have been attested to a very limited extent: ideological (education of citizens), religious (the family is inseparable) and ethical (sacrifice).

Keywords: linguistic worldview; concept of FAMILY; Belarusian language; cognitive definition

Концепт *ПОРОДИЦА* у српском језику*

Стана Ристић
Ивана Лазић Коњик

Концепт *ПОРОДИЦА* у савременом српском језику представљен је на материјалу свих релевантних речника српског (српскохрватског) језика: етимолошки аспекти из Скоковог етимолошког речника, историјски аспекти из Вуковог Рјечника и Речника ЈАЗУ, савремено поимање овог концепта из тезаурусног Речника САНУ и речника МС, допунски лингвистички аспекти (дериватолошки и асоцијативни) из Семантичко-деривационог речника, Асоцијативног и Обратног асоцијативног речника, енциклопедијски аспекти на дефиницијама овог појма из приручника и енциклопедија, затим на материјалу текстова: народних пословица, новинских текстова и текстова из електронског корпуса, и на материјалу анкете.

Показано је да се породица у језичкој слици света носилаца српског језика концептуализује као вишедимензионалан динамичан концепт који укључује психосоцијалну, биолошку, егзистенцијалну, културну и аксиолошку димензију, и то у виду два модела: традиционална породица и савремена / модерна породица, као и идеална/идеализована породица и реална породица, те да се вреднује на основу њиховог упоређивања, што се манифестује у виду амбивалентног односа према основним вредностима породице.

Кључне речи: породица; концепт; језичка слика света; когнитивна етнолингвистика; српски језик

1. Увод

Концепт *ПОРОДИЦА* спада у универзалне социјалне концепте, а у српском језику и култури, као и у пољском језику (Бартмињ-

* Текст је у првобитној верзији објављен в. Ристић & Лазић-Коњик, 2019б. Рад је финансирало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према уговору бр. 451-03-136/2025-03/ 200174 потписаним са Институтом за српски језик САНУ.

ски, 2011, стр. 220), веома је близак концептима *ДОМ*, *ДОМОВИНА* и *МАЈКА*. Са овим концептима повезана је мрежом семантичких односа заснованих на друштвеним и емоционалним/психичким аспектима, а са концептом *МАЈКА* и биолошким/генеалогским аспектима, на шта се указује у релевантним речницима српског (српскохрватског) језика (БР, РЈАЗУ, РСАНУ, РМС и РСЈ), као и у радовима из овог домена (в. Ristić & Lazić-Konjik, 2014, 2015; Ристић & Лазић-Коњик, 2018а, 2019а, 2019б, 2020, стр. 185–246; Ристић, 2013, 2015, стр. 207–235, 245–314).

Универзални статус овог концепта, његов комплексан садржај са генеалогским, привредним, социјалним, психолошким и васпитно-културним аспектима, као и типове и облике породице показује следећа енциклопедијска дефиниција:

„Породица је универзална људска заједница коју чине одрасли репродуктивно способни партнери и њихово потомство, али и даљи сродници који живе заједно са њима. Породица, поред репродуктивне, привредне, социјалне има и значајну психолошку, васпитну и социјализацијску улогу. Она је важна примарна група и један од најзначајнијих агенаса социјализације. По структури, функцијама и вредносној оријентацији постоји више типова и облика породице: моногамна, полигамна; матријархална, патријархална; потпуна, непотпуна; нуклеарна, проширена; ауторитарна, демократска итд.” (Видановић, б.д.).

Језичком општем поимању породице много је ближа дефиниција дата у средњошколском уџбенику „Социологије”, која се скоро подудара са речничком дефиницијом основног значења које налазимо у речницима за лексему *породица* и њен синоним *обитељ*:

„Породица је група особа у којој су појединци директно сроднички повезани, при чему одрасли чланови преузимају одговорност за бригу о деци” (Вулетић, 2012, стр. 184)

Ова сличност проистиче из чињенице да се у одабирању броја нужних и довољних елемената за постизање достатне дефиниције лексикографи руководе критеријумом поимања одређеног појма од стране просечног говорника (српског) је-

зика, који се одређује нивоом средњошколског образовања. У другом делу наведене приручнике дефиниције налазимо битне особине које карактеришу „праву/типичну” породицу, а то су одговорност и брига одраслих за децу, којих нема у речничкој дефиницији лексеме *породица*, али се ове и многе друге особине реализују у осталом релевантном језичком материјалу, који ће се имати у виду при реконструкцији језичке слике самог појма/концепта.

Социолошка изучавања породице показују да се појам и облик породице и однос према њој мењао кроз историју. Од античких времена све до краја 17. века породица је имала споредни значај за појединца и углавном се о њој говорило у оквиру учења о држави. Њена улога је повезивана са природним и нагонским задовољавањем основних животних потреба једења, спавања, полних нагона и др. Преокрет у схватањима се десио у ренесансном периоду када породица постаје вољена и цењена заједница, што се одржало све до модерног доба у коме се улога и значај породице истичу и величају. Појам модерне породице настаје са конституисањем грађанског друштва када се породица утемељује кроз институције грађанског права и породично правног поретка, али напореда са правним нормама, породицу уређују моралне и обичајне норме, посебно карактеристичне за тзв. традиционалну или патријархалну породицу. Патријархалну породицу, која је у Србији доминантна у 20. веку, одликују класно-економска обележја која подразумевају да се брак не склапа из љубави, већ из економских тежњи, да је жена економски и на сваки други начин зависна од мушкарца и да је њена улога у јавном и политичком животу друштвене заједнице занемарена. Патријархални облик породице сачувао се све до данашњих дана када је све више замењује тзв. демократска породица коју карактерише измењен однос мушкарца и жене као и измењена улога жене у породичној и друштвеној заједници (*Sociologija porodice*, б.д.).

Опис патријархалне породице и промене које настају у породичним односима крајем 19. и током 20. века са формирањем грађанског друштва, чест су предмет у делима српских реалиста

(Лазе Лазаревића, Стевана Сремца, Боре Станковића, Исидоре Секулић), у којима су ове промене на литераран начин приказане као негативне тенденције распада чврстих и високо позиционираних идеализованих старих патријархалних моралних и обичајних вредности, представљених у виду слике идиличне сеоске породице, насупрот новог, модерног европског начина живота у граду који води ка индивидуализацији и дезинтеграцији (патријархалне) породице. На специфичан начин, слика савремене породице и проблеми који се у њој јављају у савременим условима присутна је и у многим популарним српским серијама („Бољи живот”, „Срећни људи”, „Породично благо”) и филмовима, у којима су представљене несрећене, несрећне или непотпуне породице, са поремећеним породичним односима, честим свађама, испољеном љубомором, насиљем, разводом брака, ванбрачним рађањем, васпитним проблемима деце, малолетничком деликвенцијом, економским и другим социјалним проблемима. Актуелни новински дискурс потврђује описано стање, па су данас, у вези са породицом, у дневним новинама најчешће теме: насиље у породици, породичне трагедије, економски проблеми у породици узроковани немогућношћу враћања кредита или преваром од стране инвеститора при куповини стана, о деци болесној од тешких болести којима су потребна средства за лечење, однос према традиционалној (патријархалној) породици и промене у савременој породици, савремено васпитавање и однос родитеља и деце, познате породице (јавних личности) и узорне јавне породице.¹

2. Кратак осврт на претходна истраживања концепта ПОРОДИЦЕ

У етнографским и етнолошким, ређе у историографским истраживањима, налазимо више радова посвећених опису породице у контексту традиционалне народне културе и/или савре-

¹ Претражени су текстови у онлајн издању дневног листа „Блиц” за септембар, октобар и новембар 2017. год. <<http://www.blic.rs/>>, из којих су за потребе овог истраживања издвојени контексти који се односе на концепт породице (Blic).

мене градске културе друге половине 20. века, на ширем или ужем српском географском простору, или опису сродничких односа у појединим регијама Србије (нпр. *Промене у традиционалном породичном животу у Србији и Пољској*, Група аутора (1982), Видосава Николић-Стојанчевић, *Породица у систему традиционалних и савремених установа у друштвено-обичајном животу Рађеваца* (1989), Александра Павићевић, *Народни и црквени брак у српском сеоском друштву* (2000), Јадранка Ђорђевић, *Сроднички односи у Врању* (2001), Божица Младеновић *Породица у Србији у Првом светском рату* (2006), Александра Павићевић, *На удару идеологија – брак, породица и полни морал у Србији у другој половини XX века* (2006), Никола Пантелић, *Породица и традиција у градовима Србије крајем XX века* (2007)).

У досадашњим лингвистичким истраживањима овог феномена у србистици налазимо фрагментарне осврте у вези са другим темама, најчешће у вези са називима чланова породице (родбински називи) и односима међу њима и то углавном на основу речничког и паремијског материјала (Бјелетић, 1994, 1999; Вуковић, 1980; Дражић, 2002, 2017; Јовановић, 2006). Са етнолингвистичког становишта и у оквиру језичке слике света у србистици најобимније и најисцрпније истраживање урадила је Марија Стефановић (2012). Ова ауторка је, комбиновањем метода етнолингвистике, лингвоконцептологије и статистике, реконструисала елементе језичке слике породице у руском и српском језику у виду асоцијативног поља породице (са центром, ближом, даљом и крајњом периферијом) на основу анализе и статистичке обраде података за 14 асоцијативних поља, 8 руских и 6 српских, и то за називе: *сестра* (срп.) *сестра* (рус.), *брат* (рус.), *син*, *сын*, *кћерка*, *дочь*, *отац*, *отец*, *мама* (срп.), *мама* (рус.), *матъ*, *тата*, *папа*. Такође је утврдила разлике у динамици промена језичке слике породице у српској и руској култури и представила језичку слику породице у развоју у српском и руском језику упоређујући асоцијативна поља лексема *син*, *кћерка* и *сын*, *дочь* са материјалом паремија које се односе на ове лексеме.

3. Опис материјала

У складу са методолошким основама Лублинске етнолингвистичке школе и програмом семинара ЕУРОЈОС материјал за реконструкцију концепта *ПОРОДИЦА* заснива се на три типа релевантних извора С-А-Т, који је проширен и допуњен одговарајућим подацима из Асоцијативног речника српског језика и Обратног асоцијативног речника српског језика (АРСЈ и ОАРСЈ), затим из Семантичко-деривационог речника (СДР) и енциклопедија.

Системски материјал разматран је на подацима повезаним са основном лексемом *породица* којом се у српском језику именује сам појам/концепт (њеним синонимима, хиперонимима, хипонимима/кохипонимима, семантичким и афиксалним дериватима) и то из свих релевантних речника српског (српскохрватског језика): етимолошки аспекти из Скоковог етимолошког речника (Скок), историјски аспекти из Вуковог Рјечника (ВР) и Речника ЈАЗУ (РЈАЗУ), савремено поимање овог концепта из РСАНУ, РМС и РСЈ, а допунски лингвистички аспекти (дериватолошки и асоцијативни) разматрани су на материјалу СДР 2, АРСЈ и ОАРСЈ, као и енциклопедијски аспекти на дефиницијама овог појма из приручника и енциклопедија (Википедија, б.д.).²

Анкетни материјал је добијен на основу анкете отвореног типа (А 2017), установљене на уједначеној методологији Лублинске етнолингвистичке школе и програма ЕУРОЈОС, а резултати ће бити представљени у виду сажетих формулација у складу са захтевима когнитивне дефиниције.³

Материјал текстова заснован је, у складу са захтевима програма ЕУРОЈОС, на народним пословицама (из Вукове збирке *Српских народних пословица* – ВП) и на насумично изабраних 300

² Асоцијативни аспекти концепта *ПОРОДИЦА* на материјалу АРСЈ и ОАРСЈ и на анкетном материјалу, као и други његови аспекти на материјалу пословица и текстова различитих стилова и жанрова, детаљно су представљени у радовима Ристић & Лазић-Коњик 2018а, 2019в.

³ Материјал анкете је представљен и обрађен у радовима Лазић-Коњик & Ристић, 2018 и 2021; в. и Ристић & Лазић-Коњик, 2020, стр. 265–287.

контекста из електронског корпуса савременог српског језика⁴, од чега 150 цитата из новинског функционалног стила и 150 цитата из осталих стилова, као и на текстовима из дневних новина са интернета („Блиц”, <https://www.blic.rs/> и „Дневник”, <https://www.dnevnik.rs/>).

4. Системски подаци: речничке дефиниције лексема *породице*⁵

У српском језику за именовање појма породица употребљава се најчешће лексема *породица*, а њен синоним лексема *обитељ* већ је била у време заједничког српскохрватског језика територијално маркирана на западну/хрватску варијанту, а у најновије време њена употреба у српском језику у основном немаркираном значењу постала је веома ретка и код већине говорника перципира се као неодомаћена реч, што подржава и савремена језичка норма. Овоме у прилог иде и чињеница да лексема *обитељ* није забележена у најновијем речнику српског књижевног језика РСЈ, али је наведена у РСАНУ, а њену територијалну/варијантну ограниченост употребе у основном значењу показују извори у примерима који су наведени уз лексему *обитељ*.

Значење лексема *породица* представљено је у РМС у виду шест семема, лексичких реализација, од којих је прво значење с правом рангирано као основно и примарно:

РМС: породица ж

1. *заједница коју чине родитељи, њихова деца и блиски сродници који с њима живе, обитељ.*
2. *фиг. круг, скуп људи које веже заједно исти или сличан циљ, мисао, рад и сл.*
3. *скуп животиња који се састоји од мужјака, женке и њихових младунаца.*

⁴ SrpKor2013 (б.д.). О корпусу в. ДК (б.д.).

⁵ Исцрпан опис системске слике концепта ПОРОДИЦА на материјалу речника српског језика са представљањем свих релевантних односа: етимологија, синоними, хипероними, кохипоними и опозиције, деривати и фразеологизми, представљен је у радовима Ристић & Лазић-Коњик 2018b, 2019a, 2019b, 2020, стр. 249–266.

4. биол. виша систематска категорија која обухвата више родова животиња, биљака, сличних по саставу или структури и блиских по пореклу.
5. скуп, група истородних јединки које се налазе једне уз друге и чине вишу заједницу.
6. лингв. група сродних језика.

Иста значења, само нешто мало другачије структурирана и без наведених примера наведена су и у најновијем речнику српског књижевног језика (в. *породица* у РСЈ).

У РСАНУ, који много детаљније описује значења заснована на богатијој грађи, не само књижевног него и народног језика, показана су нека „нова” значења лексеме *обитељ*, као што су *обитељ* (1б) означена кохипонимима лексеме *породица*: *задруга*, *породично стабло*, *племе*; *лоза*, *род*; застарела значења *обитељ* (2) и *обитељ* (5) са по два подзначења: *обитељ* (2а) означено као (манастирско) *братство*, кохипонимом лексеме *породица* и метонимијски изведено значење *обитељ* (2б) означено лексемом *манастир*; затим значење *обитељ* (5а) означено лексемама *пребивалиште*, *обитовалиште* и *обитељ* (5б) означено лексемом *станиште*; у сва три последња случаја значења су идентификована ближим и даљим кохипонимима лексеме *дом*:

РСАНУ: *обитељ* ж

1. а. *заједница коју чине муж и жена, односно родитељи и деца (као и блиски сродници који живе у истом домаћинству), породица*. б. *заједница од више породица (коју обично чине браћа са породицама), задруга; потомци, сродници истог породичног стабла или истог племена; лоза, род*.
2. заст. а. *калуђери истог манастира или истог манастирског реда, манастирско братство, братија*. б. *храм и зграде у којима живе калуђери, монаси, манастир*.
3. *фиг. чланови неког удружења, друштва*.
4. биол. *скуп сродних животињских или биљних врста, породица, фамилија*.
5. заст. а. *пребивалиште, обитавалиште*. б. *фиг. животна средина, станиште*.

На основу значења у РМС евидентно је да је полисемија лексеме *породица* индукована њеном архисемом 'заједница' која,

поред људске заједнице, подразумева повезану скупину јединки/ентитета било које врсте, на што указују остала четири значења ове лексеме, а саме дефиниције, па и веома скромне потврде употребе, не дају много материјала за реконструисање језичке слике комплексног и вишедимензионалног концепта ПОРОДИЦА. Међутим, семни састав изведен из дефиниције основног значења, са архисемом 'заједница' и семама нижег ранга 'родитељи и деца', 'блиски сродници' и 'заједнички простор битисања', пружа могућност реконструкције полазне „претпојмовне” представе о породици и успостављање параметара концептуализације овог појма. Наиме, сема 'заједница' указује на друштвене/социјалне аспекте овог појма, сема 'родитељи и деца' на његове родбинске (крвне)/генеаолошке аспекте, сема 'блискост' на емотивне/психичке аспекте, а сема 'лоцираност у заједничком простору' на просторно-физичке аспекте.

Наведене семе истовремено представљају опште категорије које се могу издвојити као надређене (хипероними) за издвојена (под)значења. Поставља се питање која се категорија може издвојити као заједнички именитељ свих наведених (под)значења, тзв. *genus proximum* у концептуализацији ПОРОДИЦЕ. Одговор треба тражити не само у семантичкој анализи речничких дефиниција, већ и у примерима наведеним после дефиниција (колокацијама), као и у осталом релевантном језичком материјалу који указује на то да појам заједнице (социјални аспект) који функционише као хипероним на лексичком плану није достатан на појмовном плану на којем се у концептуализацији ПОРОДИЦЕ допуњава психичким аспектом, тако да на сазнајно-појмовном плану у језичкој слици ПОРОДИЦЕ доминира интегрисан психосоцијални аспект.

Надређена категорија – хипероним

породица – заједница – љубав – пребивалиште

Хипероним лексеме *породица/обитељ* према речничком материјалу је „(људска, друштвена) заједница”, али се у дефиницијама као опште категорије поред појма заједница наводе још

крвно сродство „родитељи и деца” / „сродници” и лоцираност у заједничком простору „пребивање” (категоријални значај ’места’ истакнут је у творбеном гнезду синонимне лексеме *обитељ*,⁶ углавном изведено на основу примарног етимолошког значења, сачуваног у савременом језику у несвршеном глаголу *обитавити* са основним значењем „становати, живети” и застарелим глаголом свршеног вида *обитати* са значењем „настанити, населити”; у РСАНУ евидентиране су и друге изведенице са смислом ’обитавања, становања, пребивања’, као што су: *обитавалац*, *обитавалиште*, *обитавач*, *обитатељ* и др. које, као и наведени основни глаголи умрежавају концепт ПОРОДИЦА са концептом ДОМ, што потврђују и резултати анкете према којима се у одговорима истиче лоцираност у заједничком простору, дому, нпр.:

[1] Породица је група људи (у сродству или не) која *живи заједно*, економски, психолошки и социјално се међусобно подржава; Породица је заједница људи у којој *станује* више генерација људи који су најчешће у крвном сродству; *Место* на ком се осећам сигурно; Породица је заједница људи који бораве у истом простору (А 2017).

Хипоними лексеме *заједница* су: *породица*, *род*, *родбина*, *за друга*, *племе*, *лоза*, *сој*, лексеме које се у основном значењу реализују као кохипоними, а у полисемији и као синоними. У употреби су и заменице: *свој(и)*, *моји*, које се у овом значењу јављају у именичкој функцији (исп. РСЈ мој 4, свој 3б и 4). Лексема *породица* јавља се као хипероним у односу на лексеме које означавају чланове породице: *родитељи* /*отац*, *мајка*/, *деца* /*син*, *ћерка*/, *брат*, *сестра* (ужа/нуклеарна породица); *деда*, *баба*, *тетка*, *стриц*, *стрина* ујак, ујна, *рођак* и други називи за сроднике (шира породица).

Свака од наведених општих категорија – заједница, крвно сродство, пребивање – има своје место у концептуалној структури ПОРОДИЦЕ. Идеја заједнице је централна али се у концептуализацији породице не реализује изоловано, у свом основном

⁶ У РСАНУ, као и у Скоковом речнику, забележене су старије и застареле варијанте обитељ, обитол(а).

лексичком значењу ‘скуп људи’ или ‘друштво’, већ као појмовна категорија у вези са друге две категорије у смислу ‘заједница родитеља и деце или блиских сродника који живе у истом домаћинству (заједно)’. То потврђују најближи синоними или деривати лексеме *породица* који се јављају у односу антонимије/опозиције са лексемама или спојевима из семантичког поља лексеме *породица*, која нема лексичког антонима. Тако према *моји, свој(и)* имамо *туђи* (прид. у именичкој служби),⁷ према спојевима *породични/фамилијарни човек* имамо лексеме *инокосник* 2 „онај који живи сам, без породице”, РСАНУ, *самац* 1а „онај који живи сам, усамљеник”, РСЈ; према примерима типа *породични/фамилијарни живот* имамо *инокосни/самачки живот*; према *живети у породици* имамо *живети сам/инокосан*, као и изрази (*не бити*) *ни род ни помози бог* „не бити ни по чему близак”. Значај крвног сродства, исказан кроз различите садржаје у изрекама и пословицама, позитивно се вреднује као јака и трајна веза учвршћена посебним емотивним и психолошким односима: *бити с неким једне/исте крви*⁸ и

[2] *Крв није вода*, уз коју је Вук дао коментар: „Каже се кад се браћа заваде, т. ј. од једне су крви, могу се опет лако помирити.” (ВП, 1900, стр. 3082)

У концептуализацији породице, отуда, посебан, централни значај има особина која није истакнута у речничкој дефиницији, али је потврђују сви остали језички материјали, а односи се на емотивне/психичке и егзистенцијалне аспекте – природа везе/односа којим су повезани чланови породице. Према анкетном материјалу то су пре свега љубав, поштовање и подршка, а затим различити други облици емоционално-психичких веза: слога, разумевање, срећа, мир и др. Асоцијативно поље „породице” као реакције у ОАРСЈ такође потврђује ове особине: подршка 55, слога 42, љубав 11, заједно 10, срећа 6, волети 5, вољени 5, забринутост 5, љубављу 4, срећом 4, радост 3 и др. На тај начин категорија ‘заједница’ добија надлексички, појмовни

⁷ Исп. *туђи* 3, *туђина* 2, *туђинац* 1а и *туђинац* 2 у РСЈ.

⁸ Исп. рус. Мы с тобой одной крови; нем. Blut von meinem Blute, према Головин, 2014, стр. 47.

статус, чија основна вредност има карактер и психичке и егзистенцијалне категорије, а не само социјалне.

5. „Права” ПОРОДИЦА у светлу анкетних података

Анкета је спроведена у току пролећа 2017. године на групи од 100 испитаника према методологији ЕУРОЈОС. Поред главног питања о суштини „праве” породице, анкета је имала још седам допунских питања.

На питање о суштини „праве” породице добијено је 97 одговора. Одговори се могу поделити у две групе: одговори из којих је било могуће издвојити надређене речи за породицу (то су: *заједница, група људи* (који живе заједно), *људи* (који су у сродству), *родитељи и деца, хомогена група, место*), и одговори из којих није било могуће издвојити надређене речи. Иако у другој групи одговора надређени појам није експлициран, и у овим одговорима је појам 'заједнице' имплициран помињањем њених чланова и социо-емоционалног односа који постоји међу њима. У једном броју одговора (21) јасно се наводи податак ко чини породицу, тј. ко су њени чланови, то су: *особе које су у сродству, рођаци, родитељи и деца, мушкарац и жена* (14), у 7 одговора се не инсистира на сродничким односима (у једном одговору се експлицитно наводи да то може бити заједница особа истог или супротног пола), док се у преосталих 76 одговора описује однос који повезује чланове породице навођењем њених карактеристичних особина без прецизирања сродничких веза, али се може закључити да се у већини одговора као чланови подразумевају родитељи и деца. Даљом сегментацијом одговора добијено је 207 израза/цитата који су према блискости по значењу обједињени у 36 уопштавајућих дескриптора ($15 D \geq 3$), који се односе на одговарајуће аспекте (психосоцијални – А, психички – Р, биолошки – G, социјални – S, егзистенцијални – В). Према схватању студената, „права” породица је заједница коју чине родитељи и деца (и ближи сродници, у одговорима чешће су наведени баба и деда, а ретко зет, снајка, сестрићи, маћеха, очух, полубрат/сестра, пас) који су међусобно повезани јаким емотивним и друштвеним везама: љубављу, поштовањем

и узајамним подржавањем. Међу члановима породице влада слога, постоји узајамно разумевање и поверење. У „правој” породици сви чланови су срећни, у породици владају мир и склад, нема свађа и насиља. Истакнуто је да „права” породица има потомство. Њени чланови се међусобно договарају о свему, брину једни о другима и помажу једни другима. Породица се доводи у везу са местом на којем се сви чланови осећају сигурно. Важно је и здравље свих чланова.

6. Социјални аспекти ПОРОДИЦЕ

Социјални аспекти концепта ПОРОДИЦА/ОБИТЕЉ засновани су на најстаријем изворном, етимолошком значењу, што је потврђено у Скоковом речнику као прво значење: „*obitelj* ... f (13. i 14. v.) ... »1° familia, porodica ...« уз изведенице *obiteljan*, *obiteljski*, *obiteljanin* у значењу „члан породице” (Скок, 3, стр. 151).

Социјални (друштвени) аспекти концепта ПОРОДИЦА/ОБИТЕЉ, у смислу уређености микро- и макро-заједнице, изводе се из речничког материјала, и то из основног значења лексеме *обитељ* (1а, РСАНУ), у коме се делом дефиниције „заједница коју чине *муж и жена* ... и деца” истиче брачни аспект, заснивање брачне везе између мушкарца и жене као критеријско обележје (традиционалне) породичне заједнице, односно заснивање брака као основне друштвене институције; затим из другог дела дефиниције лексеме *обитељ* (1б, РСАНУ), у коме се значење уређености шире заједнице идентификује лексемама *задруга* и *племе*; као и из застарелог значења (*обитељ* 2а, РСАНУ) идентификовано лексемом (манастирско) *братство*. Нешто другачије значење блискости, сродности по (заједничком) интересу, интересовању, занимању и сл. реализовано је као фигуративно значење (*породица* 2, РМС) (*породица песника*) и (*обитељ* 3, РСАНУ), које је дефинисано као „чланови неког удружења, друштва” а које би се могло означити лексемама *удружење* или *друштво*, кохипонимима лексеме *породица*. Наведени примери указују на функционално-друштвене (социјалне) аспекте породице јер означавају и институционално брачно, задружно, еснафско или племенско уређење неке уже или шире заједнице. Малобројни

деривати са наведеним примерима из речничког материјала такође пружају могућност за издвајање неких релевантних, па и типичних особина које указују на основне аспекте концепта *ПОРОДИЦА*. Социјалне аспекте породице илуструју примери типичних спојева, синтагми наведених у РМС: породица има свог старешину: *породични старешина*, живети у породици: *породични живот*, друштвено-васпитни аспект: породица одгаја/васпитава своју децу: *породични одгој*, друштвени и егзистенцијални аспект: лоша породица има недостатке: *расуло и неконсолидованост обитељскога живота*.

Из значења лексема: *задруга 2a* (РСАНУ) „већа породична заједница (обично браћа са својим породицама), чији чланови живе на заједничком имању и воде заједничко домаћинство”: *одрасти у великој задрузи, идила сеоске задруге; род 1б* (РМС) „породица, породична лоза, сој”: *отпочети (нечији) трговачки род; племе 3* (РМС) „(само јд.) род, обитељ, породица”: *искоренити нечије племе; племе 4* (РМС) „(само јд.) нараштај, поколење”: *неће више ни бити мушкога племена*, изводе се социјални аспекти у смислу форме/начина организовања веће друштвене заједнице на нивоу државе, што концепт породице умрежава са концептом *ДРЖАВА/ДОМОВИНА*. Умрежавање концептуалног поља *ПОРОДИЦА* са концептом *ДОМОВИНА* показују и неке именице којима се означавају чланови породице а које у полисемној структури реализују таква значења, нпр.: *брат 2a* „припадник истог народа или шире заједнице сродних народа”; *кћи 2* „(обично с присвојним придевом) женска особа у односу на средину, земљу, крај и сл. из које потиче”; *син 4б* „човек као грађанин и активан члан свога народа; представник неког краја; или се реализују позитивне аксиолошке вредности: *дед 3a* „ист. високи дворски достојанственик у Хрватској; *3б* „богумилски верски старешина”; *муж 2б* „угледан, узоран човек, стваралац; знаменит човек, јунак; или негативне: *баба 5* „презр. мушкарац са женским особинама, плашљивац, кукавица”⁹.

⁹ Наведено према СДР 2 у коме су обрађена СДГ: баба (баја/бака), брат (бата, браја, брале, браца), дед (дека), кћи, мати, мајка (маја, мама), муж, отац (тата) сестра (сеја, сека, селе), син, стриц, супруг, тетка, ујак (691–761).

На типове породице према социјалном положају, статусу указују спојеви: *грађанска породица*, који имплицира спој *сеоска породица*; затим пример из РЈАЗУ *kraljevska porodica* спој који имплицира спој *породица обичних људи*.

У оквиру друштвеног аспекта породице развија се аксиолошки аспект заснован на опозицијама, што показују минимални текстови/цитати преузети из примера употребе лексема *породица* и *обитељ* у РМС и РСАНУ. Тако пример: *добра породица* имплицира реализацију употребе *лоша породица*, *угледна/отмена обитељ* : *неугледна/примитивна обитељ*, *интимна породица* : *отуђена породица*, *самостална/одељена обитељ* : *удружена/заједничка (задружна) обитељ*; затим из минималног контекста са више атрибута: *старе, поштене и дичне обитељи*, издвојеног из РСАНУ, могу се издвојити три споја са опозитивним аксиолошким вредностима: *старе породице* : *скоројевићке породице*, *поштене породице* : *непоштене породице*, *дичне породице* : *недодличне (недичне) породице*. Сличне вредносне ставове потврђују одговори студента у анкети:

[3] Данас је чудо и ријеткост видјети нормалан и здрав брак, и мушкарца и жену који се искрено воле; Породица без прошлости и сећања није породица већ збир анонимних јединки; Савремена [породица] је хладнија, чланови су удаљенији једни од других (А 2017)

Друштвено-аксиолошки аспект ПОРОДИЦЕ реализује се или у смислу обавезе (сваког) члана породице да допринесе угледу своје породице, као у фразеологизму *пронети роду глас*, *бити роду глас (на глас)* „створити углед, осветлати образ, бити понос (својој породици, народу и сл.)” (РМС, под *род*) или у смислу односа унутар породице / односа са стране, као у спојевима са глаголима: *ставити на коцку своју обитељ* / *уважавати нечију обитељ* (РСАНУ); *zaboraviti svoju porodicu* / *imati pizmi na nečiji porodicu* (РЈАЗУ).

Резултати анализе асоцијативног поља лексеме *породица*, њених кохипонима и деривата на материјалу АРСЈ и ОАРСЈ (придева *породични* и именице *родбина* и *породица* као реакције на друге стимулусе) показују да су у концептуализацији

породице најрелевантнији социјални и психички домени са високим бројним вредностима реакција и да они организују центар у сва три појединачна поља, и наравно, у укупном збиру обједињеног асоцијативног поља језичке слике *ПОРОДИЦА*. У социјалном домену најбројније су реакције које указују на опште карактеристике породице (200); затим реакције којима се истиче окупљање (185), као важна пратећа или пожељна карактеристика породице; даље следе реакције у виду синонима стимулуса „породични” (60) од којих је набројнији синоним „фамилијарни (фамилијаран)” (24), а затим „кућни” (17) и сродност по души (20). Асоцијативно поље лексеме *породица* као реакције на 91 стимулус веома је широко јер се ова реч јавља као реакција 675 пута. У оквиру социјалног домена, који је најзаступљенији, најбројнија појављивања ове реакције јављају се уз називе чланова шире и уже породице (248) и уз кохипониме (128): родбина (56), дом (43), огранак (11), заједно (10) и унија (8).

7. Генеалoшки/биолошки аспект *ПОРОДИЦЕ*

Поима се на основу примарног значења у коме сема 'родитељи и деца' на основу семе 'рађање' индукују значење евидентирано код лексеме *обитељ* у РСАНУ као *обитељ 1б* идентификовано кохипонимима лексеме *породица*: *потомци* (истог претка), *сродници* (истог породичног стабла), *лоза*, *род*, који указују на биолошке/генеалoшке аспекте *ПОРОДИЦЕ* и који, заједно са основним значењем, умрежавају овај концепт са концептом *МАЈКА*.¹⁰ Исти генеалoшки аспект овог концепта потврђују и секундарна значења лексеме *породица* и *обитељ* али у другим, ванљудским доменима. На семи 'рађања, репродукције' засновано је значење *породица 3* (*породица дивљих пачића, породице свиња*). На семи 'истог порекла' или 'сличности по саставу, структури или другим типовима идентификације и категоризације множине ентитета (биљних, животињских, астрономских, апстрактних

¹⁰ О концептосфери коју у језичкој слици света образују заједнички елементи концепата *ДОМ*, *ДОМОВИНА* и *МАЈКА* в. Ристић, 2015, стр. 219–235, а овде се тој концептосфери придружују и елементи концепта *ПОРОДИЦА* (в. и Терпак, 2006, према Головин, 2014, стр. 5, 34).

и др.)' заснована је терминолошка употреба у лингвистици, биологији, астрономији и др., потврђена значењем *породица* 4 и *обитељ* 4 (биол. *породица* *мачака*), *породица* 5 (астр. /иако у РМС није дат овај квалификатор/ *Сунце са својом породицом планета*), *породица* 6 (лингв. *индоевропска језичка породица*).

Примарност генеалогског аспекта и заснованост наведених значења лексеме *породица* налазимо у изворном, етимолошком значењу, потврђеном у Скоковом речнику, у коме се реч *породица* повезује са основом свесловенске и прасловенске речи *род* (Скок 3: 151). Реч *породица* је представљена као дериват изведен од речи *пород* и то у веома богатом творбеном гнезду и у низу именичких, придевских и глаголских префиксалних и суфиксалних деривата, заснованим на генеалогском аспекту наведених изворних значења, као што су: *roditi (se)*, *rađati (se)*, *bèzrod*, *bèzrodnica*, *bezrotkinja*, *izrod*, *narod*, *nerod*, *nerodac*, *nerodica*, *odrod*, *porod*, *porodični*, *preporod*, *prirod*, *priroda*, *urod*, *rôdan*, *izrodan*, *nerodan*, *nerodnost*, *srodan*, *srodnik*, *srodnost*, *prirodan*, *prirodnjak*, *prirodnost*, *narodan*, *narodnost* (Скок, 3, стр. 151, 152).

Генеалогски аспект потврђен је у ВР код лексеме фамилија за коју је осим значења наведеног упућеницама: *обитељ*, *породица*, забележено и значење „кољено” у значењу „нараштај, потомци истог рода”, значење које по смислу 'шира сродничка заједница' одговара значењу *обитељ* 1б и у значењу *породица* 1 потврђено наведеним примером.

У историјском речнику РЈАЗУ као изворна значења за лексеми *породица* наведена су опет она заснована на генеалогском аспекту самог појма: „*familia*, *mater*, *progenies*”, а потврђена у старијим речницима и изворима до 19. века значењем: „мајка, породитељица (и Мајка Божија)” издвојено као *porodica b*, којим се овај концепт умрежава са концептом МАЈКА.

Лексема *породица* и њен синоним *обитељ* спадају у називе родбинских односа у којима доминира семантичка компонента односа лица која су у сродству, што је нарочито евидентно за имена сродника (*мајка*, *сестра*, *брат*, *девер* и др.), а функционишу као хипероними имена/назива сродника или као кохипоними назива родбинских заједница. Генеалогске аспекте

концепта *ПОРОДИЦА* потврђују нека значења ових назива: **дед** 4 „експр. претходник, претеча, творац”; **кћи** 4 „експр. плод, производ”; **отац** 1в „експр. творац, оснивач, зачетник”; **отац** 2 „предак, праотац”; **син** 2 „(мн.) млади нараштај, ново поколење”; **син** 4в „човек у коме се одражавају карактеристичне црте средине у којој се родио, епохе у којој је живео и сл.” (СДР 2, 2006).

Гененеалогски аспект потврђен је такође у асоцијативном пољу породице и у бројним одговорима у анкети у којима се породица / „права” породица дефинише као заједница родитеља и деце, а такође се као једна од особина породице / „праве” породице наводи рађање деце, потомства.

8. Психички аспекти *ПОРОДИЦЕ*

На основу семе ’блискост’ из основног значења реализују се емоционални/психички аспекти, који проширују значење ’крвног сродства’ на значење ’сродства по души’,¹¹ што се реализује као фигуративно значење *породица 2 (породица песника/сањара)*. Значење ’сродство по души/срцу’ налазимо такође у дериватима синонима основних имена/назива концепта у РМС: *фамилијарност* „...неусиљеност; пријатељство, присност”: *велика фамилијарност са неким; фамилијаризирати и фамилијаризовати* „(у)чинити фамилијарним, породичним”. Исто значење исказано је и фразеологизмом: *род по срцу (бити некоме)* „као рођак, близак пријатељ (бити, осећати се)”: *Заборави бриге и дневне ствари, ако си ми по срцу род*. Значење ’зближавање/сродност на основу интереса’: *фамилијаризирати се и фамилијаризовати се* „створити, стварати међусобне фамилијарне односе (на служби и уопште тамо где им није место)”.

На семи блискости која указује на емоционалне аспекте концепта *ПОРОДИЦА* развило се и значење лексеме **син** 3 „експр. особа мушког и женског рода којој се пријатељски и интимно обраћа старија особа”, као и слична употреба родбинских назива у разговорном језику у фамилијаризацији односа при ос-

¹¹ О овом типу сродства показаном на материјалу паремија в. Головин, 2014, стр. 82–87.

ловљавању, обраћању, идентификацији: **брат 4, кћи 3, отац 4, сестра 3, син 3** (СДР 2, 2006).

Творбени деривати и примери из речника из којих су издвојени минимални контексти указују на још неке психичке аспекте: опуштеност, комоција удобност у породици – *фамилијарно прил.: завалити се сасвим немарно и готово фамилијарно, фамилијарно тапшати по леђима (некога), осећати се фамилијарније под паорском перином* (у овом пр. значи: опуштено); *фамилијаран 2: бити фамилијаран у понашању с неким; обитељски: Лиена је ствар обитељски живот*; породица пружа топлину – *обитељска топлина*; живот деце у породици је безбрижан, безбедан – *ући у онај свој обитељски дјетињи свијет*; емоционално-аксиолошки аспект – породица има/чува своје вредности/светиње: *породични грб, породична слика, породична светиња*.

У асоцијативном пољу (АП) стимулуса „породични” у психичком домену јавља се 69 позитивних (мир 15, топлина 9, топао 8, топло 6, топли 4, топлота 3, блиски 3, идилични 2, најлепше 2, договор 2, хармонија 2, сигурност 2 и др.) и 33 негативне реакције (проблеми 17, проблем 6, сукоб 4 и др.). У АП стимулуса „породица” у оквиру психичког домена 116 реакција је са позитивним значењем (подршка 55, слога 42 и др.) и 9 реакција са негативним значењем (забринутост 5, губици 2 и др.). У емоционалном домену реакција „породица” јавља се 39 пута и то само уз стимулусе са позитивним значењем, углавном уз бројне стимулусе са значењем ’љубав’, а затим и ’срећа’, ’радост’, ’нежност’.

9. Физички аспекти ПОРОДИЦЕ

На овај аспект упућује пример из РЈАЗУ: *kad koja porodica zamre* у значењу ’нестанка, гашења, изумирања породице’, спој који се може реализовати и када се породица концептуализује као шира заједница у смислу ’задруга, племе, пород, потомство, лоза, нараштај, колено’ и сл. У српском језику се чују и примери: *затрло му се племе/колело*, па и пример: *угасило му се огњиште*, често у форми клетве: *Нека ти/му се затре племе! Да-*

богда ти се огњиште угасило!, примери који указују на умрежавање концепта ПОРОДИЦА са концептом ДОМ/КУЋА.

Физички аспекти породице исказани су у примерима из речника у којима су издвојени минимални контексти. У РМС: родословно, генеалошко стабло: *Гледао је големи оквир са сликом родословног стабла кнезова Болконских*; породица има свој почетак и свог зачетника: *отпочети (нечију) трговачки род*; породица се може искоренити, може неко да је искорени: *искоренити нечије племе*; породица се може угасити/може неко да је угаси: *угасити старо племе*; породица може нестати: *неће више ни бити мушкога племена*; у РСАНУ: генеалошко (породично, родословно) дрво: *саставити родословно дрво Јагићева рода, генеалошко дрво кичмењака*; (породична) лоза 3: *јуначка лоза, бринути о продужењу своје лозе, бити од поповске лозе, нечија најближа лоза*; породица се може продужити/може је неко продужити: *бринути о продужењу своје лозе*; продужење породице настаје преко мушких потомака (традиционално патријархално схватање породице): *носити сина и продужити нечију лозу*; породица има два огранка сродника, очеву и мајчину: *породична лоза са мајчине стране*; породица се може затрти/може неко да је затре: *лоза се некоме затрла*.

Физички аспекти се могу извести на основу застарелих значења лексеме *обитељ* у РСАНУ¹²: *обитељ 2б* „храм и зграде у којима живе калуђери, монаси, манастир“; затим значење *обитељ 5а* означено лексемама *пребивалиште, обитовалиште* и *обитељ 5б* означено лексемом *станиште*. У сва три случаја значења су идентификована ближим и даљим кохипонимима лексеме *дом*, на основу чега се концепт ПОРОДИЦА/ОБИТЕЉ умрежава са концептом ДОМ, што такође потврђује материјал пословица и анкете у којима се породица идентификује са ДОМОМ/КУЋОМ:

¹² Примарно, изворно етимолошко значење, како показује Скоков речник уз реч *обитељ*, засновано је управо на физичким аспектима. У њеној основи је прасловенски глагол *vitati* „s prefiksom ob- obitati ... kod nas je potvrđen u značenju »stanovati« u 15. v. ... Samo vitati, koje je praslav. riječ, ne postoji u hrv.-srp.” (Скок, 2, стр. 536, 537).

[4] Не стоји кућа на земљи, него на жени (ВП, 1900, с. 4091); Ђе није жене онђе није ни куће (ВП, 1900, с. 1398)

[5] Где чељад није бесна, кућа није тесна; Слога кућу гради а неслога разграђује; Сложна браћа кућу граде; Мушкарац је глава породице а жена стуб / Мушкарац је глава кућа а жена стуб; Све иде из куће (А 2017)

Физички аспект потврђују и колокације: *породични стан*: породица мора имати своје место пребивања, пребивалиште, дом, стан; *обитељске невоље и страдања*: породицу може задесити невоља и страдање.

10. Аксиолошки аспекти ПОРОДИЦЕ

У одговорима студената у анкети породица је високо позитивно вреднована, као једна од највиших вредности, што потврђују одговори који описују породицу, а који се могу уопштити на следећи начин: Породица је богатство; Породица је живот, срећа, љубав; Породица је ослонац, подршка, суштина, сигурност, затим изразито позитивне особине којима се описује „права” породица, које такође спадају у вредности: љубав, поштовање, подршка, слога, срећа и др., као и појединачни одговори:

[6] Породица је једно од ремек дела; Од породице немаш ближих људи (А 2017).

Иако је израз највиших вредности, вредновање ПОРОДИЦЕ није само позитивно, већ као и сви други вредносни концепти показује амбивалентне карактеристике. Негативан однос према крвном сродству осликавају и пословице: *Ако ми је брат, ма ми није друг* (ВП, 1900, с. 69) и *Ко ти је извадио око? – Брат. – За то је тако дубоко* (ВП, 1900, с. 3010).

Од чланова породице на аксиолошкој лествици на самом врху се налази мајка која има незамењиву улогу у породици. Иако готово да нема пословица које указују на амбивалентно вредновање мајке и њене улоге у породици, засведочена је ипак једна пословица, која потврђује да из амбивалентног односа народног ствараоца према жени и његове склоности да велича или ниподаштава улогу жене како у породичним тако и другим

односима, чак ни мајка није изузета, иако се иначе представља као узор моралних вредности и врлина: *Удала би се и кћерца и мајка, но нема су чим, а нема за ким* (ВП, 1900, с. 6623). Вредновање осталих чланова породице у пословицама такође је амбивалентно. Високо аксиолошко позиционирање брата може се упоредити са мајком: *Божих је Божић, а пециво му је брат* (ВП, 1900, с. 355). Брат се као и мајка у поимању језичке слике пословица узима и као еталон позитивне вредности, љубави и пажње: *Храни коња као брата, а јаши га као душманина* (ВП, 1900, с. 6962); као ослонца и поузданости: *Брат је мио, које вјере био* (ВП, 1900, с. 513). Сличност у вредновању улоге мајке и брата показује пословица *Браћа била, браћа мила* (ВП, 1900, с. 452), која се по садржају и структури може сматрати варијантом пословице *Мајка била, мајка мила* (ВП, 1900, с. 3359). У неким пословицама се омаловажава сроднички однос / крвно сродство на рачун других блиских односа, пријатељства на пример, или се на други начин проблематизује позиција/улога појединих чланова (инфериорна позиција кћери у породици, а супериорна позиција сина, ћерка је велика брига, велико оптерећење за породицу, неосетљив однос деце према напору родитеља и сл.).

И поред свега, породица је и даље једна од највиших вредности, на коју се гледа позитивно, било као реална, било као пожељна/идеална или некадашња, идеализована породица.

Није чак ни реткост да се савремена породица доживљава позитивније у односу на традиционалну или да се савремена породица не разликује од традиционалне нарочито у схватањима млађе (студентске) популације, како показују одговори у анкети:

[7] Доста је слободнија и растерећенија савремена породица од традиционалне; Нема толико правила којих су се сви прибојавали. Бољи је однос родитеља и деце; Не постоје стеге и шири поглед (савременији поглед на свет); члановима породице се не намећу улоге; У савременој породици односи међу члановима су складнији, блажи. Слуша се и деце мишљење; Односи међу члановима отворенији и чвршћи (А 2017)

[8] „Сматрам да разлика не постоји”; „Мислим да се не разликују, карактеришу их универзалне вредности”, а у једном да су разлике занемарљиве:

„Мислим да нема великих разлика. Једино однос деце према родитељи-ма. Деца су слободнија и често знају да омаловажавају родитеље” (А 2017)

Истраживање UNICEF-а из 2014. год. показало је да 67,7 одсто породица с децом у Србији, на основу параметара процена родитеља о сопственој срећи, о срећи породице, срећи детета и за-интересованости и активности детета, процењују себе као срећне; 20,7 одсто као делимично срећне и 11,7 одсто као несрећне (Студија, 2014, стр. 12–13 и 34).¹³ Према подацима Студије (2014), који се у великој мери подударају са подацима добијеним у анкети (2017), за срећу породице је од примарне важности међусобни однос родитеља и деце (чланова породице), а пре свега подршка, разумевање, поштовање, квалитет заједнички проведеног времена и начин решавања проблема у породици: „može [se] zaključiti da su srećne porodice one u kojima postoji dobar odnos između roditelja i dece, u kojima su rasprave i svađe retke, i u kojima roditelji i deca razgovaraju o onome što decu muči”. Бољи материјални статус, према резултатима овог истраживања, не доприноси значајно срећи: „Materijalni status porodice je relevantan samo ako resursi kojima porodica raspolaze nisu dovoljni da se obezbedi osnovna egzistencija (stan, dovoljno hrane deci, itd.)” (Студија, 2014, стр. 34). Здравље као фактор такође мање утиче на срећу од квалитета односа у примарној и проширеној породици.

11. Резиме. Синтетичка когнитивна дефиниције ПОРОДИЦЕ у српском језику

ПОРОДИЦА је сложен вишедимензионални динамичан концепт који укључује психосоцијалну (психичку и социјалну), биолошку/генеалогску (егзистенцијалну) и културну (аксиолошку) димензију и који се у сазнању носилаца језика јавља у виду два модела: идеална/идеализована породица и реална породица, и вреднује на основу њиховог упоређивања, што се

¹³ Студија Центра за истраживање јавних политика и УНИЦЕФ-а „Срећа и породице са децом у Србији. Како обликовати јавне политике за добробит породица. Интегрална верзија” је доступна на адресама: <http://www.publicpolicy.rs>, <http://www.unicef.org/serbia/StudijaoSreci-Integralno.pdf> и <http://www.unicef.org/serbia/Studijaosreci.pdf>

реализује као амбивалентан однос према основним вредности-ма породице.

Концепт *ПОРОДИЦА* обухвата: (1) заједницу, коју чине (2) чланови породице, најчешће родитељи који су у браку, а у новије време и у ванбрачној заједници, или само један родитељ (разведени родитељи), или један родитељ и маћеха/очух и деца, и полубраћа/полусестре, неретко и блиски крвни сродници (у првом реду баба и деда, затим зет или снаја и сестрићи/братучед, и кућни љубимци – пас) који (3) живе заједно (у истом домаћинству), повезују их (4) јаке емоционално-социјалне везе, на првом месту (4а) љубав и поштовање: чланови породице се воле и поштују једни друге, затим (4б) осећање заједништва, заједничког живота: да су сви на окупу/заједно, да проводе време једни са другима, да имају времена једни за друге, (4в) слога и подршка: чланови се међусобно слажу у свему и узајамно подржавају, (4г) влада разумевање и толеранција, (4д) сви су срећни, породица је срећна, (4ђ) у породици влада мир, спокој и хармонија: нема свађе, насиља, влада договор и поверење, односи су искрени, чланови брину једни о другима и помажу једни другима (4е) у породици нема проблема или има врло мало проблема које сви заједно решавају договором, (5) односи у породици (права и обавезе) у приватној сфери регулисани су обичајним нормама а у друштвеној сфери правним нормама.

12. Профилисање концепта *ПОРОДИЦА* у култури савременог српског језика на примерима релевантних текстова/дискурса

У другом делу рада укратко ћемо представити жанровско профилисање концепта *ПОРОДИЦА*, а на динамичне промене у језичкој слици света указиваће, поред осталог, и нови инвентар језичких јединица у номинационом пољу лексеме *породица*. У одабраним дискурсима најважније особине породице често су истакнуте веома сликовитим метафорама.¹⁴

¹⁴ Наведене језичке показатеље особина породице и њених промена, због ограниченог простора, не можемо коментарисати него ћемо их у текстовима истицати курзивом.

Промене које су захватиле породицу у Србији и сви узроци промена у неким социолошким истраживањима вреднују се негативно, а фаворизују се и позитивно вреднује све оно што карактерише традиционалну патријархалну породицу у Србији и њену „вертикалну” утемељеност на хришћанским/православним, моралним и обичајним вредностима. Тако се истичу следеће вредности: традиционално вредновање брака и породице као *камена темељца и основног стуба друштва*; породица *пружа емотивно, економско и морално уточиште*, као и *заштити од спољашњег света* (Vasiljević, 2012, 102).¹⁵ О нарушавању и пропадању српске породице говоре и новински текстови:

[9] Ta deca, koja su sada sporna, imala su od koga da nauče sve to. Što u porodici, što u školi. Imamo *generacijsko vršnjačko nasilje* koje je pokazatelj da *porodica više nije kolevka ličnosti*; *Narušen je porodični sistem*, porodica u nekom pravom smislu gotovo da ne postoji, a komunikacija je oslabljena. (Blic, 11. 11. 2017.)

За савремену актуелну, променљиву и динамичку језичку слику појма породица и њено профилисање индикативна су три типа текста/дискурса: религијски, заснован на Библији, дискурс друштвених теорија и феминистички дискурс.

(1) Религијски дискурс: породица као брак и као домаћа црква

У религијском, библијском дискурсу стереотип хришћанске ПОРОДИЦЕ концептуализује се на основу социјалних, биолошких, религијских/духовних, емотивних и аксиолошких параметара.

Социјално-биолошки параметри одређују „породицу” као брак, брачну заједницу из које проистиче крвна веза родитељи – деца¹⁶, чије су основне патријархалне и моралне вредности уте-

¹⁵ Овакве ставове потврђује и наш језички материјал, нарочито анкетни, у којима се даје предност традиционалној породици у односу на савремену, традиционалним вредностима у односу на нове вредности, при чему се савремена породица оцењује као слом правих (стarih) вредности.

¹⁶ Према учењу православне цркве Брак не стоји на простој изјави брачника већ на Божијој намери да васпостави род људски у одређеној породици, под Развод, на: Verујем, б.д.

мељење у Старом завету, по којима је муж/отац привилегован у друштвеној сфери а у приватној има надређену улогу господара породице, а жена/мајка је невидљива у друштвеној сфери а у приватној има подређену улогу у односу на мужа и привилеговану улогу рађања:

[10] А у почетку створења, мужа и жену, створио их је Бог; Ко се скоро буде оженио, нека не иде на војску, и не намећи на њ никакав посао; нека буде слободан у кући својој годину дана и нека се радује са женом својом коју је довео; А жени рече: Теби ћу многе муке задати кад zatrudниш, с мукама ћеш децу рађати, и воља ће твоја стајати под влашћу мужа твог, и он ће ти бити господар; Женидбу да држе сви у части, и постеља женидбена да буде чиста; а курварима и прељубочинцима судиће Бог; Жена је твоја као родна лоза усред дома твог; синови твоји као гране маслинове око стола твог; Како је лепо и красно кад сва браћа живе заједно!; Не живи у дому мом који ради лукаво; који говори лаж, не стоји пред очима мојим (Синод СПЦ (НЗ), б.д.).

Физички параметри не одређују „породични дом” као грађевински објект, него као колекцију обавезних ритуалних предмета: икона, кандило, чирак и свећа, слово, кадионица, босиљак, тамјан, Свето Писмо и Молитвеник. Религијски параметри истичу ритуале као што су освештавање дома, домаћа молитва, њихове учеснике: чланови породице и надлежни свештеник; време њиховог одржавања и сл. Аксиолошки параметри, исказани кроз молитву или благосиљање, представљају традиционалне породичне вредности (напредак дома, здравље, срећа, слога и брига за подмладак, децу), вредности утемељене на љубави, разумевању и слози међу члановима породице. Наведене карактеристике породичног дома у савременом религијском поимању, у метонимијском повезивању појмова концептуализују се у смислу „дом је домаћа црква”¹⁷ (Појмовник: 61, под дом хришћански), што налази своје утемељење у Новом завету (Синод СПЦ (НЗ), б.д.):

¹⁷ По Апостолу Павлу, структура Цркве, као историјске и друштвене заједнице, упоређује се са породицом која као основу има брак или брачну заједницу (Еф. 5, 20-35), према Протојереј Јован Брија Речник православне теологије (под Жена), на: Veruјem, б.д.

[11] У коју год кућу уђете најприје кажите: Мир дому овоме! [Лк 10, 5] И сваки дан у храму и по домовима не престајаху да уче и проповиједају јеванђеље о Исусу Христу [Дап 5, 42] Побожан и богобојазан са цијелим домом својим, који је чинио многе милостиње народу и молио се стално Богу [Дап 10, 2]

(2) Дискурс друштвених теорија

Антрополошки приступ: породица као идеални модел патријархалне породице

На основу увида у невелики број текстова из области друштвених теорија антрополошке оријентације, стиче се утисак да су у њима ставови о променама у савременој породици често идеолошки обележени, као и да се прецењује утицај актуелне друштвене идеологије на промене у породици. Ово друго запажање биће илустровано самим насловом једне од прегледаних монографија: *На удару идеологија: брак, породица и полни морал у Србији у другој половини 20. века*, Павићевић (2006), у чијем садржају су веома исцрпно представљени не само идеолошки него и други важнији фактори који изазивају промене у породици, и то пре свега економски и друштвено-историјски. У њој су евидентни негативни ставови ауторке према савременој грађанској породици као „подржављеној” институцији и према њеним променама¹⁸, којој као узор претпоставља традиционалну патријархалну породицу као „приватну” институцију и духовну заједницу засновану на хришћанским/православним принципима.

Чини се, међутим, да у основи идеолошке опредељености, евидентне у друштвеним теоријама антрополошке оријента-

¹⁸ До промена је, према овој ауторки дошло услед радикалног одвајања цркве од државе, када је брак постао врста друштвеног уговора, а оне се огледају у: слабењу значаја форме брака, порасту броја свих облика ванбрачних заједница, непотпуних породица (самохраних мајки, разведених, напуштених, удовичких, мигрантских и сл.), порасту целибата и самачких домаћинстава и старачких домаћинстава, ванбрачног наталитета, случајева породичне патологије, сукоба генерација, психичке, полне и социјалне неусклађености појединца, смањивања стопе закључених бракова, смањивања просечног броја чланова породице и смањења стопе наталитета (102–103).

ције, лежи много дубља људска потреба да се из „стварности” породичног живота у трагању за личном срећом нађе уточиште у идеализованој „срећној” односно хармоничној породици, сроднички стеченој или изабраној заједници са другим. Нехармонична стварност породичног живота, на коју указују амбивалентни вредносни ставови о породици у савременој српској култури у свим типовима анализираног језичког материјала, није искуство само наших савременика него је потврђују канонске библијске приче које описују драматичне породичне односе не само између браће (Јосифа и браће, Исака и Исава, Давида и Авесалома) него и самог Христа са братом Јаковом и Богородицом (према: Мачковић 2013). Људско искуство и сазнање, како се из наведеног види, одувек сведоче о томе да савршено хармонична породица не постоји, што се у језичкој слици породице, како смо показали, надомешта духовном црквеном заједницом или лично изабраном заједницом на основу сродства по души, повезану друкчијим односима (пријатељства и братства) а не по крвној вези.

Објективнији приступ (широј) патријархалној породици (задрузи) заснован на издвајању и анализи идеалног и реалног модела овог типа породице, дала је Љиљана Гавриловић (2005), према којој кризне ситуације изазивају губљење индивидуалног идентитета њених чланова и повратак на породични/групни идентитет, дефинисан идеалним моделом породичне организације. *Идеалан/идеализовани модел породичних односа*, према овој ауторки, увек се пројектује у неодређену прошлост, у време детињства или се формира на основу прича старије генерације па није упоредив са *савременим реалним моделом*, зато што се у таквом упоређивању у том случају формира погрешан утисак о драстичним променама у породичним односима за релативно кратак временски период, што не одговара стварном стању.

Административно-политичке праксе: државна породица као машина за репродукцију

Промене у савременом браку и породици, према неким истраживањима, дешавају се под утицајем административно-политичких пракси које преко правних институција настоје успоставити другачији концепт потпуно „подржављене” породице и родитељства, прилагођен новим репродуктивним технологијама¹⁹ чија примена доноси велике промене у организацији породице и у регулисању односа између чланова породице, а самим тим и редефинисање концепта сродства, родитељства па и концепта ПОРОДИЦА. Истовремено је доведен у питање традиционални концепт брака увођењем могућност склапања брака између особа истополне сексуалне оријентације, или заснивање усвојитељских породица (Lepetić, 2011). Нова друштвена стратегија, за коју се и сама ауторка залаже, кодификује друштвене норме и вредности по којима с једне стране породица и сродство постају ново место политичког деловања кроз увођење одређене законске регулативе а са друге стране њима се замагљују границе између људи и ствари (жена се третира као средство за репродукцију). Предмет законске регулативе постају сви нови аспекти брака и породице: *брачне трансакције, управљање репродукцијом, планирања породице* (које није условљено присуством мушкарца/мужа), *хомосексуални брак и породица*, оснивање *банке донираних полних ћелија, технике асистираних репродукције*, право материнства, права *донора*, право на *вантелесну оплодњу, права усвојилаца и усвојеника, сурогат мајчинство* (нав. дело: 81–88). Истакнути делови текста указују на нови инвентар језичких јединица и језичких спојева за новонастале појаве, којима додајемо и следеће примере: *сурогат мајка, биолошка мајка, биолошки отац, права мајка, вештачка оплодња, вољни или социолошки стерилитет*.

¹⁹ У питању су тзв. асистираних репродуктивне технологије (енгл. assisted reproductive technology) које се примењују као најсавременији терапијски поступци за лечење неплодности (Lepetić, 2011, 84, нап. 11).

(3) Феминистички приступ: породица као понижење за жену

У овом типу дискурса наглашен је критички став не само према традиционалној/патријархалној породици него и према модерној идеализованој демократској породици, јер се улоге жене и мушкарца у браку/породици, без обзира на промене, свode на елементе структуре патријархалне породице, пре свега оне које се односе на доминантну улогу мушкарца, што се задржало до данас у различитим видовима, па и у тзв. савременој демократској породици (Vasiljević). Према овој ауторки „karakteristična svojstva (мушко–женских) uloga u porodici u manjoj ili većoj meri još uvek su na snazi” и то у виду *неприкосновеног ауторитета оца/мужа* и „невидљиве” *улоге жене* која се своди на успостављање и одржавање емотивних односа у породици. Феминистичко виђење брак вреднује као место „eksploatišuće podele rada i podređenosti žena” (103), у браку се „sprovodi najveće nasilje nad ženama” које је уграђено у саме његове темеље, а према Bronislavu Malinovskom, како истиче ауторка, брак је „najvažniji represivni mehanizam uz čiju se pomoć održava nejednakost polova” (106).

Феминистички покрет је, по овој ауторки, разоткрио неке деструктивне и патолошке облике понашања у породици који су у ранијим епохама пренебрегавани, а који су данас постали видљиви па и законски санкционисани: силовање у свим појавним облицима; породично насиље, сексуално злостављање деце, дискриминација неудатих жена (уседелица) и разведених (самохраних) мајки која се преноси и на њихову децу.

13. Закључак

У првом делу рада детаљно је представљена вишеслојност језичке слике концепта *ПОРОДИЦА* са свим релевантним аспектима, успостављеним на основу анализе три типа језичког материјала: системског/речничког, паремијског и анкетног материјала, на основу чега се могу издвојити следећи профили: профил традиционалне породице, илустрован речничким

и паремијским материјалом, профил 'праве/идеалне' и стварне 'пожељне' или 'непожељне' породице, илустрован анкетним материјалом. У другом делу рада представљени су актуелни жанровски профили овог концепта на различитом типу текста/дискурса. За разлику од профила, заснованих на системској језичкој грађи и материјалу пословица и изрека, који показују углавном статичку језичку слику традиционалне породице, која подразумева заједницу родитеља и деце, или, пак, једнострану слику 'праве/идеалне' и стварне 'пожељне' или 'непожељне' породице, коју потврђује анкетни материјал и њему сличан материјал асоцијативних речника, профилисање породице на основу текстова/дискурса различитих жанрова даје много сложенију и динамичну слику савремене породице, која се непрекидно трансформише, пратећи актуелне економске, друштвено-политичке и културне промене, истовремено богатећи вокабулар новим језичким јединицама из творбеног, семантичког и концептуалног поља лексеме *породица*. У анализи је показано да жанровска припадност дискурса покрива промене породице у различитим аспектима личног, друштвеног и јавног живота, и да се у сваком од издвојених жанрова реализује посебан профил, који заједно са издвојеним профилима из системског материјала обогаћују заједничку сложену и вишеслојну језичку слику концепта ПОРОДИЦА у савременом српском језику и култури.

Скраћенице

А 2017 – Анкета о породици спроведена међу студентском популацијом новосадских факултета: Филозофског, Природно-математичког, Медицинског и Учитељског факултета у Сомбору (2017).

АРСЈ – Асоцијативни речник српскога језика (Пипер и др., 2005).

ВП – Српске народне пословице (Караџић, 1900)

ВР – Српски рјечник и тумачен њемачкијем и латинскијем ријечима (Караџић, 1898).

ОАРСЈ – Обратни асоцијативни речник српскога језика (Пипер и др., 2011).

Појмовник – Православни појмовник (Новаковић, 2008).

РЈАЗУ – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880–1976).

РМС – Речник српскохрватскога књижевног језика (1967–1969; 1969–1976).

РСАНУ – Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (1959–2014).

- РСЈ – *Речник српскога језика* (Николић, 2007).
 СДР 2 – *Семантичко-деривациони речник* (Гортан-Премк и др., 2006).
 Синод СПЦ (НЗ) – *Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Свето писмо са преводима и упоредним местима* (б.д.).
 Скок – *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Skok, 1971–1974).
 ДК – Dostupni korpusi srpskog/srpskohrvatskog jezika na Matematičkom fakultetu Univerziteta u Beogradu
 SrpKor2013 – *Korpus savremenog srpskog jezika SrpKor* (2013).

Библиографија

Извори

- Видановић, И. Породица. *Википедија*. Приступљено 28. јуна, 2022, са <https://sr.wikipedia.org/wiki/породица>
 Гортан-Премк, Д., Васић, В., Драгићевић, Р. (Ур.). (2006). *Семантичко-деривациони речник [СДР 2]* (Св. 2). Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.
 Николић, М. (Ур.). (2007). *Речник српскога језика [РСЈ]*. Матица српска.
 Пипер, П., Драгићевић, Р., & Стефановић, М. (2005). *Асоцијативни речник српскога језика [АРСЈ]*. Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет.
 Пипер, П., Драгићевић, Р., & Стефановић, М. (2011). *Обратни асоцијативни речник српскога језика [ОАРСЈ]*. Београдска књига, Службени гласник.
Православни појмовник [Појмовник] (Н. Новаковић, Прир.). (2008). Бесједа, Библиотека Лавиринт.
Речник српскохрватскога књижевног језика [РМС] (Т. 1–3). (1967–1969). Матица српска – Матица хрватска (Т. 4–6). (1969–1976). Матица српска.
Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (Т. 1–19). [РСАНУ]. (1959–2014). Институт за српскохрватски језик, САНУ.
Рјечник хрватскога или српскога језика [РЈАЗУ] (Т. 1–23). (1880–1976). Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Свето писмо са преводима и упоредним местима [Превод] [Синод СПЦ (НЗ)]. (б.д.). Преузето 27. новембра, 2017, са <http://www.pouke.org/svetopismo/>
 Скок, П. (1971–1974). *Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика* (Т. 1–4) [Скок]. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
 Стефановић Караџић, В. (1898). *Српски рјечник иступачен њемачкијем и латинскијем ријечима* (3. изд.) [ВР]. Штампарија краљевине Србије.
 Стефановић Караџић, В. (1900). *Српске народне пословице [ВП]*. Српска краљевска државна штампарија.
 Blic. blic.rs. Посећено 11. новембра, 2017, на <https://www.blic.rs/>
 Dostupni korpusi srpskog/srpskohrvatskog jezika na Matematičkom fakultetu Univerziteta u Beogradu [DK]. Посећено 27. новембра, 2017, на <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpusi.html>

Korpus savremenog srpskog jezika [SrpKor2013]. (б.д.). Посећено 27. новембра, 2017, на <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/korpus2013adv.php>
Sociologija porodice. В *Википедија*. Преузето 28. јуна, 2022, на https://sr.wikipedia.org/sr-el/Социологија_породице
Verujem. *Verujem.org*. Посећено 27. новембра, 2017, на http://verujem.org/pdf/jovan_brija_recnikpravoslavneteologije.pdf

Литература

- Бартмињски, Ј. (2011). *Језик – слика – свет*. (Д. Ајдачић, Прир. М. Бјелетић, Прев.). Slovo Slavia.
- Бјелетић, М. (1994). Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог*, 50, 199–207.
- Бјелетић, М. (1999). Кост, кости (делови тела као ознаке сродства). *Кодови словенских култура*, 4, 48–67.
- Влаховић, П. (1982). *Промене у традиционалном породичном животу у Србији и Пољској*. Етнографски институт САНУ.
- Вуковић, Г. (1980). Називи за обележавање сродника (на материјалу српскохрватског, словачког, мађарског и немачког језика). В Д. Точанац (Ур.), *Контрастивна језичка истраживања* (стр. 253–265). Филозофски факултет.
- Вулетић, В. (2012). *Социологија: Уџбеник за четврти разред гимназије и трећи разред средњих стручних школа*. Klett.
- Гавриловић, Љ. (2005). Појединац и породица. *Гласник Етнографског института САНУ*, 53, 197–212.
- Головин, А. S. (2014). *Лингвокултурный концепт „родство“ в английских, немецких и русских паремиях* [Докторска дисертација]. Московский городской педагогический университет.
- Дражић, Ј. (2002). Семантичко-деривациона гнезда лексема *брат* и *сестра*. *Књижевност и језик*, 49(3–4), 247–255.
- Дражић, Ј. (2017). Семантичко-деривационо гнездо лексема *брат* и његове културолошке импликације у *Српском Рјечнику Вука Стеф. Карацића*. В Р. Драгићевић (Ур.), *Путевима речи* (стр. 415–426). Филолошки факултет Универзитета у Београду, Катедра за српски језик са јужнословенским језицима.
- Ђорђевић, Ј. (2001). *Сроднички односи у Врању*. Етнографски институт.
- Јовановић, Ј. (2006). *Књига српских народних пословица* (Т. 1–2). Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Лазић-Коњик, И., & Ристић, С. (2018). Српска језичко-културна слика ПОРОДИЦЕ: Анкетни подаци. У *Језици и културе у времену и простору: Тематски зборник* (Т. 7/2, стр. 129–142). Филозофски факултет.
- Лазић-Коњик, И., & Ристић, С. (2021). О ПОРОДИЦИ у савременом српском језику на основу анкете. В В. Żywicka (Ур.), *Wartości w kulturach europejskich: Raport z badań empirycznych* (стр. 33–56). Wydawnictwo UMCS.
- Мачковић, Д. (2013). *Породица и Црква*. Посећено 27. новембра, 2017, са https://www.academia.edu/27405623/Crkva_i_porodica_The_Church_and_family_

- Младеновић, Б. (2006). *Породица у Србији у Првом светском рату*. Историјски институт.
- Николић-Стојанчевић, В. (1989). *Породица у систему традиционалних и савремених установа у друштвено-обичајном животу Рађеваца*. Етнографски институт САНУ.
- Павићевић, А. (2000). *Народни и црквени брак у српском сеоском друштву*. Етнографски институт САНУ.
- Павићевић, А. (2006). *На удару идеологија: брак, породица и полни морал у Србији у другој половини 20. века*. Етнографски институт САНУ.
- Пантелић, Н. (2007). *Породица и традиција у градовима Србије крајем XX века*. Етнографски институт САНУ.
- Ристић, С. (2013). Стереотип *ДОМОВИНЕ* у заједничкој концептосфери појмова дома и мајке. *Зборник Матице српске за славистику*, 83, 181–198.
- Ристић, С. (2015). *Граматицки и когнитивни аспекти лексичког значења*. Институт за српски језик САНУ.
- Ристић, С., & Лазић-Коњик, И. (2018а). Асоцијативно поље *ПОРОДИЦА* у српском језику. *Славистика*, 22(2), 13–25. <https://doi.org/10.18485/slavistika.2018.22.2.1>
- Ристић, С., & Лазић-Коњик, И. (2018б). Концепт *ПОРОДИЦА* у српском језику (на материјалу речника српског језика). В Ј. Петковић & В. Поломац (Ур.), *Српски језик: Статус, систем, употреба: Зборник у част проф. Милошу Ковачевићу* (стр. 515–534). Крагујевац.
- Ристић, С., & Лазић-Коњик, И. (2019а). Концепт *ПОРОДИЦА* у српском језику. В Д. Ајдачић (Ур.), *О вредностима у српском језику* (Т. 2, стр. 37–59). Алма.
- Ристић, С., & Лазић-Коњик, И. (2019б). Концепт *ПОРОДИЦА* у српском језику. *Slavica Slovaca*, 54(2), 112–128.
- Ристић, С., & Лазић-Коњик, И. (2019в). Језичка слика *ПОРОДИЦЕ* у пословицама. В S. Niebrzegowska-Bartmińska & D. Pazio-Wlazłowska (Ур.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: T. 6. Jedność w różnorodności: Wokół słowiańskiej aksjoserfery* (стр. 61–74). Wydawnictwo UMCS.
- Ристић, С., & Лазић-Коњик, И. (2020). *Когнитивни правац у српској етнолингвистици – почеци развоја и актуелни проблеми*. Институт за српски језик САНУ.
- Стефановић, М. (2012). *Језичка слика породице у руском и српском језику*. Филозофски факултет.
- Студија (2014). *Sreća i porodice sa decom u Srbiji: Kako oblikovati javne politike za dobrobit porodice: Integralna verzija*. Centar za istraživanje javnih politika – Unicef. Посећено 27. октобра, 2022, са <https://publicpolicy.rs/publikacije/c3806c6859ba12660ebed40f9314a9390303f197.pdf>
- Терпак, М. А. (2006). *Английский лингвокультурный концепт «семья» и способы отражения его коннотативного содержания в языке: На материале семантического поля „Родственные отношения”* [Докторска дисертација]. Самарский государственный педагогический университет.
- Lepetić, T. (2011). Porodica i roditeljstvo kao kulturna i politička kategorija u savremenoj Crnoj Gori. *Antropologija*, 11(3), 75–96.

- Ristić, S., & Lazić-Konjik, I. (2014). Dom w języku serbskim. B I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, & J. Szadura (Yp.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: T. 3. Problemy eksplikowania i profilowania pojęć* (стр. 103–137). Wydawnictwo UMCS.
- Ristić, S., & Lazić-Konjik, I. (2015). Dom w języku serbskim. B J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, & B. Żywicka (Yp.), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów: T. 1. DOM* (стр. 263–290). Wydawnictwo UMCS.
- Vasiljević, L. (2012). *Feminističke kritike pitanja braka, porodice, roditeljstva*. Sarajevo Open Centre. Поцећено 23. децембра, 2017, на <https://pescanik.net/wp-content/PDF/5lidija.pdf>

Bibliography (Transliteration)

Sources

- Blic. (n.d.). *blic.rs*. Retrieved November 11, 2017, from <https://www.blic.rs/>
- Dostupni korpusi srpskog/srpskohrvatskog jezika na Matematičkom fakultetu Univerziteta u Beogradu [DK]. Retrieved November 27, 2017, from <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpusi.html>
- Gortan-Premk, D., Vasić, V., & Dragičević, R. (Eds.). (2006). *Semantičko-derivacioni rečnik* [SDR 2] (Vol. 2). Filozofski fakultet, Odeljenje za srpski jezik i lingvistiku.
- Korpus savremenog srpskog jezika [SrpKor2013]. Retrieved November 27, 2017, from <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/korpus2013adv.php>
- Nikolić, M. (Ed.). (2007). *Rečnik srpskoga jezika* [RSJ]. Matica srpska.
- Piper, P., Dragičević, R., & Stefanović, M. (2005). *Asocijativni rečnik srpskoga jezika* [ARSJ]. Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet.
- Piper, P., Dragičević, R., & Stefanović, M. (2011). *Obratni asocijativni rečnik srpskoga jezika* [OARSJ]. Beogradska knjiga, Službeni glasnik.
- Pravoslavni pojmovnik [Pojmovnik] (N. Novaković, Ed.). (2008). Besjeda, Biblioteka Lavirint.
- Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika SANU (Vols. 1–19) [RSANU]. (1959–2014). Institut za srpskohrvatski jezik, SANU.
- Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika [RMS] (Vols. 1–3). (1967–1969). Matica srpska – Matica hrvatska
- Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika [RMS] (Vols. 4–6). (1969–1976). Matica srpska.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika [RJAZU] (Vols. 1–23). (1880–1976). Jugoslaven-ska akademija znanosti i umjetnosti.
- Skok, P. (1971–1974). *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* [Skok] (Vols. 1–4). Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Sociologija porodice. (n.d.). In *Vikipedija*. Retrieved June 28, 2022, from https://sr.wikipedia.org/sr-el/Социологија_породице
- Stefanović Karadžić, V. (1898). *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskim riječima* (3rd ed.) [VR]. Štamparija Kraljevine Srbije.
- Stefanović Karadžić, V. (1900). *Srpske narodne poslovice* [VP]. Srpska kraljevska državna štamparija.

- Sveti Arhijerejski Sinod Srpske Pravoslavne Crkve, Sveto pismo sa prevodima i uporednim mestima* [Prevod] [Sinod SPC (IZ)]. (n.d.). Retrieved November 27, 2017, from <http://www.pouke.org/svetopismo/>
- Verujem. *Verujem.org*. Retrieved November 27, 2017, from http://verujem.org/pdf/jovan_brija_recnik_pravoslavne_teologije.pdf
- Vidanović, I. Porodica. In *Vikipedija*. Retrieved June 28, 2022, from <https://sr.wikipedia.org/wiki/породица>

Literature

- Bartminjski, J. (2011). *Jezik – slika – svet* (D. Ajdačić, Ed.; M. Bjeletić, Trans.). Slovo Slavia.
- Bjeletić, M. (1994). Terminologija krvnog srodstva u srpskohrvatskom jeziku. *Južno-slovenski filolog*, 50, 199–207.
- Bjeletić, M. (1999). Kost, kosti (delovi tela kao oznake srodstva). *Kodovi slovenskih kultura*, 4, 48–67.
- Đorđević, J. (2001). *Srodnički odnosi u Vranju*. Etnografski institut.
- Dražić, J. (2002). Semantičko-derivaciona gnezda leksema *brat* i *sestra*. *Književnost i jezik*, 49(3–4), 247–255.
- Dražić, J. (2017). Semantičko-derivaciono gnezdo leksema *brat* i njegove kulturološke implikacije u Srpskom rečniku Vuka Stef. Karadžića. In R. Dragičević (Ed.), *Putevima reči* (pp. 415–426). Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Katedra za srpski jezik sa južnoslovenskim jezicima.
- Gavrilović, Lj. (2005). Pojedinač i porodica. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 53, 197–212.
- Golovin, A. S. (2014). *Lingvokul'turnyi kontsept "rodstvo" v angliiskikh, nemetskikh i russkikh paremiiakh* [Doctoral dissertation]. Moskovskii gorodskoi pedagogicheskii universitet.
- Jovanović, J. (2006). *Knjiga srpskih narodnih poslovice* (Vols. 1–2). Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika.
- Lazić-Konjik, I., & Ristić, S. (2018). Srpska jezičko-kulturna slika PORODICE: Anketni podaci. In *Jezici i kulture u vremenu i prostoru: Tematski zbornik* (Vol. 7/2, pp. 129–142). Filozofski fakultet.
- Lazić-Konjik, I., & Ristić, S. (2021). O PORODICI u savremenom srpskom jeziku na osnovu ankete. In B. Żywicka (Ed.), *Wartości w kulturach europejskich: Raport z badań empirycznych* (pp. 33–56). Wydawnictwo UMCS.
- Lepetić, T. (2011). Porodica i roditeljstvo kao kulturna i politička kategorija u savremenoj Crnoj Gori. *Antropologija*, 11(3), 75–96.
- Mačković, D. (2013). *Porodica i Crkva*. Retrieved November 27, 2017, from https://www.academia.edu/27405623/Crkva_i_porodica_The_Church_and_family
- Mladenović, B. (2006). *Porodica u Srbiji u Prvom svetskom ratu*. Istorijski institut.
- Nikolić-Stojančević, V. (1989). *Porodica u sistemu tradicionalnih i savremenih ustanova u društveno-običajnom životu Rađevaca*. Etnografski institut SANU.
- Pantelić, N. (2007). *Porodica i tradicija u gradovima Srbije krajem XX veka*. Etnografski institut SANU.
- Pavićević, A. (2000). *Narodni i crkveni brak u srpskom seoskom društvu*. Etnografski institut SANU.

- Pavićević, A. (2006). *Na udaru ideologija – brak, porodica i polni moral u Srbiji u drugoj polovini XX veka*. Etnografski institut SANU.
- Ristić, S. (2013). Stereotip DOMOVINE u zajedničkoj koncepciji pojmova doma i majke. *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, 83, 181–198.
- Ristić, S. (2015). *Gramatički i kognitivni aspekti leksičkog značenja*. Institut za srpski jezik SANU.
- Ristić, S., & Lazić-Konjik, I. (2014). DOM w języku serbskim. In I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, & J. Szadura (Eds.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: Vol. 3. Problemy eksplikowania i profilowania pojęć* (pp. 103–137). Wydawnictwo UMCS.
- Ristić, S., & Lazić-Konjik, I. (2015). Dom w języku serbskim. In J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, & B. Żywicka (Eds.), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów: Vol. 1. DOM* (pp. 263–290). Wydawnictwo UMCS.
- Ristić, S., & Lazić-Konjik, I. (2018a). Asocijativno polje PORODICA u srpskom jeziku. *Slavistika*, 22(2), 13–25. <https://doi.org/10.18485/slavistika.2018.22.2.1>
- Ristić, S., & Lazić-Konjik, I. (2018b). Koncept PORODICA u srpskom jeziku (na materijalu rečnika srpskog jezika). In J. Petković & V. Polomac (Eds.), *Srpski jezik: Status, sistem, upotreba: Zbornik u čast prof. Milošu Kovačeviću* (pp. 515–534). Kragujevac.
- Ristić, S., & Lazić-Konjik, I. (2019a). Koncept PORODICA u srpskom jeziku. In D. Ajdačić (Ed.), *O vrednostima u srpskom jeziku* (Vol. 2, pp. 37–59). Alma.
- Ristić, S., & Lazić-Konjik, I. (2019b). Koncept PORODICA u srpskom jeziku. *Slavica Slovaca*, 54(2), 112–128.
- Ristić, S., & Lazić-Konjik, I. (2019c). Jezička slika PORODICE u posloviceama. In S. Niebrzegowska-Bartmińska & D. Pazio-Wlazłowska (Eds.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: Vol. 6. Jedność w różnorodności: Wokół słowiańskiej aksjoserfery* (pp. 61–74). Wydawnictwo UMCS.
- Ristić, S., & Lazić-Konjik, I. (2020). *Kognitivni pravac u srpskoj etnolingvistici – počeci razvoja i aktuelni problemi*. Institut za srpski jezik SANU.
- Stefanović, M. (2012). *Jezička slika porodice u ruskom i srpskom jeziku*. Filozofski fakultet.
- Studija. (2014). *Sreća i porodice sa decom u Srbiji: Kako oblikovati javne politike za dobrobit porodice: Integralna verzija*. Centar za istraživanje javnih politika – Unicef. Retrieved October 27, 2022, from <https://publicpolicy.rs/publikacije/c3806c6859ba12660ebed40f9314a9390303f197.pdf>
- Terpak, M. A. (2006). *Anglijskii lingvokul'turnyi kontsept „sem'ia” i sposoby otrazheniia ego konnotativnogo soderzhanii v iazyke: Na materiale semanticheskogo polia „Rodstvennye otnosheniia”* [Doctoral dissertation]. Samarskii gosudarstvennyi pedagogicheskii universitet.
- Vasiljević, L. (2012). *Feminističke kritike pitanja braka, porodice, roditeljstva*. Sarajevo Open Centre. Retrieved December 23, 2017, from <https://pescanik.net/wp-content/PDF/5lidija.pdf>
- Vlahović, P. (1982). *Promene u tradicionalnom porodičnom životu u Srbiji i Poljskoj*. Etnografski institut SANU.
- Vuković, G. (1980). Nazivi za obeležavanje srodnika (na materijalu srpskohrvatskog, slovačkog, mađarskog i nemačkog jezika). In D. Točanac (Ed.), *Kontrastivna jezička istraživanja* (pp. 253–265). Filozofski fakultet.
- Vuletić, V. (2012). *Sociologija: Udžbenik za četvrti razred gimnazije i treći razred srednjih stručnih škola*. Klett.

The Concept of FAMILY in the Serbian Language

This article presents the concept of FAMILY in the contemporary Serbian language on the basis of material from all relevant types of dictionaries: etymological, historical, and modern usage. Supplementary linguistic aspects (derivational and associative) are considered based on semantic-derivational, associative, and reverse associative dictionaries, and encyclopedic aspects – based on definitions of this concept from encyclopedias. The analysis also considers textual and survey data.

The results indicate that, in the linguistic worldview of Serbian language speakers, the family is conceptualised as a multidimensional dynamic concept that includes psychosocial, biological, existential, cultural and axiological dimensions. It includes two models: traditional family and contemporary/modern family, as well as ideal/idealised family and real family, with evaluations based on their comparison, which manifests itself in an ambivalent attitude towards the fundamental values of the family.

Keywords: family; concept; linguistic worldview; cognitive ethnolinguistics; Serbian language

Językowy obraz *FAMILIE* we współczesnym języku niemieckim

Jolanta Janoszczyk
Jolanta Knieja

Uwzględniając dane systemowe, ankietowe oraz tekstowe, autorki artykułu rekonstruują sposób rozumienia pojęcia RODZINY przez użytkowników współczesnego języka niemieckiego. Na podstawie przeprowadzonych badań proponują kognitywną definicję tego pojęcia, wskazując na jego wymiar psychologiczny i społeczny: wspólnota ludzi, połączonych cechą pokrewieństwa i więzami emocjonalnymi. W opracowaniu podjęto próbę pokazania sposobu profilowania bazowego wyobrażenia RODZINY, eksponując następujące cechy: kto ją tworzy, jaka jest, jaką ma rolę do spełnienia, jakie relacje łączą jej członków, jakim podlega przeobrażeniom, jakie niebezpieczeństwa jej zagrażają.

Stwierdzono przy tym dominujący profil psychospołeczny w pojmowaniu konceptu RODZINY oraz takie wartości leżące u jego podstaw, jak bliskość, wzajemne wsparcie i troska, bezpieczeństwo, miłość, serdeczność. Dogłębna analiza materiału pozwoliła stwierdzić, że współczesne pojmowanie rodziny jest w znacznej części tradycyjne. Nie można tu jednak pominąć związków alternatywnych wobec tradycyjnej rodziny, które są wymieniane zwłaszcza w niemieckim dyskursie publicznym.

Słowa kluczowe: język niemiecki; projekt EUROJOS; niemiecki językowy obraz świata; RODZINA

1. Wprowadzenie

FAMILIE jest pojęciem, którego rozumienie wydaje się nie przysparzać większych trudności. Tymczasem w literaturze przedmiotu spotykamy różne sposoby pojmowania rodziny. Fenomen ten można bowiem rozpatrywać jako kategorię socjologiczną, prawną, kulturową czy historyczną. Różnice dają się zaobserwować także w powszechnym i tradycyjnym rozumieniu pojęcia RODZINA, co nie

powinno dziwić, jako że jest to kategoria historycznie zmienna i kulturowo niejednorodna.

Rodzinę, uważaną za historycznie najstarszą formę życia społecznego, można ogólnie zdefiniować jako związek oparty na relacjach. Tradycyjnie rozróżniano rodzinę małą, którą stanowiła para małżeńska wraz z dzieckiem (dziećmi) i rodzinę wielką, czyli wspólnotę wielopokoleniową, obejmującą często także krewnych w linii prostej i w liniach bocznych.

Jak definiuje się rodzinę dzisiaj? Co jest jej istotą? Jakie jest znaczenie rodziny w nowoczesnym, pluralistycznym społeczeństwie niemieckim? Richard von Weizsäcker, szósty prezydent Republiki Federalnej Niemiec, powiedział przed laty, że każdy człowiek ma swoje mocne strony, ale też słabości, i każdemu kiedyś wyczerpują się możliwości. W rodzinie ma on jednak szansę zostać zaakceptowanym takim, jaki jest – ze wszystkimi mocnymi i słabymi stronami. Czy (młodzi) rodacy Weizsäckera podzielają to zdanie? Jakie skojarzenia budzi w nich pojęcie *FAMILIE*?

2. Stan badań

Pojęcie *FAMILIE* pojawia się bardzo często w niemieckim dyskursie publicznym, zajmuje też wysoką pozycję w tamtejszych badaniach naukowych. Należy jednak zaznaczyć, że w Niemczech przez bardzo długi czas nauka o rodzinie raczej nie była traktowana jako samodzielna dyscyplina, mimo że już pod koniec lat 80. XX wieku udostępniono wiele wyników badań dotyczących rodziny. Nie było jednak badaczy, którzy określaliby siebie samych mianem naukowców zajmujących się problemami rodziny. Nie było też – poza małymi wyjątkami – możliwości studiowania na kierunku „nauki o rodzinie”. Kamieniem milowym na drodze do usamodzielnienia się tej dyscypliny w Niemczech było na pewno utworzenie w roku 2002 przez Fundację Hertie¹ profesury fundacyjnej nauk o rodzinie (Stiftungsprofessur Familienwissenschaft) na uniwersytecie w Erfurcie (por. Stelzig-Willutzki & Weidtmann, 2018, s. 43).

¹ Fundacja Hertie (Stiftung Hertie) jest jedną z największych fundacji prywatnych w Niemczech, działa w takich obszarach jak neuronauka, innowacje społeczne oraz edukacja.

Badania dotyczące rodziny są bardzo zróżnicowane. Stosuje się w nich bowiem niejednolite metody, uwzględnia wiele aspektów. Inaczej prowadzone są badania przez socjologów czy psychologów rodziny, inaczej podchodzą do problemu rodzin prawnicy i politycy. Steinbach i in. (2014, s. 7) mówią o tym, że w dyskursie dotyczącym rodziny dominują takie zagadnienia jak rozwój demograficzny oraz godzenie życia rodzinnego z pracą zawodową. Autorzy wskazują jednak, że program badań nad rodziną jest znacznie obszerniejszy. Powołując się na Huininka (2006)² (Steinbach i in., 2014), wymieniają trzy zasadnicze perspektywy umieszczając je na różnych płaszczyznach. Są to:

1. płaszczyzna społeczna, na której w centrum badań znajdują się problemy struktury rodzin i ich zmian;
2. płaszczyzna rodzinnego poziomu relacji, gdzie badania koncentrują się na przebiegu interakcji w rodzinie, wewnątrzrodzinnym kształtowaniu dnia codziennego, procesie socjalizacji i stosunkach międzypokoleniowych;
3. płaszczyzna, na której rozpatruje się historie rodzinne jako indywidualne historie życia. Chodzi tu o wybór formy życia, procesy zakładania lub rozpadu rodziny oraz wpływy relacji rodzinnych na bieg życia oraz aktywność rodziców i dzieci (por. Steinbach i in., 2014).

Powyższy podział jest potwierdzeniem faktu, na który zwracają uwagę Stelzig-Willutzki & Weidtmann (2018, s. 45), a mianowicie, że naukowego zajmowania się rodziną i historii badań nad rodziną w Niemczech niemalże nie da się oddzielić od powstania socjologii rodziny: „Die wissenschaftliche Beschäftigung mit Familie und die Geschichte der Familienforschung in Deutschland lassen sich kaum von der Entstehung der Familiensoziologie trennen”. Niektóre z wymienionych perspektyw należałoby umieścić w obszarze zainteresowań badawczych psychologii rodziny, która zdaniem Schneewinda (Schneewind, 2010, s. 11) ma ciągle jeszcze marginalną pozycję wśród dyscyplin zajmujących się rodziną.

Steinbach i in. (2014, s. 7–8) akcentują fakt, że spektrum tematów współczesnych badań nad rodziną obejmuje zarówno partnerstwo,

² Prof. dr Johannes Huinink – współczesny niemiecki socjolog (Uniwersytet w Bremie).

jak i rodzinę, ale przede wszystkim społeczne, ekonomiczne i prawne warunki życia rodzin, wpływ środowiska pracy na partnerstwo i rodzinę, zmiany w strukturach partnerskich i rodzinnych, relacje między płciami, zmienione role kobiet, mężczyzn i dzieci, ale też wzajemny stosunek pokoleń, co wyrażają słowami:

die sozialen, wirtschaftlichen und rechtlichen Lebensbedingungen von Familien, die Auswirkungen der Arbeitswelt auf Partnerschaft und Familie, den Wandel von Partnerschafts- und Familienstrukturen, die Beziehungen zwischen den Geschlechtern sowie die veränderten Rollen von Frauen, Männern und Kindern, aber auch das Verhältnis der Generationen zueinander.

Trzeba powiedzieć, że dzisiejsze badania nad rodziną w Niemczech mają charakter multidyscyplinarny. Fenomen rodziny jest ujmowany z różnych perspektyw: wymienionej tu socjologicznej i psychologicznej, ale także pedagogicznej, historycznej, ekonomicznej. Pogłębione badania powinny uwzględnić również perspektywę antropologiczną, biologiczną, medyczną, filozoficzną itp. (por. Steinbach i in. 2014, s. 8; Wingen, 2015, s. 5). Oczywiście koniecznością jest integrowanie badań, czyli ścisła współpraca specjalistów z różnych dziedzin. Stwierdza się zatem, że badania nad rodziną powinny być nie tylko multidyscyplinarne, ale nade wszystko interdyscyplinarne (por. Wingen, 2015, s. 17).

Przesądzona przez skomplikowany obiekt badań oraz różne metody i sposoby podejścia do problemu badawczego, jakim jest *FAMILIE* wielowątkowość badań implikuje różnorodność definicji tego fenomenu w literaturze fachowej. I tak na przykład w języku potocznym rodziny są definiowane jako grupy osób, które są ze sobą związane poprzez pokrewieństwo, małżeństwo albo powinowactwo: *durch Verwandtschaft, Ehe und Verschwägerung miteinander verbunden* (Edelmann, 2018, s. 136). Rodziny to wspólnoty z dziećmi poniżej 18 lat w tym samym gospodarstwie domowym: „Lebensgemeinschaften mit Kindern unter 18 Jahren im gleichen Haushalt” (Rinken, 2010, s. 145). Weißhaupt (2018, s. 10) stwierdza natomiast, że pojęcie *FAMILIE* jest bardzo różnie definiowane, a czasami pozostaje niezdefiniowane: „dass der Begriff sehr unterschiedlich und manchmal auch gar nicht definiert wird”. W tym kontekście niezmiernie interesują-

cym wydaje się pytanie o sposoby definiowania *FAMILIE* w świetle danych słownikowych.

3. *FAMILIE* w świetle danych systemowych

3.1. Nazwa i jej etymologia

We współczesnych i starszych słownikach przypisuje się leksemowi *Familie* następujące znaczenia:

1. znaczenie, które odpowiada rozumieniu rodziny opartej na bliskim i dalszym **pokrewieństwie** i jest definiowane następująco: ‘Gemeinschaft von Menschen, die miteinander verwandt sind’ [wspólnota ludzi spokrewnionych ze sobą] (DWDS); ‘Lebensgemeinschaft bestehend aus Mutter, Vater und mindestens einem Kind’ [wspólnota życiowa składająca się z matki, ojca i przynajmniej jednego dziecka] (DWDS); ‘Gemeinschaft von Eltern und Kindern’, ‘Gruppe aller verwandtschaftlich³ zusammengehörigen Personen’, ‘Gruppe aller miteinander [bluts]verwandten Personen’ [wspólnota rodziców i dzieci, grupa wszystkich spokrewnionych osób, grupa wszystkich spokrewnionych ze sobą osób] (DudB, 1985, s. 248), ‘die Vereinigung, welche zwischen den Ältern und ihren Kindern stattfindet’ [związek, jaki ma miejsce między rodzicami i ich dziećmi] (Brockhaus, 1838, s. 6), ‘sämmliche Blutsverwandte’ [wszyscy krewni] (Brockhaus, 1838, s. 6), ‘Verwandschaft’, ‘die Meinen’, ‘Weib und Kind’ [pokrewieństwo, swoi, kobieta i dziecko] (DudB, 1985, s. 248, DudSuS, 1986, s. 222), ‘ein ganzes Geschlecht mit allen Schwägern und Seitenverwandten’ [cały ród ze wszystkimi szwagrami i powinowatymi] (Adelung, 1796, s. 38); ‘Nachkommenschaft’ [potomstwo] (Göttinger, 1885, s. 172);
2. znaczenie podkreślające **wspólnotowość**: ‘Lebensgemeinschaft’ [wspólnota życiowa] (DudUW, 2007, s. 550), ‘Form des menschlichen Zusammenlebens’ [forma wspólnego życia ludzi] (WuW, 1972, s. 220), ‘Gemeinschaft aller Mitglieder eines Hauswesens’ [wspólnota wszystkich członków jednego domu] (DWDS); ‘eine häusliche Gesellschaft’, ‘Collectivum’ [społeczność domowa, kolektyw] (Adelung, 1796, s. 38);

³ Zachowano oryginalną starą pisownię.

3. znaczenie akcentujące **wartości**, co podkreślają przede wszystkim starsze charakterystyki: 'die Quelle des Friedens und Rechtes' [źródło pokoju i praworządności] (Göttinger, 1885, s. 172), 'Das Band der Liebe', 'Geiste der Liebe und Duldung', 'Die Familie ist das beste Beförderungsmittel der Sittlichkeit [...] in ihr ist die wahre Glückseligkeit und der innere Friede zu suchen', 'lindert das herzliche Mitgefühl', 'kennt nicht den kalten Egoismus', 'Einer steht für Alle und Alle für Einen', 'Unterstützung, Glück und Freude wird durch die Theilnahme nahestehender Personen verdoppelt' [więź miłości; duch miłości i tolerancji; rodzina jest najlepszym nośnikiem moralności, tylko w niej można odnaleźć prawdziwe szczęście i wewnętrzny spokój; dosł. łagodzi serdeczne współczucie; nie zna zimnego egoizmu; jeden za wszystkich, wszyscy za jednego; wsparcie, szczęście i radość są podwojone dzięki udziałowi bliskich osób] (Brockhaus, 1838, s. 6);
4. znaczenie **wspólnego zamieszkania/domu**: 'Haus' [dom] (Göttinger, 1885, s. 172; Grimm, 1862, s. 1305; DudB, 1985, s. 248; KlugEW, 1967, s. 183; PaulDW, 1992, s. 317), 'Kommune' [wspólne mieszkanie/wspólnota] (DudSuS, 1986, s. 222; WSNP, 2010, s. 553);
5. DWDS wydaje się podsumowywać te znaczenia FAMILIE w następujący sposób: 'private Lebensform, in der Menschen mindestens zweier Generationen durch individuell und gesellschaftlich geprägte Rollenstrukturen bzw. Kooperations- und Solidaritätsbeziehungen miteinander verbunden sind' [prywatny sposób życia, w którym ludzie z co najmniej dwóch pokoleń są połączeni indywidualnymi i społecznymi strukturami ról oraz relacjami opartymi na współpracy i solidarności]⁴.

Podsumowując, leksem *Familie* w słownikach deskryptywnych definiowany jest w następujących aspektach: 1) społecznym – jako

⁴ Piąte znaczenie dotyczy aspektu biologicznego i poświadczane jest np.: 'Ordnungseinheit im System der Lebewesen' [jednostka w systemie organizmów żywych] (WuW, 1972, s. 220); 'Einheit im System der Lebewesen, die meist mehrere Gattungen innerhalb einer Ordnung umfasst' [jednostka w systemie organizmów żywych, zwykle obejmująca kilka rodzajów w obrębie rzędu] (DWDS). Słowniki (np. DWDS) podają jeszcze znaczenie szóste 'Gruppe von Produkten, die sich in ihrem Aufbau, ihrer Funktionsweise o. Ä. ähneln' [grupa produktów o podobnej strukturze, funkcjonalności], np. rodzina smartfonów Samsung Galaxy. Obydwa te znaczenia nie są jednak relewantne etnolingwistycznie.

wspólnota ludzi związanych ze sobą więzami emocjonalnymi i duchowymi, spełniających swoje określone role; 2) psychologicznym – jako postawy wobec ludzi, wskazujące na wzajemną miłość, wsparcie, ochronę, poczucie bezpieczeństwa; 3) bytowym – jako uporządkowana sytuacja życiowa, przestrzeń dostępna wyłącznie dla członków wspólnoty, dom.

Większość słowników etymologicznych języka niemieckiego słowo *Familie* wyprowadza od łacińskiego leksemu *famul/famulus*: ‘Diener’, ‘Gehilfe’/‘Helfer’ (DudEWD, 1989, s. 407; DudSUS, 1986, s. 222; DudE, 1999, s. 175) oznaczającego sługę, pomocnika a nawet ‘Arzt’ – lekarza (DudSUS, 1986, s. 222). Rodzina definiowana jest jako ‘Gemeinschaft der Eltern und ihrer Kinder’, co oznacza wspólnotę rodziców i (ich) dzieci a w szerszym znaczeniu ‘Gruppe der Blutsverwandten’ (DudE, 1999, s. 175) i ‘Verwandtschaft’, a więc grupę osób ze sobą spokrewnionych (DudE, 1999, s. 175, KlugEW, 1967, s. 183)⁵. Do czasu zapożyczenia z języka łacińskiego na początku XV wieku⁶ rzeczownika kolektywnego *familia*, oznaczającego pierwotnie ‘Gesinde, Sklavenschaft’ (KlugEW, 1967, s. 183), czyli sługi, niewolników, podstawowym znaczeniem leksemu *Familie* było: ‘Weib und Kind’, czyli kobieta i dziecko albo ‘Haus’ [dom] lub ‘hîwische’/‘hîwisch(e)’, znaczące tyle co ‘Familie’ [rodzina] lub ‘Heirat’ [ślub] (DudB, 1985, s. 248; GB, 1921, s. 18, DudE, 1999, s. 175, DudEWD, 1989, s. 407)⁷. Materiał słownikowy wskazuje także na szersze znaczenie leksemu *familia*, ponieważ obejmowało ono też ‘Gemeinschaft der Dienerschaft’ [wspólnotę służących]. Z czasem pojęcie to zostało rozszerzone i odnosiło się do ‘gesamte Hausgenossenschaft von Freien und

⁵ Przywołuje się także określenie *Sippe*, oznaczające plemię/grupę etniczną (WSNP, 2010, s. 859) i *Sippschaft*. Są to wyrażenia o nacechowaniu żartobliwym: rodzinka/klan i pejoratywnym: banda, hołota, motłoch (WSNP, 2010, s. 859; SYN, 1973, s. 226).

⁶ Ten łaciński leksem stosowano powszechnie dopiero od XVI wieku i w tym kształcie był używany jako leksem *Familia* „przez dłuższy czas” (DudEWD, 1989, s. 407; por. też KlugEW, 1967, s. 183).

⁷ Warto wspomnieć o tym, że Martin Luther ma na myśli rodzinę (*Familie*), gdy stosuje leksem *Haus*: „Ich und mein Haus wollen dem Herrn dienen” [Ja i mój dom (= rodzina) pragniemy służyć Panu] (DudEWD, 1989, s. 407; por. też KlugEW, 1967, s. 183 i PaulDW, 1992, s. 317)).

Sklaven, die dem pater familias anvertraut war' (DudE, 1999, s. 175)⁸, czyli do całego domu / społeczności domowej złożonej zarówno z ludzi wolnych, jak i niewolników powierzonych opiece *pater familias*⁹.

Dawne słowniki języka niemieckiego wskazują jednoznacznie na pochodzenie współczesnego leksemu *Familie* od łacińskiego rzeczownika *familia*, datując początek tego leksemu jako zapożyczenia na początek XVIII wieku (Grimm, 1862, s. 1305). Jednocześnie wiążą znaczenie leksemu *Familie* z gotyckim *heiv*, bliskim łacińskiemu *civis* (obywatel, mieszkaniec, poddany) i najprawdopodobniej ze staro-wysoko-niemieckimi (używany w latach 750–1050) leksemami *hiwiski*, *hiuske*, *hieske*, *hûske* (Grimm, 1862, s. 1305). Tak zbudowane słowa określały rodzinę/ślub. Natomiast średnio-wysoko-niemiecki (używany w latach 1050–1350) leksem *hus/hûs* miał określać 'Haus' (Grimm, 1862, s. 1305), czyli dom (GB, 1921, s. 65, 309)¹⁰. Opracowanie *Germanistische Bibliothek* z 1921 roku wskazuje ponadto na średnio-wysoko-niemieckie leksemy *hîven* i *hîen* oznaczające 'heiraten', czyli poślubianie kogoś (GB, 1921, s. 17, 219, 307) oraz *vrîen* na określenie niemieckich współczesnych czasowników 'heiraten' [poślubić kogoś] i 'lieben' [kochać] (GB, 1921, s. 299).

Wyodrębnione w toku analizy etymologicznej cechy rodziny w języku niemieckim wskazują na społeczny i prywatny kontekst życia człowieka.

Oprócz wyżej wymienionych cech etymologia utrwała również cechę biologiczną (botaniczną i zoologiczną), według której przez rodzinę rozumie się jednostkę w systemie organizmów żywych, zwykle obejmującą kilka rodzajów w obrębie rządu (por. np. DudSW, 1988, s. 264; Grimm, 1862, s. 1306; PaulDW, 1992, s. 317; WuW, 1972, s. 220). To znaczenie nie jest jednak relewantne etnolingwistycznie.

⁸ Podobne wskazanie znajduje się też w DudEWD, 1989, s. 407 i KlugEW, 1967, s. 183.

⁹ Takie znaczenie leksemu *rodzina* było typowe w społeczeństwie opartym na systemie patriarchalnym.

¹⁰ Na starsze leksemy, tj. staro-wysoko-niemiecki *hiwiski* i średniowyskoniemiecki *hiwisch(e)* wskazuje też KlugEW, 1967, s. 183, podając ich szerokie znaczenie w ciągu synonimicznym: *Geschlecht*, *Familie*, *Hausgesinde*, *Haus*, *Haushaltung*, czyli 'ród, rodzina, służący w danym domu, dom, gospodarstwo domowe', a nawet *Heirat* 'ślub' (por. też PaulDW, 1992, s. 317).

3.2. Synonimy

Ścisłych synonimów leksemu *Familie* jest niewiele i wskazują one przede wszystkim na cechę rodziny, jaką jest pokrewieństwo. Świadczą o tym wskazania: *alle Verwandten* ‘wszyscy krewni’ (Wahrig, 1996, s. 455), *Gruppe aller miteinander [bluts]verwandten Personen* ‘grupa wszystkich osób ze sobą spokrewnionych’ (DudUW, 2007, s. 550) czy takie ciągi synonimiczne jak: *Verwandtschaft, die Meinen, Weib und Kind, Geschlecht, Clan, Angehörige, Dynastie* ‘krewni/pokrewieństwo, swoi, kobieta i dziecko, ród, klan, członkowie rodziny, dynastia’ (DudSuS, 1986, s. 222; SYN, 1973, s. 226; SYN, 2010, s. 376; Wahrig, 1996, s. 455) i *Eheleute und ihre Kinder* ‘rodzicie i (ich) dzieci’ (np. PaulDW, 1992, s. 317; Wahrig, 1996, s. 455). Oprócz tej cechy słowniki utrwalają również dwie inne – bycie pewną wspólnotą, manifestujące się w leksemach: *Lebensgemeinschaft* ‘wspólnota życiowa’ (PaulDW, 1992, s. 317) czy w starszym znaczeniu słowa *familia* jako: *Hausgenossenschaft, gesamte/ganze Hausgenossenschaft* ‘społeczność domowa’ (DudE, 1999, s. 175; KlugEW 1967: 183; por. Wahrig, 1996, s. 455), *Gemeinschaft der Dienerschaft* ‘wspólnota służących’ (PaulDW, 1992, s. 317), *häusliche Gemeinschaft* ‘wspólnota domowa’ (PaulDW, 1992, s. 317), *Hausgemeinschaft, Gemeinschaft aller Mitglieder eines Hauswesens* ‘wspólnota domowa, wspólnota wszystkich członków gospodarstwa domowego’ (DWDS) oraz rodzina jako dom, co odnotowano w wielu słownikach, np. *Deutsches Wörterbuch* Grimm, 1854, s. 1305 i *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* KlugEW, 1967, s. 183 jako *Haus* ‘dom’ i *Haushaltung* ‘prowadzenie domu’ oraz w DWDS jako *Hauswesen*, czyli gospodarstwo domowe.

3.3. Derywaty słowotwórcze

Rzeczownik *Familie*, tak jak wszystkie rzeczowniki w języku niemieckim, jest produktywny pod względem słowotwórczym, tzn. ma dużą liczbę różnych derywatów, tworzonych metodą prefiksacji i sufiksacji¹¹.

¹¹ Jednak ten sposób tworzenia nowych wyrazów z leksemem podstawowym *Familie* nie dominuje. W materiale badawczym przeważa inny, produktywny typ słowotwórczy, a mianowicie złożenia rzeczownikowe determinatywne (kompozyta) z leksemem *Familien-* jako podrzędnikami (wyrazami określającymi), np. *Familien-*

Grupe derywatów z członem podstawowym *familien*¹² tworzą przymiotniki z przyrostkami rodzinnymi. Są to nazwy modelujące stosunek do rodziny. I tak *familienfähig/familienunfähig* wyraża ‘bycie zdolnym / bycie niezdolnym do założenia rodziny’; *familienlos* przez przyrostek *-los* wyraża cechę w sposób negatywny, tzn. brak lub niewystępowanie tego, co oznacza leksem bazowy – ‘bez rodziny / pozbawiony rodziny / samotny’; *familienfrei* – w tym wypadku (czasowo) ‘nieobarczony rodziną’¹³. Podobnie jest w przypadku słów *familienfreundlich* i *familienfeindlich* – pierwsze jest wartościowane pozytywnie ‘prorodzinny/przyjazny dla rodziny/familijny’, a drugie wyraża cechę negatywną: ‘antyrodzinny’. Pozytywne konotacje mają derywaty także z innymi przyrostkami niemieckimi: *familiengebunden* określa kogoś związanego z / przywiązanego do rodziny; *familieeigen*, czyli ‘rodzinny / należący do rodziny’, np. interes; *familiengerecht* funkcjonuje na określenie czegoś, co jest odpowiednie dla rodziny. Wyłącznie negatywnie wartościowany jest przymiotnik *familienfremd*, którym określa się kogoś obcego/spoza rodziny. Pozostałe formacje przymiotnikowe składają się ze zmodyfikowanego leksemu *Familie*. Są to pozytywnie wartościowane słowa: *familiär*¹⁴ ‘taki, który odznacza się serdecznością, bezpośredniością, odrzuceniem konwenansu towarzyskiego w kontaktach z innymi osobami’ (PSWP Zgół) czyli ‘oswojony, znajomy, zaznajomiony z czymś, zażyły, familiarny, poufały’. Potwierdzone w źródłach przymiotniki złożone *familienpolitisch* i *familial* nie są nosicielami żadnego wartościowa-

gesellschaft ‘spółka rodzinna’, *Familienkungelei* czy *Familienklüngel* to określenia dla solidarnego zachowania członków rodziny ‘intrygi rodzinne’; *Familientratsch* i *Familienknatsch* to określenia na rozmowy i kłótnie typowe dla rodziny, np. plotkowanie o innych (Röhrich, 2004, s. 414).

¹² Częstka *-n* to jeden z kilku interfiksów słowotwórczych w języku niemieckim.

¹³ Większą grupę leksemów z członem określanym przez *familien-* stanowią złożenia determinatywne, np. *familienfremd*, przy czym podkreśla się, że w języku niemieckim trudno jest wyraźnie rozgraniczyć ten typ słowotwórczy od derywacji, a to ze względu na trudność w jednoznacznym określeniu różnic między przyrostkiem właściwym (sufiksem) a sufiksoidem (por. Engel, 1988, s. 578–579 i Czochrański, 1994, s. 267).

¹⁴ Starsza forma to leksem *familiar* (XVI wiek), pochodzący od łac. *familiāris*, który znaczył ‘zum Haus gehörig’ [należący do domu]. W XVIII wieku pod wpływem języka francuskiego używano form *familier*, *familiair*, zbliżonych fonetycznie do dzisiejszego *familiär* (por. np. KlugEW, 1967, s. 183).

nia, cechuje je neutralność i używane są w znaczeniu ‘odnoszący się do polityki rodzinnej’ oraz ‘odnoszący się do rodziny jako grupy społecznej’ (DWDS).

Wśród derywatów sufiksalnych rejestruje się w języku niemieckim nieliczne derywaty odprzymiotnikowe, które są abstrakcyjnymi nazwami cech/właściwości. Dla *Familie* są to: *Familienfähigkeit* ‘zdolność do założenia rodziny’, *Familienlosigkeit* ‘bezrodzinność’¹⁵, *Familienfreundlichkeit* ‘prorodzinność’, *Familienfeindlichkeit* ‘wrogość w stosunku do rodzin’, *Familiengerechtigkeit* ‘wymiar sprawiedliwości w sprawach rodzinnych/sądownictwo rodzinne’.

Jeden z najbardziej charakterystycznych i powszechnych elementów języka niemieckiego to rzeczowniki złożone (kompozyta), stanowiące ważną część jego struktury gramatycznej, używane w celu precyzyjnego opisania rzeczywistości. W przypadku złożzeń rzeczownikowych z członem podstawowym *Familien-* zauważa się dużą produktywność słowotwórczą¹⁶. Należy stwierdzić, że nie są one nosicielami wartościowania, a jedynie modyfikują i rozszerzają znaczenie członu podstawowego. Do najczęściej wskazywanych rzeczowników w badanym materiale leksykograficznym należą: *Familienangehörige/-mitglied* ‘członek rodziny’, *Familiengeschichte* ‘historia rodzinna’, *Familienfest/-feier* ‘uroczystość rodzinna’, *Familienfoto* ‘fotografia rodzinna’, *Familienkreis* ‘grono rodzinne’, *Familienleben* ‘życie rodzinne’, *Familiennamen* ‘nazwisko’, *Familienrecht* ‘prawo rodzinne’, *Familienstand* ‘stan cywilny’, *Familienmodell* ‘model rodziny’.

Przykłady derywatów modyfikacyjnych prefiksalnych (z przedrostkami rodzinnymi, Czochrański, 1994, s. 250) to: *Großfamilie* ‘duża rodzina’, *Kleinfamilie* ‘mała rodzina’. Mają one znaczenie dające się wyprowadzić ze znaczenia przedrostków przymiotnikowych *groß* ‘duży’ i *klein* ‘mały’, czy *Bauernfamilie* ‘rodzina chłopska’, *Lehrersfamilie*¹⁷ ‘rodzina nauczycielska’, *Nachbarsfamilie* ‘rodzina sąsiadów’, *Adelsfamilie* ‘rodzina szlachecka’, w których znaczenie modyfikują

¹⁵ Obejmuje zjawiska tak różnorodne, jak bezdzietność, bezrodzicielstwo i brak jakichkolwiek krewnych.

¹⁶ Współczesna liczba złożzeń rzeczownikowych z rdzeniem tego typu w materiale leksykograficznym wynosi 183 i jest pomnażalną klasą leksemów (DWDS).

¹⁷ Częstka *-s* to obok częstki *-n* jeden z kilku interfiksów słowotwórczych w języku niemieckim.

przyrostki rzeczownikowe *Bauer*- ‘chłop’, *Lehrer*- ‘nauczyciel’, *Nachbar*- ‘sąsiad’ itp. (DudB, 1985, s. 248). Derywatem z przedrostkiem obcym może być *Adoptivfamilie* ‘rodzina adopcyjna’.

W zakresie derywatów prefiksalnych z obcym przyrostkiem wskazuje się na rzeczownik *Familiarität* (DudUW, 2007, s. 550; Wahrig, 1996, s. 450), określający stan/cechę zachowania zażyłości/obycia/swojskości ‘famiłarność’. Wahrig (1996, s. 450) dokumentuje ponadto leksem *Familiare*, rozumiany jako ‘służący w klasztorze’ (*Diener im Kloster*).

W materiale słownikowym stwierdza się tylko jeden czasownik z leksemem pochodzenia łacińskiego *familia*. Jest to czasownik zwrotny *sich familiarisieren*, traktowany we współczesnej niemczyźnie jako przestarzały (DWDS), który oznaczał traktowanie kogoś bez żadnego skrępowania, z przesadną swobodą; spoufalanie się, fraterlizowanie się.

3.4. Hiperonimy

Hiperonimy *Familie* podkreślają jej wspólnotowy charakter: to *Gemeinschaft* ‘wspólnota/społeczność’ (np. DudE, 1999, s. 175), *Lebensgemeinschaft*, *häusliche Gemeinschaft* (PaulDW, 1992, s. 317) ‘wspólnota życiowa’, ‘wspólnota domowa’, *Hausgemeinschaft* (DWDS) ‘wspólnota domowa’, *Gruppe der Blutsverwandten* ‘grupa krewnych’; *Sippe* (*Sippschaft*) ‘klan’ (DudE, 1999, s. 175; PaulDW, 1992, s. 317; WSNP, 2010, s. 859), *Geschlecht* ‘ród’. Definiując wspólnotę, podkreśla się, że jej cechą charakterystyczną jest fakt, iż jej członkowie tworzą więzi poprzez pokrewieństwo (nie ma tu mowy o zbiorowości zupełnie przypadkowych ludzi). Tak więc wspólnotę rozumie się jako zbiór ludzi połączonych ze sobą więzią duchową czy też emocjonalną (por. Tönnies, 1988, s. 75–76)¹⁸. W myśl takiej definicji wspólnotę „scalają relacje łączące tych, którzy do niej należą, w przypadku rodziny te relacje mają miejsce na różnych płaszczyznach: biologicznej, bytowej, społecznej, psychicznej, kulturowej czy etycznej” (por. Bielińska-Gardziel, 2009, s. 39).

¹⁸ Według teorii wspólnoty niemieckiego socjologa i filozofa Ferdinanda Tönniesa (1855–1936).

3.5. Kolokacje i frazematyka

Najliczniejsze kolokacje utrwalone w słownikach i leksykonach to połączenia z przydawką przymiotną np.: *eigene* ‘własna’, *nahe/engste* ‘bliska/najbliższa’, *kinderreiche* ‘wielodzietna’, *gestörte* ‘patologiczna’, *königliche* ‘królewska’, *adelige* ‘szlachecka’, *die Heilige Familie* ‘Święta Rodzina’ itp.

Inne połączenia to frazy nominalno-werbalne o różnym stopniu utrwalenia. *Familie* w roli obiektu obrazują następujące przykłady: *eine Familie gründen* ‘założyć rodzinę’, *die Familie ernähren* ‘wyżywić rodzinę’, *Familie verlieren* ‘stracić rodzinę’; *Familie vernachlässigen* ‘zaniedbywać rodzinę’, *keinen Familiensinn haben/zeigen* ‘nie mieć / nie okazywać poczucia przynależności do rodziny’ / ‘nie mieć / nie okazywać poczucia więzi z rodziną’ czy potoczne *sich in eine Familie einheiraten* (DudUW, 2007, s. 550) ‘wżenić się w rodzinę’; frazy z grupą przyimkową: *im engsten Familienkreis* ‘w ścisłym gronie rodziny’, a w roli podmiotu: *eine Familie mit Migrationshintergrund* ‘rodzina z obcymi korzeniami’.

W niemieckich wyrażeniach frazeologicznych podkreślane są aspekty sygnalizowane też w definicjach słownikowych i wypowiedziach ankietowanych: *Das liegt (bei uns) in der Familie* [To jest u nas rodzinne] czy *Das bleibt in der Familie* [To tajemnica/sekret; to zostanie w rodzinie] (CzLu, 1999, s. 113; DudSuS, 1986, s. 222; DudSW, 1988, s. 264; Röhrich, 2004, s. 414; Wahrig, 1996, s. 455; WSNP, 2010, s. 324; WuW, 1972, s. 220). Wskazują one na aspekt psychologiczny i społeczny *FAMILIE* jako wspólnoty, w której podkreśla się jej jedność, trzymanie się razem i wzajemne wspieranie oraz postępowanie według systemu identycznych wzorców, postaw i wartości, czyli jak w klasycznie rozumianym hermetycznym klanie czy klice, gdzie panuje zasada: jeden za wszystkich, wszyscy za jednego. W tradycyjnym potocznym rozumieniu rodziny odnaleźć można także usprawiedliwienie pewnych negatywnych postaw. Poświadczą to twierdzenie, że *Das (So etwas) kommt in den besten Familien vor* [To (Coś takiego) zdarza się i w najlepszej rodzinie] = to może przydarzyć się każdemu; nie ma w tym nic niezwykłego ani złego (CzLu, 1999, s. 113; DudEWD, 1989, s. 407; DudSW, 1988, s. 264; Röhrich, 2004, s. 414; WSNP, 2010, s. 324; WuW, 1972, s. 220). Także popularny zwią-

zek frazeologiczny *im Schoß der Familie* [na łonie rodziny] wskazuje na otoczenie rodziny i sugeruje, że każdy najlepiej czuje się w rodzinie (jeśli jej brakuje, człowiek jest samotny i nie jest mu łatwo żyć); zwrot *aus guter Familie stammen* oznacza [pochodzić z dobrego domu], czyli z porządnej, uznawanej za godną szacunku rodziny z tradycjami, zdaje się zwracać uwagę na cechę takiej rodziny: daje ona poczucie stabilizacji, praworządności, bezpieczeństwa, a także może eksponować wzorzec idealnej rodziny.

4. *FAMILIE* w świetle badań ankietowych

Badania ankietowe przeprowadzono wśród niemieckich studentów różnych kierunków studiów od sierpnia 2022 do września 2023 roku. Zważywszy na fakt, że studenci pochodzili z różnych niemieckich uniwersytetów, można uznać, że badaniem objęto młodych ludzi z całego obszaru Niemiec. W badaniach wzięły udział 102 osoby, 52 kobiety i 50 mężczyzn w wieku od 18 do 26 lat. Pytanie postawione respondentom brzmiało „Was macht deiner Meinung nach eine wahre/echte Familie aus?“ [Co, twoim zdaniem, stanowi o istocie prawdziwej RODZINY?]. Tym samym badanie zostało zrealizowane zgodnie z założeniami dla badań aksjologicznych stosowanych w międzynarodowym projekcie EUROJOS¹⁹. Analiza danych pochodzących z odpowiedzi ankietowych pozwoliła na wyodrębnienie korpusu 278 wyrażen (*token*) nazywających cechy charakteryzujące *FAMILIE*, który to zespół wyrażen dał się pogrupować w 36 cech deskryptorowych (*type*), spośród których 20 cech uzyskało cztery i więcej poświadczeń. Na tej podstawie wyróżniono następujące aspekty rozumienia „prawdziwej rodziny”: psychospołeczny (A), społeczny (S), bytowy (B) i etyczny (E) oraz biologiczny (G).

Najważniejsze cechy deskryptorowe *ECHE FAMILIE* („prawdziwej rodziny”) to według ankietowanych:

1. wzajemne wsparcie / oparcie / pomoc (A) f 44 = 15,82%)²⁰,
2. poczucie bezpieczeństwa / ochrona (A) f 38 = 13,66%,
3. trzymanie się razem / jedność / spójność (S) f 26 = 9,35%,

¹⁹ Zob. Bartmiński (2006).

²⁰ f – oznacza liczbę wskazań danej cechy w ankiecie; % – procent w ogólnej liczbie wskazań.

4. rodzice / matka / ojciec (S) f 15 = 5,75%,
5. miłość (A) f 14 = 5,03%,
6. pewność / niezawodność (A) f 14 = 5,03%,
7. krewni (S) f 13 = 4,67%,
8. bliska więź (A) f 10 = 3,59%,
9. wspólne spędzanie czasu / przebywanie ze sobą (S) f 9 = 3,23%,
10. dzieci (S) f 8 = 2,87%,
11. więzy krwi (G) f 8 = 2,87%,
12. wzajemna troska (S) f 8 = 2,87%,
13. tworzy wspólnotę (S) f 7 = 2,51%,
14. dom rodzinny (S) f 7 = 2,51%,
15. wzajemne zrozumienie (A) f 5 = 1,79%,
16. respekt / szacunek / poszanowanie (A) f 5 = 1,79%,
17. wzajemna akceptacja (A) f 4 = 1,43%,
18. przekazywanie wartości / wzorców (E) f 4 = 1,43%,
19. zaufanie (A) f 4 = 1,43%,
20. rodzeństwo (S) f 4 = 1,43%,
21. przyjaciele (S) f 4 = 1,43%,
22. dziadkowie (S) f 4 = 1,43%,
23. panuje w niej spokój (A) f 3 = 1,07%,
24. wspólne radości i smutki (A) f 3 = 1,07%,
25. jest szczęściem (A) f 3 = 1,07%,
26. ciepło rodzinne (A) f 2 = 0,71%,
27. stałość / trwałość (S) f 2 = 0,71%,
28. jest ważna (E) f 2 = 0,71%,
29. panują w niej spory (A) f 2 = 0,71%,
30. panuje w niej przyjaźń (A) f 1 = 0,35%,
31. panuje w niej serdeczność (A) f 1 = 0,35%,
32. wspólne życie (B) f 1 = 0,35%,
33. wspólne sprawy (S) f 1 = 0,35%,
34. wspólne oczekiwania / życzenia (S) f 1 = 0,35%,
35. to zobowiązania (A) f 1 = 0,35%, 36. prokreacja (G) f 1 = 0,35%.

Z badań ankietowych wynika wyraźnie, że najbardziej ustabilizowanym wymiarem niemieckiego konceptu *FAMILIE* jest jego **aspekt psychospołeczny**, A (55,03%). Tak więc rodzina to wspólnota, którą łączą takie więzi emocjonalne, jak: wzajemne wspieranie się, okazywana pomoc, poczucie bezpieczeństwa i troszczenie się oraz ochraniać siebie nawzajem, a także miłość i bliskość. Relacje rodzinne są

ciepłe i opierają się na zaufaniu oraz wzajemnym szacunku i poczuciu odpowiedzialności za wspólnotę. To pozytywne wartościowanie rodziny przebija także z pozostałych charakterystyk: cechuje ją spokój, panuje w niej atmosfera przyjaźni i serdeczności, a członkowie rodziny mogą ze sobą dzielić radości i smutki, zawsze liczyć na pełne zrozumienie i akceptację, co gwarantuje im pewność, że się na niej nie zawiodą (mimo mogących wystąpić sporów).

Rodzina jest pojmowana także w **aspekcie społecznym**, S (39,20%) i jest charakteryzowana zasadniczymi cechami: trzymanie się razem i troska o siebie nawzajem, w myśl zasady *einer für alle, alle für einen* [jeden za wszystkich, wszyscy za jednego]. Te cechy mogą zapewnić jej trwałość. Rodzina rozumiana jest przeważnie w sposób tradycyjny: w jej skład wchodzi rodzice i dzieci oraz inne osoby najbliższe spokrewnione (rodzeństwo, dziadkowie, kuzyni, ciotki, wujkowie). Rodzina utożsamiana jest ze wspólnotą, której członkowie spędzają ze sobą czas i których łączy wspólny dom, wspólne sprawy i oczekiwania wobec życia.

Te dwie kategorie cech stanowią jądro semantyczne niemieckiego rozumienia *FAMILIE*. Wskaźnik stereotypowości (Ws) pojęcia *FAMILIE* wynosi w przeprowadzonej ankiecie 29,49%²¹. Z takim postrzeganiem rodziny łączą się nieliczne (4) wskazania, które nakładają na nią dominantę etyczną. Mówienie o niemieckiej rodzinie jako ważnym środowisku, w którym z pokolenia na pokolenie przekazywane są wartości i wzorce, może być dowodem na to, że pozycjonowanie rodziny w systemie aksjologicznym niemieckiej społeczności nie jest niskie oraz że jest ona dobrem, na które trzeba sobie zasłużyć (*Familie sind Menschen, die für einander da sind. Doch muss man sich diese Menschen verdienen*. [Rodzina to ludzie, na których możesz liczyć. Ale trzeba sobie na tych ludzi zasłużyć]).

Warto odnotować, biorąc pod uwagę strukturę aspektową, że pojmowanie rodziny przez młodych Niemców jest tożsame z tym, które stwierdzono w ankiecie przeprowadzonej w 2019 roku (zob. Grzeszczak, 2021, ss. 83–84). Świadczyć to może o tym, że *FAMILIE* (RODZINA) jest konceptem „silnie ustabilizowanym” i mimo przemian i przewar-

²¹ Wskaźnik obliczony według wzoru stosowanego w badaniach ASA i w innych badaniach stereotypów językowych (zob. Bartmiński, 2006, s. 40).

tościowań, jakie dokonują się we współczesnym życiu i świadomości społeczeństwa niemieckiego, pozostaje dla Niemców ważną wartością.

5. *FAMILIE* w świetle danych tekstowych

5.1. Przysłowia

W minimalnych tekstach kliszowanych *Familie* nie pojawia się. Jedynie w zbiorze Wandera *Deutsches Sprichwörter-Lexikon* z 1867 roku odnaleźć można następujące przysłowia: *Du bist aus einer Familie, die man darf duzen* [Pochodzisz z rodziny, z którą można się dogadać] oraz *Viele Familienglieder, viele Gespenster* [Wielu członków rodziny, wiele duchów], co należy rozumieć – za Wanderem (Wander, 1867, s. 925) – jako *Grosse Familie, grosse Sorgen; viele Verwandte, viel Last* [Duża rodzina, duże zmartwienia; wielu krewnych, wiele obciążeń]. Nowe leksykony nie dokumentują tych ani innych przysłów z opisywanym leksemem. Można wobec powyższego stwierdzić, że przysłowia zawierające leksem *Familie* nie są nośnikami konkretnego obrazu rodziny zapisanego w kolektywnej pamięci Niemców.

5.2. Teksty korpusowe

Po przeanalizowaniu przykładów zaczerpniętych z wybranych korpusów²², a pochodzących z literatury naukowej, beletrystyki, prasy, można stwierdzić, że pojęcie *FAMILIE* jest w nich ujmowane bardzo różnie. Spotykamy tu rodzinę klasyczną – z dzieckiem/dziećmi i tradycyjnym podziałem ról:

[1] *Ich komme aus einer rundum normalen Familie aus Duisburg, mein Vater war Autoverkäufer bei Mercedes und meine Mutter Hausfrau.*

[Pochodzę z całkiem normalnej rodziny z Duisburga, mój ojciec był sprzedawcą samochodów w Mercedesie, a moja mama gospodynią domową.] (DWDS, SZ, 18 XII 2018).

[2] *Weil sie eine richtige Familie waren, Vater, Mutter, Kind.*

[Ponieważ byliśmy właściwą rodziną, ojciec, matka, dziecko.] (KB21).

[3] *Mitsamt seiner Familie, Frau und drei Kindern.*

[Razem ze swoją rodziną, żoną i trójką dzieci.] (KBZ, 29 XII 2005).

²² DWDS, KAG, KBZ, KB21, Kernkorpus.

Familie występuje też jako określenie większej wspólnoty osób, które są ze sobą spokrewnione. Możemy tu mówić o rodzinie wielopokoleniowej, ale też o krewnych i powinowatych, o rodzinie królewskiej, arystokratycznej, bogatej, poważanej itp.:

[4] *Die ganze Familie wird eingeladen, Eltern, Großeltern, Patentante, Geschwister, Kinder.*

[Cała rodzina zostanie zaproszona, rodzice, dziadkowie, chrzestna, rodzeństwo, dzieci.] (KBZ, 31 XII 2005).

[5] *Christian Gottfried Körner, drei Jahre älter als Schiller, stammte aus einer angesehenen Familie des Leipziger Patriziats*

[Christian Gottfried Körner, trzy lata starszy od Schillera, pochodził z szanowanej rodziny lipskiego patrycjatu.] (KB21).

[6] *Die Liechtensteins gehören zu den reichsten Familien Europas mit ausgedehntem Grundbesitz überall auf dem Kontinent.*

[Liechtensteinowie należą do najbogatszych rodzin Europy z rozległymi dobrami w różnych miejscach na kontynencie.] (DWDS, SZ, 2 VII 2012).

[7] *In einem plötzlichen Anfall von unerklärlicher Nächstenliebe lädt sich Luise die ganze bucklige Verwandtschaft ins Haus, um Weihnachten endlich wieder einmal im Kreise ihrer Familie zu verbringen.*

[W nagłym przypływie niewytłumaczalnej miłości bliźniego Luiza zaprasza tych wszystkich żenujących krewnych, aby Boże Narodzenie świętować znowu w kręgu rodziny.] (DWDS, SZ, 27 XII 2015).

[8] *Hierher hat sich früher [...] die königliche Familie im Sommer von den Regierungsgeschäften [...] zurückgezogen.*

[Tu wcześniej rodzina królewska uciekała w lecie od spraw rządowych.] (KB21).

Wspomina się też sporadycznie o innych związkach, podobnych do rodziny:

[9] *Das heißt, neben der Kernfamilie (Mutter, Vater, Kind) mit verheirateten oder unverheirateten Eltern gelten als Familien auch Einelternfamilien, Stieffamilien, gleichgeschlechtliche Familien, Adoptivfamilien und Pflegefamilien.*

[To znaczy, że obok rodziny podstawowej (matka, ojciec, dziecko) z rodzicami będącymi w związku małżeńskim lub nie, za rodziny uchodzą też rodziny z jednym rodzicem, przybrane, jednopłciowe, adopcyjne i zastępcze.] (DWDS, 9 VII 2020).

Familie jest formą życia prywatnego, która stoi w opozycji do życia singla. Jej ranga była zawsze bardzo wysoka:

[10] *Wer keine Familie hatte, war ein Niemand*

[Kto nie miał rodziny, był nikim.] (KB21).

[11] *Familie hat einen hohen Wert bei den Deutschen, unabhängig von Geschlecht, Alter und anderen gesellschaftlichen Stratifizierungsmerkmalen.*

[Rodzina ma u Niemców wielką wartość, niezależnie od płci, wieku i innych cech stratyfikacji społecznej.] (Bien, 2006, s. 260).

Ludzie, którzy są samotni, szukają jakichś zamienników życia rodzinnego, na przykład przyjaciół, ale nie tylko:

[12] *Viele Menschen haben keine blasse Ahnung, was sie nach Feierabend ohne Freunde oder Familie eigentlich tun sollen.*

[Wielu ludzi nie ma bladego pojęcia, co mieliby robić po pracy bez przyjaciół lub rodziny.] (Kernkorpus).

[13] *Aber wenn du Single bist und keine Familie hast, ist das Nachtleben eine wichtige Sache, sozusagen der Ersatz einer Familie.*

[Ale jeśli jesteś singlem i nie masz rodziny, wtedy życie nocne jest ważną rzeczą, niejako substytutem rodziny.] (DWDS, dW, 3 XI 2020).

Bardzo często *Familie* jest wymieniana razem z pracą zawodową *Beruf*. Ich połączenie bywa koniecznością lub pragnieniem, w praktyce jest jednak często trudne:

[14] *Lassen Sie uns doch diesen Weg für Väter und Mütter gehen, die in der schwierigen Lage sind, Familie und Beruf vereinbaren zu müssen.*

[Pozwólcie nam pójść drogą ojców i matek, którzy są w trudnym położeniu, ponieważ muszą pogodzić rodzinę i pracę zawodową.] (KAG, 1 XII 2000, s. 44631).

[15] *Wenn man diese Prämissen akzeptiert, dann wird klar, dass auch das mittlerweile von allen Parteien beschworene gesellschaftspolitische Ziel der „Vereinbarkeit von Familie und Beruf“ voller Widersprüche steckt.*

[Jeśli się te przesłanki zaakceptuje, to staje się jasnym, iż także przywoływany przez wszystkie partie społeczno-polityczny cel, jakim jest „możliwość połączenia rodziny i pracy zawodowej” jest obarczony wieloma sprzecznościami.] (Kernkorpus).

Rodzina jest najczęściej łączona z małżeństwem:

[16] *Die jungen Erwachsenen, die in eheähnlichen Partnerschaften leben, wählen diese Lebensform während der Zeit der Ausbildung oder des Berufseinstiegs. Viele von ihnen heiraten später, wenn sie eine Familie gründen wollen.*

[Młodzi dorośli, którzy żyją w związkach partnerskich podobnych do małżeństw, wybierają tę formę życia w okresie kształcenia i rozpoczęcia pracy zawodowej. Wielu z nich zawiera potem związek małżeński, kiedy chcą założyć rodzinę.] (Wagner-Rau, 2008, s. 60).

Ważnym aspektem jest też dom jako ognisko domowe:

[17] *Zuhause ist, wo die Familie ist, wo die Kinder sind.*

[Dom jest tam, gdzie jest rodzina, gdzie są dzieci.] (KBZ, 3 XII 2005).

Za bardzo ważny aspekt życia rodzinnego uznaje się interakcje i integrację członków rodziny:

[18] *Der Bereich der Familie ist der Bereich der Interaktion*

[Obszar rodziny jest obszarem interakcji.] (Kernkorpus).

[19] *Die Familie ist von überragender Bedeutung für die soziale Integration von Personen.*

[Rodzina ma ogromne znaczenie dla integracji społecznej osób.] (Jungbauer-Gans, 2002, s. 74).

Wbrew oczekiwaniom niezmiernie rzadko wymienia się tu miłość jako ważny element życia rodzinnego. Jest jednak mowa o rodzinie, która brak miłości i cichą pogardę chciała zachować dla siebie:

[20] *Familie, die ihre mangelnde Liebe und ihre leise Verachtung für sich behalten wollte*

[Rodzina, która chciałaby ukryć brak miłości i cichą pogardę] (Düffel, 2006, s. 75).

Znajdujemy również piękne określenie rodziny jako dużego łańcucha istot powiązanych przez miłość:

[21] *durch Liebe verknüpfte große Kette der Wesen*

[szereg istot połączonych miłością] (Safranski, 2004, s. 113).

Już te cechy, które ze względu na ograniczoną objętość tekstu, zostały w sposób wybiórczy wyekscerpowane z badanego materiału, świadczą o tym, że *FAMILIE* jest ogólnie rzecz biorąc postrzegana pozytywnie, co najlepiej obrazuje krótka wypowiedź z książki Ingo

Schulze *Neue Leben* (Schulze, 2005, s. 549), wyrażająca pragnienie posiadania rodziny: *Ich will eine Familie* [Chcę rodziny].

6. Profilowanie pojęcia *FAMILIE* w dyskursie publicznym

Na wstępie należy zaznaczyć, że analiza różnych typów dyskursu prasowego powinna umożliwić odpowiedź na pytanie, którym z cech, jakie użytkownicy języka niemieckiego przypisują *FAMILIE*, można nadać status elementów podstawowych, rozumianych jako należące do wspólnej bazy kulturowej, a więc do potocznego stylu języka, które natomiast powinny zostać uznane za wtórne (derywowane), czyli ograniczone do jednego typu danych albo do jednego typu dyskursu czy rodzaju tekstów (por. Bartmiński & Żuk, 2009, s. 63).

6.1. Dyskurs umiarkowany (liberalno-demokratyczny)

W analizie tego dyskursu uwzględnione zostały trzy tytuły prasowe, mianowicie „Die Zeit” (dZ), „Süddeutsche Zeitung” (SZ) i „Tagespiegel” (TS). *FAMILIE* jest tu stawiana na bardzo wysokiej pozycji, ponieważ jest ona tym, co Niemcy uznają za ważniejsze niż wszystko inne ([...], *was die Deutschen wichtiger finden als alles andere*) (SZ, 21 XII 2019). Dyskurs ukazuje różne rodzaje *FAMILIE*, w tym rodzinę tradycyjną, która była „wynalazkiem” dziewiętnastowiecznego mieszczaństwa i bazowała na tradycyjnym podziale ról. Mowa tu przede wszystkim o rodzinie nuklearnej (*Kleinfamilie*): ojciec, matka, dziecko/dzieci, w przeciwieństwie do rodziny wielopokoleniowej (*Großfamilie*, *Mehrgenerationenfamilie*). Podkreśla się jednak, że obecnie taki model rodziny jest często zastępowany różnymi formami związków rodzinopodobnych takich jak rodzina przybrana (*Stieffamilie*), adopcyjna (*Adoptivfamilie*), zastępcza (*Pflegefamilie*), patchworkowa (*Patchworkfamilie*), czy też rodzina tęczowa (*Regenbogenfamilie*), w której dzieci mieszkają z rodzicami tej samej płci. Dyskurs umiarkowany zwraca też uwagę na rodziny niepełne (*Alleinerziehende*), małżeństwa bezdzietne (*kinderlose Ehen*), związki na odległość (*Fernbeziehungen*) oraz związki poliamoryczne (*polyamorisches Partnerschaften*) (por. SZ, 4 IV 2010).

FAMILIE jest określana jako biologiczny fenomen (*biologisches Phänomen*), własne uniwersum (*eigenes Universum*), społeczna prze-

strzeń (*sozialer Raum*), miejsce przekazywania wartości (*Ort der Vermittlung von Werten*) oraz wspólnota uczuciowa (*Gefühlsgemeinschaft*). Dyskurs umiarkowany łączy rodzinę z takimi wartościami jak pewność, bezpieczeństwo (*Geborgenheit*), zaufanie (*Vetrauen*), bliskość (*Nähe*), intymność (*Intimität*), miłość i zainteresowanie (*Zuwendung*), oparcie (*Halt*). Przeciwstawia jej natomiast takie pojęcia jak ludzie stanu wolnego (*Alleinstehende*) czy jednoosobowe gospodarstwo domowe (*Singlehaushalt*). Pojęcie *FAMILIE* jest wiązane z macierzyństwem, ojcostwem, ale też z bezdzietnością, troską i odpowiedzialnością. *FAMILIE* występuje tu w szeregowym połączeniu z przyjaźnią (*Freundschaft und Familie*) – są to dwie najważniejsze wartości wymieniane przez dzieci – w opozycji do pieniędzy i własności czy posiadania.

Rodzina pełni ważną rolę w życiu jednostki i całego społeczeństwa. Świadczą o tym poniższe cytaty:

[22] [...] *kann jeder in ihr [Familie – uzup. autorek], ob Kind oder Erwachsener, sich angemessen entwickeln und wachsen.*

[...] w niej może każdy, czy to dziecko, czy dorosły, odpowiednio się rozwijać i wzrastać.] (TS, 4 IV 2010).

[23] *Ohne Familie oder Angehörige zu leben, ist für die meisten unvorstellbar.*

[Życie bez rodziny albo krewnych jest dla większości niewyobrażalne.] (dZ, 3 X 2023).

[24] *Ohne Familie, in welcher Ausgestaltung auch immer, kann keine Gesellschaft leben.*

[Bez rodziny, niezależnie od jej definicji, nie może żyć żadne społeczeństwo.] (TS, 9 IV 2006).

Może właśnie z tego powodu ludzie, którzy nie założyli rodziny, często szukają jej zamienników, na co zwraca uwagę dyskurs umiarkowany, podając takie formy, jak stowarzyszenia (*Vereine*), ugrupowania polityczne (*politische Gruppierungen*), wspólnoty religijne i duchowe (*religiöse und spirituelle Gemeinschaften*) (vgl. TS, 4 IV 2010).

Szukając w omawianym dyskursie odpowiedzi na pytanie o gwarancje dobrego funkcjonowania rodziny, odnaleźć można stwierdzenie, że nie powinno być w niej przedmiotowego, instrumentalnego

traktowania żadnego z jej członków (*keine Instrumentalität*). Powinien to być związek oparty na dialogu (*dialogische Beziehung*) (dZ, 6 III 2020).

Należy tu też wymienić zagrożenia, jakim podlega rodzina. Autorzy dyskursu umiarkowanego mówią często o trudnościach finansowych:

[25] *Wachsende Sorgen wegen der Inflation und der allgemeinen wirtschaftlichen Lage belasten viele Familien in Deutschland.*

[Rosnące problemy ekonomiczne z powodu inflacji i ogólnej sytuacji gospodarczej przytłaczają wiele rodzin w Niemczech] (TS, 20 III 2023).

Do innych zagrożeń zaliczyć można spadający wskaźnik urodzeń (*sinkende Geburtenrate*), tendencje indywidualistyczne (*Individualisierungstendenzen*), emancypację kobiet (*Emanzipation der Frauen*), które chcą uczestniczyć w życiu zawodowym i społecznym, oraz obawy młodych mężczyzn przed wchodzeniem w związki, które postrzegają oni jako utratę wolności i długoletnie zobowiązania, wynikające chociażby z ojcostwa. Niebezpieczny może być też tzw. *maternal gatekeeping*, czyli zachowania kobiet, które niechętnie dzielą się obowiązkami (w tym opieką nad dziećmi), dając mężczyznom do zrozumienia, że same potrafią to zrobić najlepiej.

Niezależnie od przywołanych tu problemów definicyjnych czy faktu istnienia w społeczeństwie niemieckim wielu rodzajów rodzin i związków rodzinopodobnych można odnieść wrażenie, że dyskurs umiarkowany optymistycznie ocenia szanse rodziny – również w tradycyjnym rozumieniu tego pojęcia.

6.2. Dyskurs religijny (katolicki i ewangelicki)

W dyskursie religijnym, reprezentowanym przez katolicką „*Tagespost*” (TP) i ewangelicki „*Chrismon*” (Ch), profil *FAMILIE* nie jest tak mocno rozbudowany. Rodzina jest tu postrzegana jako gwarant pomyślnego/udanego wychowania i społecznej stabilności: *der Garant für gelingende Erziehung und gesellschaftliche Stabilität* (TP, 23 V 2020). Wskazuje się tu na badanie przeprowadzone w roku 2022 przez instytut INSA²³, według którego *FAMILIE* jest niezmiennie krę-

²³ INSA – Instytut Badań Rynkowych i Społecznych.

gosłupem społeczeństwa i drogą do szczęśliwego życia: *das Rückgrat der Gesellschaft und der Weg zu einem glücklichen Leben* (TP, 22 II 2023). Rodzina ma bowiem znacząco pozytywny wpływ na odczuwanie szczęścia: *Die Familie hat einen signifikant positiven Einfluss auf das Glücksempfinden* (TP, 21 I 2023).

Rodziny są też określane jako załączki społeczeństwa: *Keimzellen der Gesellschaft* (TP, 25 VII 2023). To właśnie w rodzinach wychowywane są dzieci i buduje się więź pokoleniowa. W opinii cytowanego w dyskursie religijnym biskupa Johannesesa Friedricha, zwierzchnika Kościoła Ewangelicko-Luterańskiego Niemiec, rodzina jest wszędzie tam, gdzie ludzie troszczą się o swoje dzieci lub rodziców: *wo Menschen für ihre Kinder oder ihre Eltern Sorgen tragen* (Ch, 2 V 2009). Rodziny zawierają często swego rodzaju nieformalny pakt pokoleniowy na płaszczyźnie prywatnej:

[26] *Man hilft sich zwischen Alt und Jung dann, wenn man kann, und darf dafür umgekehrt auf Hilfe setzen, wenn man sie braucht – klassischerweise als Kind oder im Alter.*

[Młodzi i starzy pomagają sobie nawzajem, kiedy mogą, i mają za to prawo oczekiwać pomocy, jeśli jej potrzebują – zazwyczaj jako dziecko albo w podeszłym wieku.] (30 VIII 2023).

FAMILIE jest łączona z takimi pojęciami, jak rodzice, dzieci, wychowanie, troska, pokolenie, gospodarstwo domowe. Mówi się tu o rodzinie chrześcijańskiej (*christliche Familie*), planie Bożym związanym z każdą rodziną (*jeder Familie innewohnende Plan Gottes*) i Ewangelii rodziny (*das Evangelium der Familie*).

Zdaniem uczestników tego dyskursu model rodziny: mężczyzna – kobieta – dziecko: (*Mann – Frau – Kind*), który wcześniej był oczywistym, wymaga w dobie *pride* i patchworków niekiedy uzasadniającego wyjaśnienia (por. TP, 22 II 2023). „Chrismon” prezentuje szereg artykułów pod wspólnym hasłem, w którym obok *FAMILIE* wymieniane jest partnerstwo (*PARTNERSCHAFT*). W tym kontekście przytacza się słowa uważanego za zagorzałego modernistę biskupa diecezji Essen Franza-Josefa Overbecka, który optuje za rozszerzeniem pojęcia *FAMILIE*. Według niego rodzina jest wszędzie tam, gdzie żyje się z dziećmi: *Familie ist da, wo mit Kindern gelebt wird* (TP, 16 XII 2022). Należy przy tym zaznaczyć, że biskup nie neguje faktu,

iż z katolickiego punktu widzenia rodzina składa się z ojca, matki i dziecka. Autorzy tego dyskursu zwracają uwagę, że dzisiaj w Niemczech istnieje nie tylko model małej rodziny z ojcem, matką i jednym lub dwojgiem dzieci, ale też model rodziny dużej trzypokoleniowej (*die Großfamilie mit drei Generationen*). Poza tym są samotnie wychowujący dzieci (*die Alleinerziehenden mit Kindern*), różne rodziny patchworkowe (*die unterschiedlichen Patchworkfamilien*), rodziny bez dzieci (*Familien ohne Kinder*) oraz rodziny, w których 60-latkowie opiekują się swoimi 80-letnimi rodzicami (*Familien, in denen sich 60-Jährige um ihre 80-jährigen Eltern kümmern*) (Ch, 2 V 2009). Najnowsze dane wskazują jednak, 70% rodzin to heteroseksualne pary małżeńskie z dziećmi: *gemischtgeschlechtliche Ehepaare mit ihren Kindern* (TP, 21 I 2023).

Dyskurs religijny podkreśla, że w przestrzeni publicznej pojawiają się takie hasła jak to, że rodzina jest nie na czasie (*Die Familie ist out!*), że nie jest już modna (*Familie ist nicht mehr modern.*), niektórym działa na nerwy (*Mir geht meine Familie auf den Wecker!*). Jednak – jak pokazują badania – 90% Niemców jest zadowolonych ze swojego życia rodzinnego. Natomiast u 80% obywateli wytworzyły się ścisłe więzy rodzinne, które są przez nich cenione (por. Ch, 2 V 2009).

Największym zagrożeniem dla rodziny jest zdaniem autorów dyskursu religijnego brak wystarczających środków materialnych, co dotyczy zwłaszcza rodziny wielodzietne – nawet jedną trzecią rodzin z trójką lub więcej dzieci. Znajdziemy tu nawet stwierdzenie, że Niemcy nie są krajem, który ceni i wspiera rodziny wielodzietne: *Deutschland ist kein Land, das kinderreiche Familien schätzt und unterstützt* (TP, 10 XI 2022). W dyskursie tym zostały też przywołane słowa papieża Franciszka z adhortacji apostolskiej *Amoris laetitia*, a mianowicie, że ogromnym wyzwaniem dla rodzin są napięcia, które powoduje doprowadzona do przesady indywidualistyczna kultura posiadania i przyjemności. Prowadzą one w rodzinach do sytuacji nietolerancji i agresji: *Die Spannungen, die von einer überzogenen individualistischen Kultur des Besitzes und des Genusses in die Familien hineingetragen werden, bringen in ihnen Dynamiken der Abneigung und Aggressivität hervor* (TP, 22 II 2023).

6.3. Dyskurs prawicowy konserwatywny

Dyskurs prawicowy konserwatywny, rozpatrywany na podstawie „Junge Freiheit” (JF) i „Die Welt” (dW), poświęca rodzinie bardzo wiele uwagi. *FAMILIE* jest tu określana jako źródło szczęścia i zadowolenia (*Quelle von Glück und Zufriedenheit*), co dotyczy zwłaszcza par z dziećmi, twierdza w dobie kryzysu (*Krisenfestung der Deutschen*), jako że jedna trzecia Niemców w sytuacjach kryzysowych zwraca się najczęściej do rodziny, oraz stabilny fundament (*das stabile Fundament*) (JF, 16 V 2022), co widoczne jest nie tylko w opiniach pojedynczych obywateli, ale też w społeczeństwie niemieckim jako całości. Poza tym rodzina porządkuje świat: *Die Familie bringt die Welt in Ordnung* (JF, 2 VII 2023). W badanym dyskursie znajdziemy też krytyczną wypowiedź o ironicznym zabarwieniu, zgodnie z którą rodzina jest dzisiaj często kosmosem krążącym wokół dziecka: *ein um das Kind kreisender Kosmos*, co oznacza, że dzieci mają się rozwijać bez jakichkolwiek zahamowań i ograniczeń, bez zwracania uwagi na innych i ich potrzeby (dW, 2 V 2023).

FAMILIE występuje tu w połączeniu z małżeństwem (*Ehe und Familie*) i ochroną życia (*Familie und Lebensschutz*), a nawet z życiem, kiedy mówi się o wrogach życia i rodziny: *Feinde des Lebens und der Familie*. Jest przeciwstawiana samotniczemu trybowi życia (*Einzelgängertum*). Pojęcie rodziny bywa łączone z takimi wartościami jak wymienione wyżej szczęście i zadowolenie, ale też z więzią, wiernością, lojalnością i odpowiedzialnością.

FAMILIE jest też elementem licznych – charakterystycznych dla języka niemieckiego – złożzeń. Są to między innymi: polityka rodzinna (*Familienpolitik*), ministerstwo rodziny (*Familienministerium*), prawo rodzinne (*Familienrecht*), pojęcie rodziny (*Familienbegriff*), struktura rodziny (*Familienstruktur*), ekspert ds. rodziny (*Familienexperte*) czy niszczenie rodziny (*Familienzerstörung*).

Według omawianego tu dyskursu w Niemczech najczęściej występują rodziny tradycyjne, składające się z matki, ojca i dzieci. Wymienia się też inne formy, czyli na przykład tzw. rodziny tęczowe i patchworkowe, rodziny niepełne (przede wszystkim samotne matki) oraz rodziny przybrane. Autorzy tego dyskursu przyznają, że klasyczna rodzina z parami małżeńskimi traci nieco na znaczeniu. Wie-

le dzieci żyje tylko z ojcem lub matką, najczęściej w dużych miastach i we wschodnich landach. Jednak większość rodzin z przynajmniej jednym nieletnim dzieckiem to małżeństwa.

W dyskursie prawicowym konserwatywnym wiele miejsca poświęca się zagrożeniom, na jakie narażona jest rodzina. Mówi się o tym, że przeciętna niemiecka rodzina często żyje poniżej minimum egzystencji. Ubóstwo dotyka zwłaszcza rodziny wielodzietne. Innym niebezpieczeństwem jest lęk młodych ludzi przed założeniem rodziny. Coraz więcej z nich wyklucza przyjęcie odpowiedzialności i wychowanie potomstwa, może dlatego, że – jak to żartobliwie skomentowano – „apka” do tego celu nie została jeszcze wynaleziona: *Eine „App“ fürs Mobiltelefon wurde dafür noch nicht erfunden* (JF, 19 X 2015). I tu otwiera się pole do działania dla polityków. Oznacza to także, że trzeba zakończyć „szaleństwo genderowe”, które wszystkie możliwe formy egzystencji bardziej szanuje niż małżeństwo i rodzinę, co wyrażają następujące słowa: *Das heißt auch: Schluß mit dem Gender-Irrsinn, der alle möglichen Daseinsformen höher achtet als Ehe und Familie. Genderisten machen nicht glücklich, Kinder schon, auch wenn sie es einem nicht immer leicht machen* (JF, 19 X 2015).

Jednak największym zagrożeniem dla rodziny są, zdaniem autorów tego dyskursu, działania koalicji Ampel²⁴. Koalicjantów określa się mianem wrogów życia i rodziny: *Feinde des Lebens und der Familie*, a ich program jest tu nazwany podręcznikiem niszczenia rodziny: *Handbuch der Familienzerstörung* (JF, 26 XI 2021). Mówi się o tym, że koalicja już przed laty przygotowała grunt pod swoje działania, żeby zacytować chociażby takie „osiągnięcia” jak małżeństwo dla wszystkich, tęczy portal²⁵, trzecia płeć, seksualna edukacja już dla najmłodszych: *„Errungenschaften“ wie Ehe für Alle, Regenbogenportal, drittes Geschlecht, [...] sexuelle Bildung schon für die Kleinsten* (JF, 26 XI 2021).

Centralnym punktem czerwono-zielono-żółtej polityki rodzinnej jest według autorów dyskursu tzw. modernizacja prawa rodzinnego.

²⁴ *Ampelkoalition*, w skrócie *Ampel* można przetłumaczyć dosłownie jako „koalicja sygnalizacji świetlnej”. Chodzi tu o tworzącą rząd w latach 2021–2024 koalicję trzech partii politycznych, których logo odpowiada kolorom sygnalizacji świetlnej: SPD – czerwony, Freie Deutsche Partei – żółty i Grüne – zielony.

²⁵ Portal informacyjny rządu federalnego dotyczący różnorodności płciowej i seksualnej.

Jest w nim m. in. zapis o tym, że prawo do opieki ma być rozszerzone na czworo dorosłych, którzy mogą być uznani za rodziców jednego dziecka. Jeśli dziecko urodzi się w rodzinie utworzonej przez dwie kobiety, będą obydwie – z woli koalicji – automatycznie jego prawnymi matkami. I tak młodociani mogą mieć w przyszłości dwie matki i dwóch ojców, ale też cztery matki i czterech ojców (por. JF, 26 XI 2021, 14 I 2022). Nasuwa się w związku z tym pytanie, czy posłuży to dobru dzieci, jeśli będą miały więcej niż dwoje rodziców: *Doch dient es auch dem Wohl der Kinder, wenn sie mehr als zwei Eltern haben?* (dW, 22 I 2023).

Do dalszych zagrażających rodzinie projektów koalicji należy zaliczyć m.in. bezpłatną aborcję i zezwolenie na jej reklamę z jednoczesnym zakazem działań uświadamiających przed gabinetami przeprowadzającymi zabiegi przerywania ciąży. Sztuczne zapłodnienie ma być dostępne dla wszystkich – niezależnie od wskazań lekarskich, stanu cywilnego i tożsamości seksualnej. Koszty tych działań ma ponosić ogół społeczeństwa (por. JF, 26 XI 2021).

Swoje działania koalicja tłumaczy tym, że obecnie jest wiele form wspólnego życia, które nie odpowiadają klasycznemu małżeństwu mężczyzny i kobiety. Zdaniem polityków rodzina jest tak barwna jak życie i oni chcą te konstelacje rodzinne bardziej chronić i zatroszczyć się o to, aby były one prawnie uznane: *Familie ist so bunt wie das Leben und wir wollen diese Familienkonstellationen besser schützen und dafür sorgen, dass sie rechtlich anerkannt werden* (JF, 14 I 2022). Założenie koalicyjnych polityków, iż rodziny są wszędzie tam, gdzie ludzie przejmują odpowiedzialność za siebie nawzajem, może, zdaniem autorów dyskursu konserwatywnego, w przyszłości doprowadzić do sytuacji, w której za rodzinę zostaną uznane różne związki poligamiczne albo inne typy haremów określające samych siebie jako „rodziny”: *Künftig könnten Polygamie und Vielweiberei als „Familien“ gelten – oder andere Haremskonstellationen, die sich selbst als „Familie“ bezeichnen* (JF, 10 XII 2021).

6.4. Dyskurs lewicowy

W dyskursie lewicowym prześledzonym w „Tageszeitung” (TAZ) trudno znaleźć określenie pojęcia *FAMILIE*. Widoczne są natomiast

liczne – zabarwione krytycznie – odniesienia intertekstualne. Mówi się tu bowiem często o charakterystycznych dla kręgów konserwatywnych obawach dotyczących rodziny, na przykład o lęku przed rozpadem tzw. rodziny klasycznej, która – zdaniem autorów tego dyskursu – powoli staje się wyjątkiem (*Ausnahmefall*) (por. TAZ, 18 IX 2020), oraz o opinii reakcyjnych biskupów, dla których model katolickiej, zdrowej rodziny z ojcem, matką i dziećmi jest ostatnim bastionem strzegącym przed wtargnięciem złego świeckiego świata do Kościoła: *die letzte Bastion gegen den Einbruch der bösen säkularen Welt in die Kirche* (TAZ, 4 X 2015).

Autorzy tego dyskursu przytaczają też opinię papieża Franciszka, który twierdził, że warto walczyć o rodzinę, ponieważ rodziny jako „fabryki nadziei” są ważne dla społeczeństwa: *„Fabriken der Hoffnung” und wichtig für die Gesellschaft*. Znajduje się tu także stwierdzenie, że *FAMILIE* to kontrowersyjna, silnie naładowana ideologią przestrzeń w Kościele katolickim: *ein umkämpftes, ideologisch ungemein aufgeladenes Feld in der katholischen Kirche*. Mieszczą się w niej również takie problemy, jak seksualność, antykoncepcja, homoseksualność, podejście do samotnie wychowujących dzieci i rozwiedzionych, którzy ponownie zawarli związek małżeński: *die Fragen der Sexualität, der Empfängnisverhütung, der Homosexualität und des Umgangs mit Alleinerziehenden und Geschiedenen, die wieder geheiratet haben* (TAZ, 4 X 2015).

Autorzy dyskursu lewicowego przyznają, że w Niemczech jest dużo nowych klasycznych rodzin zbudowanych według modelu: dwoje rodziców, którzy są osobami cispłciowymi, żyją razem i tworzą romantyczną relację: *neue klassische Familien: zwei Eltern, cis-hetero, zusammenlebend, romantisch involviert* (TAZ, 18 IX 2020). Twierdzą jednak zarazem, że obowiązujące przez długi czas zasady, czyli: *FAMILIE* jest tam, gdzie jest zawarte małżeństwo, a zawrzeć je mogą jedynie mężczyzna i kobieta: *Familie ist da, wo geheiratet wird, und heiraten, das können Mann und Frau* (TAZ, 1 IX 2015), są stopniowo kwestionowane. Kto dzisiaj zakłada rodzinę, nie stawia sobie automatycznie pytania o małżeństwo. Ważniejsze wydaje się bowiem obopólne zabezpieczenie i wzajemna odpowiedzialność. To musi, zdaniem autorów dyskursu, zostać prawnie usankcjonowane,

zwłaszcza jeśli chodzi o dzieci, z których jedna trzecia wzrasta w rodzinach niebędących małżeństwem.

Dyskurs lewicowy wymienia przyczyny odejścia od tradycyjnego modelu rodziny, do których zaliczyć można zmiany społeczne i przymus ekonomiczny, znaczną mobilność (zwłaszcza ludzi młodych) oraz zmiany demograficzne, i stwierdza, że tzw. małżeństwo dla wszystkich (*Ehe für alle*) nadejdzie. Jest to wyłącznie kwestią czasu.

6.5. Dyskurs ultralewicowy

Kolejny typ dyskursu jest reprezentowany przez dwa tytuły prasowe – „Neues Deutschland” (nD) i „Junge Welt” (JW). Podobnie jak w dyskursie lewicowym, nawiązuje się tu często do wypowiedzi przedstawicieli innych środowisk politycznych dotyczących pojęcia *FAMILIE*, na przykład:

[27] *Extrem Rechte sehen die Familie als Hüterin allen Edlen, Guten und Anständigen.*

[Ekstremalna prawica postrzega rodzinę jako strażniczkę wszystkiego, co szlachetne, dobre, przyzwoite.] (nD, 27 XII 2022).

Według dyskursu ultralewicowego radykalna prawica propaguje poza tym model rodziny służącej przede wszystkim prokreacji i żąda takiej polityki rodzinnej, która sprzyjałaby wzrostowi liczby urodzeń. Autorzy tego dyskursu komentują jednak sarkastycznie, że rodziny przedstawicieli radykalnej prawicy często różnią się znacznie od modelu, który sami propagują (por. nD, 23 XII 2022).

Omawiany dyskurs przytacza też opinię Kościoła katolickiego, który pod pojęciem *FAMILIE* rozumie ojca, matkę i dziecko lub dzieci. Pojawia się tu również krytyka polityki rodzinnej prawicowej partii AfD (Alternatywa dla Niemiec), która opowiada się za tradycyjną rodziną z ojcem, matką i jak największą liczbą dzieci. Ultralewicowcy krytykują wspomniane tu już hasło: *Familie als Keimzelle der Gesellschaft*, które partia AfD rozumie niemal dosłownie. *Keimzelle* można bowiem przetłumaczyć jako „zalążek”, ale też „zarodek”, czy „komórka rozrodcza”. Hasło to jest, ich zdaniem, mocno nacechowane ideologicznie i przypomina hasło propagandy narodowo-socjalistycznej, zgodnie z którym rodzina miała być *Keimzelle der*

Volksgemeinschaft, czyli zarodkiem wspólnoty narodowej. Znajdziemy tu też ironiczne stwierdzenie, według którego państwo poprzez swoją politykę społeczną, popierającą także i inne modele niż pary heteroseksualne z dziećmi doprowadzi w przyszłości do sytuacji, że Niemcy jako państwo przestaną istnieć, co obrazuje następujący cytat: *Weil der Staat in seiner Sozialpolitik auch andere Lebensentwürfe als das des heterosexuellen Paares mit Kindern unterstützt, sterbe Deutschland langfristig aus* (nD, 23 XII 2022).

W dyskursie ultralewicowym rzadko wymienia się *FAMILIE* w połączeniu z innymi leksemami. W gazecie „Junge Welt” obok *FAMILIE* stoją seksualność i partnerstwo: *Sexualität, Partnerschaft, Familie* (JW, 26 VIII 2022). Pojęcie to pojawia się natomiast jako element dla rzeczowników złożonych, na przykład: obraz rodziny (*Familiembild*), życie rodzinne (*Familienleben*), polityka rodzinna (*Familienpolitik*), rodzina z jednym rodzicem (*Einelternfamilie*) czy ubóstwo rodzin (*Familienarmut*).

W przeciwieństwie do dyskursu lewicowego mówi się tu bardzo dużo o zagrożeniach dla rodzin, jakimi są niedostatek, złe warunki mieszkaniowe, a nawet stale wzrastająca liczba bezdomnych – także rodzin, szczególnie z dziećmi: *In der Bundesrepublik Deutschland sind [...] Familien zunehmend von Wohnungslosigkeit bedroht – mit steigenden Tendenz* [W Republice Federalnej Niemiec [...] rodziny są coraz bardziej zagrożone bezdomnością – i ta tendencja rośnie] (JW, 12 IX 2023). Do granicy ubóstwa zbliżają się w Niemczech nie tylko samotnie wychowujący dzieci, ale też rodziny, w których tylko jedno z rodziców pracuje zawodowo: *In Deutschland rutschen immer mehr Familien mit nur einem Einkommen unter die Armutsgrenze* (JW, 28 VI 2018). Uderza to oczywiście w sposób szczególny w dzieci. Według statystyk obecnie co piąte dziecko w Niemczech jest biedne: *In der Bundesrepublik ist jedes fünfte Kind von Armut betroffen* (JW, 15 IX 2023).

6.6. Dyskurs feministyczny

W dyskursie feministycznym, śledzonym tu na podstawie czasopisma „Emma” (E), rodzina jest postrzegana jako jeden z głównych filarów patriarchy: *einer der Grundpfeiler des Patriarchats* (E, 12 XII 2018) – obok polityki, gospodarki i religii. Feministki twierdzą,

że gdyby kobiety posiadały moc (*Definitionsmacht*), rozumianą jako wpływ na konstrukcję elementów rzeczywistości przez interpretację i definiowanie pojęć, rodziny wyglądałyby dzisiaj inaczej. Nie precyzują jednak tego dokładniej.

Autorki dyskursu wypowiadają się krytycznie o mężczyznach. Mężczyzna jest w rodzinie często rozpieszczonym dzieckiem, zależnym od matki, niezdolnym do tego, aby postawić interes innych ponad swój własny: *Innerhalb der Familie ist er dagegen nicht selten ein verwöhntes Kind, abhängig von der Mutter, unfähig die Interessen anderer über die eigenen zu stellen* (E, 26 I 1977). Mężczyźni w swoim myśleniu ściśle oddzielają rzekomo ważne obszary życia, czyli politykę i pracę zawodową, od rodziny. W rodzinie istotne są dla nich jedynie emocje i seks (*Ressource für Sexualität*) (por. E, 12 XII 2018).

Dyskurs feministyczny – co zrozumiałe – szczególną uwagę poświęca kobiecie i jej roli w rodzinie. Kobieta jawi się tu jako oszukana. Źródłem szczęścia miały być dla niej bowiem małżeństwo, dzieci i praca zawodowa. Tymczasem rzeczywistość jest taka, że może ona wybierać pomiędzy przysłowiową dżumą a cholerą (*zwischen Pest und Cholera*), czyli albo pozostanie w domu i brak jakichkolwiek własnych środków finansowych, albo praca na pół etatu, z wynagrodzeniem zapewniającym jedynie pokrycie wydatków na podstawowe potrzeby, wykluczająca jednocześnie karierę zawodową (por. E, 12 XII 2018). A przecież pogodzenie pracy zawodowej z życiem rodzinnym jest zdaniem feministek możliwe, nawet – jak twierdzą z sarkazmem – w Niemczech, gdzie małe dzieci potrzebują swoich matek jak nigdzie indziej na świecie: *Auch in Deutschland, wo kleine Kinder so wie nirgendwo anders auf der Welt ihre Mutter brauchen [...]* (E, 1 X 2012). Nie pomija się tu faktu, że wiele kobiet, które rezygnują z pracy zawodowej na rzecz rodziny, twierdzi, iż jest to rzeczywiście ich dobrowolny wybór: *Ich will das wirklich so* (E, 23 II 2022).

Wyeksponowane w badanym dyskursie rodzaje *FAMILIE* to *Regenbogenfamilie* i *Queer Family*, gdzie odpowiednio jedno z rodziców lub obydwoje to osoby o orientacji homoseksualnej. Wymienia się tu także *Hetero-Familien* z małżonkami heteroseksualnymi, w tym dwupokoleniową *Kleinfamilie*, *Alleinerziehende* – samotnie wychowujących dzieci i zrekonstruowane *Patchworkfamilien*.

Dyskurs feministyczny nie wymienia konkretnych niebezpieczeństw zagrażających rodzinie. Feministki zwracają jednak uwagę na to, że coraz więcej lesbijek i gejów uważa swoje związki za jeden z funkcjonujących modeli rodziny, w którym przyjmują oni odpowiedzialność za siebie nawzajem, często bardziej niezawodnie niż małżonkowie heteroseksualni, którzy są do tego prawnie zobowiązani (por. E, 1 VII 2007).

Podsumowując – można stwierdzić, że w poszczególnych odmianach ideologicznych niemieckiego dyskursu publicznego pojęcie *FAMILIE* jest obecne. Pojawia się ono jednak z różną częstotliwością i jest odmiennie interpretowane. Najbardziej różni się rozumienie *FAMILIE* w dyskursie prawicowym konserwatywnym, gdzie rodzina jest postrzegana jako źródło szczęścia i zadowolenia, od jej postrzegania w dyskursie feministycznym, według którego rodzina jest jednym z głównych filarów patriarchatu. Trudno jest natomiast przeciwstawić pojmowanie *FAMILIE* w dyskursie lewicowym lub ultralewicowym oraz religijnym, co może zaskakiwać. Należy tu jednak zauważyć, iż dyskurs religijny jest niejednolity. Zaznaczają się pewne różnice między dyskursem katolickim i ewangelickim, a także wewnątrz dyskursu katolickiego, głównie za sprawą zagorzałego niemieckiego progresisty biskupa Franza-Josefa Overbecka. Natomiast dyskurs lewicowy i ultralewicowy jest zdominowany przez krytyczną ocenę wypowiedzi autorów reprezentujących inne środowiska polityczne, co nie powinno dziwić zwłaszcza w przypadku gazety „Junge Welt”, która uchodzi za prowokacyjną.

Bardzo wysoko stawia rodzinę dyskurs umiarkowany, który zaznacza, że jest ona dla Niemców najważniejsza. To właśnie w rodzinie dzieci i dorośli mogą odpowiednio się rozwijać i wzrastać. Wysokie wartościowanie rodziny zarówno w dyskursie umiarkowanym, jak i prawicowym, implikuje pytania o jej przyszłość i ewentualne zagrożenia. Te są w obu dyskursach silnie akcentowane.

Badanie różnych rodzajów dyskursu prasowego pozwala porównać rozumienie pojęcia *FAMILIE* przez przedstawicieli poszczególnych środowisk. Trzeba jednak zaznaczyć, że nie są to definicje *sensu stricto*. Porównaniu podlega tu bardziej postrzeganie roli rodziny. Jednoznaczne zdefiniowanie rodziny jest dzisiaj bowiem bardzo

trudne, jako że obok rodziny tradycyjnej (nuklearnej) z ojcem i matką, którzy są małżeństwem, oraz dzieckiem/dziećmi istnieje szereg rodzin innego typu oraz związków rodzinopodobnych.

Niezależnie od tych trudności we wszystkich typach dyskursu można wyróżnić wspólne cechy przypisywane pojęciu *FAMILIE*, nadając im status podstawowych:

1. *FAMILIE* to fenomen społeczny;
2. ogólnie mianem *FAMILIE* określa się związek/wspólnotę osób;
3. w *FAMILIE* jako wspólnocie istotne są uczucia, ale też odpowiedzialność;
4. *FAMILIE* to przestrzeń społeczna – miejsce przekazywania wartości;
6. *FAMILIE* wymaga zainteresowania i opieki państwa;
7. pojęcie *FAMILIE* jest często źle rozumiane i/lub (nad)używane.

Jeśli natomiast chodzi o różnice, które wyraźnie zaznaczają się w badanych typach dyskursu, a tym samym wskazują cechy derywowane pojęcia, należy tu przede wszystkim zaznaczyć, że *FAMILIE* w dyskursie umiarkowanym jest fenomenem biologicznym, związkiem, który winien być oparty na dialogu. Dyskurs religijny traktuje rodzinę jako gwarant właściwego i pomyślnego wychowania i społecznej stabilności, ale też jako podstawę społeczeństwa i drogę do szczęśliwego życia. Źródłem szczęścia i zadowolenia *FAMILIE* jest także zdaniem uczestników dyskursu prawicowego. Postrzegają oni rodzinę jako stabilny fundament i instytucję wprowadzającą ład w życie społeczne. Według dyskursu lewicowego w rodzinie najważniejsze jest obopólne zabezpieczenie potrzeb materialnych i wzajemna odpowiedzialność. W dyskursie ultralewicowym znajdujemy odwołanie do wypowiedzi zwolenników radykalnej prawicy, postrzegającej *FAMILIE* jako strażniczkę wszystkiego, co szlachetne i dobre, oraz propagującej model rodziny służący przede wszystkim prokreacji. Natomiast zdaniem feministek rodzina jest główną instytucją patriarchy.

Należy tu też zaznaczyć, iż w niemal wszystkich dyskursach wymienia się formy związków alternatywnych wobec tradycyjnej rodziny (w tym związki nienormatywne), na przykład: rodziny niepełne, bezdzietne, adopcyjne, zastępcze, patchworkowe, tęczowe czy związki poliamoryczne. Są one w badanych dyskursach różnie przedstawiane – od suchej informacji o ich istnieniu, przez wskaza-

nie szczególnych trudności dotyczących niektórych z nich, apologizowanie nowoczesnych form, uznanie ich za niebezpieczne, aż po nazwanie takich związków patologią czy dewiacją.

Na zakończenie trzeba wyraźnie podkreślić, że powyższe badanie ma charakter wycinkowy. Jego wyniki opierają się bowiem na analizie jedynie niewielkiej części dyskursu. Zbadanie dyskursu dotyczącego *FAMILIE* jako całości byłoby jednak zadaniem niewykonalnym (por. Chlebda, 2010, s. 89).

7. Syntetyczna definicja pojęcia *FAMILIE*

Przeprowadzona analiza danych systemowych, ankietowych i tekstowych pozwala na sformułowanie propozycji syntetycznej definicji pojęcia RODZINA (*FAMILIE*). Jest to jedno z najbardziej podstawowych pojęć dotyczących funkcjonowania zarówno jednostki, jak i społeczeństwa.

Czym jest rodzina?

Rodzina jest ważną grupą społeczną, mocno ugruntowaną wspólnotą, tworzącą relacje oparte na miłości i wzajemnej trosce, zainteresowaniu i odpowiedzialności.

Kto tworzy rodzinę?

Rodzinę tworzą osoby spokrewnione lub nie, pozostające w rzeczywistym związku, które wspólnie zamieszkują i gospodarują. W skład tradycyjnej rodziny wchodzi rodzice i dzieci (rodzina nuklearna). Inny model rodziny tradycyjnej obejmuje dziadków/pradziadków (rodzina wielopokoleniowa) i/lub krewnych (rodzina wielka).

Jaka jest rodzina?

Rodzina jest wewnętrznie zorganizowana, najczęściej tworzy strukturę hierarchiczną. Dobra organizacja pozwala jej rozwiązywać wszelkie problemy i pokonywać trudności we własnym zakresie.

Jakie funkcje pełni rodzina?

Rodzina pełni następujące funkcje: opiekuńczą (troska i dbałość członków rodziny o siebie nawzajem), bytową (materialno-ekono-

miczną), socjalizacyjną (przekazywanie wzorców i wpajanie określonych wartości i norm, kształtowanie umiejętności i zachowań prospołecznych), prokreacyjną.

Jakie relacje panują między członkami rodziny?

W rodzinie panują relacje pokrewieństwa i powinowactwa oraz interpersonalne relacje emocjonalne rozumiane jako zaangażowanie emocjonalne i więź uczuciowa. Panuje w niej atmosfera serdeczności, zaufania, szacunku, przyjaźni – mimo możliwych kryzysów. Niedopuszczalne jest traktowanie kogokolwiek instrumentalnie, a relacje oparte są na dialogu.

Co się dzieje z rodziną?

Rodzina podlega nieustannym przemianom, wyraźnym, choć jednak nie masowym, przeobrażeniom, pod wpływem różnych czynników społeczno-kulturowych.

Jakie są zagrożenia dla rodziny?

Zagrożenia dla rodziny stanowią: trudności finansowe, złe warunki bytowe, tendencje indywidualistyczne (potrzeba autonomii), ruchy emancypacyjne kobiet, ideologia gender, niewłaściwa polityka rodzinna.

Skróty

Prasa

BZ – „Berliner Zeitung”

Ch – „Chrismon”

dW – „Die Welt”

dZ – „Die Zeit”

E – „Emma”

JF – „Junge Freiheit”

JW – „Junge Welt”

nD – „Neues Deutschland”

SZ – „Süddeutsche Zeitung”

TAZ – „Tageszeitung”

TP – „Tagesspost”

TS – „Tagesspiegel”

Słowniki i korpusy

- CzLu – *Słownik frazeologiczny niemiecko-polski* (Czochralski & Ludwig, 1999).
DudB – *Bedeutungswörterbuch* (Duden, 1985).
DudE – *Etymologie* (Duden, 1999).
DudEWD – *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen* (1989).
DudSuS – *Die sinn- und sachverwandten Wörter* (Duden, 1986).
DudSW – *Stilwörterbuch der deutschen Sprache* (Duden, 1988).
DudUW – *Uniwersalwörterbuch* (Duden, 2007).
DWDS – *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* (b.d.).
GB – *Germanische Bibliothek: T. 1. Sammlung germanischer Elementar- und Handbücher* (Streitberg, 1921).
Grimm – *Deutsches Wörterbuch* (J. Grimm & W. Grimm, 1862).
KAG – *Archiv der Gegenwart (1931–2000)* (b.d.).
KB21 – *Korpusbelege DWDS-Kernkorpus 21* (b.d.).
KBZ – *Korpusbelege Berliner Zeitung (1994–2005)* (b.d.).
Kernkorpus – *Korpusbelege DWDS-Kernkorpus* (b.d.).
KlugEW – *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* (Kluge, 1967).
PaulDW – *Deutsches Wörterbuch* (Paul, 1992).
PSWP Zgół – *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* (Zgółkowa, 1994–2005).
SYN 1973 – *Synonymwörterbuch: Sinnverwandte Ausdrücke der deutschen Sprache* (Görner & Kempke, 1973).
SYN 2010 – *Das Synonymwörterbuch: Ein Wörterbuch sinnverwandter Wörter* (Duden, 2010).
WSNP – *Wielki słownik niemiecko-polski* (Wiktorowicz & Frączek, 2010).
WuW – *Wörter und Wendungen: Wörterbuch zum deutschen Sprachgebrauch* (Agriola i in., 1972).

Bibliografia

- Bartmiński, J. (Red.). (2006). *Język – wartości – polityka: Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce: Raport z badań empirycznych*. Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, J., & Żuk, G. (2009). Pojęcie równości i jego profilowanie we współczesnym języku polskim. *Etnolingwistyka*, 21, 47–67.
- Bielińska-Gardziel, I. (2009). *Stereotyp rodziny we współczesnej polszczyźnie*. Instytut Slawistyki PAN (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Bien, W. (2006). Familie zwischen Wunsch und Wirklichkeit. W H. Bertram, H. Krüger, & C. K. Spieß (Red.), *Wem gehört die Familie der Zukunft?* (ss. 259–277). Verlag Barbara Budrich.
- Chlebda, W. (2010). W stronę językowego obrazu Europy: Analiza słownikowo-tekstowa. *Etnolingwistyka*, 22, 85–104.
- Czochralski, J. (1994). *Gramatyka funkcjonalna języka niemieckiego*. Wiedza Powszechna.
- Düffel, J. (2006). *Vom Wasser: Roman*. Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Edelmann, D. (2018). *Chancengerechtigkeit und Integration durch frühe (Sprach-) Förderung?* Springer VS. <https://doi.org/10.1007/978-3-658-17966-3>
- Engel, U. (1988). *Deutsche Grammatik*. Julius Groos.

- Grzeszczak, M. (2021). *FAMILIE (RODZINA)* w języku niemieckim (na podstawie badań ankietowych). W B. Żywicka (Red.), *Wartości w kulturach europejskich: Raport z badań empirycznych* (ss. 69–85). Wydawnictwo UMCS.
- Jungbauer-Gans, M. (2002). *Ungleichheit, soziale Beziehungen und Gesundheit*. Springer Fachmedien. <https://doi.org/10.1007/978-3-663-11690-5>
- Rinken, B. (2010). *Spielräume in der Konstruktion von Geschlecht und Familie?* Springer VS. <https://doi.org/10.1007/978-3-531-92324-6>
- Safranski, R. (2004). *Friedrich Schiller*. Carl Hanser Verlag.
- Schneewind, K. A. (2010). *Familienpsychologie*. Kohlhammer Verlag. <https://doi.org/10.17433/978-3-17-022775-0>
- Schulze, I. (2005). *Neue Leben*. BV Berlin Verlag.
- Steinbach, A., Hennig, M., & Becker, O. A. (2014). Vorwort der Herausgeber des Bandes. W A. Steinbach, M. Hennig, & O. A. Becker (Red.), *Familie im Fokus der Wissenschaft* (ss. 7–15). Springer VS. https://doi.org/10.1007/978-3-658-02895-4_1
- Stelzig-Willutzki, S., & Weidtmann, K. (2018). Zur Geschichte der Familienwissenschaft in Deutschland. Eine Skizze. W A. Wonneberger, K. Weidtmann, & S. Stelzig-Willutzki (Red.), *Familienwissenschaft. Grundlagen und Überblick* (ss. 43–72). Springer VS. https://doi.org/10.1007/978-3-658-17003-5_3
- Tönnies, F. (1988). *Wspólnota i stowarzyszenie: Rozprawa o komunizmie i socjalizmie jako empirycznych formach kultury* (M. Łukasiewicz, Tłum.). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Wagner-Rau, U. (2008). *Segensraum: Kasualpraxis in der modernen Gesellschaft*. Kohlhammer Verlag.
- Weißhaupt, C. (2018). *Familien vor den Herausforderungen des 21. Jahrhunderts*. Books on Demand GmbH.
- Wingen, M. (2015). *Auf dem Weg zur Familienwissenschaft?* De Gruyter Recht.

Słowniki i korpusy

- Adelung, J. C. (1796). *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart* (T. 2, s. 38). bey Johann Gottlob Immanuel Breitkopf, Sohn und Compagnie.
- Agricola, E., Görner, H., & Küfner, R. (Red.). (1972). *Wörter und Wendungen: Wörterbuch zum deutschen Sprachgebrauch* [WuW] (5. wyd.). VEB Bibliographisches Institut.
- Archiv der Gegenwart (1931–2000) [KAG]. (b.d.). W *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*. Pobrano 16 stycznia 2023 z <https://www.dwds.de/d/korpora/adg>
- Brockhaus, F. A. (1838). Familie. W *Bilder-Conversations-Lexikon* (T. 2). Pobrano 10 września 2022, z <http://www.zeno.org/Brockhaus-1837/A/Familie>
- Czochralski, J., & Ludwig, K.-D. (1999). *Słownik frazeologiczny niemiecko-polski* [CzLu]. Wiedza Powszechna.
- Duden: Bedeutungswörterbuch* [DudB] (2. wyd., T. 10). (1985). Dudenverlag.
- Duden: Das Herkunftswörterbuch: Etymologie der deutschen Sprache* [DudE] (4. wyd., T. 7). (1999). Dudenverlag.

- Duden: *Das Synonymwörterbuch: Ein Wörterbuch sinnverwandter Wörter* [SYN 2010] (5. wyd., T. 8). (2010). Dudenverlag.
- Duden: *Deutsches Universalwörterbuch* [DudUW] (6. wyd.). (2007). Dudenverlag.
- Duden: *Die sinn- und sachverwandten Wörter* [DudSuS] (3. wyd., T. 8). (1986). Dudenverlag.
- Duden: *Stilwörterbuch der deutschen Sprache* [DudSW] (2. wyd., T. 2). (1988). Dudenverlag.
- Familie. (b.d.). W *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache: Korpusbelege DWDS-Kernkorpus 21* [KB21]. Pobrano 16 stycznia 2023, z <https://www.dwds.de/r/?corpus=kern21&q=Familie>
- Familie. (b.d.). W *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache: Korpusbelege Berliner Zeitung (1994–2005)* [KBZ]. Pobrano 16 stycznia 2023, z <https://www.dwds.de/r/?corpus=bz&q=Familie>
- Familie. (b.d.). W *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache: Korpusbelege DWDS-Kernkorpus* [Kernkorpus]. Pobrano 16 stycznia 2023, z https://www.dwds.de/r/?q=Familie&corpus=kern&date-start=1900&date-end=1999&genre=Belletristik&format=full&sort=date_desc&limit=100&p=4
- Familie, die. (b.d.). W *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* [DWDS]. Pobrano 10 lipca 2022, z <https://www.dwds.de/wb/Familie>
- Görner, H., & Kempke, G. (1973). *Synonymwörterbuch: Sinnverwandte Ausdrücke der deutschen Sprache* [SYN 1973]. VEB Bibliographisches Institut.
- Götzinger, E. (1885). Familie. W *Reallexicon der Deutschen Altertümer*. Pobrano 10 września 2022, z <http://www.zeno.org/Goetzinger-1885/A/Familie>
- Grimm, J., & Grimm, W. (1862). *Deutsches Wörterbuch* [Grimm] (T. 3). Verlag von S. Hirzel.
- Kluge, F. (1967). *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* [KlugEW]. de Gruyter.
- Paul, H. (Red.). (1992). *Deutsches Wörterbuch* [PaulDW]. Max Niemeyer Verlag.
- Pfeifer, W. (Red.). (1989). *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen* [DudEWD] (T. 1). Akademie-Verlag.
- Röhrich, L. (2004). *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten* (T. 1–5). Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Streitberg, W. (Red.). (1921). *Germanische Bibliothek: T. 1. Sammlung Germanischer Elementar- und Handbücher* [GB]. Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Wahrig. (1996). *Deutsches Wörterbuch*. Bertelsmann Lexikon Verlag.
- Wander, K. F. W. (Red.). (1867). *Deutsches Sprichwörter-Lexikon* (T. 1). Pobrano 15 września 2022, z <http://www.zeno.org/Wander-1867/A/Familie>
- Wiktorowicz, J., & Frączek, A. (Red.). (2010). *Wielki słownik niemiecko-polski* [WSNP] (T. 2). Wydawnictwo naukowe PWN.
- Zgółkowska, H. (Red.). (1994–2005). *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* [PSWP Zgółk] (T. 1–50). Wydawnictwo Kurpisz.

The Linguistic View of FAMILY in the Modern German Language

This article attempts to reconstruct the understanding of the concept of FAMILY among users of modern German, taking into account systemic, survey and textual data. Based on the research conducted, the authors propose a cognitive definition of this concept, pointing to its psychological and social dimensions, particularly to the community of people connected by kinship and emotional bonds. The study attempts to show the basic profile of the image of a FAMILY, highlighting the following features: who creates it, what it is like, what role it has to play, what relationships connect its members, what transformations it undergoes, and what dangers it faces.

The article identifies the dominant psychosocial profile in the understanding of FAMILY as well as the underlying values such as closeness, mutual support and care, safety, love and cordiality. An in-depth analysis of the material makes it possible to conclude that the contemporary understanding of family is largely traditional. However, we cannot ignore relationships alternative to the traditional family, which are mentioned especially in German public discourse.

Keywords: German language; EUROJOS project; German linguistic worldview; FAMILY

Koncept RODZINA w języku duńskim

Aleksander Kacprzak

Andrzej Szubert

Artykuł obejmuje analizę duńskiego pojęcia RODZINA w świetle dwóch typów danych: systemowych oraz tekstowych. Analiza zebranego materiału językowego pozwala uchwycić dynamiczne zmiany, które zaszły w pojmowaniu RODZINY w Danii w ciągu ostatnich dekad. Na znaczeniu straciła rodzina nuklearna oraz tradycyjny model małżeństwa, znacznie bardziej powszechne stały się modele alternatywne. Doszło również do zerwania z idyllicznym obrazowaniem RODZINY na rzecz realistycznego punktu widzenia. Badanie pozwoliło także wskazać cechy charakterystyczne duńskiej rodziny i jej powiązania z innymi ważnymi elementami obrazu świata, m.in. równouprawnieniem płci, państwem opiekuńczym, etyką pracy oraz tolerancją seksualną. Wydaje się, że kwestią najbardziej polaryzującą współcześnie duńskie społeczeństwo jest pojęcie rodziny imigranckiej, która w ujęciu prawicowym ukazywana jest jako źródło problemów społecznych i element niekompatybilny z duńską mentalnością. Z kolei w bardziej liberalnym dyskursie rodzina imigrancka jest postrzegana przez pryzmat wyzwań, z którymi musi się mierzyć, oraz przykładów na jej adaptację do duńskich realiów. Warto odnotować powrót w duńskim dyskursie do idei domowego wychowywania dzieci, która przez lata była postrzegana jako symbol zacofania i patriarchalnego spojrzenia na świat.

Słowa kluczowe: duńska rodzina; koncept RODZINA; modele rodziny; duńska semantyka; duński obraz świata; duńska mentalność; etnolingwistyka; językowy obraz świata

1. Wstęp

Ostatnie dekady przyniosły dynamiczne zmiany w duńskim konceptcie RODZINY. Porzucenie tradycyjnego stylu życia, rozwój państwa dobrobytu, kolejne fale feminizmu – wszystkie te czynniki doprowadziły do rewizji podstawowych założeń leżących u jego

podstaw, a także znacznego rozluźnienia więzi rodzinnych. Współcześnie socjologowie debatuje nad przyszłością modelu rodziny nuklearnej, ukute zostało nawet pojęcie *affamiliarisering*, które na język polski można przetłumaczyć jako „odrodzinnianie/odrodzinnienie”. Jednocześnie wraz ze zmianami zachodzącymi w duńskim społeczeństwie pojawiają się i zyskują akceptację nowe formy rodziny: samotne rodzicielstwo i związki osób tej samej płci. Dodatkowo, za sprawą kluczowego w Danii pojęcia równouprawnienia, ewoluują także wzorce poszczególnych członków rodziny, np. ideał OJCA czy stereotyp MATKI. W świetle powyższych uwag szeroko zakrojona językowa analiza konceptu RODZINA w języku duńskim powinna przynieść interesujący materiał do porównań z językami i kulturami słowiańskimi, a także innymi kulturami Europy i świata.

2. Stan badań

RODZINA to koncept, któremu w Danii poświęca się wiele uwagi, co znajduje odzwierciedlenie w liczbie prac naukowych dotyczących różnych zagadnień z nim związanych. Uwadze naukowców nie umknęły zmiany w strukturze rodziny i pojawienie się wielu jej alternatywnych form. W ostatnich latach kwestie te podejmował Aleksander Kacprzak (2022a, 2023). Rewizji tradycyjnego modelu rodziny dotyczy badanie Hanne Warming (2011), która omawia wpływ rozwodów na życie dzieci. Wiele miejsca poświęca się rozwiązaniom systemowym mającym na celu wspieranie rodzin, co nie dziwi, uwzględniając silnie rozwiniętą w Danii ideę państwa opiekuńczego. O związku między państwem dobrobytu a konceptem RODZINA pisał m.in. Alan Westerling i inni (Westerling i in., 2020). Inicjatywy podejmowane na poziomie lokalnym analizowała m.in. Anne Toft Hansen (Toft Hansen i in., 2020), o roli pedagogiki w wychowaniu dzieci pisali Dorte Kousholt (2021), Thomas Gitz-Johansen oraz Kim Rasmussen (2022), o kluczowej roli rodziców – Eva Gulløv i Jan Kampmann (2021). Do tej pory nie zostało jednak przeprowadzone wyczerpujące badanie duńskiego konceptu RODZINA z perspektywy językoznawczej.

3. Materiał

Poniższa analiza opiera się na dwóch typach danych – systemowych oraz tekstowych, nie obejmuje natomiast ankiet (zob. pkt 5).

- Dane systemowe zaczerpnięte zostały przede wszystkim ze słownika *Den Danske Ordbog* (DDO), który jest najbardziej obszernym i aktualnym słownikiem języka duńskiego, dostępnym również w stale aktualizowanej wersji online. Nie tylko dostarcza on informacji o definicjach wyrazów, ale również daje badaczowi wgląd w ich etymologię, wskazuje wyrazy bliskoznaczne, derywaty i złożenia, a także najbardziej utrwalone kolokacje. Drugi z wykorzystanych przez nas słowników – *Den Danske Begrebsordbog* (DDB) – to słownik wyrazów bliskoznacznych tworzony z perspektywy onomazjologicznej, który pozwala na przeglądanie pól leksykalno-semantycznych.
- Dane tekstowe zaczerpnięte zostały z kilku typów źródeł. Pierwsza część analizy obejmuje studium najbardziej utrwalonych połączeń wyrazowych z korpusu KorpusDK (b.d.). Do analizy przysłów posłużył nam natomiast słownik *Politikens Ordsprogleksikon* (Politikens Ordsprogleksikon, 1994). Teksty prasowe i publicystyczne zostały pozyskane głównie ze stron internetowych gazet o zasięgu ogólnokrajowym, a także z popularnych magazynów takich jak Alt.dk. Teksty publicystyczne zostały wybrane z pięciu wysokonakładowych gazet o zasięgu ogólnokrajowym: „Kristeligt Dagblad” o profilu konserwatywno-chrześcijańskim, „Berlingske Tidende” o profilu konserwatywno-liberalnym, „Jyllands Posten” o profilu konserwatywno-liberalnym, „Politikken” o profilu lewicowym oraz z lewicowo-feministycznego „Information”. W przypadku gazet „Berlingske Tidende”, „Jyllands Posten” oraz „Politikken”, ze względu na wprowadzone ograniczenia dostępu, do uzupełnienia materiału wykorzystane zostały korpusy daTenTen14, daTenTen17 oraz daTenTen20 (Sketch Engine), które obficie prezentują artykuły publikowane w tych gazetach do roku 2020.

4. Koncept w świetle danych systemowych

4.1. Definicje słownikowe leksykalnych wykładników konceptu

Zacznijmy od leksykalnych definicji wyrazu *familie* ‘rodzina’, które podane zostały w słowniku DDO. W kontekście niniejszej analizy na szczególną uwagę zasługuje pierwsze znaczenie oraz dwa powiązane z nim subznaczenia:

1. ‘gruppe af personer bestående af et forældrepar og deres børn typisk boende samme sted; ofte set i forhold til et enkelt af familiens medlemmer’

[grupa osób składająca się z pary rodziców oraz ich dzieci mieszkających w tym samym miejscu; często w odniesieniu do pojedynczego członka rodziny]

‘1.a gruppe af (nulevende) personer der er forbundne gennem slægtskab, ægteskab eller adoption især set i forhold til et enkelt af familiens medlemmer’

[grupa (żyjących obecnie) osób powiązanych poprzez wspólnych przodków, poprzez małżeństwo bądź adopcję – zwykle w odniesieniu do pojedynczego członka rodziny]

‘1.b gruppe af personer der føler samhørighed eller deler et interessefællesskab; genstande med ét eller flere træk eller egenskaber til fælles’

[grupa osób mających poczucie współprzynależności lub dzielących wspólne zainteresowania; przedmioty posiadające co najmniej jedną wspólną cechę bądź właściwość].

2. ‘BIOLOGI gruppe af dyre- eller plantearter der har ét eller flere væsentlige træk eller egenskaber til fælles, og som ligger under orden og over slægt i den biologiske systematik fx spurvefamilien og natskyggefamilien’

[grupa zwierząt lub roślin posiadających co najmniej jedną wspólną cechę bądź właściwość, umiejscowiona poniżej rzędu a powyżej rodzaju w systematyce biologicznej, np. wróble czy psiankowate].

Definicja podana w słowniku współczesnego języka duńskiego zawiera kilka ważnych informacji. W znaczeniu pierwszym, uznanym za podstawowe, widać wyraźnie, że rodzina nuklearna, składająca się z dwojga rodziców i dzieci mieszkających pod jednym dachem, jest wciąż modelem prototypowym. Pojęcie rodziny rozszerza się

w podznaczeniu 1a, w którym wyszczególnione zostają najważniejsze przesłanki, na których się ono opiera: pokrewieństwo, małżeństwo, a także adopcja. Subznaczenie 1a stanowi również bazę do rozszerzenia metaforycznego widocznego w punkcie 1b, w którym *familie* oznacza grupę ludzi bądź przedmiotów połączonych przez pewien zbiór cech. Można mówić np. o *familien Danmark*, czyli wszystkich obywatelach Danii, postrzeganych jako jedność ze względu na więzi społeczne i państwowe, ale także o *familie af produkter* ‘rodzina produktów’. Na podobnym metaforycznym fundamencie wyróżnione zostało znaczenie 2 odnoszące się do pojęcia rodziny używanego w biologii.

4.2. Nominacje członków rodziny

Podstawowe pojęcia to oczywiście rodzice i dzieci. Już tu otwiera się przed nami specyfika języka duńskiego. Pary *mor* i *moder* ‘matka’ oraz *far* i *fader* ‘ojciec’¹ mają nieco inny zakres znaczeniowy niż w języku polskim czy angielskim. Zdrobniałe *mor* i *far* funkcjonują w znacznie szerszym zakresie i trudno sobie wyobrazić, żeby ktoś w codziennym życiu mówił o swojej matce *moder* czy o swoim ojcu *fader* bez chęci uzyskania pewnego pragmatycznego efektu – głównie ironii wynikającej z patosu związanego z oboma leksemami. Niemniej jednak wyrazy *moder* i *fader* są wciąż produktywne morfologicznie i funkcjonują jako podstawa większości złożzeń. *Mor* i *far* występują z kolei przede wszystkim w konstrukcjach dopełniaczych takich jak *fars/mors dag* ‘dzień ojca/matki’. Nie ma natomiast różnic, jeśli chodzi o podstawowe językowe oznaczenia syna (*søn*) i córki (*datter*). Jednak, co ciekawe, język duński, który generalnie należy uznać za dość ubogi w zakresie potencjału tworzenia form deminutywnych, posiada zdrobniałe oznaczenie na potomka płci męskiej – *sønneke*, które nie ma równie popularnego żeńskiego odpowiednika. Wiąże się to prawdopodobnie z mocno utrwalonym stereotypem syna ukochanego przez matkę.

¹ Zarówno *mor*, jak i *far* są formami skróconymi od *moder* i *fader*, ale równoprawnymi pod względem normy językowej. Długich form używa się, aby nadać denotowanemu zjawisku bardziej podniosły charakter, np. jak w *moder Jord* ‘matka Ziemia’.

Specyfika języka duńskiego manifestuje się także w wyrazach służących do określania dalszych relacji rodzinnych. Chociaż w języku duńskim funkcjonują ekwiwalenty spotykanych w języku polskim form, tj. dziadkowie, dziadek, babcia (*bedsteforældre, bedstefar, bedstemor*), to w celu określenia babci czy dziadka najczęściej używa się form precyzujących, wskazujących na to, czy są oni ze strony ojca czy matki. Najczęściej wybiera się z grupy dostępnych leksemów: *morfar* ‘ojciec matki’ *farfar* ‘ojciec ojca’, *farmor* ‘matka ojca’ i *mormor* ‘matka matki’. Różnice można zaobserwować także w odniesieniu do kuzynostwa (*kusiner*), gdzie wyrazy oznaczające kuzyna (*fætter*) i kuzynkę (*kusine*) nie są ze sobą związane etymologicznie. Ostatnim z istotnych podziałów funkcjonujących w języku duńskim jest *nevø* i *niece*, czyli odpowiednio ‘bratanek/siostrzeniec’ i ‘bratanica/siostrzenica’. W tym przypadku widzimy z kolei nieco szerszą perspektywę niż w języku polskim, wyrazy te nie wprowadzają rozróżnienia między dzieckiem siostry i dzieckiem brata.

4.3. Wyrażenia bliskoznaczne

Podstawowe znaczenie słowa *familie* zostało w DDO opatrzone tylko jednym synonimem: *husstand* ‘gospodarstwo domowe’, które traktuje rodzinę z perspektywy ekonomicznej jako grupę osób zamieszkujących w tym samym gospodarstwie domowym, lecz niekoniecznie ze sobą spokrewnionych. Inne z podanych przez słownik wyrażen przeanalizowane zostaną w kolejnych podrozdziałach, są one bowiem złożeniami utworzonymi na bazie słowa *familie* bądź utrwalonymi połączeniami. Dla znaczenia 1a DDO podaje trzy synonimy: *familie-medlemmer* ‘członkowie rodziny’, *slægtninge* ‘krewni’ oraz *slægt* ‘ród’. Pierwsze dwa odnoszą się bezpośrednio do faktu bycia członkiem rodziny, z tym że *familie-medlemmer* stanowi bardziej neutralną alternatywę dla wyrażenie bazującego na modelu pokrewieństwa wyrazu *slægtning*, który współcześnie może mieć już nieco archaiczny wydźwięk. Podobnie rzeczownik *slægt* ‘ród’ reprezentuje raczej już miniony sposób myślenia o rodzinie. Może też odnosić się do stosunków panujących w innych społeczeństwach. Poza wskazanymi synonimami w słowniku DDO podane zostały również dwie grupy wyrażen bliskoznacznych. W pierwszej z nich znaleźć można żartobliwe

wyrażenia, takie jak *hele den pukkelryggede (familie)* ‘dosł. cała garbata rodzina’, którego można użyć, gdy duża część rodziny przyjeżdża w niekoniecznie pożądane odwiedziny, ironiczne *klan* ‘klan’ czy *hele anegalleriet* ‘dosł. cała galeria przodków / portretów rodzinnych’, które wskazuje na wielkość rodziny i różnorodność relacji pokrewieństwa i rodzinnych powiązań. W pierwszej grupie wyszczególnione są także wyrażenia wprowadzające określone kategorie pokrewieństwa, m.in. *onkel* ‘wuj’, *tante* ‘ciotka’², *bedsteforældre* ‘dziadkowie’ i *generation* ‘generacja’. Również druga grupa wyrażen bliskoznacznych obecna w DDO opiera się w dużej mierze na niuansach modelu pokrewieństwa. Przede wszystkim wyróżnione zostało tu pochodzenie (*nedstamme fra, stamme fra* ‘pochodzić od’), także z uwzględnieniem statusu społecznego rodziny (*være ud af en rig / kunstnerisk familie, have bondeblood / sømandsblood / blåt blod i årerne* ‘pochodzić z bogatej / artystycznej rodziny, mieć chłopską / marynarską / błękitną krew w żyłach’) oraz dziedziczenia – zarówno w sensie prawnym (*nedarve, arve* ‘(o)dziedziczyć’), jak i w odniesieniu do dziedziczenia pewnych cech wyglądu i charakteru (*slægte nogen på* ‘być podobnym do przodka’, *følge i faderens fodspor* ‘podążać śladami przodków’, *være arveligt belastet* ‘być obciążonym dziedzicznie’). Pokrewieństwo może być bliższe lub dalsze, o czym świadczą dwa różne wyrażenia podane w słowniku: *have en bror* ‘mieć brata’ / *have en fætter* ‘mieć kuzyna’. Warto jednak już w tym miejscu zauważyć, że obecnie model pokrewieństwa ma w Danii coraz mniejsze znaczenie. Jednym z ciekawszych wyrażen w tym kontekście jest *fætter-kusine fester* ‘imprezy z kuzynami i kuzynkami’, prześmiewczo lub z dystansem charakteryzujące spotkania rodzinne wychodzące poza najbliższy krąg rodziny (rodzina nuklearna i ewentualnie dziadkowie). Współcześnie takie spotkania kojarzą się z bardziej tradycyjną Jutlandią bądź, w szczególności, z rodzinami imigranckimi, w których więzi pokrewieństwa wciąż stanowią niezwykle ważną dystynkcję. Pochodzenie nie jest

² Wyraz *onkel* obejmuje wszystkie formy pokrewieństwa w odniesieniu do braci rodziców lub małżonków siostr (np. *stryj*). *Tante* natomiast odpowiednio do siostr rodziców oraz żon ich braci (np. *stryjenka*). Jednak najczęściej używanymi formami w odniesieniu do rodzeństwa rodziców są *moster* (siostra matki), *faster* (siostra ojca), *farbror* (brat ojca) czy *morbror* (brat matki).

jednak jedynym kryterium stanowiącym o przynależności do rodziny (*være i familie med* ‘być z kimś w rodzinie’), o czym świadczą wyrażenia *gifte sig ind i*, *indgifte sig i* ‘wżenić się’, które również weszły w skład drugiej grupy wyrazów bliskoznacznych podanych w DDO.

W odniesieniu do pozostałych znaczeń wyrazu *familie*, opierających się na rozszerzeniu metaforycznym, widać wyraźnie, że nie dotyczą one już równie bliskich relacji. Dla znaczenia 1b DDO podaje między innymi takie wyrazy bliskoznaczne, jak *omgangskreds* ‘krąg, w którym się obracamy’, *bekendtskabskreds* ‘krąg znajomych’, *miljø* ‘środowisko’, *personkreds* ‘krąg osób’, *cirkel* ‘kółko, krąg’, a nawet *kontaktfladei* ‘krąg kontaktów’, *kontaktnet* ‘sieć kontaktów’, *netværk* ‘sieć’ czy *madklub* ‘klub kulinarny’. Z kolei dla drugiego z wyróżnionych w słowniku znaczeń dominują hiperonimy i hiponimy używane w języku nauk biologicznych, np. *dyreriget* ‘królestwo zwierząt’, *dyreverden* ‘świat zwierząt’, *rige* ‘królestwo’, *række* ‘rząd’, *klasse* ‘klasa’, *orden* ‘rząd’, *underorden* ‘podrząd’, *underfamilie* ‘podrodzina’, *dyreart/art.* ‘gatunek’.

4.4. Derywaty i złożenia

W zebranym materiale dominują złożenia z wyrazem *familie*. Zarówno kiedy wyraz *familie* pojawia się w charakterze członu określającego, jak i określanego, zarejestrowanych przez słownik DDO złożzeń jest tak wiele, że poniższą analizę ograniczymy do najważniejszych z nich.

Złożenia tworzone z wyrazem *familie* w roli członu określanego (ostatniego) odnoszą się bez wyjątku do pewnych rodzajów rodzin. Najczęściej dotyczą one pracy wykonywanej przez żywicieli rodziny lub związane są z piastowanym przez nich urzędem *adelsfamilie* ‘rodzina arystokratyczna/szlachecka’, *landsmandfamilie* ‘rodzina rolnicza’, *fiskerfamilie* ‘rodzina rybacka’, *købmandsfamilie* ‘rodzina kupiecka’, *officersfamilie* ‘rodzina oficerska’, *kongefamilie* ‘rodzina królewska’, *tsarfamilie* ‘rodzina carska’. Wymienione przykłady wskazują, że jednocześnie określenia te są nazwami kategorii społecznych i, bez wątpienia, oprócz znaczenia bazowego mają one wiele konotacji. W większości są one pozostałościami z poprzednich epok – we współczesnej Danii, słynącej z płaskiej struktury społecznej i wyjątkowej niechęci do nierówności, nikłe jest zapotrzebowanie

nie na określenia tego typu, ich użycia można oczekiwać jedynie w określonych kontekstach. Istotne jest również daleko posunięte równouprawnienie płci, większość z wyżej wymienionych wyrazów związana jest z pojęciem głowy rodziny – mężczyzną – i wykonywaną przez niego pracą. Nie oznacza to jednak, że rodzina jako kategoria społeczna w Danii zanikła zupełnie. W duńskim dyskursie mówi się na przykład często o *lavindkomstfamilie* ‘rodzina o niskim dochodzie’ w kontekście konieczności niwelowania nierówności społecznych, używane są także inne wyrażenia podane w DDO: *arbejderfamilie* ‘rodzina robotnicza’ i *middelklassefamilie* ‘rodzina klasy średniej’. Na szczególną uwagę zasługują złożenia *indvandrersfamilie* ‘rodzina imigrancka’ i *flygtningefamilie* ‘rodzina azylantów’, wokół których koncentrowała się w ostatnich latach duża część duńskiej debaty publicznej dotyczącej imigrantów i integracji. Obejmują one szereg konotacji, które uaktywniają się w zależności od światopoglądu osoby mówiącej. Drugą znaczącą grupą złożzeń z wyrazem *familie* wyróżniającą się w materiale obecnym w DDO stanowią wyrażenia odnoszące się do struktury i liczebności rodziny. Widać tu wyraźnie współczesne zróżnicowanie duńskiego społeczeństwa: obok leksemów opierających swe znaczenie na tradycyjnym modelu rodziny, takich jak *kernefamilie* ‘rodzina nuklearna’³, *storfamilie* ‘przynajmniej trzypokoleniowa rodzina mieszkająca razem’, *børnefamilie* ‘rodzina z dziećmi’ i *småbørnsfamilie* ‘rodzina z małymi dziećmi’, można odnaleźć także wyrażenia odnoszące się do modeli alternatywnych, np. *stedfamilie* ‘rodzina zastępcza’, *plasticfamilie* ‘rodzina mieszana, w której niektórzy członkowie nie są spokrewnieni z powodu np. rozvodu czy adopcji’, *aflastningsfamilie* / *støttefamilie* ‘rodzina odciążająca, tj. rodzina, która czasowo zajmuje się dziećmi lub dorosłymi wymagającymi szczególnej opieki, np. ze względu na niepełnosprawność czy trudny charakter’, *lappefamilie* ‘rodzina „łatana”, patchworkowa’, *skilsmissefamilie* ‘rodzina niepełna po rozwodzie’. Podobną tendencję zaobserwujemy, analizując złożenia z wyrazami *mor* ‘matka’ i *far* ‘ojciec’, m.in. *alenemor/far*, *enlig mor/far*, *single-mor/far*, *solomor* ‘samotna matka/ojciec’, *bonusmor/far*, *stedfar/mor*,

³ Wyrażenie *kernefamilie* jest kalką z angielskiego *nuclear family*.

plasticfar/mor, *papfar/mor* ‘macocha/ojczym’. Należy podkreślić, że zarówno w przypadku złożów formowanych z wyrazem *familie*, jak i tych dotyczących matki i ojca, określenia alternatywnych modeli rodziny są w języku duńskim wartościowane neutralnie bądź pozytywnie⁴. W tym kontekście warto również zwrócić uwagę na złożenia *regnbuefamilie* ‘rodzina tęczowa’ oraz *medforalder* ‘drugi rodzic o orientacji homoseksualnej’ dotyczące rodzin jednopłciowych; taka forma rodziny stała się częścią duńskiej codzienności i jest powszechnie akceptowana. W świetle wskazanych powyżej dynamicznych zmian w rozumieniu interesującego nas konceptu rodzi się pytanie, jak rozumieć pojęcie *gennemsnitsfamilie* ‘przeciętna rodzina’, które również zostało zarejestrowane przez największy z duńskich słowników. Na pewno można odczytywać je z wielu perspektyw, choć dominująca wydaje się w pełni neutralna perspektywa ekonomiczna.

Obecność różnych struktur rodziny znajduje odzwierciedlenie także w grupie złożów z wyrazem *familie* funkcjonującym w roli członu określającego (pierwszego). W tej grupie należy przede wszystkim wymienić cztery leksemy: *familieform* ‘forma rodziny’, *familiemodell* ‘model rodziny’, *familiemønster* ‘wzorzec rodziny’ oraz *familiestruktur* ‘struktura rodziny’. W słowniku zarejestrowane zostały również złożenia *familiefader* ‘ojciec rodziny’ i *familieoverhoved* ‘głowa rodziny’, które współcześnie można uznać za relikty i pozostałość po tradycyjnym modelu rodziny monopolizującym duński obraz świata w przeszłości. Wśród wyrazów zarejestrowanych przez DDO jest też wiele złożów wskazujących na inne wymiary konceptu i często odda-

⁴ Warto porównać np. wyrażenie *bonusmor*, uformowane za pomocą wyrazu *bonus* ‘bonus’, mającego raczej pozytywne konotacje, z polskim odpowiednikiem *macocha*. Ciekawe są również określenia *plasticfar*, *-mor* czy *papfar*, *-mor*, ponieważ „plastikowy” czy „kartonowy” ojciec czy matka brzmią sympatycznie, ale wyraźnie podkreślają swoistą nieoryginalność, zastępczość tej osoby w swojej funkcji w rodzinie. Podobnie jest z wyrażeniami *singlemor* i *solomor*, których struktura morfologiczna nadaje im pozytywny wydźwięk dzięki użyciu modnych wyrazów (*single* ‘singiel’, *solo* ‘solo’), które dodatkowo profilują oznaczaną formę wychowania jako wybór kobiety. Ich najbliższym i właściwie jedynym polskim ekwiwalentem jest wyrażenie *samotna matka*, które przedstawia brak męża/partnera jako przykry emocjonalnie stan, niezależny od woli kobiety, choć należy również zaznaczyć, że obecnie pojawia się w obiegu sformułowanie *samodzielna matka/mama*, które niesie ze sobą znacznie bardziej pozytywne wartościowanie.

jących pozytywne konotacje słowa *familie*. Istotnym elementem znaczeniowym duńskiego konceptu RODZINA jest bez wątpienia życie rodzinne i wspólne spędzanie czasu przez jej członków (*familieliv*). Na szczególną uwagę zasługuje tu wyrażenie *familiehygge*, utworzone na bazie duńskiego słowa-klucza *hygge*⁵ i stanowiące esencję tego, w jaki sposób Duńczycy chcą spędzać czas ze swoją rodziną. *Hygge* jest niewątpliwie celem i znajduje się w centrum takich sytuacji, jak *familieaften* ‘rodzinny wieczór’, *familieudflugt* ‘rodzinna wycieczka’, w trakcie których czas spędza się z najbliższą rodziną, oraz *familiebesøg* ‘rodzinne odwiedziny / wizyta rodziny’, *familiesammenkomst* ‘spotkanie rodzinne’ czy synonimiczne, ale mniej formalne *familiekomsammen*, kiedy zbiera się zwykle większa liczba członków rodziny. W języku duńskim istnieje również słowo pozwalające nazwać osobę, która szczególnie ceni życie rodzinne i która aktywnie zabiega o to, by jej członkowie mieli ze sobą regularny kontakt: *familiemenneske* ‘człowiek rodzinny’. Inne złożenia warte uwagi w kontekście wspólnego życia rodziny to na pewno *familiehus* ‘dom rodzinny, w znaczeniu: budynek’ oraz *familiehund* ‘łagodny pies, który może mieszkać z rodziną, szczególnie, jeśli są małe dzieci’, które kojarzyć się mogą ze stereotypem podmiejskiego życia, a także *familiehjem* ‘dom rodzinny w wymiarze społeczno-emocjonalnym’ budzący pozytywne konotacje i mający nostalgiczne zabarwienie. Wszystkie wymienione powyżej leksemy obejmuje złożenie *familieidyl* ‘idylla rodzinna’, które wskazuje na idealizację, której życie rodzinne było poddawane przez dziesięciolecia w duńskim dyskursie. Po drugiej stronie znajdują się takie wyrażenia, jak *familiekonflikt* ‘konflikt rodzinny’, *familieskænderi* ‘kłótnia rodzinna’, *familierådgiver/rådgivning* ‘doradca/terapeuta rodzinny / porada/terapia rodzinna’, *familievejleder/vejledning* ‘doradca rodzinny (szczególnie w rodzinach z dziećmi z problemami zdrowotnymi, psychicznymi czy społecznymi)’, wskazujące na trudności, które zdarzają się w rodzinie.

⁵ Leksem *hygge* jest uważany za jeden z kluczowych konceptów kulturowych. Odnosi się on do miejsca i do ludzi w tym miejscu przebywających, w przybliżeniu oznacza wspólne spędzanie czasu (choć *hygge* można też odczuwać samemu), przytulność, ciepło i spokojną atmosferę. Bardzo dokładną i udaną analizę znaczenia leksemu *hygge* przeprowadził Carsten Levisen (2012).

Jednak rodzina to nie tylko dzielenie życia przez jej członków. To również silne więzy (*familiebånd*), nierzadko oparte na wspólnocie interesów (*familieanliggende* ‘wewnętrzna sprawa rodziny’), a także wspólna historia i tradycje (*familiehistorie* ‘historia rodzinna’, *familietradition* ‘tradycja rodzinna’, *familiebillede* ‘obraz / zdjęcie rodzinny/e’, *familieportræt* ‘portret rodzinny’). Co równie ważne, rodzina to także podstawowa komórka społeczna, wymagająca osobnej polityki i własnego kodeksu prawa (*familieminister* ‘minister do spraw rodziny’⁶, *familieret* ‘sąd rodzinny’, *familiepolitik* ‘polityka rodzinna’). W tym kontekście szczególną uwagę należy zwrócić na zarejestrowany przez słownik DDO leksem *familiesammenføring* ‘łączenie rodzin’, który nierzadko znajduje się w centrum duńskiego dyskursu dotyczącego imigracji. Rodzina jest także ważną kategorią w gospodarce kapitalistycznej, przede wszystkim w branży rozrywkowej i turystycznej, gdzie pełni rolę odbiorcy produktów, np. *familiebil* ‘samochód rodzinny’, *familiefilm* ‘film familijny’, *familieforestilling* ‘przedstawienie rodzinne’, *familiepizza* ‘pizza familijna (odpowiednio duża)’, *familiequiz* ‘quiz rodzinny’, *familiespil* ‘gra rodzinna’, *familiehotel* ‘hotel dla rodzin’, *familievenlig* ‘przyjazny rodzinom’.

W porównaniu z analizowanymi powyżej złożeniami liczba zarejestrowanych przez słownik derywatów jest skromna. Wyraz *familieløs* ‘nieposiadający rodziny’ dotyczy bardzo niepożądanego i zasługującego na współczucie stanu, podkreślając jednocześnie wagę rodziny w życiu każdego człowieka, szczególnie dziecka. Bardzo ciekawym przypadkiem jest również niezarejestrowany przez słownik rzeczownik *affamiliarisering*, który używany bywa przez socjologów do opisu współczesnej tendencji do rozluźniania więzi rodzinnych. Rzeczownik ten jest zapewne kalką językową angielskiego *defamiliarization*.

5. Ankiety

Niestety nie udało nam się dotychczas zebrać ankiet dotyczących konceptu RODZINA w języku duńskim. Jest to niewątpliwie kolejny krok, jaki należy podjąć w celu pełnego zbadania konceptualizacji

⁶ Należy zauważyć, że we współczesnej Danii nie ma ministerstwa do spraw rodziny.

duńskiej RODZINY. W świetle zmian, które zaszły w ostatnich dekadach, pozwoliłoby to na ustalenie, w jakim stopniu elementy konceptu są utrwalone w mentalności Duńczyków. Mogłoby się na przykład okazać, tak jak w przypadku duńskiej MIŁOŚCI, że mimo promocji w aktualnym dyskursie nowego sposobu postrzegania RODZINY, w mentalności Duńczyków wciąż dominuje jej tradycyjny obraz (Kacprzak, 2022b).

6. Teksty

6.1. Najsilniej utrwalone połączenia wyrazowe

Wśród najczęściej występujących połączeń wyrazowych jest wiele kolokacji znanych z innych języków europejskich, w tym polskiego. W języku duńskim odnajdziemy, między innymi, połączenia: *stifte/danne familie* ‘założyć rodzinę’, *have familie* ‘mieć rodzinę’, *tilhøre / være medlem af en familie* ‘należać do rodziny’. Sama rodzina (*hele familien* ‘cała rodzina’) z kolei dzieli się na bliższą i dalszą, ze szczególnym uwzględnieniem tej pierwszej (*nær, tæt, den nærmeste familie, allernærmest familie*). Ważną kategorią jest wielkość rodziny, która jest podstawą podziału na duże i małe rodziny (*stor familie* vs. *lille familie*). Istotną rolę w rodzinie odgrywają dzieci, stąd opozycja *børnerig* ‘rodzina „bogata” w dzieci’ vs. *børneløs familie* ‘bezdietna rodzina’ (także *familie medbørn*).

Dane korpusowe potwierdzają obserwacje poczynione na podstawie innych źródeł. Kluczowa wydaje się być kwestia wspólnego zamieszkania (*familie og hjem* ‘rodzina i dom’, *familie og bolig* ‘rodzina i dom’, *familien bor* ‘rodzina mieszka’ / *lever* ‘żyje’ / *opholder sig* ‘przebywa’, *familien flytter* ‘przeprowadza się’ / *bosætter sig* ‘osiedla się’ / *vender tilbage* ‘powraca’, *familien forlader* ‘rodzina opuszcza’ / *flygter* ‘ucieka’) i dzielenia ze sobą życia codziennego (*familien sidder* ‘rodzina siedzi’ *foran fjernsynet* ‘przed telewizorem’, *ved bordet* ‘przy stole’, *familien spiser/sover* ‘rodzina je/spi’). Poza życiem codziennym z rodziną dzieli się też wyjątkowe chwile takie jak wakacje i wspólne wyjazdy (*rejse* ‘podróż’ / *tur* ‘wycieczka’ / *weekendophold / middag med familien* ‘pobyt weekendowy / obiad z rodziną’). To sprawia, że rodzina jest ważną kategorią z punktu widzenia rynkowego

i że z myślą o niej powstaje wiele produktów i usług (*familien nyder* ‘rodzina korzysta’, *familien rejser* ‘rodzina podróżuje’, *familien køber* ‘rodzina kupuje’, *tiltrækker familier* ‘przyciągać rodziny’, *underholde hele familien* ‘zapewniać rozrywkę całej rodzinie’, *forkæle familien* ‘rozpieszczać rodzinę’). Szczególnie ważne jest to, że rodzina to podstawowa komórka z ekonomicznego punktu widzenia, często jest ona tożsama z pojęciem gospodarstwa domowego (*husholdning*), które należy utrzymywać (*forsørge familien*). Status ekonomiczny stanowi także podstawę jednego z najbardziej bazowych podziałów na rodziny zamożne (*velhavende/velstillede familier*) i rodziny biedne (*fattig familie*, *økonomisk trængte familier* + *familier med lav indkomst / få ressourcer*). Te pierwsze kojarzone są często z wpływami i władzą (*magtfulde/indflydelsesrige familier*) oraz wysokim statusem materialnym (*ejet af familien, familien ejer*), te drugie łączone bywają zwykle z problemami społecznymi *socialt udsatte / belastede familier*, choć oczywiście nie jest to regułą. Zasadą w Danii – jednym z najrówniejszych pod względem statusu ekonomicznego państw w Europie – jest pomoc udzielana przez państwo gorzej sytuowanym rodzinom (*familien modtager støtte*). Inny ważny podział społeczny jest odzwierciedlony w kolokacjach *dansk familie / danske familier*, które *implicité* mogą funkcjonować w opozycji do rodziny imigranckiej (*indvandrersfamilier, muslimske familier, tyrkisk/syrisk/polsk familie*).

Kolokacje obecne w korpusach daTenTen 14, 17 i 20 wyraźnie odzwierciedlają więzi emocjonalne między członkami rodziny, szczególnie między najbliższymi. Najważniejsza wśród nich jest miłość (*familie elsker* ‘rodzina kocha’, *elske familien* ‘kochać rodzinę’, *elskende familie / forældre* ‘kochająca/y rodzina / rodzice), dalej można wymienić ciepło (*varm familie* ‘ciepła rodzina’) oraz bliskość (*samvær med familien* ‘bycie razem, poczucie bliskości z rodziną’). Rodzina to również szczęście (*lykkelig familie* ‘szczęśliwa rodzina’), radość (*familien glæder sig* ‘rodzina się cieszy’ / *den glade familie* ‘radosna/zadowolona rodzina’), wcześniej wspomniane już *hygge* (*familien hygger sig* ‘rodzina spędza wspólnie czas w przyjemny sposób’), a także poczucie bezpieczeństwa (*familie (sikkerhed) og tryghed* ‘bezpieczeństwo i poczucie bezpieczeństwa rodziny’) wynikające z pomocy i wsparcia, które rodzina zapewnia w trudnych chwilach (*hjælpe*

familien ‘pomagać rodzinie’, *støtte/hjælp/opbakning fra familien* ‘pomoc/wsparcie rodziny’). W tym kontekście nie budzi wątpliwości, że rodzina jest z reguły postrzegana jako jeden z najważniejszych wymiarów życia człowieka (*familien betyder* ‘rodzina oznacza/znaczy’, *prioritere familien* ‘przedkładać rodzinę’), który się chroni (*beskytte familien* ‘chronić rodzinę’) i o który się dba, między innymi przez organizowanie wspólnych spotkań (*samle familien* ‘zebrać rodzinę’, *familien samles/mødes/inviterer* ‘rodzina się gromadzi/zbiera/spotyka/zaprasza’ + *invitere/besøge familien* ‘zaprosić/zapraszać / odwiedzić/odwiedzać rodzinę’ + *fest for familie og venner* ‘przyjęcie dla rodziny i przyjaciół’ + *fødselsdag, bryllup i familien* ‘urodziny, wesele w rodzinie’). Jednocześnie jednak już na poziomie najczęściej występujących kolokacji można dostrzec, że taki wyidealizowany obraz rodziny nie zawsze przystaje do rzeczywistości. Nie chodzi tu jedynie o wyrażenia takie jak *ramte familier* ‘rodziny doświadczane przez los’, *de berørte familier* ‘dotknięte [nieszczęściem] rodziny’, *påvirke hele familien* ‘wpływać na całą rodzinę’, *miste familien* ‘stracić rodzinę’, *død/sygdom i familien* ‘śmierć/choroba w rodzinie’, *familie i sorg* ‘rodzina w żałobie’, które wskazują na problemy zewnętrzne, z którymi musi się borykać wiele rodzin, ale również o to, że rodzina może rozpaść się od wewnątrz i skrywać w sobie szereg niepożądanych zjawisk, na co wskazuje wiele kolokacji (*problemer/vanskeligheder/vold i familien* ‘problemy/trudności/przemoc w rodzinie’, *familien spittes* ‘rodzina się rozdziela’, *forlade familien* ‘opuścić rodzinę’, *ødelagte/opløste familier* ‘zniszczone/rozbite rodziny’, *dysfunktionel/belastet/brudt/splittet familie* ‘dysfunkcyjna/obciążona/rozbita/podzielona rodzina’, *familie og alkohol* ‘rodzina i alkohol’, *alkohol / alkoholisbrug / misbrug i familien* ‘alkohol / nadużywanie alkoholu w rodzinie’, *familier med misbrug / alkoholisbrug / alkohol* ‘rodziny, w których nadużywa się alkoholu / alkohol’). Rodzina wiąże się również często z oczekiwaniami i presją (*familie ønsker* ‘rodzina życzy sobie’, *pres fra familien* ‘presja ze strony rodziny’), może być źródłem konfliktów (*konflikter i familien* ‘konflikty w rodzinie’). Innym wyzwaniem, z którym mierzy się wiele rodzin, jest godzenie życia rodzinnego z innymi sferami aktywności, przede wszystkim z pracą (*forene/kombinere familie- og arbejdsliv* ‘połączyć / pogodzić życie rodzinne i pracę’, *arbejde* ‘pra-

ca', *familie og fritid / fritidsinteresser* 'rodzina i czas wolny / zainteresowania', *familie og karriere* 'rodzina i kariera'). Dlatego też niekiedy rodzinę należy ratować (*redde familien* 'ratować rodzinę').

Nie budzi wątpliwości, że RODZINA jest w dużej mierze kształtowana przez stereotypy, ideały i przypadki typowe. Dotyczy to zarówno całego pojęcia, jak i jego części, np. OJCA czy MATKI, również opartych na wiązce, niekiedy konfliktujących się ze sobą, modeli poznawczych (Kacprzak, 2023). W zebranym materiale wyróżnić można grupę kolokacji odnoszących się bezpośrednio do poszczególnych modeli RODZINY. Na różne wymiary idealnej rodziny zwracają uwagę wyrażenia takie jak *perfekt familie* 'perfekcyjna rodzina', *rigtig familie* 'właściwa/prawdziwa rodzina', *velfungerende familie* 'dobrze funkcjonująca rodzina' czy *sund familie* 'zdrowa rodzina'. Wciąż można także mówić o rodzinie tradycyjnej (*traditionel familie*), która prawdopodobnie jest rodziną nieco większą i przedkładającą życie rodzinne nad inne sfery aktywności. Jednocześnie kolokacje, jakie odnajdziemy w korpusie, wskazują na obecność we współczesnym duńskim społeczeństwie tendencji do konfrontacji ideału rodziny z rzeczywistością. Świadczą o tym wyrażenia o nieco ironicznym wydźwięku, ukazujące ideał rodziny jako coś naiwnego, a nawet szkodliwego, m.in. *drømme/fantasere om en lykkelig familie* 'marzyć/fantazjować o szczęśliwej rodzinie', *billed(et)/idealbillede af en lykkelig familie* 'obraz/wyidealizowany obraz szczęśliwej rodziny', *fortælling om en dejlig familie* 'historyjka/narracja o cudownej rodzinie'. Najczęściej w korpusie pojawiają się odniesienia do RODZINY TYPOWEJ, takie jak *gennemsnitlig familie* 'przeciętna rodzina', *almindelig familie* 'zwyczajna rodzina' i *normal familie* 'normalna rodzina'. Analiza kontekstów, w których te frazy występują, pozwala stwierdzić, że mimo wszelkich zmian, jakie w ciągu ostatnich dekad zaszły w duńskim społeczeństwie, rodzina typowa kojarzy się wciąż z rodziną nuklearną, np. *typisk familie med et par / to børn / der bygger nyt hus* 'typowa rodzina z dwojgiem dzieci / budująca nowy dom' czy *almindelig familie med børn / med far og mor* 'zwyczajna rodzina z dziećmi / z ojcem i matką'. Do kwestii rewizji tradycyjnych modeli we współczesnym duńskim dyskursie wrócimy przy analizie tekstów prasowych.

6.2. Przysłowia

Rodzina to jeden z najbardziej popularnych tematów pojawiających się w wykorzystywanym na potrzeby niniejszego badania słowniku *Politikens Ordsprogsleksikon*. Przy analizie duńskich przysłów należy pamiętać o tym, że współcześnie mają one zdecydowanie mniejsze znaczenie niż w przeszłości oraz że rzadko wchodzi one do aktywnego zasobu słownictwa użytkowników języka duńskiego, szczególnie młodszego pokolenia. Niemniej jednak wiele z nich bez wątpienia wciąż leży u podstaw duńskiej kultury i duńskiej mentalności.

Jedną z dominujących grup stanowią przysłowia odnoszące się do lojalności, która powinna cechować relacje między członkami rodziny. Szczególnie warto w tym kontekście zwrócić uwagę na przysłowie *Blod er tykkere end vand* [Krew jest gęściejsza niż woda], które wciąż jest w języku duńskim dość szeroko rozpoznawalne. Wskazuje ono przede wszystkim na uprzywilejowaną pozycję członka rodziny w porównaniu z osobami spoza jej kręgu. Podobne znaczenie ma przysłowie *Godt at have bispen til morbror* [Dobrze mieć wujka biskupa], podkreślające koneksje rodzinne w kontekście społecznym. Lojalność może przybierać jednak także inne formy:

[1] *Den der taler ilde om sin slægt, skærer næsen af sig selv.*

[Nie kala się swojego gniazda (dosł. Ten, kto mówi źle o swym rodzie, obcina sam sobie nos.)]

[2] *Jo nærmere slægt, jo værre hævn.*

[Im bliższa rodzina, tym gorsza zemsta.]

W przykładzie [1] przejawia się ona przede wszystkim w sferze werbalnej, a raczej w jej braku – człowiek nie powinien mówić źle o swojej rodzinie. Przykład [2] wskazuje, że lojalność może również przybrać formę zemsty, jeśli jednego z członków rodziny spotka coś złego. Oczywiście wiele przysłów odnosi się także do szacunku, jakim powinno otaczać się swoją rodzinę oraz do wdzięczności, jaką powinno się wobec niej odczuwać:

[3] *Man skal hage den stub, man har ly af.*

[Należy trzymać się tego ścierniska, które daje schronienie.]

[4] *Vi skal ære det, vi er kommet af.*

[Należy szanować swoje pochodzenie.]

Zaskakująco wiele przysłów zarejestrowanych przez słownik dotyczy negatywnych aspektów życia rodzinnego. To z kolei pozwala na zachowanie właściwej perspektywy przy ocenie współczesnej tendencji do rewizji zakorzenionego w duńskiej kulturze i w duńskim języku ideału szczęśliwej rodziny. W przysłowiaach mowa jest np. o konfliktach między braćmi, negatywnym charakterze wzajemnych relacji rodziców i dzieci, powierzchowności niektórych relacji rodzinnych czy skłonności do niepotrzebnego mieszania się w sprawy innych członków rodziny:

[5] *Vel har brødre ét blod, men sjældent ét sind.*

[Może i mają bracia jedną krew, ale rzadko jeden charakter.]

[6] *Den første halvdel af vores liv bliver ødelagt af vores forældre, den anden halvdel af vores børn.*

[Pierwszą część życia niszczą nam rodzice, drugą zaś dzieci.]

[7] *Man kan ikke koge suppe på slægtskab.*

[Na pokrewieństwie się zupy nie ugotuje. (Trzeba liczyć na siebie / Z rodziną dobrze się wychodzi tylko na zdjęciach).]

[8] *Familien er bedst, når enhver kan passe sig selv.*

[Najlepsza jest taka rodzina, w której każdy dba o siebie sam.]

Szczególnie podkreślana jest fałszywość przyszłych spadkobierców:

[9] *Arvinges gråd er halvpert latter.*

[Płacz spadkobierców jest w połowie śmiechem/rechotem.]

[10] *Rige folk har smilende arvinger.*

[Bogaci mają uśmiechniętych spadkobierców.]

Najciekawsze w duńskim kontekście są jednak prawdopodobnie te przysłowia, które dotyczą oczekiwania samodzielności od poszczególnych członków rodziny. Pobrmiewało ono już w przysłowiu [7], które również można interpretować jako radzenie sobie bez pomocy innych, jednak jeszcze wyraźniej zaznaczone zostało w poniższych dwóch przypadkach:

[11] *Det er ikke godt at sidde under sine børns vinger.*

[Nie jest dobrze siedzieć pod skrzydłami swoich dzieci.]

[12] *Ingen bliver mester i sin faders hus.*

[Nikt nie zostanie mistrzem w domu swego ojca.]

Pierwsze z nich wskazuje na to, że rodzice nie powinni obarczać dzieci na starość, drugie zdradza głęboko zakorzenione w duńskiej kulturze przekonanie, że dziecko dom rodzinny powinno opuścić stosunkowo wcześnie, dążąc do samodzielności.

Największa grupa przysłów dotyczy relacji wewnątrzrodzinnych, skupia się na jej członkach. Najwięcej przysłów odnosi się do związków między rodzicami i dziećmi. Jednym z najszerzej rozpoznawalnych współcześnie przysłów jest *Æblen falder ikke langt fra stammen* [Niedaleko pada jabłko od jabłoni], podkreślające podobieństwa między rodzicami i dzieckiem. Innymi wariantami tego przysłowia są [13] i [14]:

[13] *Man skal ligne det, man kommer af.*

[Trzeba być podobnym do tych, od których się pochodzi.]

[14] *Sådan fader, sådan søn.*

[Jaki ojciec, taki syn.]

Warto zwrócić uwagę na przysłowie *Der kan godt gro en lige gren på et kroget træ* [Nawet na krzywym drzewie może wyrosnąć prosta gałąź], które podkreśla, że to, kim człowiek staje się, gdy dorośnie, nie jest w pełni zdeterminowane przez geny. Wiele przysłów dotyczy również miłości matki i ojca, a jedno, [15] miłości między matką i ojcem:

[15] *Det mindste en far kan gøre for sine børn er at elske deres mor.*

[Najmniej, co ojciec może zrobić dla swoich dzieci, to kochać ich matkę.]

[16] *Få er som far, ingen er som mor.*

[Niewielu jest jak ojciec, nikt jak matka.]

[17] *Enhver mor har verdens dejligste barn.*

[Każda matka ma najwspanialsze dzieci na świecie.]

Zawarte w przysłowiaach informacje o dalszych więzach rodzinnych często dotyczą małżeństw, obecny jest w nich stereotyp teściowej znany w języku polskim [20]:

[18] *Den der får en dårlig svigersøn, har mistet sin datter.*

[Ten, kto będzie miał złego zięcia, straci córkę.]

[19] *Den der får en god svigersøn, har både søn og datter.*

[Ten, kto będzie miał dobrego zięcia, będzie miał zarówno syna, jak i córkę / i syna, i córkę.]

[20] *Lad os nu vente og se, hvordan den klarer det, sa' manden, ulven var blandt fårene, og hans svigermor vogtede dem.*

[Poczekajmy i zobaczmy, jak sobie poradzi, powiedział chłop; wilk był wśród owiec, a jego teściowa pilnowała ich.]

6.3. Teksty z prasy

Niewątpliwie najważniejszym tematem związanym z rodziną, jaki poruszany jest w duńskim dyskursie, są dynamiczne zmiany, którym poddawany jest jej tradycyjny model. Mówi się przede wszystkim o weryfikacji modelu rodziny nuklearnej. Znamienne jest zestawienie leksemu *kernefamilie* ‘rodzina nuklearna’ z wyrażeniem *i opbrud* ‘w stanie rozpadu’, np.:

[21] *Kernefamilien i opbrud – solomødre er den nye normal.*

[Rodzina nuklearna w rozpadzie – nową normalnością są samotne matki.] (Fellbo, 2016).

Niekiedy świadomość tego, że model rodziny nuklearnej musi współcześnie sprostać wyzwaniom, z którymi dotychczas nie przyszło mu się mierzyć, jest presuponowana:

[22] *Kernefamilien skal nok overleve. Men set i et historisk perspektiv er familien og ægteskabet mere truet end tidligere.*

[Rodzina nuklearna przetrwa. Ale patrząc z perspektywy historycznej, rodzina i małżeństwo są dziś bardziej zagrożone niż wcześniej.] (Westersø, 2012).

Powyższy przykład dobrze charakteryzuje współczesną duńską rzeczywistość, określając zachodzące zmiany jako bezprecedensowe. Warto zwrócić uwagę na instytucję małżeństwa, blisko związaną z pojęciem rodziny – małżeństwa w Danii zawierane są coraz rzadziej, wiele z nich kończy się rozwodem. Wartościowanie małżeństwa uzależnione jest od światopoglądu oceniających. W prasie lewicowej małżeństwo i rodzina nuklearna rozumiane jako ideał

społeczny zwykle przedstawiane są negatywnie. Bardziej konserwatywnie nastawione media wydają się być pogodzone z tym, że czas, gdy tradycyjny model rodziny był jedynym, jaki powszechnie obowiązywał w Danii, bezpowrotnie się skończył:

[23] *Hvis ægteskabet er et samfundsideal, der symboliserer kernefamiliens suverænitæt, kan man overveje, om det er hensigtsmæssigt, eftersom stadig flere børn vokser op i anderledes familiekonstruktioner – regnbuefamilier eller i familier, der udgøres af mor og barn.*

[Jeżeli małżeństwo jest ideałem symbolizującym suwerenność rodziny nuklearnej, to można zastanawiać się, czy ma ono sens, dlatego że coraz więcej dzieci dorasta w innych układach rodzinnych – w rodzinach tęczyowych lub w rodzinach składających się z matki i dziecka.] (Sekjær, 2015).

[24] Forsvar for traditionelle familiemønstre er blevet en tabersag (Kristensen, 2019).

[Obrona tradycyjnych wzorców rodziny stała się sprawą przegraną.] (Sekjær, 2015).

Nie ma natomiast w duńskim dyskursie większych różnic w zakresie wartościowania nowych modeli rodziny. Niezwykle rzadko zdarza się, by któreś z często wykorzystywanych wyrażen oznaczających modele alternatywne, takich jak *den ændrede familiestruktur* ‘zmieniona struktura rodziny’, *forskellige familiestrukturer* ‘różne struktury rodziny’, *andre familieformer* ‘inne formy rodziny’, *ny/ændret familiemønster* ‘nowy/zmieniony wzorzec rodziny’, było użyte z negatywnym wydźwiękiem. Przykład [23] dowodzi, że tendencja ta obejmuje również *regnbuefamilier* ‘rodziny tęczyowe’, które w Danii są akceptowane społecznie niezależnie od poglądów politycznych osób oceniających.

Zmiany objęły także role, które w rodzinie pełnią poszczególne jej członkowie, przede wszystkim matka i ojciec. Równouprawnienie płci i powszechne przekonanie, że kobiety powinny być obecne na rynku pracy, doprowadziły do głębokiej rewizji tego, czym dla Duńczyków jest macierzyństwo i ojcostwo. Tendencje rozwoju konceptów OJCIEC i MATKA są przeciwstawne – podczas gdy zrywa się ze stereotypem SUROWEGO OJCA i promuje ideał UCZESTNICZĄCEGO W WYCHOWANIU I KOCHAJĄCEGO OJCA, koncept MATKA poddawany jest intensywnej deidealizacji i dostosowywany do otaczającej rze-

czywistości (Kacprzak, 2023). Także i w tym wypadku zwolennicy tradycyjnej struktury rodziny – z ojcem jako jej głową i żywicielem – są obecnie w głębokiej defensywie. Widać to najlepiej na przykładzie debaty dotyczącej matek chcących wychowywać swoje dzieci w domu. Tocząca się w duńskich mediach dyskusja na ten temat wywoływała spore emocje. Matka zostająca w domu z dziećmi była kojarzona z pejoratywnymi określeniami *tilbage til kødgryderne* ‘z powrotem do garów’ czy *husmor* ‘gospodyni domowa / kura domowa’:

[25] *Man skal ikke diskriminere de hjemmearbejdende mødre med udtrykket “tilbage til kødgryderne” – de kvinder, som måske har sat sig selv og deres karriere til side for børnenes og familiens skyld i nogle år.*

[Nie można dyskryminować matek zostających w domu, używając wyrażenia „z powrotem do garów” – być może to kobiety, które poświęciły siebie i swoją karierę dla swoich dzieci i rodziny.] (Willert, 2019).

Współcześnie w Danii wychowywanie dziecka w domu przez matkę należy do rzadkości. W pełni normalne i akceptowane jest natomiast samotne wychowywanie dziecka przez jednego z rodziców, a rodzina nuklearna to tylko jeden, choć wciąż najbardziej typowy, z istniejących modeli rodziny:

[26] *En af de hyppigste familieformer er den enlige mor med børn.*

[Jednym z najbardziej typowych modeli rodziny jest samotna matka z dziećmi.] (daTenTen14, b.d.).

[27] *Alle de såkaldt nye familieformer er lige så meget familier som den traditionelle kernefamilie.*

[Wszystkie tzw. nowe formy rodziny są w takim samym stopniu rodzinami jak tradycyjna rodzina nuklearna.] (daTenTen17, b.d.).

[28] [...] *i dag bliver de færreste set ned på, hvis de vælger en familiestruktur, der eksperimenterer med den gængse form.*

[...] *współcześnie naprawdę rzadko ocenia się negatywnie ludzi, którzy wybierają bardziej eksperymentalną strukturę rodziny.] (KorpusDK, b.d.).*

Jak wcześniej wspomniano, koncept MATKA poddawany jest intensywnej deidealizacji. Ideał MATKI, promowany przez dziesięciolecia w duńskim dyskursie, ukazywany jest jako źródło stresu i niesprawiedliwych oczekiwań, które stawiane są matkom i które matki stawiają same sobie. Niewątpliwie przodują w tym lewicowe i femi-

nistycznie zorientowane dzienniki „Politiken” oraz „Information”, ale konfrontacja ideału z rzeczywistością obecna jest też w dyskursie konserwatywnym, np. w chrześcijańskim dzienniku „Kristeligt Dagblad”.

[29] *Glansbilledfortællingerne om moderskabet er med til at undertrykke al smerten og vreden ved at blive mor og usynliggøre kvinders skjulte arbejde.*

[Wyidealizowane opowieści o macierzyństwie przyczyniają się do tłumienia całego bólu i złości związanej z zostaniem matką oraz do sprawiania, że ukryta praca kobiet jest niewidoczna.] (Næss, 2021).

[30] *Det er som om, det kommer bag på mange mødre, at moderskab er hårdt arbejde. For selvom det nok opfylder nogle længsler, kræver det først og fremmest ofre. Det betyder både smerte og frygt, og det kan være ensomt, fordi bekymringen i særlig grad rammer kvinden.*

[Wiele matek reaguje tak, jakby zaskoczyło je to, że macierzyństwo to ciężka praca. Bo chociaż macierzyństwo zaspokaja pewne bazowe potrzeby, wymaga ono przede wszystkim ofiar i poświęceń. Oznacza to zarówno ból, jak i strach, a także samotność, ponieważ zmartwienia związane z posiadaniem dziecka dotyczą przede wszystkim kobiety.] (Willert, 2019).

Kilka z przedstawionych w poprzednim podrozdziale przysłów dowodzi, że rozdzźwięk między promowanym w dyskursie ideałem a rzeczywistością był zawsze obecny w świadomości społecznej. Nie ma jednak wątpliwości, że współcześnie deidealizacja osiągnęła bezprecedensowe rozmiary. Dotyczy to nie tylko konceptu MATKA, ale także rodziny jako całości. Przoduje w tych działaniach literatura, od dekad dążąca do naruszenia istniejącego tabu i wskazująca na rodzinę jako źródło problemów i traum. W tym kontekście duży nacisk kładziony jest na dobro psychiczne dzieci, podkreśla się także znaczenie wpływu życia rodzinnego na psychikę dorosłego człowieka. Ta tendencja widoczna jest także w popularnych magazynach, takich jak „Alt.dk”:

[31] *Troede du også, at det er bilulykker og dødsfald, der sætter spor hos vores børn, som følger dem helt ind i voksenlivet? Det er ikke hele sandheden. De oplevelser, flest børn bliver traumatiseret af, foregår nemlig i hjemmet, når de voksne ikke ”er til stede”.*

[Także sądziłeś/aś, że wypadki samochodowe i zgony pozostawiają trwałe ślady w naszych dzieciach, które towarzyszą im również w dorosłym życiu? To nie jest cała prawda. Przeżycia traumatyzujące większość dzieci rozgrywają się w domu, kiedy dorosłych „nie ma”.] (Nebelong, 2022).

Jak wynika z naszych obserwacji, rozumienie RODZINY nie dzieli Duńczyków w zasadniczy sposób. Pewne podstawowe dla duńskiego społeczeństwa i duńskiej kultury wartości, takie jak równouprawnienie, wolność jednostki czy obecność wszystkich obywateli na rynku pracy, są raczej niepodważalne. Czymś, co dzieli Duńczyków, jest niewątpliwie kwestia rodzin pochodzących spoza duńskiego kręgu kulturowego, czyli rodzin imigranckich. Warunki debaty publicznej dotyczącej tego tematu określają nacjonalistycznie zorientowani politycy, a osiami wartościowania pozostają niezmiennie integracja z duńską kulturą oraz tzw. duńskość (*danskhed*). Dyskusja o rodzinach imigranckich bazuje na kryterium etnicznym i religijnym, dotyczy prawie wyłącznie wyznawców islamu pochodzących z Bliskiego Wschodu bądź północnej Afryki.

I to właśnie islam łączony jest najczęściej z bardzo negatywnie wartościowanymi w Danii pojęciami takimi jak patriarchat, ucisk kobiet czy ich nieobecność na rynku pracy:

[32] *Hvis nogen bliver godt integreret i Danmark, er det ikke alene på grund af en eller anden politisk pakkeløsning, men fordi det enkelte menneske selv tager ansvar og gør op med sine patriarkalske familiemønstre og den islamiske ideologi. [Jeśli ktoś jest dobrze zintegrowany w Danii, to nie dzięki jakimś politycznym rozwiązaniom, lecz dzięki temu, że sam wziął na siebie odpowiedzialność i rozprawił się z patriarchalnymi wzorcami rodziny i islamską ideologią.]* (Høgh, 2016).

Wśród innych tematów związanych z (muzułmańską) rodziną imigrancką, które niekiedy pojawiają się w duńskich mediach, należy wymienić małżeństwa z przymusu (*tvangsægteskaber*) oraz zabójstwa honorowe (*æresdrab*).

7. Profile pojęcia

Profilowanie pojęć w duńskim kontekście jest trudne, Duńczycy są bowiem bardzo spójnym społeczeństwem, szczególnie jeśli chodzi o podstawowe wartości, na których się ono opiera. Znajduje to odzwierciedlenie w analizowanych w poprzednim rozdziale tekstach. Normą w Danii jest równouprawnienie płci, wyzwolenie seksualne, prawo kobiet do decydowania o własnym ciele, obecność wszystkich

obywateli na rynku pracy. Neutralny jest stosunek do rozwodów i związków jedнопłciowych. Zebrany materiał daje jednak podstawy do podkreślenia pewnych aspektów konceptu, czyli profilowania.

Rodzina nuklearna: To najbliższa rodzina, składająca się z rodziców (matka i ojciec) oraz dzieci. Rodzina nuklearna kojarzona jest przede wszystkim ze wspólnym zamieszkiwaniem, wspólnym życiem, miłością oraz *hygge*. Jak wcześniej wspomniano, obecnie rodzina nuklearna straciła monopol na bycie jedynym akceptowanym i promowanym modelem – we współczesnym duńskim dyskursie istotne jest pytanie o to, czy rodzina nuklearna przetrwa próbę czasu, wskazywane są wyzwania, z którymi musi się ona mierzyć. Dla dyskursu konserwatywnego typowe jest pozytywne postrzeganie rodziny nuklearnej. Natomiast w dyskursie zorientowanym lewicowo rodzina nuklearna postrzegana jest jako tradycyjny model prowadzący do dyskryminacji innych modeli i z tego powodu wymagający rewizji.

Dalsza rodzina: Problem nie jest podejmowany w duńskim dyskursie, podobnie jak nie są podejmowane tematy „koneksji” i nepotyzmu, kojarzone z „dalszą rodziną” w innych kulturach. Temat dalszej rodziny pojawia się najczęściej w kontekście rodziny królewskiej (i piszących o niej szeroko kolorowych gazet) lub żartów – jest ona kojarzona z bardziej tradycyjną Jutlandią lub kulturą imigrancką. W drugiej dekadzie XXI wieku w publicznej telewizji Dansk Radio emitowano cieszący się dość dużą popularnością serial *Arvingene* [Spadkobiercy], skoncentrowany wokół problematyki dziedziczenia i powiązań rodzinnych.

Rodzina – gospodarstwo domowe: Jeden z podstawowych profili konceptu, szczególnie obecnie aktualny, popularny w kontekście wysokiej inflacji i kryzysu energetycznego. Często operuje wyrażeniami: *gennemsnitsfamilie* ‘przeciętna rodzina’, *almindelig familie* ‘zwyčajna rodzina’ czy *de danske familier* ‘duńskie rodziny’. Akcentuje sposoby radzenia sobie przez duńskie rodziny z problemami ekonomicznymi.

Rodzina imigrancka: To najbardziej dzielący Duńczyków profil konceptu. W proimigranckiej, lewicowo zorientowanej prasie, ale także w gazetach bardziej konserwatywnych, jak „Berlingske” czy „Jyllands-Posten”, często ukazują się reportaże zmierzające do zaprezentowania specyfiki rodzin imigranckich i przedstawienia ich w po-

zytywnym świetle. Oczywiście często poruszana jest także kwestia pomocy rodzinom imigranckim, również w kontekście łączenia małżonków, z których tylko jedno mieszka w Danii (tzw. *familiesammenføring*). Z kolei prawicowi i nacjonalistyczni politycy, reprezentujący współcześnie dużą część duńskiego społeczeństwa, odwołują się do problematyki rodzin imigranckich w negatywnych kontekstach, ukazując je przez pryzmat problemów, z którymi borykają się ich członkowie, oraz jako przykład odmienności kulturowej (równouprawnienie kobiet, udział w rynku pracy, używanie języka duńskiego czy nawet spożywanie wieprzowiny). Niewątpliwym przełomem w debacie dotyczącej rodziny imigranckiej był cieszący się rekordową popularnością zbiór wierszy zmarłego w 2020 roku Yahyaha Hassana, bardzo silnie krytykujący rodziny o arabskich korzeniach. Prototypowa rodzina imigrancka to rodzina z Bliskiego Wschodu. W duńskim dyskursie rzadko porusza się temat rodzin z Dalekiego Wschodu czy Europy Wschodniej lub Centralnej. Jeśli się o nich mówi, to zdecydowanie bardziej pozytywnie niż o rodzinach z Bliskiego Wschodu.

Rodzina tęczowa: Temat ten niekiedy poruszany jest w wysokonakładowych gazetach. Chociaż zarówno duńskie ustawodawstwo, jak i obowiązujące powszechnie normy współżycia społecznego nie dyskryminują społeczności LGBT, nadal można odnaleźć wypowiedzi o występowaniu nierówności między modelem tradycyjnym a tęczowym, a także zapewnienia o tym, że tęczowe rodziny dają dzieciom równie wiele miłości, co rodziny tradycyjne.

Rodzina jako klatka, źródło traumy: Ten profil obecny jest przede wszystkim w lewicowo zorientowanej prasie oraz w literaturze, choć i w konserwatywnych wysokonakładowych gazetach można odnaleźć teksty dotyczące konieczności zerwania z idealizowaniem rodziny i powiązanych z nią conceptów, szczególnie MACIERZYŃSTWA (zob. Kacprzak, 2023). Dyskutowane w tym kontekście kwestie to małżeństwo, wpływ wychowania na przyszłe życie dziecka i problemy w rodzinie, np. alkoholizm, pracoholizm, brak opieki i miłości.

8. Definicja kognitywna

Poniżej prezentujemy definicję kognitywną konceptu RODZINA wynikającą z przeprowadzonej analizy.

RODZINA to
Grupa bliskich sobie osób
takich jak matka, ojciec, dzieci, ale także dziadkowie, wujostwo i kuzynostwo czy przybrani rodzice
którzy mogą być ze sobą związani przez:
pochodzenie
małżeństwo
wychowanie
uczucia (miłość)
wspólną historię
wspólne zamieszkiwanie i prowadzenie gospodarstwa domowego
wspólną ekonomię

[sądy o rodzinie]

rodzina jest ważna, jednak istnieją na świecie rzeczy równie ważne
rodzina to szczęście i miłość, ale w wielu wypadkach również problemy
należy pomagać członkom rodziny, jeśli dzieje się w ich życiu coś bardzo
ważnego
może być wiele różnych modeli rodziny

W pierwszej części definicji ujęte zostały podstawowe cechy konceptu RODZINA, znane także z innych języków europejskich. Poza rodzajami więzi, na których może opierać się rodzina, wzięto pod uwagę także podstawowe kategorie odnoszące się do poszczególnych członków rodziny. Operator *ale także* akcentuje prototypowy status najbliższej rodziny, czyli rodziców i dzieci. Wydaje się, że zaproponowana definicja jest na tyle szeroka, by objąć wszystkie obecne w Danii modele, w tym rodzinę adopcyjną, rodziców samotnie wychowujących dzieci, rodziny tęczowe.

W sądach o rodzinie podkreślone zostały elementy specyficzne dla współczesnego duńskiego obrazu świata, które wyłoniśmy, intuicyjnie porównując duńską lingwokulturę z innymi, m.in. polską, włoską, etiopską. Zauważalne jest także, że choć rodzina wciąż stanowi bardzo ważną część życia większości Duńczyków, w ostatnich dekadach straciła równocześnie na znaczeniu.

W definicji ujęta została również współczesna tendencja do niuansowania obrazu rodziny w aspekcie więzi emocjonalnych łączących jej członków i podkreślania rozdźwięku między ideałem a przypadkiem typowym. Warto zwrócić także uwagę na wsparcie w sytuacjach szczególnie ważnych; mowa o nim w trzecim punkcie drugiej części

definicji („należy wspierać, gdy dzieje się coś bardzo ważnego”). Staliliśmy się tutaj wskazać na tendencję do rozluźniania więzi rodzinnych oraz wprowadzić pewną gradację, biorąc pod uwagę stosunki rodzinne panujące w innych znanych nam kulturach. Współcześnie w Danii raczej nie oczekuje się od członków rodziny (szczególnie dalszej) pomocy w drobnych sprawach życia codziennego, powszechnie uważa się też, że powiązania rodzinne nie mają znaczenia zarówno przy załatwianiu spraw urzędowych, jak i w procesie zatrudniania nowych pracowników. Natomiast rodzina jest wciąż istotna w najważniejszych sytuacjach życiowych. Nadal aktualne jest oczekiwanie, że na rodzinę można w takich przypadkach liczyć. Podobnie rzecz ma się z lojalnością, która jest ważnym elementem konceptu, niemniej jednak równie ważne są społeczeństwo i samorozwój jednostki. Rodzina nie jest w Danii postrzegana jako instytucja zniewolenia jednostki, do której zostaje ona bezwarunkowo przypisana, i której powinna pozostać wierna bez względu na okoliczności.

Skróty

daTenTen – daTenTen: Corpus of the Danish Web (daTenTen14, daTenTen17, daTenTen20) (SketchEngine, b.d.).

DDB – *Den Danske Begrebsordbog* (Nimb i in., 2014).

DDO – *Den Danske Ordbog* (b.d.).

KorpusDK – *Det Danske Sprog- og Litteraturselskab* (b.d.).

Bibliografia

- Gitz-Johansen, T., & Rasmussen, K. (2022). Pædagogers forståelse af omsorg: i daginstitutioners almindelige hverdag. *Forskning i Pædagogers Profession og Uddannelse*, 6(2), 123–137. <https://doi.org/10.7146/fppu.v6i2.134279>
- Gulløv, E., & Kampmann, J. (2021). Civilisering af forældre – en del af børnehavens projekt? *Dansk Pædagogisk Tidsskrift*, 4. <https://dpt.dk/temanumre/2021-4/civilisering-af-foraeldre-en-del-af-boernehavens-projekt/>
- Kacprzak, A. (2022a). Changes to the traditional family structure as reflected in the Danish language. *Zeszyty Łużyckie*, 56, 13–30. <https://doi.org/10.32798/zl.837>
- Kacprzak, A. (2022b). Wybrane uwagi dotyczące struktury konceptu MIŁOŚĆ w języku duńskim. W S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, & B. Żywicka (Red.), *I Międzynarodowy Kongres Etnolingwistyczny: T. 4. Nazwy wartości i koncepty kulturowe: Hierarchie i rekonstrukcje* (ss. 219–230). Wydawnictwo UMCS.
- Kacprzak, A. (2023). MATKA w duńskiej kulturze – językowy stereotyp a współczesna rzeczywistość. *Etnolingwistyka*, 35, 297–313.

- Kousholt, D. (2011). Researching family through the everyday lives of children across home and day care in Denmark. *Ethos*, 39(1), 98–114. <https://doi.org/10.1111/j.1548-1352.2010.01173.x>
- Levisen, C. (2012). *Cultural semantics and social cognition: A case study on the Danish universe of meaning*. Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110294651>
- Toft Hansen, A., Wüst, M., Andersen, L. H., Fentz, H. N., Simonsen, M., & Trillingsgaard, T. (2020). *Dit første barn: Evaluering af et universelt forældrekursus udbudt til førstegangsførelse i Frederiksberg Kommunes Sundhedspleje*. VIVE – Viden til velfærd.
- Warming, H. (2011). *Familieformer og skilsmisse: Der er ikke noget bedre end at have den hele og rigtige familie*. Børnerådet.
- Westerling, A., Bach, D., Dannesboe, K. I., Ellegaard, T., & Kjær, B. (2020). Familiepraksis og forældreperspektiver. W D. Bach, K. I. Dannesboe, T. Ellegaard, B. Kjær, N. Kryger, & A. Westerling (Red.), *Parate børn: Forestillinger og praksis i mødet mellem familie og daginstitution* (ss. 160–185). Frydenlund Academic.

Słowniki i korpusy

- Bregenhøj, C., & Pått, S. (Red.). (1994). *Politikens Ordsprogsleksikon*. Politikens Forlag A/S.
- Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. (b.d.). *Den Danske Ordbog* [DDO]. Pobrano 29 września 2025, z <https://ordnet.dk/ddo>
- Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. (b.d.). *KorpusDK* [KorpusDK]. Pobrano 29 września 2025, z <https://ordnet.dk/korpusdk>
- Nimb, S., Trap-Jensen, L., Lorentzen, H., Theilgaard, L., & Troelsgård, T. (Red.). (2014). *Den Danske Begrebsordbog* [DDB]. Syddansk Universitetsforlag. <https://ordnet.dk/ddb>
- Sketch Engine. (b.d.). *daTenTen: Corpus of the Danish Web* (daTenTen14, daTenTen17, daTenTen20) [daTenTen]. Pobrano 29 września 2025, z <https://www.sketchengine.eu/datenten-danish-corpus/>

Źródła

- Felbo, F. N. (2016, lipiec 31). *Kernefamilien i opbrud – solomødre er den nye normal*. tv2.dk. <https://livsstil.tv2.dk/samliv/2016-07-31-kernefamilien-i-opbrud-solomødre-er-den-nye-normal>
- Høgh, M. (2016, luty 29). *Selvfølgelig prædiker de sharia i moskeen*. berlingske.dk. <https://www.berlingske.dk/kommentatorer/selvfoelgelig-praediker-de-sharia-i-moskeen>
- Kristensen, K. (2019, maj 6). *Forsvar for traditionelle familiemønstre er blevet en tabersag*. kristeligt-dagblad.dk. <https://www.kristeligt-dagblad.dk/danmark/forsvar-traditionelle-familiemoenstre-er-blevet-en-tabersag>
- Nebelong, A. (2022, październik 11). *Traumer hos børn: „I princippet kan det tage forældre to minutter at traumatisere et barn”*. alt.dk. <https://www.alt.dk/boern/traumer-hos-boern>

- Næss, K. B. (2021, czerwiec 24). *Da jeg blev mor, begyndte en dyb vrede at vokse i mig*. information.dk. <https://www.information.dk/debat/2021/07/mor-begyndte-dyb-vrede-vokse>
- Sekjær, K. (2015, czerwiec 15). *Vil du (ikke) giftes?*. information.dk. <https://www.information.dk/debat/2015/07/giftes#:~:text=%C3%86gteskabet%20be-tragtes%20stadig%20som%20mere>
- Westersø, R. S. (2012, wrzesień 19). *Derfor bliver vi ikke gift*. <https://www.bt.dk/danmark/derfor-bliver-vi-ikke-gift>
- Willert, R. M. B. (2019, październik 2). *Hvad vil det sige at være mor i dag?*. kristeligt-dagblad.dk. <https://www.kristeligt-dagblad.dk/artikelserie-den-gode-mor#:~:text=Det%20betyder%20b%C3%A5de%20smerte>

The Concept of FAMILY in Danish

This article analyses the Danish concept of FAMILY in the light of two sets of linguistic data: systemic and textual. The analysis captures the dynamic changes which the concept of FAMILY in Denmark has undergone in the last couple of decades. Firstly, the importance of nuclear family and the traditional model of marriage has decreased, while the alternative family models have risen in popularity. Secondly, the idyllic narration on family has been abandoned in favour of a more realistic point of view. The study also allowed to highlight the characteristic aspects of the Danish concept of family, and its ties to the other crucial areas of the Danish worldview, such as gender parity, welfare state, work ethic, and sexual tolerance. What seems to be the most polarising issue in contemporary Danish society is the notion of immigrant family. In the right-wing approach, it is portrayed as an element incompatible with Danish mentality and a source of social problems. In more liberal discourse, on the other hand, the immigrant family is viewed through the prism of the challenges it has to face and examples of successful adaptation to Danish realities. Considering today's Danish discourse on family, it is also worth noting the comeback of the idea of a mother staying at home to raise her children, an idea which for years was perceived as a symbol of backwardness and a patriarchal view of the world.

Keywords: Danish family; concept of FAMILY; family models; Danish semantics; Danish worldview; Danish mentality; ethnolinguistics; linguistic worldview

***FAMILY* (RODZINA) w angielskim językowym obrazie świata**

Agnieszka Mierzwińska-Hajnos
Małgorzata Paprota

Artykuł podejmuje próbę rekonstrukcji pojęcia *FAMILY* (RODZINA) w brytyjskiej odmianie języka angielskiego, wykorzystując w tym celu dane ze słowników i dostępnych publicznie korpusów. Celem nadrzędnym pracy jest przybliżenie językowo-kulturowego obrazu świata w tej odmianie angielszczyzny na podstawie prezentowanego w badanych źródłach sposobu konceptualizowania rodziny. Niniejsze studium korzysta z metodologii opisu pojęć aksjologicznych opracowanej dla potrzeb projektu EUROJOS, łącząc ją z podejściem korpusowym.

Analiza danych słownikowych i korpusowych pokazuje, że w kontekście brytyjskim *FAMILY* jest pojęciem wielowymiarowym. Zidentyfikowano trzy kluczowe aspekty: 1) fizyczno-emocjonalny (rodzina to grupa osób związanych więzami krwi lub małżeństwa); 2) psychospołeczny (rodzina to grupa żyjąca we wspólnym gospodarstwie domowym, wykonująca razem codzienne i świąteczne czynności, mająca wspólny status materialny i symboliczny, a także wspólną tożsamość etniczną); 3) ekonomiczny (rodzina jest podmiotem ekonomicznym, posiadającym własność i korzystającym z usług publicznych i prywatnych). Pojęcie *FAMILY* ma również drugorzędny aspekt figuratywny (rodzina jako grupa osób lub zbiór elementów wykazujących podobieństwo).

Z przeprowadzonej analizy wynika, że prototypowa brytyjska rodzina to grupa zamieszkujących razem spokrewnionych osób, w szczególności rodziców i dzieci. Najpowszechniejszy model to grupa składająca się z pozostających w związku małżeńskim kobiety i mężczyzny, należących do większościowej grupy etnicznej, oraz z ich dzieci. W danych będących przedmiotem analizy inne modele są w zasadzie nieobecne (np. rodzina patchworkowa) lub nacechowane jako nietypowe i/lub przyjmowane z dystansem w kulturze brytyjskiej (np. rodzina wielopokoleniowa). Ogólna ewaluacja pojęcia *FAMILY* jest jednoznacznie pozytywna.

Słowa kluczowe: brytyjska rodzina; językowy obraz świata; projekt EUROJOS; konceptualizacja; kolokaty

1. Wprowadzenie

Niniejszy artykuł jest próbą rekonstrukcji pojęcia *FAMILY* (RODZINA) w wariantcie brytyjskim języka angielskiego, ze szczególnym uwzględnieniem dostępnych danych systemowych (słownikowych) oraz konkordancji czerpanych z trzech korpusów brytyjskiej odmiany języka angielskiego. Niniejsze studium wpisuje się w nurt badań projektu EUROJOS mającego na celu przybliżyć językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów w ramach przywoływanych wartości¹. Potrzebę powstania tego typu badań porównawczych sygnalizował Jerzy Bartmiński między innymi w 2007 roku, odwołując się do konieczności przeprowadzania studiów mających na celu rekonstrukcję językowego obrazu świata w obrębie języków i kultur słowiańskich. Pisał wówczas (Bartmiński, 2007, s. 229):

Z dotychczasowych analiz JOS wynika zarazem, że badania porównawcze – także na gruncie slawistyki nastawionej z natury rzeczy na badanie relacji wewnątrz rodziny językowej słowiańskiej – wiele zyskują, jeśli ich nie ograniczać tylko do języków spokrewnionych i nie zamykać w tradycyjnym paradygmacie porównawczo-historycznym; ich szansa leży także w badaniach kontrastywnych, opartych na pojęciu typologii, powinowactwa językowego, ligi językowej, wspólnoty europejskiej i globalnej; takie badania są dziś potrzebą czasu, mogą bowiem stanowić narzędzie diagnozowania barier w komunikacji międzykulturowej i przyczyniać się do ich przezwyciężania.

Kluczowym elementem naukowych rozważań w ramach projektu EUROJOS pozostaje problematyka aksjologiczna, której bezpośrednią motywację stanowią studia językoznawcze (zwłaszcza te rozwijane w ramach komunikatywizmu, kognitywizmu czy też lingwistyki antropologiczno-kulturowej, por. Niebrzegowska-Bartmińska, 2013, s. 268) oraz studia z zakresu nauk społecznych. Zarówno wymiar językowy, jak i społeczny pozwala na bardziej wnikliwą analizę systemu wartości w ramach określonego kręgu kulturowego, z uwzględnieniem wieloaspektowości tychże wartości. Z tego też powodu

¹ W ramach projektu EUROJOS ukazało się dotychczas sześć tomów *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów*, w których zaprezentowano kolejno następujące wartości: DOM (Bartmiński i in., 2015); PRACA (Bartmiński i in., 2016); HONOR (Bartmiński i in., 2017); EUROPA (Bartmiński & Chlebda, 2018); WOLNOŚĆ (Abramowicz & Bartmiński, 2019); DEMOKRACJA (Bartmiński i in., 2024).

próba opisu wybranych pojęć winna być możliwie szeroka, a także odpowiednio szczegółowa, aby uchwycić całokształt i odrębność danego obszaru kulturowego oraz umożliwić odnalezienie punktów stycznych z innymi kulturami uwzględnionymi w projekcie. Jak uważa Bartmiński (2009, s. 1):

Obecnie za priorytet uważam rozpoznanie i zdefiniowanie podstawowych wartości naszej kultury na możliwie szerokim tle porównawczym, ponadnarodowym, z uwzględnieniem jej wszystkich obiegów, od „wysokiego” do „niskiego”, na tle ujawniających się różnic między Wschodem i Zachodem Europy. [...] Za potrzebne uważam analizy języka w jego różnych sferach użycia, badania kultury życia codziennego, mentalności potocznej, a także diagnozy dotyczące komunikacji publicznej (w prasie, telewizji i nowych mediach elektronicznych, w Internecie).

Przy staraniach, aby uwzględnić powyższe obserwacje, pojęcie *FAMILY* (RODZINA) w języku angielskim zostało zanalizowane na podstawie dwóch typów danych: 1) danych systemowych (słownikowych), dla pozyskania których skorzystano z bazy dostępnych słowników, w tym słownika etymologicznego, frazeologicznego, a także tezaursu do badania relacji synonimicznych i antonimicznych w stosunku do leksemu *family* oraz 2) danych tekstowych wyekscerpowanych z korpusów. Należy tutaj podkreślić, że autorki skoncentrowały się jedynie na wariancie brytyjskim języka angielskiego jako odmianie, która jest w stanie najpełniej oddać sposób konceptualizacji świata przez mieszkańców Wysp Brytyjskich². W niniejszej pracy starano się także wykorzystać metodologię zaproponowaną na potrzeby opisu pojęć aksjologicznych w ramach projektu EUROJOS (zob. Abramowicz i in., 2009).

² Mówiąc o Wyspach Brytyjskich, należy wziąć pod uwagę fakt, że pozostają one zróżnicowane pod względem etnicznym, religijnym, a także światopoglądowym, co niewątpliwie może mieć wpływ na językowy obraz świata. Wyniki ostatniego spisu ludności przeprowadzonego na terenie Zjednoczonego Królestwa w roku 2021 (Anglia, Walia, Irlandia Północna) i 2022 (terytorium Szkocji) zdają się potwierdzać tę różnorodność (źródło: Census2021, b.d.; Census2022, b.d.), jednakże, jak pokazują wyniki badań przeprowadzonych na potrzeby niniejszego artykułu, nie wpływają one znacząco na zmianę postrzegania badanego pojęcia.

2. *FAMILY* (RODZINA) w świetle danych systemowych

Do opisu pojęcia RODZINY w języku angielskim wykorzystano następujące słowniki:

1. *Oxford English Dictionary* (OED), będący głównym źródłem badań systemowych. Słownik ten uznawany jest za najbardziej wiarygodne źródło leksykograficzne i zawiera ok. 600 000 słów (ostatnia aktualizacja słownika: marzec 2023). *Oxford English Dictionary* to słownik dostępny w tzw. wersji nieskróconej (ang. *unabridged*), w której odnajdujemy nie tylko współczesne znaczenia leksemów, ale także ich konteksty i źródła historyczne;
2. jednojęzyczne słowniki pomocnicze, dostępne w wersji online, m.in. *Longman Dictionary of Contemporary English* (LDOCE), *Cambridge Dictionary* (CamD) oraz *Collins Dictionary* (CollD). Wszystkie wskazane tutaj pozycje, z uwagi na funkcjonowanie języka angielskiego we współczesnym świecie jako *lingua mundi*, są bogatym źródłem materiału leksykalnego (Popielska-Grzybowska & Harper, 2015, s. 349).

2.1. Rys etymologiczny angielskiego pojęcia *FAMILY* (RODZINA)

Według danych dostępnych w *Online Etymology Dictionary* (OEtD) angielskie pojęcie *FAMILY* (RODZINA), derywowane jest od łacińskiego słowa *familia* i oznaczało do wczesnych lat XV wieku ‘służący w gospodarstwie domowym’ (‘servants of a household’) lub ‘wszyscy pozostający na służbie w gospodarstwie domowym’ (‘family servants, domestics collectively, the servants in a household’). Za podstawę słowotwórczą tego znaczenia uważa się wyraz *famulus* niewiadomego pochodzenia, oznaczający ‘służący’ (‘servant’) lub ‘niewolnik’ (‘slave’). Na początku XV wieku odnajdujemy także inne derywaty słowa *famulus*, np. *famula* ‘służąca, pokojówka’ (‘serving woman, maid’), *fammulanter* ‘pozostający na służbie’ (‘in the manner of a servant’), *famulitas* ‘służebność w rozumieniu powinności i obowiązków’ (‘servitude’), *familiaris* ‘pozostający w gospodarstwie, osobisty (o służbie)’ (‘of one’s household, private’), *familiaricus* ‘składający się z niewolników pozostających w gospodarstwie domowym’ (‘of household slaves’), aż po nieco odbiegające od źródłosłowu znaczenie *familiaritas* ‘bliska przyjaźń’ (‘close friendship’).

W znaczeniu współczesnym pojęcie *FAMILY* zaczęło pojawiać się w języku angielskim dopiero od połowy XVI wieku i oznaczało kolejno: a) ‘grupę osób tworzących jedno gospodarstwo domowe pod rządami jednej osoby, włączając rodziców, dzieci, służbę, a czasem także innych lokatorów’ (‘collective body of persons who form one household under one head and one domestic government, including parents, children, and servants, and as sometimes used even lodgers or boarders’, ok. 1540); b) ‘tych, którzy pochodzą od tego samego przodka, wywodzących się z tego samego domu lub rodu’ (‘those who descend from a common progenitor, a house, a lineage’, ok. 1580); c) ‘rodziców oraz ich dzieci, bez względu na to, czy dzieci nadal zamieszkują wspólnie z rodzicami, czy też nie’ (‘parents with their children, whether they dwell together or not’) oraz, w znaczeniu bardziej ogólnym ‘osoby spokrewnione, włączając ciotki, wujków oraz kuzynostwo’ (‘persons closely related by blood, including aunts, uncles, cousins’). Należy nadmienić, że w obu ostatnich przypadkach wskazywane są lata 60. XVII wieku. Znaczenie, które odbiega od zasadniczego rozumienia pojęcia *FAMILY*, interpretowane jako ‘każda grupa rzeczy klasyfikowana jako pokrewna, oparta na wyróżniających ją cechach dystynktywnych’ (‘any group of things classed as kindred based on common distinguishing characteristics’), pojawia się ok. 1620 roku, natomiast *FAMILY* w odniesieniu do klasyfikacji przyjętej w naukach przyrodniczych i ścisłych, definiowana jako ‘klasyfikacja naukowa przyjęta dla odróżniania gatunku od rzędu’ (‘a scientific classification, between genus and order’), datuje się na rok 1753, zbiega się zatem z datą wydania monumentalnego dzieła Karola Linneusza *Species Plantarum* (Linneusz, 1753) traktującego o systemie klasyfikacji roślin.

Informacje dotyczące proveniencji pojęcia *FAMILY* odnajdziemy także w krótkim opisie etymologicznym zawartym w OED. Według zaprezentowanych tam danych słowo *family* używane w języku angielskim jest zapożyczeniem zarówno z łaciny (łac. *familia*), jak i języka francuskiego (franc. *famille*), przy czym można zaobserwować, że konceptualizacja pojęcia jako rodziny we współczesnym znaczeniu tego słowa dokonywała się szybciej na kanwie języka francuskiego jako języka będącego w coraz częstszym użyciu po podboju Wiel-

kiej Brytanii przez Wilhelma Zdobywcę w 1066 roku (por. Boichuk, 2019). Zatem już w XIV wieku odnajdujemy koncept *FAMILY*, derywowany od francuskiego *famile/famille* i definiowany jako ‘grupa osób żyjących pod jednym dachem; gospodarstwo domowe’ (‘group of people living under the same roof, household’, ok. 1337). Kolejne konceptualizacje pojęcia *FAMILY* to a) ‘grupa osób połączonych więzami krwi; ród’ (‘group of people related by blood, lineage’, ok. 1442–1444), i b) ‘grupa osób połączonych więzami krwi lub małżeństwem i żyjących pod tym samym dachem’ (‘group of people related by blood or marriage and living under the same roof’, ok. 1580). Ponadto pojawiają się dwa inne znaczenia opisywanego tutaj pojęcia. Są to a) ‘grupa osób w ten sam sposób postrzegających świat’ (‘group of people who share a common philosophy’, ok. 1658) oraz b) ‘grupa gatunków roślin i zwierząt mających te same cechy ogólne’ (‘group of genera of plants or animals which share certain general traits’, ok. 1676). Odrębnym przypadkiem pozostaje także rozumienie *FAMILY* jako ‘orszaku, asysty ważnej osoby’ (‘retinue of an important person’), datujące się na lata 1461–1466 i zaczerpnięte z języka francuskiego. Znaczenie to zbliża nas do form powstałych na kanwie języka łacińskiego, wraz z innymi wywiedzionymi od łacińskiego *familia* elementami, również udokumentowanymi w (OED, b.d.), tj. ‘gospodarstwo domowe’ (‘household’), ‘służący w gospodarstwie domowym’ (‘household servants’), ‘oddział (gladiatorów)’ (‘troop (of gladiators)’), ‘osobiści służący’ (‘personal servants’), czy, ponownie, ‘asysta/świta’ (‘retinue’).

2.2. *FAMILY* (RODZINA) w świetle danych słownikowych

Obszerna eksplikacja hasła *FAMILY*, dostępna na stronach OED, zbudowana została na bazie dwóch podstawowych kategorii: a) znaczenia odnoszące się do grupy ludzi i zwierząt oraz b) znaczenia odnoszące się do rzeczy. Z uwagi na obraną w artykule metodologię, mającą na celu przeprowadzenie badań dotyczących pojęć aksjologicznych, zaprezentowany tutaj materiał słownikowy będzie się odnosił jedynie do tych treści, które w znaczący sposób mogą pomóc w obrazowaniu relacji i wartości między ludźmi. Zatem *FAMILY* według (OED) to:

1. 'grupa osób żyjących we wspólnym gospodarstwie, tradycyjnie składająca się z rodziców i ich dzieci oraz (zwykle w rozumieniu wcześniejszym) służących, lokatorów, itd.' ('a group of people living as a household, traditionally consisting of parents and their children, and also (chiefly in early use) any servants, boarders, etc.');
2. 'grupa domowników składająca się z osób wzajemnie sobie oddanych i (zwykle) wychowujących razem dzieci' ('any household consisting of people who have long-term commitments to each other and are (usually) raising children');
3. 'grupa będąca podstawową jednostką społeczną lub instytucją społeczną' ('such a group as a fundamental social unit or institution');
4. 'grupa osób składająca się z jednej pary rodziców i ich dzieci, bez względu na to, czy rodzice i ich dzieci żyją wspólnie, pod jednym dachem, czy też nie' ('a group of people consisting of one set of parents and their children, whether living together or not');
5. (w znaczeniu szerszym) 'grupa osób połączona więzami krwi, małżeństwem, adopcją, itd.' ('any group of people connected by blood, marriage, adoption, etc.');
6. 'dzieci danej osoby, rozumiane zbiorowo' ('a person's children, considered collectively');
7. 'krewni danej osoby, rozumiani zbiorowo' ('a person's relatives, considered collectively');
8. 'osoby wywodzące się lub dokumentujące swoje pochodzenie od wspólnego przodka; ród' ('those descended or claiming descent from a common ancestor; a lineage').

Interesująco przedstawia się także nieco szerszy sens pojęcia przedstawiony w OED. W znaczeniu szerszym *FAMILY* to także:

9. 'naród lub grupa narodów zakładających pochodzenie od tej samej grupy ludzi; rasa' ('a people or group of peoples assumed to be descended from a common stock; a race');
10. 'grupa pojedynczych osób lub narody związane ze sobą politycznymi, religijnymi czy też innymi więzami' ('a group of individuals or nations bound together by political, religious, or other ties') (OED).

Choć obydwa powyższe przypadki można uznać za znaczenia peryferyjne w stosunku do rozumienia prototypowego pojęcia, stano-

wią one niewątpliwie bazę aspektu społecznego, w którego świetle można przedstawić analizowane tutaj pojęcie.

Poza *Oxford English Dictionary* można zaobserwować, że także jednojęzyczne słowniki pomocnicze definiują pojęcie *FAMILY* według przyjętej hierarchii znaczeń. Już pobieżna analiza danych zawartych w LDOCE, CamD i CollD pozwala wysnuć wniosek, że we wszystkich trzech przypadkach główną definicją pojęcia *FAMILY* jest grupa osób spokrewnionych ze sobą, zwłaszcza w rozumieniu najbliższych członków rodziny, tj. ojca, matki i ich dzieci. We wspomnianych słownikach odnajdujemy następujące definicje:

1. 'blisko spokrewniona ze sobą grupa osób, zwłaszcza matka, ojciec i ich dzieci' ('closely related group of people [...], especially a mother, a father, and their children') (LDOCE);
2. 'grupa osób, które są ze sobą spokrewnione, tj. matka, ojciec i ich dzieci' ('a group of people who are related to each other, such as a mother, a father, and their children') (CamD);
3. 'grupa osób ze sobą spokrewnionych, zwłaszcza rodzice i ich dzieci' ('a group of people who are related to each other, especially parents and their children') (CollD).

Kolejną definicją pojawiającą się we wspomnianych powyżej słownikach jest konceptualizacja pojęcia *FAMILY* jako dziecko/dzieci³. Znaczenie to pojawia się na drugiej pozycji w dwóch słownikach, tj. CamD oraz CollD, zaś w przypadku LDOCE znajduje się na pozycji trzeciej⁴. Rozumienie pojęcia *FAMILY* w znaczeniu child/children (dziecko/dzieci) najlepiej oddają następujące przykłady:

[1] [...] *couples with young families* wouldn't want to live here.

[pary z małymi **dziećmi** nie chciałyby tutaj mieszkać.] (LDOCE).

³ Bardzo interesującym przypadkiem w rozumieniu znaczenia słowa *family* jako dziecko/dzieci jest używanie zamiennie liczny pojedynczej oraz mnogiej (np. dziecko = a family, dzieci = families).

⁴ Należy tutaj jednak zaznaczyć, że ani jeden ze wspomnianych słowników, choć wszystkie bazują na obszernym korpusie języka angielskiego, nie dokumentuje w żaden szczególny sposób wyboru kolejności prezentowanej eksplikacji. Może to świadczyć o tym, że kolejność podawanych w słowniku definicji ma odzwierciedlać jedynie praktyczny charakter (słowniki jednojęzyczne są najczęściej przeznaczone dla uczących się języka angielskiego jako obcego) i opierać się na skojarzeniach budowanych na podstawie teorii prototypów (por. Rosch, 1977, także Taylor, 2001), gdzie pierwszym przywoływanym elementem jest ten o charakterze prototypowym, inne zaś zajmują bardziej odległe od centrum pozycje.

[2] *They're getting married next year, and hope to start a **family** straight away.*
[Pobierają się w przyszłym roku i mają nadzieję od razu mieć **dziecko**.] (LDOCE).

[3] [...] *the problems of **bringing up a family** on a very low income.*
[...] problemy wychowywania **dziecka** przy niskim budżecie domowym.] (LDOCE).

[4] *Single parents have to **raise a family** on their own.*
[Samotni rodzice muszą sami wychowywać **dziecko**.] (CamD).

[5] *Paul and Alison are hoping to **start a family** soon.*
[Paul i Alison mają nadzieję szybko mieć **dziecko**.] (CamD).

[6] *They decided to **start a family**.*
[Postanowili mieć dziecko.] (CollD).

[7] *couples with large **families**.*
[pary **wielodzietne** (dosł. z dużą ilością **dzieci**).] (CollD).

Analiza danych zawartych w jednojęzycznych słownikach ukazuje również sposób pojmowania pojęcia *FAMILY* w szerszym aspekcie, tj. z uwzględnieniem nie tylko najbliższej rodziny (matka, ojciec, dzieci), ale także innych bliższych i dalszych krewnych, zarówno żyjących, jak i nieżyjących. Przykładem tego może być odrębna definicja zaczerpnięta z LDOCE, według której *FAMILY* to 'wszyscy krewni [...], wszystkie osoby, z którymi jesteśmy spokrewnieni, włączając także tych zmarłych' ('all your relations [...] all the people you are related to, including those who are now dead') (LDOCE). Co ciekawe, *Cambridge Dictionary* oraz *Collins Dictionary* nie wyszczególniają tego znaczenia jako odrębnej definicji. *Collins Dictionary* zwraca natomiast uwagę na element więzów krwi, zwłaszcza w odniesieniu do pokoleń przeszłych i podaje eksplikację słowa *family* w rozumieniu 'przodkowie' ('ancestors') (CollD), co widać w następujących przykładach:

[8] *Her **family** came to Los Angeles at the turn of the century.*
[Jej **przodkowie** przybyli do Los Angeles na przełomie wieków.]

[9] [...] *homes where their families had lived for generations.*
[...] domy, w których ich **przodkowie** żyli od pokoleń.]

[10] *The history of mental illness in the **family**.*
[Historia chorób psychicznych w **rodzinie** (dosł. wśród **poprzednich pokoleń**, wśród **przodków**)

Na szczególną uwagę zasługuje bardzo popularny we współczesnej angielszczyźnie przymiotnik *family* (dosł. 'rodzinny'), tworzący relację atrybutywną z rzeczownikiem. I tak *Oxford English Dictionary* wyróżnia aż sześć odrębnych dla niego kontekstów:

1. 'odnoszący się do lub związany z (konkretną) rodziną lub domownikami' ('of, relating to, or belonging to a (particular) family or household), np. sprawa rodzinna ('family affair') życie rodzinne ('family life'), zjazd rodzinny/spotkanie rodzinne ('family reunion');
2. 'odnoszący się do (konkretnego) rodu' ('of or relating to a (particular) lineage'), np. herb ('family arms'), pamiątka rodzinna/rodowa ('family heirloom');
3. 'zaprojektowany do użycia przez rodzinę; odpowiedni dla wszystkich członków rodziny (z implikacją zdrowy i nieszkodliwy)' ('designed for use by a family; suitable for all the members of a family (with the implication that it is wholesome or inoffensive)'), np. magazyn rodzinny/familijny ('family magazine'), rozrywka rodzinna/familijna ('family entertainment'), telewizja familijna ('family viewing'), gazeta rodzinna/familijna ('family newspaper'), itd.;
4. 'w odniesieniu do zapakowanych artykułów żywnościowych lub innych produktów, odpowiednich dla przeciętnej wielkości rodzin; stosunkowo dużych rozmiarów' ('of a packaged foodstuff or other product: designed or suitable for an average-sized family; of a comparatively large size');
5. 'w odniesieniu do przedsiębiorstwa będącego wposiadaniu lub zarządzanego przez jedną rodzinę ('designating an enterprise owned or operated by members of a single family'), np. rodzinny biznes ('family business'), firma rodzinna ('family company'), farma rodzinna ('family farm');
6. 'odnoszący się do biznesu lub handlu detalicznego, dzięki któremu produkty dostarczane trafiają do rodzin albo na rynek krajowy (w przeciwieństwie do handlu hurtowego i eksportowego)' ('designating a business which or retailer who supplies goods to families or for household use (as opposed to one that supplies goods wholesale or for export)'). Także: odnoszący się do takiego handlu ('of or relating to such a business').

Podobne konteksty dla przymiotnika *family* odnajdujemy w wyżej wspomnianych słownikach jednojęzycznych, gdzie w sposób szczególny podkreślane jest jego znaczenie ukazujące (w sposób mniej

lub bardziej bezpośredni) relacje wiążące poszczególnych członków rodziny. Interesującym pozostaje fakt, że w przypadku *Collins Dictionary* słowo *family* ma odrębną definicję jako przymiotnik, wraz z następującymi przykładami:

[11] *He returned to the **family home**.*

[Wrócił do domu rodzinnego.]

[12] *I was working in the **family business**.*

[Pracowałem w firmie rodzinnej.]

[13] *It had been designed as a **family house**.*

[[Ten budynek] został zaprojektowany jako dom rodzinny.]

[14] *A wedding is a **family event**.*

[Ślub to wydarzenie rodzinne.]

Jeśli natomiast chodzi o słowniki *Cambridge Dictionary* oraz *Longman Dictionary of Contemporary English*, kontekst przymiotnikowy nie jest zasygnalizowany w postaci definicji odrębnej, ale zostaje dołączony do istniejących definicji:

1. w postaci przykładów towarzyszących definicji prototypowej, np. 'biznes rodzinny' ('a family business'); 'stara fotografia rodzinna znajdowała się na kominku' ('there was an old family photo on the mantelpiece'); 'staram się zrównoważyć pracę i obowiązki rodzinne' ('I struggle to balance work and family commitments') (CamD);
2. w formie wypisanych oddzielnie popularnych kolokacji, np. 'członek rodziny' ('a family member / a member of the family'); 'pochodzenie rodzinne' ('somebody's family background'); 'historia rodzinna' ('a family history'); 'życie rodzinne' ('family life'); 'jednostka rodzinna / podstawowa komórka społeczna' ('a family unit'); 'dom rodzinny' ('a family home'); 'biznes rodzinny' ('a family business'); 'rodzinne auto (dla rodziny z dziećmi)' ('a family car'); 'rodzinne wakacje' ('a family holiday'); 'podobieństwo rodzinne' ('a family resemblance') (LDOCE).

Inne zawarte w wymienionych tutaj słownikach dane dotyczące pojęcia FAMILY, takie jak kolokacje, synonimy, antonimy czy związki frazeologiczne, są zazwyczaj skróconą wersją treści zawartej w korpusach. Ich szczegółowe eksplikacje zostały przedstawione w części drugiej niniejszego artykułu.

3. *FAMILY* (RODZINA) w świetle danych korpusowych

Mimo że większość powszechnie dostępnych słowników języka angielskiego powstaje na podstawie danych korpusowych, celowym wydaje się poszerzenie niniejszego artykułu o dane pozyskane bezpośrednio z tych zasobów. Dane te zaczerpnięto z konkordancji uzyskanych z następujących ogólnodostępnych korpusów: *British National Corpus*, *Spoken British National Corpus 2014* oraz *British Web as Corpus* za pośrednictwem platformy SketchEngine.

British National Corpus (dalej BNC94) to jeden z pierwszych korpusów na świecie o tak dużym rozmiarze (ponad 100 milionów słów). Jest korpusem ogólnym i zrównoważonym; zawiera teksty pisane (90%) i mówione. Teksty, które wchodzi w jego skład, powstały w latach 1969–1993; sam korpus został udostępniony w roku 1994. Zgodnie z zamysłem twórców ma stanowić swoisty „mikrokosmos współczesnej brytyjskiej odmiany języka angielskiego” (Burnard, 2007).

W 2014 roku rozpoczęły się prace nad kolejną iteracją korpusu BNC, która uwzględniałaby zmiany językowe spowodowane między innymi ekspansją internetu i mediów społecznościowych (Brezina i in., 2021). Zawierać ma ona teksty powstałe w latach 2010–2019. Część danych złożona z tekstów mówionych (zob. Love i in., 2017) została już udostępniona jako *Spoken British National Corpus 2014* (dalej BNC14); część pisana nie jest powszechnie dostępna w chwili powstawania niniejszego tekstu.

Ostatni z korpusów wykorzystany w niniejszym tekście to *British Web as Corpus* (brytyjski korpus sieciowy, dalej ukWaC), dokumentujący użycie języka angielskiego w Internecie. Korpus powstał w roku 2007, zawiera około 1,5 miliarda słów i obejmuje teksty z domeny .uk – czyli z dużym prawdopodobieństwem stworzone w brytyjskiej odmianie języka angielskiego – zebrane na podstawie słów z BNC o średniej frekwencji (Baroni i in., 2009). Ze względu na zawartość i sposób konstrukcji korpus ukWaC wykazuje wiele podobieństw do BNC94, jednak zauważalna jest większa obecność tekstów powstałych w Zjednoczonym Królestwie, lecz dotyczących innych krajów i kultur.

Taki dobór korpusów ma na celu nie tyle zbadanie zmiany diachronicznej, co poszerzenie perspektywy wyznaczonej przez badanie sy-

stemowe w pierwszej części tekstu, jak i przez BNC94. Wprawdzie BNC94 zawiera również część mówioną, jest ona jednak znacznie mniejsza niż ta z roku 2014, a skupienie się na tej części oznaczałoby zignorowanie danych stanowiących 90% samego BNC. Zmiana diachroniczna nie jest również istotną częścią niniejszego studium.

Dane korpusowe pozyskano za pomocą platformy Sketch Engine (b.d.), (Kilgarrif i in., 2004). Szczególnie przydatna okazała się funkcja profilu słowa (*wordsketch*), która grupuje kolokaty dla profilowanego słowa *family* według kategorii gramatycznych (miarą siły kolokacji jest wskaźnik logDice). Niniejszy tekst uwzględnia kolokaty z grupy przymiotników lub rzeczowników w funkcji przydawki atrybutywnej występujących w prepozycji, a także pokrótce omawia rzeczowniki modyfikowane przez leksem *family* w roli takiej przydawki.

Aby uchwycić pewne prawidłowości w kontekstach użycia, które mogą rzucić światło na stereotyp rodziny w badanym dyskursie, kolokaty słowa *family* o wartości logDice większej niż 5,0 pogrupowano w kategorii tematyczne jak poniżej; należy podkreślić, że kategorie te są nieostre i częściowo się nakładają. Kolokaty uszeregowane są malejąco według wartości logDice, a grupy tematyczne od najliczniejszej w BNC94.

3.1. Przedrzeczownikowe kolokaty leksemu *family*

Kategoria ta zawiera określenia cech zarówno stałych, jak i przygodnych; język angielski pozycjonuje je przed rzeczownikiem, jeśli wyrażane są przymiotnikiem lub (innym) rzeczownikiem.

1. Status

a) Status materialny/społeczny

BNC94: *poor* [biedna], *wealthy* [zamożna], *working-class* [z klasy pracującej], *homeless* [bezdomna], *rich* [bogata], *middle-class* [z klasy średniej], *low-income* [o niskim dochodzie], *farming* [rolnicza], *peasant* [chłopska], *average* [przeciętna], *class* [z ... klasy], *income* [o ... dochodzie], *ordinary* [zwykajna], *bourgeois* [burżuazyjna lub mieszczańska], *well-to-do* [zamożna], *problem* [problematyczna], *typical* [typowa], *normal* [normalna]

BNC14: *wealthy* [zamożna], *rich* [bogata]

ukWaC: *poor* [biedna], *wealthy* [zamożna], *low-income* [o niskim dochodzie], *income* [o ... dochodzie], *homeless* [bezdomna], *farming* [rolnicza], *class* [z ... klasy], *average* [przeciętna], *low* [(o) niskim dochodzie], *rich* [bogata], *prominent* [słynna], *powerful* [potężna], *ordinary* [zwyczajna], *middle* [z klasy średniej], *vulnerable* [w niepewnej sytuacji], *hard-working* [ciężko pracująca], *disadvantaged* [w niekorzystnej sytuacji / nieuprzywilejowana], *typical* [typowa], *middle-class* [z klasy średniej]

b) Status symboliczny (szczególny)

BNC94: *royal* [królewska], *noble* [szlachecka], *aristocratic* [arystokratyczna], *holy* [święta], *ancient* [stara (długo istniejąca)], *gentry* [ziemiańska], *imperial* [cesarska], *landed* [ziemiańska], *powerful* [potężna], *old* [stara], *distinguished* [wybitna], *well-known* [znana], *ruling* [panująca], *landowning* [posiadaczy ziemskich], *famous* [słynna], *great* [potężna]

BNC14: *royal* [królewska]

ukWaC: *royal* [królewska], *noble* [szlachecka], *Royal*⁵ [królewska], *ancient* [stara], *aristocratic* [arystokratyczna], *ruling* [panująca], *prominent* [słynna], *powerful* [potężna], *old* [stara], *famous* [słynna]

2. Skład/typ/funkcja rodziny

BNC94: *parent* [z ... (liczba) rodziców], *extended* [dalsza/wielopokoleniowa], *nuclear* [złożona tylko z rodziców i dzieci], *one-parent* [z jednym rodzicem], *large* [duża], *immediate* [najbliższa], *single-parent* [z jednym rodzicem], *lone-parent* [z jednym rodzicem], *young* [z małym dzieckiem], *lone* [(z) jednym (rodzicem)], *foster* [zastępcza], *big* [wielka], *two-parent*, *joint* [wspólna (np. obojga małżonków)], *natural* [biologiczna], *small* [mała], *adoptive* [adopcyjna], *host* [goszcząca]; figuratywne: *church* [kościelna/Kościół], *human* [ludzka], w niektórych użyciach również *christian*⁶ [chrześcijańska], *parish* [parafialna]; w niektórych użyciach *big* [wielka]; *gene* [genów]

⁵ ukWaC klasyfikuje osobno przymiotnik *Royal* pisany wielką literą.

⁶ Sketch Engine podaje kolokaty z BNC94 w zapisie wyłącznie małą literą (zob. również punkt 3 poniżej). Niniejszy artykuł zachowuje tę pisownię.

BNC14: *extended* [dalsza/wielopokoleniowa], *immediate* [najbliższa], *host* [goszcząca], *big* [wielka], *new* [z nowo narodzonym/małym dzieckiem]

ukWaC: *extended* [dalsza/wielopokoleniowa], *host* [goszcząca], *immediate* [najbliższa], *parent* [(z ...) rodziców], *young* [z małym dzieckiem], *large* [duża], *birth* [biologiczna], *nuclear* [złożona tylko z rodziców i dzieci], *adoptive* [adopcyjna], *foster* [zastępcza], *big* [wielka], *one-parent* [z jednym rodzicem], *small* [mała], *two-parent* [z dwójką rodziców]; figuratywne: w niektórych użyciach *extended* [dalsza/wielka], *church* [kościelna], *gene* [genów], *human* [ludzka], w niektórych użyciach *big* [wielka], *protein* [białek], *product* [produktów], *language* [języków]

3. Przynależność etniczna/religijna/narodowa/geograficzna

BNC94: *jewish* [żydowska/Żydowska], *asian* [azjatycka], *black* [czarna], *white* [biała], *local* [miejscowa], *british* [brytyjska], *catholic* [katolicka], *christian* [chrześcijańska], *immigrant* [imigrancka], *irish* [irlandzka], *indian* [indyjska lub (z) Indii (Zachodnich)], *american* [amerykańska], *english* [angielska], *rural* [wiejska]

BNC14: *Muslim* [muzułmańska]

ukWaC: *Jewish* [żydowska/Żydowska], *Catholic* [katolicka], *Christian* [chrześcijańska], *local* [miejscowa], *British* [brytyjska], *American* [amerykańska], *Muslim* [muzułmańska], *Asian* [azjatycka], *refugee* [uchodźcza], *minority* [(z) mniejszości (przew. etnicznej)], *immigrant* [imigrancka], *English* [angielska]

4. Konkretna rodzina

BNC94: *addams*, *w*, *manson*, *smith*, *miletti*, *doyle*, *wills* [nazwiska lub inicjał]

BNC14: –

ukWaC: –

5. Określenie relacji emocjonalnej

BNC94: *happy* [szczęśliwa], *close* [bliska], *loving* [kochająca]

BNC14: *close* [bliska]

ukWaC: *close* [bliska], *happy* [szczęśliwa], *loving* [kochająca]

6. Identyfikacja/tożsamość

BNC94: *same* [ta sama], *other* [inna], *own* [własna]

BNC14: 's [dopełniacz – przynależność], *own* [własna], *same* [ta sama], *other* [inna]

ukWaC: *own* [własna], *same* [ta sama]

7. Kwantyfikacja

BNC94: *most* [większość], *single* [(każda) jedna/pojedyncza], *individual* [poszczególna], *several* [kilka]

BNC14: *more* [więcej]

ukWaC: *many* [wiele], *most* [większość], *single* [(każda) jedna/pojedyncza]

8. Integralność

BNC94: *whole*, *entire* [cała]

BNC14: *entire*, *whole* [cała]

ukWaC: *whole*, *entire* [cała]

9. Koordynacja (X i rodzina)

BNC94: *friend* [przyjaciół], *individual* [poszczególna osoba]

BNC14: –

ukWaC: *friend* [przyjaciół], *individual* [poszczególna osoba], *child* [dziecko], *patient* [pacjent], *couple* [para], *people* [osoby], *carer* [opiekun]

10. Inny atrybut

BNC94: –

BNC14: *lovely* [urocza], *nice* [miła]

ukWaC: *dysfunctional* [dysfunkcyjna], *musical* [muzykalna], *military* [wojskowa], *affected* [dotknięta (np. klęską żywiołową)]

Mniej liczne w (BNC94) kategorie (6) identyfikacja i (7) kwantyfikacja wydają się mieć niską wartość analityczną, jako że mają głównie funkcję wskazywania; kolokaty w kategorii (9) nie są określeniami rodziny, ale zawierają leksemy połączone spójnikiem *and* z leksemem *family*. Kategoria (4) zawiera nazwiska identyfikujące

konkretne rodziny, co jest efektem wynikającym z doboru tekstów do korpusu. Z kolei kategoria (8) integralność ma często funkcję emfatyczną czy intensyfikującą, jak w przykładzie poniżej:

[15] *His mother Enid said after the hearing in Bristol: 'He has brought shame on the **whole family**.'*

[Jego matka, Enid, powiedziała po rozprawie w Bristolu: „Sprowadził wstyd na **całą rodzinę**”.] (BNC94).

Kategorie bardziej interesujące analitycznie omówiono poniżej według ich pozycji w BNC94, z uwzględnieniem istotnych podobieństw i różnic w pozostałych dwóch korpusach.

1. Status

Warta uwagi jest istotność kategorii statusu we wszystkich korpusach, szczególnie w (BNC94; ukWaC), tak pod względem liczebności kategorii 1a/1b, jak i siły poszczególnych kolokatów. Pozwala ona na stwierdzenie, że status materialny jest istotną kwestią w brytyjskim „mikrokosmosie” dyskursywnym, a pozycja społeczna jest cechą rodziny (rozumianej najogólniej jako gospodarstwo domowe), nie tylko jednostki.

Powszechne w dyskursie brytyjskim są odniesienia do klasy społecznej (reprezentowane eksplicytnie przez kolokaty *middle-class*, *working-class*, *class*), które łączą w sobie elementy statusu materialnego i społecznego oraz elementy kulturowe i tożsamościowe. Jako że klasę społeczną tradycyjnie rozpatrywano na poziomie gospodarstwa domowego, a w szczególności głowy rodziny (zob. Giddens & Sutton, 2021), ta powszechność nie jest zaskoczeniem. Połączenia złożenia zawierających wyraz *class* (*middle-class*, *working-class*) z leksemem *family* należą do najczęstszych w (BNC94; ukWaC).

Co więcej, część słów zaklasyfikowanych do kategorii (2) skład/typ rodziny występuje w kontekstach, które jasno wskazują również na (niski) status materialny. W BNC94 są to *parent* (głównie w kombinacji z *one*, *single*, *lone* pisanymi rozłącznie), *one-parent*, *single-parent*, *lone-parent*; w ukWaC – *parent*, *single*, *one-parent* (w podobnej kombinacji). Oznaczają one rodzinę złożoną z rodzica samodzielnie wychowującego dziecko/dzieci. Takie rodziny są kontekstowo powią-

zane ze świadczeniami społecznymi czy statystykami dotyczącymi wydatków budżetowych lub problemów społecznych, jak poniżej:

[16] ***Lone parent families** are more likely than two parent families to depend on social security benefits, and are less likely to have earnings from employment as their main source of income.*

[Osoby samotnie wychowujące dziecko częściej polegają na zasiłkach socjalnych niż rodziny z dwojgiem rodziców, rzadziej też zdarza się, że źródłem ich utrzymania jest praca zarobkowa.] (BNC94).

[17] *This geographical variation in prevalence was found to strongly correlate with indicators of the deprivation level within each area, particularly high levels of unemployment, council tenancies and **single parent families**.*

[Stwierdzono, że takie zróżnicowanie geograficzne wykazuje silną korelację ze wskaźnikami poziomu deprivacji w każdym z obszarów, szczególnie z wysokim poziomem bezrobocia, zamieszkiwaniem w lokalach komunalnych i samodzielnym rodzicielstwem.] (ukWaC).

Kolokaty te wykazują więc asocjację semantyczną (*sematic association*; zob. Philip, 2011) z biedą i potrzebą wsparcia instytucjonalnego. Te zaś z kolei obarczone są stygmatem (zob. Paprota, 2015) i raczej współwystępują z negatywną ewaluacją.

Obecny w BNC94 kolokat *problem* [rodziny problematycznej] w praktyce również opisuje status materialny; w jego kontekstach konsekwentnie pojawiają się odniesienia do biedy, a czasem też do braku podstawowych kompetencji społecznych, dużego rozmiaru rodziny czy przestępczości:

[18] [...] *a special area in one housing estate has been set aside for **problem families**, where they are given daily supervision combined with training and instruction designed to teach them the elements of home craft and mothercraft so that in due course, when they have proved they can manage their affairs, domestic, financial or otherwise, they can return to a better house in a more desirable neighbourhood.*

[...] specjalnie wyznaczony lokal na jednym z osiedli przeznaczono dla rodzin problematycznych; są one tam nadzorowane i przechodzą szkolenia, które mają nauczyć je prowadzenia gospodarstwa domowego i macierzyństwa, tak aby mogły powrócić do lepszego domu w lepszej dzielnicy, kiedy już udowodnią, że są w stanie zająć się swoimi sprawami domowymi, finansowymi czy też innymi.] (BNC94).

W korpusie ukWaC niski status materialny określa również kolokat *disadvantaged*, niewystępujący na liście najsilniejszych połączeń w (BNC94). Jego obecność w (nowszy) ukWaC może być skutkiem zmian w dyskursie współczesnej polityki społecznej. Analiza kontekstów pokazuje, że rodzina nieuprzywilejowana czy wykluczona społecznie to taka, którą dotyczą trudności finansowe i ograniczony dostęp do kultury; która ma słabsze kompetencje społeczne, gorsze osiągnięcia edukacyjne w przypadku dzieci oraz jest podatna na rozpad. Można domniemywać, że przeciwieństwem takiej rodziny będzie dobrze funkcjonująca, stabilna rodzina z klasy średniej, swobodnie korzystająca z dóbr kultury.

Interesujący w ukWaC jest również kolokat *hard-working*, który w połączeniu z *family* występuje w BNC94 tylko raz. Jak wynika z kontekstów i profilu kolokacyjnego, oznacza on rodziny zdecydowanie niezamożne, choć – co istotne – niekorzystające ze wsparcia socjalnego (zob. Jenkins i in., 2009). Samo określenie jest nacechowane pozytywnie, jednak zwykle współwystępuje z odniesieniem do trudności i problemów, głównie finansowych:

[19] [...] and because the victims of mass unemployment, 15% interest rates, and high inflation are ordinary **hard-working families**.

[...] i ponieważ ofiarami masowego bezrobocia, 15-procentowych stóp procentowych i wysokiej inflacji są zwyczajne, ciężko pracujące rodziny.] (ukWaC).

Zachodzi tu przeniesienie atrybutu pracowitości czy zdolności do ciężkiej pracy przypisywanego niektórym (dorosłym) członkom rodziny na całą rodzinę, co w interpretacji dosłownej graniczy czasem z absurdem – trudno jest wyobrazić sobie na przykład ciężko pracujące niemowlę. Być może przeniesienie to wynika z przeciwstawienia w dyskursie politycznym początku XXI wieku ‘ciężko pracujących rodzin’ stygmatyzowanym beneficjentom wsparcia społecznego, które zwykle funkcjonuje na poziomie rodziny.

W (BNC14) status materialny określają tylko przymiotniki *wealthy* i *rich*, cechujące się raczej pozytywną ewaluacją widoczną w kontekstowych odniesieniach do komfortu funkcjonowania i wielości doświadczeń. Brakuje za to odniesień do niskiego statusu materialnego. Na podstawie informacji o konstrukcji korpusu (Love i in., 2017)

można domniemywać, że dyskurs prywatny jest tu reprezentowany w o wiele większym stopniu niż w pozostałych korpusach. Można więc zaryzykować hipotezę, że niski status materialny w odniesieniu do rodziny jest raczej przedmiotem dyskursu publicznego niż prywatnego, choć jest to kwestia wymagająca dokładniejszych badań.

Wysoka istotność słów z kategorii statusu symbolicznego w (BNC94; ukWaC), szczególnie słowa *royal*, wynika z kontekstu historycznego i systemu politycznego Zjednoczonego Królestwa, w którym istotną rolę odgrywa monarchia, a tytuły arystokratyczne pozostają w użyciu. Oczywiście nie wszystkie użycia *royal*, *powerful* czy *landowning* dotyczą rodzin brytyjskich, ale jest to zdecydowana większość tej grupy. Co istotne, te kolokaty często przekładają się na (zwykle wysoki) status materialny, zarówno w kontekstach wyraźnie dotyczących przeszłości (*landed*, *landowning*, *gentry*), jak i aktualnych. W BNC14 status symboliczny określa tylko jeden kolokat – *royal*, głównie (choć nie wyłącznie) odnoszący się do brytyjskiej rodziny królewskiej, która jest punktem odniesienia w porównaniach czy przedmiotem sądów; podobny jest zresztą rezultat wyszukiwania w mówionej części BNC94, co może sugerować, że pozostałe kolokaty funkcjonują głównie w dyskursie innym niż prywatny.

Należy również zauważyć, że status symboliczny profiluje „wertykalne” rozumienie rodziny jako następujących po sobie pokoleń, które często ten status dziedziczą. Nie zawsze jest tak w przypadku statusu materialnego, który raczej takiego profilowania nie wykazuje.

2. Skład/typ rodziny

Analiza kontekstowa kolokatów z kategorii (2) skład/typ rodziny ujawnia niewypowiedziane wprost, ale bardzo wyraźne domniemanie, że rodzina oznacza przede wszystkim obecność dzieci. Widać to szczególnie przy kolokatach *new* i *young*: tam, gdzie połączenie *new/young family* odnosi się do rodziny w sensie grupy spokrewnionych osób, oznacza ono zwykle rodzinę z niedawno urodzonym czy małym dzieckiem, nie na przykład nowożeńców:

[20] *He happens to be a minister and found himself amid considerable grief telling his **young family** that their dog had gone for a walk with Jesus.*

[Tak się składa, że jest duchownym, i powodowany głębokim smutkiem swoich **małych dzieci** powiedział im, że pies poszedł na spacer z Jezusem.] (BNC94).

Domyślna jest również rodzina z dwojgiem rodziców; jak wspomniano wyżej, wyrażenia oznaczające samotne czy samodzielne rodzicielstwo występują najczęściej w kontekście systemu zasiłków socjalnych i problemów bytowych. Kolokaty sugerujące rodziców innych niż biologicznych (*foster*, *adoptive*) mają niższą frekwencję i łączliwość z ośrodkiem *family*. Z kolei połączenie *reconstituted family* [rodzina rekonstrytuowana] pojawia się w BNC94 w innej kategorii gramatycznej z dość niską częstością bezwzględną 14 (0,12 na milion tokenów), niższą niż *foster* (0,25 na milion) czy *natural* (0,3 na milion), a porównywalną z *adoptive* (0,11 na milion w BNC94). Potencjalne kolokaty *blended* [mieszana] czy *patchwork* [patchworkowa] w ogóle nie figurują w BNC94 ani BNC14, a w dużo przecież większym ukWaC mają frekwencję równą lub niższą 0,01 na milion. Z kolei dość częste w ukWaC połączenie *host family* wskazuje, że to cała rodzina zapewnia gościnę, jako że rodzina jest prawdopodobnie postrzegana jako najpowszechniejsza forma organizacji gospodarstwa domowego. Nieliczne użycia *host* w BNC14 występują przeważnie w kontekstach sygnalizujących dystans wobec rodziny goszczącej – osoba korzystająca z takiej gościny pozostaje poza więzami i zobowiązaniami konotowanymi przez rodzinę. Ze względu na niską frekwencję bezwzględną (5 konkordancji) trudno jednak wyciągnąć silnie uzasadnione wnioski.

Za kolokaty używane w odniesieniu do domyślnego modelu rodziny można uznać *nuclear*, *average*, *typical*, *ordinary* i *normal*, obecne na liście najsilniejszych połączeń w BNC94 i ukWaC. Pojęcie *nuclear* ma względnie ostre granice – oznacza rodzinę złożoną z dwojga rodziców i ich dzieci. Jednak ewaluacja tego pojęcia jest niejednoznaczna. Neutralne jego użycia to takie, gdzie na podstawie informacji kontekstowej widać, że jest to jeden z istniejących modeli rodziny, określane czasem *explicite* jako opcja domyślna, ale też (w BNC94, b.d.) produkt polityki gospodarczej i mieszkaniowej związanej z konkretnym kontekstem czasowym (po rewolucji przemysłowej). Choć konteksty neutralne przeważają w ukWaC, to jednak i BNC94, i ukWaC zawierają też takie, gdzie wyraźnie zaznacza się pozytywna lub negatywna ewaluacja tego modelu. W kontekstach pozytywnie nacechowanych wzmiankowane są stabilność, wsparcie, trwałość

więzi, duża istotność takiej rodziny dla ich członków czy jasny podział ról.

[21] *Within the web of kinship relations, **the nuclear family** is central and the source of most caring relationships. Ties with extended kin are very much a matter of personal choice.*

[Spośród wielu relacji pokrewieństwa, **rodzina złożona z dzieci i rodziców** jest najważniejsza i stanowi źródło troski i opieki. Więzi z dalszą rodziną to w dużej mierze kwestia wyboru.] (BNC94).

Z kolei w ko-tekstach nacechowanych negatywnie taki model określany jest jako zamknięty w sobie, ograniczający, duszący, odizolowany od innych więzi społecznych, oparty na sztywnym podziale zadań ze względu na płeć czy utrwalający kapitalizm i patriarchat:

[22] *The maintaining of the male ego in perfect condition remains an essential activity of the **nuclear family**.*

[Utrzymywanie męskiego ego w stanie idealnym pozostaje głównym zadaniem **tradycyjnej rodziny**.] (BNC94).

W sposób oczywisty te przykłady ilustrują różne ideologie polityczne, a łączy je to, że tematem każdego wydaje się być rodzina. Można stwierdzić, że niezależnie od tych ideologii połączenie *nuclear family* może określać domyślną współcześnie konfigurację rodziny, ale samo jego użycie wiąże się z problematyzacją tej kwestii.

Co ciekawe, pozostałych kolokatów opisujących domyślną czy najbardziej typową rodzinę należy szukać nie w kategorii składu, lecz statusu. Kolokat *average* występuje prawie wyłącznie w kontekście danych statystycznych, zwykle związanych z wydatkami, opodatkowaniem czy usługami finansowymi. *Typical* znajdziemy w podobnych kontekstach danych statystycznych o finansach, składzie lub pochodzeniu rodziny. Więcej informacji na temat stereotypu rodziny dostarczają kolokaty *ordinary* oraz *normal* (ten ostatni tylko w BNC94). Konteksty pierwszego z nich wskazują, że zwyczajna rodzina to taka, która nie jest specjalnie bogata (ma problemy finansowe), ale nie jest też uboga; nie należy do elit i nie cechuje jej snobizm; nie jest również idealna (dochodzi w niej do kłótni). Z kolei *normal* pojawia się głównie w ko-tekstach kontrastujących konkretny przypadek z normą, która konotuje atmosferę ciepła, ale i chaosu, momenty niezgody

oraz styl życia raczej klasy średniej niż niższych warstw społecznych (wakacje za granicą), ale i statystycznie typowy skład rodziny.

Na podstawie konkordancji trudno jednoznacznie określić, kiedy rodzina zaczyna być określana jako duża (*large*) – czasem jest to już troje dzieci, czasem dopiero pięcioro. Współwystępowanie połączenia *large family* i kontekstu problemów społecznych czy konieczności wsparcia ma miejsce tak w BNC94, jak i w ukWaC, ale jest znacznie rzadsze niż w przypadku połączeń typu *single-parent family*: w losowo wygenerowanych próbkach konkordancji taka asocjacja występowała w około 20% ko-tekstów w BNC94 i nieco mniej w ukWaC. Poza kontekstem bytowym, który raczej łączy się z negatywną ewaluacją, można też zauważyć kontekst emocjonalny: tam, gdzie jest on widoczny, ewaluacja jest raczej pozytywna, jak poniżej:

[23] *They grew up loved and cherished in a **large family** with three older sisters.*
[Wychowały się w atmosferze miłości w **dużej rodzinie** u boku trzech starszych sióstr.] (BNC94).

Podobnie jest w przypadku kolokatu *big* – użycia niemetaforyczne łączy się z pozytywną ewaluacją w kontekście emocjonalnym; w ukWaC i BNC14 dodatkowo zaznacza się kontekst bytowy i właściwa mu ewaluacja negatywna.

Z kolei kolokat *small* jest rzadszy i mniej istotny (pod względem logDice). W ukWaC występuje on raczej w kontekstach neutralnych; podobnie w BNC94, gdzie jednak stosunkowo często pojawia się w kontekście bytowym, nie emocjonalnym. Jeśli zauważalny jest element ewaluacji, jest ona – właśnie w kontekście bytowym – pozytywna, jak w przykładzie poniżej.

[24] *Despite legal changes, **smaller families** and improved educational and employment opportunities over the last century or so, marked inequalities remain between the social and economic roles of men and women.*

[Mimo zmian prawnych, **mniejszych rodzin** i lepszych możliwości kształcenia się i pracy na przestrzeni mniej więcej ostatniego stulecia, istnieją znaczne nierówności między mężczyznami i kobietami w aspekcie ich ról społeczno-ekonomicznych.] (BNC94).

Kolokaty *extended* i *immediate* można rozpatrywać jako elementy składowe podkategorii stopnia pokrewieństwa. *Immediate* wskazuje

na najbliższą rodzinę, co najczęściej oznacza rodziców i dzieci, chociaż zdarza się, że granica zakreślona jest szerzej lub nie jest jednoznacznie zasygnalizowana. O ile synonimiczny kolokat *close* ma dość pozytywne zabarwienie emocjonalne (patrz omówienie niżej), *immediate* raczej nie łączy się z ewaluacją.

Podobnie neutralny jest kolokat *extended*, jednak, co ciekawe, w BNC94 niemal zawsze występuje on w kontekstach historycznych lub dotyczących kultur spoza Wysp Brytyjskich (lub spoza ich centrum):

[25] *Others, such as Asians, may be at present living within **extended families**.*

[Inne grupy, jak mniejszości pochodzenia azjatyckiego, mogą obecnie mieszkać w jednym gospodarstwie domowym z członkami **dalszej rodziny**.] (BNC94).

O ile więc ewaluacja połączenia *extended family* niekoniecznie jest sama w sobie pozytywna lub negatywna, o tyle zaznacza się tu dystans kulturowy wobec rodziny rozumianej jako wiele pokoleń czy wiele gałęzi rodziny zamieszkujących wspólne gospodarstwo domowe. Taka asocjacja występuje też w ukWaC, choć nie tak konsekwentnie: w losowo wygenerowanej próbce takie konteksty wystąpiły w prawie 40% konkordancji. Z kolei w BNC14 dystans kulturowy występuje tylko w jednym (na sześć) przypadku. W pozostałych odnosi się do osób spoza najbliższego kręgu, które na przykład nie są w pierwszej kolejności informowane o istotnych zdarzeniach; ma on więc funkcję poniekąd intensyfikującą dystans emocjonalny.

W kategorii (2) skład/typ rodziny znalazły się również kolokaty użyte w znaczeniach, które można uznać za metaforyczne. Są wśród nich połączenia *church*, *C/christian*, *parish (family)*, które określają duże grupy ludzi niespokrewnionych w sensie dosłownym. Również część konkordancji, w których występuje kolokat *big* – szczególnie w połączeniu z *one* i/lub przymiotnikiem oznaczającym więź emocjonalną – odnosi się do grupy osób w jakiś sposób bliskich sobie, lecz niespokrewnionych, na przykład grupy przyjaciół czy pracowników firmy. *Gene*, *protein*, *product* i *language* nie opisują grup ludzi; ich atrybutem przeniesionym z domeny źródłowej RODZINA jest podobieństwo. O ile jednak figuratywne czy nieprototypowe użycia leksemu *family* można dość łatwo zaobserwować we wszystkich ba-

danych korpusach (dla przykładu, koligacja *family of* (+przymiotnik) + rzeczownik dość dobrze identyfikuje takie konteksty), o tyle są one na tyle rozproszone, że przedręczownikowe kolokaty je sygnalizujące stanowią nieliczną grupę o niskich częstotliwościach i wartościach logDice.

3. Tożsamość

Kolokaty z kategorii (3) oznaczają przede wszystkim przynależność do wspólnot etnicznych czy narodowych obecnych w Zjednoczonym Królestwie lub też geograficzną lokalizację rodziny. Przymiotniki *B/british* oraz *white* (ten ostatni tylko w BNC94) oraz w mniejszym stopniu *E/english* opisują grupę większościową. Z kolei połączenia *family* z *Scottish* i *Welsh* nie znalazły się na listach najsilniejszych kolokacji, co potwierdza ich peryferyjność w opisywanym dyskursie.

British jest drugim (po *local*) co do frekwencji kolokatem z tej kategorii w ukWaC (0,32 na milion) i BNC94 (0,44 na milion). W obu korpusach połączenie *British royal family* jest odpowiedzialne za znaczną część użycia przymiotnika *British*. Poza nimi przymiotnik ten pojawia się zwykle w kontekstach danych statystycznych, jak w przykładzie poniżej:

[26] *However, one child families are becoming more commonplace, with 17 per cent of **British families** having just the one child.*

[Mimo to coraz częściej mamy do czynienia z rodzinami z jednym dzieckiem: 17% **brytyjskich rodzin** ma tylko jedno dziecko.] (ukWaC).

Z kolei kolokat *English* (tożsamość narodowa największego państwa składowego Zjednoczonego Królestwa) pojawia się najczęściej w kontekstach historycznych, a co najmniej dotyczących przeszłości rodziny, ale też w opozycji do innych tożsamości narodowych Wysp Brytyjskich. Odnaleźć można też przypadki użycia *English* w kontekście nauki języka angielskiego (np. rodziny goszczące uczniów), ale i w znaczeniu synonimicznym z *British*. O ile więc rodzina „brytyjska” to po prostu typowa rodzina, to rodzina „angielska” ma raczej konotacje bardziej tradycyjne bądź też występuje w komunikatach skierowanych do adresatów spoza Wysp Brytyjskich, być może jako łatwiej identyfikowalna z angielszczyzną.

W obydwu korpusach mniej liczne niż *British* są przymiotniki oznaczające członków dużych lub historycznie istotnych mniejszości w Zjednoczonym Królestwie. W BNC94 są to mniejszości południowoazjatycka (*asian* i częściowo *indian*), brytyjsko-karaibska (*black*, *indian* – od West Indian), irlandzka (*irish*) czy żydowska (*jewish*); przymiotniki *black*, *jewish* i *american* występują również w kontekście amerykańskim. Ze względu na dość niską frekwencję tych kolokatów w BNC94 trudno jest wyciągnąć miarodajne wnioski na temat ich kontekstów. Mimo to wyraźne są odniesienia do niskiego statusu materialnego rodzin czarnych czy pochodzenia irlandzkiego, dyskryminacji rodzin pochodzenia azjatyckiego oraz ich konserwatyizmu obyczajowego. Stosunkowo niewiele jest kolokatów oznaczających tożsamość *stricte* religijną: *christian* pojawia się głównie w metaforycznym kontekście „rodziny chrześcijan”, a rodziny katolickie występują głównie w kontekście historycznym oraz dotyczącym konfliktu północnoirlandzkiego.

W ukWaC frekwencja kolokatów oznaczających mniejszości nie odbiega drastycznie od *British*, choć tożsamość wyłącznie etniczną oznacza tylko *Asian*. W jego kontekstach pojawiają się odniesienia do specyfiki kulturowej (na przykład konserwatyizmu obyczajowego lub tworzenia dużych rodzin wielopokoleniowych), do silnych więzów rodzinnych oraz do dyskryminacji doświadczanej przez tę grupę – profil tego połączenia przypomina więc wzorzec z BNC94.

Interesujące są kolokaty opisujące tożsamość religijną (*Catholic*, *Christian*, *Muslim*, częściowo *Jewish*, który oznacza tożsamość religijną oraz etniczną), które w ukWaC mają pozycję wyższą niż w BNC94. Dość często pojawiają się one w połączeniach typu *born into a Catholic/Muslim... family* [przyszedł/przyszła na świat w rodzinie katolickiej/muzułmańskiej...]; tożsamość religijna jest więc atrybutem rodziny w jakiś sposób wpływającym na życie danej osoby.

Stosunkowo liczny (jak na tę kategorię) przymiotnik *Catholic* również występuje w kontekstach podobnych do tych z BNC94, zaś *Christian* – poza użyciami metaforycznymi – oznacza głównie wspólnoty ewangelikalne.

O ile odniesienia do mniejszości żydowskiej zwykle mają konteksty historyczne (w tym historii rodzinnej) czy dotyczące odmienności

religijnej, to kolokat *Muslim* raczej występuje w kontekstach dotyczących terażniejszości.

Połączenie *Muslim family* często współwystępuje z określeniem intensywności wierzeń religijnych, konserwatyzmu czy surowości zasad. To właśnie w sferze religijnej zaznacza się odrębność kulturowa rodzin muzułmańskich; chociaż w brytyjskim kontekście kulturowym często nakłada się ona na tożsamość etniczną (zob. Becker i in., 2023), taka prawidłowość nie jest tu widoczna. Jednak intensywna religijność jest nietypowa w mocno sekularyzującym się społeczeństwie brytyjskim (Booth i in., 2022) i można uznać, że przyczynia się ona co najmniej do dyskursywnego wyobcowania tej grupy.

W kontekstach połączenia *Muslim family* w ukWaC występują również pozytywnie nacechowane odniesienia do silnych więzów rodzinnych, są też czasowniki opisujące akty dyskryminacji i przemocy skierowane wobec takich rodzin.

Z kolei w BNC14 *Muslim* jest jedynym terminem określającym tożsamość mniejszościową. Nawet przy niskiej frekwencji (4 konkor-dancje, 0,34 na milion) wyraźne są podobne do ukWaC kontekstowe odniesienia do konserwatyzmu obyczajowego i – w jednym przypadku – dyskryminacji.

Wydaje się, że źródła brytyjskie reprezentowane w BNC94 i BNC14 niekoniecznie oznaczają *explicite* tożsamość etniczną rodziny w kontekście grupy większościowej, zaś grupy mniejszościowe pojawiają się w kontekstach w różny sposób sproblematyzowanych (zob. zjawisko *othering*; Molek-Kozakowska & Chovanec, 2017). Taka prawidłowość jest jednak nieco mniej widoczna w przypadku ukWaC. Z kolei według danych demograficznych silna tożsamość religijna nie jest cechą większościową we współczesnym społeczeństwie brytyjskim, co wyraźnie potwierdzają dane korpusowe.

Lokalizację geograficzną opisuje przede wszystkim dość liczny przymiotnik *local*; pełni on głównie funkcję wskazującą i nie jest produktywny analitycznie. Z kolei przymiotnik *rural*, obecny tylko w BNC94, funkcjonuje podobnie do opisanego wyżej kolokatu *extended*: wszystkie oprócz jednego użycia mają kontekst historyczny lub dotyczą obszarów i kultur odległych od Wysp Brytyjskich. Brytyjska

rodzina nie jest więc opisywana jako rodzina wiejska nawet w przypadku rodzin, które mieszkają poza miastem.

4. Wiąż emocjonalna

Kategoria (5) określająca wiąź emocjonalną zawiera tylko trzy kolokaty: *happy*, *close* i *loving*, obecne w BNC94 i ukWaC, choć na różnych pozycjach. Wszystkie mają silnie pozytywną ewaluację, jednak w przypadku *happy* bywa ona kontekstowo podważana, na przykład poprzez sarkazm, zanegowanie zasadności przymiotnika, czy też w połączeniach typu *play a happy family* [udawać szczęśliwą rodzinę] negujących faktyczność stanu opisanego tym przymiotnikiem. Jednoznacznie pozytywne są natomiast *close* i *loving*. *Close* jest bliskim synonimem *immediate*, chociaż w BNC94 w zasadzie odnosi się nie tyle do (trudnego do jednoznacznego określenia) składu najbliższej rodziny, co właśnie do bliskości emocjonalnej. Taka relacja konotuje wsparcie emocjonalne, ciepło, zaspokojenie potrzeby przynależności, obecność fizyczną, akceptację i spolegliwość pojawiające się w ko-tekstach. Negatywne nacechowanie jest związane ze zbytnią intensywnością kontaktu i pojawia się w pojedynczych przypadkach w BNC94:

[27] *Diana had known she was marrying into a **close family**, but she was unprepared for how claustrophobic it would be.*

[Diana wiedziała, że wchodzi do **blisko związanej rodziny**, ale nie była przygotowana na to, jak bardzo klaustrofobiczny będzie ten związek.] (BNC94).

Close w ukWaC często odnosi się do członków najbliższej rodziny, bez oznaczenia bliskości emocjonalnej, choć ta pozostaje w sferze konotacji:

[28] *It's also helpful if you let your **close family** know that after the ceremony you will need some time alone with your photographer.*

[Dobrze jest również dać znać **najbliższej rodzinie**, że po ceremonii będzie wam potrzebna chwila sam na sam z fotografem.] (ukWaC).

Jednak równie często spotkamy użycia *close* dla zaznaczenia bliskich więzów emocjonalnych. Kolokat *loving* ma jednoznacznie pozytywne konteksty zarówno w BNC94, jak i w ukWaC.

W BNC14 do relacji emocjonalnej odnosi się kolokat *close*, który ma głównie pozytywną ewaluację. Podobnie jak w BNC94, kilka kontekstów wykazuje nacechowanie negatywne – tak oceniana jest nadmierna bliskość emocjonalna, jak w przykładzie poniżej:

[29][...] *not that we're not a **close family** but her and her mum are like they call each other every single day every single day all that's a bit overkill.*

[...] nie to, że nie jesteśmy **blisko związaną rodziną**, ale ona i jej mama dzwonią do siebie codziennie, każdego jednego dnia, to trochę przesada.] (BNC14).

Ze względu na niższą częstość bezwzględną przymiotnika *close* negatywnie nacechowane konteksty stanowią istotniejszą część wszystkich jego użyc, natomiast pod względem konotacji i ewaluacji *close* jako kolokat *family* w BNC14 nie odbiega od wzorca w BNC94.

Na podstawie kontekstów można więc stwierdzić, że pozytywna i głęboka relacja emocjonalna jest wysoko cenioną cechą rodziny, jednak nie można jej uznać za atrybut powszechny i niekwestionowany.

5. Inne atrybuty

Najczęstszym w tej kategorii kolokatem w ukWaC jest *dysfunctional*. W jego kontekstach sporadycznie pojawiają się odniesienia do biedy, zachowań przestępczych oraz alkoholizmu, jednak zwykle oznacza on zaburzoną więź emocjonalną – szczególnie z dzieckiem – oraz brak stabilnych relacji:

[30] *"Don't trust, don't talk, don't feel," these are the rules of a **dysfunctional family**.*

[„Nie ufaj, nie rozmawiaj, nie odczuwaj” – to zasady **rodziny dysfunkcyjnej**.] (ukWaC).

Interesujące są incydentalnie wspomniane przykłady rodzindysfunkcyjnych: fikcyjnych Simpsonów, rodziny biblijnego Abrahama czy brytyjskiej rodziny królewskiej. Przykłady te potwierdzają, że rodzina może być dysfunkcyjna niezależnie od statusu symbolicznego czy materialnego.

Pewne wzajemne podobieństwa wykazują kolokaty *musical* i *military*. *Musical* opisuje tradycje muzyczne w poprzednich pokoleniach i najczęściej pojawia się w biografii osób z karierą muzyczną:

[31] *Beethoven was born in Bonn in Germany and, like Mozart, into a **musical family** whose father and grandfather were both singers.*

[Beethoven urodził się w Bonn w Niemczech i, tak jak Mozart, wychował się w **muzykującej rodzinie**, gdzie ojciec i dziadek byli śpiewakami.] (ukWaC).

Oznacza więc on albo przekazywany genetycznie czy środowiskowo talent, albo/i upodobanie do muzyki, rodzina rozumiana jest jako następujące po sobie pokolenia.

Z kolei *military* oznacza albo rodzinną tradycję służby w wojsku, albo rodziny (dzieci i współmałżonków, głównie żony) osób, które w wojsku służyły czy służyły. W pierwszym znaczeniu znów mamy do czynienia z tradycją czy skłonnością przekazywaną z pokolenia na pokolenie, w drugim zaś rodzina rozumiana jest jako wspólne gospodarstwo domowe czy grupa najbliższych osób, które w pewien sposób doświadczają skutków decyzji jednej osoby spośród swojego grona.

Ostatni kolokat z tej grupy w tym korpusie to *affected*, który występuje też predykatywnie. Pojawia się on w ukWaC albo w odniesieniu do choroby, najczęściej o podłożu genetycznym, albo kłęski żywiołowej. Pierwszy z tych kontekstów to – znów jak w przypadku *musical* powyżej – odzwierciedlenie pokrewieństwa rodzinnego, choć na poziomie ściśle genetycznym. Drugi zaś wynika z pozycji rodziny jako domyślnego gospodarstwa domowego, które charakteryzuje wspólnota doświadczeń.

Lista najsilniejszych połączeń z *family* w BNC14 zawiera dwa kolokaty, *lovely* i *nice*, które można sklasyfikować jako wyrażające silnie pozytywny emocjonalny stosunek do (danej) rodziny. Wydaje się, że są one znacznie częstsze w mowie niż w tekście pisanym; w szczególności *lovely* jest słowem charakterystycznym dla brytyjskiej odmiany języka angielskiego. Brak za to w kontekstach informacji co do uzasadnienia tej oceny (z wyjątkiem jednego użycia *nice*, gdzie rodzina ‘zachowała się odpowiednio do sytuacji’). Można jednak przyjąć, że istnieje niewypowiedziane założenie, że rodzina jest grupą ludzi, na którą inni ludzie reagują w podobny sposób (czy ze względu na podobne zachowanie, czy też współdzielone cechy).

3.2. Rzeczowniki modyfikowane przez *family* w roli przymiotnika

Family w roli przydawki przedrzeczownikowej ogólnie oznacza kwestie dotyczące rodziny, które można podzielić na poniższe (również nieostre) kategorie tematyczne.

1. Kwestie instytucjonalne:

a) medyczne

BNC94: *doctor* [lekarz rodzinny], *planning* [planowanie rodziny], częściowo również *history* [historia (choroby w rodzinie)], *clinic* [poradnia (planowania rodziny)], *authority* [urząd do spraw świadczenia usług medycznych], *therapy* [terapia rodzinna], *disease* [choroba dziedziczna], *association* [Stowarzyszenie (Planowania Rodziny)], *care* [opieka w rodzinie], *service* [poradnictwo (w sprawie planowania rodziny)], *committee* [Komisja (Lekarzy Rodzinnych)],

BNC14: –

ukWaC: *doctor* [lekarz rodzinny], *planning* [planowanie rodziny], *therapy* [terapia rodzinna], *clinic* [poradnia (planowania rodziny)], *health* [(zwykle) zdrowie członków rodziny], *therapist* [terapeuta rodzinny]

b) socjalne

BNC94: *allowance* [zasilek rodzinny], *credit* [zasilek rodzinny], *survey* [badanie (wydatków) rodzin], *welfare* [dobrostan rodziny lub zasiłki socjalne], *centre* [centrum (poradnictwa rodzinnego)], *supplement* [dodatek rodzinny], *placement* [umiejscowienie (dziecka w rodzinie zastępczej)], *policy* [polityka rodzinna]

BNC14: *allowance* [zasilek rodzinny]

ukWaC: *support* [wsparcie socjalne], *learning* [edukacja nieformalna uzupełniająca edukację instytucjonalną], *centre* [centrum (poradnictwa rodzinnego)], *credit* [zasilek rodzinny], *literacy* [(aktywności rodzinne wspierające) umiejętność czytania], *service* [zwykle usługi socjalne]

c) prawne

BNC94: *court* [sąd rodzinny], *division* [wydział rodzinny (Izby Cywilnej)], *proceeding* [postępowanie], *law* [kodeks rodzinny], *act* [ustawa]

BNC14: –

ukWaC: *law* [kodeks rodzinny], *court* [sąd rodzinny], *insurance* [ubezpieczenie], *proceeding* [postępowanie], *lawyer* [prawnik specjalizujący się w sprawach rodzinnych], *mediation* [mediacja rodzinna]

d) religijne

BNC94: w niektórych użyciach *service* [msza dla rodzin(y)]

BNC14: –

ukWaC: w niektórych użyciach *service* [msza dla rodzin(y)]

2. Rodzina jako grupa:

a) członkostwo w rodzinie

BNC94: *member* [członek rodziny], *size* [liczebność rodziny], *background* [pochodzenie], *unit* [jednostka rodzinna], *network* [system wsparcia rodzinnego], *structure* [struktura rodziny], *circle* [rodzinny krąg], *situation* [sytuacja rodzinna], *group* [zw. liczba osób w rodzinie / wszystkie osoby w rodzinie], *circumstance* [sytuacja rodzinna], *link* [związki rodzinne]

BNC14: *member* [członek rodziny], *unit* [jednostka rodzinna]

ukWaC: *member* [członek rodziny], *background* [pochodzenie], *unit* [jednostka], *group* [zw. liczba osób w rodzinie / wszystkie osoby w rodzinie], *circumstance* [sytuacja], *structure* [struktura], *size* [liczebność]

b) rodzina jako podmiot istniejący w czasie

BNC94: *history* [historia rodziny], *tree* [drzewo genealogiczne], *tradition* [tradycja rodzinna], częściowo *fortune* [w l. mn; losy rodziny], *pattern* [wzorec], *formation* [utworzenie], *cycle* [cykl]

BNC14: *tree* [drzewo genealogiczne], *history* [historia rodziny]

ukWaC: *history* [historia rodziny], *tree* [drzewo genealogiczne], *historian* [historyk rodziny], *tradition* [tradycja rodzinna], częściowo *fortune* [w l. mn; losy rodziny], *society* [towarzystwo (genealogiczne)]

3. Rodzina jako podmiot ekonomiczny:

BNC94: *business* [firma rodzinna], *income* [dochód rodziny], *firm* [firma rodzinna], *farm* [rodzinne gospodarstwo rolne / farma rodzinna], *property* [majątek rodzinny], *hotel* [hotel prowadzony przez rodzinę], *budget* [budżet rodziny], *wage* [pensja utrzymująca rodzinę], *estate* [posiadłość rodzinna], *economy* [finanse rodziny]

BNC14: *business* [firma rodzinna]

ukWaC: *business* [firma rodzinna], *income* [dochód rodziny], *farm* [rodzinne gospodarstwo rolne / farma], *firm* [firma rodzinna], *hotel* [hotel prowadzony przez rodzinę], *estate* [posiadłość], *run* [prowadzony (przez rodzinę)]

4a) wspólne dobra

BNC94: *car* [samochód], *silver* [majątek rodzinny/rodowy (wyprzedawany za bezcen)], *fortune* [majątek rodzinny], *album* [album rodzinny], *heirloom* [pamiątka rodzinna/rodowa], *photograph* [wspólne zdjęcie], *trust* [zarząd powierniczy / trust], *house* [dom rodzinny], *vault* [krypta (grobowiec rodzinny)], *seat* [siedziba]

BNC14: *home* [dom], *photo* [zdjęcie]

ukWaC: *flower* [(w nekrologach) kwiaty (tylko od rodziny)] *house* [dom rodzinny], *car* [samochód], *portrait* [portret rodzinny], *photograph* [wspólne zdjęcie], *photo* [wspólne zdjęcie], *secret* [tajemnica rodzinna], *heirloom* [pamiątka rodzinna/rodowa], *vault* [krypta (grobowiec rodzinny)], *fortune* [majątek], *trust* [zarząd powierniczy / trust], *seat* [siedziba], *grave* [grób rodzinny], *residence* [rezydencja], *album* [album rodzinny]

4b) wspólne cechy/atrybuty

BNC94: *name* [nazwisko], *resemblance* [podobieństwo rodzinne]

BNC14: *name* [nazwisko]

ukWaC: *name* [nazwisko], *resemblance* [podobieństwo]

4c) wspólne relacje

BNC94: *friend* [przyjaciół rodziny], *pet* [zwierzę domowe]

BNC14: *friend* [przyjaciół rodziny]

ukWaC: *friend* [przyjaciół rodziny], *favourite* [rodzinny faworyt], *pet* [zwierzę domowe], *dog* [pies]

5a) Relacje wewnątrz rodziny: więzi

BNC94: *relationship* [związek], *connection* [związek lub koneksja rodzinna], *responsibility* [l. mn., obowiązki rodzinne], *tie* [l. mn, więzi rodzinne], *commitment* [l. mn., zobowiązania rodzinne], *support*

[wsparcie rodziny], *breakdown* [rozpad rodziny], *loyalty* [lojalność rodzinna], *bond* [więź rodzinna]

BNC14: –

ukWaC: *relationship* [związek rodzinny], *commitment* [l. mn., zobowiązania rodzinne], *breakdown* [rozpad rodziny], *responsibility* [l. mn., obowiązki rodzinne]

5b1) relacje wewnątrz rodziny: interakcje

BNC94: *life* [życie rodzinne], *affair* [sprawa rodzinna], *matter* [sprawa rodzinna], *feud* [konflikt rodzinny], *living* [(rodzina) mieszkająca (gdzieś) – prawdopodobnie błąd tagowania], *row* [kłótnia rodzinna], *problem* [problem rodzinny]

BNC14: *life* [życie rodzinne]

ukWaC: *life* [życie rodzinne], *affair* [sprawa rodzinna], *matter* [sprawa rodzinna], *problem* [problem rodzinny]

5b2) spotkania rodzinne

BNC94: *holiday* [święto rodzinne], *reunion* [rodzinne spotkanie (po dłuższej przerwie)], *christmas* [rodzinne święta Bożego Narodzenia], *gathering* [większe rodzinne spotkanie], *outing* [rodzinna wycieczka], *meal* [posiłek], *day* [dzień z rodziną / krótka rodzinna wycieczka], *celebration* [święto rodzinne]

BNC14: *piss-up* [rodzinne chłanie], *holiday* [święto rodzinne], *meal* [posiłek], *party* [rodzinne przyjęcie], *day* [dzień z rodziną / krótka rodzinna wycieczka], *stuff* [coś tam rodzinnego (sprawa lub spotkanie)], *thing* [coś rodzinnego (spotkanie)]

ukWaC: *holiday* [święto rodzinne], *day* [dzień z rodziną / krótka rodzinna wycieczka], *reunion* [rodzinne spotkanie (po dłuższej przerwie)], *gathering* [większe rodzinne spotkanie], *vacation* [wakacje z rodziną], *meal* [posiłek], *event* [wydarzenie rodzinne], *celebration* [święto rodzinne], *party* [przyjęcie rodzinne], *outing* [rodzinna wycieczka]

6. Rodzina jako wartość pozytywna

BNC94: *pride* [duma z rodziny lub obiekt dumy rodziny], *atmosphere* [rodzinna atmosfera], *man* [człowiek ceniący rodzinę], *value* [l. mn., wartości (pro)rodzinne]

BNC14: –

ukWaC: *atmosphere* [rodzinna atmosfera], *man* [człowiek ceniący rodzinę], *value* [l. mn., wartości (pro)rodzinne], *environment* [środowisko/otoczenie rodzinne]

7. Rodzina jako punkt odniesienia/przeznaczenie

BNC94: *farmer* [rolnik na małą skalę], *entertainment* [rozrywka rodzinna], *room* [duży pokój], *membership* [karta rodzinna], *ticket* [bilet rodzinny]

BNC14: *discount* [zniżka dla rodziny], *pack* [duże opakowanie], *attraction* [atrakcje dla całej rodziny]

ukWaC: *bathroom* [główna łazienka], *room* [duży pokój], *ticket* [bilet rodzinny], *entertainment* [rozrywka rodzinna], *fun* [rozrywka rodzinna], *audience* [cała rodzina (jako publiczność)], *suite* [apartament rodzinny]

8. Inne

pauzy i wypełniacze: BNC14: *erm*, *er*, *cos*, *sort*

Kategoria kwestii instytucjonalnych (1) jest szczególnie liczna w BNC94, ale ma dużą wagę również w ukWaC. Wynika ona z organizacji życia społecznego, która uwzględnia rodzinę: wsparcie socjalne jest często udzielane na poziomie rodziny, a prawodawstwo reguluje problemy związane z relacjami rodzinnymi. Kwestie zdrowotne są związane ze zdrowiem reprodukcyjnym w przypadku np. kolokatu *planning* (co potwierdza rolę dziecka jako elementu konstytuującego rodzinę), relacją między członkami rodziny (kolokat *therapy*) czy też specjalizacją lekarską, która musi być na tyle wszechstronna, aby objąć opieką wielu członków rodziny (kolokaty *doctor* czy *clinic*, które można również zaliczyć do kategorii 7). Interesująca jest natomiast bardzo niska liczebność kolokatów opisujących kontekst religijny, co koreluje ze wspomnianym wyżej wysokim stopniem sekularyzacji społeczeństwa brytyjskiego.

Kategoria opisująca rodzinę jako grupę jest liczna; zawiera ona terminy dotyczące zarówno wertykalnego znaczenia rodziny jako poprzedzających pokoleń, jak i horyzontalnego, jako relacji w teraźniejszości. Najbardziej interesującą kwestią jest chyba metaforyka

tej kategorii, jednak ten aspekt rodziny pozostaje poza zakresem tematycznym niniejszego artykułu.

Ekonomiczny czy bytowy aspekt życia rodzinnego silnie zaznacza się w kolokatach *family*. Widać tu istotność wspólnego prowadzenia aktywności ekonomicznej (np. farmy czy hotelu) przez rodzinę, wspólne zamieszkiwanie (*house*), wspólne posiadanie dóbr (*car, estate, heirloom*), a w przypadku przedmiotów takich jak portret czy fotografia, również wspólną reprezentację. Wspólne bywa również miejsce spoczynku (*grave*). Rodzinę łączy również podobieństwo rodzinne i nazwisko (*family name*), w Wielkiej Brytanii zwykle przekazywane w linii męskiej. Jako swoista całość rodzina wchodzi również w relacje z przyjaciółmi rodziny i zwierzętami.

Relacje wewnątrz rodziny opisują kolokaty w kategorii (5). Znaczna część z nich, szczególnie w podkategorii więzi i interakcje rodzinne, jest dość ogólna (np. *matter* czy *affair*) i ma zastosowanie w wielu kontekstach; warto zauważyć, że konkretniejsze określenia są negatywne (np. *row* czy *feud*). Dość dużo jest również określeń oznaczających spotkania rodzinne; co ciekawe, często presuponują one obszerniejsze niż prototypowe (rodzice plus dzieci) rozumienie rodziny. Celem spotkania jest zwykle świętowanie jakiejś okazji (*celebration*), konsumpcja (*meal, piss-up*) lub wspólne spędzenie czasu (*day, vacation*), natomiast w większości przypadków można domniemywać, że te okazje są w jakiś sposób wyjątkowe i wykraczają poza codzienność.

Bardzo znacząca wydaje się kategoria (6) – rodzina jako wartość pozytywna. Widoczna jest tu presupozycja pozytywnego nacechowania rodziny, szczególnie w przypadku kolokatów *man, atmosphere, environment*. Wyjątkiem wydaje się być połączenie *family values*, które zwykle nie ma wyartykułowanego kontekstowo desygnatu. Wprawdzie konotuje ono „tradycyjną” rodzinę ze ścisłym podziałem ról, jednak są przypadki, kiedy ewaluacja tego połączenia nie jest pozytywna. Dla przykładu: zarówno w BNC94, jak i w ukWaC część kontekstów wskazuje na sarkastyczne jego użycie w sposób podważający konserwatywną interpretację:

[32] *Sure they believe in **family values**. They believe in family values so much they've had more than one family.*

[No pewnie, że wyznają **wartości rodzinne**. Wyznają je tak bardzo, że mają więcej niż jedną rodzinę.] (BNC94).

Najbardziej różnorodna (czy nawet niespójna) może wydawać się kategoria (7), jednak kolokaty te łączy przyjęcie rodziny jako miary czy punktu odniesienia. Kolokaty z tej kategorii mogą opisywać wielkość, na przykład *family farmer* uprawia ziemię na – małą – skalę rodziny, a pojemnik popcornu typu *family pack* jest raczej duży, tak żeby popcornu wystarczyło dla całej rodziny; podobnie *family room* czy *family bathroom* będą dość duże. Mogą one też dotyczyć zawartości tematycznej – *family entertainment* czy *family fun* to rozrywki odpowiednie dla wszystkich, a więc też dla najmłodszych członków rodziny. *Family ticket* będzie też tańszy – w przeliczeniu na członka rodziny – niż bilet indywidualny. Dokładne znaczenie przydawki *family* jest tutaj dynamiczne, a więc zależy od konkretnego kontekstu.

4. Syntetyczna definicja kognitywna RODZINY w angielszczyźnie

Powyższa analiza danych słownikowych oraz korpusowych pozwala jednoznacznie stwierdzić, że pojęcie RODZINA w języku angielskim winno być rozpatrywane wielowymiarowo. Wyłaniają się tutaj trzy główne aspekty: 1) **fizyczno-emocjonalny** (RODZINA to grupa osób spokrewnionych ze sobą, w szczególności rodzice i nie-dorośle dzieci; RODZINA może być rozpatrywana w szerszym sensie (wertikalnie) jako osoba i jej przodkowie/potomkowie, a także bardziej ściśle (horyzontalnie) jako osoba i jej bliżsi i dalsi krewni; członkowie rodziny wykazują pewne podobieństwa do siebie nawzajem); 2) **psychospołeczny** (RODZINA zamieszkuje razem i wykonuje razem codzienne i świąteczne czynności; RODZINĘ cechuje wspólny i spójny status materialny (bieda/bogactwo); RODZINA ma wspólną tożsamość etniczną/religijną) oraz 3) **ekonomiczny** (RODZINA jest podmiotem ekonomicznym, razem posiada przedmioty materialne; jest obiektem działania usług publicznych i prywatnych). Ponadto na uwagę zasługuje 4) **aspekt figuratywny** pojęcia, gdzie RODZINA rozumiana jest jako grupa osób wykazujących podobieństwo mimo braku pokrewieństwa czy też zbiór elementów wykazujących podobieństwo.

5. Konkluzja

Badanie słownikowe i korpusowe pozwoliło na przynajmniej częściową rekonstrukcję stereotypu RODZINY – rozumianego jako wspólna baza kulturowa – w brytyjskiej wspólnocie dyskursywnej. Taki stereotyp jest poniekąd „przezroczysty” w danej kulturze, a więc do pewnego stopnia składa się z elementów, które będą oczywiste również w nie tak odległej od brytyjskiej kulturze polskiej.

Prototypowe rozumienie RODZINY zakłada, że jest to grupa zamieszkujących razem spokrewnionych osób, w szczególności rodziców i dzieci. Domyślnie jest to również rodzina z dwojgiem rodziców, najczęściej związanych związkiem małżeńskim, heteroseksualnych i należących do większościowej grupy etnicznej. Mimo zmian społecznych i demograficznych, małżeństwa jednopłciowe (dostępne w Zjednoczonym Królestwie od 2015 roku, a więc w czasie niereprezentowanym w większości badanego materiału), patchworkowe, czy związki pozamałżeńskie nie są widoczne na liście najsilniejszych połączeń, choć pojawiają się tu rodziny adopcyjne i zastępcze.

Z analizowanych danych jasno wynika, że to obecność dziecka jest czynnikiem konstytuującym rodzinę. Z kolei „rozpad” rodziny oznacza najczęściej rozwód rodziców, a nie utratę dziecka. Widać również, że znaczna rola rodziny w szerszym rozumieniu, poza rodzicami i dziećmi, jest ograniczona i do pewnego stopnia jest w kontekście brytyjskim wyznacznikiem obcości kulturowej.

Wyraźnie widać też bardzo nikłą obecność aspektów religijnych w stereotypie rodziny, co koreluje z sekularyzacją społeczeństwa brytyjskiego. Dość istotny jest za to aspekt ekonomiczny, co jednak może być ogólną cechą brytyjskiego dyskursu publicznego, nie tylko w kwestiach dotyczących rodziny.

Zauważalne jest również pozytywne nacechowanie pojęcia rodziny, widoczne w połączeniach i przykładach słownikowych. Co ciekawe, nie jest ono ograniczone do kontekstów konserwatywnych i – przynajmniej w odniesieniu do leksemu *family* – niekoniecznie konotuje ścisły podział ról ze względu na płeć, jednak lepiej uzasadnione wnioski w tym zakresie wymagałyby analizy innych leksemów (*mother, father, parent*).

Skróty

BNC14 – *British National Corpus 2014* (b.d.).
BNC94 – *British National Corpus* (b.d.).
CamD – *Cambridge Dictionary* (b.d.).
CollD – *Collins English Dictionary* (b.d.).
LDOCE – *Longman Dictionary of Contemporary English* (b.d.).
OED – *Oxford English Dictionary* (b.d.).
OEtD – *Online Etymology Dictionary* (b.d.).
ukWaC – *British Web as Corpus* (b.d.).

Bibliografia

- Abramowicz, M., & Bartmiński, J. (Red.). (2019). *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów: T. 4. Wolność*. Wydawnictwo UMCS.
- Abramowicz, M., Bartmiński, J., & Chlebda, W. (2009). Językowo-kulturowy obraz świata Słowian na tle porównawczym. Założenia programu „A” (10 VI 2009). *Etnolingwistyka*, 21, 341–342.
- Baroni, M., Bernardini, S., Ferraresi, A., & Zanchetta, E. (2009). The WaCky wide web: A collection of very large linguistically processed web-crawled corpora. *Language Resources and Evaluation*, 43(3), 209–226. <https://doi.org/10.1007/s10579-009-9081-4>
- Bartmiński, J. (2007). Koncepcja językowego obrazu świata w programie slawistycznych badań porównawczych. W J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata* (ss. 229–241). Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, J. (2009). O Programie Rozwoju Polskiej Humanistyki. *Pauza Akademicka*, 33–34, 1.
- Bartmiński, J., Bielińska-Gardziel, I., & Żywicka, B. (Red.). (2015). *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów: T. 1. DOM*. Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, J., Brzozowska, M., & Niebrzegowska-Bartmińska, S. (Red.). (2016). *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów: T. 3. PRACA*. Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, J., & Chlebda, W. (Red.). (2018). *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów: T. 2. Europa*. Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, J., Grzeszczak, M., & Rudenka, A. (Red.). (2024). *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów: T. 7. DEMOKRACJA*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk; Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, J., Sotirov, P., & Ajdačić, D. (Red.). (2017). *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów: T. 5. HONOR*. Wydawnictwo UMCS.
- Becker, E., Rinado, R., & Guhin, J. (2023). Classifying Muslims: Contextualizing religion and race in the United Kingdom and Germany. *Journal for the Scientific Study of Religion*. <https://doi.org/10.1111/jssr.12865>
- Boichuk, I. V. (2019). The impact of French on the English onomasticon. *Modern Linguistic and Methodical-and-didactic Researches*, 3(26), 23–32.
- Booth, R., Duncan, P., & Aguilar García, C. (2022, listopad 29). England and Wales now minority Christian countries, census reveals. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/uk-news/2022/nov/29/leicester-and-birmingham-are-uk-first-minority-majority-cities-census-reveals>

- Brezina, V., Hawtin, A., & McEnery, T. (2021). The Written British National Corpus 2014 – design and comparability. *Text & Talk*, 41(5–6), 595–615. <https://doi.org/10.1515/text-2020-0052>
- Burnard, L. (2007). *BNC user reference guide*. University of Oxford. <http://www.natcorp.ox.ac.uk/docs/URG/BNCdes.html>
- Census2021. (b.d.). *Office for National Statistic*. Pobrano 23 maja 2023, z <https://census.gov.uk>
- Census2022. (b.d.). *Office for National Statistic*. Pobrano 23 maja 2023, z <https://census.gov.uk>
- Giddens, A., & Sutton, P. W. (2021). *Sociology* (9. wyd.). Polity.
- Jenkins, S., Pereira, I., & Evans, N. (2009). *Families in Britain: The impact of changing family structures and what the public think*. Ipsos MORI.
- Kilgarriff, A., Rychlý, P., Smrž, P., & Tugwell, D. (2004). The Sketch Engine. W *Proceedings of the 11th EURALEX International Congress* (ss. 105–116). www.sketchengine.eu
- Linneusz, K. (1753). *Species plantarum. Impensis Direct. Laurentii Salvii*.
- Love, R., Dembry, C., Hardie, A., Brezina, V., & McEnery, T. (2017). The Spoken BNC2014: Designing and building a spoken corpus of everyday conversations. *International Journal of Corpus Linguistics*, 22(3), 319–344. <https://doi.org/10.1075/ijcl.22.3.02lov>
- Molek-Kozakowska, K., & Chovanec, J. (2017). Media representations of the “other” Europeans: Common themes and points of divergence. W J. Chovanec, K. Molek-Kozakowska (Red.), *Representing the Other in European media discourses* (ss. 1–22). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/dapsac.74.01mol>
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2013). Projekt badawczy (ETNO)EUROJOS a program etnolingwistyki kognitywnej. *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*, 25, 267–281.
- Paprota, M. (2015). The Chantelles of Benefits Britain: Collective representations of the clients of the welfare state in conservative British press (2008–2012). *Lublin Studies in Modern Languages and Literature*, 39(2), 179–191. <https://doi.org/10.17951/lsmll.2015.39.2.179>
- Philip, G. (2011). *Colouring meaning: Collocation and connotation in figurative language*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/scl.43>
- Popielska-Grzybowska, J., & Harper, J. B. (2015). Językowo-kulturowy obraz DOMU (HOME) we współczesnym angielskim brytyjskim. W J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, & B. Żywicka (Red.), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów* (T. 1; ss. 343–372). Wydawnictwo UMCS.
- Rosch, E. (1977). Human categorization. W N. Warren (Red.), *Studies in cross-cultural psychology* (T. 1; ss. 1–49). Academic Press.
- Taylor, J. R. (2001). *Kategoryzacja w języku: Prototypy w teorii językoznawczej* (A. Skucińska, Tłum.). Universitas.

Korpusy i słowniki

- British National Corpus* [BNC94]. (b.d.). Pobrano 23 maja 2023, z <http://www.natcorp.ox.ac.uk/>
- British National Corpus 2014* [BNC14]. (b.d.). *Spoken British National Corpus 2014*. Pobrano 23 maja 2023, z <https://www.english-corpora.org/bnc/>
- British Web as Corpus* [ukWaC]. (b.d.). Pobrano 23 maja 2023, z <https://wacky.sslmit.unibo.it/>
- Cambridge Dictionary* [CamD]. (b.d.). Pobrano 23 maja 2023, z <https://dictionary.cambridge.org/>
- Collins English Dictionary* [CollD]. (b.d.). Pobrano 23 maja 2023, z <https://www.collinsdictionary.com/>
- Longman Dictionary of Contemporary English* [LDOCE]. (b.d.). Pobrano 23 maja 2023, z <https://www.ldoconline.com/>
- Online Etymology Dictionary* [OEtD]. (b.d.). Pobrano 23 maja 2023, z <https://www.etymonline.com>
- Oxford English Dictionary* [OED]. (b.d.). Pobrano 23 maja 2023, z <https://www.oed.com/>
- Sketch Engine. (b.d.). *Sketch Engine – the ultimate corpus tool*. Pobrano 23 maja 2023, z <https://www.sketchengine.eu>

FAMILY in the (British) English Linguistic Worldview

This article is an attempt to reconstruct the concept of FAMILY in British English on the basis of data obtained from dictionaries and publicly available corpora. The overall aim is to contribute to the study of the cultural-linguistic worldview as reflected in British English by analysing the conceptualisations of family in the data. The study draws on the axiology-oriented methodology developed for the EUROJOS project, combining it with a corpus-based approach.

The analysis of dictionary and corpus data shows that FAMILY is a multidimensional concept in the British context. Three key aspects have been identified: (1) physical/emotional (the family as a group related by blood or marriage); (2) psychosocial (the family as a group sharing the same household, performing everyday and celebratory activities together, and sharing a common material and symbolic status as well as ethnic identity); and (3) economic (the family as an economic entity that holds property and is the user of public and private services). A secondary aspect is that of FAMILY as a figurative concept (the family as a group of persons or a set of elements showing resemblance to each other).

The study has found that the prototypical family in the British context is a group of relatives sharing the same household, in particular a married heterosexual couple with their children from the majority ethnic group. Other family models are either marginally present in the data (e.g. blended or patchwork families) or marked as less usual and/or culturally British (extended families). The overall evaluation of the concept is overwhelmingly positive.

Keywords: British family; linguistic worldview; EUROJOS project; conceptualisation; collocates

Językowo-kulturowy obraz hiszpańskiej rodziny (*FAMILIA*) w świetle danych systemowych, ankietowych i tekstowych

Zuzanna Bułat Silva
Daria Rogut

Niniejszy artykuł stanowi podsumowanie badań językowo-kulturowego obrazu hiszpańskiej RODZINY (*FAMILIA*), których celem było zrozumienie, czym jest dla Hiszpanów rodzina i jakie miejsce zajmuje w ich systemie wartości. Do rekonstrukcji językowego obrazu hiszpańskiej rodziny wykorzystano dane pochodzące ze słowników, ankiet oraz korpusu językowego. Najpierw rozpatrzono informacje zawarte w słownikach objaśniających języka hiszpańskiego, a także w słownikach etymologicznych oraz w słownikach synonimów i antonimów. Następnie, zgodnie z metodologią lubelskiej szkoły etnolingwistycznej, przeanalizowano wyniki ankiet przeprowadzonych wiosną 2020 roku wśród setki studentów pochodzących z Hiszpanii. Na koniec przebadano dwieście przykładów użycia słowa *familia* wyekscerpowanych z hiszpańskiego korpusu językowego CORPES. Z przeprowadzonej analizy wynika, że *FAMILIA* to wspólnota osób pozostających ze sobą w bliskich relacjach, kochających i szanujących się oraz pomagających sobie wzajemnie. Hiszpanie, gdy mówią o rodzinie, zwykle myślą o osobach najbliższej spokrewnionych, tzn. rodzicach i dzieciach, które mieszkają razem i posiadają wspólny majątek.

Słowa kluczowe: *FAMILIA*; RODZINA; język hiszpański; językowy obraz świata; dane S-A-T; definicja kognitywna

1. Wprowadzenie

Rodzina jest najważniejszą grupą społeczną, jednak to, kto ją tworzy i jak jest rozumiana, zależy od kultury i języka, jakim posługują się członkowie danej wspólnoty. Wpływ kultury na kształt rodziny wydaje się oczywisty: w kulturach poligamicznych pojęcie rodziny będzie obejmowało większe grupy niż w kulturach, gdzie normą są

związki monogamiczne. W kulturach plemiennych, w których *matką* nazywa się nie tylko matkę biologiczną, ale także wszystkie jej siostry (Wierzbicka, 2016), rodzina również będzie miała szerszy zakres znaczeniowy. We współczesnych społeczeństwach zachodnich, gdzie normą jest „rodzina nuklearna” złożona jedynie z rodziców i dzieci, większego znaczenia niż dotychczas nabierają związki z przyjaciółmi i sąsiadami, którzy niejako – ze względu na bliskość zamieszkania i częstotliwość kontaktów – stają się rodziną. Dalecy kuzyni czy nawet blisko spokrewnione ciotki i wujkowie, widziani kilka razy w życiu, przy okazji wesel czy pogrzebów, są często „rodziną tylko na zdjęciu”, nie stanowiąc realnego wsparcia dla swoich krewnych.

W niniejszym tekście podsumujemy badania językowego obrazu hiszpańskiej rodziny przeprowadzone w ramach seminarium magisterskiego na Uniwersytecie Wrocławskim (2019–2021). Ich celem była odpowiedź na pytanie o to, w jaki sposób Hiszpanie myślą i mówią o rodzinie, oraz o to, jak istotną wartością jest ona w ich życiu¹. W części wstępnej artykułu (2) dokonamy krótkiego przeglądu badań nad pojęciem RODZINY z perspektywy języka hiszpańskiego. Następnie omówimy szczegółowo podstawę materiałową opisu, tzw. S-A-T (3). W kolejnej części (4) przyjrzymy się informacjom zawartym w słownikach etymologicznych, słownikach objaśniających języka hiszpańskiego oraz w słownikach synonimów i antonimów. Następnie przedstawimy wyniki ankiet przeprowadzonych wiosną 2020 roku wśród stu hiszpańskich studentów (5) oraz wyniki analizy dwustu przykładów użycia słowa *familia* pochodzących z hiszpańskiego korpusu językowego CORPES (6). Wnioski wyciągnięte z analizy wszystkich trzech omówionych wyżej typów danych posłużą nam do zbudowania definicji kognitywnej hiszpańskiego pojęcia *FAMILIA* (7).

¹ W pracy magisterskiej (Rogut, 2021) obraz hiszpańskiej RODZINY był dodatkowo zestawiony i porównany z obrazem polskiej RODZINY (dane zebrano analogicznie, według metodologii S-A-T). Pozostali uczestnicy seminarium analizowali inne koncepty związane z rodziną, takie jak: DOM (Nowosielska, 2021), MAŁŻEŃSTWO (Mróz, 2021), MACIERZYŃSTWO i OJCOSTWO (Piątek, 2021) oraz DZIECIŃSTWO (Niemczyk, 2021). Badany był także obraz KOBIETY w Hiszpanii i Meksyku (Przybycień, 2021) oraz w Boliwii (Wąsala, 2021).

2. Przegląd badań nad konceptem RODZINA

W ramach prac prowadzonych w lubelskiej szkole etnolingwistycznej o polskiej RODZINIE pisała Iwona Bielińska-Gardziel (2006, 2009). W lubelskiej „czerwonej serii” ukazały się także artykuły o rodzinie rosyjskiej (Fedorowa, 2019), fińskiej (Fedorowa & Pätynen 2019), serbskiej (Ristić & Lazić-Konjik, 2019) oraz meksykańskiej (Iakovleva & Fedorova, 2019). O rodzinie w afrykańskim języku hausa w „Etnolingwistyce” pisała Nina Pawlak (2021).

Na materiale języka hiszpańskiego (używanego w Hiszpanii) obrazem rodziny w przysłowiach zajmowały się Monika Głowicka (2007) oraz Marina García Yelo (2007). O wizerunku hiszpańskiej rodziny w prasie wysokonakładowej pisała Martyna Sońta (2016). Badania nad rodziną prowadzono przede wszystkim z perspektywy socjologicznej (Álvarez Colin, 2008; Ussel & Flaquer, 1993) i etnograficznej (Thuren, 1988). Autorzy podkreślali zmiany, jakie w ostatnich czterdziestu latach zaszły w rozumieniu tego, czym jest rodzina (Abad Liñán i in., 2018), a także wskazywali na to, jak ważną rolę pełniła ona i wciąż pełni w społeczeństwie hiszpańskim (Martí Fluxá, 2016; Thuren, 1988). Dla Hiszpanów relacje i więzi międzyludzkie są szczególnie ważne (Hernández Flores, 2002; Thuren 1988). Hiszpańska rodzina opiera się na solidarności i miłości – pomaga się chorym i starym, odwiedza się dalekich krewnych (Thuren, 1988, s. 198). Julio Iglesias Ussel i Lluís Flaquer (1993, s. 65) twierdzą, że struktura hiszpańskiej rodziny jest dość sztywna i homogeniczna: dwoje rodziców i dzieci, jednak nowsze opracowania jasno wskazują na odejście od tradycyjnego modelu na rzecz *familias sin hijos*, *familias con hijos adoptados*, *familias formadas por parejas sin vínculo matrimonial* o *por parejas del mismo sexo*, *además de familias monoparentales, reconstruidas o transnacionales* [rodzin bezdzietnych, rodzin z dziećmi adoptowanymi, rodzin tworzonych przez pary niebędące w związku małżeńskim oraz pary tej samej płci², a także rodzin z jednym rodzicem, rodzin patchworkowych oraz wielonarodowych] (Martí Fluxá,

² Małżeństwa osób tej samej płci są w Hiszpanii legalne od 2005 roku (Abad Liñán i in., 2018).

2016; zob. także RTVE, 2009)³. Ze studiami nad rodziną wiążą się także badania nad środowiskiem *mileuristas*, młodych ludzi po 30. roku życia wciąż mieszkających w domu rodziców i niechętnych usamodzielnieniu się (Soñta, 2014). Zmiany, którym podlegała hiszpańska rodzina na przestrzeni ostatnich pięćdziesięciu lat, są uwarunkowane przede wszystkim przemianami ustrojowymi (koniec prawicowej dyktatury generała Franco w 1975 roku⁴) oraz światopoglądowymi (feminizm, równość płci). Hiszpańskie wielodzietne rodziny (RTVE, 2009) należą już do przeszłości, obecnie liczba dzieci przypadających na statystyczną kobietę (1,34) należy do najniższych w Europie (Abad Liñán & Alameda, Galán 2018). Spada także liczba małżeństw sakramentalnych: w 1978 roku stanowiły one 97% wszystkich zawieranych związków, w 2016 – już tylko 28% (Abad Liñán i in., 2018). Wiele hiszpańskich par żyje dzisiaj w *uniones de hecho*, związkach nieformalnych, a poza małżeństwem rodzi się ok. 40% dzieci (Martí Fluxá, 2016). Jak pisze Martí Fluxá (2016): *En la España del siglo XXI contemplar la realidad de la familia es un ejercicio complicado, como consecuencia del proceso de transformación a que se ve sometida la propia institución desde las últimas décadas*, [Przyglądanie się rodzinie hiszpańskiej w dwudziestym pierwszym wieku to trudne zadanie; wynika to z przemian, jakim podlegała ta instytucja w ostatnich dziesięcioleciach]. Bez wątplenia jednak RODZINA, czyli *FAMILIA*, pozostaje kluczową wartością w kulturze hiszpańskiej⁵.

3. Podstawa materiałowa opisu

3.1. Dane systemowe

Dane systemowe wyekscerpowano z *Diccionario de uso del español* (Moliner, 2007) oraz z internetowych wersji *Diccionario de la len-*

³ Jak mówi Constanza Tobfo w filmiku o rodzinie wyemitowanym przez RTVE (2009): *hoy la familia es, fundamentalmente, lo que las personas quieren que sea* [dzisiaj rodzina jest w głównej mierze tym, czym chcemy by była].

⁴ Za czasów Franco rodzina była podstawową instytucją społeczną, jej jedność była najważniejsza – kobiety nie mogły pracować poza domem, antykoncepcja była zakazana, a prawo zezwalające na rozwody weszło w życie dopiero w 1981 roku.

⁵ *Lo que no ha cambiado es eso hilo invisible de protección y cariño con el que se tejen las relaciones familiares* [To, co się nie zmieniło, to niewidzialna nić opieki i miłości, którą szyte są relacje rodzinne] (RTVE, 2009).

gua española (RAE, 2020) i *Diccionario Clave. Diccionario de uso del español actual* (Clave, 2014).

Ponadto przeanalizowano dane z *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana* (Corominas, 1987) oraz ze słowników synonimów i antonimów: *Diccionario esencial. Sinónimos y Antónimos de la Lengua Española* (1997) i *Gran diccionario de sinónimos y antónimos* (1989).

3.2. Dane ankietowe

Badanie ankietowe zostało przeprowadzone wiosną 2020 roku w formie elektronicznej za pośrednictwem internetowego formularza, który został udostępniony Hiszpanom przebywającym we Wrocławiu w ramach programu Erasmus, a także na facebookowych grupach zrzeszających hiszpańskich studentów w ich ojczyźnie oraz w innych krajach, głównie europejskich.

Ankieta składała się z sześciu zamkniętych pytań wstępnych oraz jednego otwartego pytania badawczego. Część wstępna dotyczyła narodowości, płci, wieku, kierunku studiów oraz uniwersytetu, na którym studiowali respondenci. W części wstępnej pojawiło się także pytanie *¿Por quién has sido criado/a?* [Kto Cię wychowywał?], w którym należało wskazać model rodziny, w jakiej się dorastało. Studenci wybierali spośród dziesięciu wariantów odpowiedzi: rodzice biologiczni, samotna matka, samotny ojciec, jedno z biologicznych rodziców i jego partner, jedno z biologicznych rodziców i jego partner tej samej płci, inny/inni członek/członkowie rodziny biologicznej (np. dziadkowie, wujkowie), rodzice adopcyjni, rodzice adopcyjni (para jedнопłciowa), rodzina zastępcza, rodzina zastępcza (para jedнопłciowa). Można było też wpisać inną, własną odpowiedź lub wybrać więcej niż jedną odpowiedź z podanego zestawienia.

Pytanie główne zostało zadane zgodnie z formułą obowiązującą w badaniach językowego obrazu świata (Bartmiński, 2006) i brzmiało *¿En tu opinión, cuáles son las características esenciales de una familia verdadera?* [Co, Twoim zdaniem, stanowi o istocie prawdziwej rodziny?].

3.3. Dane korpusowe

Dane tekstowe wyekscerpowano z *Corpus del Español del Siglo XXI* (RAE), znanym także jako CORPES, który gromadzi teksty z XXI wieku.

W ramach badania przeanalizowano 200 spośród 36 913 dostępnych przykładów użycia słowa *familia*. Dane z korpusu wyekscerpowano 21 kwietnia 2021 roku. Do analizy wykorzystano wyłącznie źródła hiszpańskie, pominięto dane pochodzące z innych krajów, których mieszkańcy posługują się językiem hiszpańskim jako natiwnym. Dane użyte na potrzeby niniejszego artykułu pochodzą z lat 2001–2010.

4. *Familia* w świetle danych systemowych: etymologia, hiperonimy, hiponimy, opposita, derywaty, frazeologizmy

4.1. Etymologia słowa *familia*

Według *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana* pierwsze udokumentowane użycie wyrazu *familia* datowane jest między rokiem 1220 a 1250. Wyraz ten pochodzi od łacińskiego *familia*, które z kolei jest derywowane od rzeczownika *famulus*, oznaczającego sługę, niewolnika. Dlatego pierwotnie słowa *familia* w języku hiszpańskim używano w odniesieniu do grupy wszystkich służących i niewolników, należących do danej osoby (Corominas, 1987, s. 267).

4.2. Znaczenie leksemu *familia*

Każdy z trzech analizowanych słowników objaśniających wskazuje na więcej niż jedno znaczenie leksemu *familia*. Słownik *Clave* wymienia ich sześć, podczas gdy pozostałe dwa zawierają po dziesięć znaczeń (w tym jedno, podane w obu z nich, charakterystyczne tylko dla chilijskiej odmiany języka hiszpańskiego⁶).

We wszystkich trzech słownikach powtarza się pięć definicji leksemu *familia*. W języku hiszpańskim *familia* to:

1. ‘grupo de personas emparentadas entre sí que viven juntas’ [grupa spokrewnionych ze sobą osób, które mieszkają razem];
2. ‘hijos o descendencia’ [czyjeś dzieci lub potomkowie];

⁶ Tj. *familia* jako *enjambre de abejas* [rój pszczół].

3. 'conjunto de personas que comparten alguna condición, opinión o tendencia' [grupa osób, które mają ze sobą coś wspólnego, podzielają określone opinie, mają te same skłonności];
4. 'conjunto de objetos que presentan características comunes que los diferencian de otros' [zbiór rzeczy, które posiadają wspólne cechy, różniące je od innych];
5. 'taxón constituido por varios géneros naturales que poseen gran número de caracteres comunes' [jednostka klasyfikacji w taksonomii złożona z rodzajów naturalnych, które mają wiele cech wspólnych]⁷.

Znaczenia 4 i 5 powstały w wyniku metaforycznego rozszerzenia znaczenia 3: rzeczy albo gatunki 'mające wiele cech wspólnych' są jak rodzina. Znaczenie 3 z kolei możemy potraktować jako metaforyczne rozszerzenie podstawowego znaczenia 1: osoby, które 'mają ze sobą coś wspólnego' możemy nazwać *familia*, tak jak nazywamy tym słowem ludzi połączonych więzami krwi i mieszkających razem. Znaczenie 2 łączy z 1 relacja metonimii: część rodziny, czyli 'czyjeś dzieci' także mogą być nazwane *familia*. Widzimy, że definicje słownikowe wskazują na takie cechy semantyczne rodziny jak: pokrewieństwo, wspólne zamieszkiwanie, posiadanie potomstwa oraz podobieństwo.

Słowniki RAE (2020) i Marii Moliner (2007) wskazują, że słowem *familia* można określić również *cuerpo de una orden o de una comunidad religiosa* [ogół przedstawicieli zakonu lub wspólnoty religijnej] i *conjunto de criados de alguien, aunque no vivan dentro de su casa* [wszystkich służących w danym domu, nawet jeśli w nim nie mieszkają], choć według słownika RAE to znaczenie jest już rzadkie. Słownik RAE dodaje, że w języku hiszpańskim potocznie rodziną można nazwać także *grupo de personas relacionadas por amistad o trato* [osoby, które łączy przyjaźń lub umowa] oraz *conjunto de ascendientes, descendientes, colaterales y afines de un linaje* [wszystkich przodków, potomków, krewnych i powinowatych rodu]. Według słownika Clave (2014) leksem *familia* może również odnosić się do *conjunto de fuentes con un diseño común* [zbioru czcionek, które mają podobny krój]. W słowniku Marii Moliner *familia* to także *grupo de*

⁷ Definicje podane według słownika RAE.

razas [zbiór ras] oraz *encuentro con un grupo numeroso de personas* [spotkanie dużej grupy ludzi]. Również te dalsze znaczenia wskazują na to, że *familia* to przede wszystkim ‘grupa osób mających ze sobą coś wspólnego’, należących do jakiegoś zgromadzenia, pracujących w jednym domu czy mających wspólnych przodków.

4.3. Synonimy i antonimy słowa *familia*

Słownik *Diccionario esencial. Sinónimos y Antónimos de la Lengua Española* (1997, s. 193) jako synonimy słowa *familia* podaje określenia *parentela* ‘krewni’, *linaje* ‘ród’, *estirpe* ‘ród’, *raza* ‘rasa’, *casta* ‘kasta’, *prole* ‘potomstwo’, *hijos* ‘dzieci’ i *descendencia* ‘potomkowie’. *Gran diccionario de sinónimos y antónimos* (1989, s. 656) oprócz słów *casta*, *prole*, *hijos*, *estirpe*, *linaje* i *descendencia*, które pojawiły się już w *Diccionario esencial*, dodaje *cepa* ‘szczep’, *grado* ‘gatunek’, *progenie* ‘potomstwo’, *línea* ‘linia’, *enjambre* ‘rój’ i *rama* ‘gałąź’. Kilka synonimów wskazuje więc na wymienione w poprzednim rozdziale ‘pokrewieństwo’ (*parentela*, *linaje*, *estirpe*, *cepa*) jako konstytutywną cechę rodziny, część potwierdza wymieniony wyżej komponent semantyczny ‘posiadania potomstwa’ (*prole*, *hijos*, *progenie*, *descendencia*), a pozostałe wskazują na ‘podobieństwo cech’ jako składnik znaczenia pojęcia *FAMILIA*.

Chociaż oba z powyższych słowników są także słownikami antonimów, w żadnym z nich nie pojawia się żaden wyraz przeciwstawny do słowa *familia*.

4.4. Wyrazy pochodne od słowa *familia*

Wśród derywatów od słowa *familia* należy wymienić przede wszystkim *familiar*, które może być zarówno przymiotnikiem, jak i rzeczownikiem. Jako przymiotnik *familiar* znaczy ‘rodzinny’, ‘znany’ i ‘prosty’; jako rzeczownik oznacza ‘krewnego’ (RAE). Złożenia z tym słowem to np. *multifamiliar* ‘wielorodzinny’ oraz *unifamiliar* ‘jednorodzinny’. Od słowa *familiar* pochodzą: rzeczownik *familiaridad* ‘poufałość’, ale także ‘dobra znajomość’ (jak w zdaniu *Es admirable su familiaridad con la literatura clásica* [Jego dobra znajomość literatury klasycznej jest godna podziwu], RAE) oraz ‘naturalność’, ‘łatwość’, przysłówki *familiarmente* ‘poufale’ oraz czasowniki *fa-*

miliarizar ‘oswajać’, ‘zaznajamiać’ i *familiarizarse* ‘przyzwyczajać się’ (RAE). Słowo *familión* (*familia* + sufiks zgrubienia *-ón*) oznacza ‘dużą rodzinę’ (RAE). Wskazywana przez wyrazy pokrewne cecha ‘dobrej znajomości’ czy też ‘poufałości’ wynikać może ze wspólnego zamieszkania.

4.5. Frazeologizmy i przysłowia ze słowem *familia*⁸

RAE podaje dwa wyrażenia rzeczownikowe ze słowem *familia*: *familia de lenguas* ‘rodzina języków’ oraz *familia de palabras* ‘rodzina wyrazów’. Pierwsze z nich opisane jest jako *conjunto de lenguas que derivan de una misma lengua* ‘grupa języków, które wywodzą się z tego samego języka’, drugie natomiast jako *conjunto de palabras que comparten la misma raíz* ‘zbiór słów, które mają ten sam rdzeń’. Są to więc frazemy, które bazują na znaczeniu rodziny jako ‘grupy zjawisk lub rzeczy mających ze sobą coś wspólnego’. Poza tym *familia* pojawia się w następujących frazeologizmach: *cargarse de familia*, dosłownie ‘obładować się rodziną’, czyli ‘mieć dużo dzieci’; *de buena familia* dosłownie ‘z dobrej rodziny’, które to wyrażenie, podobnie jak jego polski odpowiednik, *z dobrego domu*, oznacza, że miało się przodków cieszących się estymą i szacunkiem społecznym; oraz *en familia* ‘w rodzinie’, czyli ‘bez obcych, prywatnie’ lub ‘w towarzystwie małej liczby osób’ (RAE). Każde z tych trzech wyrażeń wskazuje na inną cechę rodziny: ‘posiadanie potomstwa’, ‘pokrewieństwo’ i ‘poufałość’. Warto także wspomnieć o *libro de familia* [książce rodziny], urzędowym dokumencie hiszpańskim używanym od 1915 roku, w którym zapisywano wszystkie narodziny, zmiany stanu cywilnego oraz zgony w danej rodzinie. *Libro de familia* powoli wychodzi z użycia, zastąpiona przez rejestr cyfrowy (Sánchez Hidalgo, 2021).

Szczegółowej analizy przysłów hiszpańskich traktujących o rodzinie dokonała M. Głowicka w artykule *Visión de la familia en los refranes españoles* (2007). Jak zauważa autorka, wyrażeń zawierających słowo *familia* nie ma wiele – większość przysłów opisuje członków rodziny: rodziców, teściów, rodzeństwo. Warto zwrócić uwagę

⁸ Autorki zdecydowały, że przysłowia, jako teksty kliszowane, „zastygłe”, zostaną omówione razem z frazeologizmami, nie zaś w rozdziale, w którym analizowane są przykłady z korpusu.

na dwa przysłowia, w których wspomniana jest rodzina jako całość: *Familia, la Sagrada, y ésta, en la pared colgada* oraz *De la familia y del sol, cuanto más lejos, mejor* (Głowicka, 2007, s. 267). Pierwsze z nich (dosłownie: [Rodzina, ta Święta, i ta powieszona na ścianie]) można porównać do polskiego powiedzenia „Z rodziną najlepiej wychodzi się na zdjęciu”. Oba są używane wtedy, gdy chcemy zaznaczyć, że nie udało nam się uzyskać od rodziny oczekiwanego wsparcia. Drugie hiszpańskie przysłowie, [Od rodziny i od słońca, im dalej, tym lepiej], wyraża negatywny stosunek do rodziny oraz wskazuje na rozczarowanie, którego może być ona źródłem. Jak zauważa Głowicka (2007, s. 267), te dwa przysłowia można traktować jako radę, aby trzymać się od rodziny z daleka, bo chociaż jesteśmy z nią blisko związani, jest nam ona narzucona z góry. U M.G. Yelo (2007) pojawia się jeszcze jedno wyrażenie wskazujące na dystans, jaki należy zachować w kontakcie z rodziną: *Con la familia comer y beber, pero no comprar y vender* [Z rodziną (można) jeść i pić, ale nie kupować i sprzedawać]. Podobną myśl wyraża także, niewymienione przez żadną z autorek, przysłowie *Familia y trastos viejos, pocos y lejos* [Rodzina i stare graty, mało i daleko] (10 refranes sobre familia y genealogía, b.d.). Yelo (2007) cytuje jeszcze dwa inne przysłowia z leksemem *familia*. Pierwsze z nich, *De la familia gusta mal decir, pero no mal oír* [O rodzinie dobrze jest coś złego mówić, ale nie coś złego słyszeć] wskazuje na wartość lojalności wobec własnego rodu. Drugie przypomina, że niezgoda w rodzinie prowadzi do jej rozpadu: *Familia desavenida, pronto es perdida* [Rodzina skłócona, szybko utracona]. Yelo (2007) zauważa, że w przysłowiach dotyczących rodziny zamiast słowa *familia* pojawiają się także zaimki *los tuyos* ‘twoi’ oraz *los suyos* ‘swoi’, np. *Desgraciado se vea quien a los suyos desprecia* [Nieszczęśnikiem zwą tego, który swoimi gardzi]⁹. Jak widać, przysłowia prezentują bardzo specyficzną, „rozdwojoną” wizję rodziny: z jednej strony ostrzegają przed zbytnią bliskością, z drugiej – nakazują lojalność wobec swoich.

⁹ Co ciekawe, zaimki te nie są w ogóle odnotowane przez słowniki synonimów.

5. Dane ankietowe

W badaniu ankietowym wzięło udział 100 studentów pochodzących z Hiszpanii; 60% ankietowanych stanowiły kobiety, 39% to mężczyźni, natomiast jedna osoba skorzystała z trzeciej możliwości i wpisała swoją własną odpowiedź, określając swoją płeć jako *no definido* [nieokreśloną].

Większość uczestników ankiety stanowiły osoby powyżej 22. roku życia. 41% ankietowanych miało od 23 do 26 lat, natomiast 40% z nich miało więcej niż 26 lat. Osoby pomiędzy 18. a 22. rokiem życia stanowiły 17%, studenci mający mniej niż 18 lat to zaś 2% wszystkich ankietowanych.

Jeśli chodzi o miejsce studiów, największą część ankietowanych, po 12%, stanowili studenci z Madrytu i z Walencji, a następnie z Barcelony (9%), z Sewilli oraz z Wrocławia (po 5%)¹⁰. Studenci kierunków humanistycznych stanowili 60% uczestników ankiety¹¹. Pozostałe 40% ankietowanych to studenci kierunków ścisłych i nauk przyrodniczych¹².

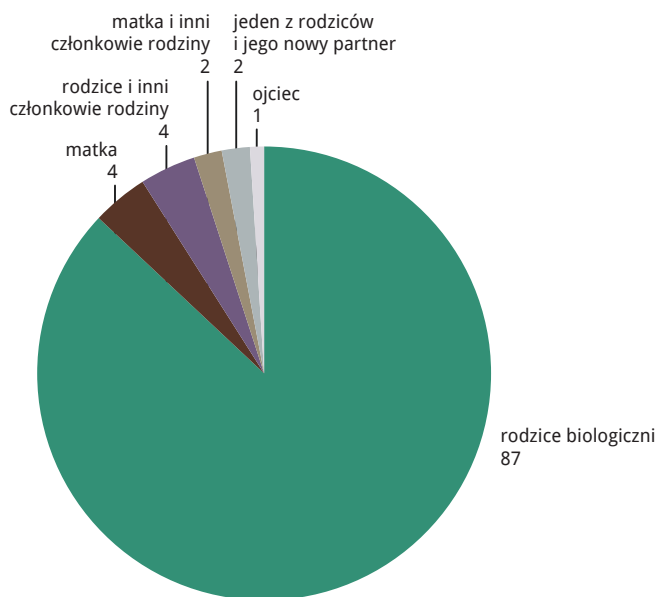
¹⁰ Pełna lista miast, w których studiowali ankietowani to: Madryt (12 osób), Walencja (12), Barcelona (9), Sewilla (5), Wrocław (5), Grenada (4), Murcia (4), La Coruña (3), Santiago de Compostela (3), Warszawa (3), Alicante (2), Berlin (2), Dublin (2), Huelva (2), Malaga (2), Meksyk (2), Oviedo (2), Salamanca (2), Vigo (2). Po jednej osobie studiowało w: Amsterdamie, Bergen, Bilbao, Buenos Aires, Burgos, Castellón, Cuzco, Eindhoven, Elche, Frankfurt nad Menem, Gdańsku, Jaén, Kadyksie, Koszycach, León, Londynie, Maastricht, Palma de Mallorca, Pampelunie, Preston, Wageningen i Wiedniu.

¹¹ Wśród nich znaleźli się przedstawiciele takich kierunków, jak: prawo (8 osób), psychologia (5), edukacja przedszkolna (5), zarządzanie (5), turystyka (4), sztuki piękne (3), filozofia (2), stosunki międzynarodowe (2), marketing (2), praca socjalna (2), pedagogika (2), grafika komputerowa (1), historia sztuki (1), filologia niemiecka (1), filologia hiszpańska (1), edukacja socjalna (1), filologia klasyczna (1), edukacja wczesnoszkolna (1), nauki polityczne (1), filologia angielska (1), komunikacja (1), skandynawistyka (1), filologia słowiańska (1), języki współczesne i ich literatury (1), studia bliskowschodnie (1), socjologia (1), historia (1), filologia katalońska (1), translatoryka (1), marketing cyfrowy (1) i prawo europejskie (1).

¹² Pielęgniarstwo (3 osoby), informatyka (3), biotechnologia (2), medycyna (2), technologia żywności (2), weterynaria (2), inżynieria elektryczna (2), inżynieria telekomunikacji (2), finanse (2), ekonomia (1), biotechnologia medyczna (1), nauki o sporcie (1), architektura i inżynieria morska (1), akwakultura (1), chemia (1), żywienie i dietetyka (1), produkcja dźwięku (1), mechanika konserwacji (1), nauki o środowisku (1), wychowanie fizyczne (1), farmacja (1), inżynieria materiałowa (1), zajęcia fizyczne na rzecz integracji społecznej osób niepełnosprawnych (1), inżynieria przemysłowa (1), architektura (1), mechanika (1), inżynieria w projektowaniu przemysłowym i rozwoju produktu (1), fizjoterapia (1) i biologia ewolucyjna (1).

Większość badanych, 87%, była wychowywana przez oboje biologicznych rodziców; 4% dorastało tylko z matką. Kolejne 4% ankietowanych wskazało wkład w wychowanie zarówno biologicznych rodziców, jak i innych członków rodziny, takich jak wujostwo czy dziadkowie. Przez samotną matkę i innych członków rodziny było wychowywanych 2% badanych. Kolejne 2% to osoby z rodzin patchworkowych, czyli wychowywane przez jednego z biologicznych rodziców i jego/jej partnera. Jeden uczestnik badania został wychowany przez samotnego ojca. Żadna z osób uczestniczących w badaniu nie była wychowywana przez rodziców adopcyjnych, rodzinę zastępczą lub parę jednopłciową.

Wykres 1. Odpowiedzi na pytanie „Kto Cię wychowywał?”

Źródło: opracowanie własne

Z odpowiedzi na pytanie *¿En tu opinión, cuáles son las características esenciales de una familia verdadera?* [Co, Twoim zdaniem, stanowi o istocie prawdziwej rodziny?], wyodrębniono 321 cytatów-segmentów, które następnie przypisano do 43 deskryptorów. Do 20 deskryp-

torów przyporządkowano 4 lub więcej cytatów-segmentów, i te deskryptory znajdują się na liście przedstawionej poniżej. Wskaźnik stereotypizacji pojęcia *FAMILIA* był bardzo wysoki i wyniósł 33,9% (dwa najczęstsze deskryptory wystąpiły odpowiednio 74 i 35 razy). Aspekt, do którego przypisano deskryptor, jest określony w nawiasie, następnie podany jest procent, jaki stanowią cytaty przydzielone danemu deskryptorowi. Każdemu deskryptorowi towarzyszy również pełna lista cytatów.

Prawdziwa rodzina ma, według hiszpańskich studentów, następujące cechy:

1. jej członkowie darzą się miłością (A); 74 cytaty-fragmenty; 22,6%

amor (40); *cariño* (12); *mucho amor* (2); *amor incondicional* (2); *cariño incondicional*; *para mi lo más importante es que los componentes de esa familia se quieran*; *la familia verdadera es aquella [en] que hay un vínculo de amor*; *disposición a cuidar de los otros, a intentar ponerse en su posición, a quererlos*; *te dan amor*; *te da amor*; *un gran amor entre todos*; *desde mi punto de vista lo más importante es que haya amor*; *si hay amor esto dará lugar a todo lo demás*; *mi familia son aquellos que me quieren*; *hay buenos sentimientos como amor*; *que sus integrantes se amen*; *el amor entre sus miembros*; *en una familia hay amor*; *una familia que se quiera tal y como son cada uno de los miembros*; *el amor familiar*; *te da cariño*; *hay buenos sentimientos como cariño*; *una asociación de personas unida por lazos de amor o afecto* [miłość (40); uczucie (12); dużo miłości (2); bezwarunkowa miłość (2); bezwarunkowe uczucie; dla mnie najważniejsze jest to, że członkowie tej rodziny się kochają; prawdziwa rodzina to taka, którą łączy więź miłości; chęć dbania o innych, próbowania postawienia się w ich sytuacji, kochania ich; dają ci miłość; daje ci miłość; wielka miłość między wszystkimi; z mojego punktu widzenia najważniejsze jest to, że jest w niej miłość; jeśli jest miłość, to znajdzie się też miejsce na wszystko inne; moja rodzina to ci, którzy mnie kochają; są w niej dobre uczucia, takie jak miłość; jej członkowie kochają się nawzajem; miłość między jej członkami; w rodzinie jest miłość; rodzina, która kocha wszystkich jej członków takimi jakimi są; rodzinna miłość; daje ci uczucie; są w niej dobre uczucia takie jak sympatia; grupa ludzi połączonych więzami miłości lub sympatii]

2. jej członkowie szanują się wzajemnie (A); 35 cytatów-fragmentów; 10,7%

respeto (32); *respeto entre todos los miembros de la familia*; *respeto mutuo*; *hay un vínculo de respeto*

[szacunek (32); szacunek między wszystkimi członkami rodziny; wzajemny szacunek; istnieje więź oparta na szacunku]

3. oferuje wsparcie (A); 31 cytatów-fragmentów; 9,5%¹³

apoyo (14); *apoyo incondicional* (2); *para mi lo más importante es que los componentes de esa familia se apoyen mutuamente; la ayuda mutua entre cada uno de sus miembros; mi familia son aquellos que me apoyan; apoyo en cualquier circunstancia; ayudar cuando se necesita; se ayuden a alcanzar los objetivos que a cada uno le hace feliz; apoyarse; el apoyo constante; ayuda; soporte; te apoya; en mi opinión la verdadera familia es aquella que te apoya emocionalmente; la actitud de servicio hacia cada miembro de la familia; apoyo económico; apoyo del resto* [wsparcie (14); bezwarunkowe wsparcie (2); dla mnie najważniejsze jest to, że członkowie tej rodziny wspierają się nawzajem; wzajemna pomoc między wszystkimi jej członkami; moja rodzina to ci, którzy mnie wspierają; wsparcie w każdych okolicznościach; pomoc w razie potrzeby; pomaganie sobie nawzajem w osiągnięciu celów, które cię uszczęśliwiają; wspieranie się; stałe wsparcie; wsparcie; podpora; wspiera cię; moim zdaniem prawdziwa rodzina to taka, która wspiera cię emocjonalnie; gotowość służenia każdemu członkowi rodziny; wsparcie ekonomiczne; wsparcie dla pozostałych]

4. jest jednością (S); 27 cytatów-fragmentów; 8,3%

unión (15); *unidad* (5); *integración entre todos los miembros; la familia tiene que estar unida siempre, equipo; hacer todo en familia; la conexión con el resto de miembros* [związek (15); jedność (5); integracja wszystkich członków; rodzina musi być zawsze zjednoczona, zespół; robienie wszystkiego jako rodzina; połączenie z resztą członków]

5. jej członkowie sobie ufają (A); 17 cytatów-fragmentów; 5,2%

confianza (16); *que confíen unos en los otros* [zaufanie (16); żeby ufali sobie wzajemnie]

6. edukuje/uczy (A); 14 cytatów-fragmentów; 4,3%

la educación (3); *personas que te dan educación; la familia verdadera es la que te educa; te enseña día tras día y te enseña sobre moralidad y valores; te ayuda a entender el valor de las cosas; te ayuda entender lo bonito que es ayudar; te ayuda entender el lujo que supone querer y ser querido; educación basada en la*

¹³ Według IAKovlevej i Fedorovej (IAkovleva & Fedorova, 2019, s. 140) pierwsze trzy cechy rodziny meksykańskiej, wynikające z danych ankietowych, to *unión*, *apoyo* i *amor*, czyli jedność, wsparcie i miłość. Cechy te na liście deskryptorów opisujących rodzinę hiszpańską zajmują odpowiednio czwarte, trzecie i pierwsze miejsce. Dla porównania, pierwsze trzy cechy rodziny polskiej (ASA 2000, zob. Bartmiński, 2006) to: miłość, zrozumienie i wsparcie (Bielińska-Gardziel, 2009, s. 49).

libertad; adultos que crían a un niño con la intención de proporcionarle la mejor vida posible aparte de educarle en valor y moral; enseñar valores, educar; educación hacia otras personas;

[edukacja (3); osoby, które zapewniają ci edukację; prawdziwa rodzina to ta, która cię edukuje; uczy cię każdego dnia, uczy także o moralności i wartościach; pomaga zrozumieć wartość rzeczy; pomaga zrozumieć, jak pięknie jest pomagać; pomaga zrozumieć luksus, jakim jest kochanie i bycie kochanym; edukacja oparta na wolności; dorośli, którzy wychowują dziecko z zamiarem zapewnienia mu jak najlepszego życia, a także edukują je w zakresie wartości i moralności; nauka wartości, edukować; uprzejmość wobec innych ludzi]

7. tworzą ją rodzice (S); 12 cytatów-fragmentów; 3,7%

padres biológicos (2); padres sean biológicos o no; padre, madre y prole; padres, madre, padre; adultos que crían a un niño, sea genéticamente su descendiente o no; relación (p-)maternofilial; conformado por papá, mamá e hijos; padre, madre (biológicos en la medida de lo posible) e hijos; tu familia pueden ser padres adoptivos; hijos criados por una pareja adoptiva;

[rodzice biologiczni (2); rodzice biologiczni lub nie; ojciec, matka i potomstwo; rodzice, matka, ojciec; dorośli, którzy wychowują dziecko, niekoniecznie będące ich potomkiem; relacja między ojcem lub matką i dziećmi; składająca się z taty, mamy i dzieci; ojciec, matka (w miarę możliwości biologiczni) i dzieci; twoją rodziną mogą być rodzice adopcyjni; dzieci wychowane przez rodziców adopcyjnych]

8. jej członkowie wzajemnie się akceptują (A); 10 cytatów-fragmentów; 3,1%

aceptación (5); tolerancia (2); te dan poder opinar libremente; te dejan elegir tu camino sin imposiciones sólo consejos; te dejan ser tú mismo

[akceptacja (5); tolerancja (2); pozwalają ci wyrażać swoją opinię swobodnie; pozwalają ci wybrać swoją drogę, nie narzucając się, a jedynie radząc; pozwalają ci być sobą]

9. cechuje się wyrozumiałością (A); 8 cytatów-fragmentów; 2,4%

comprensión (7); entendimiento

[wyrozumiałość (7); zrozumienie]

10. jej członkowie mieszkają razem (B); 6 cytatów-fragmentów; 1,8%

convivencia (3); convivencia prolongada; conviven; considero que la familia son las personas con las que has convivido desde pequeño

[wspólne pożycie (3); długie mieszkanie razem; mieszkają wspólnie; uważam, że rodzina to ludzie, z którymi mieszkałeś od dzieciństwa]

11. są w niej dzieci (S); 6 cytatów-fragmentów; 1,8%

padre, madre y prole; adultos que crían a un niño; conformado por papá, mamá e hijos; padre, madre (biológicos en la medida de lo posible) e hijos; relación (p-) maternofilial; hijos criados por una pareja adoptiva

[ojciec, matka i potomstwo; dorośli, którzy wychowują dziecko; składa się z taty, mamy i dzieci; ojciec, matka (w miarę możliwości biologiczni) i dzieci; relacja między ojcem lub matką i dziećmi; dzieci wychowywane przez rodziców adopcyjnych]

12. daje poczucie bezpieczeństwa (A); 5 cytatów-fragmentów; 1,5%

protección (3); seguridad; cobijo

[ochrona (3); bezpieczeństwo; schronienie]

13. jest pojęciem subiektywnym (I); 5 cytatów-fragmentów; 1,5%

un grupo de personas en el que la mayoría de ellas se consideran entre sí como familia; hay tantas familias como personas y circunstancias; creo que cada sociedad determina quiénes pueden formar parte de esta institución y que esta elección es de carácter ético o político sin que exista nada esencial en el concepto de familia; una familia es cualquier vínculo entre personas que nosotros decidamos que es merecedor de ser reconocido como familia; sus integrantes, no importa quién, cuántos o cómo estos sean

[grupa ludzi, której większość uważa się za rodzinę; jest tyle rodzin, ile jest osób i okoliczności; wierzę, że każde społeczeństwo określa, kto może być częścią tej instytucji i że ten wybór ma charakter etyczny lub polityczny, przy czym nie istnieje nic stałego w pojęciu rodziny; rodzina to jakikolwiek związek między ludźmi, co do którego uznamy, że zasługuje na nazwanie go rodziną; jej członkowie, nieważne, ilu ich jest, kim i jacy są]

14. jej członków cechuje empatia (A); 5 cytatów-fragmentów; 1,5%

empatía (3); personas que convierten tus preocupaciones en sus preocupaciones; disposición a intentar ponerse en su posición

[empatia (3); osoby, które traktują twoje zmartwienia jako własne; gotowość do postawienia się w sytuacji innych]

15. jej członkowie nie muszą być połączeni więzami krwi (S); 5 cytatów-fragmentów; 1,5%

no tiene nada de importancia la sangre, el parentesco; no importa el género, ni los lazos sanguíneos; en mi opinión mi familia no es mi ADN; adultos que crían a un niño, sea genéticamente su descendiente o no; personas con independencia de consanguinidad

[nie mają znaczenia więzy krwi, pokrewieństwo; nie ma znaczenia płeć ani więzy krwi; moim zdaniem moja rodzina to nie moje DNA; dorośli, którzy wychowują dziecko, niekoniecznie będące ich potomkiem; osoby, niezależnie od pokrewieństwa]

16. wychowuje (S); 5 cytatów-fragmentów; 1,5%¹⁴

personas que te han criado; crianza; es el entorno en el que eres criado; hijos criados por una pareja adoptiva; adultos que crían a un niño

[osoby, które cię wychowały; wychowanie; to otoczenie, w którym dorastas; dzieci wychowane przez parę adopcyjną; dorośli, którzy wychowują dziecko]

17. tworzą ją rodzice adopcyjni (S); 4 cytaty-fragmenty; 1,2%

tu familia pueden ser padres adoptivos; las familias pueden mutar y pasar a ser cuestión de hijos criados por una pareja adoptiva; familia de adopción; familias por adopción;

[twoją rodziną mogą być rodzice adopcyjni; rodziny ewoluują i mogą też składać się z dzieci wychowywanych przez rodziców adopcyjnych; rodzina adopcyjna; rodziny adopcyjne]

18. w jej skład wchodzi rodzeństwo (S); 4 cytaty-fragmenty; 1,2%

hermanos (2); fraternidad; en muchos casos derivan de una relación de hermanos
[rodzeństwo (2); braterstwo; w wielu przypadkach wywodzi się z relacji braterskiej]

19. jej członkowie są wobec siebie szczerzy (A); 4 cytaty-fragmenty; 1,2%

sinceridad (4)

[szczerość]

20. jej członkowie są wobec siebie lojalni (A); 4 cytaty-fragmenty; 1,2%

lealtad (2); está en los buenos y malos momentos (2)

[lojalność (2); jest na dobre i na złe]

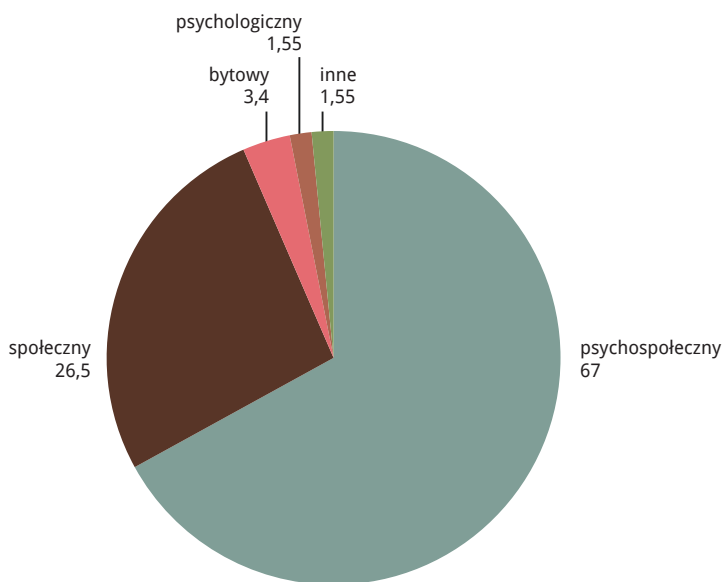
¹⁴ W języku hiszpańskim są dwa słowa, które można przetłumaczyć jako ‘wychowanie’: *educación*, odnoszące się także do edukacji i nauki oraz *crianza*, które wskazuje bardziej na opiekę i dorastanie. Dlatego na liście deskryptorów wyodrębniono D6 ‘edukuje’ i D17 ‘wychowuje’.

Z badania wynika, że najważniejszą cechą hiszpańskiej rodziny jest miłość (D1), która łączy jej członków, wymieniana dwukrotnie częściej niż drugi w kolejności deskryptor, szacunek (D2). Ponadto dla młodych Hiszpanów ważne jest wsparcie (D3), jakie mogą otrzymać od rodziny, a także poczucie jedności i wspólnoty (D4). Rodzina według nich to także grupa ludzi, którzy sobie ufają (D5) i akceptują siebie nawzajem (D8), rozumieją się (D9), zapewniają sobie wzajemnie bezpieczeństwo (D12), są wobec siebie empatyczni (D14), szczerzy (D19) i lojalni (D20). Rodzina jest postrzegana jako jednostka społeczna zapewniająca wychowanie (D16) i edukację (D6).

Respondenci wskazywali również, kogo konkretnie mają na myśli, mówiąc o rodzinie. Najczęściej wymieniano rodziców (D7), zarówno biologicznych, jak i adopcyjnych (D17), w odpowiedziach wspominano też dzieci (D11). Cztery razy wymieniono rodzeństwo (D18). Można przyjąć, że młodzi Hiszpanie, mówiąc o rodzinie, myślą przede wszystkim o „rodzinie nuklearnej”, a zatem o rodzicach i ich dzieciach, niekoniecznie zaś o dalszych krewnych. Wskazuje na to także deskryptor D10, jej członkowie mieszkają razem.

Choć odniesienia do biologicznych rodziców, dzieci czy rodzeństwa można traktować jako dowód na duże znaczenie więzów krwi dla obrazu hiszpańskiej rodziny, w odpowiedziach respondentów pojawiły się również głosy, że rodzina to nie tylko te osoby, z którymi jesteśmy spokrewnieni (D15). Pięć razy (D13) wspomniano, że pojęcie RODZINY jest subiektywne i każdy może inaczej je rozumieć.

Wszystkie wypowiedzi ankietowanych na temat rodziny można uznać za pozytywne. Hiszpańscy studenci skupili się na tym, czym ich zdaniem powinna być prawdziwa rodzina, a nie na jej negatywnych cechach. W odpowiedziach respondentów dominuje aspekt psychospołeczny (A), przypisano mu 67% wszystkich cytatów-segmentów. Aspekt społeczny (S) jest drugi w kolejności (26,5%). Znacznie słabiej reprezentowane są aspekty: bytowy (B; 3,4%) oraz psychiczny (P; 1,55%). Pozostałe 1,55% to cytaty, których nie można przypisać do żadnej z powyższych kategorii, dlatego określa się je jako „inne” (I).

Wykres 2. Aspekty pojęcia *FAMILIA*

Źródło: opracowanie własne

Dane ankietowe potwierdzają, że dla obrazu hiszpańskiej rodziny ważne są wyekscerpowane wcześniej z analizy danych systemowych takie cechy, jak: wspólne zamieszkiwanie, zaufanie, posiadanie potomstwa oraz pokrewieństwo. Ankiety, w przeciwieństwie do danych systemowych, wskazują na wartość uczuć w rodzinie: miłości, szacunku, wsparcia oraz akceptacji i zrozumienia¹⁵. W opinii hiszpańskich studentów ważną rolę rodziny jest także zapewnienie poczucia bezpieczeństwa oraz wychowanie dzieci. W danych ankietowych nie pojawia się natomiast licznie potwierdzona w słownikach cecha podobieństwa.

6. Dane korpusowe (teksty)

Dane korpusowe (200 mikrokontekstów) wyekscerpowano z *Corpus del Español del Siglo XXI* (zob. rozdział 3.3). W analizie wykorzy-

¹⁵ Na wartość miłości i wsparcia w obrazie hiszpańskiej rodziny wskazywały także omówione w rozdziale 2 prace etnograficzne.

stano tylko po jednym fragmencie pochodzącym z jednego źródła, aby uniknąć dominacji jednego rodzaju dyskursu. 71% analizowanych przykładów pochodzi z literatury, zarówno z beletrystyki, jak i z literatury faktu. Kolejne 20% stanowią fragmenty tekstów prasowych, z których ponad połowę opublikowano w prasie cyfrowej lub w wydaniach cyfrowych prasy tradycyjnej. Pozostałe 9% stanowią teksty z Internetu, zamieszczane np. na blogach.

Zgodnie z przypuszczeniami słowo *familia* w analizowanym materiale było najczęściej używane w znaczeniu 'grupa spokrewnionych ze sobą osób' (to właśnie znaczenie występowało jako pierwsze w słownikach, zob. 4.2.). Znaleziono 133 poświadczenia takiego użycia, co stanowi 66,5% wszystkich przeanalizowanych przykładów.

Warto odnotować, że w wyekscerpowanym z korpusu materiale najczęściej używany do opisu rodziny przymiotnik to *buena* [dobra]. W wybranych tekstach pojawił się on 18 razy. Pokrewny mu *ilustre* [znakomita], [wybitna] został użyty trzykrotnie. Wyrażenie *buena familia* [dobra rodzina] zwykle pojawia się w zdaniach odnoszących się do czyjegoś pochodzenia:

[1] *Cuando vino la madre del marqués a merendar al convento dijo que no había que preocuparse, que su hijo contraería matrimonio en el plazo de una semana con una doncella (virgen, añadió llevándose la mano al pecho) de muy buena familia.*

[Kiedy matka markiza przyszła na podwieczorek do klasztoru, powiedziała, że nie ma co się martwić, że za tydzień jej syn ożeni się z panną (dziewicą, dodała, przykładając rękę do piersi) z bardzo dobrej **rodziny**¹⁶.] (CORPES, Sánchez-Andrade 2004).

Warto zastanowić się, co tak naprawdę oznacza określenie *buena familia*, jaką rodzinę Hiszpanie uznają za dobrą. W przebadanym materiale wyrażenie to używane było bez dodatkowych określeń, które mogłyby dokładniej wskazać intencję autora. Można więc wnioskować, że *buena familia* odnosi się do ogólnej reputacji rodziny. Byłoby to zgodne z definicją wyrażenia *de buena familia* [z dobrej rodziny], oznaczającego *perteneciente a una familia acomodada y socialmente estimada* [przynależący do rodziny zamożnej i społecz-

¹⁶ O ile nie zaznaczono inaczej w *Bibliografii*, cytaty w tłumaczeniu Autorek artykułu.

nie szanowanej] (Moliner, 2007, s. 1333; zob. także 4.5). Definicja ta wskazuje również na fakt, że *buena familia* może być po prostu synonimem *familia rica* [bogatej rodziny]. Widać to w poniższych przykładach. Pierwszy [2] przedstawia opis mężczyzny imieniem Rico, który mieszka w domu swoich rodziców i jest przez nich wspierany finansowo. Zaraz potem mowa jest o tym, że wydawał się on pochodzić z dobrej rodziny. Można zatem stwierdzić, że fakt, iż miał on możliwość otrzymania wsparcia finansowego od rodziców, czynił jego rodzinę „dobrą”. Drugi przykład [3] jasno pokazuje, że określenie *buena familia* jest związane z posiadanymi przez rodzinę pieniędzmi. Autor twierdzi, że nie pochodził z dobrej rodziny, i dlatego potrzebował stypendium, aby móc studiować.

[2] *Rico era de Madrid, había vivido aquí prácticamente siempre y aquí seguía viviendo, en la casa y del dinero de sus padres. Al parecer, Rico era de buena familia, aunque él nunca lo dijera.*

[Rico pochodził z Madrytu, mieszkał tu praktycznie od zawsze i teraz nadal tutaj mieszkał, w domu i za pieniądze swoich rodziców. Wydaje się, że Rico pochodził z dobrej **rodziny**, chociaż nigdy tego nie przyznał.] (CORPES, Llamazares 2005).

[3] *Yo no pertenecí nunca a ese grupo. Era un poco más joven y no era de buena familia. Estudié con becas.*

[Nigdy nie należałem do tej grupy. Byłem trochę młodszy i nie pochodziłem z dobrej **rodziny**. Studiowałem dzięki stypendiom.] (CORPES, Mendoza 2001).

Jednak określenie *buena familia* nie zawsze musi budzić pozytywne skojarzenia. W poniższym przykładzie [4] dzieci z dobrych rodzin są porównywane do plagi węży (*una plaga de serpientes*), co może wskazywać, że „dobre rodziny” niekoniecznie kojarzą się z dobrym wychowaniem.

[4] *Eran chicos y chicas de buenas familias, casi todas de la ciudad, se comportaban como pequeños emperadores en miniatura, eran una plaga de serpientes verdes y brillantes de catorce años que ocupaban aquel pueblecito de la costa todos los veranos.*

[Byli to chłopcy i dziewczęta z dobrych **rodzin**, prawie wszyscy z miasta, zachowywali się jak mali miniaturowi cesarze, byli jak plaga czternastoletnich jasnozielonych węży, które każdego lata okupowały to miasteczko na wybrzeżu.] (CORPES, Barba 2010).

W poniższych przykładach wspominano też dosłownie o sytuacji materialnej rodziny [5] i jej statusie społecznym [6]. Tak duża ilość przykładów odnosząca się do stanu majątkowego wskazuje na istotną rolę finansów w obrazie hiszpańskiej RODZINY. *FAMILIA* to grupa osób, które nie tylko są ze sobą spokrewnione, ale także posiadają wspólny majątek.

[5] *Reconoce asimismo que en una de las habitaciones inmediatas a la capilla de Caballeros, una de las más importantes y suntuosas de la catedral, que había sido fundada en los últimos años de la Edad Media por la rica **familia** de los Albornoz, había guardado en los años del gobierno constitucional algunos efectos y documentación, del todo punto inocente según el propio declarante.*

[Uznaje też, że w jednym z pomieszczeń przylegających do Kaplicy Rycerskiej, jednej z najważniejszych i najbardziej okazałych w katedrze, ufundowanej w ostatnich latach średniowiecza przez zamożną **rodzinę** Albornozów, w latach, w których władzę sprawował rząd konstytucyjny, trzymał pewne przedmioty i dokumentację, zupełnie niewinną według samego deklarującego.] (CORPES, Recuenco Pérez 2003).

[6] *Un cartel debajo del cuadro informaba que se trataba del escudo de una aristocrática **familia** georgiana, los Orbeliani, que sin duda pretendían subrayar con esta escena la antigüedad de su casa.*

[Podpis pod obrazem informował, że jest to herb arystokratycznej gruzińskiej **rodziny** Orbelianich, która niewątpliwie chciała tym wystrojem podkreślić, jak stary jest jej dom.] (CORPES, Dezcallar 2009).

Niektóre rodziny łączy również zawód wykonywany przez jej członków:

[7] *Se llamaba Luisa Oneto; provenía de una acaudalada **familia** de los banqueros.*

[Nazywała się Luisa Oneto; pochodziła z zamożnej **rodziny** bankierów.] (CORPES, Janer 2005).

[8] *Nace en Valencia el 27 de febrero de 1863, dentro de una humilde **familia** que se dedicaba a la venta de tejidos.*

[Urodził się w Walencji 27 lutego 1863 roku w skromnej **rodzinie** zajmującej się sprzedażą tkanin.] (CORPES, Santa-Ana y Álvarez-Ossorio 2007).

W czterech przykładach wspomina się o adopcji i rodzinie adopcyjnej. Należy zauważyć, że w każdym z przywoływanych tu tekstów wyraźnie różnicowane są rodzina biologiczna i rodzina

adopcyjna. Rodziny adopcyjne określa się nie tylko mianem *nueva familia* [nowa rodzina], ale także stawia się je w opozycji do *familia verdadera* (lub *auténtica*) [prawdziwej rodziny].

[9] *La veo ilusionada sobre aquella Vespa para ir a ver a su padre, su único nexo de unión con su auténtica familia. Atrás, en Madrid, queda su familia adoptiva con la que lleva viviendo desde que él tuvo que emigrar para evitar la represión franquista.*

[Widzę ją na tej Vespie, podekscytowaną tym, że pojedzie zobaczyć się z ojcem, jedynym łącznikiem z jej prawdziwą **rodziną**. Daleko, w Madrycie, jest jej **rodzina** adopcyjna, z którą mieszka od czasu, gdy on musiał wyemigrować, aby uniknąć represji Franco.] (*CORPES*, Naveiras 2010).

Aż w dwunastu przykładach słowo *familia* jest częścią nazwy słynnego hiszpańskiego zabytku: kościoła Sagrada Familia w Barcelonie. To drugie najczęstsze znaczenie, które pojawia się w analizowanym tu korpusie, co jednak niekoniecznie wskazuje na wysoką pozycję religii katolickiej w Hiszpanii. W większości przypadków bowiem Sagrada Familia wymieniana jest jako miejsce odwiedzane przez turystów, zabytek lub punkt orientacyjny na mapie miasta.

[10] *Entré en una galería de arte. Después en una librería. Conversé unos instantes con un madrileño que se acercó para preguntarme cómo se llegaba hasta la Sagrada Familia.*

[Poszedłem do galerii sztuki. Później do księgarni. Rozmawiałem przez chwilę z mężczyzną z Madrytu, który podszedł, by zapytać mnie, jak dostać się do **Sagrada Familia**.] (*CORPES*, Pérez Subirana 2005).

Nie we wszystkich przypadkach Sagrada Familia jest jednak całkowicie pozbawiona aspektu religijnego. W poniższym przykładzie nazywana jest *símbolo cristiano de Barcelona*, ‘chrześcijańskim symbolem Barcelony’:

[11] *Si la Sagrada Familia es el símbolo cristiano de Barcelona, la montaña de Montserrat es el de Cataluña.*

[Jeśli **Sagrada Familia** jest chrześcijańskim symbolem Barcelony, to góra Montserrat jest takim symbolem Katalonii.] (*CORPES*, Revista del Ministerio de Fomento 2003).

Wyrażenie *sagrada familia* ‘święta rodzina’ w jednym z przykładów odnosiło się do biblijnej rodziny Maryi, Józefa i Jezusa:

[12] *Juan Pablo II mencionó el asunto ayer, destacando que la Navidad era un momento para recordar a la “**sagrada familia**” de María, José y Jesús.*

[Jan Paweł II wspomniał o tej sprawie wczoraj, podkreślając, że Boże Narodzenie było czasem pamiętania o „**świętej rodzinie**”, Maryi, Józefie i Jezusie.] (Diario Málaga-Costa del Sol 2004).

Familia może być także grupą osób, które łączy coś innego, nie tylko więzy krwi (zob. rozdział 4.2). Może to być branża, w której te osoby działają [13], wspólne lektury [14], ulubiony klub sportowy [15], wyznanie [16], czy partia polityczna, którą popierają [17].

[13] *De hecho, la innovación puede ser una de las herramientas más eficaces para la consecución de nuevos objetivos, y así lo atestiguan las más de 1.000 empresas que forman parte de esta asociación hoy en día. La formación de esta gran **familia** reúne ahora a más de 7.000 trabajadores, que permitirán avanzar al sector con más fuerza.*

[W rzeczywistości innowacja może być jednym z najskuteczniejszych narzędzi do osiągania nowych celów, o czym świadczy ponad 1000 firm, które są dziś częścią tego stowarzyszenia. Ta wspólna **rodzina** skupia teraz ponad 7000 pracowników, co pozwoli sektorowi rozwijać się z większą siłą.] (CORPES, El Periódico de Aragón 2009).

[14] *Somos hijos también de nuestras lecturas. Un vínculo como de **familia** se establece, tanto o más fuerte, entre los que han leído los mismos libros.*

[Jesteśmy także dziećmi naszych lektur. Między tymi, którzy przeczytali te same książki, nawiązuje się więc taka sama lub nawet silniejsza niż ta **rodzina**.] (CORPES, La Vanguardia 2001).

[15] *El presidente del Barça se reencontró con la gran **familia** barcelonista.*

[Prezydent Barcy ponownie spotkał się z wielką barcelońską **rodziną**.] (CORPES, Carazo, Closa 2010).

[16] *Y la parroquia, la casa de la gran **familia** cristiana, cambia los horarios, pero tampoco se cierra nunca.*

[A parafia, dom wielkiej **rodziny** chrześcijańskiej, zmienia godziny otwarcia, ale się nie zamyka.] (CORPES, Revista Parroquial La Asunción somos todos 2004).

[17] *La gran **familia** falangista parecía así unida y recuperando fuerzas.*

[Wielka **rodzina** falangistów wydawała się zjednoczona i odzyskiwała siły.] (CORPES, Saz 2003).

Cztery fragmenty pokazują, że hiszpańska rodzina to po prostu grupa ludzi, którzy czują się ze sobą dobrze, tak jak w przykładzie poniżej:

[18] *A la orilla izquierda del Sena estaba naciendo un concepto nuevo del amor, conflictivo, peligroso, como andar descalzo por la selva. Gerta y André se sentían arropados en ese ambiente. Eran como una gran familia excéntrica.*

[Na lewym brzegu Sekwany rodziła się nowa koncepcja miłości, konfliktowa, niebezpieczna jak chodzenie boso przez dżunglę. Gerta i André czuli się przytulnie w tym środowisku. Byli jak duża ekscentryczna **rodzina**.] (*CORPES*, Fortes 2009).

Ciekawe podejście do pojęcia rodziny przedstawia poniższy przykład [19], w którym wprowadzono podział na rodzinę bliższą i dalszą, przy czym ta pierwsza to osoby z nami spokrewnione, a druga jest złożona z tych, którzy nie są z nami połączeni więzami krwi, ale są nam w jakiś sposób bliscy.

[19] *Primero, hay que convencer a la propia familia y, después, hacer frente a esa familia extendida que integran vecinos, compañeros de trabajo y amigos.*

[Najpierw należy przekonać własną **rodzinę**, a później zmierzyć się z dalszą **rodziną**, która obejmuje sąsiadów, współpracowników i przyjaciół.] (*CORPES*, Orúe, Gutiérrez 2001).

Ponadto rodziną nazywana jest cała ludzkość ze względu na wspólne cechy łączące wszystkich ludzi:

[20] *La universal familia humana, sus rituales, su folklora, sus mitos y sus leyendas, cobran vida en los bronce y las policromas maderas de María Luisa Campoy.*

[Uniwersalna ludzka **rodzina**, jej rytuały, jej folklor, jej mity i legendy ożywają w brązach i w drewnianych polichromiach Marii Luisy Campoy.] (*CORPES*, Cuevas 2004).

Familia to także zwierzęta, które są ze sobą spokrewnione i żyją razem w stadzie. W tym sensie określenie to zostało użyte czterokrotnie w przebadanym materiale, w odniesieniu zarówno do zwierząt dzikich, jak i gospodarskich.

[21] *Incluso puede ser verdad lo que oí contar alguna vez: que fue una influyente familia de delfines quien expulsó del río a los esturiones por el procedimiento de empujarlos hasta el mar con el hocico.*

[Być może prawdą jest to, co kiedyś słyszałem: to potężna **rodzina** delfinów wypędziła jesiotry z rzeki, wypychając je do morza pyskami.] (CORPES, Caballero Bonald 2002).

Familia jako termin naukowy ('jednostka klasyfikacji organizmów, które ze względu na swoją budowę i pochodzenie posiadają podobne cechy' albo 'grupa cząstek podobnych do siebie') pojawiła się w analizowanych przykładach dziewięć razy.

[22] *Un joven e intrépido genético norteamericano presentó una comunicación sobre las relaciones filogenéticas entre numerosas **familias** de cefalópodos.*

[Młody i nieustraszony genetyk z Ameryki Północnej przedstawił referat na temat relacji filogenetycznych między wieloma **rodzinami** głowonogów.] (CORPES, Guerra, Pascual del Hierro 2008).

[23] *Electrones, protones, neutrones y positrones no serían sino los primeros miembros de una extensa **familia** (mejor, **familias**) que no ha hecho más que crecer desde entonces, especialmente tras la entrada en funcionamiento de los denominados «aceleradores de partículas».*

[Elektrony, protony, neutrony i pozytony byłyby niczym innym jak pierwszymi członkami rozległej **rodziny** (raczej, **rodzin**), która od tamtego czasu wciąż się rozrastała, zwłaszcza od kiedy weszły do użycia tzw. akceleratory cząstek.] (CORPES, Mingote 2008).

Raz *familia* została użyta jako termin językoznawczy 'rodzina wyrazów'.

[24] *En el léxico de una lengua se agrupan distintas **familias** formadas por palabras que comparten un contenido básico común.*

[W leksyce języka można wydzielić różne **rodziny**, w których skład wchodzi wyrazy mające wspólną treść bazową.] (CORPES, Pascual 2002).

Dziewięciokrotnie użyto słowa *familia* jako synonimu *grupy*, zwłaszcza przy opisie obiektów lub pojęć, które są do siebie podobne:

[25] *Maybelline vuelve a traer el color a nuestros labios con la nueva gama Sensational, con posibilidad de elegir tonos entre las cuatro **familias** del color, rosas, rojos, malvas y marrones.*

[Maybelline po raz kolejny dodaje koloru naszym ustom dzięki nowej gamie Sensational, z możliwością wyboru odcieni spośród czterech **rodzin** kolorystycznych: różu, czerwieni, fioletu i brązu.] (CORPES, CosmetiK 2009).

W pięciu przeanalizowanych przykładach słowo *familia* było częścią tytułu dzieła:

[26] *A aquella época pertenece la película «La gran familia» producida por Pedro Masó y dirigida por Fernando Palacios.*

[Do tej epoki należy film *La gran familia* wyprodukowany przez Pedro Masó i wyreżyserowany przez Fernando Palacios.] (*CORPES*, del Rey del Val 2002).

Cztery razy pojawiło się także jako część nazwy organizacji (np. *Colegio de la Sagrada Familia*).

Podsumowując, należy stwierdzić, że leksem *familia* jest najczęściej używany w znaczeniu ‘grupa spokrewnionych ze sobą osób’. Wyekscerpowane z korpusu przykłady potwierdzają to, na co wskazywały już dane systemowe i ankietowe: oprócz ‘pokrewieństwa’ w obrazie rodziny ważną rolę odgrywa ‘podobieństwo’ oraz ‘bliskie relacje’ łączące jej członków. Znaczenie ma także ‘wspólny majątek’.

7. Podsumowanie: skrócona definicja kognitywna

W niniejszym artykule przyjęliśmy za autorami lubelskimi (Bartmiński, 2006; Niebrzegowska-Bartmińska, 2020), że językowo-kulturowy obraz RODZINY można odtworzyć poddając analizie dane językowe (S-A-T) i opisać go w formie definicji kognitywnej odwołującej się do wiedzy potocznej, nienaukowej. Po przeanalizowaniu danych zebranych w słownikach, w badaniu ankietowym oraz w korpusie języka hiszpańskiego, podejmiemy taką próbę.

FAMILIA to grupa osób

I. w aspekcie społecznym

- a. spokrewnionych lub spowinowaconych ze sobą,
- b. w której skład wchodzi rodzice i ich dzieci (biologiczne lub adoptowane) oraz – rzadziej – dalsi krewni,
- c. która jest odpowiedzialna za wychowanie dzieci,
- d. z którymi jesteśmy w bliskich relacjach przyjacielskich lub partnerskich,
- e. bądź z którymi łączą nas wspólne cechy, zainteresowania, wyznanie, miejsce pracy, zawód,
- f. i z którymi tworzymy wspólnotę;

II. w aspekcie psychospołecznym

- a. połączona wzajemną miłością,

- b. której członkowie szanują się nawzajem,
- c. są gotowi pomagać sobie wzajemnie,
- d. darzą się zaufaniem,
- e. uczą się od siebie wzajemnie,
- f. akceptują się,
- g. są dla siebie wyrozumiali,
- h. zapewniają sobie poczucie bezpieczeństwa,
- i. są wobec siebie empatyczni,
- j. szczerzy,
- k. i lojalni;

III. w aspekcie bytowym

- a. która najczęściej mieszka wspólnie,
- b. i posiada wspólny majątek.

FAMILIA to grupa osób, które są ze sobą spokrewnione lub spowinowaczone. Zebrane powyżej dane wskazują jednak na to, że gdy Hiszpanie myślą o rodzinie, myślą przede wszystkim o najbliższych jej członkach, a zatem osobach, z którymi mieszkali w jednym domu, tj. o rodzicach i rodzeństwie, oraz o osobach, z którymi obecnie dzielą dom i mają wspólnotę majątkową, a zatem o małżonkach i dzieciach. W przebadanym materiale pojawiały się wzmianki nie tylko o dzieciach biologicznych, ale także adopcyjnych. Poza tym część ankietowanych nie wspominała wprost o płci osób, które rodzinę tworzą. I chociaż wśród studentów nie znalazły się osoby wychowane przez parę osób jednej płci, badania socjologiczne (Martí Fluxá, 2016, zob. rozdz. 2) jasno pokazują, że modele hiszpańskiej rodziny są dzisiaj bardzo zróżnicowane.

Bez wątpienia hiszpańska RODZINA oparta jest na miłości, szacunku i wzajemnej pomocy. Wskazują na to zarówno przywołane w rozdziale 2 badania etnograficzne i socjologiczne, jak i odpowiedzi studentów (*amor* ‘miłość’, *respeto* ‘szacunek’ i *apoyo* ‘wsparcie’ zajmują, odpowiednio, pierwsze, drugie i trzecie miejsce na liście rankingowej deskryptorów), a także, choć w mniejszym stopniu, dane systemowe i tekstowe. W przykładach pochodzących z korpusu możemy także zaobserwować, że ‘rodziną’ nazywamy w języku hiszpańskim niekoniecznie osoby spokrewnione. Cechy łączące pewną grupę osób w rodzinę to, między innymi, wspólna praca, zawód, hobby, religia,

a nawet ulubiony klub sportowy. Ten wspólnotowy aspekt rodziny potwierdzają także dane systemowe.

Chociaż zarówno w definicjach słownikowych, jak i w przykładach z korpusu możemy zauważyć, że słowo *familia* jest wieloznaczne, najbardziej rozpowszechnione znaczenie tego leksemu odnosi się do grupy osób. Tak słowo *familia* rozumieli studenci, i to właśnie znaczenie znalazło się w centrum niniejszego badania. Dlatego też zaproponowana powyżej definicja kognitywna odnosi się do rodziny jako ‘grupy osób zwykle mieszkających razem i posiadających wspólny majątek, najczęściej połączonych więzami krwi’, a przede wszystkim ‘podobnych do siebie’, a także ‘pomagających sobie i darzących się miłością i szacunkiem’.

Skróty

Clave – *Diccionario de uso del español actual* (2014).
CORPES – *Corpus del Español del Siglo XXI* (b.d.).
RAE – *Diccionario de la lengua española* (2020).
RTVE – *Radiotelevisión Española* (2009).

Bibliografia

- 10 refranes sobre familia y genealogía. (b.d.). *Tataranietos.com*. Pobrano 10 września 2021, z <https://tataranietos.com/2013/09/26/10-refranes-genealogicos/>
- Abad Liñán, J. M., Alameda, D., & Galán, J. (2018). *¿Cómo han cambiado las familias españolas en estos 40 años? El País*. Pobrano 26 listopada 2018, z https://elpais.com/politica/2018/05/16/actualidad/1526460689_511722.html
- Álvarez Colin, L. (2008). Familia, desarrollo y cambio social. Claves para un estudio interdisciplinario. *En-claves del pensamiento*, 2(4), 11–46.
- Bartmiński, J. (Red.). (2006). *Język – wartości – polityka: Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce: Raport z badań empirycznych*. Wydawnictwo UMCS.
- Bielińska-Gardziel, I. (2006). „Rodzina”. W J. Bartmiński (Red.), *Język – wartości – polityka: Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce: Raport z badań empirycznych* (ss. 168–174). Wydawnictwo UMCS.
- Bielińska-Gardziel, I. (2009). *Stereotyp rodziny we współczesnej polszczyźnie*. Instytut Sławistyki PAN (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Głowicka, M. (2007). Visión de la familia en los refranes españoles. *Estudios Hispánicos*, 15, 265–275.
- Hernández Flores, N. (2002). *La cortesía en la conversación española de familiares y amigos: La búsqueda de equilibrio entre la imagen del hablante y la imagen del destinatario* [Rozprawa doktorska]. Aalborg Universitet.

- Martí Fluxá, R. (2016). La familia en la España de hoy. *El Mundo*. Pobrano 27 kwietnia 2016, z <https://www.elmundo.es/opinion/2016/04/27/571fa5daca47418e5c8b45bd.html>
- Mróz, W. (2021). *La imagen lingüística del MATRIMONIO en Casubia y en Andalucía* [Niepublikowana praca magisterska]. Uniwersytet Wrocławski.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2020). *Definiowanie i profilowanie pojęć w (etno)lingwistyce*. Wydawnictwo UMCS.
- Niemczyk, A. (2021). *La imagen de la infancia en Polonia y en España* [Niepublikowana praca magisterska]. Uniwersytet Wrocławski.
- Nowosielska, K. (2021). *La comparación de la imagen lingüística de CASA en Silesia y en Andalucía* [Niepublikowana praca magisterska]. Uniwersytet Wrocławski.
- Pawlak, N. (2021). RODZINA w języku i kulturze hausa. *Etnolingwistyka*, 33, 49–66. <https://doi.org/10.17951/et.2021.33.49>
- Piątek, A. (2021). *La imagen lingüística de maternidad y paternidad entre los jóvenes españoles y polacos* [Niepublikowana praca magisterska]. Uniwersytet Wrocławski.
- Przybycień, Z. (2021). *La comparación de la imagen de la mujer en España y en México* [Niepublikowana praca magisterska]. Uniwersytet Wrocławski.
- Radiotelevisión Española [RTVE]. (2009, lipiec 5). *La revolución familiar en España* [Video]. <https://www.rtve.es/play/videos/te-acuerdas/acuerdas-revolucion-del-modelo-familia-espana/538103/>
- Rogut, D. (2021). *La comparación de la imagen lingüística de FAMILIA en Polonia y España* [Niepublikowana praca magisterska]. Uniwersytet Wrocławski.
- Sánchez Hidalgo, E. (2021, kwiecień 30). Adiós al libro de familia un siglo después. *El País*. <https://elpais.com/sociedad/2021-04-30/adios-al-libro-de-familia-un-siglo-despues-desde-hoy-es-sustituido-por-un-registro-individual.html>
- Sońta, M. (2014). Mówienie o pracy w języku hiszpańskich *mileuristas*. W J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, & S. Niebrzegowska-Bartmińska (Red.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: Cz. 2. Wokół europejskiej aksjofery* (ss. 103–116). Wydawnictwo UMCS.
- Sońta, M. (2016). Hiszpańska *familia*, czyli o rodzinie w wybranych przykładach prasy hiszpańskojęzycznej. *Wychowanie w Rodzinie*, 13, 73–85. <https://doi.org/10.61905/wwr/170659>
- Thurén, B. M. (1988). *Left hand left behind: The changing gender system of a barrio in Valencia, Spain*. Department of Social Anthropology, University of Stockholm.
- Ussel, J. I., & Flaquer, L. (1993). Familia y análisis sociológico: El caso de España. *Reis*, 61, 57–75. <https://doi.org/10.2307/40183617>
- Wąsala, M. (2021). *La imagen de las cholitas en la sociedad boliviana* [Niepublikowana praca magisterska]. Uniwersytet Wrocławski.
- Wierzbicka, A. (2016). Back to ‘mother’ and ‘father’: Overcoming the Eurocentrism of kinship studies through eight lexical universals. *Current Anthropology*, 57(4), 408–429. <https://doi.org/10.1086/687360>
- Yelo, M. G. (2007). La percepción de la familia através de los refranes españoles. W J. Martí-Contreras (Red.) *Actas del I Congreso Internacional de Lengua, Literatura y Cultura Española: La didáctica de la enseñanza para extranjeros* (pp. 229–245). Universidad Católica San Vicente Mártir.

- Ристић, С., & Лазић-Коњик, И. (2019). Језичка слика ПОРОДИЦЕ у пословицама. W S. Niebrzegowska-Bartmińska & D. Pazio-Wlazłowska (Red.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: Cz. 6. Jedność w różnorodności: Wokół słowiańskiej aksjofery* (ss. 61–74). Wydawnictwo UMCS.
- Федорова, Л. Л. (2019). Штрихи к портрету СЕМЬИ в русском языковом сознании. W S. Niebrzegowska-Bartmińska & D. Pazio-Wlazłowska (Red.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: Cz. 5: Koncepty i ich profilowanie* (ss. 85–105). Wydawnictwo UMCS.
- Федорова, Л. Л., & Pätynen, A. (2019). Семья глазами финской молодежи: по материалам анкетного исследования. W S. Niebrzegowska-Bartmińska, D. Pazio-Wlazłowska (Red.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: Cz. 6. Jedność w różnorodności: Wokół słowiańskiej aksjofery* (ss. 41–60). Wydawnictwo UMCS.
- Яковлева, С. А., & Федорова, Л. Л. (2019). Мексиканская семья: история и современность. W S. Niebrzegowska-Bartmińska & D. Pazio-Wlazłowska (Red.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: Cz. 5. Koncepty i ich profilowanie* (ss. 125–146). Wydawnictwo UMCS.

Słowniki i korpusy

- Corominas, J. (1987). *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*. Gredos.
- Diccionario de uso del español actual* [Clave]. (2014). SM. Pobrano 13 maja 2021, z <http://clave.smdiccionarios.com/app.php>
- Diccionario esencial. Sinónimos y antónimos de la lengua española*. (1997). Espasa Calpe.
- Gran diccionario de sinónimos y antónimos*. (1989). (2. wyd.). Espasa Calpe.
- Moliner, M. (2007). *Diccionario de uso del español: A–I*. Gredos.
- Real Academia Española. (b.d.). *Banco de datos (CORPES XXI)* [online]. *Corpus del Español del Siglo XXI [CORPES]*. Pobrano 21 kwietnia 2021, z <http://www.rae.es>
- Real Academia Española. (2020). *Diccionario de la lengua española* (23. wyd.) [RAE]. Pobrano 13 maja 2021, z <https://dle.rae.es/>

Bibliography (Transliteration)

- 10 refranes sobre familia y genealogía. (n.d.). *Tataranietos.com*. Retrieved September 10, 2021, from <https://tataranietos.com/2013/09/26/10-refranes-genealogicos/>
- Abad Liñán, J. M., Alameda, D., & Galán, J. (2018). *¿Cómo han cambiado las familias españolas en estos 40 años? El País*. Retrieved November 26, 2018, from https://elpais.com/politica/2018/05/16/actualidad/1526460689_511722.html
- Álvarez Colin, L. (2008). Familia, desarrollo y cambio social. Claves para un estudio interdisciplinario. *En-claves del pensamiento*, 2(4), 11–46.

- Bartmiński, J. (Ed.). (2006). *Język – wartości – polityka: Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce: Raport z badań empirycznych*. Wydawnictwo UMCS.
- Bielińska-Gardziel, I. (2006). „Rodzina”. W J. Bartmiński (Ed.), *Język – wartości – polityka: Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce: Raport z badań empirycznych* (pp. 168–174). Wydawnictwo UMCS.
- Bielińska-Gardziel, I. (2009). *Stereotyp rodziny we współczesnej polszczyźnie*. Instytut Slawistyki PAN (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Fedorowa, L. L. (2019). Shtrikhi k portretu SEMT v russkom iazykovom soznanii. In S. Niebrzegowska-Bartmińska & D. Pazio-Wlazłowska (Eds.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: Cz. 5: Koncepty i ich profilowanie* (pp. 85–105). Wydawnictwo UMCS.
- Fedorowa, L. L., & Pätynen, A. (2019). Sem’ia glazami finskoï molodëzhi: Po materialam anketnogo issledovaniia. In S. Niebrzegowska-Bartmińska & D. Pazio-Wlazłowska (Eds.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: Cz. 6. Jedność w różnorodności: Wokół słowiańskiej aksjospfery* (pp. 41–60). Wydawnictwo UMCS.
- Głowicka, M. (2007). Visión de la familia en los refranes españoles. *Estudios Hispánicos*, 15, 265–275.
- Hernández Flores, N. (2002). *La cortesía en la conversación española de familiares y amigos: La búsqueda de equilibrio entre la imagen del hablante y la imagen del destinatario* [Doctoral dissertation]. Aalborg Universitet.
- IAkovleva, S. A., & Fedorova, L. L. (2019). Meksikanskaia sem’ia: istoriia i sovremenost’. In S. Niebrzegowska-Bartmińska & D. Pazio-Wlazłowska (Eds.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: Cz. 5. Koncepty i ich profilowanie* (pp. 125–146). Wydawnictwo UMCS.
- Martí Fluxá, R. (2016). La familia en la España de hoy. *El Mundo*. Retrieved April 27, 2016, from <https://www.elmundo.es/opinion/2016/04/27/571fa5daca47418e5c8b45bd.html>
- Mróz, W. (2021). *La imagen lingüística del MATRIMONIO en Casubia y en Andalucía* [Unpublished master’s thesis]. Uniwersytet Wrocławski.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2020). *Definiowanie i profilowanie pojęć w (etno)lingwistyce*. Wydawnictwo UMCS.
- Niemczyk, A. (2021). *La imagen de la infancia en Polonia y en España* [Unpublished master’s thesis]. Uniwersytet Wrocławski.
- Nowosielska, K. (2021). *La comparación de la imagen lingüística de CASA en Silesia y en Andalucía* [Unpublished master’s thesis]. Uniwersytet Wrocławski.
- Pawlak, N. (2021). RODZINA w języku i kulturze hausa. *Etnolingwistyka*, 33, 49–66. <https://doi.org/10.17951/et.2021.33.49>
- Piątek, A. (2021). *La imagen lingüística de maternidad y paternidad entre los jóvenes españoles y polacos* [Unpublished master’s thesis]. Uniwersytet Wrocławski.
- Przybycień, Z. (2021). *La comparación de la imagen de la mujer en España y en México* [Unpublished master’s thesis]. Uniwersytet Wrocławski.
- Radiotelevisión Española [RTVE]. (2009, July 5). *La revolución familiar en España* [Video]. <https://www.rtve.es/play/videos/te-acuerdas/acuerdas-revolucion-del-modelo-familia-espana/538103/>

- Ristić, S., & Lazić-Konjik, I. (2019). Jezička slika PORODICE u poslovicama. In S. Niebrzegowska-Bartmińska & D. Pazio-Wlazłowska (Eds.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: Cz. 6. Jedność w różnorodności: Wokół słowiańskiej aksjoserfery* (pp. 61–74). Wydawnictwo UMCS.
- Rogut, D. (2021). *La comparación de la imagen lingüística de FAMILIA en Polonia y España* [Unpublished master's thesis]. Uniwersytet Wrocławski.
- Sánchez Hidalgo, E. (2021, April 30). Adiós al libro de familia un siglo después. *El País*. <https://elpais.com/sociedad/2021-04-30/adios-al-libro-de-familia-un-siglo-despues-desde-hoy-es-sustituido-por-un-registro-individual.html>
- Sońta, M. (2014). Mówienie o pracy w języku hiszpańskich *mileuristas*. In J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, & S. Niebrzegowska-Bartmińska (Eds.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: Cz. 2. Wokół europejskiej aksjoserfery* (pp. 103–116). Wydawnictwo UMCS.
- Sońta, M. (2016). Hiszpańska *familia*, czyli o rodzinie w wybranych przykładach pracy hiszpańskojęzycznej. *Wychowanie w Rodzinie*, 13, 73–85. <https://doi.org/10.61905/wwr/170659>
- Thurén, B. M. (1988). *Left hand left behind: The changing gender system of a barrio in Valencia, Spain*. Department of Social Anthropology, University of Stockholm.
- Ussel, J. I., & Flaquer, L. (1993). Familia y análisis sociológico: El caso de España. *Reis*, 61, 57–75. <https://doi.org/10.2307/40183617>
- Wąsala, M. (2021). *La imagen de las cholitas en la sociedad boliviana* [Unpublished master's thesis]. Uniwersytet Wrocławski.
- Wierzbicka, A. (2016). Back to 'mother' and 'father': Overcoming the Eurocentrism of kinship studies through eight lexical universals. *Current Anthropology*, 57(4), 408–429. <https://doi.org/10.1086/687360>
- Yelo, M. G. (2007). La percepción de la familia através de los refranes españoles. W J. Martí-Contreras (Red.) *Actas del I Congreso Internacional de Lengua, Literatura y Cultura Española: La didáctica de la enseñanza para extranjeros* (pp. 229–245). Universidad Católica San Vicente Mártir.

Dictionaries and language corpora

- Corominas, J. (1987). *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*. Gredos.
- Diccionario de uso del español actual* [Clave]. (2014). SM. Retrieved May 13, 2021, from <http://clave.smdiccionarios.com/app.php>
- Diccionario esencial. Sinónimos y antónimos de la lengua española*. (1997). Espasa Calpe.
- Gran diccionario de sinónimos y antónimos*. (1989). (2nd ed.). Espasa Calpe.
- Moliner, M. (2007). *Diccionario de uso del español: A–I*. Gredos.
- Real Academia Española. (n.d.). *Banco de datos (CORPES XXI)* [online]. *Corpus del Español del Siglo XXI [CORPES]*. Retrieved April 21, 2021, from <http://www.rae.es>
- Real Academia Española. (2020). *Diccionario de la lengua española* (23rd ed.) [RAE]. Retrieved May 13, 2021, from <https://dle.rae.es/>

The Linguistic and Cultural Image of Spanish FAMILY (*FAMILIA*) in View of System, Survey and Text Data

This article sums up the results of a study on the linguistic and cultural image of Spanish FAMILY (*FAMILIA*), aiming to capture the importance and value of family for people in Spain. The linguistic image of Spanish family is reconstructed on the basis of dictionary, survey and corpus data. The first part examines data from monolingual Spanish dictionaries as well as etymological dictionaries and thesauri. The following part, in line with the methodology of the Lublin ethnolinguistic school, presents the findings of a survey conducted among 100 Spanish students in the spring of 2020. Finally, the article offers a discussion of two hundred real-use examples of the lexeme *familia*, retrieved from CORPES XXI (Corpus of Spanish for the 21st Century). The results of the study show that *FAMILIA* is a community of people who have a close relationship based on mutual love, respect and support. People in Spain, when referring to family, usually mean closely related family members, i.e. parents and their children, who live together and own shared assets.

Keywords: *FAMILIA*; FAMILY; Spanish language; linguistic worldview; system, survey, and text (S-A-T) data; cognitive definition

FAMIGLIA – włoska percepcja pojęcia RODZINA

Sylwia Skuza

Celem badań było przedstawienie pojęcia RODZINA (*FAMIGLIA*) w języku włoskim oraz we włoskim dyskursie publicznym. Podstawą analizy były najważniejsze włoskie słowniki (uwzględniono także najnowsze wydania), teksty prasowe, reklamowe i przysłowia, a także odpowiedzi na ankietę, zgodnie z metodologią lubelskiej szkoły etnolingwistycznej.

Wyniki ankiety przeprowadzonej w 2022 roku w Mediolanie i w Perugii pokazały, że studenci łączą ze słowem *famiglia* przede wszystkim pozytywne emocje, które przywołują również wspomnienia wspólnie spędzanych świąt i wakacji. Wyobrażenie RODZINY łączy się u młodych ludzi nie tylko z uczuciami radości i szczęścia, ale także z mocno podkreślanym poczuciem wsparcia i bezpieczeństwa, jakie RODZINA daje albo powinna dawać. Wyraz *famiglia* w wielu odpowiedziach zestawiany był ze słowem *casa* 'dom' (co ma uzasadnienie w etymologii), a także z rzeczownikami wskazującymi na konkretnego członka rodziny. We włoskiej kulturze są to mocno zakorzenione aspekty związane z klanowym (rozumianym jednak nie tylko przez związki krwi) poczuciem jedności, wspólnoty i nakazem wzajemnego wsparcia, które potwierdza również analiza włoskich jednostek paremiologicznych.

W tekstach prasowych zwraca się uwagę na trwającą dyskusję (na tle ścierających się światopoglądów) związaną z poszerzeniem definicji *famiglia*. Najpoczytniejsze włoskie dzienniki przeciwstawiają wyrażeniu *famiglia tradizionale* 'rodzina tradycyjna' wyrażenia *famiglia omosessuale* 'rodzina pary homoseksualnej' i/lub *famiglia arcobaleno* 'tęczowa rodzina', przy czym drugi frazem jest (właśnie dzięki językowi prasy) od niedawna notowany w słowniku języka włoskiego Zingarelli.

Słowa kluczowe: język włoski; rodzina; tożsamość; tradycja; nowoczesność

1. Wprowadzenie

Pogląd na rodzinę jako wartość i jednocześnie podstawowy czynnik definiujący człowieka kształtują we Włoszech instytucje państwowe:

[1] *La Repubblica riconosce i diritti della **famiglia** come società naturale **fondata sul matrimonio**. Il matrimonio è ordinato sull'eguaglianza morale e giuridica dei coniugi, con i limiti stabiliti dalla legge a garanzia dell'unità **familiare*** (Costituzione della Repubblica Italiana, 2023).

[Republika uznaje prawa **rodziny** jako naturalnego związku **opartego na małżeństwie**. Małżeństwo opiera się na równości moralnej i prawnej **małżonków** w granicach określonych przepisami prawa gwarantującymi jedność **rodziny**.] (Konstytucja Republiki Włoskiej z 27 grudnia 1947 roku, 2004, art. 29).

a także Kościół:

[2] Tutti voi **coniugi, formando la vostra famiglia**, con la grazia di Cristo avete fatto questa scelta coraggiosa: non usare la libertà per voi stessi, ma per amare le persone che Dio vi ha messo accanto. Invece di vivere come “isole”, vi siete messi “a servizio gli uni degli altri”. Così si vive la libertà in famiglia! Non ci sono “pianeti” o “satelliti” che viaggiano ognuno per la sua propria orbita. La famiglia è il luogo dell'incontro, della condivisione, dell'uscire da sé stessi per accogliere l'altro e stargli vicino. È il primo luogo dove si impara ad amare. Questo non dimenticarlo mai: la famiglia è il primo luogo dove si impara ad amare (Omelia del Santo Padre Francesco, 2022).

[**Małżonkowie**, wy wszyscy, **kształtując swoją rodzinę**, dokonaliście dzięki łasce Chrystusa tego odważnego wyboru: nie wykorzystywać wolności dla samych siebie, ale miłować osoby, które Bóg postawił obok was. Zamiast żyć jak „wyspy”, oddaliście się „na służbę jedni drugim”. Tak się przeżywa wolność w rodzinie! Nie ma „planet” ani „satelitów”, poruszających się każde po swej własnej orbicie. Rodzina jest miejscem spotkania, dzielenia się, wychodzenia ze swoich ograniczeń, aby przyjąć drugiego człowieka i być blisko niego. Jest to pierwsze miejsce, w którym człowiek uczy się kochać.] (Homilia Ojca Świętego Franciszka, 2022).

Trzecim faktorem są media, które nie tylko komentują sytuację społeczno-polityczną kraju, ale i śledzą badania prowadzone w ramach różnych dyscyplin naukowych w odniesieniu do rodziny.

Duża część włoskich obywateli od kilkunastu lat kontestuje kwestie związane z brakiem możliwości tworzenia rodziny poprzez zawarcie małżeństwa przez osoby tej samej płci. Dopuszcza się wprawdzie tzw. *unione civile* [związek cywilny], który jednak w obliczu konstytucji nie jest małżeństwem, a tym samym nie tworzy jedności rodziny (w związku z czym pary homoseksualne nie mogą adopto-

wać dzieci, chociaż dopuszcza się adopcję¹ dziecka partnera/partnerki tej samej płci).

Włochy lat dwudziestych XXI wieku są podzielone co do wizji przyszłej rodziny; ten konflikt wartości i światopoglądów dobitnie pokazał świat reklam i marketingu, który bada i analizuje nastroje społeczne (por. 5.3).

Na tym samym podziale światopoglądowym dotyczącym wizji obecnej i przyszłej włoskiej rodziny premier Giorgia Meloni zbudowała swój kapitał polityczny. Liderka zwycięskiej (2022) partii Fratelli d'Italia [Bracia Włoch] mówiła już w 2019 roku podczas Światowego Kongresu Rodzin w Weronie:

[3] *Difenderemo Dio, patria e famiglia.*

[Obronimy Boga, ojczyznę i rodzinę.] (R, 31 III 2019).

Polityczka trafnie zdiagnozowała problemy finansowe włoskich rodzin:

[4] *Pronti a dare un sostegno concreto alle famiglie.*

[Jesteśmy gotowi dać konkretne wsparcie rodzinom.] (C, 5 IX 2022).

i jednocześnie twardo broniła prawa, które do 30 września 2022 roku uniemożliwiało zawarcie związku małżeńskiego przez pary homoseksualne:

[5] *No alla principessa lesbica di Frozen, questi temi competono alla famiglia.*

[Nie – księżniczce lesbijce z *Krainy Lodu*, te tematy konkurują z rodziną.] (LS, 2 II 2018).

[6] *No alla lobby Lgbt, sì alla famiglia tradizionale.*

[Nie dla lobby LGBT, tak dla tradycyjnej rodziny.] (R, 13 VI 2022).

Kampania i rezultat wyborów z 2022 roku pokazały dwie wizje współczesnej włoskiej rodziny: tej tradycyjnej (*famiglia tradizionale*), złożonej z kobiety, mężczyzny i dzieci, i drugiej, złożonej z osób LGBT+ i dzieci (ich własnych lub adoptowanych) tworzących tzw. tęczową rodzinę (*famiglia arcobaleno*). Jest to zestawienie różnorod-

¹ Obecnie można mówić o luce prawnej, dlatego sądy różnie interpretują zakaz adopcji tego typu, indywidualnie analizując poszczególne przypadki.

nych i sprzecznych światopoglądowo rzeczywistości rodzinnych, które przez najbliższe lata będą ścierać się we Włoszech.

2. Stan badań

W ostatnich latach powstało wiele pozycji poświęconych rodzinie we Włoszech. Ze względu na dynamiczne zmiany mające miejsce w społeczeństwach Zachodu od końca XX wieku, są to przede wszystkim prace z zakresu ekonomiki (Donati, 1989, por. coroczne raporty Cisf²), socjologii (Casini, 2007; Donati, 2012, 2015; Saraceno & Naldini, 2007), reklamy (Boero, 2018) i wreszcie psychologii (Arcidiacono, 2007; Scabini & Cigoli, 2012; Scabini & Iafrate, 2019). Tempo zmian związanych z kwestiami ekonomicznymi i społecznymi, tj. przede wszystkim zmianą modelu rodziny (z wielopokoleniowej najczęściej na model 2+1), jej szybkim rozpadaniem się (pojawienie się pojęć opisujących relacje rodzinne nie tylko w języku potocznym, ale także prawniczym (Semeraro, 2016), np. *famiglia patchwork*, wreszcie kwestie związane z seksualnością osób chcących tworzyć rodzinę, np. *famiglia arcobaleno*, były i są impulsem do pogłębionych badań i wzrostu liczby publikacji.

Z prac socjologicznych warto wymienić książki Pierpaolo Donatiego *La famiglia. Il genoma che fa vivere la società* [Rodzina. Genom, który pozwala żyć w społeczeństwie] (Donati, 2013) oraz *Manuale di sociologia della famiglia* [Podręcznik socjologii rodziny] (Donati, 2015), w których autor dokonuje wnikliwej analizy włoskiej rodziny, obserwując zmiany, jakie w niej zachodzą i umieszczając jej funkcjonowanie na szerszym (nie tylko krajowym) tle. Wcześniejsza praca (1989) tego samego autora: *Primo rapporto sulla famiglia in Italia* [Pierwszy raport o rodzinie we Włoszech] dotyczyła rodziny w aspekcie ekonomicznym i socjologicznym (Donati, 1989).

Należy również wspomnieć o publikacjach z zakresu psychologii, które z jednej strony analizują psychosocjologiczne aspekty więzi rodzinnych – i tak jest w przypadku publikacji Eugenii Scabini i Raffaelli Iafrate *Psicologia dei legami familiari* [Psychologia więzi

² Cisf – Centro Internazionale Studi Famiglia [Międzynarodowe Centrum Studiów nad Rodziną], któremu patronuje gazeta „Famiglia Cristiana”.

rodzinnych] (2019), z drugiej strony – poddają analizie problemy w rodzinie – przykładem książka Francesca Arcidiacono *Conflitti e interazione in famiglia* [Konflikty i interakcje w rodzinie] (2007).

Bardzo istotne dla znaczenia włoskiego słowa *famiglia* są regularne badania ISTAT³, które śledzą zmiany zachodzące w strukturze włoskiej rodziny. Wykazały one, że na skutek głębokich przemian gospodarczych i społecznych, które dotknęły Półwysep Apeniński w minionym półwieczu, obserwowany jest spadek liczby urodzeń, postępujące starzenie się społeczeństwa, które przyczynia się do zmniejszania liczby członków rodziny. Liczba rodzin wprowadzie wzrosła, ale są to *le famiglie unipersonali* [rodziny jednoosobowe] (R, 7 marca 2022).

„Famiglia Cristiana” [Rodzina Chrześcijańska], włoski tygodnik katolicki należący do zgromadzenia paulinów, działający nieprzerwanie od 1931 roku, obserwuje i komentuje nie tylko zmiany zachodzące we włoskiej rodzinie, ale także przeobrażenia społeczeństwa, którego od wieków podstawową komórką była rodzina.

[7] *Il comune di Bologna acquista e distribuisce per le sezioni dei bambini delle biblioteche comunali testi che propagandano le famiglie omosessuali. Ma un conto è educare i bambini al rispetto dell'altro. Altro è cercare di catechizzarli in età prescolare rischiando di turbare il loro immaginario con storie di famiglie atipiche.*

[Gmina Bolonia kupuje dla działów dziecięcych bibliotek miejskich i rozprawdza teksty promujące rodziny homoseksualne. Ale nauczanie dzieci wzajemnego szacunku to jedno. Drugie to ich indoktrynacja w wieku przedszkolnym narażająca je na opowieści o nietypowych rodzinach.] (FC, 17 II 2014).

Kościół niezmiennie stoi na straży nierozzerwalności węzła małżeńskiego i trwałości rodziny. Fakt, że wpływowe Państwo Watykańskie jest enklawą znajdującą się na terenie Republiki Włoskiej, spowodował, że rozwód we Włoszech jest możliwy zaledwie od 1970 roku, co przekładało się na relacje rodzinne: z jednej strony, wzmocnienie tradycyjnej roli rodziny jako punktu odniesienia, z drugiej,

³ Istituto nazionale di statistica – odpowiednik polskiego Głównego Urzędu Statystycznego.

próby obejścia sytuacji narzuconej przez prawo⁴. Sami Włosi zauważają, że życie w sakramentalnej rodzinie może być dalekie od ideału *Sacra Famiglia* ‘Świętej Rodziny’ i oparte na pozorach, dlatego w rozmowach żartują na ten temat:

[8] *Ecco il sor Antonio che arriva con tutta la sua sacra famiglia.*

[Oto nadchodzi jaśnie pan Antoni i jego święta rodzina] (Treccani, b.d.).

Wszystkie włoskie źródła, bez względu na specjalizację socjologiczną, psychologiczną, pedagogiczną, teologiczną czy historyczną, zgodnie wskazują na istotne zmiany, które zaszły w znaczeniu słowa *famiglia*. Rodzina włoska przez wieki skoncentrowana była na poczuciu jedności i przynależności opartej na więzach krwi. Relacje te były silniejsze niż w innych krajach przede wszystkim ze względu na to, że państwo włoskie powstało dopiero w drugiej połowie XIX wieku (1861), a jego kształtowanie się było procesem powolnym, niepozwalającym w początkowym etapie funkcjonowania objąć opieką wszystkich obywateli. Włosi liczyli w tamtym czasie przede wszystkim na własne siły i na pomoc najbliższych sobie osób (spokrewnionych lub działających we wspólnym interesie).

Ze względu na kwestie społeczne związane ze zmianami ekonomicznymi (w przypadku Włoch to zmiany równowagi i przejście większości społeczeństwa z rolniczego trybu życia na przemysłowy) powstały nazwy dyscyplin, w których leksem *famiglia* stanowi podstawową składniową: *sociologia della famiglia* ‘socjologia rodziny’, *trasformazioni della famiglia* ‘transformacje rodziny’, *crisi della famiglia* ‘kryzys rodziny’.

3. Baza materiałowa

Zaprezentowana niżej analiza pojęcia RODZINA w języku włoskim opiera się na trzech typach danych: systemowych (S), ankietowych (A) oraz tekstowych (T). Dane systemowe, zgodnie z wytycznymi

⁴ We Włoszech termin *il delitto d'onore* ‘zabójstwo honorowe’ definiowany jest przez kodeks karny jako przestępstwo popełnione w celu pomśzczenia honoru własnego lub rodziny. Jest więc to typ morderstwa dokonywanego w obrębie rodziny, którego ofiarą jest kobieta (żona, córka, siostra, narzeczona). Legalizacja rozwodów we Włoszech mogła zmniejszyć skalę zabójstw tego typu (por. film z 1961 roku *Divorzio all'italiana* (Rozwód po włosku)).

EUROJOS-u (por. Bartmiński & Chlebda 2008; Niebrzegowska-Bartmińska, 2014), pochodzą przede wszystkim z kilku słowników: słownika *Treccani online* zawierającego 920 172 tysiące haseł, dwudziestojednotomowego *Grande dizionario della lingua italiana* (GDLI) z 2004 roku oraz najnowszego wydania *Vocabolario della Lingua Italiana* z 2022 roku (Zingarelli). W przypadku hasła *famiglia* wydanie to uwzględnia kolokacje i wyrażenia, których słowniki nie notowały kilka czy kilkanaście lat wcześniej. Do badań wykorzystano także dostępny *online* korpus *Accademia della Crusca* obejmujący kilka milionów słów, fraz i kolokacji, na który składają się teksty prasowe, literatura piękna oraz książki techniczne i naukowe.

Wykorzystano także słowniki etymologiczne (DELI minore, DELI nuovo), frazeologiczne (Turrini i in., 1995), paremiologiczne (Boggione & Massobrio, 2007; Lapucci, 2007), synonimów i antonimów (DSC, DSCC), a także słowniki dwujęzyczne. Pod uwagę wzięto również dostępne *online* trzy najpopularniejsze dzienniki włoskie⁵: „La Repubblica”, gazetę prezentującą poglądy lewicowe, *repubblica.it*, „Il Corriere della sera”, *corriere.it*, uznawaną za gazetę centrolewicową i „La Stampa”, *lastampa.it*, reprezentującą poglądy centrum.

4. Rekonstrukcja wyobrażenia bazowego pojęcia RODZINA w języku włoskim

4.1. Przegląd znaczeń leksemu *famiglia*

We współczesnych słownikach (GDLI, 1961–2022; Treccani, b.d.; Zingarelli, 2022) przypisuje się leksemowi *famiglia* siedem znaczeń. Pierwsza, podstawowa definicja⁶ wskazuje, że jest to: ‘zespół ludzi połączonych więzami pokrewieństwa lub powinowactwa i mieszkających razem’. *Famiglia* to podstawowa komórka społeczna, na ogół składająca się z dwojga małżonków z dziećmi. Drugie znaczenie terminu wskazuje na ‘grupę osób tego samego pochodzenia mającą wspólnego przodka’. Trzecie znaczenie odnosi się do służby podążającej za panem. Kolejne, czwarte znaczenie jest już rozszerzone i nawiązuje do ‘grupy osób połączonych więziami, wspólnym celem, czy

⁵ Analizie poddano publikacje pochodzące z lat 2010–2022.

⁶ Wszystkie tłumaczenia z języka włoskiego na język polski pochodzą od autorki artykułu, chyba że zaznaczono inaczej w bibliografii.

interesem', nie wskazując na więzy krwi. Piąta definicja leksemu *famiglia*, poprzez semantyczne rozszerzenie, odnosząca się do świata mafii, wskazuje na 'członków, krewnych i przyjaciół należących do tej samej przestępczej rodziny, która wraz z innymi rodzinami tworzy klan'. Szósty punkt definicji, również przenośny, nawiązuje do kwestii biologicznych w odniesieniu do głównych klasyfikacji zwierząt i roślin powyżej rodzaju i poniżej rzędu. Ostatni punkt definicji włoskiego słowa *famiglia* nawiązuje do kwestii technicznych i specjalistycznych związanych z grupowaniem na zasadzie podobieństwa, np. w muzyce, zoologii i botanice, chemii, matematyce.

4.2. Nazwa i jej etymologia

Włoskie słowniki etymologiczne nie są zgodne co do pochodzenia słowa *famiglia*, jednak zgadzają się co do jego prymarnego znaczenia. Jedne (DELI minore, 2011; DELI nuovo, 1999) podają bardzo ogólnie, że pochodzi ono z praindoeuropejskiego, przytaczając łaciński rzeczownik *famulus* 'sługa', od którego bezpośrednio uformował się ten włoski termin, z kolei inne (GDLI, 2004; Treccani, b.d.) wskazują na zapożyczenie do języka łacińskiego z języka oskijskiego⁷ słowa *famel*, które również oznaczało 'sługę'. Tym samym, różne źródła etymologiczne uwypuklają identyczne pierwotne znaczenie terminu, bez względu na jego pochodzenie. W antycznym Rzymie znaczenie leksemu *famulus* rozszerzyło się nie tylko na 'sługę', 'służbę', ale i 'domownika poddanego władzy pana'. Chodziło więc o sługi, czasem niewolników, bez względu na płeć, którzy przebywali pod tym samym dachem, co właściciel. Owo pierwotne znaczenie leksemu utrzymywało się na przestrzeni wieków, co jest widoczne we włoskiej literaturze⁸, gdzie słowo *famiglia* oznaczało przede wszystkim 'niewolników' lub 'służbę'.

⁷ Język indoeuropejski, należący do podgrupy oskijsko-umbryjskiej języków italskich, wymarły na początku naszej ery.

⁸ *Teneva costui, sì come nobile uomo e ricco, molta famiglia e cani* (Decamerone, G. Boccaccio); *le mance che si dovranno lasciare alla famiglia de' miei ospiti* (Lettere al padre, G. Leopardi); *morto lui, il nuovo padrone, dando lo sfratto a tutta la famiglia, e facendo brigata nuova, aveva però ritenuto quel servitore* (I promessi sposi, A. Manzoni).

4.3. Synonimy i opposita

Słownik synonimów (DSC, 1994) podaje 45 synonimów słowa *famiglia*, które z kolei Treccani klasyfikuje w trzech grupach, co ważne – przyporządkowane są one do wskazanych w definicjach jego podstawowych znaczeń.

Pierwsza grupa odnosi się do **więzów krwi**, gdzie wyrazy: *familiari*, *parenti*, *consanguinei*, *congiunti* oznaczają w języku polskim ‘krewni’; kolejne synonimy to: *nucleo familiare* ‘komórka rodzinna’, *parentela*, *parentado*, *consanguineità* ‘pokrewieństwo’, ‘powinowactwo’. Druga grupa synonimów poszerza znaczenie i odwołuje się do **dalszego pokrewieństwa**, można wręcz nazwać je ‘klanowym’. Nawiązuje ono nie tylko do bliższych i dalszych więzów krwi: *casata* ‘ród’, *casato* ‘rodowód’ *dinastia* ‘dynastia’, *discendenza*, *origine* ‘pochodzenie’, *genealogia* ‘genealogia’, *generazione* ‘generacja’, *nascita* ‘narodziny’, *stirpe* ‘ród’, *gente* ‘ludzie’, ‘lud’, *razza* ‘rasa’, *sangue* ‘krew’, *ramo* ‘gałąź’, *ceppo* ‘szczep’, *schiatte*, *lignaggio* ‘rodowód’, *clan* ‘klan’, ale i miejsca (budynku, położenia geograficznego) wspólnego zamieszkania danej grupy osób⁹: *casa*¹⁰ ‘dom’, *nido* ‘gniazdo’, *focolare* ‘ognisko domowe’. Trzecia, najmniej liczna grupa synonimów w swoim przenośnym znaczeniu odnosi się do **powiązań i klasyfikacji** nie osób, a przede wszystkim **przedmiotów** oraz świata szeroko rozumianej przyrody: *gruppo*, *categoria*, *tipologia*, *serie*, *tipo*, *classe*, *genere* ‘rodzaj’, *gamma* ‘gama’; w tej samej grupie znajdują się trzy synonimy nawiązujące do życia we **wspólnocie materialnej i duchowej**: *ordine*, *convento* ‘zakon’, *congregazione* ‘kongregacja’, a także terminy wskazujące na wspólnotę osób powiązanych, często nielegalnymi, interesami: *camarilla* ‘koteria’, *combriccola* ‘szajka’, *conventicola* ‘konwentykiel’, *cricca* ‘klika’, *lobby*.

Antonim dla *famiglia* to słowo notowane od niedawna (Treccani, b.d.) i uznawane za neologizm: *anti famiglia* (*anti-famiglia*). Powstałe ze złożenia prefiksu łacińskiego pochodzenia *anti-* ‘przeciw’ i rzeczownika *famiglia*, funkcjonujące w języku włoskim jako przymiot-

⁹ Por. G. Mazzini i jego poetyckie zdanie: *La famiglia è la patria del cuore*. [Rodzina jest ojczyzną serca.].

¹⁰ Por. włoski termin *case famiglia* (dosł. domy rodzina) w odniesieniu do miejsc, gdzie umieszcza się dzieci w trudnej sytuacji rodzinno-prawnej.

nik, charakteryzuje osobę, która *tende a minare le basi dell'istituzione familiare* 'prowadzi do podważenia podstaw instytucji rodziny'.

4.4. Derywaty leksemu *famiglia*

Najczęściej używany derywat to: *familiare*¹¹ (*famigliare*) 'rodzinny', 'domowy', 'kolokwialny' (a jako rzeczownik 'członek rodziny'), jednak zapis słowa dopuszczalny jest w dwóch wersjach¹², przy czym forma *famigliare* jest rzadsza frekwencyjnie. Zmienność zapisu słowa po palatalizacji *-gli-* lub bez *g* *-li-* jest charakterystyczna także i w przypadku czasowników pochodnych od rzeczownika *famiglia*¹³: *familiarizzare* (*famigliarizzare*), *familiarizzarsi* 'zżyć się', 'zaznajomić', 'zapoznać się'; zapisu przysłówka *familiaramente* (*famigliaramente*) 'poufale', 'po domowemu', oraz rzeczownika *famigliarità* (*familiarietà*) 'bezpośredniość', 'poufałość'.

Wyrazy pochodne od słowa *famiglia* mające jedną formę zapisu to: *familismo* 'familizm', czyli przywiązanie do rodziny, solidarność z jej członkami; *familiista* 'osoba przejawiająca przywiązanie do rodziny', np.: *comportamento familiista* 'zachowanie wskazujące na silne przywiązanie do rodziny' i przymiotnik *familiistico* opisujący osobę, która przejawia zachowania wskazujące na familizm. Powoli odchodzącym w zapomnienie jest derywat *famiglio* 'służący', 'woźny', 'rządca', o którym wspominamy, ponieważ znaczeniowo nawiązuje on do etymologii słowa *famiglia* (por. 4.2).

Od rzeczownika *famiglia* utworzono deminutywy *famiglina*; *famiglietta*; *famigliola* 'rodzinka' (wskazanie na mało liczną rodzinę i przede wszystkim na ładunek uczuciowy), augmentatywy *famigliona* 'duża, liczna rodzina', a także pejoratywy *famigliaccia*, *famigliuccia*.

¹¹ Według *Accademia della Crusca* preferowane są jednak formy bez palatalizacji, a przede wszystkim te, które są bardziej rozpowszechnione, dlatego lepiej byłoby używać *familiare* niż *famigliare*. Zapis *familiare* wskazuje na przejście do języka włoskiego bezpośrednio z łacińskiego słowa *familiaris*; natomiast zapis *famigliare* jest bliższy włoskiemu słowu *famiglia*, od którego bezpośrednio pochodzi (ADC, b.d.).

¹² Wystarczy wskazać przykłady z literatury włoskiej XX wieku i dwa cieszące się dużym powodzeniem tytuły, takie jak *Cronaca familiare* (Pratolini, 1947) i *Lessico famigliare* (Ginzburg, 1963).

¹³ Pisownia słowa *famiglia* została znormalizowana na początku XX wieku, kiedy odrzucono funkcjonujący równorzędnie zapis *familia* (Zingarelli, 2022).

4.5. Kolokacje i frazeologizmy

Liczba frazemów¹⁴ zawierających leksem *famiglia* jest duża i znajduje swoje odzwierciedlenie w definicjach słownikowych słowa (por. 4.1). Najważniejsze kolokacje utrwalone w słownikach i leksykonach to połączenia z przymiotnikami. Należy zauważyć, że frazemy, które odnoszą się do pojęcia *FAMIGLIA*, występowałyby częściej, gdyby nie synonimy tego słowa: np.: *casa* ‘dom’: *casa paterna* ‘dom rodzinny’ czy *sangue* ‘krew’: *legami di sangue* ‘pokrewieństwo’, ‘związki krwi’.

Pierwsza grupa frazemów nawiązuje do określenia rodziny jako ‘podstawowej komórki rodzinnej’: *famiglia nucleare*, *famiglia elementare*. W przestrzeni językowej funkcjonują również, w odniesieniu do liczby członków rodziny, wyrażenia: *famiglia ristretta* ‘mała rodzina’, składająca się zazwyczaj z dwóch członków, *famiglia estesa* lub *allargata* ‘rodzina wielopokoleniowa’, *famiglia grande*, *famiglia numerosa* (‘liczna rodzina’, nazywana także żartobliwie *la famiglia XXL*). Frazemy nawiązują także historycznie i współcześnie do konkretnego środowiska, w którym funkcjonowała rodzina: *famiglia patriarcale* ‘rodzina patriarchalna’, *la famiglia rurale*, *contadina* ‘rodzina wiejska’, *operaia* ‘robotnicza’, *borghese* ‘mieszczańska’ itd.

Nie bez znaczenia pozostaje wskazanie więzów, na które decydują się partnerzy (z wyróżnieniem ich liczby i płci) zakładający rodzinę: *famiglia monogamica*, *poligamica*, *poliandrica* ‘rodzina monogamiczna, poligamiczna, poliandryczna’, a słowniki włączają nowe kolokacje, np.: *famiglia monogenitoriale*¹⁵ ‘rodzina składająca się z jednego rodzica, zazwyczaj matki’, *famiglia omogenitoriale* ‘rodzina stworzona przez parę homoseksualną’ lub *famiglia arcobaleno* ‘tęczowa rodzina’ (Zingarelli, 2022). Żaden ze słowników jeszcze nie notuje bardzo popularnej kalki z języka angielskiego używanej w prasie i w Internecie: *famiglia patchwork* ‘patchworkowa rodzina’, być może dlatego, że zaledwie od 1988 roku w korpusach słownikowych

¹⁴ Przyjmujemy tu definicję Wojciecha Chlebdy (Chlebda, 2003) dla łącznego nazwania utartych frazeologizmów i odtwarzanych kolokacji, między którymi granica jest płynna.

¹⁵ Wcześniej kobietę samotnie wychowującą dziecko określano *ragazza madre* ‘młoda matka’. Jednak termin ten rozszerzył się znaczeniowo, także na kobiety w różnym wieku decydujące się na samotne macierzyństwo.

funkcjonuje leksem określający w żartobliwy sposób taki model rodziny: *famigliastra*.

Kolejna grupa kolokacji związanych ze słowem *famiglia* odnosi się do statusu prawnego niezależnie od tego, czy jest on sankcjonowany: *famiglia legittima*, *mettere su una famiglia*, *farsi una famiglia* ‘założyć rodzinę’, czy też nie: *famiglia di fatto* i obowiązku ekonomicznego utrzymania dzieci lub słabszych członków rodziny, wspierania ich i brania za nich odpowiedzialności: *farsi una famiglia*, *mettere su famiglia* ‘założyć rodzinę’, *avere famiglia* ‘mieć rodzinę’, *mantenere la famiglia*, *provvedere alla famiglia*¹⁶ ‘utrzymywać rodzinę’, *essere carico di famiglia* ‘mieć rodzinę na utrzymaniu’, *avere una grossa famiglia sulle spalle* ‘mieć dużą rodzinę na utrzymaniu’.

Kwestie rodziny, związane z prawem *diritto di famiglia* ‘prawo rodzinne’, odzwierciedlają się w kolokacjach: *famiglia anagrafica* ‘rodzina zameldowana w tym samym miejscu’ i *stato di famiglia* ‘status rodzinny’¹⁷ i wreszcie przypominają wielowiekową instytucję *consiglio di famiglia* ‘rada rodzinna, rodzinna’, złożoną z najważniejszych i/lub najstarszych członków rodziny. Wyrażenie *trattare le cose in famiglia* ‘załatwiać sprawy w rodzinie’ związane jest z przekonaniem odzwierciedlającym się również we włoskich przysłowiach (por. 5.5), że wszystkie problemy czy kompromitujące kwestie powinny być rozwiązywane wyłącznie w obrębie rodziny.

Rzeczownik *famiglia* jest także nierzadko używany z przyimkiem *di* w funkcji polskiego dopełniacza i wtedy towarzyszą mu rzeczowniki: *legami*, *vincoli* ‘związki’, *interessi*, *impegni* ‘interesy’, *doveri* ‘obowiązki’, *cure* ‘starania’, *oneri*, *pesi* ‘obciążenia’ *di famiglia* ‘rodziny, rodzinne’ wskazujące przede wszystkim na zobowiązania wynikające z posiadania rodziny, a także rzeczowniki związane z uczuciami: *gioie* ‘radości’, *affetti* ‘uczucia’, *preoccupazioni* ‘zmartwienia’ *di fami-*

¹⁶ Słownik notuje również włoski zwrot *tengo famiglia* (dosł. ‘trzymam rodzinę’) uznawany za „merydionalizm”, który zawiera usprawiedliwienie dla każdego popełnionego czynu i oczekiwanie łagodniejszego wyroku czy osądu z powodu bycia jedynym żywicielem rodziny.

¹⁷ Jest to bazowy włoski dokument, na podstawie którego oblicza się dochody członków rodziny, dostarczany do pracodawcy w przypadku zatrudnienia; jest warunkiem ubiegania się o kredyt hipoteczny oraz uzyskania określonych korzyści ekonomicznych lub podatkowych.

glia, lub ważnymi rodzinnymi wydarzeniami, np.: *fiesta di famiglia* ‘spotkanie rodzinne’, *lutto di famiglia* ‘żałoba w rodzinie’.

W dalszej kolejności notujemy frazemy złożone z rzeczownika *famiglia* + przyimka *di* w funkcji polskiego dopełniacza + rzeczownika wskazującego konkretnego członka rodziny + (fakultatywnie) przymiotnika wartościującego: *padre di famiglia* ‘ojciec rodziny’¹⁸, *figlio di famiglia minorenni* ‘niepełnoletni członek rodziny’, *un’ottima madre di famiglia* ‘wspaniała matka rodziny’.

Kwestie dotyczące bliskości i pożycia rodzinnego obserwujemy w związkach frazeologicznych: *vivere, stare in famiglia* ‘żyć, być w rodzinie’; *tornare in famiglia* ‘wrócić do rodziny’; *un uomo tutto famiglia* ‘osoba rodzinna/oddana rodzinie’. Więzy rodzinne nie muszą być jednak wyłącznie wynikiem pokrewieństwa, ale poczucia bliskości z osobami niespokrewnionymi uznawanymi za członków rodziny: *essere di famiglia, far parte della famiglia* ‘należać do rodziny’, *sentirsi in famiglia / come in famiglia* ‘czuć się jak w rodzinie’.

Kolejne połączenia leksemu *famiglia* definiują grupę osób, które uważają się za potomków wspólnego przodka: *un’antica, un’illustre famiglia* ‘stary ród’, ‘wybitna rodzina’; *essere di famiglia nobile* ‘pochodzić ze szlacheckiej rodziny’; *essere di buona famiglia* ‘pochodzić z dobrej rodziny’; *essere il capostipite di una famiglia* ‘być protoplastą rodu’, stąd także żartobliwa fraza: *càpita nelle migliori famiglie* ‘zdarza się nawet w najlepszych rodzinach’. W tej grupie należy uwzględnić również określenia związane z kontynuacją rodową i dynastyczną: *famiglia reale, imperiale, ducale* ‘rodzina królewska, cesarska, książęca’, a także dziedziczeniem przez osoby spokrewnione zdolności i tradycji związanych z wykonywaniem zawodu, np.: muzyka, pisarza, malarza: *famiglia d’arte* ‘rodzina o artystycznych korzeniach’.

Duża grupa frazemów nawiązuje poprzez leksem *famiglia* do pierwotnego znaczenia słowa. Jak już wskazano w jego etymologii (por. 4.2), pierwotnie określano w ten sposób niewolników mieszkających pod jednym dachem ze swoim panem, a w późniejszych wiekach osoby będące na służbie (pana, szlachcica, bogacza). Tym samym używane do dziś wyrażenia: *famiglia pontificia* (dosł. ‘rodzina

¹⁸ W znaczeniu przenośnym ‘dobry, oddany rodzinie ojciec’.

papieska'), *famiglia del giudice* (dosł. 'rodzina sędziego'), *famiglia del rettore* (dosł. 'rodzina rektora') itd. określają osoby z bliskiego otoczenia postaci pełniących różne urzędy i funkcje publiczne. W tych kontekstach termin *famiglia* nabiera pierwotnego znaczenia niewynikającego z pokrewieństwa: 'otoczenie', 'grono', 'świta', 'asysta'.

Słowo *famiglia* jest również elementem kolokacji wskazujących na grupę lub wspólnotę, którą łączą niekoniecznie relacje pokrewieństwa, a wspólne interesy i cele prowadzące do określonych działań politycznych, gospodarczych, religijnych itd. Tym samym w szerszym znaczeniu będziemy mówić o: *famiglia umana* 'rodzina ludzka', *famiglia europea* 'europejska rodzina', a także *famiglia italiana* 'rodzina włoska', *famiglia piemontese* 'rodzina piemoncka' itd. Rzeczownik *famiglia* w nazwie przyjęły także rozmaite stowarzyszenia, spółki lub grupy obywatelskie, które łączy ten sam region, miasto czy wykonywany zawód, np.: *famiglia di scrittori* 'rodzina pisarzy', z włączeniem do tej grupy zakonów, np.: *famiglia dei francescani* 'rodzina franciszkanów'.

Grupa rzeczy niematerialnych lub abstrakcyjnych pochodzących ze wspólnego źródła również określana jest słowem *famiglia*, po którym następuje wyszczególnienie typu: *famiglia linguistica* 'rodzina językowa', *famiglia di sinonimi* 'rodzina synonimów'. Podobnie jest w przypadku słownictwa specjalistycznego, gdzie *famiglia* rozumiana jest nie tylko jako 'rodzina', ale także jako 'rodzaj', 'grupa', 'typ'.

W najnowszym wydaniu słownika Zingarelli z 2022 roku pod hasłem *famiglia* jego autorka, Chiara Saraceni, zauważa, że jest to termin podlegający dynamicznym zmianom i chociaż słowo dotyczy podstawy funkcjonowania społeczeństw, to:

[9] *Chi ha diritto a farne una o ad appartenervi, quali diritti e doveri ne derivano entro la famiglia, e tra questa e la società, come si strutturano i rapporti tra i sessi e le generazioni – tutto questo cambia nello spazio e nel tempo ed è oggetto di continue ridefinizioni e rinegoziazioni.*

[Kto ma prawo do rodziny wstąpić lub do niej należeć i określić, jakie prawa i obowiązki z tego wynikają w rodzinie, a także między nią a społeczeństwem, jak układają się relacje między płciami i pokoleniami – wszystko to zmienia się w czasie i w przestrzeni i jest przedmiotem ciągłej redefinicji i renegocjacji.] (Zingarelli, 2022, s. 857).

Taka deklaracja może oznaczać, że w najbliższych latach niewykluczone będzie istotne poszerzenie znaczenia lub nawet częściowe przededefiniowanie słowa *famiglia*.

5. FAMIGLIA w świetle badań ankietowych

5.1. Analiza ankiet

Dane eksperymentalne pochodzą z ankiet przeprowadzonych w 2022 roku wśród studentów kierunków humanistycznych uniwersytetów w Mediolanie i Perugii. Liczba respondentów wyniosła 100 (N), 50 kobiet i 50 mężczyzn. Ankietowani mieli od 19 do 35 lat (około 85% stanowiły osoby w wieku od 19 do 26 lat, starsi studenci zaś 15%), co pozwala na porównanie wyników badania z wynikami osiągniętymi przez zespół Jerzego Bartmińskiego (Bartmiński, 2006) oraz wynikami ankiet przeprowadzonych w innych krajach Europy przez międzynarodowy zespół EUROJOS-u (np. Pazio-Wlazłowska & Rotmistrowa, 2014; Skibińska, 2014). Pytanie postawione studentom brzmiało: *Che cosa significa per te il lessema „famiglia”?* [Co znaczy dla ciebie wyraz „rodzina”?]. W sumie zgromadzono korpus obejmujący 271 wyrażen (*token*) nazywających cechy charakteryzujące *famiglia*. Zespół zebranych wyrażen dał się sprowadzić do 19 cech deskryptorowych (*type*). Na tej podstawie wyróżniono następujące aspekty związane z wyobrażeniem FAMIGLIA: fizyczny (F), psychiczny (P), społeczny (S), psychospołeczny (A), bytowy (B), religijny (R) i etyczny (E).

Najważniejsze cechy deskryptorowe pojęcia FAMIGLIA (RODZINA) to według ankietowanych:

1. dom jako miejsce, w którym gromadzi się rodzina, pod którego dachem przebywa (B) (f¹⁹ 39 =14%)
2. sfera uczuć (w stosunku do członków rodziny i pomiędzy nimi) (A) (f 39 =14%)
3. komfort psychiczny, bezpieczeństwo, wsparcie (P) (f 36 =13%)
4. członkowie rodziny (S) (f 36 = 13%)
5. wspólnie spędzany czas (S) (f 36 = 13%)

¹⁹ Litera f oznacza liczbę respondentów wskazujących w ankiecie daną cechę, % – procent w ogólnej liczbie wskazań.

6. poczucie wspólnoty (A) (f 22 = 8%)
7. poczucie wspólnego pochodzenia, historia rodziny (S) (f 21 = 7,5%)
8. sfera wspomnień (P) (f 17 = 6%)
9. różnice (P) (f 15 = 5,5%)
10. konflikty, kłótnie (S) (f 14 = 5%)
11. odpowiedzialność (A) (f 11 = 4%)
12. obowiązek (A) (f 9 = 3,2%)
13. problemy materialne (B) (f 8 = 2,9%)
14. wspólne działanie, współpraca (A) (f 7 = 2,5%)
15. religijność (R) (f 6 = 2,1%)
16. poświęcenie (A) (f 6 = 2,1%)
17. dzieciństwo (P) (f 3 = 1,9%)
18. zapachy (F) (f 2 = 0,7%)
19. łóżko (B) (f 1 = 0,4%)

W strukturze aspektowej pojęcia *FAMIGLIA* najwyższą frekwencję osiągnęły cechy psychiczne i psychospołeczne (ogółem 140 wskazań). Na pierwszym miejscu znalazł się jednak synonimiczny do *FAMIGLIA* koncept *CASA* (DOM). To słowo pojawiające się w wielu punktach niniejszej analizy (por. 4.4, 4.5 i 5.5). W drugiej kolejności termin *famiglia* objął szerokie pole semantyczne związane ze sferą uczuć pomiędzy członkami rodziny, ze wskazaniem na ich wzajemność; są to: *calore* 'ciepło', *affetto* 'uczucie', *emozioni* 'emocje', *abbraccio* 'uścisk', *fiducia* 'zaufanie', *allegria* 'radość', *felicità* 'szczęście', *serenità* 'pogoda'. Trzecie miejsce zajęły pojęcia związane z tym, co zapewnia rodzina: *sicurezza* 'bezpieczeństwo', *supporto* 'wsparcie', które może być traktowane jako zabezpieczające zarówno sferę uczuciową, jak i materialną. Czwartą pozycję zajęły rzeczowniki wskazujące na konkretnych lub konkretnego członka rodziny: *mamma* 'mama', *papà* 'tata', *sorella* 'siostra', *fratello* 'brat', *nonna* 'babcia'. Następnie definiowano rodzinę jako wspólnotę, którą łączą wspomnienia (pojawiające się leksemy to: wakacje, morze, wycieczka, Boże Narodzenie, święta, niedziela) i wspólne pochodzenie, grupa osób, które dzielą różnice (z ankiet wynika, że dotyczą one światopoglądu), które się ze sobą nie zgadzają, kłócą. Kilku respondentów (byli to wyłącznie mężczyźni) wskazało, że *FAMIGLIA* to *responsabilità* 'odpowiedzialność' i *impegno* 'obowiązek', raz pojawia się także słowo *sacrifici* 'poświęcenie', wyraźne jest tu wskazanie na kwestie materialne związane

z utrzymaniem rodziny. Najmniej odpowiedzi łączy termin *famiglia* ze słowami: *problemi* ‘problemy’, *infanzia* ‘dzieciństwo’, *religiosità* ‘religijność’.

Dla włoskich studentów *FAMIGLIA* to przede wszystkim dom rozumiany jako wspólnota osób spokrewnionych ze sobą i żyjących pod jednym dachem, a także ogrom pozytywnych uczuć związanych z życiem w tej wspólnocie. Na kolejnych miejscach plasują się poczucie bezpieczeństwa w obrębie rodziny i wsparcie, jakie ona zapewnia.

Poniżej omówione zostanie szerzej pięć pierwszych cech deskryptorowych, czyli tych, które najczęściej powtarzały się we włoskich ankietach.

Na pierwszym miejscu w odpowiedziach ankietowanych pojawia się synonimiczne określenie RODZINY utożsamiane przede wszystkim ze **słowem *casa* ‘dom’**, co z kolei koresponduje z etymologią słowa *famiglia* (por. 4.2), która wskazuje na bliskie więzi z osobami mieszkającymi pod jednym dachem.

DOM w swoim metaforycznym znaczeniu odnosi się do rodziny i jej członków, także tych niedoskonałych, co potwierdzają włoskie przysłowia:

[10] *Ogni casa ha una tegola rotta.*

[Każdy dom ma jakąś popsutą dachówkę.]

[11] *Gli ultimi a sapere sono quelli di casa.*

[Ostatnia dowiaduje się najbliższa rodzina (dosł. ci, z którymi mieszkasz pod jednym dachem)]

Na drugim miejscu ankietowani łączą słowo *famiglia* ze **sferą uczuć** – warto podkreślić, że są to prawie wyłącznie uczucia pozytywne, które z punktu widzenia psychologii wpływają na prawidłowy rozwój dziecka, a później prawidłowe funkcjonowanie osoby dorosłej w społeczeństwie.

[12] *La famiglia aiuta in tutto.*

[Rodzina pomaga we wszystkim].

[13] *La famiglia per me è protezione, cura e stabilità.*

[Rodzina jest dla mnie ochroną, opieką i daje mi stabilność].

Na bardzo wysokiej, trzeciej pozycji uplasował się **psychiczny aspekt rodziny**, która daje wsparcie i zapewnia bezpieczeństwo jej członkom:

[14] *La famiglia perfetta esiste, ed è quella che protegge, accudisce, capisce e accetta i suoi membri così come sono.*

[Perfekcyjna rodzina istnieje, to ta, która chroni, dba, rozumie i akceptuje swoich członków takimi, jakimi są].

FAMIGLIA bardzo często jest definiowana w tekstach włoskich i w przysłowiach (por. 5.5.) przez wymienienie jednego lub kilku **członków rodziny** połączonych więzami krwi, gdzie słowa takie jak: *mamma* ‘mama’, *papà* ‘tata’, *fratello* ‘brat’, *sorella* ‘siostra’, *zio* ‘wujek’, *moglie* ‘żona’, *figli* ‘dzieci’ budują rozległe pole semantyczne hiperonimu *famiglia*. Rzeczowniki należące do tego pola często pojawiały się w ankietach młodych Włozek i Włochów.

Analiza odpowiedzi osób ankietowanych wskazuje na rzeczowniki określające sposób lub **czas spędzany w gronie rodziny**. Manifestuje się to poprzez leksemy: *Natale* ‘Boże Narodzenie’, *vacanze* ‘wakacje’, *gita* ‘wycieczka’, oraz *Mulino Bianco*²⁰ [Biały Młyn] stereotypowy obraz, który pojawia się zarówno w ankietach, jak i w tekstach reklamowych (por. 5.3).

[15] *Quando penso alla famiglia vedo subito il Mulino Bianco.*

[Kiedy myślę o rodzinie od razu widzę Biały Młyn].

5.2. Analiza tekstów prasowych

Historia włoskiego pojęcia *FAMIGLIA* to także historia słynnych włoskich rodzin, np.: Agnellich, Trussardich, Lamborghinich, definiujących się poprzez leksem *casa*, stanowiący podstawę poczucia wspólnoty i przynależności grupy osób połączonych więzami krwi, które budowały swoje imperia, bazując na współpracy z członkami

²⁰ *Mulino Bianco* to włoska marka produkująca herbatniki, przekąski, pieczywo i ciasta, której właścicielem jest firma Barilla (produkująca również makarony). Logo *Mulino Bianco* jest wynikiem połączenia trzech elementów: kłosów i kwiatów – wyrazistych elementów przyrody, kojarzonych z dostatkiem i pięknem, a także budynku białego młyna nawiązującego do tradycji, przypominającego jednocześnie wiejski dom. Jest to więc synteza wartości natury i tradycji utrwalaona w pamięci kilku włoskich pokoleń.

rodziny, opierając się na protoplaście rodu/domu (*famiglia/casa*)²¹. Sto największych nazwisk byłych i obecnych właścicieli przedsiębiorstw i imperiów począwszy od fabryki samochodów (Agnelli), domu mody (Armani), fabryki słodczy (Ferrero), wydawnictwa (Rizzoli), a skończywszy na produkcji makaronów (Barilla) to nazwiska-marki, które zawierają w sobie w sposób naturalny we włoskiej percepcji słowo *famiglia*²². I chociaż pada tylko nazwisko rodowe, to każdy Włoch ma przed oczami rodzinę (dom), która semantycznie rozciąga się także na znaczenie ‘firma’, ‘przedsiębiorstwo’ Agnellich, Armanich czy Rizzolich: na dziesiątki osób w różny sposób spokrewnionych ze sobą, nierzadko skonfliktowanych, ale z pokolenia na pokolenie zatrudnionych w rodzinnym interesie lub po prostu czerpiących z niego korzyści w drodze dziedziczenia.

[16] *Protagonista della collezione Trussardi Casa è il nuovo divano*
[Bohaterką kolekcji **Domu** Trussardi jest nowa kanapa.] (C, 15 IX 2016).

[17] *La nuova collezione Fendi Casa segna il debutto ufficiale della prestigiosa partnership*

[Nowa kolekcja **domu** (firmy) Fendi oznacza oficjalny debiut prestiżowej współpracy...]. (Fendi, b.d.).

Termin²³ *famiglia mafiosa* ‘rodzina mafijna’, pojawiający się często w tekstach prasowych, nie jest jednoznaczny. Mafiosi słowem *famiglia* określają podstawową jednostkę, czyli jądro (*nucleo*), którą tworzą jej członkowie współpracujący ze sobą i podlegający hierarchii, stąd prasowe frazemy: *famiglia mafiosa*, *famiglia criminale*, *clan mafioso*, podczas gdy *famiglia* poza językiem mafijnym odnosi się przede wszystkim do więzów krwi. Pantaleone Sergi, autor *Gli anni dei basilischi: mafia, istituzioni e società in Basilicata* (Dziesięciolecia

²¹ Le 100 famiglie imprenditoriali italiane, b.d.

²² Publikacje, które opisują historie wielkich włoskich rodzin czy imperiów rodzinnych, zawierają często w podtytule właśnie słowo *famiglia* (lub jego synonim) jako nieodłączną składową, por.: Rizzoli. *La vera storia di una grande famiglia italiana* (Carraro & Rizzoli, 2015) [Rizzoli. Prawdziwa historia wielkiej włoskiej rodziny]; *I lupi e gli Agnelli. Ombre e misteri della famiglia più potente d'Italia*. [Wilki i owce. Cienie i tajemnice najpotężniejszej rodziny Włoch] (Moncalvo, 2016); *I Florio. Storia di una dinastia imprenditoriale* (Cancila, 2019). [Rodzina Florio. Historia dynastii przedsiębiorców].

²³ Storie di mafia, 2022.

Bazylišków: mafia, instytucje, społeczeństwo w Bazylikacie) (2003) używa konsekwentnie cudzysłowu w odniesieniu do rzeczownika *famiglia* połączonego z przymiotnikiem: „*famiglia*” *mafiosa*. Leksem *famiglia*, używany przez mafie włoskie (i powielany przez najpoczytniejsze włoskie gazety), może odnosić się tak do pokrewieństwa, jak i do przynależności do organizacji przestępczej²⁴. Jednak kilkadziesiąt przeanalizowanych przykładów wyekscerpowanych z włoskiej prasy wskazuje, że główne znaczenie związane jest z ‘grupą osób niepokrewnionych, które łączy wspólna działalność’ (*mafiosa, criminale*). Poniższe przykłady wskazują też na klanowe²⁵ poczucie więzi, które jest ważniejsze od stanowionych praw. Włosi nierzadko wspierają i zapewniają bezpieczeństwo nie tylko osobom spokrewnionym, ale także tym, które „należą do rodziny”:

[18] [...] *avrebbe messo al sicuro la famiglia criminale dagli agguati dei rivali Esposito.*

[zabezpieczyłby przestępczą rodzinę przed atakami konkurencyjnej rodziny Esposito.] (R, 6 VII 2022)

[19] [...] *gestito da Placido Anello, molto vicino alla famiglia mafiosa di Passo di Rigano, quella degli Inzerillo.*

[...] działalność prowadzona przez Placido Anello, związanego z **mafijną rodziną** z dzielnicy Passo di Rigano, podległą rodzinie Inzerillo.] (R, 20 XI 2022).

[20] *Catania, uccise la sorella per avere disonorato il clan mafioso: condannato all'ergastolo*

[Katania, zabił siostrę, bo zhańbiła **mafijny klan**: skazany na dożywocie] (C, 24 XI 2022).

²⁴ Ponad 200 sycylijskich rodzin mafijnych identyfikuje się z nazwą miejscowości, na której terenie działa, a nie z rodziną, która im przewodzi. W tej organizacji mafijnej (Cosa Nostra) termin *famiglia* nie odnosi się do więzów rodzinnych, ale do zdominowanego terytorium, miejsca, w którym sprawowana jest władza hierarchicznych członków mafii. Oczywiście jedno nie wyklucza drugiego. W mafii kalabryjskiej (‘Ndrangheta) z kolei nakładanie się *famiglia di sangue* ‘rodzina krwi’ i *famiglia mafiosa* ‘rodzina przestępcza’ jest znacznie częstsze niż w pozostałych mafiach; podobnie jest z ciągłością sukcesji z ojca na syna lub na najbliższych krewnych. Taka struktura organizacyjna oparta na więzach krwi w połączeniu z więzami przestępczymi skutecznie niwelowała zeznania *pentiti* ‘świadków koronnych’ i w obliczu prawa pozwalała członkom mafii na nieoskarżanie własnych krewnych.

²⁵ *Clan* to także ‘grupa społeczna, której członków łączy aktywna solidarność, ponieważ uznają wspólne więzy pochodzenia (nawet jeśli często nie dają się one odtworzyć genealogicznie)’ (Treccani, b.d.).

Poczucie przynależności do rodziny, rozumianej jako ‘klan’ czy ‘wspólnota osób’ nie tylko spokrewnionych, ale i zjednoczonych wspólnym językiem i kulturą, działających we wspólnym interesie na obczyźnie, jest doskonale widoczne w literaturze italoamerykańskiej. Włoscy emigranci docierający do Ameryki Północnej od XIX wieku właśnie na tych filarach psychologiczno-etycznych budowali nową wspólnotę²⁶.

Więzy krwi i poczucie pokrewieństwa są także związane z nieetycznym postępowaniem, szczególnie we Włoszech, gdzie nepotyzm jest zauważalny w wielu sektorach życia publicznego.

[21] *Legami familiari. Fino al quarto grado di parentela è vietato lavorare nello stesso ateneo.*

[**Więzy rodzinne.** Zabronione jest zatrudnienie osób ze sobą spokrewnionych do czwartego stopnia pokrewieństwa²⁷ na tym samym uniwersytecie.] (C, 1 X 2010).

5.3. Analiza tekstów reklamowych

Świat włoskich reklam²⁸, poprzez obraz i tekst, do dziś przedstawia utrwalony wizerunek rodziny-modelu: kochająca się, heteroseksual-

²⁶ Doskonałym tego przykładem jest twórczość amerykańskiego pisarza pochodzenia włoskiego Maria Puzo i jego najsłynniejszej powieści (1969) *The Godfather* (*Ojciec chrzestny*) odsłaniającej hierarchię mafijnej rodziny, która posłużyła jako podstawa scenariusza filmu (1972) w reżyserii F. F. Coppoli. Tytułowy ojciec chrzestny (*Il padrino*) to termin używany przez członków mafii w stosunku do najstarszego lub/i najbardziej szanowanego członka rodziny mafijnej. W Ameryce Północnej instytucja mafijna i jej struktura była oparta na rodzinie nie ze względu na więzy krwi, ale przede wszystkim na tożsamość kulturową i językową. Struktura rodzinno-mafijna stanowiła podwalinę funkcjonowania włoskich emigrantów na początku ich życia w Nowym Świecie (por. <https://www.focus.it/cultura/storia/migranti-storia-emigrazione-italiana>). Po sukcesie powieści M. Puzo powstały inne dzieła nawiązujące do życia włoskich emigrantów np.: powieść *Life in a Mafia Family* (1985) reportera kryminalnego N. Pileggiego była kanwą filmu *Goodfellas* (*Chłopcy z ferajny*) (1990) w reżyserii M. Scorsese; *Prizzi's Honor* (*Honor Prizzich*) pióra R. Condon (1982) wszedł do kin pod tym samym tytułem, w reżyserii J. Hudsona (1990). W 1999 roku powstał z kolei serial *The Sopranos* (*Rodzina Soprano*) opowiadający o niepozornym Amerykaninie włoskiego pochodzenia, który próbuje połączyć życie rodzinne z życiem mafijnej rodziny, na której czele stoi.

²⁷ Kuzynowie.

²⁸ Notabene: w marketingu pewna grupa wyrażen wspomaga się słowem *famiglia* w znaczeniu ‘typ produktu’ (głównie spożywczy), który jest przeznaczony dla rodzin ze względu na dużą ilość produktu w jednym opakowaniu: *confezione famiglia*, *formato famiglia*, *tipo famiglia*, ‘opakowanie rodzinne’.

na rodzina, najczęściej 2 + 2 (czasem pojawiają się dziadkowie albo dalsi krewni), którą jednoczy posiłek przy wspólnym stole. W ostatnim czasie ów sielankowy obraz stereotypowej włoskiej rodziny, spędzającej wspólnie wolny (świąteczny) czas, uległ zaburzeniu i został poddany dyskusjom. W tym miejscu warto zestawzić sprzeczne ze sobą stanowiska, w których wspólnym mianownikiem była przedstawiona w reklamach rodzina. W 2011 roku włoski oddział firmy IKEA wyprodukował reklamę przedstawiającą dwóch mężczyzn trzymających się za ręce, której hasło brzmiało:

[22] *Siamo aperti a tutte le famiglie*

[Jesteśmy otwarci na wszystkie rodziny],

którą podsekretarz ds. rodziny C. Giovanardi podsumował jako „sprzeczną z Konstytucją” (*Famiglia omosessuale nella pubblicità Ikea*, 2011). W 2013 roku dyrektor firmy Barilla, jednego z największych włoskich producentów makaronów, oświadczył, nawiązując do reklamy IKEI:

[23] *Non metterei in una nostra pubblicità una famiglia gay perché noi siamo per la famiglia tradizionale.*

[Nigdy nie umieściłbym w naszej reklamie pary homoseksualnej tworzącej rodzinę, ponieważ opowiadamy się za rodziną tradycyjną.] (Today.it, 2023).

W obydwu opisanych przypadkach protestowały osoby zatrudnione w każdej z firm, które czuły się urażone lub dyskryminowane ze względu na swoją seksualność, a mieszkańcy Włoch jeszcze mocniej podzielili się na zwolenników *famiglia tradizionale* ‘rodziny tradycyjnej’ i *famiglia omosessuale/arcobaleno* ‘rodziny pary homoseksualnej’/ ‘tęczowej’.

Warty uwagi jest silny wpływ reklamy na obraz rodziny kreowany we włoskich mass mediach (radiu, czasopiśmie, telewizji) przez dziesięciolecia, widoczny także w źródłach ankietowych, gdzie dwoje respondentów wymieniło *Mulino Bianco*. Zdanie *essere come la famiglia (del) Mulino Bianco*, dosł. ‘być jak rodzina z Białego Młyna’ oznacza ‘być perfekcyjną rodziną’. Zwrot jest silnie zakorzeniony we włoskiej kulturze i nierozzerwalnie połączony z dziesiątkami reklam makaronu popularnej włoskiej firmy, która przedstawia w nich od dziesięcio-

leci²⁹ sielski (stereotypowy) obraz doskonałej, szczęśliwej, tradycyjnej włoskiej rodziny, spotykającej się przy posiłku, szczególnie tym świątecznym³⁰. Obraz perfekcyjnej rodziny kojarzonej z reklamami pojawia się, jak już wspomniano, w ankietach, a także w prasie:

[24] *Son cresciuta desiderando una famiglia tutta mia, da rendere perfetta come "la famiglia del Mulino Bianco", con un marito da amare e da cui essere amata e dei bimbi.*

[Wyrosłam w pragnieniu posiadania własnej rodziny, tak doskonałej, jak „rodzina z Białego Młyna”, z kochanym i kochającym mężem i z dziećmi.] (Rossi, 2017).

5.4. Analiza tekstów folklorystycznych

Rodzina, relacje pomiędzy członkami w jej obrębie, jest z całą pewnością jednym z centralnych tematów baśni włoskich, o czym świadczy praca Itala Calvino *Le fiabe italiane* (Baśnie włoskie). Autor przestudiował niezliczone opowieści (w zbiorze znalazło się ich 200) ze wszystkich regionów Włoch, zgromadzone i spisane w ciągu stulecia (w XIX i XX wieku) przez badaczy folkloru. Calvino przetłumaczył je z dialektów i usystematyzował; w ten sposób powstało imponujące rozmachem dzieło na miarę monumentalnej pracy braci Grimm. Analiza tekstów wskazuje, że wszystkie opowieści charakteryzuje zróżnicowany, złożony i dynamiczny świat rodzin. Rodziny te są niepełne, składają się z ojca lub matki, pod ich opieką znajdują się dzieci (czasem jedno dziecko). Świat włoskich baśni, w których rodzina odgrywa główną rolę, koncentruje się przede wszystkim na kwestiach materialnych związanych z jej utrzymaniem: *numerosa famiglia* ‘liczna rodzina’, *famiglia contadina* ‘rodzina chłopska’, a także z problemami innego charakteru, np. związanymi z utrzymaniem władzy: *famiglia reale* ‘rodzina królewska’. Przeciwności losu w życiu bohaterów (bardzo często materialne) powodują, że za wszelką cenę dążą oni do jej ocalenia: *aiutare la famiglia* ‘pomagać rodzinie’, *famiglia di nuovo riunita*³¹ ‘ponownie połączona rodzina’.

²⁹ Reklamy firmy Barilla akcentujące walory rodzinne liczą sobie 150 lat.

³⁰ Por. np. Zanoni (2021).

³¹ Kolokacje pochodzą z tekstów źródłowych (Calvino, 1956) i są jednymi z najczęściej powtarzających się w połączeniu ze słowem *famiglia*.

Rodzina we włoskich pieśniach ludowych, zazwyczaj dialektalnych, przejawia się w wątku miłości dziecka do matki: *Mia madre* [Moja matka], ciężkiej pracy starszych dzieci, które muszą opuścić dom, aby wspomóc rodziców i młodsze rodzeństwo – *O cara mamma vienimi in-contra* [Kochana mamo, przyjedź do mnie], *O cara la mia mama* [Och, moja kochana mamo], a także pokrewieństwa: *Mama de la mia mama* [Mama mojej mamy], *La famiglia dei Gobbon* [Rodzina Garbusów].

W kontekście powyższych przykładów cechy konotacyjne utrwalone społecznie i wyrażone tekstowo przez odniesienia kulturowe zapisują obraz rodziny, przede wszystkim wskazując na jej członków na linii: mama – dzieci. W pieśniach ludowych najczęściej podnoszone są kwestie materialne, w pracy – na rzecz utrzymania rodziny – biorą udział także starsze dzieci. Dalsze miejsce zajmują uczucia, przede wszystkim tęsknota za domem rodzinnym, matką i młodszym rodzeństwem. Interesujące jest to, że nie pojawiają się słowa skargi na ciężki los, z czego można wnioskować, że wsparcie finansowe, praca i poświęcenie dla rodziny, jej słabszych czy najmłodszych członków, było rzeczą oczywistą.

5.5. Przysłowia o RODZINIE

Przysłowia o RODZINIE zawarte w zbiorach paremiologicznych (Boggione & Massobrio³², 2007; Lapucci, 2007) wskazują przede wszystkim na to, że leksem *famiglia* nie pojawia się w paremiach często, odnosi się on jedynie w sposób ogólny do grupy osób spokrewnionych ze sobą i jest wymienny z synonimicznymi leksemami, o których była mowa w rozdziale 4.3:

parenti, parentela:

[25] *I parenti son quelli che [con cui] ti chiudi la sera.*

[Rodzina to ci, z którymi zamykasz się na wieczór.]

³² W tym największym zbiorze włoskich przysłów w podziale na kategorie tematyczne nie pojawia się hasło *famiglia*. Autorzy zdecydowali się na *Le età della vita* [Etapy życia], kategorię, która obejmuje relacje rodzinne od narodzin do śmierci. Dzieli się ona na kilkanaście podrozdziałów, w których oprócz leksemu *famiglia* pojawiają się jego synonimy: *casa*, *sangue*, *focolare* itd., a także rzeczowniki pola semantycznego *parenti* 'krewni'. W sumie przysłowia obejmujące swoim zakresem „życie w rodzinie i relacje rodzinne” to około 1400 przysłów (Boggione & Massobrio, 2007, ss. 101–195).

[26] *La vera parentela: il marito e la moglie.*

[Prawdziwa rodzina: mąż i żona.]

Wymienione powyżej przykłady znakomicie wpisują się w dzisiejszą standardową definicję włoskiej rodziny: osób mieszkających pod jednym dachem, będących w związku, posiadających dzieci.

Wyraz *famiglia* zastępowany jest w przysłowiach także innymi synonimami, z których najczęstszymi są: ***casa***, ***tetto*** ‘dach’ i ***focolare*** ‘ognisko’.

[27] *Basta un matto per casa.*

[Jeden wariat w rodzinie wystarczy.]

[28] *Le parole del focolare non devono passare la porta.*

[Słowa wypowiedziane w obrębie rodziny (ogniska) nie powinny wyjść poza drzwi].

Znaczna grupa przysłów odnosi się do RODZINY wskazując na pokrewieństwo genetyczne za pomocą rzeczowników: ***sangue*** ‘krew’, ***parenti*** ‘krewni’, ***razza*** ‘ród’, ***gente*** ‘lud’:

[29] *Il sangue unisce, l'interesse divide.*

[Łączy ta sama krew, dzieli interes.]

[30] *Il meglio pane te lo dà un parente.*

[Najlepszy chleb da ci krewny.]

[31] *Tutti voglion vedere i matti in piazza, ma nessuno della sua razza.*

[Każdy chce zobaczyć wariata na placu, ale nikt ze swojego rodu.]

[32] *Conta più la gente che la ricchezza.*

[Bardziej liczy się rodzina niż bogactwo.].

W przysłowiach pojawia się także leksem ***carne*** ‘ciało’, którego nie notują słowniki synonimów dla wyrazu *famiglia*, a który we włoskich paremiach bardzo często go zastępuje, wskazując na silne związki między członkami rodziny:

[33] *Il lupo mangia ogni carne e lecca la sua.*

[Wilk zjada każde mięso, ale liże swoje (ciało)].

Nawiązanie do ciała rozumianego jako rodzina, którego jakkolwiek część jest atakowana/uszkodzana (*pazur/paznokiec, nos* –

w znaczeniu: część (członek) tej rodziny) pojawia się w licznych przysłowiach:

[34] *L'unghia è attaccata alla carne.*

[Paznokieć przylega do ciała.]

[35] *Tra carne e unghia povero che ci si ficca.*

[Biedny ten, kto wcina się między ciało a paznokieć.]

[36] *Chi si taglia il naso, s'insanguina la bocca.*

[Kto odcina sobie nos, okrwawia swoją twarz.]

Metaforycznym nawiązaniem do rodziny w przysłowiach są także rzeczowniki **gregge** 'stado' i **convento** 'zakon', implikujące życie w grupie, wspólnotę:

[37] *Ogni pecora ha il gregge suo.*

[Każda owca ma swoje stado.]

[38] *Chi dice male del frate dice male del convento.*

[Kto źle mówi o zakonniku, źle mówi o zakonie.]

We włoskich przysłowiach charakterystyczne jest także używanie zaimków dzierżawczych w zastępstwie słowa *famiglia*:

[39] *Prima aiuta i tuoi e dopo chi vuoi.*

[Najpierw pomóż twoim, a potem komu chcesz.]

[40] *Chi vuol male ai suoi non può voler bene agli altri.*

[Kto nie lubi swoich, ten nie może lubić innych.]

Wskazują one na przynależność krwi i sugerują obowiązek pomocy i wsparcia właśnie ze względu na łączące rodzinę biologiczne więzy.

Tematycznie przysłowia oprócz wskazywania na więzy krwi odnoszą się do relacji w obrębie rodziny:

[41] *Chi vuole stare in pace in famiglia deve essere cieco, sordo, muto e star poco in casa.*

[Kto chce mieć spokój w rodzinie, musi być ślepy, głuchy, niemy i krótko przebywać w domu.]

[42] *In tutte le famiglie è poggio e buca.*

[We wszystkich rodzinach jest pagórek i dół.]

Właśnie w tym kontekście znaczna grupa przysłów sugeruje, aby nigdy i pod żadnym pozorem nie wypowiadać się źle na temat własnej rodziny:

[43] *I panni sporchi si lavano in famiglia.*

[Brudy pierze się we własnym domu.]

[44] *Tanti in famiglia: tanto si vede, poco si piglia.*

[Liczna rodzina, dużo się widzi, mało się wyciąga.]

W kontekście paremiologicznym słowo *famiglia* staje się hiperonimem, który włącza w swoje pole semantyczne takie hiponimy jak: *marito* ‘mąż’, *moglie* ‘żona’, *figli* ‘dzieci’, *fratelli* ‘bracia’, *madre* ‘matka’, *padre* ‘ojciec’, *cugino* ‘kuzyn’, *nuora* ‘synowa’, *zio* ‘wuj’ itd. Tym samym przysłowia mówiące o włoskiej RODZINIE opisują zarówno dobre, jak i złe relacje pomiędzy bliższymi i dalszymi jej członkami:

[45] *Colui è mio zio che vuole il ben mio.*

[Ten jest moim wujem, kto chce mojego dobra.],

[46] *Chi non ascolta mamma e padre, va a morire dove non è nato.*

[Kto nie słucha mamy i ojca, umrze tam, gdzie się nie urodził.]

Przysłowia notują zdradę:

[47] *Parenti, serpenti.*

[Krewniacy, węże.],

przemoc fizyczną:

[48] *Cugini, Caini.*

[Kuzyni, Kaini.]

[49] *Fratelli coltelli, cognate coltellate*

[Bracia noże, bratowe na noże.],

niechęć do udzielenia pomocy:

[50] *Fin che il parente viene, la vicina ti sovviene.*

[Zanim krewny do ciebie dotrze, z pomocą przyjdzie ci sąsiadka.],

wykorzystywanie finansowe lub wskazanie na brak wsparcia:

[51] *Borsa da una parte, parenti dall'altra.*

[Torba z jednej strony, rodzina z drugiej.]

[52] *Da parente ricco non si speri aiuto.*

[Od bogatego krewnego nie oczekuj pomocy.]

[53] *Chi non ha niente di nessuno è parente.*

[Kto nic nie ma, nie jest z nikim spokrewniony].

Liczne konflikty w obrębie rodziny, które zauważają włoskie przysłowia, sugerują, że im rzadsze kontakty i odleglejsze od siebie miejsc zamieszkania – tym lepiej:

[54] *Chi vuol vivere e star sano, dai parenti stia lontano.*

[Kto chce żyć i czuć się dobrze, ten niech trzyma się z dala od krewnych.],

[55] *Dai tuoi più lontano che puoi.*

[Od swoich trzymaj się najdalej, jak możesz.].

Z kolei przysłowie:

[56] *Il ciocco vecchio mantiene vivo il fuoco.*

[Stare drewno podtrzyma płomień przy życiu.]

traktowane jest nie tylko jako dosłowna uwaga na temat utrzymania ogniska, ale w sensie przenośnym, jako sugestia, że najstarszy członek rodziny podtrzymuje jej tradycje i pamięć o przodkach.

Włoskie paremie wskazują, że od dobrej kobiety: żony, matki, gospodyni, zależy szczęście i dobrobyt całej rodziny:

[57] *Donna modesta, famiglia onesta.*

[Skromna kobieta, uczciwa rodzina.]

[58] *Secondo che vuoi la famiglia, secondo la donna piglia.*

[Weź sobie taką żonę, jaką chcesz mieć rodzinę.].

Z kolei liczne potomstwo, podkreślają przysłowia, zobowiązuje rodziców (często wskazuje się ojca) do ciężkiej pracy, aby je utrzymać, zaś w wieku dorosłym należy je wyposażyć (córkę – wiano), przez co ubożeje dom rodzinny.

[59] *Finché famiglia cresce casa trema, quando è cresciuta, casa perduta.*

[Gdy rodzina się powiększa, dom trzęszczy, kiedy urosła, dom jest stracony.]

[60] *Il padre di famiglia deve avere quattro occhi e dieci mani.*

[Głowa rodziny musi mieć czworo oczu i dziesięć rąk.].

Przysłowia notują, że okresy świąteczne to właśnie te momenty, które jednoczą rodzinę, oprócz ogólnego określenia *festa* ‘święto’, pojawiają się także precyzyjne odniesienia: *Natale* ‘Boże Narodzenie’, *Pasqua* ‘Wielkanoc’:

[61] *Meglio la festa in famiglia che la sagra in paese.*

[Lepiej świętować w rodzinie niż na okolicznym pikniku.]

[62] *Natale con i tuoi, Pasqua con chi vuoi.*

[Boże Narodzenie z rodziną, Wielkanoc z kim chcesz.].

Należy stwierdzić, że udokumentowane w badanych zbiorach przysłowia, które zawierają leksem *famiglia* lub jego synonimy, są nośnikami konkretnego obrazu rodziny zapisanego w kolektywnej pamięci Włochów. Obraz ten zdominowany jest przez psychospołeczne konteksty relacji rodzinnych, poczynawszy od tych w obrębie podstawowej komórki społecznej: mąż – żona – dzieci, a skończywszy na dalszych członkach rodziny. Relacje te są opisywane z jednej strony jako pozytywne: zapewniające poczucie bezpieczeństwa, wsparcie w trudnych chwilach ze strony osób ze sobą spokrewnionych i żyjących pod jednym dachem, a z drugiej wskazują, że relacje te bywają nie najlepsze i że w obrębie rodziny dochodzi do wielu konfliktów o różnym podłożu. W jednym punkcie przysłowia są zawsze zgodne – sprawy rodziny nie powinny wychodzić poza jej obręb.

6. Syntetyczna definicja kognitywna

FAMIGLIA w języku włoskim to:

- **w wymiarze nadrzędnym** – istota każdego społeczeństwa, zapewnia ciągłość w aspekcie biologicznym i kulturowym;
- **w wymiarze fizycznym** – grupa osób, które łączą bliskie więzy krwi;
- **w wymiarze funkcjonalnym** – grupa spokrewnionych ze sobą osób, która często zamieszkuje pod wspólnym dachem, udziela sobie wsparcia zarówno psychicznego, jak i materialnego, dba o siebie wzajemnie i wspiera się w każdym aspekcie życia;
- **w wymiarze społecznym** – wspólnota połączona tymi samymi więzami krwi (lub nie), mająca wspólne cele, interesy, działająca zgodnie na rzecz wspólnego dobra;

- **w wymiarze aksjologicznym** – jedna z najważniejszych, jeżeli nie najważniejsza, z wartości we włoskim obrazie świata, określająca tożsamość i wpływająca na poczucie więzi. Punkt odniesienia w każdym momencie życia, grupa najbliższych osób, łączona w naturalny sposób ze słowem *casa* ‘dom’³³.

7. Podsumowanie

Przeprowadzona analiza danych systemowych, ankietowych i tekstowych wskazuje podstawowe cechy przypisywane rodzinie przez użytkowników współczesnego języka włoskiego.

Wszystkie analizowane typy dyskursów ukazują rodzinę jako podstawową jednostkę społeczną, która daje wsparcie i miłość (profil psychospołeczny), jednak bardzo wyraźnie zaznaczona jest obecnie różnica światopoglądowa włoskich instytucji (profil polityczno-społeczny) i samych Włochów. Republika Włosk od 2022 roku dopuszcza możliwość prawną założenia rodziny przez pary jedнопłciowe, podczas gdy Kościół katolicki jest temu przeciwny. Z kolei wynik wyborów parlamentarnych również z 2022 roku pokazał, że włoskie społeczeństwo, pomimo otwarcia na prawa osób LGBT+, opowiada się za zachowaniem tradycyjnego modelu rodziny. Jednocześnie definicje słownikowe, których część składową stanowi leksem *famiglia*, zostały w ostatnich latach poszerzone o nowe kolokacje, a włoscy językoznawcy nie wykluczają dalszych zmian.

Odpowiedzi z danych ankietowych świadczą o pozytywnym wartościowaniu RODZINY. Wyobrażenie RODZINY łączy się u młodych ludzi nie tylko z uczuciami radości i szczęścia, ale także z mocno podkreślanym poczuciem wsparcia i bezpieczeństwa (profil bytowy). Termin *famiglia* w wielu odpowiedziach zestawiany był ze słowem *casa* ‘dom’ (co ma uzasadnienie w etymologii słowa), a także z rzeczownikami wskazującymi na konkretnego członka rodziny. We włoskiej kulturze są to mocno zakorzenione aspekty związane z klanowym (rozumianym jednak nie tylko jako związki krwi) poczuciem jedności, wspólnoty i nakazem wzajemnego wsparcia, co potwierdza analiza włoskich jednostek paremiologicznych i tekstów prasowych.

³³ Por. Bartmiński i in., 2015.

Wszystkie główne konotacje związane z pojęciem *FAMIGLIA*, utrwalone we włoskich paremiach i tekstach folklorystycznych, zdają się pokrywać w dużym stopniu ze współczesnym postrzeganiem rodziny przez młodych Włochów.

Skróty

ADC – *Accademia della Crusca* (b.d.).

C – *Il Corriere della sera* (2010–2022). <https://www.corriere.it/>

Cisf – *Centro Internazionale Studi Famiglia* (b.d.).

DELI minore – *Dizionario etimologico della lingua italiana* (M. Cortelazzo & P. Zolli, 2011).

DELI nuovo – *Dizionario etimologico della lingua italiana* (M. Cortelazzo & P. Zolli, 1999).

DSC – *Dizionario dei sinonimi e dei contrari* (M. Giocondi & P. Marovelli, 1994).

DSCC – *Il dizionario dei sinonimi e contrari compatto* (T. De Mauro, 2003).

FC – *Famiglia Cristiana* (2014). <https://www.famigliacristiana.it/>

GDLI – *Grande Dizionario della Lingua Italiana* (S. Battaglia, 2004).

ISTAT – *Istituto nazionale di statistica* (b.d.).

LS – *La Stampa* (2010–2022). <https://www.lastampa.it/>

R – *La Repubblica* (2010–2022). <https://www.repubblica.it/>

Bibliografia

Arcidiacono, F. (2007). *Conflitti e interazione in famiglia*. Carocci Editore.

Bartmiński, J. (2006). *Językowe podstawy obrazu świata*. Wydawnictwo UMCS.

Bartmiński, J., Bielińska-Gardziel, I., & Żywicka, B. (Red.). (2015). *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów: T. 1. DOM*. Wydawnictwo UMCS.

Bartmiński, J., & Chlebda, W. (2008). Jak badać językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów. *Etnolingwistyka*, 20, 11–27.

Boero, M. (2018). *La famiglia della pubblicità: Stereotipi, ruoli, identità*. FrancoAngeli.

Calvino, I. (1956). *Le fiabe italiane*. Einaudi.

Cancela, O. (2019). *I Florio: Storia di una dinastia imprenditoriale*. Rubbettino.

Carraro, N., & Rizzoli, A. (2015). *Rizzoli: La vera storia di una grande famiglia italiana*. Mondadori Electa.

Casini, C. (2007). *Unioni di fatto, matrimonio, figli: Tra ideologia e realtà*. Società Editrice Fiorentina.

Centro Internazionale Studi Famiglia [Cisf]. (b.d.). *Centro Internazionale Studi Famiglia*. Pobrano 24 czerwca 2025, z <https://cisf.famigliacristiana.it/>

Chlebda, W. (2003). *Elementy frazematyki: Wprowadzenie do frazeologii nadawcy* (2. wyd. uzupełnione). Leksem.

Costituzione della Repubblica Italiana. (2023). Corte Costituzionale. Pobrano 24 czerwca 2025, z https://www.cortecostituzionale.it/documenti/download/pdf/Costituzione_della_Repubblica_italiana.pdf

Donati, P. (1989). *Primo rapporto sulla famiglia in Italia*. San Paolo Edizioni.

Donati, P. (2012). *Famiglia risorsa della società*. il Mulino.

Donati, P. (2013). *La famiglia: Il genoma che fa vivere la società*. Rubbettino.

Donati, P. (2015). *Manuale di sociologia della famiglia*. Editori Laterza.

- Famiglia omosessuale nella pubblicità Ikea: Giovanardi: „È contro la Costituzione”. (2011, kwiecień 23). *Il Gazzettino*. Pobrano 15 maja 2023, z <https://web.archive.org/web/20140110172203/http://www.gazzettino.it/articolo.php?id=146815>
- Fendi. (b.d.). *Fendi Casa collection*. Pobrano 15 maja 2023, z <https://www.fendi.com/it/fendi-casa>
- Ginzburg, N. (1963). *Lessico familiare*. Einaudi.
- Homilia Ojca Świętego Franciszka (Dykasteria ds. Komunikacji, Tłum.). (2022, 25 czerwca). <https://www.vatican.va/content/francesco/pl/homilies/2022/documents/20220625-omelia-famiglie.html>
- Istituto nazionale di statistica [ISTAT]. (b.d.). *Istituto Nazionale di Statistica*. Pobrano 24 czerwca 2025, z <https://www.istat.it/>
- Konstytucja Republiki Włoskiej z 27 grudnia 1947 roku (Z. Witkowski, Tłum.). (2004). Wydawnictwo Sejmowe. Pobrano z <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/wlochy.html>
- Le 100 famiglie imprenditoriali italiane. (b.d.). *Forbes Italia*. Pobrano 24 czerwca 2025, z <https://forbes.it/classifiche-forbes/best-italia/100-famiglie-imprenditoriali-italiane-forbes/>
- Moncalvo, G. (2016). *I lupi e gli agnelli: Ombre i misteri della famiglia più potente d'Italia*. Rubbettino.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2014). Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata: Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów w *Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów*. W I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, & J. Szadura (Red.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: T. 3. Problemy eksplikowania i profilowania pojęć* (ss. 71–102). Wydawnictwo UMCS.
- Omelia del Santo Padre Francesco (2022, 25 czerwca). <https://www.vatican.va/content/francesco/it/homilies/2022/documents/20220625-omelia-famiglie.html>
- Pazio-Wlazłowska, D., & Rotmistrowa, O. W. (2014). DOM w aksjosferze współczesnych Rosjan. W J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, & S. Niebrzegowska-Bartmińska (Red.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: T. 2. Wokół europejskiej aksjosfery* (ss. 11–27). Wydawnictwo UMCS.
- Pratolini, V. (1947). *Cronaca familiare*. Vallecchi.
- Rossi, F. (2017, październik 5). Non eravamo la famiglia del Mulino Bianco. *Mammamogliedonna*. Pobrano 25 czerwca 2025, z <https://mammamogliedonna.it/non-eravamo-la-famiglia-del-mulino-bianco/>
- Saraceno, C., & Naldini, M. (2007). *Sociologia della famiglia*. il Mulino.
- Scabini, E., & Cigoli, V. (2012). *Alla ricerca del familiare: Il modello relazionale-simbolico*. Raffaello Cortina Editore.
- Scabini, E., & Iafrate, R. (2019). *Psicologia dei legami familiari*. il Mulino.
- Semeraro, P. (2016). *Famiglia e diritto penale*. Aracne Editrice.
- Sergi, P. (2003). *Gli anni dei basilischi: Mafia, istituzioni e società in Basilicata*. FrancoAngeli.
- Skibińska, E. (2014). Dom à la française: Obraz potoczny a obraz słownikowy (rekonesans). W J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, & S. Niebrzegowska-Bartmińska (Red.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata*

- Słowian i ich sąsiadów: T. 2. Wokół europejskiej aksjofery* (ss. 29–40). Wydawnictwo UMCS.
- Storie di mafia. (2022, luty 27). *La Repubblica*. Pobrano 24 czerwca 2025, z <https://www.repubblica.it/dossier/cronaca/storie-di-mafia/2022/02/27/news/al-fabeto-mafie-339460300/>
- Today.it. (2023, maj 15). *Barilla contro i gay: „Mai nelle nostre pubblicità, vogliamo famiglie tradizionali”*. Pobrano 24 czerwca 2025, z <https://www.today.it/rassegna/barilla-gay-pubblicita.html>
- Zanoni, G. (2021, kwiecień 20). *Barilla e la pubblicità: 144 anni di storia raccontati in un piatto di pasta. La Gazzetta del Pubblicitario*. Pobrano 25 maja 2023, z <https://lagazzettadelpubblicitario.it/rubriche/top-of-the-spot/barilla-pubblicita/>

Słowniki i korpusy

- Accademia della Crusca [ADC]. (b.d.). *Dizionari*. Pobrano 24 czerwca 2025, z <https://accadiadellacrusca.it/it/contenuti/dizionari/6225>
- Battaglia, S. (Red.). (2004). *Grande dizionario della Lingua Italiana* [GDLI] [Seria wydawnicza rozpoczęta w 1961 r.; cyt. wyd. 2004]. UTET.
- Boggione, V., & Massobrio, L. (2007). *Dizionario dei proverbi*. UTET.
- Cortelazzo, M., & Zolli, P. (1999). *Dizionario etimologico della lingua italiana* [DELI nuovo]. Zanichelli.
- Cortelazzo, M., & Zolli, P. (2011). *Dizionario etimologico della lingua italiana* [DELI minore]. Zanichelli.
- De Mauro, T. (2003). *Il dizionario dei sinonimi e contrari compatto* [DSCC]. Paravia.
- Giocondi, M., & Marovelli, P. (1994). *Dizionario dei sinonimi e dei contrari* [DSC]. Editoriale Paradigma.
- Lapucci, C. (2007). *Dizionario dei proverbi italiani*. Arnoldo Mondadori Editore.
- Treccani. (b.d.). *Vocabolario della lingua italiana*. Pobrano 24 czerwca 2025, z <https://www.treccani.it/vocabolario/>
- Turrini, G., Alberti, C., Santullo, M. L., & Zanchi, G. (1995). *Capire l'antifona: Dizionario dei modi di dire*. Zanichelli.
- Zingarelli, N. (2022). *Lo Zingarelli: Vocabolario della lingua italiana*. Zanichelli.

FAMIGLIA – The Italian Perception of the Concept of FAMILY

This article presents the results of a study devoted to the meaning of the concept of FAMILY (*FAMIGLIA*) in the Italian language and public discourse. The analysis considers data from the most important Italian dictionaries (including the latest editions), press texts, advertisement texts and proverbs, as well as answers to a questionnaire. In this way, it follows the methodology of the Lublin ethnolinguistic school.

According to the results of a survey conducted in 2022 in Milan and Perugia, university students associate the word *famiglia* mainly with positive emotions, evoking memories of feasts and holidays spent together with family members. Apart from feelings of joy and happiness, they also strongly emphasise the sense of support and

security that family provides or should provide. In many answers, the term *famiglia* appeared in conjunction with the word *casa* 'house, home' (which is justified by the former's etymology), as well as nouns indicating a specific family member. In Italian culture, these are deeply rooted aspects of family, related to the clan-based (not only in terms of kinship by blood or marriage) sense of unity and community, and the attendant imperative of mutual support, which is also confirmed by the analysis of Italian paremical units.

Press texts pay attention to the ongoing debate surrounding the broadening of the definition of *famiglia* (against the background of clashing worldviews). The most widely read Italian dailies contrast the expression *famiglia tradizionale* 'traditional family' with *famiglia omosessuale* 'same-sex family' and/or *famiglia arcobaleno* 'rainbow family'. Thanks to the language of the press, the latter phrase has recently been listed in the Dictionary of the Italian Language (Zingarelli, 2022).

Keywords: Italian language; family; identity; tradition; modernity

Oblicza semantyczne francuskiej *FAMILLE*

Aline Viviani

W języku francuskim słowo *famille* wzbudziło szczególne zainteresowanie leksykografów w latach 2022–2023. Dziesięć lat po legalizacji małżeństw homoseksualnych i przyznaniu im prawa do adopcji dzieci we Francji zakres semantyczny leksemu *famille* budzi społeczne kontrowersje, może bowiem zarówno odsyłać do nazwy tradycyjnej formy, jak i określać nowe, różnorodne struktury rodzinne. Aby uwzględnić to zróżnicowanie, podejmiemy próbę rekonstrukcji definicji kognitywnej *FAMILLE*. Podstawę analizy stanowią będą trzy typy danych. Pierwsze (S) zaczerpnijemy ze źródeł systemowych (słownikowych), drugie (A) ze źródeł „wywołanych”, czyli danych ankietowych zebranych wśród francuskiej młodzieży w 2023 roku, trzecie (T) z wybranych tekstów literackich od rewolucji francuskiej do roku 2022 oraz z prasy wysokonakładowej (w okresie 2013–2023), dobranej wedle reprezentatywnych opcji politycznych i światopoglądowych.

Słowa kluczowe: rodzina; Francja; język francuski; definicja kognitywna; etnolingwistyka

1. Wprowadzenie

Chociaż współczesne słowniki języka francuskiego mają przeważnie charakter deskryptywny i nie budzą kontrowersji, to definicja hasła *famille* ‘rodzina’ została głośno zakwestionowana w mediach francuskich pod koniec 2022 roku, co doprowadziło do jej modyfikacji w najważniejszych słownikach języka francuskiego wydawnictw Larousse (LARi) i Robert (ROBi). Część obywateli potępiło przestarzałą i heteronormatywną treść dotychczasowej definicji, niezmienionej mimo legalizacji w 2013 roku małżeństw homoseksualnych, która przyznała Francuzkom i Francuzom takie same prawa i obowiązki związane ze stworzeniem rodziny. Inni bronili istniejącej dotąd defi-

nicji słownikowej jako zgodnej z „prawdziwym” – rozumianym jako „tradycyjny” – modelem rodziny. Kontrowersyjny punkt definicji zamieszczonej w słownikach dotyczył zasadniczej konfiguracji związku rodzicielskiego leżącego u podstaw struktury. Słownik *Le Robert* na swojej stronie internetowej podał jako jedno ze znaczeń leksemu *famille*: ‘*le père, la mère et les enfants*’ [ojciec, matka i dzieci] (ROBi, 25 X 2022), a słownik *Le Larousse* określił go jako: ‘*ensemble formé par le père, la mère (ou l’un des deux) et les enfants*’ [całość składająca się z matki, ojca (lub jednego z dwojga) i dzieci] (LARI, 25 X 2022). Prezes *Association des familles homoparentales* [Stowarzyszenia rodzin homoparentalnych] (ADFH) po zakwestionowaniu nieaktualizowanej definicji słowa *famille* w tweecie skierowanym do wydawnictwa *Le Robert*, wypowiadał się w popularnym francuskim kanale informacyjnym – BFM TV¹:

[1] *Cette définition est homophobe au sens de la loi: on exclut des personnes d'une définition en fonction du genre ou de l'orientation sexuelle [...] nos enfants nous demandent 'pourquoi?' [...] Nous on leur explique depuis toujours qu'on est une famille. Ils ont un livret de famille qui dit 'deux papas' ou 'deux mamans' alors ils ne comprennent pas. Il n'est pas question que nos enfants soient considérés comme ne vivant pas dans une famille. [...] Ils vivent dans quoi alors sinon, une tribu?*

[Ta definicja jest homofobiczna w sensie prawnym: wykluczamy ludzi z definicji na podstawie płci lub orientacji seksualnej [...], nasze dzieci pytają nas „dlaczego?” [...] Zawsze im tłumaczyliśmy, że jesteśmy **rodziną**. Mają „książeczkę **rodziny**”², w której jest napisane: „dwóch ojców” lub „dwie mamy”, dlatego tego nie rozumieją. To niewyobrażalne, żeby nasze dzieci uważano za nieżyjące w **rodzinie**. [...] W czym więc żyją, jeśli nie w **rodzinie**? W klanie?”] (Gillet, 2022).

Po tym incydencie definicja *famille* została odpowiednio zmodyfikowana w wersji internetowej słownika *Le Robert* (ROBi, 19 XII

¹ Ze strony wydawnictwa *Le Robert*, redaktor naczelna, Géraldine Moinard, poinformowała media BFM, że nieaktualizowanie definicji wynikało z niefortunnej pomyłki, zwłaszcza że w papierowej wersji słownika z 2022 roku napisano, że *famille* oznacza szerzej ‘*les parents et les enfants*’ [rodziców i dzieci]. Ponadto stwierdziła, że znaczenie słów dotyczących rodziny, które zaczęło ewoluować na początku XXI wieku, zostało uwzględnione w słownikach wydawnictwa (Gillet, 2022).

² *Livret de famille* [książeczka rodziny]: urzędowy dokument wydawany we Francji po urodzeniu pierwszego dziecka lub po zawarciu związku małżeńskiego, który opisuje akty stanu cywilnego członków rodziny.

2022). Również na stronie Larousse kilka miesięcy później nie było już mowy o ojcu i matce (LARi, 1 VII 2023), lecz *‘les parents (ou l’un des deux) et les enfants’* [rodzice (lub jedno z nich) i dzieci]. Kwestia zmiany definicji spowodowała jednak oburzenie konserwatywnej organizacji pozarządowej *Manif pour tous* [Manifestacja dla wszystkich]³, która stoi za jednymi z największych demonstracji i akcji, sprzeciwiających się do dziś ustawie z 2013 roku *Mariage pour tous* [Małżeństwo dla wszystkich]. Organizacja, która postanowiła zmienić nazwę w marcu 2023 roku na *Le Syndicat de la famille* [Związek zawodowy/Unia rodziny], zaprotestowała (poparła ją katolicka gazeta „Famille Chrétienne” [Rodzina Chrześcijańska]) przeciwko odrzuceniu tradycyjnej definicji *famille* przez francuskojęzyczne słowniki.

[2] *Le mot «famille» est la cible d’attaques de la part de deux associations LGBT, l’ADFH (association des familles homoparentales) avec le soutien de SOS homophobie [...]. «Ces militants cherchent à déconnecter les mots du sens du réel [...] et à déconnecter le père et la mère de la famille» s’insurge Ludovine de la Rochère, présidente de la Manif pour tous, qui voit dans ce changement une énième tentative de destruction de la famille traditionnelle comme pilier de la société.*

[Słowo „rodzina” jest obiektem ataków dwóch stowarzyszeń LGBT, ADFH (stowarzyszenia **rodzin** homoparentalnych – rodziców tej samej płci) oraz „SOS homophobie” [SOS homofobia] [...]. „Działacze ci próbują odciąć słowa od rzeczywistego znaczenia [...] i odłączyć ojca i matkę od **rodziny**”, mówi Ludovine de la Rochère, przewodnicząca *Manif pour tous*, która postrzega tę zmianę jako kolejną próbę zniszczenia tradycyjnej **rodziny** jako filaru społeczeństwa.] (Letty, 2022).

Zmiana słownikowej definicji słowa *famille* wzbudza emocje. Definicje są traktowane przez użytkowników jako obiektywny punkt odniesienia, odzwierciedlający rzeczywistość, chociaż bezspornie mają charakter interpretacyjny i konserwatywny (tj. zostają zmienione w wyniku przemian społecznych lub po trwałych zmianach w użytkowaniu słowa). Naruszenie definicji może zatem być uznane za naruszenie zarówno tradycyjnych wartości, jak i tożsamości grupy językowej. Definicja słownikowa słów nazywających wartości *de facto* nie może obejmować wszystkich odcieni znaczeń danego wyrazu,

³ Organizacja potępia od 2013 roku małżeństwa i adopcję dla par jedнопłciowych, metody wspomaganą prokreacji w przypadku braku ojca dziecka oraz wszelkich form surogacji dla par tej samej płci.

wyrażających subiektywne poglądy i interpretacje. We francuskim kontekście polityczno-społecznym, w którym pojęcie „prawdziwej rodziny” przybiera różne oblicza, odzwierciedlające niekiedy przeciwstawne wizje, niniejsze badanie odwołuje się przede wszystkim do postrzegania pojęcia przez zwykłych obywateli. Dążymy do ustalenia definicji leksemu *famille*, która „zarówno pod względem treści, jak też struktury będzie zmierzać do adekwatności w stosunku do świadomości przeciętnego użytkownika języka, nosiciela kultury ludowej” (Bartmiński, 2007, s. 35), i – szerzej – narodowej.

2. Ze współczesnych badań nad francuską rodziną

Francuska RODZINA stanowi złożony i zmienny koncept, nad którego definicją przedstawiciele wielu dyscyplin naukowych pracują od lat, dążąc do osiągnięcia optymalnej wersji. Do przemian, jakie przeszedł koncept RODZINA we Francji i na Zachodzie od końca XX wieku zalicza się, poza małżeństwami par homoseksualnych, wzrost liczby rozwodów oraz rodzin z jednym rodzicem lub rodzin patchworkowych. Zmiany te skłoniły przedstawicieli nauk humanistycznych i społecznych do zainteresowania się kwestią poszczególnych struktur rodzinnych. Z perspektywy historycznej ważne są prace poświęcone modelom francuskiej rodziny autorstwa Philippe’a Ariès’a. W swoim pionierskim dziele *L’enfant et la vie familiale sous l’Ancien Régime* (1960/1975) (*Historia dzieciństwa: Dziecko i rodzina w dawnych czasach*) opisał narodziny pojęcia dzieciństwa oraz rodziny. W kolejnych latach historycy interesowali się zagadnieniami takimi jak: historia rodziny (Burguière i in., 1986), szczególnie historia par, związków, form miłości i seksualności (Bologne, 2016, Burguière, 2011, Flandrin, 1976/2015), a także historia życia prywatnego (Ariès & Duby, 1985-1987/1999), rodzicielstwa (Godelier, 2004), związków rodzinnych (Perrot, 2015), małżeństwa (Burguière, 2011) oraz historia roli kobiet w rodzinie (Duby & Perrot, 1990–1991/2002; Houbre, 2006, Ripa, 2015).

W latach 80. rodzina stała się także istotnym przedmiotem badań francuskiej etnologii pod wpływem Emmanuela Todda (Todd, 1983), który opisuje systemy rodzinne obecne na świecie, oraz Claude’a Lévi-Straussa (Lévi-Strauss, 1983), charakteryzującego ro-

dzinę jako zjawisko uniwersalne (oparte przede wszystkim na związku heteroseksualnym):

[3] *Après avoir affirmé, pendant environ cinquante ans, que la famille, telle que la connaissent les sociétés modernes, ne pouvait être qu'un développement récent, résultat d'une longue et lente évolution, les anthropologues penchent maintenant vers la conviction opposée, à savoir que la famille, reposant sur l'union plus ou moins durable et socialement approuvée d'un homme et d'une femme et de leurs enfants, est un phénomène universel, présent dans tous les types de société.*

[Po blisko pięćdziesięciu latach twierdzenia, że rodzina taka, jaką znamy we współczesnym społeczeństwie, mogła być jedynie świeżym wytworem, wynikiem długiej i powolnej ewolucji, antropolodzy skłaniają się teraz ku odwrotnemu przekonaniu; mianowicie, że rodzina, oparta na bardziej lub mniej trwałym i społecznie akceptowanym związku mężczyzny i kobiety oraz ich dzieci, jest zjawiskiem powszechnym, obecnym we wszystkich typach społeczeństw] (cyt. za Ratier, 2005, s. 166).

W tym samym okresie została opublikowana książka *Le Sens pratique* (1980) (*Zmysł praktyczny*) socjologa Pierre'a Bourdieu, w której rozdział *La terre et les stratégies matrimoniales* [Ziemia i strategie matrymonialne], jest prekursorskim w zakresie badań humanistycznych nad współczesną rodziną⁴. Inny, pionierski w zakresie socjologii francuskiej rodziny autor, Émile Durkheim, już w *Introduction à la sociologie de la famille* [Wstęp do socjologii rodziny] (Durkheim, 1888/1975) sprzeciwiał się jakiegokolwiek hierarchizacji typów rodzin:

[4] *Il n'y a pas une manière d'être et de vivre qui soit la meilleure pour tous... La famille d'aujourd'hui n'est ni plus ni moins parfaite que celle de jadis : elle est autre parce que les circonstances sont autres.*

[Nie ma jednego najlepszego sposobu bycia i życia, który odpowiadałby wszystkim. Współczesna rodzina nie jest ani bardziej, ani mniej doskonała niż ta w przeszłości: jest inna, ponieważ okoliczności są inne.] (Durkheim, 1888/1975, s. 25).

Jego definicja słowa *famille* zrywała z dominującą w tamtych czasach naturalistyczną koncepcją RODZINY (Lenoir, 2017). Durkheim sprzeciwiał się pojęciu tzw. *familialisme* 'familializmu' i obrońcom

⁴ Koncepcja świata społecznego Pierre'a Bourdieu, a także inne jego koncepty stanowiły punkt wyjścia dla licznych późniejszych badań w zakresie socjologii, etnologii i historii.

intérêts de la famille ‘interesów rodzinnych’. Skrytykował poszukiwanie wzorców do naśladowania w dawnych rodzinach na bazie pojęcia tzw. *famille-souche* ‘rodzina pień, macierzysta’, odznaczającego się szacunkiem dla domowego dziedzictwa. Zgodnie z dziewiętnastowieczną definicją Frédéric Le Play pojęcie to uwypukla społeczną przewagę jednostki mieszkalnej i gospodarczej, często nazywanej *maison* ‘domem’, nad osobami, które ją tworzą (Assier-Andrieu, 2020). Według Durkheima (Durkheim, 1892/1921) rodzina XIX wieku stanowi jednak *famille conjugale* ‘rodzinę małżeńską’, która nastąpiła po *famille paternelle* ‘rodzinie ojcowskiej’ czasów *ancien régime*’u, kiedy mężczyzna uosabiał władzę w domu rodzinnym. Inne formy rodzin wynikające z rozróżnienia więzi biologicznych i społecznych pojawiały się na przestrzeni lat, a następnie znalazły odzwierciedlenie w nowych terminach zaproponowanych przez socjologów. Wśród nich są połączenia wyrazowe takie jak *familles monoparentales* ‘rodziny monoparentalne’ (odnotowano po raz pierwszy w: Lefaucheur, 1979) *recomposées* ‘rekonstruowane’, czyli ‘patchworkowe’ (Théry, 1987), i *homoparentales* ‘homoparentalne’ (APGL, 1997). Kluczowym współczesnym dziełem socjologicznym o francuskiej RODZINIE jest opublikowana w 1993 roku i wielokrotnie aktualizowana do 2023 roku *La sociologie de la famille contemporaine* [Sociologia współczesnej rodziny] François de Singly’ego. Autor odnosi się do pojęcia *famille conjugale* Durkheima, aby opisać *famille moderne* ‘rodzinę nowoczesną’, która stopniowo kształtowała się w przestrzeni prywatnej, oddzielającej się od przestrzeni publicznej. Przyniosło to zacieśnienie związków emocjonalnych między członkami rodziny, którzy bardziej niż kiedyś doceniają bycie razem i dbanie o wzajemne relacje. Dla Singly’ego nowoczesna francuska rodzina jest zarówno *relationnelle* ‘relacyjna’, jak i *individuelle* ‘indywidualistyczna’, dryfująca między życiem prywatnym a publicznym (2023, ss. 12–16). Rosnąca przewaga znaczenia relacji między jednostkami nad odziedziczonymi więzami spowoduje, że będzie ona stanowiła nowy złożony model oparty na licznych stosunkach wynikających z wyboru jednostki – w tym nietradycyjnych formach związków partnerskich (np. relacji nieheteroseksualnych, z innymi partnerami). Miejsce przyjaciół i zwierząt pozostaje niezmiennie istotne (2023, ss. 121–

125). Aby uchwycić te dynamiczne zmiany zachodzące we francuskim społeczeństwie, w ostatnich latach powstaje coraz więcej prac socjologicznych. Dotyczą one zwłaszcza formy i funkcjonowania nowoczesnej rodziny (zob. Déchaux, 2009; Hefez, 2016; Jonas, 2007, Segalen & Martial, 2019); związków między rodzicami i dziećmi lub relacji w związku rodzicielskim (Singly & Mesure, 2001; Weber, 2005) oraz ich zmiany po wprowadzeniu ustawy *Mariage pour tous* w 2013 roku (Théry & Leroyer, 2014; Théry, 2016). W związku z tym, że rodzina odgrywa kluczową rolę w procesie kształcenia człowieka, stanowi ona też centralne pojęcie w psychologii i psychoanalizie. Według Francisa Ratiera (2005) bliski związek, który przywołuje, nie jest zbieżny z konceptem tzw. *familialisme* ‘familializmu’ (podobnie jak u Durkheima) ograniczonym do pojęcia, które autor nazywa *papa, maman* ‘tata, mama’. Według niego grupy społeczne uwikłane w ciągły proces globalizacji odczuwają głęboką niestabilność. Tożsamość człowieka bywa osłabiona do tego stopnia, że współczesnemu podmiotowi trudno związać się z jakąkolwiek instytucją (w tym rodziną) i w niej pozostać. Serge Vallon zwraca uwagę na rosnącą różnorodność struktur rodzinnych we Francji, stosując terminologię, która wywodzi się z socjologii: *familles monoparentales* ‘rodziny monoparentalne’, *recomposées* ‘patchworkowe’ i *homoparentales* ‘homoparentalne’ (2006, s. 89). Jego zdaniem ważne jest uwzględnienie tej różnorodności i wystrzeganie się sztywnych stereotypów dotyczących idei rodziny, ponieważ członkowie francuskich rodzin muszą wypracować nowe strategie i wzorce, aby razem funkcjonować jako jednostka⁵.

3. Podstawa materiałowa opisu francuskiej RODZINY

Analizę konceptu RODZINA we francuskiej lingwokulturze⁶ przeprowadzimy na podstawie danych systemowych, ankietowych i tekstowych (S-A-T), zgodnie z założeniami projektu EUROJOS (Ab-

⁵ Nie odnaleźliśmy żadnego opracowania poświęconego semantyce leksemu *famille* w języku francuskim (z wyjątkiem badań Pauliny Mazurkiewicz (2015) nad znaczeniami polskiego słowa *rodzina* i francuskiego słowa *famille* w tekstach Kościoła katolickiego) – pragniemy, aby niniejsza praca wypełniła tę lukę.

⁶ Por. (Bartmiński & Niebrzegowska-Bartmińska, 2019).

ramowicz i in., 2009), uznając leksem *famille* za polski odpowiednik leksemu *rodzina*. Dane systemowe (S) pochodzą ze słowników objaśniających, etymologicznych, synonimów i antonimów oraz frazeologicznych (zob. pkt 4). Dane ankietowe (A) pozyskano w okresie od stycznia do sierpnia 2023 roku od francuskiej młodzieży. Badanie miało charakter ankiety zawierającej pytanie otwarte o zdefiniowanie hasła *véritable famille* ‘prawdziwa rodzina’ (rozdział 5). Dane tekstowe (T) zostały pozyskane z wybranych tekstów literackich od Wielkiej Rewolucji Francuskiej do czasów współczesnych, z wykorzystaniem bazy tekstowej Frantext (rozdział 6.1), a także z artykułów prasowych opublikowanych w ostatnich 10 latach, od 1 VI 2013 – rok ustawy umożliwiający małżeństwo osobom tej samej płci, do 1 VI 2023 (rozdział 6.2). W tekstach prasowych skupiliśmy się na interpretacji częstotliwości występowania wszystkich połączeń wyrazowych odnotowanych wcześniej w literaturze przedmiotu oraz wyodrębnionych podczas przeprowadzonej przez nas analizy danych systemowych i ankietowych. Uwzględniliśmy także inne powtarzające się kolokacje, które pojawiały się w prasie.

W odniesieniu do zaprezentowanych danych zastosowano kilka wspólnych konwencji graficznych (Bartmiński, 2016)⁷. Odwołując się do etnolingwistycznej typologii cech (Brzozowska, 2006), stosujemy wersję uproszczoną, prezentującą aspekty, które pojawiały się w opisie naszych danych: aspekt społeczny (obejmujący wyrażenia nazywające stosunki międzyludzkie), biologiczny (związany z biologią, naturą i prokreacją), psychiczny (aspekt duchowy i umysłowy, emocjonalny i uczuciowy), psychospołeczny (dot. zachowań społecznych wymagających pewnych predyspozycji umysłowych), historyczny (świadomości historycznej), bytowy (sytuacji i postaw życiowych, posiadania dóbr materialnych), etyczny (wartościujący pod kątem dobra i zła), polityczny (poglądów politycznych i aparatu państwowego), religijny (charakteryzujący daną religię). Ponadto wprowadzamy aspekt prawny (dotyczący ustaw i zasad prawa cywilnego,

⁷ Leksem, czyli jednostka planu wyrażania, jest w artykule zapisany kursywą. Pojęcia i koncepty, czyli elementy planu treści, kapitalikami, z kolei różne znaczenia zapisane zostały w tzw. ‘łapkach’.

które regulują stosunki prawne w rodzinie), co wydaje się uzasadnione na podstawie przeprowadzonej analizy wyników.

4. Francuska RODZINA w świetle danych systemowych (S)

Zgodnie z metodą S-A-T, w pierwszej kolejności pochylimy się nad definicjami leksykograficznymi podawanymi w słownikach etymologicznych i objaśniających (ENCCRE, LARi, ROB, ROBi, TLFi) – w tym słownikach synonimów i antonimów (CNRTL, CRIS, LARS, ROBS) z zasady pretendujących do pewnego obiektywizmu oraz w słownikach przysłów (INT).

4.1. Etymologia i historia leksemu *famille*

Leksem *familia* miał w starożytnym Rzymie silny wymiar bytowy, a nawet polityczny. Odnosił się do wszystkich osób podlegających władzy ojca, tzw. *pater familias*, po fr. *père de famille* ‘głowa rodziny’, czyli do jego krewnych i niewolników (TLFi). Odpowiadał grupie wszystkich osób mieszkających pod jednym dachem (ROB) oraz majątkowi właściciela domu (TLFi). Według słownika TLFi w języku francuskim słowo *famille* zostało odnotowane po raz pierwszy w XIV wieku. Został wzmocniony aspekt lokatywny znaczenia łacińskiego odpowiednika, który początkowo odnosił się wyłącznie do ‘osób mieszkających pod jednym dachem’. W XVI–XVII wieku pojawiło się wąskie znaczenie ‘więzów krwi’: leksem miał znaczenie ‘osoby powiązane więzami krwi’ lub ‘sukcesja’. Strefa zamkniętego kręgu rodziny biologicznej została przekroczona w XVII wieku, gdy leksem zaczął uwzględniać szerszy aspekt społeczny z dodatkowym znaczeniem ‘grupa osób posiadających wspólne cechy’. Równolegle dotyczył metaforycznie ‘kategorii z wymiarem biologicznym, umożliwiających oznaczanie typów roślin, minerałów lub zwierząt’.

4.2. Definicje słownikowe leksemu *famille* i kategorie nadrzędne

W okresie rewolucji francuskiej, pod koniec XVIII wieku, pojawiło się nowe podejście do rodziny. *Wielka encyklopedia francuska* Denisa Diderota wydawana w latach 1751–1772 – *Encyclopédie* (ENCCRE), w której zebrano dorobek myśli społecznej i filozoficznej europej-

skiego oświecenia, przedstawiła nowy wymiar hasła *famille* w zakresie tzw. prawa naturalnego. Wpis słownikowy zredagowany przez Louisa de Jaucourta definiuje rodzinę jako *société domestique* ‘społeczeństwo domowe’ lub *société civile* ‘społeczeństwo obywatelskie’ ustanowione przez naturę i będące podstawą wspólnoty narodowej. W hasle określono i zhierarchizowano także inne znaczenia słowa, odwołujące się do członków rodziny, przede wszystkim do stojącego na pierwszym miejscu ojca:

[5] *Lorsqu'on prend le mot de **famille** dans un sens étroit, elle n'est composée, 1. que du pere de **famille**: 2. de la mere de famille, qui suivant l'idée reçue presque par-tout, passe dans la **famille** du mari : 3. des enfans qui étant, si l'on peut parler ainsi, formés de la substance de leur pere & mere, appartiennent nécessairement à la **famille**. // dans un sens plus étendu, on y comprend alors tous les parens [...] cependant tous ceux qui descendent d'une même tige, & qui sont par conséquent issus d'un même sang, sont regardés comme membres d'une même **famille**.*

[Kiedy słowo **rodzina** rozumiane jest w wąskim znaczeniu, składa się ona z: 1. tylko ojca **rodziny**: 2. matki **rodziny**, która zgodnie z przyjętą niemal wszędzie koncepcją przechodzi do **rodziny** męża: 3. dzieci, które będąc, jeśli można tak się wyrazić, utworzone z substancji ojca i matki, koniecznie należą do **rodziny**. // w szerszym znaczeniu obejmuje ono wszystkich rodziców [...] jednakże wszystkich tych, którzy pochodzą z tej samej linii i którzy przeto wywodzą się z tej samej krwi, uważa się za członków tej samej **rodziny**.] (ENCCRE, 1756/b.d., ss. 390b–391a).

De Jaucourt podkreśla dodatkowo aspekt bytowy leksemu, z nowym znaczeniem ‘własności’. Według tego wpisu bytu, który stanowi rodzina, nie można odebrać człowiekowi; czyni on ludzi współuczestnikami korzyści, dóbr i prerogatyw związanych z rodziną, w której się urodzili: „la famille est une sorte de propriété” [rodzina jest rodzajem własności].

We współczesnych słownikach objaśniających definicje leksemu *famille* podobnie podkreślają w pierwszej kolejności powiązania aspektów społecznych, biologicznych oraz prawnych (zob. poniżej a)–f)). Opisy dotyczą jednak innych formalnych związków między członkami rodziny, bez wyróżniania miejsca i roli ojca w zarządzaniu i przedłużaniu trwania rodziny. We współczesnych definicjach wyróżnia się wyrażenia *parent* ‘rodzic’, *parenté*, *parentalité* ‘rodzicielstwo’, *couple (de parents)* ‘para (rodziców)’. Część słowników

ogranicza w tym zakresie pojęcie rodzicielstwa do związku heteroseksualnego⁸ lub do samotnego rodzica – zob. poniżej d), w odróżnieniu od definicji prawnej obowiązującej od 2013 roku b):

- a) ‘osoby połączone więzami krwi’⁹ – RODZINA jako ‘krewni’(ROB, ROBi, TLFi),
- b) ‘osoby połączone umową małżeńską lub formalną’¹⁰ – RODZINA jako wybrane, formalne partnerstwo’(LARI, ROB, ROBi, TLFi),
- c) ‘para rodziców (ludzi, zwierząt) z dziećmi lub same dzieci’¹¹ – RODZINA jako rodzicielstwo, synostwo, rodzeństwo’(LARI, ROB, ROBi, TLFi),
- d) ‘para rodziców heteroseksualnych lub samotny rodzic z dziećmi’¹² – RODZINA jako ‘grupa powiązana biologicznie’ (LARI, ROB, ROBi),
- e) ‘kolejność, sukcesja przodków i potomków’¹³ – RODZINA jako ród (LARI, ROB, ROBi, TLFi),

⁸ Po usunięciu specyfikacji ‘ojca i matki’ w wersjach internetowych słowników Larousse na początku 2023 roku i Robert na końcu 2022 roku (przedstawionych we wstępie) przypuszczamy, że nawiązanie do heteroseksualnych rodziców nie będzie już zawarte w nowych wydaniach papierowych.

⁹ *Groupe constitué par des [...] des individus apparentés [...] par le sang* [grupa składająca się z [...] jednostek powiązanych krwią] (TLFi), *ensemble des personnes unies par le sang* [grupa osób połączonych więzami krwi] (ROB, ROBi), *les personnes apparentées* [krewni] (ROBi), *L'ensemble des personnes liées entre elles par le mariage ou par la filiation (ou par l'adoption)* [wszystkie osoby powiązane ze sobą przez małżeństwo lub synostwo (lub adopcję)] (ROB, ROBi).

¹⁰ *Ensemble des personnes unies par un lien [...] d'alliance* [wszystkie osoby powiązane porozumieniem] (LARI), *des individus apparentés par des alliances* [jednostki powiązane porozumieniami] (TLFi), *ensemble des personnes unies par [...] les alliances* [wszystkie osoby połączone [...] porozumieniami] (ROB, ROBi).

¹¹ *Ensemble constitué par un couple de parents et leurs enfants. Par analogie (En parlant du règne animal)* [Całość składająca się z pary rodziców i ich dzieci. Przez analogię (odnosząc się do królestwa zwierząt)] (TLFi), *voire les enfants d'un couple eux-mêmes* [również same dzieci danej pary] (LARI), *Ensemble des personnes unies par un lien de parenté* [wszystkie osoby połączone więzią pokrewieństwa] (LARI); *spécialement, les parents et les enfants* [zwłaszcza rodzice i dzieci] (ROBi), *les personnes apparentées* [krewni] (ROB), *spécialement; les enfants d'un couple, d'un parent* [zwłaszcza dzieci pary rodziców] (ROB, ROBi).

¹² *Spécialement, le père, la mère et les enfants* [zwłaszcza ojciec, matka i dzieci] (ROB, ROBi), *ensemble formé par le père, la mère (ou l'un des deux) et les enfants* [całość składająca się z ojca, matki (lub jednego z nich) razem z dziećmi] (LARI).

¹³ *Succession d'individus porteurs du même nom descendant les uns des autres* [kolejne pokolenia osób noszących to samo nazwisko, o takim samym pochodzeniu] (TLFi), *groupe constitué par des familles (branches) et des individus descendant d'ancêtres communs* [grupa składająca się z rodzin i jednostek wywodzących się od

- f) ‘grupa osób mieszkająca pod jednym dachem’¹⁴ – RODZINA jako ognisko domowe (ROB, ROBi).

Współczesne słowniki wymieniają generyczne (bardziej opisowe niż wartościujące) znaczenia metaforycznie, które nie są powiązane z żadnym aspektem typologii stosowanej w tej pracy (zob. Brzozowska, 2006):

- g) ‘zbiór osób lub rzecz o podobnych cechach’¹⁵ – rodzina jako ‘ugrupowanie’ (LARI, ROB, ROBi, TLFi),
 h) ‘kategoria techniczna (najczęściej biologiczna)’¹⁶ – rodzina jako ‘rodzaj’ (LARI, ROBi, TLFi).

wspólnych przodków’] (TLFi); *ensemble des générations successives descendant des mêmes ancêtres; lignée* [wszystkie kolejne pokolenia wywodzące się od tych samych przodków; ród] (LARI), *génération, descendance de père en fils, par rapport au métier, à la fonction* [pokolenie, przechodzenie z ojca na syna, w odniesieniu do zawodu, pozycji] (LARI), *succession des individus qui descendent les uns des autres, de génération en génération* [następstwo osób, które pochodzą jedna od drugiej, z pokolenia na pokolenie] (ROB, ROBi).

¹⁴ *Les personnes [...] vivant sous le même toit* [osoby [...] żyjące pod jednym dachem] (ROB), *les personnes [...] vivant sous le même toit* [krewni mieszkający pod jednym dachem] (ROBi).

¹⁵ *Ensemble de personnes ayant des caractères semblables; ensemble de choses ayant des caractères communs* [grupa osób o podobnych cechach; zbiór rzeczy o wspólnych cechach] (LARI), *ensemble d’êtres ayant des caractères communs* [zbiór istot o wspólnych cechach] (ROB, ROBi), *ensemble d’individus apparentés par des similitudes dans les croyances, l’idéologie, le tempérament, la technique artistique; [en parlant d’êtres hum., de collectivités, de choses] communauté de condition, d’intérêts; similitude formelle; ensemble constitué par des individus qu’unit une communauté de condition, d’intérêts, de destin; ensemble constitué par des choses apparentées en raison de leurs similitudes formelles* [całość składająca się z jednostek powiązanych ze sobą podobieństwami w wierzeniach, ideologii, temperamencie, technice artystycznej; [mówiąc o istotach ludzkich, zbiorowościach, rzeczach] wspólnota stanu, interesów; podobieństwo formalne; całość składająca się z jednostek powiązanych wspólnotą statusu, interesów i przeznaczenia, całość składająca się z rzeczy powiązanych ze względu na podobieństwa formalne] (TLFi).

¹⁶ [Bot., zool] *groupe naturel inférieur à l’ordre et supérieur au genre; p. ext. (à l’homme) ensemble de l’espèce humaine*; [bot., zool] grupa naturalna poniżej rzędu i powyżej rodzaju; przez rozszerzanie znaczeń (do człowieka) całość gatunku ludzkiego] (TLFi), [Biologie] *division systématique de l’ordre ou du sous-ordre, dans laquelle on rassemble les genres animaux ou végétaux ayant de nombreux caractères communs* [systematyczny podział rzędu lub podrzędu, w którym grupowane są rodzaje zwierząt lub roślin mające wiele wspólnych cech] (LARI); *l’une des grandes divisions employées dans la classification des animaux et des végétaux, qui regroupe des genres* [jeden z głównych podziałów stosowanych w klasyfikacji zwierząt i roślin, który grupuje ich rodzaje] (ROBi).

W związku ze znaczeniami generycznymi (g, h) wiele specjalistycznych dziedzin także odwołuje się do właściwego im znaczenia leksemu *famille*, szczególnie dziedziny takie jak religioznawstwo, socjologia, matematyka lub ceramika (LARI), filozofia, językoznawstwo, muzyka, chemia czy architektura (TLFi).

4.3. Współczesne definicje *famille* w świetle prawa

Choć formalnie nie istnieje prawna definicja słowa *famille*, znaczenia uznane przez francuskie instytucje państwowe i stosowane w dyskursie publicznym stanowią odniesienie nie tylko dla orzecznictwa, ale również dla przeciętnego użytkownika języka. W tę perspektywę wpisuje się hasło *famille* autorstwa Bouchera d'Argis w oświeceniowej *Encyclopédie*, dotyczące wyłącznie aspektu prawnego. Autor ten silniej niż Diderot podkreśla decydującą rolę ojca i mało istotną rolę matki (ENCCRE, 1756/b.d., s. 391b): po śmierci mężczyzny zwanego *père de famille* 'ojcem rodziny', każde *enfant* 'dziecko' (rozumiane jako 'syn') znajdujące się pod jego władzą samo stawało się kolejnym *père de famille*. Jego dzieci są również nazywane *fil*s 'syn' i *fil*le *de famille* 'córką rodziny' i odpowiadają dzieciom (dorosłym lub małoletnim) będącym w *puissance paternelle* 'władzy ojcowskiej'. Zależą od linii ojca – a nie matki – i przedłużają ją, a także noszą jego nazwisko. Dwa wieki później zniknęły wszelkie ślady patriarchalizmu w urzędowych definicjach terminu. Pod koniec XX wieku największy słownik języka francuskiego *Trésor de la Langue Française* definiuje leksem *famille* pod kątem prawnym w szerszej perspektywie jako 'institution juridique qui groupe des personnes unies par les liens du mariage, par les liens du sang, éventuellement, en vertu d'un pacte, par des liens d'adoption' [instytucja prawna, która grupuje ludzi połączonych więzami małżeńskimi, więzami krwi, ewentualnie na mocy umowy, więzami adopcji]. Kilka dekad później, pod wpływem dalszych przemian społecznych, na stronie informacyjnej francuskiego rządu dotyczącej publicznych debat społecznych hasło *famille* zostało dodatkowo opatrzone przymiotnikami wyróżnionymi w badaniach współczesnej humanistyki (rozdział 2), takimi jak *monoparentale*, *homoparentale*, *recomposée* – 'monoparentalne', 'homoparentalne', 'patchworkowe':

[6] [...] *un groupe de personnes unies par des rapports de parenté (filiation) ou d'alliance (mariage) [...]. Longtemps exclusivement fondée sur le mariage et l'autorité du mari, elle prend aujourd'hui plusieurs formes: biologique, adoptive, monoparentale, homoparentale, recomposée, etc. L'enfant occupe une place centrale dans les changements récents du droit.*

[[...] grupa ludzi połączonych pokrewieństwem (synostwem) lub porozumieniem (małżeństwem) [...]]. Przez długi czas oparta wyłącznie na małżeństwie i autorytecie męża, przybiera obecnie różne formy: biologiczne, adopcyjne, monoparentalne, homoparentalne, patchworkowe itp. Dziecko zajmuje centralne miejsce w kontekście ostatnich zmian prawa.] (DILA, 2021).

Oficjalna strona francuskiego państwowego instytutu statystycznego (INSEE) proponuje obecnie krótszą definicję, ograniczoną do kręgu gospodarstwa domowego. Podobnie jak francuski rząd podkreśla współczesną różnorodność form rodziny ze względu na warianty związków partnerskich i rodzicielskich:

[7] [...] *la partie d'un ménage comprenant au moins deux personnes et constituée: soit d'un couple vivant au sein du ménage, avec le cas échéant son ou ses enfant(s) appartenant au même ménage; soit d'un adulte avec son ou ses enfant(s) appartenant au même ménage (famille monoparentale).* (INSEE, 2023).

[[...] część gospodarstwa domowego składająca się z co najmniej dwóch osób: albo pary mieszkającej w gospodarstwie domowym i niekiedy z ich dzieckiem (dziećmi) należącym(i) do tego samego gospodarstwa domowego; albo osoba dorosła z dzieckiem (dziećmi) należącym(i) do tego samego gospodarstwa domowego (rodzina monoparentalna).] (INSEE, 2023).

4.4. Synonimy, parasononimy i antonimy

Poza słownikami objaśniającymi sięgnęliśmy także do słowników synonimów (CRIS, LARS). Znalezione wyrażenia synonimiczne okazują się spójne z definicjami taksonomicznymi zaprezentowanymi powyżej. Nie odnotowano żadnego antonimu (CNRTL, ROBS). Terminy synonimiczne odnotowane w słownikach dotyczą przede wszystkim znaczenia 'liczna grupa osób lub zwierząt trzymająca się razem' a), szczególnie w tym samym 'ognisku domowym' b):

- a) *clan* 'klan/szczep', *couvée* 'plemię, liczna rodzina' (CRIS, ROBi, ROBS); *tribu* (pot.) 'klan, plemię', *smala* (pot.) 'duża rodzina' (z arabskiego z Maghrebu *zmala* 'plemię, rodzina') (LARS, ROBi, ROBS), *les siens* 'swoi' (CRIS, LARS, ROBS); *marmaille* (pot.) 'dzie-

ciarnia', *nichée* (pot.) 'plemie, lęg, miot' (ROBi, ROBS); *colonie* 'kolonia', *portée* 'miot, liczne potomstwo' (CRIS); *entourage* 'otoczenie' (ROBS);

- b) *foyer* 'ognisko domowe', *maison* 'dom' (CRIS, LARi, LARS, ROBi, ROBS); *ménage* 'gospodarstwo domowe' (LARi, LARS, ROBi, ROBS); *bercail* 'dom' (LARS, ROBS); *feu* (daw.) 'ognisko, dom', *logis* 'kwatery', *maisonnée* 'gospodarstwo domowe' (ROBi, ROBS); *chez soi* 'u siebie' (LARS); *mesni* (daw.) 'gospodarstwo domowe', *toit* 'dach' (ROBS).

Z drugiej strony odnotowuje się wiele konceptualnych haseł dotyczących 'linii rodowych' i podkreślających sukcesję pokoleń c). Dodatkowe terminy zwracają uwagę na relacje między nimi i na osoby, które je tworzą, przede wszystkim 'rodziców i dzieci' d):

- c) *lignée* 'linia (rodowa)' (CRIS, LARi, TLFi, ROB, ROBi, ROBS); *lignage* 'rodowód' (CRIS, ROBi, ROBS, TLFi); *souche* 'pień, linia' (CRIS, LARi, ROBi, ROBS); *ascendance* 'wstępni, przodkowie', *descendance* 'zstępni, potomstwo', *postérité* 'potomstwo, następcy' (CRIS, ROB, ROBi, ROBS); *branche* 'gałąź', *dynastie* 'dynastia' (LARS, ROBi, ROBS), *hérédité* 'dziedziczność' (CRIS, LARS, ROBS); *généalogie* 'genealogia', *génération* 'pokolenie' (CRIS, ROBS); *agnats* (z łac.) 'związani linią ojców', *cognats* (z łac.) 'związani w linii matki' (ROBS); *ligne* 'linia' (CRIS). Metaforycznie: *extraction* 'pochodzenie (społeczne)' (CRIS, ROBS), *origine* 'pochodzenie' (CRIS), *patronyme* 'nazwisko (po ojca)' (ROB);
- d) *parenté* dosłownie 'rodzicielstwo', najczęściej tłumaczone na polski jako 'pokrewieństwo' (CRIS, LARi, ROBi, ROBS); *progéniture* 'potomstwo' (LARS, ROBi, ROBS); *filiation* 'synostwo, rodowód' (CRIS, ROBS); *enfants* 'dzieci' (LARS), *parentèle* 'parantela' (LARi), *parents* 'rodzice' (ROBS). Metaforycznie w zakresie sztuki i nauki: *auteurs* 'autorzy', *épigones* 'epigoni' (ROBS).

Relacje między członkami *famille* mogą się opierać na 'więzach krwi' e), lub na zawarciu 'związku formalnego' f) według następujących haseł:

- e) *sang* 'krew', *race* 'rasa' (CRIS, LARS, ROBi, ROBS); *consanguinité* 'endogamia' (CRIS, LARS),
- f) *alliance* 'umowa, sojusz' (ROBS).

W rozszerzonym znaczeniu znajdziemy także zbiór synonimów oznaczających 'rodzaj':

- g) *catégorie* ‘kategoria’, *classe* ‘klasa’, *espèce* ‘gatunek’ (CRIS, ROBi, ROBS); *coterie* ‘koteria’, *groupe* ‘grupa’ (CRIS, ROBi); *collection* ‘kolekcja, wielka ilość, nagromadzenie się’, *genre* ‘rodzaj’ (ROBi, ROBS), *gent* (daw.) ‘gatunek’ (ROBS), *sorte* ‘rodzaj’ (CRIS), *type* ‘typ, rodzaj’ (ROBi). Metaforycznie: *école* ‘szkoła, ugrupowanie’ (CRIS, ROBi, ROBS).

4.5. Derywaty *famille*

Większość jednostek leksykalnych derywowanych od *famille* nawiązuje nie tylko do aspektu społecznego, ale również bytowego i psychicznego. Derywaty odwołują się do znaczeń dotyczących grupy osób, elementów domowych, codziennych, swojskich, a nawet potocznych:

familial ‘rodzinny’¹⁷, *familier* ‘przyjaciół/znajomy, domownik, bywalec’; *familier*, *familière* ‘znajomy, bliski, domowy’ (np. *visage familier* ‘znajoma twarz’) lub ‘potoczny, kolokwialny’ (*langage familier* ‘język potoczny’); *familièrement* ‘swojsko, poufale’ (*parler familièrement*: ‘mówić poufale, nieformalnie’); (*se*) *familiariser* ‘oswoić, zapoznać (się z)’, *familiarité* ‘zażyłość, potoczność, naturalność’.

Dwa derywaty o zabarwieniu negatywnym w prasie codziennej (o których będzie mowa w rozdziale 6.2) zwróciły naszą uwagę. Pierwszy podkreśla znaczenie *famille* jako wartości, przedmiotu ideologicznego: *familialisme* ‘familializm’, oznaczającego silne przywiązanie i utożsamianie się jednostki z rodziną. Dane prasowe pokazały, że termin ten jest obecnie używany w kontekście politycznym

¹⁷ Przymiotnik *familial* (*repas familial* ‘rodzinny posiłek’) ma szeroki zakres znaczeń. Liczne kolokacje zawierające ten przymiotnik podkreślają, poza wymiarem społecznym lub psychospołecznym, wymiar prawny, w znaczeniu ‘instytucji prawnej’. Ciekawa pod kątem semantycznym jest nazwa organizacji *planning familial* ‘planowanie rodziny’, działająca od wielu lat sieć stowarzyszeń współpracująca z francuskim rządem, ukierunkowana na edukację seksualną, wsparcie medyczne w zakresie antykoncepcji i aborcji oraz działająca przeciwko formom przemocy i dyskryminacji (LPF (b.d.)). W innym zakresie semantycznym hasło *allocations familiales* ‘zasiłki rodzinne’ dotyczy dodatków socjalnych przysługujących osobom, które przyjmą odpowiedzialność za co najmniej dwoje dzieci poniżej 20 roku życia (z wysokością określoną w zależności od zasobów gospodarstwa domowego i uzupełnioną przez inne *prestations familiales* ‘świadczenia rodzinne’ dostosowane do beneficjentów) (według oficjalnych danych strony Caisse d’Allocations familiales (b.d)).

(23 wystąpienia w naszym korpusie)¹⁸ przede wszystkim w dyskursie o zabarwieniu lewicowym w celu krytyki konserwatywnego podejścia do rodziny przez przedstawicieli skrajnej prawicy. Drugi derywat nacechowany negatywnie to neologizm *familiphobie* ‘rodzinofoobia’, nawiązujący do odrzucenia tradycyjnych wartości rodzinnych. Choć nie wystąpił on w słownikach, pojawił się 38 razy w korpusie prasowym, tym razem w dyskursie prawicowym; używany jest dla wyrażenia sprzeciwu wobec bieżących zmian społecznych i prawnych dotyczących rodziny. Wskazany termin był używany przez dziennikarzy w 2014 roku przede wszystkim w cudzysłowie, jako przytoczenie słów przedstawicieli ruchu La Manif pour tous, którego członkowie zaprotestowali (po wprowadzeniu nowej ustawy dotyczącej małżeństw par tej samej płci) przeciwko tzw. „familofoбии” lewicy.

4.6. Frazematyka

W porównaniu z jednym synonimem *famille* oznaczającym ‘związek formalny’ połączenia wyrazowe podkreślające znaczenie rodziny jako ‘instytucji prawnej, organizacji z prawnymi założeniami’ są liczne. Ewoluuja w miarę dynamicznie w systemie językowym zgodnie ze zmianami społecznymi i prawnymi wpływającymi na określony zakres praw i obowiązków:

bien de famille ‘majątek rodzinny’, *Code de la famille et de l’aide sociale* ‘Prawo rodzinne i pomoc społeczna’ – nazwa francuskiego kodeksu w latach 1956–2000, przemianowanego na *Code de l’action sociale et des familles* ‘Kodeks działań socjalnych i rodzin’ (LARI); *famille légitime* ‘prawowita rodzina’, *famille adoptive, d’adoption* ‘rodzina adopcyjna, zastępcza’, *famille naturelle* ‘rodzina naturalna’, *livret de famille* ‘książeczka rodziny, opis akt stanu cywilnego członków rodziny’, *enfant de famille* ‘dziecko rodziny: prawowite dziecko’, *situation de famille* ‘sytuacja życiowa: stan cywilny’, *charges de famille* ‘wydatki rodzinne, kwota przyznana jako zwrot alokacji, zasiłki’, *conseil de famille* ‘rada rodziny: organ prawny nadzorujący opiekę sprawowaną nad małoletnim dzieckiem’, *base, code de la famille* ‘podstawa, kodeks rodzinny’ (TLFi).

¹⁸ Słowo *familialisme* występowało najczęściej w lewicowym „Libération”, dużo rzadziej w prawicowym „Le Figaro” (L11, LM 9, LF 3), zob. zakres korpusu prasowego w rozdziale 6.2.

Do powyższych kolokacji należy dołączyć *nom de famille* ‘nazwisko rodziny, rodowe’ (LARS, ROB, ROBi), które stanowi ciekawostkę kulturową. *Nom de famille* zastąpiło w 2002 roku w prawie francuskim *nom patronymique* ‘nazwisko patronimiczne’. *Nom de famille* oznacza nazwisko, które obowiązuje przez całe życie człowieka, także po zawarciu związku małżeńskiego (gdy Francuz, a przede wszystkim Francuzka, otrzymuje prawo dobrowolnego stosowania nazwiska małżonka). Z perspektywy tych kolokacji rola małżeństwa – przede wszystkim męża – nie stanowi już podstawy prawnego ujęcia RODZINY. Kolokacja *la famille X* ‘rodzina X’ (TLFi) może dzięki temu zawierać dla oznaczenia całej rodziny nazwiska pochodzące z linii zarówno matki, jak i ojca. Takie ujęcie zasadniczo różni się od definicji hasła *famille* w Wielkiej Encyklopedii Francuskiej.

Kolokacje przedstawione poniżej podkreślają wymiar ‘wspólnoty’ jako złożonej lub zjednoczonej grupy osób a), składającej się z określonych członków, przede wszystkim rodziców, dzieci, rodzeństwa b), otoczonej bliskimi osobami c). Jej członkowie posiadają wspólne dobra materialne i prowadzą wspólne interesy d), mają ten sam status społeczny i gospodarczy e), są ludźmi o podobnych cechach – psychicznych lub fizycznych f), a także spędzają wspólnie czas i wspólnie uczestniczą w ważnych wydarzeniach w ich życiu g):

- a) *fonder une famille* ‘założyć rodzinę’ (LARi, ROB, ROBi, TLFi); *être de la famille* lub *faire partie de la famille* ‘być częścią rodziny’ (LARi, TLFi); *cercle de la famille* ‘krąg rodziny’, *grande famille* ‘duża rodzina’, *album de famille* ‘album rodzinny’, *abandonner sa famille* ‘porzucić, opuścić rodzinę’ (TLFi). Kolokwializm o wymiarze metaforycznym: *la famille Gautier* ‘rodzina Gautier: wszy’ (TLFi); b) *la petite famille* ‘rodzinka, dzieci’ (LARi, LARS, TLFi); *filz, fille de famille* ‘syn, córka rodziny: syn, córka z (bogatej) rodziny’ (LARi, ROB, ROBi, TLFi); *père* ‘ojciec’, *mère de famille* ‘matka rodziny’ (ROB, ROBi, TLFi); *famille nombreuse* ‘rodzina wielodzietna’, *La Sainte Famille* ‘Święta Rodzina: Jezus Chrystus i jego rodzice Maryja i Józef’ (LARi, TLFi); *une famille de cinq enfants* ‘rodzina z pięciorgiem dzieci’ (ROB, ROBi); *chef de famille* ‘głowa rodziny’, *membres de la famille* ‘członkowie rodziny’, *famille directe* ‘najbliższa rodzina: wyłącznie rodzice, rodzeństwo i dzieci’ (TLFi); c) *ami de la famille* ‘przyjaciel rodziny’, *belle-famille* ‘teściowie lub członkowie rodziny męża/żony’, *soutien de famille* ‘żywiciel rodziny’ (TLFi);

d) *nourrir une famille* ‘wyżywić rodzinę’, *bijoux de famille* ‘klejnoty rodzinne’ (TLFi); w branży hotelarskiej: *maison de famille* ‘dom rodzinny’, *pension de famille* ‘pensjonat, w którym goście hotelowi są traktowani jak w domu’ (TLFi),
e) *de bonne famille* ‘(często ironicznie) z dobrej rodziny, z dobrego domu’ (LARI, ROB, ROBi, TLFi); *les deux cents familles* ‘dwieście rodzin’ (TLFi)¹⁹, *Grande famille* ‘duża, wielka rodzina, posiadająca ogromny dobytek lub władzę, przekazywaną z pokolenia na pokolenie’ (LARI), *Famille royale* ‘rodzina królewska’ (ROB, ROBi);

f) *air de famille* ‘rodzinne podobieństwo’ (LARS, ROB, ROBi, TLFi); *air famille* ‘rodzinne podobieństwo’, *sens de la famille* ‘poczucie rodziny’ (TLFi); *esprit de famille* ‘duch rodzinny – upodobanie do bliskości między członkami rodziny’ (LARI). Kolokwializm: *c’est de famille* ‘to z rodziny: to cecha, postawa typowa w danej rodzinie’ (LARI);

g) *en famille* ‘w rodzinie/z rodziną’ lub ‘wśród swoich’, *vie de famille* ‘życie rodzinne’ (LARS, ROB, ROBi, TLFi); *réunion de famille* ‘spotkanie/zjazd rodzinny/y’ (LARI, ROB, ROBi), *déjeuner, dîner de famille* ‘rodzinna/y kolacja, obiad’, *affaire, deuil de famille* ‘sprawa, żałoba rodziny’ (TLFi); *ça ne sort pas de la famille* ‘to nie wychodzi poza rodzinę: ta sprawa nie zostanie ujawniona’ (LARI). Kolokwializm: *(repas) des familles* ‘dosłownie: obiad rodzinny – coś bezpretensjonalnego, bez trudności’ (LARI, ROB, ROBi, TLFi).

Słowniki odnotowują kilka utartych połączeń frazeologicznych podkreślających znaczenie ‘kategoria, rodzaj’. Mogą one służyć klasyfikacji elementów składowych w różnych dziedzinach życia i nauki, m.in. w biologii, językoznawstwie, chemii, socjologii:

h) *famille politique* ‘rodzina polityczna’ (LARS, TLFi); *famille littéraire* ‘rodzina literacka’ (ROB, ROBi); *famille artistique, intellectuelle, monastique, professionnelle, d’industries* ‘rodzina artystyczna, intelektualna, zakonna – zakon mniszy, zawodowa, przemysłowa’, *la grande famille juive* ‘wielka żydowska rodzina’ (TLFi); [w zakresie językoznawstwa:] *famille de langues, de mots* ‘rodzina językowa, wyrazów’ (LARI, ROB, ROBi, TLFi); [chemii:] *famille de l’uranium, famille radioactive*, dosłownie ‘rodzina uranowa’, ‘rodzina radioaktywna: grupa pierwiastków chemicznych’ (LARI, TLFi); [socjologii:] *famille recomposée* ‘patchworkowa rodzina, w której dzieci pochodzą z poprzednich związków’ (LARI, ROB, ROBi); *famille étendue* ‘dalsza rodzina, krewni: ojciec i matka, dzieci, wnuki, wujkowie, ciotki, siostrzenice i siostrzeńcy, bratanice i bratankowie,

¹⁹ Czyli (w kontekście politycznym) wyrażenie sugerujące, że niewielka liczba rodzin kontrolowałaby większość „dźwigni gospodarczych” Francji (obraz pochodzący z Trzeciej Republiki, kiedy dwustu największych akcjonariuszy Banku Francji z burżuazyjnych dynastii miało znaczący głos w zarządach dużych przedsiębiorstw).

o ile mieszkają razem', *nucléaire* 'nuklearna', *conjugale* 'małżeńska: ojciec, matka i dzieci stanu wolnego mieszkające razem', *famille restreinte* 'rodzina, w której jeden lub więcej członków opuścili gospodarstwo domowe' (LARi); *famille antique* 'rodzina starożytna', *moderne* 'nowoczesna', *patriarcale* 'patriarchalna' (ROB).

4.7. Przysłowia ze słowem *famille*

Analiza przysłów zawierających słowo *famille* jako utartych powiedzeń o dużym stopniu stabilizacji semantycznej pozwala na wskazanie kolejnej cechy przypisywanej pojęciu RODZINA. W nawiasie kwadratowym pod francuską wersją podajemy polskie tłumaczenie dosłowne, a następnie wyjaśniamy sens przysłowia. Większość przysłów (INT) podkreśla znaczenie 'wspólnota', z silnym nawiązaniem do miejsc i przedmiotów użytku domowego (*cuisine* 'kuchnia', *cuillère* 'łyżka', *poignée* 'klamka', *chaudron* 'kocioł') i czynności domowych (*laver le linge* 'robić pranie', *boire le thé* 'pić herbatę').

[8] *Il faut laver le/son linge sale en famille.*

[Brudy należy prać w rodzinie.]

[9] *Petite cuisine, grosse famille.*

[Mała kuchnia, duża rodzina (Największe rodziny są najskromniejsze).]

[10] *Il y a toujours une cuiller malpropre dans chaque famille.*

[W każdej rodzinie zawsze znajdzie się brudna łyżka (W każdej rodzinie jest trudne dziecko, które wyróżnia się spośród rodzeństwa swoim buntowniczym zachowaniem).]

[11] *Le chaudron de chaque famille a une poignée noire.*

[Kocioł każdej rodziny ma czarną rączkę (Każdy ma swoje wady).]

[12] *La femme noble ne boit pas le thé de deux familles.*

[Szlachetna kobieta nie pije herbaty dwóch rodzin (Szlachetna kobieta nie wychodzi za mąż dwa razy).]

[13] *La distinction tient de la famille, la conduite est personnelle.*

[Pochodzenie społeczne zależy od rodziny, zachowanie zależy od osoby (Zachowanie człowieka zależy wyłącznie od niego, każdy dokonuje własnych wyborów).]

Dwa ostatnie przysłowia, choć są już dzisiaj przestarzałe, poświadczają, że status społeczny wynika z przynależności do określonej

rodziny. Większość wskazanych przysłów nie jest znana współczesnym użytkownikom języka francuskiego, na co wskazują rozmowy z uczestnikami przedstawionej poniżej ankiety. Przystarzały charakter widoczny jest w zastosowanym słownictwie (*chaudron* ‘kocioł’, *noble* ‘szlachetny’, *distinction* ‘pochodzenie społeczne’ – oznaczają przedmioty lub pojęcia drugorzędne we współczesnej Francji). Pierwsze ze wskazanych przysłów nadal funkcjonuje w języku codziennym, tak jak wykazano to w rozdziale 6.2. Pod uwagę wzięto jeszcze przysłowie podkreślające znaczenie ‘rodzaj’ słowa *famille* (ono również nie jest znane ankietowanym):

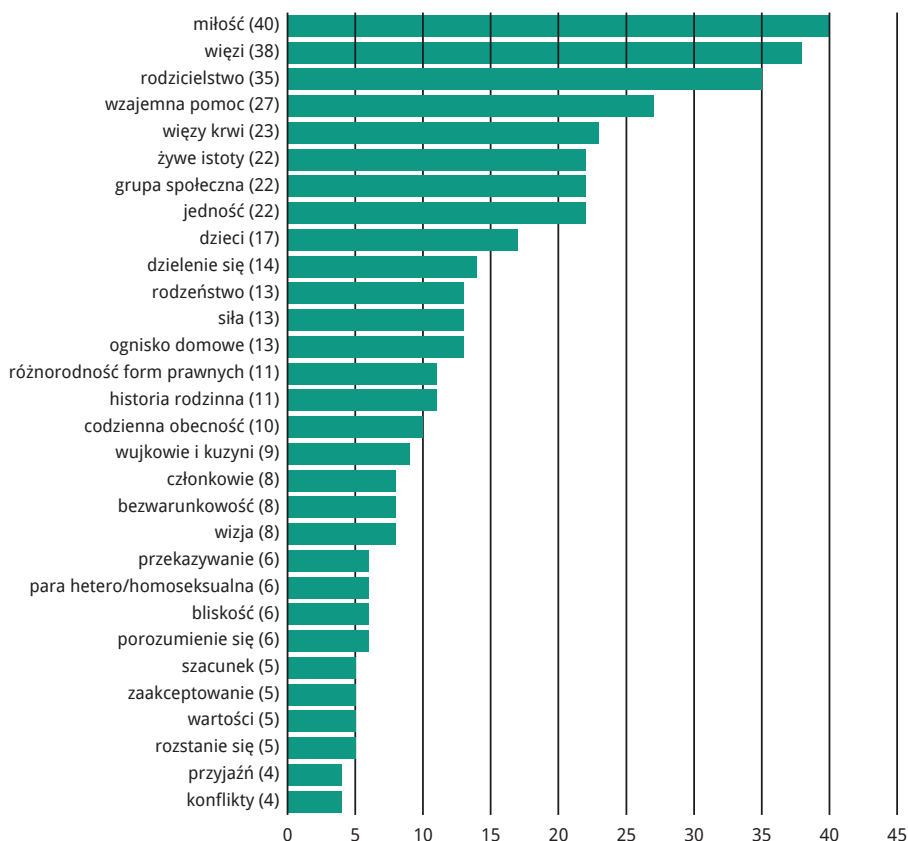
[14] *C'est une belle chose que la tranquillité, mais l'ennui est de sa famille.*

[Spokój to piękna rzecz, ale w jego rodzinie jest nuda (Jest źródłem nudy).]

5. Francuska RODZINA w świetle danych ankietowych (A)

Ankieta została przeprowadzona w 71-osobowej grupie studentów (przedstawiciele kierunków zarówno humanistycznych, jak i ścisłych z uniwersytetów z całej Francji, przede wszystkim z Paryża, Lille, Montpellier i Bordeaux) i 29-osobowej grupie ze środowiska pozastudenckiego (szczególnie uczestników programów szkoleniowych organizacji Institut de Formation Rhône-Alpes w Chambéry). W ankiecie wzięło udział 56 kobiet i 44 mężczyzn. Zadano im jedno wspólne pytanie za przykładem lubelskiej ankiety ASA (Bartmiński, 2006) „Qu'est-ce qui constitue selon toi une vraie *famille*?” [Co według ciebie stanowi o istocie prawdziwej rodziny?]. Poprzez modyfikator *vrai* ‘prawdziwy’ odpowiedzi zostały ukierunkowane na stronę wyobrażeniową (na sposób, w jaki respondent postrzega i konceptualizuje rodzinę), a nie na stronę przedmiotową (Bartmiński, 2016, s. 9). Wszystkie segmenty-cytaty respondentów zostały pogrupowane pod wylistowanymi w tabelach poniżej deskryptorami odpowiadającymi współczesnym cechom semantycznym leksemu *famille*. W wykresie nie zostały uwzględnione cechy pojawiające się rzadziej niż 4 razy w odpowiedziach (zostały jednak opisane w przypisach i zawarte w liczbie wystąpień cytatów należących do różnych grup aspektu szczegółowo przedstawionych w rozdziale 3). Wszystkie deskryptory wymienione w tabelach zostały posortowane według omówionej wyżej typologii.

Wykres 1. Liczba wystąpień deskryptorów francuskiej RODZINY w przeprowadzonej ankiecie

Źródło: opracowanie własne

5.1. Aspekt społeczny: wspólnota zjednoczonych jednostek

Najczęściej wspominany w wypowiedziach młodzieży jest aspekt społeczny (189 razy). Istotnie wyróżnia się tu deskryptor **więzi** (38 razy), z cytatami zawierającymi leksem *lien* ‘więź’ (36 razy) i jego derywat *lié* ‘związany’. RODZINA stanowi dla respondentów *le plus puissant lien* ‘najmocniejszą więź’, czyli najsilniejszy zbiór więzi, których hierarchia jest często dookreślona, np. w stwierdzeniu *les liens de parenté passent au second plan* ‘więzi rodzicielskie są na drugim miejscu’. Rodzina dla Francuzów to też **rodzicielstwo** (35 razy), na

co wskazują leksem *parents* ‘rodzice’ i derywaty: *parenté*, *parental*, *monoparental*, *grand-parents* ‘rodzicielstwo’, ‘rodzicielski’, ‘mono-parentalny’, ‘dziadkowie’, np. w cytatach *une famille nucléaire: parents-enfants* ‘rodzina nuklearna: rodzice-dzieci’ lub *j’imagine très facilement une famille monoparentale* ‘bez problemu wyobrażam sobie rodzinę monoparentalną’. Słowa *père*, *paternel* ‘ojciec’, ‘ojcowski’ i *mère*, *maternel* ‘matka’, ‘matczyzny’, występują wielokrotnie, aby określić prawdziwą RODZINĘ. Są przedstawione najczęściej w dychotomiach, np. w segmencie *le mieux quand (la famille) donne des repères maternels et paternels* ‘najlepiej kiedy (rodzina) daje matczyne i ojcowskie punkty odniesienia’. Rodzice są opisani jako **para hetero- lub homoseksualna** (6 razy), jako *couple* ‘para, związek’, *deux adultes seuls* ‘dwoje dorosłych bez dzieci’, *deux êtres qui s’aiment et qui procréent* ‘dwie istoty, które się kochają i się rozmnażają’, a bardziej szczegółowo *couple hétéro ou homosexuel* ‘para hetero lub homoseksualna’, czego przejawem są zdania, jak: *une famille avec deux parents du même sexe ne m’étonne pas* ‘rodzina z dwojgiem rodziców tej samej płci mnie nie dziwi’. Czytamy jeszcze:

[15] (*une vraie famille, c’est*) *deux parents: mère et père, ou bien deux pères ou bien deux mères*

[(prawdziwa rodzina to) dwoje rodziców: matka i ojciec lub dwoje ojców czy dwie matki].

Para rodzicielska częściej niż jej dzieci (17 razy), oznaczone leksemem *enfants* ‘dzieci’ i jednostkowo *un garçon et une fille* ‘syn i córka’, jest opisywana jako podstawa RODZINY. Chodzi o *un ou plusieurs enfants, biologiques ou adoptifs* ‘jedno lub więcej dzieci biologicznych lub adopcyjnych’, *des enfants provenant d’une précédente union* ‘dzieci z poprzedniego związku’. Odpowiedzi młodych Francuzów skupiają się na stosunkach między dziećmi postrzeganymi jako **rodzeństwo** (13 razy), czyli *frère* i *soeur* ‘brat’ i ‘siostra’ oraz *demi-frère* i *demie-soeur* (które dosłownie znaczą ‘w połowie brat’ i ‘w połowie siostra’), bowiem oznaczają ‘przyrodniego brata’, ‘przyrodną siostrę’ i ‘przyszywanego brata’, ‘przyszywaną siostrę’. Ich relacja jest określona „męskimi” leksemami: słowami *fratrie*, *fraternité*, *fraternel* ‘rodzeństwo’, ‘braterstwo’, ‘braterski’; wszystkimi derywatami lekse-

mu *frère* ‘brat’. Deskryptor **wujkowie i kuzyni** (9 razy) również zalicza się do społecznego wymiaru *FAMILLE*; na podstawie kilkukrotnego wystąpienia terminów: *oncles* ‘wujkowie’, *tantes* ‘ciocie’ i *cousins* ‘kuzyni’. Wszyscy są **członkami** (8 razy) oznaczonymi najczęściej leksemem *membres* ‘członkowie’: *chaque membre a sa place* ‘każdy jej członek ma swoje miejsce’, każdy jest *un élément intégré* ‘zintegrowanym elementem’ i razem tworzą **grupę społeczną** (22 razy), są *inclus dans un groupe* ‘włączeni do grupy’. Leksem *groupe* występuje w wielu syntagmach, jak *groupe de personnes* ‘grupa osób’, *d’individus* ‘osobników’, *social* ‘społeczna’. Chodzi o *plusieurs personnes (pas une famille de une personne)* ‘kilka osób (nie rodzina jednoosobowa)’, *une petite tribu* ‘mały klan’, *une tribu structurante* ‘klan, który stanowi strukturę (dla swoich członków)’. W opisach respondentów widoczna jest także terminologia socjologiczna: *leurs rapports sociaux* ‘ich stosunki społeczne’, *lieu de sociabilisation* ‘miejsce socjalizacji’, *le lien sociétal* ‘więź społeczna’ czy *un des piliers de la société* ‘jeden z filarów społeczeństwa’. Kluczowa dla relacji między członkami rodziny jest **jedność** (22 razy). Powtarza się leksem *union* ‘jedność, unia’ i jego derywaty: *réunion*, *unité*, *unis* ‘zebranie’, ‘jedność’, ‘zjednoczone’. Członkowie rodziny stanowią *un ensemble* ‘całość, jedność’ *qui rassemble* ‘która jednoczy’. Panują wśród nich wartości takie jak:

[16] (*une vraie famille c'est la cohésion [...] si la famille n'est pas cohésive ça ne marche plus trop*

[(prawdziwa rodzina to) spójność [...] jeśli rodzina nie jest spójna, to już nie działa zbyt dobrze]²⁰.

5.2. Aspekt psychospołeczny: ludzie kochający się mimo wszystko

Aspekt *psychospołeczny* zajmuje istotne miejsce w wypowiedziach ankietowanych (130 razy). Francuska RODZINA opiera się na

²⁰ „Choisir ses amis mais pas sa famille” ‘wybierać sobie przyjaciół, ale nie rodzinę’ (3 razy) – ten związek frazeologiczny nieobecny w słownikach objaśniających, ale powszechnie znany wśród Francuzów wiąże się według encyklopedii BEI ze słowami Napoleona III: „On choisit ses amis, on subit ses frères” ‘Wybieramy swoich przyjaciół, znosimy swoich braci’; spotkanie (3 razy) „se rencontrer” ‘spotkać się’, „se retrouver” ‘spotkać się’ „on aime se retrouver de temps en temps” ‘od czasu do czasu lubimy się spotkać’.

uczuciach między jej członkami, na pierwszym miejscu jest **miłość** (40 razy). Rzeczownik *amour* ‘miłość’ jest drugim z najczęściej stosowanych w odpowiedziach ankietowanych (26 razy), po rzeczowniku *lien* ‘więź’ (36 razy) omówionym powyżej. Te dwa terminy są wielokrotnie ze sobą wiązane, co dobrze oddaje segment *l’amour est le plus puissant lien familial* ‘miłość jest najsilniejszą więzią rodzinną’. RODZINA dla respondentów to *beaucoup d’amour* ‘dużo miłości’, *l’Amour avec un grand A*. ‘Miłość przez wielkie M’. Derywaty *aimer*, *aimé*, *aimant* ‘kochać’, ‘kochany’, ‘kochający’ pozwalają tworzyć wypowiedzenia typu: rodzina to *sentiment d’être aimé* ‘uczucie bycia kochanym’. Jego synonimy to *affectif* ‘miłosny, uczuciowy’ i *affectueux* ‘czuły, uczuciowy’, czytamy również o *liens affectueux* ‘więziach uczuciowych’. Rodzina zapewnia też poczucie **bliskości** (6 razy). Istnienie między członkami *lien de proximité* ‘więzi, poczucia bliskości’ często uzasadnione jest *proximité géographique* ‘bliskością geograficzną’. O członkach rodziny mówi się *proches* ‘bliscy’ czy *les plus proches* ‘najbliżsi’. Łączy ich **porozumienie** (6 razy) wyrażone słowem *complicité* ‘uczucie porozumienia, więź uczuciowa’ lub *compréhension*, *entente* ‘porozumienie, zrozumienie’. W rodzinie *vous n’avez pas besoin de parler pour vous comprendre* ‘nie musicie mówić, żeby się zrozumieć’. Ważny jest też **szacunek** (5 razy), *la famille fait preuve de respect et d’amour les uns envers les autres* ‘Członkowie rodziny okazują sobie wzajemnie szacunek i miłość’. Z pragmatycznej perspektywy hasło *famille* oznacza wspólne działanie, **wzajemną pomoc** (27 razy); chodzi o *aide*, *entraide*, *aider* ‘pomoc’, ‘wzajemną pomoc’, ‘pomaganie’. Różne działania jej członków zostały określone przymiotnikami takimi jak: *réiproque*, *mutuel* ‘wzajemny, wspólny’. Członkowie muszą być *prêts à aider* ‘gotowi nieść pomoc’ i okazać *solidarité* ‘solidarność’, czyli być *solidaire* ‘solidarni’. Młodzi Francuzi określają członków własnej rodziny jako *tous ceux qui nous aident, nous encouragent quand on en a besoin* ‘wszyscy, którzy nam pomagają, dodają nam otuchy, kiedy jej potrzebujemy’; to hasło odpowiadające słynnemu *tous pour un et un pour tous* ‘jeden za wszystkich, wszyscy za jednego’, czy *les uns sont là pour les autres* ‘są dla siebie nawzajem’. Powtarza się leksem *appui* ‘wsparcie, oparcie’ i derywat *s’appuyer* ‘opierać się’, podobnie do synonimów *soutien* ‘wsparcie’ i *soutenir*

‘wspierać’. Według młodych Francuzów *famille* oznacza *pouvoir se soutenir dans les bons et mauvais moments* ‘wspierać się nawzajem w dobrych i złych chwilach’. Podobne znaczenie ma deskryptor **dzielenie się** (14 razy) z leksemem *partage* ‘dzielenie (się)’, który dotyczy wielu dziedzin życia: *partage d’un foyer* ‘dzielenie ogniska domowego’, *partage du matériel génétique* ‘dzielenie materiału genetycznego’, *des moments de partage* ‘chwile dzielenia się’. Również przysłówki *ensemble* ‘razem, wspólnie’ i przymiotnik *commun* ‘wspólny’ często stosowane są w tym znaczeniu: *partager une vie commune* ‘dzielić wspólne życie’, *des caractéristiques communes* ‘wspólne cechy’, *un passé commun* ‘wspólna przeszłość’. Ankietowani wymieniali także różne relacje międzyludzkie, w tym **akceptację, uznanie** (5 razy). Rodzinę tworzą ludzie *qui m’acceptent comme je suis* ‘którzy mnie akceptują takim, jakim jestem’, *un espace où tu es accepté dans tout ce que tu es* ‘przestrzeń, w której jesteś bezwarunkowo akceptowany takim, jakim jesteś’, *un espace de liberté* ‘przestrzeń wolności’, *où on peut se sentir sans jugement* ‘gdzie możesz czuć się swobodnie’. To *reconnaissance* ‘uznanie, docenienie’. W tym znaczeniu francuska RODZINA może oznaczać też **przyjaźń** (4 razy) oznaczoną hasłami *les amis* ‘przyjaciele’, *meilleure amie* ‘najlepsza przyjaciółka’, *une famille d’amis* ‘rodzina przyjaciół’ lub *mieux que des meilleurs amis* ‘lepiej niż najlepsi przyjaciele’. Jest też w niej miejsce na **konflikty** (4 razy), trzeba funkcjonować razem *au-delà des conflits* ‘ponad konfliktami’, *des disputes* ‘kłótniami’, *sans cris* ‘bez krzyku’ czy *sans prises de têtes* ‘bez kłótni, bólu głowy’. Ostatecznością może okazać się **rozstanie** (5 razy) oznaczone leksemami *séparation, se séparer* ‘rozstanie (się)’, *quitter* ‘zostawić, opuścić’ i *divorce* ‘rozwód’.

Francuska RODZINA, zgodnie z wynikami, jest niezaprzeczalnie miejscem psychospołecznych paradoksów. Członkowie pozostają razem i kochają się *malgré que* ‘mimo, że’, *même si* ‘choć’ mogłoby być inaczej. Rodzina jest miejscem *contradictions* ‘sprzeczności’:

[17] *Les gens de la famille, c’est des gens qu’on connaît bien mais qu’on aime quand même.*

[Członkowie rodziny to ludzie, których dobrze znamy, ale nadal kochamy.]²¹

²¹ Podstawa (3 razy), dostępność (3 razy), zaufanie (2 razy).

5.3. Aspekt biologiczny: grupa osób spokrewnionych

Do aspektu *biologicznego* (51 razy) należą jedynie dwa deskryptory. Po pierwsze to hasła wskazujące na grupy **żywych istot** (22 razy), tworzących rodzinę: członkowie są oznaczani najczęściej jako *gens* ‘ludzie’, rzadziej *êtres* ‘istoty’ czy *individus* ‘jednostki’. Są oni w różnym wieku – *enfants* ‘dzieci’ i *adultes* ‘dorośli’. Niektórzy ankietowani do rodziny zaliczali też zwierzęta – *animaux* ‘zwierzęta’, *chiens* ‘psy’. **Więzy krwi** (23 razy) są ujmowane przy użyciu wyrazów bliskoznacznych: *sang* ‘krew’ (13 razy), *lien de sang* lub *lien sanguin* ‘więź krwi’ (11 razy), *lien de naissance* ‘więź urodzenia’ czy *liés par le sang* ‘spokrewnieni, krewni’. Kilka razy odnotowano przymiotnik *génétique* ‘genetyczny’, np. w cytacie *lien génétique* ‘więź genetyczna’ lub:

[18] (*une vraie famille c'est*) *le partage du matériel génétique*.

[(prawdziwa rodzina to) dzielenie materiału genetycznego.]²²

5.4. Aspekt psychiczny: nieustająca siła

Jeżeli chodzi o aspekt *psychiczny* (27 razy), deskryptor **siła** (13 razy) zajmuje pierwsze miejsce w wypowiedziach młodzieży. Ankietowani wskazują leksem *force* ‘siła’ i jego derywat *fort* ‘silny’ (9 razy). Istotna jest także *force*, *solidité du lien* ‘siła więzi’.

[19] (*une vraie famille c'est*) *quelque chose de fort*

[(prawdziwa rodzina to) coś silnego].

RODZINA to *des liens forts* ‘silne więzi’, coś *immuable, inaltérable* ‘niezmiennego’, ‘trwałego’. Charakteryzuje ją **bezwarunkowość** (8 razy): *pour la famille on ne se pose pas de questions* ‘kiedy chodzi o rodzinę, nie zadaje się pytań’, *on agit et on réfléchit après* ‘działamy, a potem się zastanawiamy’, *quoi qu'il arrive* ‘cokolwiek by się nie działo’; w sposób *inconditionnel* ‘bezwarunkowy’, *dans toutes circonstances* ‘w każdych warunkach’. Członkowie przekazują sobie jej cechy (6 razy): *transmission*, *transmettre*, ‘przekazywanie’, *inculquer des valeurs* czy *de bonnes valeurs* ‘wpajanie wartości’, ‘dobrych war-

²² Rodzina niekoniecznie ludzka (1 raz).

tości', dzięki którym jej członkowie *font perdurer, maintiennent (le lien familial)* 'utrzymują (więź rodzinną)'²³.

5.5. Aspekt bytowy: codzienność ogniska domowego

Centrum aspektu bytowego (27 razy) stanowi **ognisko domowe** (13 razy). W odpowiedziach kilkakrotnie wspomniano *foyer* 'ognisko domowe, dom': *former un foyer chaleureux* 'stworzenie ciepłego ogniska domowego', natomiast członkowie rodziny mieszkają *sous le même toit* 'pod tym samym dachem', w tym samym *maison* 'domu'; metaforycznie rodzina stanowi dla nich *refuge* 'schronienie'. Rodzina to *cohabitation* 'współżycie', dlatego *coloc* 'współlokatorzy' także mogą być jej częścią. Wspólne życie idzie w parze z **codzienną obecnością** (10 razy) członków rodziny, *ils sont là, présents* 'oni są tu, obecni', *au quotidien* 'codziennie', podkreślone zostało *l'importance de la présence mutuelle dans la vie de l'un.e et l'autre* 'znaczenie wzajemnej obecności w życiu każdego/każdej z nas'. Leksem *życie* i jego derywaty powtarzają się w odpowiedziach, rodzina wiąże się z *une vie commune assez longue* 'dość długie wspólne życie', z ludźmi *qui sont avec toi tout au long de la vie* 'którzy są przy tobie przez całe życie', którzy *essaient que tout le groupe vive en osmose* 'postarają się, aby cała grupa żyła w symbiozie'²⁴.

[20] (*une vraie famille*) *ce sont des gens vivant ensemble.*

[prawdziwa rodzina] to ludzie żyjący razem.]

5.6. Aspekt etyczny: model wartości życiowych

Rzadziej występujący, niemniej wyraźnie sformułowany, został także aspekt etyczny (15 razy) hasła *famille*. RODZINA odpowiada pewnej **wizji** (8 razy), stereotypowej idei nacechowanej pozytywnie, lecz niekoniecznie realistycznej:

[21] *La vision de la 'famille parfaite' avec un père, une mère, une fille et un garçon est un peu l'image par défaut.*

[Wizja „idealnej rodziny” z ojcem, matką, dziewczynką i chłopcem to trochę obraz domyślny.]

²³ Konstrukcja (2 razy), struktura (2 razy).

²⁴ „Le dernier sanctuaire” 'ostatnie sanktuarium'.

Jest to *idée* ‘przekonanie’ zarazem złożone i oczywiste pojęcie, *La famille c’est la famille. Ça va de soi* ‘rodzina to rodzina. To rzecz oczywista’. Ponadto określona koncepcja stanowi *but* ‘cel’; jej członkowie ukierunkowują swoje działania *pour la famille* ‘dla rodziny’. Wizja rodziny odpowiada również zbiorowi **wartości** (5 razy), z przykładowymi kolokacjami *de bonnes valeurs* ‘dobre wartości’ i *valeurs partagées* ‘wspólne wartości’. Pragniemy podkreślić, że na podstawie wyników ankiety wartości te nie są związane z tradycją, polityką czy religią, są określane jako ogólne wartości społeczne oparte na wzajemnym szacunku i miłości²⁵.

5.7. Aspekt historyczny: długa, wspólna historia

Część udzielonych odpowiedzi przynależy do aspektu historycznego (11 razy). Cechy semantyczne hasła *famille* nawiązujące do wspólnej historii, przeszłości lub wspólnie spędzonego czasu zaliczyliśmy do deskryptora **historia rodzinna** (11 razy). Młodzi Francuzi wspominają o ludziach *unis par un passé commun* ‘zjednoczonych wspólną przeszłością’, z przekazami *de génération en génération* ‘z pokolenia na pokolenie’. Członkowie rodziny byli lub są razem *durant l’enfance* ‘w/od dzieciństwa/-a’, to wspólnota *où on grandit* ‘w której dorastamy’, z którą *on aime se retrouver de temps en temps* ‘lubimy się od czasu do czasu spotkać’ i przeżywać *événements importants* ‘ważne wydarzenia’.

[22] (*une vraie famille c’est*) *une histoire familiale commune*
[(prawdziwa rodzina to) wspólna historia rodzinna]

5.8. Aspekt prawny: multimodalna forma związku

Więzi jednoczące rodzinę, wymienione przy omawianiu powyższych aspektów, mają także wymiar prawny. Cytaty pogrupowano w ramach wspólnego deskryptora: **różnorodność form prawnych** (11 razy). W odpowiedziach nie dominuje jedna forma prawna (np. ślub cywilny); młodzi respondenci mówią o istnieniu (lub braku) różnorodnych aktów prawnych umożliwiających opis prawdziwej RODZINY, np. *avec ou sans mariage* ‘z ślubem lub bez’, *couple marié*

²⁵ Podobieństwo (3 razy), różnorodność (1 raz), poczucie bezpieczeństwa (1 raz).

ou non ‘para małżeńska czy nie’. Wymieniają prawne lub sformalizowane struktury związku rodzinnego, takie jak PACS czyli *Pacte civil de solidarité* ‘Cywilna Umowa Solidarności – legalizująca we Francji związki nieformalne między dwojgiem ludzi bez względu na płeć’, *concubinage* ‘konkubinat’, *cohabitation légale* ‘legalne współżycie’, *adoption* ‘adopcja’. Biorą też pod uwagę zerwanie aktu małżeńskiego, mówiąc o *divorce* ‘rozwód’. W ten sposób stwierdzono, że

[23] *l'ex-mari de la tante qui n'a pas d'enfant peut faire encore partie de la famille*
[były mąż ciotki, która nie ma dzieci, nadal może być częścią rodziny]

Na zakończenie części poświęconej omówieniu wyników badania ankietowego warto zaznaczyć, że formy więzi, które leżą u podstaw francuskiej RODZINY, mają przede wszystkim charakter społeczny i psychospołeczny, w których znaczenie więzi emocjonalnych ma widoczną przewagę nad więzami krwi. Aspekt prawny nie odgrywa istotnej roli. Więzi można pielegnować w ramach różnych, regulowanych prawnie form. Należy też zauważyć, że opisy dotyczące dóbr materialnych nie wystąpiły w wypowiedziach młodzieży. Pod kątem bytowym RODZINA odpowiada „wspólnemu dachowi” i wspólnie spędzanemu czasowi. Kluczową rolę odgrywa wzajemne wsparcie jej członków, jednak niekoniecznie musi to być wsparcie materialne.

6. Francuska rodzina w świetle tekstów (T)

6.1. Leksem *famille* w świetle tekstów literackich

Chociaż istnieją dobrej jakości tłumaczenia książek omówionych poniżej, proponujemy najczęściej (o ile nie zaznaczono inaczej w bibliografii) własne tłumaczenia wybranych fragmentów. Wersja podana w języku polskim jest jak najbardziej dosłowna w celu przekazania zakresu semantycznego wszystkich francuskich leksemów, które mogą ujawnić znaczenie słowa *famille* w danym tekście.

Ważnym autorem, który wyraził ubolewanie z powodu zmian, jakie przyniosła rewolucja francuska, tj. utraty znaczenia tradycyjnej rodziny, jest Honoré de Balzac (cyt. za: Singly, 2023, s. 11). We wstępie do cyklu powieści *la Comédie humaine* (*Komedia ludzka*) (1842/1855) pisarz wyraził żal z powodu zanikania dotychczasowej RODZINY na

rzecz nowego pojęcia JEDNOSTKA, dominującego w porewolucyjnym społeczeństwie. W księdze pierwszej Balzac pisze:

[24] *En coupant la tête à Louis XVI, la Révolution a coupé la tête à tous les pères de famille. Il n'y a plus de famille aujourd'hui, il n'y a plus que des individus.*

[Odcinając głowę Ludwikowi XVI, Rewolucja odcięła głowy wszystkim ojcom rodzin. Dziś nie ma już rodziny, są tylko jednostki.] (Balzac, 1842/1855, s. 45).

Leksem *famille* nabrał w literaturze francuskiej XIX wieku nowego znaczenia powiązanego z indywidualizacją społeczną – dla członków rodziny ważniejsza od ról w niej pełnionych stawała się ich tożsamość jako jednostek. Bohaterowie literaccy tej epoki różnią się od swoich rodziców, mają inny stosunek do rodzinnych tradycji i zobowiązań (moralnych lub prawnych), a także dokonują własnych wyborów:

[25] – *Monsieur, dit le notaire, s'adressant au vieillard, que comptez-vous faire de votre fortune au cas où Mlle Valentine épouserait M. Franz ? // Le vieillard resta immobile. // – Vous comptez en disposer, cependant ? // – Oui, fit Noirtier. // – En faveur de quelqu'un de votre famille ? // – Non. // – En faveur des pauvres, alors ? // – Oui. // – Mais, dit le notaire, vous savez que la loi s'oppose à ce que vous dépouilliez entièrement votre fils ? // – Oui.*

[– Proszę Pana – powiedział notariusz, zwracając się do starca – co zamierza Pan zrobić ze swoim majątkiem, gdyby panna Valentine wyszła za pana Franza? // Starzec pozostał bez ruchu. // – Zamierza Pan jednak coś z tym zrobić? // – Tak, powiedział Noirtier. // – Na korzyść kogoś z Pana rodziny? // – Nie. // – Więc na korzyść biednych? // – Tak. // – Ale, powiedział notariusz, Pan wie, że prawo sprzeciwia się całkowitemu wydziedziczeniu? // – Tak.] (Dumas, 1844/1998, s. 608).

Mimo tej postrewolucyjnej indywidualizacji dziedziczenie cech (w tym psychicznych i emocjonalnych) pozostało toposem literackim, np. u Victora Hugo, którego bohater Angelo mówi o sobie i swojej rodzinie: „la haine, c'est dans notre sang, dans notre famille, dans nos traditions” [nienawiść jest w naszej krwi, w naszej rodzinie, w naszych tradycjach] (1835/1905, s. 89). Podstawowy związek w rodzinie, który stanowi relacja między rodzicami (ojcem i matką) i ich potomstwem (stereotypowo synem i córką), symbolizuje często miejsce bezwzględного i bezinteresownego wsparcia, kwintesencji miłości i codziennej harmonii, jak w homilii pochodzącej z autobiograficznej powieści Marcela Pagnola:

[26] *C'était une homélie de Lamennais, qui racontait l'aventure d'une grappe de raisin. // Le Père de Famille la cueillait dans sa vigne, mais il ne la mangeait pas : il la rapportait à la Maison, pour l'offrir à la Mère de Famille. Celle-ci, très émue, la donnait en cachette à son Fils, qui, sans rien en dire à personne, la portait à sa Sœur. Mais celle-ci n'y touchait pas non plus. Elle attendait le retour du Père, qui, en retrouvant la Grappe dans son assiette, serrait toute la Famille dans ses bras, en levant les yeux au Ciel.*

[Była to homilia Lamennais, która opowiadała o przygodach kiści winogron. // Ojciec Rodziny zerwał ją ze swojej winnicy, ale jej nie zjadł: przyniósł ją do domu, aby ofiarować ją Matce Rodziny. Ona, bardzo wzruszona, oddała ją w tajemnicy swojemu Synowi, który nic nikomu nie mówiąc, zaniósł ją swojej Siostrze. Ale ona też jej nie dotknęła. Czekala na powrót Ojca, który znalazłszy kiść na swoim talerzu, wziął w ramiona całą Rodzinę, wznosząc oczy ku Niebu.] (Pagnol, 1957/1997, ss. 117–118).

Tę idealną relację rodzinną – stereotyp zrozumienia i wsparcia, odzwierciedla kolejny cytat, z dzieła Alberta Camusa:

[27] *Personne, en ces heures-là, n'était méchant avec moi. Tout était si naturel, si bien réglé et si sobrement joué que j'avais l'impression ridicule de « faire partie de la famille »*

[Nikt w tym czasie nie był dla mnie niemiły. Wszystko było tak naturalne, tak dobrze zgrane i tak czysto zagrane, że miałem śmieszne wrażenie „bycia częścią rodziny”.] (Camus, 1942/1957, s. 104).

Znanym hasłem odrzucenia bezwarunkowej miłości i szczęścia zawartych w stereotypie rodziny jest we francuskiej literaturze okrzyk pisarza André Gide'a „Familles je vous hais!” [Rodziny, nienawidzę was!], do którego odwołują się słowniki objaśniające (ROB, TLFi). Poniżej fragment książki, z której pochodzi:

[28] *Je haïssais les foyers, les familles, tous les lieux où l'homme pense trouver un repos; et les affections continues, et les fidélités amoureuses, et les attachements aux idées – tout ce qui compromet la justice; je disais que chaque nouveauté doit nous trouver tout entiers disponibles. [...] Au soir, je regardais dans d'inconnus villages les foyers, dispersés durant le jour, se reformer. Le père rentrait, las de travail; les enfants revenaient de l'école. La porte de la maison s'entrouvrait un instant sur un accueil de lumière, de chaleur et de rire, puis se refermait pour la nuit. Rien de toutes les choses vagabondes n'y pouvait plus rentrer, du vent grelottant du dehors.- Familles je vous hais! foyers clos; portes refermées; possessions jalouses du bonheur.*

[Nienawidziłem domów, rodzin, wszystkich miejsc, w których człowiek myśli, że może znaleźć odpoczynek; nieustające miłość i wierność, i przywiązanie do idei – wszystko to, co zagraża sprawiedliwości; mówiłem, że powinniśmy stanąć przed każdą nowością całkowicie na nią otwarci. [...] Wieczorami patrzyłem na nieznane wioski, w których domostwa rozsiane w ciągu dnia, zbierały się na nowo. Ojciec wrócił zmęczony pracą; dzieci wracały ze szkoły. Drzwi domu otwierały się na chwilę na powitanie światłem, ciepłem i śmiechem, a potem zamykały się na noc. Żadne z tych błakających się stworzeń nie mogło już wchodzić z przenikliwego wiatru ze zewnątrz. – Rodziny, nienawidzę was! Domy zamknięte; zatrzaśnięte drzwi; zazdrosne posiadłości szczęścia.] (Gide, 1897/1958, ss. 184–186).

Zarówno literackim, jak i socjologicznym opisem ewolucji francuskiej RODZINY po II wojnie światowej jest powieść *Les années* (Lata) Annie Ernaux, noblistki z dziedziny literatury za 2022 rok, którą poddamy bardziej szczegółowej analizie. Autorka umiejętnie przypomina wartości lat powojennych, powiązane z tradycyjnym pojęciem francuskiej RODZINY, takie jak patriarchalizm i patriotyzm, a na początku lat 90. katolicyzm, które dziś straciły na znaczeniu.

[29] *il fallait admirer le père de famille « cet aventurier du monde moderne » (Péguy) [...] montrer « comment l'amour de la famille conduit à l'amour de la patrie »*] (Ernaux, 2023, s. 50).

[należało podziwiać ojca rodziny, „tego awanturnika świata współczesnego” (Péguy) [...] wykazać, „jak „miłość do rodziny prowadzi do umiłowania ojczyzny”] (Ernaux, 2022, s. 43).

[30] *La religion catholique s'était effacée sans tapage du cadre de la vie. Les familles n'en transmettaient plus la connaissance ni l'usage* (Ernaux, 2023, s. 161).

[Religia katolicka niepostrzeżenie znikła z naszego życia. Rodziny nie przekazywały już sobie jej nauk ani związanych z nią praktyk.] (Ernaux, 2022, s. 148).

We fragmencie książki Ernaux, w którym narracja jest prowadzona z perspektywy wydarzeń maja 1968 roku, pojęcie przywoływane przez leksem *famille* opiera się na relacji bardziej beztroskiej i powierzchownej, takiej jak wspólna codzienność, w tym rodzinne obiady, zajęcia typowe dla nowego społeczeństwa konsumpcyjnego (Ernaux, 2008, ss. 87, 193, 197–198). Między wierszami autorka rozróżnia pojęcie miejskiej rodziny francuskiej i tej imigranckiej, zamieszkującej obrzeża miasta – tak, jak mogli je określać Francuzi w latach 70 i 80. XX wieku:

[31] *Dans les idées refusées, il y avait celle d'être entrés dans la société d'immigration. Durant des années les gens avaient continué de croire que les familles d'Afrique noire et du Maghreb entassées à la lisière des villes n'étaient que de passage* (Ernaux, 2023, ss. 191–192)

[Pośród idei, które odrzucono, była i ta, że staliśmy się społeczeństwem imigrantów. Całymi latami ludzie sądzili, że rodziny z Czarnej Afryki i z Maghrebu, stłoczone na obrzeżach miast, mieszkają tam tylko tymczasowo] (Ernaux, 2008, ss. 191–192, 2022, s. 177)

Opisuje także sposób, w jaki francuska RODZINA jako jedna z podstawowych jednostek społecznych zmieniała się, jak koncept latami podporządkowany „normalności społecznej” ewoluował. Po ruchach i protestach społecznych rozgrywających się we Francji w maju 1968 roku „oczywiste” znaczenie słowa *famille* zostało zdaniem Ernaux zakwestionowane:

[32] *Rien de ce qu'on considérait comme normal n'allait de soi. La famille, l'éducation, la prison, le travail, les vacances, la folie, la publicité, toute la réalité était soumise à examen, y compris la parole de celui qui critiquait, sommé de sonder le tréfonds de son origine, d'où tu parles toi? La société avait cessé de fonctionner naïvement. Acheter une voiture, noter un devoir, accoucher, tout faisait sens.* (Ernaux, 2023, ss. 111–112).

[Nic z tego, co do tej pory uznawano za normalne, nie było już oczywiste. Rodzina, edukacja, więzienie, praca, wakacje, szaleństwo, reklama, cała rzeczywistość została poddana refleksji, włączając w to słowa tych, którzy ją krytykowali – wzywano ich do ujawnienia genezy ich tez: „A ty z jakich pozycji przemawiasz?”. Społeczeństwo przestało funkcjonować w sposób naiwny. Kupno samochodu, ocena wypracowania, rodzenie dzieci – wszystko miało jakieś znaczenie.] (Ernaux, 2022, ss. 101–102).

Założenie rodziny, o ile stanowiło nadal pragnienie młodych Francuzów, nie zajmowało już, rzecz jasna, istotnego miejsca w ich hierarchii potrzeb (Ernaux, 2023, s. 98). Jak pisze Ernaux, zdjęcia rodzinne stały się środkiem służącym temu, aby obraz zjednoczonej grupy wywołał i utrwalił koncepcję własnej rodziny, tej *petite famille* ‘rodzinki’. Jednocześnie stanowią wspomnienie sielanki dla dziadków, którzy dostaną na pamiątkę swój egzemplarz (Ernaux, 2023, s. 102)²⁶. Zdjęcia rodzinne nadają sens współczesnemu rozmytemu

²⁶ Warto wspomnieć o występującym w literaturze neutralnym aksjologicznie, odwołującym się do rozszerzonego znaczeniu *famille* jako ‘kategorii podmiotów lub

konceptowi i wprowadzają go w historii poszczególnych jednostek (Ernaux, 2023, s. 159).

6.2. Leksem *famille* w codziennej prasie informacyjnej (2013–2023)

Aby odtworzyć współczesny koncept *FAMILLE*, wyodrębniliśmy kolokacje obejmujące leksem *famille* w artykułach pochodzących z wysokonakładowej prasy codziennej o zasięgu ogólnokrajowym, opublikowanych w ostatniej dekadzie, tj. od 1 VI 2013 do 1 VI 2023. W nawiasach podano liczbę okurencji każdego powtarzającego się hasła z rzeczownikiem *famille* (w liczbie pojedynczej i mnogiej), co pozwala na dokonanie pewnych porównań jego użycia w trzech wybranych dziennikach. Należy zauważyć, że objętość gazet (i tekstów dziennikarskich) nie jest równoważna, w wybranym korpusie „Le Monde” (LM) ma najwięcej wystąpień słowa *famille(s)* ‘rodzina/y’ (51 512 razy), następnie „Le Figaro” (LF) (43 429 razy), a znacznie mniej „Libération” (L) (28 337 razy), co należy uwzględnić przy porównywaniu danych liczbowych. Jedną z pierwszych kolokacji opisujących formę francuskiej RODZINY od momentu wprowadzenia ustawy *Mariage pour tous* w 2013 roku stanowi wyrażenie *famille traditionnelle* ‘tradycyjna rodzina’ (289 razy w korpusie prasowym). To hasło odnosi się do pojęcia nieaktualnego już w narracji prowadzonej przez „Libération” i „Le Monde”, konserwatywne LF staje zaś w jego obronie:

[33] *Certaines obsessions ont disparu, reflet d'un changement d'époque: l'anti-communisme, la défense de la famille traditionnelle, la lutte contre l'avortement ou le rétablissement de la peine de mort.*

[Zniknęły pewne obsesje odzwierciedlające zmianę epoki: antykomunizm, obrona tradycyjnej rodziny, walka z aborcją czy przywrócenie kary śmierci.] (Europresse, LM, 6 X 2022).

Przymiotnik *traditionnelle* ‘tradycyjna’ (289 razy) jest łączony z rzeczownikiem *famille* częściej niż jego antonimy: *moderne* ‘nowoczesna’ (53 razy) i *contemporaine* ‘współczesna’ (21 razy). Jej wiel-

zjawisk posiadających wspólne cechy’. Przykładowo Anatole France pisze o pingwinie jako *un oiseau des régions arctiques appartenant à la famille des alcidés* [ptak z regionów arktycznych, należący do rodziny Alcidae] (France, 1908/1925, s. 7).

kość podkreślają wyrażenia: *élargie* ‘wielopokoleniowa’ (167 razy) i *nucléaire* ‘nuklearna’ (78 razy), znacznie rzadziej *étendue* ‘dalsza/krewni’ (17 razy), *souche* ‘rodzina pień, macierzysta’ (9 razy) lub *directe* ‘bliska’ (8 razy). Wymiar pokrewieństwa przypominają hasła *biologique* ‘biologiczna’ (55 razy) zawsze stosowane w liczbie pojedynczej (a zatem o znaczeniu względnie abstrakcyjnym) oraz *naturelle* ‘naturalna’ (22 razy). Ciekawsze i liczniejsze kolokacje stanowią syntagmy dotyczące nietradycyjnego składu rodziny, skupiające się na rodzicach lub rodzicu²⁷. Na pierwszym miejscu znajdziemy hasło *famille monoparentale* ‘rodzina monoparentalna’ (aż 643 razy). W przeanalizowanym korpusie prasowym występuje najczęściej w kontekście trudności materialnych, z jakimi boryka się ten model rodziny, czyli często w praktyce samotne matki:

[34] *Le mouvement des «gilets jaunes» avait mis en exergue cette nouvelle pauvreté des familles monoparentales et, particulièrement, des mères célibataires.*

[Ruch „żółtych kamizelek” uwypakował to nowe ubóstwo rodzin monoparentalnych, a zwłaszcza samotnych matek.] (Europresse, LF, 15 V 2023).

Nowym wyrażeniem obecnym w mediach francuskich od 10 lat, czyli od czasu przyjęcia nowej ustawy umożliwiającej zawarcie małżeństwa osobom tej samej płci, jest hasło *famille homoparentale* ‘rodzina homoparentalna’ (217 razy)²⁸. O potrzebie uznania tego nowe-

²⁷ Nielicznie wystąpiły hasła *famille polygame* ‘rodzina poligamiczna’ (15 razy) i *monogame* ‘monogamiczna’ (2 razy); umożliwiają one raczej opis form związków poza Francją. Jeszcze rzadziej jest mowa w korpusie o *famille conjugale* ‘rodzina małżeńska’ (2 razy), która z socjologicznego punktu widzenia figuruje już jako przestarzały model.

²⁸ Ponadto naszą uwagę zwróciło poszerzenie znaczenia rzadko występującej kolokacji *famille arc-en-ciel* ‘tęczowa rodzina’ (12 razy). Kilkadziesiąt lat temu oznaczała ona ‘rodzinę adopcyjną ponadnarodową’, która dziś poniekąd spowszedniała. W świetle współczesnych przemian społecznych jest ona używana w prasie w znaczeniu ‘rodzina homoparentalna’, pewnie dlatego, że ten właśnie model rodziny stał się nowym obrazem współczesnej różnorodności: «*Ma propre petite famille arc-en-ciel se réjouit de bientôt pouvoir devenir officielle*», *proclame la jeune Viennoise, qui élève son fils de 4 ans conçu par PMA avec une autre femme*. [„Moja własna mała tęczowa rodzina nie może się doczekać, by wkrótce przybrać oficjalny status”, mówi młoda Wiedienka, która wychowuje swojego czteroletniego syna poczętego w wyniku medycznie wspomaganey prokreacji z inną kobietą.] (L, 29 VII 2023). Ten przykład austriackiej rodziny pokazuje francuskim czytelnikom legalizację technik medycznie wspomaganey prokreacji dla samotnych kobiet lub par kobiet, wprowadzoną we

go konceptu w ramach uchwalonego dziesięć lat temu prawa można przeczytać:

[35] *L'un des enjeux a été le travail de pédagogie que nous devons faire pour que les gens comprennent que les familles homoparentales existent, que le texte ne les crée pas.*

[Jednym z wyzwań była praca edukacyjna, którą musieliśmy wykonać, aby ludzie zrozumieli, że rodziny homoparentalne istnieją, że dokument [prawny – przyp. tłum.] ich nie tworzy.] (Europresse, LM, 24 IV 2023).

Uwzględniając ilość wystąpień leksemu *famille* w trzech analizowanych dziennikach, konserwatywny „Le Figaro” odwołuje się najrzadziej do tego pojęcia (L 67 razy, LM 87 razy, LF 63 razy). Podczas gdy kolokacja *famille homoparentale* funkcjonuje bez wątpienia w języku, wyrażenie o charakterze antonimicznym *famille hétéroparentale* ‘rodzina heteroparentalna’ nie zostało odnotowane przez prasę ani razu w ciągu ostatniej dekady. Można przypuszczać, że domyślna struktura francuskiego pojęcia RODZINA niezmiennie pozostaje oparta na związku pary heteroseksualnej. Z kolei kolokacja oznaczająca nietradycyjny model rodziny, *famille recomposée* ‘rodzina patchworkowa’ (561 razy) pojawia się relatywnie często i tym samym przedstawia szeroko akceptowany obraz współczesnej francuskiej RODZINY:

[36] *Le ton est ancré dans notre époque, on devine une famille recomposée.*

[Kontekst oddaje naszą epokę, domyślamy się, że to patchworkowa rodzina.] (Europresse, LF, 25 II 2023).

Szczególną uwagę zwraca w tej kolokacji przymiotnik *recomposée* (dosłownie ‘ponownie skomponowana’), który podkreśla spójność modelu (co nie znajduje odzwierciedlenia w polskich ekwiwalentach (‘rodzina patchworkowa, rozbita’). Brak jedności czy spójności wyrażają inne, rzadziej spotykane połączenia, takie jak: *famille décomposée* ‘rodzina w stanie rozpadu’ (49 razy) lub *famille brisée* ‘rodzina rozbita’ (49 razy). Jednak ważniejsi od modeli i struktur są sami członkowie rodziny. Aby ta mogła zaistnieć, należy w pierwszej kolejności *fonder une famille* ‘założyć rodzinę’ (440 razy), *construire*

Francji w 2021 roku dzięki ustawie o bioetyce, która z pewnością poszerzyła prawne pojęcie francuskiej RODZINY.

une famille ‘zbudować rodzinę’ (32 razy). Bardzo często jest mowa o *membre de la famille* ‘członku rodziny’ (2099 razy), którego fotograficzny obraz zajmuje istotne miejsce (przypominające opis literacki Ernaux) w kolokacjach *photo* i *album de famille* ‘zdjęcie’ (825 razy) oraz ‘album rodzinny’ (346 razy). Przymiotniki określające konkretną rodzinę dotyczą jej rozmiaru, liczby członków; wielokrotnie jest mowa o *grande famille* ‘dużej rodzinie’ (2027 razy), najczęściej w znaczeniu metaforycznym (niekoniecznie o ludziach)²⁹. Francuska prasa chętnie przywołuje hasło *famille nombreuse* ‘rodzina wielodzietna’ (790 razy) w kontekście polityki społecznej, trudności materialnych i pomocy socjalnej. Rzadziej mówi się o *petite famille* ‘małej rodzinie’ (353 razy) i to włącznie w sferze prywatnej³⁰.

[37] *Une autre s'est retrouvée toute jeune à la tête d'une famille nombreuse dont il fallait assurer la vie matérielle.*

[Inna bardzo młoda [kobieta] znalazła się na czele wielodzietnej rodziny, której trzeba było zapewnić byt materialny.] (Europresse, L, 7 X 2022)

Łatwe do zaobserwowania wśród kolokacji oznaczających członków rodziny są różnice między wizerunkami mężczyzn i kobiet. Najczęściej przywoływana, zdecydowanie częściej niż *père de famille* ‘ojciec rodziny’ (1957 razy), jest *mère de famille* ‘matka rodziny’ (2943 razy), przedstawiana w kontekście socjopolitycznym jako osoba naj-

²⁹ Na przykład *grande famille du cinéma* [wielka rodzina kina] (Europresse, LM, 10 III 2020) dotyczy osób związanych ze środowiskiem kinematograficznym.

³⁰ Jej członków cechuje *air de famille*, pewne ‘rodzinne podobieństwo’ (224 razy) i o niektórych ich zachowania wolno twierdzić: *c'est de famille* ‘to (u nich/nas/was) rodzinne’ (22 razy). Inne przymiotniki informują o bliskich relacjach między nimi: *unie* ‘zjednoczona, trzymająca się razem’ (143 razy), *soudée* ‘zgrana, silna’ (47 razy), *réunie* ‘zgromadzona’ (39 razy), czasem jednak *séparée* ‘rozdzielona’ (120 razy), *divisée* ‘podzielona’ (30 razy) czy *désunie* ‘oddzielona’ (20 razy). Strata jednego członka rodziny ma więc konsekwencje dla całej grupy, ujawniona jest przez powtarzającą się kolokację *famille endeuillée* ‘rodzina w żałobie’ (239 razy). Poza tym wiele kolokacji podkreśla interakcje i wspólne zajęcia, wszystko, co można robić *en famille* ‘w rodzinie, między sobą’ (5076 razy), a nie *sans famille* ‘bez rodziny’ (274 razy). W obrębie *vie de famille* ‘życia rodzinnego’ (1063 razy) znajdują się *histoire* ‘historia, sprawa’ (572 razy) lub *affaire de famille* ‘sprawa rodzinna’ (453 razy), omawiane w trakcie *repas* ‘kolacji, obiadu’ (266 razy), *dîner* ‘obiadu’ (57 razy) czy *fête de famille* ‘uroczystości rodzinnej’ (144 razy). Członkowie mają czasem *esprit de famille* ‘poczucie/ducha rodziny’ (172 razy), a kiedy rodzinę spotykają kłopoty, należy *laver son linge sale en famille* ‘prać swoje brudy w rodzinie’ (24 razy).

bardziej podatna na trudności życiowe, szczególnie finansowe³¹. Choć na łamach gazet postać matki (zwana *mère de famille*) jest bardziej widoczna niż postać ojca (*père de famille*), to kolokacja *chef de famille* ‘głowa, szef rodziny’ (329 razy) w odniesieniu do ojca występuje wielokrotnie. Podkreśla ona jego autorytet w rodzinie, podczas gdy żeński odpowiednik nie występuje prawie w ogóle (*cheffe de (la) famille*): użyto go tylko dziewięć razy w lewicowym L, dwa razy w LM i ani razu w prawicowym LF. Jeśli jest stosowany, to wyłącznie w przypadku braku rodzica płci męskiej w danej rodzinie. Podobnie jest z kolokacją *famille patriarcale* ‘rodzina patriarchalna’ (22 razy) (z negatywnymi konotacjami w L), podczas gdy *famille matriarcale* ‘rodzina matriarchalna’ ma tylko jedną okurencję. We współczesnej prasie *mère de famille* ‘matka rodziny’ nadal, na poziomie tekstowym, wydaje się bardziej pasywną niż sprawczą postacią w rodzinie. Czy powodem tej różnicy jest to, że zmiany w systemie języka zachodzą powoli oraz że żeńskie formy słów *cheffe* i *matriarcale* (które długo nie występowały w języku francuskim na terenie Francji³²), nie zdążyły się umocnić w kontekstach, w których moglibyśmy oczekiwać wyrażenia względnej równości między rolami pełnionymi w rodzinie przez kobiety i mężczyzn? Trudno powiedzieć. Jednak jeżeli zwrócimy uwagę na kolokację *fils de (la) famille* ‘syn rodziny’ (192 razy) i jej żeński odpowiednik, który funkcjonuje od dawna w języku *fille de (la) famille* ‘córką rodziny’ (84 razy), odnotujemy podobną dysproporcję między formami męskimi i żeńskimi. Pośród ogólnych określeń poszczególnych członków rodziny znalazło się również *enfant* ‘dziecko’ (92 razy) i, co ciekawe, często występujący *ami(e) de la famille* ‘przyjaciel’ i ‘przyjaciółka rodziny’ (439 razy). Inni, mogący budzić kontrowersję, członkowie rodziny, którzy zostali odnotowani w dyskursie prasowym, to psy: *chien de (la) famille* ‘pies rodziny’ (26 razy) (*animal* ‘zwierzę’ lub *chat* ‘kot’

³¹ Na początku 2023 roku wszystkie trzy dzienniki podkreśliły np. jej słabą pozycję w kontekście reformy francuskiego systemu emerytalnego, z podobnymi sformułowaniami: *Le moins qu'on puisse dire est que les mères de famille sont les grandes oubliées de la réforme annoncée des retraites*. [Przynajmniej możemy powiedzieć, że matki są wielkim zapomnianym tematem zapowiadanej reformy emerytalnej.] (Europresse, LF, 10 II 2023)

³² Należy zauważyć, że w odmianie francuskiego w Quebecu, Szwajcarii czy Belgii feminatywy są bardziej rozpowszechnione.

tylko 4x i 3 razy). Uwzględnieni zostali także nieco dalsi *belle-famille* (483 razy) ‘teściowie, członkowie rodziny męża/żony’.

Kolokacje z *famille* występujące w prasie odnoszą się też do statusu społecznego³³. Dziennikarze wypowiadają się jednak eufemistycznie o *famille modeste* ‘rodzinie skromnej, ubogiej’ (713 razy), chociaż to właśnie ona najbardziej potrzebuje zewnętrznego wsparcia³⁴.

[38] *Dans une famille modeste, l'écran est essentiellement ludique, freinant ou annihilant toute autre pratique culturelle.*

[W ubogiej rodzinie telewizor zasadniczo służy zabawie, spowalniając lub unicestwiając wszelkie inne praktyki kulturowe.] (Europresse, LM, 29 I 2022).

Wiele innych atrybutów kulturowych łączy rodzinę, np. cechy narodowe³⁵ lub ponadnarodowe³⁶. Może dziwić, że kolokacja *famille*

³³ *famille royale* ‘rodzina królewska’ (1419 razy), często brytyjska, *aristocratique* ‘arystokratyczna’ (82 razy) – rzadko omawiana w „Libération”, *noble* ‘szlachecka’ (80 razy). Także hasło *de bonne famille* ‘z dobrej rodziny’ (545 razy). Różnorodne wyrażenia odnoszą się do statusu materialnego: *famille bourgeoise* ‘rodzina burżuazyjna’ (408 razy), *riche* ‘bogata’ (97 razy), *moyenne* ‘przeciętna’ (27 razy), *pauvre* ‘biedna’ (447 razy), *en difficulté* ‘przeżywająca trudności’ (109 razy), *populaire* ‘typowa, przeciętna’ (53 razy).

³⁴ Majątek rodziny odzwierciedlają hasła oznaczające nieruchomości takie jak: *maison de famille* ‘dom rodzinny’ (361 razy), *pension de famille* ‘pensjonat’ (137 razy), kolokacje dotyczące innych posiadłości: *propriété de la famille* ‘własność rodziny’ (286 razy), *bijou(x) de famille* ‘pamiątka/klejnoty rodzinna/e’ (196 razy). Rzadsze połączenia wyrazowe odnoszą się do spraw finansowych, np. *Deux cents familles* ‘dwieście rodzin (z wpływami finansowymi i politycznymi)’ (24 razy), *intérêts de la famille* ‘interesy rodziny’ (23 razy). Zależności finansowe są ważne: trzeba *aider* ‘pomóc’ (187 razy), *soutenir* ‘wspierać’ (98 razy) czy *nourrir une/la famille* ‘wyżywić rodzinę’ (57 razy), bez względu na *situation de famille* ‘sytuację rodzinną, życiową’ (50 razy) lub *problème de famille* ‘problem rodzinny, sprawy rodzinne’ (12 razy). Z tego powodu *soutien de famille* ‘żywiciel rodziny’ (35 razy) może nadal odgrywać kluczową rolę.

³⁵ W prasie najczęściej jest mowa o *famille française* ‘rodzinie francuskiej’ (466 razy), ale też bliskiej geograficznie *famille italienne* ‘włoskiej’ (106 razy), *allemande* ‘niemieckiej’ (106 razy). Wojna w Ukrainie zwróciła więcej uwagi na *famille ukrainienne* ‘ukraińską’ (91 razy), jednak niewiele więcej niż na *famille russe* ‘rosyjską’ (74 razy). W korpusie prasowym wyróżniały się również (w kolejności malejącej) *famille anglaise* (46 razy), *algérienne* ‘algierska’ (42 razy), *belge* ‘belgijska’ (39 razy), *marocaine* ‘marokańska’ (38 razy), *polonaise* ‘polska’ (35 razy), *suisse* ‘szwajcarska’ (26 razy) czy *espagnole* ‘hiszpańska’ (26 razy).

³⁶ Jeżeli chodzi o wymiar religijny francuskiej RODZINY, poszczególne wyznania nie są w równej mierze uwzględnione w kolokacjach korpusu. Czytamy wielokrotnie o *famille juive* ‘żydowskiej rodzinie’ (971 razy), a rzadziej o *chrétienne* ‘chrześcijańskiej’ (248 razy), *catholique* ‘katolickiej’ (272 razy), *protestante* ‘protestanckiej’

américaine ‘rodzina amerykańska’ (222 razy) występuje częściej niż *famille européenne* ‘rodzina europejska’ (199 razy). Forma liczby mnogiej ostatniego hasła prawie w ogóle nie występuje w korpusie (16 razy vs. 183 razy w liczbie pojedynczej); wyrażenie *famille européenne* oznacza raczej ogół krajów europejskich lub abstrakcyjne pojęcie, a nie pojedyncze domostwo europejskiego kręgu kulturowego³⁷. Jednak częstotliwość jego występowania w prasie znacznie wzrosła wraz z wybuchem wojny w Ukrainie w 2022 roku (odnotowaliśmy tylko 16 wystąpień tego połączenia wyrazowego w 2021 roku i aż 53 w 2022, najczęściej aby zaznaczyć jedność krajów Unii Europejskiej w kontekście rosyjskiej agresji i możliwości włączenia do wspólnoty innych krajów – oficjalnych bądź potencjalnych kandydatów do UE):

[39] *L’UE a proclamé qu’elle [l’Ukraine] faisait «partie de notre famille européenne» et qu’en conséquence sa demande [d’adhésion] serait examinée en même temps que celles de la Moldavie et de la Géorgie.*

[UE ogłosiła, że ona [Ukraina] jest „częścią naszej europejskiej rodziny” i że w związku z tym jej wniosek [o członkostwo] będzie rozpatrywany na równi z wnioskami Mołdawii i Gruzji.] (Europresse, L, 12 III 2022).

[40] *comment arrimer l’Ukraine, la Géorgie et la Moldavie à la famille européenne sans risquer une paralysie de l’Union*

[jak włączyć Ukrainę, Gruzję i Mołdawię do rodziny europejskiej, nie narażając Unii na paraliż] (Europresse, LF, 10 V 2022).

[41] *Les neuf pays aspirants à l’UE (Ukraine, Géorgie, Moldavie, Albanie, Macédoire du Nord, Bosnie-Herzégovine, Monténégro, Serbie et Kosovo) sont entrés dans la famille européenne*

[Dziewięć krajów aspirujących do UE (Ukraina, Gruzja, Mołdawia, Albania, Macedonia Północna, Bośnia i Hercegowina, Czarnogóra, Serbia i Kosovo) dołączyło do rodziny europejskiej.] (Europresse, LM, 10 V 2022).

(72 razy) lub *orthodoxe* ‘prawosławnej’ (6 razy); do chrześcijaństwa odwołuje się także hasło *Sainte Famille* ‘Święta Rodzina’ (110 razy). Hasła powiązane z chrześcijaństwem najczęściej występują w LF. Pojawiają się też *famille musulmane* ‘muzułmańska rodzina’ (231 razy) i prawie niezauważalna *bouddhiste* ‘buddyjska’ (4 razy).

³⁷ Mowa jest jeszcze, w kolejności malejącej, o: *famille arabe* (58 razy), *africaine* ‘afrykańska’ (41 razy), *maghrébine* ‘maghrebska’ (14 razy), *asiatique* ‘azjatycka’ (11 razy), *slave* ‘słowiańska’ (22 razy), *océanienne* ‘z Oceanii’ (4 razy). Jeżeli kultura subnarodowa we Francji wydaje się umiarkowanie istotna, np. kolokacje *famille parisienne* ‘rodzina paryska’ (48 razy), *bretonne* ‘bretońska’ (28 razy), *corse* ‘korsykańska’ (24 razy) lub *normande* ‘normandzka’ (12 razy), to przynależność religijna jest z pewnością kluczowa.

Inne wyrazy, które określają leksem *famille*, podkreślają cechy psychiczne lub emocjonalne. Wskazują przede wszystkim na szczęście i miłość, np. w kolokacjach *famille heureuse* ‘szczęśliwa’ (100 razy), *aimante* ‘kochająca’ (80 razy) oraz *famille de cœur* ‘rodzina serca – grupa osób powiązana ze sobą uczuciowo’ (33 razy). Rzadko czytamy o *famille malheureuse* ‘rodzinie nieszczęśliwej’ (21 razy), nieszczęście nie wpisuje się w idealny, stereotypowy obraz RODZINY.

[42] *La caméra filmait une famille heureuse, bien habillée, parfaite, mais certains de ses membres étaient malheureux.*

[Kamera sfilowała szczęśliwą, dobrze ubraną, idealną rodzinę, ale niektórzy jej członkowie byli nieszczęśliwi.] (Europresse, L, 29 V 2021).

Poza ‘wspólnotą powiązaną pokrewieństwem’, ‘gospodarstwem domowym’, ‘kulturą’ lub ‘uczuciami’, są też kolokacje podkreślające charakter prawny konceptu. Najczęściej występuje polisemiczne wyrażenie *famille d’accueil* ‘rodzina przyjmująca (człowieka lub zwierzę)’ lub ‘rodzina zastępcza’, uznawana przez prawo (836 razy). Podobnie kolokacje *famille d’adoption/adoptive* (144 razy) odnoszą się do ‘rodziny adopcyjnej’ i ‘zastępczej’. Powyższe hasła różnią się od pojęć oznaczonych przez wyrażenia *famille biologique* ‘rodzina biologiczna’ i *naturelle* ‘naturalna’, choć funkcjonują w *code* ‘kodeksie’ (54 razy) i *droit de la famille* ‘prawie rodzinnym’ (199 razy)³⁸. Wymiar aksjologiczny leksemu *famille* podkreślany jest jeszcze w innych kolokacjach. Choć występują one mniej licznie niż kolokacje wcześniej omówione, to są one używane w debatach dotyczących nieprzerwanie palącego tematu „rodziny”. Trafnymi przykładami są syntagmy czasownikowe *défendre* ‘bronić’ (33 razy) lub *détruire la famille* ‘zniszczyć rodzinę’ (22 razy), wielokrotnie wykorzystywane w kontekście ustawy z 2013 roku, umożliwiającej zawarcie małżeństw parom jedнопłciowym:

[43] «ceux qui sont en train de défendre la famille traditionnelle en invoquant la famille biologique ne voient pas qu’ils sont en train de saper l’institution du mariage!»

[ci, którzy bronią tradycyjnej rodziny, powołując się na rodzinę biologiczną, nie widzą, że podważają instytucję małżeństwa!] (Europresse, LF, 21 V 2014).

³⁸ Mówi się też w świetle prawa o *famille légitime* ‘prawowita rodzina’ (3 razy) w przypadku dzieci urodzonych w małżeństwie.

Powyższe czasowniki podkreślają ideologiczny charakter pojęcia powiązanego z domniemanymi wartościami. Niewątpliwa jest tu *rôle de la famille* ‘rola rodziny’ (21 razy), chociaż ciągle kwestionowana jest definicja *vraie* ‘prawdziwej’ (84 razy) czy *véritable famille* ‘prawdziwa (wiarygodna) rodzina’ (17 razy), które mają zróżnicowane i subiektywne znaczenia w prasie. Mówi się o *famille normale* ‘rodzinie normalnej’ (67 razy), lecz z systematycznym użyciem cudzysłowu przez dziennikarzy, którzy wyraźnie dystansują się wobec normatywnego sformułowania³⁹.

7. Próba syntezy: struktura kognitywna pojęcia RODZINA w języku francuskim

Na podstawie analizy zestawionych danych (S-A-T) wyodrębnimy fasety (aspekty), składające się na strukturę kognitywną pojęcia francuskiej RODZINY, a także przedstawimy zespół cech obligatoryjnych i fakultatywnych (Bartmiński, 2016). Cechy obligatoryjne dla wszystkich zastosowań konceptu zalicza się do wyobrażenia bazowego RODZINY, natomiast cechy fakultatywne to te dodane w definicji kognitywnej. Do składników pojęcia francuskiej RODZINY należą cztery główne fasety, składające się na podstawową strukturę kognitywną tego pojęcia: [1] aspekt społeczny, [2] psychospołeczny, [3] bytowy i [4] biologiczny. Modelowy zapis bazowego wyobrażenia francuskiej RODZINY może stanowić następujące zdanie: spójna grupa członków, połączona na długo zarówno w sferze prywatnej, jak i publicznej, oparta na dobrowolnych i wzajemnych uczuciach lub/i na pewnym pokrewieństwie. A oto pełna zbiorcza definicja kognitywna, wychodząca poza zapis wyobrażenia bazowego i uwzględniająca dodatkowe fasety i cechy semantyczne w analizowanych dyskursach. Zgodnie z przyjętymi aspektami RODZINA we francuskiej lingwokulturosferze⁴⁰ to:

³⁹ W kwestii kolokacji z wyrazem *famille*, które w słownikach odnoszą się do ‘kategorii’, ‘rodzaju’ i posiadają mało wyraźne znaczenie aksjologiczne: najpopularniejsze w korpusie prasowym hasło *famille politique* ‘rodzina, polityczna’ (3826 razy); polityka stanowiąca kluczowy temat prasy codziennej – 681 razy w L, 1324 razy w LM i aż 1821 razy w prawicowym LF. Jako kategoria lub rodzaj cech dużo rzadziej pojawiają się wyrażenia: *famille artistique* ‘rodzina artystyczna’ (31 razy), *intellectuelle* ‘intelektualna’ (16 razy), *professionnelle* ‘zawodowa’ (15 razy), *littéraire* ‘literacka’ (8 razy) lub *famille de langue* ‘rodzina językowa’ (2 razy).

⁴⁰ Zob. (Bartmiński & Niebrzegowska-Bartmińska, 2019).

SPOŁECZNY:

(1) wspólnota zjednoczonych członków,
których cechują wspólne emocje i wartości: miłość, bliskość, zrozumienie, wsparcie;

(dawniej/czasem) kierowana przez mężczyzn, ojców;

PSYCHOSPOŁECZNY:

(2) osoby, które zapewniają przekazanie pewnych wzorów społecznych,

HISTORYCZNY:

(3) ludzie ze wspólną historią i doświadczeniem,

utrwalonymi na wspólnych zdjęciach,

z którymi dzieli się ważne wydarzenia życiowe,

wśród których spędza się dzieciństwo;

BIOLOGICZNY:

(4) grupa jednostek, która dąży do prokreacji, przekazania genów,
(najczęściej) żywe istoty (ludzie, zwierzęta), czyli grupa rodowa powiązana krwią,

obejmująca rodziców i ich dzieci,

obejmująca przodków i potomków (relacja pionowa),

obejmująca rodzeństwo i kuzynów (relacja pozioma),

o podobnych cechach genetycznych,

gdzie każdy ma przypisane swoje miejsce zgodne z hierarchią naturalną,

(metaforycznie) istoty/zjawiska niebiologiczne;

PRAWNY:

(5) grupa o charakterze prywatnym złożona z dwóch lub więcej osób,
zdefiniowana poprzez różnorodne akty prawne (cywilne),
takie jak akt małżeński lub umowa partnerska (PACS),
takie jak uznanie ojcostwa,
który może zostać rozwiązany poprzez śmierć, rozwiązanie umowy;

(6) grupa członkowska o charakterze publicznym,

która stanowi organ państwowy, wynika z polityki państwa,

która wymaga działań i wsparcia państwa (w tym zasiłków socjalnych)
oraz organizacji wspieranych przez państwo (finansowych, medycznych i prawnych);

BYTOWY

(7) ognisko domowe; ludzie mieszkający pod jednym dachem,

którzy są razem codziennie i jedzą wspólne posiłki;

PSYCHICZNY:

(8) zbiór silnych jednostek,

okazujących bezwarunkowo zaangażowanie;

KULTUROWY:

(9) wspólnota kulturowa,

o wspólnych cechach,

zgodnych z pochodzeniem kulturowym, geograficznym i religijnym.

8. Profilowanie pojęcia RODZINY we francuskich dyskursach publicznych (zarys)

Analiza sposobów rozumienia słowa *famille* we francuskiej kulturze wskazuje na pewne różnice. Cechy fakultatywne są w różny sposób uwzględniane w poszczególnych dyskursach, dlatego postanowiono uzupełnić definicję kognitywną o opis typowych profili bazowych francuskiej RODZINY, opartych na danych S-A-T oraz dodatkowych źródłach prasowych (informacyjnych i/lub opiniotwórczych) reprezentatywnych dla każdego profilu i odpowiednio opisanych w przypisach dolnych. W ten sposób wyodrębniono cztery profile omówione poniżej.

8.1. Profil konserwatywno-chrześcijański – ‘rodzina tradycyjna’⁴¹

W profilu konserwatywnym dominuje obraz RODZINY jako koncepcji tradycyjnej, z wyraźnym naciskiem na aspekt religijny. Mężczyzna jako „ojciec rodziny” zarządza organizacją rodzinną i zapewnia przedłużenie rodu. Ważny w tym profilu jest wymiar biologiczny leksemu *famille*, w którym porządek natury sam dyktuje sztywną definicję słowa, dlatego członkowie rodziny powinni stawiać na pierwszym miejscu grupę, do której przynależą. Hasła, które najlepiej obrazują pojęcie *famille* w tym profilu, obejmują przede wszystkim kolokację *famille traditionnelle* ‘rodzina tradycyjna’ oraz wyrażenia *famille naturelle, biologique* ‘rodzina naturalna, biologiczna’. W analizowanych tekstach te połączenia wyrazowe współwystępują często z kolokacjami oznaczającymi ważne z punktu widzenia współczesnej Francji religie: *famille chrétienne, juive, musulmane* ‘rodzina chrześcijańska, żydowska, muzułmańska’ oraz z kolokacją *famille patriarcale* ‘rodzina patriarchalna’, które funkcjonują w tekstach jako synonimy. RODZINA charakteryzowana jest również przez połączenia wyrazowe *famille véritable, normale* ‘rodzina prawdziwa, normalna’. Ten model zgodnie z dyskursem konserwatywnym znajduje się w niebezpieczeństwie (*destruction de la famille* ‘zniszczenie rodziny’), jego obrońcy nieustannie zmagają się z przemianami społecznymi, które mu zagrażają (*famille menacée* ‘rodzina zagrożona’).

⁴¹ Oparty na danych słownikowych i prasowych.

8.2. Profil progresywny – ‘rodzina wybrana’⁴²

W tym profilu, którego założenia wywodzą się jeszcze z czasów rewolucji francuskiej, a który zaczął się wykształcać w XIX wieku, kluczową rolę odgrywa jednostka. Rodzina stanowi własność człowieka, wybraną strukturę społeczną. To ona ma służyć każdemu ze swych członków. W tym profilu jednostka odgrywa najważniejszą rolę, co znalazło odzwierciedlenie w kolokacji *famille choisie* ‘wybrana rodzina’. Słowo *famille* oznacza pojęcie zmienne, uwarunkowane zachodzącymi przemianami społecznymi. Promuje się *famille contemporaine, moderne* ‘rodzinę współczesną, nowoczesną’, która może być zarówno *monoparentale* ‘monoparentalna’, jak i *recomposée* ‘patchworkowa’ czy *homoparentale* ‘homoparentalna’. Definiuje się ją w odniesieniu do *famille traditionnelle*, od której się różni, chociaż pojęcie, które obejmuje, jest kojarzone z przestarzałym modelem, nie stosownym w opisie współczesnego świata.

8.3. Profil feministyczny – ‘rodzina matriarchalna’⁴³

Profil feministyczny stanowi pewną kontynuację profilu progresywnego. Mimo przemian społecznych i ewolucji tradycyjnego modelu rodziny w tzw. perspektywie feministycznej utrzymuje się brak równości między płciami. Matki i córki nadal pozostają pod władzą mężczyzn zarówno w sferze prywatnej, jak i publicznej. Mają one pełnić nowe role w rodzinie i w społeczeństwie, które domyślnie oczekuje od nich bycia żonami i matkami. Osoba męża i ojca, do którego pozostają w swoistej opozycji, odzwierciedla konstrukcje antonimiczne. Macierzyństwo jest walką indywidualną, która ma wynikać wyłącznie z wyboru kobiety, podczas gdy obecność mężczyzny/ojca nie gwarantuje przetrwania rodziny. W ten profil wpisuje się połączenie wyrazowe: *famille matriarcale* ‘rodzina matriarchalna’.

⁴² Na podstawie danych prasowych lewicowego dziennika „Libération” i centrolewicowego „Le Monde” (artykuły dostępne w bazie Europresse z okresu 1 VI 2013 – 1 VI 2023). Połączenia wyrazowe obrazujące ten profil zostały potwierdzone przez dane systemowe (zob. rozdział 4) i tekstowe (rozdział 6).

⁴³ Oparty na analizie występowania leksemu *famille* w prasie kobiecej w wersji papierowej „Causette” (2018–2023) i online „Madmoizelle” (2022–2023), <https://www.madmoizelle.com/?s=famille>. Połączenia wyrazowe obrazujące ten profil zostały potwierdzone przez dane systemowe (zob. rozdział 4) i tekstowe (rozdział 6).

Tradycyjne składniki semantyczne *famille*, takie jak małżeństwo czy ojcostwo, są marginalne dla tej definicji. W tym kontekście hasło *famille monoparentale* ‘rodzina monoparentalna’ bywa synonimiczne.

8.4. Profil młodzieżowy⁴⁴ – ‘rodzina kochająca się’

Podstawę RODZINY stanowi równość płci. Mężczyźni nie dominują w organizacji rodzinnej, w tym profilu przewagę ma dziecko (jako jednostka w stosunku do rodziców). Podstawą rodziny jest wsparcie i bezwarunkowa miłość między jej członkami – między rodzicami i dziećmi, między dzieckiem i rodzeństwem i dzieckiem a zwierzętami. Formy rodzicielstwa i związki uczuciowe rodziców są różnorodne i mało istotne, bowiem bezwzględna akceptacja każdego członka, ze wszystkimi jego wadami i zaletami, stanowi w tym profilu fundament relacji rodzinnych. Ponad autorytetem instytucji rodziny, ponad wszelkimi tradycjami stoi wartość miłości: *famille aimante* ‘rodzina kochająca się’; *famille unie* ‘rodzina zjednoczona’, *famille d’amis* ‘rodzina przyjaciół’ czy *avec un chien* ‘z psem’.

9. Podsumowanie

Hasło *famille normale* ‘rodzina normalna’ wykorzystane w tytule publikacji narodowego instytutu badań demograficznych we Francji w roku 1950⁴⁵ nie jest już spotykane w dyskursie naukowym czy publicznym, choć przetrwało w dyskursie konserwatywnym jako odesłanie do pewnego tradycyjnego modelu. Wraz z przemianami społecznymi końca XX wieku pojęcie francuskiej RODZINY zaczęło zyskiwać nowe oblicza. Leksem *famille* odnosi się szerzej do rozmaitych form wspólnoty wybranych (a nie narzuconych) członków. W dyskursie współczesnej młodzieży miejsce kobiet i mężczyzn w rodzinie okazuje się tak samo ważne. Nowa wartość, nowy układ więzi rodzinnych leżących u podstaw francuskiej RODZINY to niewątpliwie dla współczesnych młodych Francuzów równość płci. Natomiast w systemie językowym i w tekstach znaczenie leksemu *famille* to nadal organi-

⁴⁴ Profil ustalony na podstawie danych ankietowych pozyskanych wśród współczesnej młodzieży (zob. rozdział 2) i potwierdzonych przez współczesne badania socjologiczne (rozdział 5).

⁴⁵ Vincent (1950, ss. 251–269).

zacja podlegająca władzy ojca, używany jest on niemal synonimicznie z hasłem *famille patriarcale* ‘rodzina patriarchalna’ powiązany z modelem tradycyjnym. Z kolei w prasie syntagmy z przymiotnikiem *traditionnelle* lub *patriarcale* są bliskoznaczne tym, które zawierają przymiotniki określające różne religie monoteistyczne wyznawane we Francji (judaizm, chrześcijaństwo, islam), jednak ograniczone do strefy domowej (prywatniej) zgodnie z obowiązującą we Francji zasadą świeckiego państwa.

W sferze publicznej nowoczesna rodzina to od lat 80. XX wieku *famille monoparentale* ‘rodzina monoparentalna’ lub *recomposée* ‘patchworkowa’. Nowe formy składu RODZINY odzwierciedla też połączenie wyrazowe *famille homoparentale* ‘rodzina homoparentalna’. Hasło nadal nie pojawia się wśród związków frazeologicznych wymienianych w słownikach – które zaczynają od 2022 roku podkreślać miejsce rodziców tej samej płci w nowych definicjach słownikowych. Na podstawie tekstów naukowych z obszaru nauk humanistycznych i społecznych (od końca lat 90.) w definicjach leksykalnych proponowanych przez instytucje państwowe (po 2013 roku) i przede wszystkim we współczesnych tekstach prasowych przywołanie kolokacji *famille homoparentale* jest niezbędne do opisu konceptu RODZINA, który we Francji stale poszerza swój zakres.

Ponadto obraz związku rodziców, leżącego w przeszłości u podstaw RODZINY, nie jest już kluczowy dla współczesnej definicji. Siła więzi uczuciowej, która stanowi fundament RODZINY, dla francuskiej młodzieży nie ogranicza się do pary rodziców. Z ich punktu widzenia dla współczesnego znaczenia *famille* ważniejsze są relacje, które jednostka nawiązuje i utrzymuje z własnymi rodzicami i rodzeństwem (biologicznymi lub nie) oraz z wybranymi istotami (osobami oraz zwierzętami). Bezwarunkowe jedność, miłość, akceptacja i wsparcie każdego członka wchodzącego w skład rodziny stanowią dzisiaj kluczowe wartości odzwierciedlone w definicji francuskiej ‘prawdziwej rodziny’. Te cechy stanowią także istotę znaczenia połączenia wyrazowego *famille européenne* ‘rodzina europejska’, którego częstotliwość użycia wzrosła w tekstach prasowych po wybuchu wojny w Ukrainie w 2022 roku. Tak zwana rodzina państw europejskich wskazuje na niezachwiane bliskość i wsparcie oraz wynikającą

z nich siłę. Użycie leksemu *famille* implikuje przypisywanie zestawu pozytywnych cech psychicznych, psychospołecznych i społecznych danej grupie, o ile nierozzerwalność – na którą wielokrotnie wskazywała ankietowana młodzież – przetrwa próbę czasu.

Skróty

- APGL – *Association des parents et futurs parents gays et lesbiens* (1997).
BEI – *Le bouquet des expressions imagées: Encyclopédie thématique des locutions figurées de la langue française* (1990).
CNRTL – *Centre National des Ressources Textuelles et Lexicales: Antonymes* (b.d.).
CRIS – *Dictionnaire Électronique des Synonymes (DÉS) du Centre de recherches inter-langues sur la signification en contexte (CRISCO)* (2022).
ENCCRE – *Édition numérique collaborative et critique de l'Encyclopédie de Diderot, de d'Alembert et de Jaucourt* (1756/b.d.).
INSEE – *Institut national de la statistique et des études économiques* (b.d.).
INT – *L'internaute* (b.d.).
LARI – *Larousse* (b.d.).
LARS – *Dictionnaire des synonymes* (2012).
LPF – *Le planning familial* (b.d.).
ROB – *Le Robert illustré 2023* (2022).
ROBi – *Le Robert* (b.d.).
ROBS – *Dictionnaire des synonymes et contraires* (1992).
TLFi – *Trésor de la Langue Française informatisé* (1971–1994).

Bibliografia

Literatura przedmiotu

- Abramowicz, M., Bartmiński, J., & Chlebda, W. (2009). Językowo-kulturowy obraz świata Słowian na tle porównawczym. Założenia programu „A” (10 VI 2009). *Etnolingwistyka*, 21, 341–342.
- Andro, A., & Descoutures, V. (2015). Naissance de l'homoparentalité. Entretien avec Martine Gross. *Mouvements*, 82(2), 159–170.
- Association des parents et futurs parents gays et lesbiens [APGL] (1997), *Petit guide bibliographique à l'usage des familles homoparentales et des autres*. APGL.
- Ariès, P. (1975). *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* (wyd. skrócone). Le Seuil. (Oryginalna praca opublikowana 1960).
- Ariès, P., & Duby, G. (1999). *Histoire de la vie privée* (T. 1–5). Points. Oryginalna praca opublikowana 1985–1987.
- Assier-Andrieu, L. (2020). Comment Frédéric Le Play invente la famille-souche. W L. Assier-Andrieu (Red.), *Chroniques du juste et du bon* (ss. 77–103). Presses de Sciences Po. <https://doi.org/10.3917/scpo.assie.2020.01>
- Bartmiński, J. (2006). Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. W J. Bartmiński (Red.), *Język – wartości – polity-*

- ka: Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce: Raport z badań empirycznych (ss. 8–35). Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, J. (2007). Stereotypy mieszkają w języku: *Studia etnolingwistyczne*. Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, J. (2016). Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów – co zawiera, na jakich zasadach się opiera, dla kogo jest przeznaczony? W J. Bartmiński, M. Brzozowska & S. Niebrzegowska-Bartmińska (Red.), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów: T. 3. PRACA* (ss. 7–12). Wydawnictwo UMCS. https://doi.org/10.11649/978-83-66369-61-0_1
- Bartmiński, J., & Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2019). WOLNOŚĆ w polskiej lingwokulturze. W M. Abramowicz & J. Bartmiński (Red.), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów: T. 4. WOLNOŚĆ* (ss. 181–244). Wydawnictwo UMCS.
- Bologne, J.-C. (2016). *Histoire du couple*. Perrin. <https://doi.org/10.3917/perri.bolo.2016.01>
- Bourdieu, P. (1980). La terre et les stratégies matrimoniales. W *Le sens pratique* (ss. 249–270). Éditions de Minuit.
- Brzozowska, M. (2006). O przebiegu badań nad zmianami w rozumieniu nazw wartości w latach 1990–2000. W J. Bartmiński (Red.), *Język – wartości – polityka: Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce: Raport z badań empirycznych* (ss. 36–43). Wydawnictwo UMCS.
- Burguière, A. (2011). *Le mariage et l'amour en France*. Le Seuil. <https://doi.org/10.14375/NP.9782020826389>
- Burguière, A., Klapisch-Zuber, C., Segalen, M., & Zonabend, F. (Red.). (1986). *Histoire de la famille* (T. 1–2). A. Colin.
- Déchaux, J.-H. (2009). *Sociologie de la famille*. La Découverte.
- Duby, G., & Perrot, M. (Red.). (2002). *Histoire des femmes en Occident* (T. 1–5). Plon. Oryginalna praca opublikowana 1990–1991.
- Durkheim, É. (1921). La famille conjugale, cours de 1892. *Revue philosophique*, 90. Oryginalna praca opublikowana 1892.
- Durkheim, É. (1975). Introduction à sociologie de la famille. W *Textes* (T. 3, ss. 9–34). Éditions de Minuit. Oryginalna praca opublikowana 1888.
- Flandrin, J.-L. (2015). *Familles, parenté, maison, sexualité dans l'ancienne société*. Le Seuil. Oryginalna praca opublikowana 1976.
- Gillet G. (2022, październik 10). La définition de „famille” discriminatoire? Une association homoparentale interpelle les dictionnaires. *BFMTV*. Pobrano 27 lipca 2023, z https://www.bfmtv.com/societe/la-definition-de-famille-discriminatoire-une-association-homoparentale-interpelle-les-dictionnaires_AN-202210250365.html
- Godelier, M. (2004). *Métamorphoses de la parenté*. Fayard.
- Hefez, S. (2016). *La fabrique de la famille*. Kero.
- Houbre, G. (2006). *Histoire des mères et des filles*. Éditions de La Martinière.
- Jonas, N. (2007). *La famille*. Bréal.
- Lefaucheur N. (1979). Les familles monoparentales. *Qui sont-elles? Informations Sociales*, 6/7, 4–19.
- Lenoir, R. (2017). La famille conjugale: une catégorie d'Etat selon Durkheim. *Revue internationale de philosophie*, 2(280), 141–155. <https://doi.org/10.3917/rip.280.0141>

- Letty T. (2022, październik 28). Le Robert transforme sa définition du mot «famille» après des pressions LGBT. *Famille chrétienne*. Pobrano 27 lipca 2023, z <https://www.famillechretienne.fr/39178/article/le-robert-transforme-sa-definition-du-mot-famille-apres-des-pressions-lgbt>
- Lévi-Strauss, C. (1983). La famille. W *Le regard éloigné* (Cz. 3, ss. 65–92). Plon.
- Mazurkiewicz, P. (2015). *Terminologie française et polonaise relative à la famille: Analyses fondées sur les documents de la doctrine sociale de l'Eglise catholique*. Peter Lang. <https://doi.org/10.3726/978-3-653-05512-2>
- Perrot, M. (2015). *La vie de famille au XIXe siècle*. Points.
- Ratier, F. (2005). La famille: Lieu et lien. *Empan*, 4(60), 164–169. <https://doi.org/10.3917/empa.060.0164>
- Ripa, Y. (Red.). (2015). *L'étonnante histoire des belles-mères*. Belin.
- Segalen, M., & Martial, A. (2019). *Sociologie de la famille*. A. Colin. <https://doi.org/10.3917/arco.segal.2019.01>
- Singly, F. de (2023). *Sociologie de la famille contemporaine* (7. wyd.). A. Colin.
- Singly, F. de, & Mesure, S. (2001). *Le lien familial: Comprendre 2*. Presses Universitaires de France.
- Théry, I. (1987). Introduction. Les beaux enfants. Remariages et recompositions familiales. *Dialogue*, 97, 3–6.
- Théry, I. (2016). *Mariage et filiation pour tous*. Le Seuil.
- Théry, I., & Leroyer, A.-M. (2014). *Filiation, origines, parentalité*. Odile Jacob.
- Todd, E. (1983). *La troisième planète*. Le Seuil.
- Vallon, S. (2006). Qu'est-ce qu'une famille? Fonctions et représentations familiales. *VST – Vie sociale et traitements*, 1(89), 154–161. <https://doi.org/10.3917/vst.089.0154>
- Vincent, P. (1950). La famille normale. *Population*, 5(2), 251–269. <https://doi.org/10.2307/1523375>
- Weber, F. (2005). *Le sang, le nom, le quotidien: Une sociologie de la parenté pratique*. Aux Lieux d'être.

Źródła tekstowe

- Balzac, H. de. (1855). *Œuvres complètes: T. 2. La Comédie humaine: Mémoires de deux jeunes mariés*. A. Houssiaux. Oryginalna praca opublikowana 1842.
- Camus, A. (1957). *L'étranger*. Gallimard. Oryginalna praca opublikowana 1942.
- Dumas, A. (1998). *Le Comte de Monte-Cristo*. Gallimard. Oryginalna praca opublikowana 1844.
- Ernaux, A. (2022). *Lata* (M. Budzińska & K. Jarosz, Tłum.). Wydawnictwo Czarne.
- Ernaux, A. (2023). *Les années*. Gallimard, Folio. Oryginalna praca opublikowana 2008.
- France, A. (1925). *L'Île des pingouins*. Calmann-Lévy. Oryginalna praca opublikowana 1908.
- Gide, A. (1958). *Romans: T. 4. Les nourritures terrestres*. Gallimard. Oryginalna praca opublikowana 1897.
- Hugo, V. (1905). *Angelo, tyran de Padoue*. Ollendorff. Oryginalna praca opublikowana 1835.
- Pagnol, M. (1997). *Souvenirs d'enfances: T. 1. La gloire de mon père*. Fallois. Oryginalna praca opublikowana 1957.

Słowniki i źródła korpusowe

- Caisse d'Allocations familiales (b.d.). Les allocations familiales. Caisse d'Allocations familiales. Pobrano 27 lipca 2023, z <https://www.caf.fr/allocataires/aides-et-demarches/droits-et-prestations/vie-personnelle/les-allocations-familiales-af>
- Centre National des Ressources Textuelles et Lexicales: *Antonymes* [CNRTL]. (b.d.). Pobrano 22 lipca 2023, z <https://www.cnrtl.fr/antonymie/famille>
- Dictionnaire des synonymes* [LARS]. (2012). Larousse.
- Dictionnaire des synonymes et contraires* [ROBS]. (1992). Le Robert.
- Dictionnaire Électronique des Synonymes* (DES) du Centre de recherches inter-langues sur la signification en contexte (CRISCO) [CRIS]. (2022). Pobrano 17 lipca 2023, z <https://crisco.unicaen.fr/dictionnaire-electronique-des-synonymes-des/>
- Direction de l'information légale et administrative [DILA]. (2021). *La personne et la famille*. Pobrano 27 lipca 2023, z <https://www.vie-publique.fr/dossier/277474-la-personne-et-la-famille>
- Édition numérique collaborative et critique de l'Encyclopédie de Diderot, de d'Alembert et de Jaucourt* [ENCCRE] (T. 6.). (b.d.). (Oryginalna praca opublikowana 1756). Pobrano 5 stycznia 2023, z <http://enccre.academie-sciences.fr/encyclopedie/>
- Europresse (b.d.). Pobrano 3 sierpnia 2024, z <https://www.europresse.com>.
- Frantext (b.d.). Pobrano 3 sierpnia 2024, z <https://www.frantext.fr/>
- Institut national de la statistique et des études économiques [INSEE]. (2023). *Définition. Famille*. Pobrano 27 lipca 2023, z <https://www.insee.fr/fr/metadonnees/definition/c1465>
- Larousse [LARI]. (b.d.). Pobrano 4 października 2022, 1 lipca 2023, z <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais>
- L'internaute: *Proverbes, France* [INT]. (b.d.). Pobrano 29 czerwca 2023, z <https://www.linternaute.fr/proverbe/pays/france/>
- Le bouquet des expressions imagées: Encyclopédie thématique des locutions figurées de la langue française* [BEI] (1990). Seuil.
- Le planning familial [LPF] (b.d.). *Libre de ses choix*. Pobrano 27 lipca 2023, z <https://www.planning-familial.org/fr>
- Le Robert* [ROBi]. (b.d.). Pobrano 4 października, 19 grudnia 2022, z <https://dictionnaire.lerobert.com>
- Le Robert illustré 2023* [ROB]. (2022). Le Robert.
- Trésor de la Langue Française informatisé* [TLFi]. (b.d.). Pobrano 19 czerwca 2023, z <http://atilf.atilf.fr>

The Meanings of the French *FAMILLE*

In French, the word *famille* aroused particular interest among lexicographers in 2022–2023. Ten years after the legalisation of same-sex marriages and granting them the right to adopt children in France, the semantic scope of the lexeme *famille* is socially controversial, as it can refer both to the name of a traditional value and

to new, diverse forms of family structures. To account for this diversity of meanings, we attempt to reconstruct the cognitive definition of *FAMILLE*. The analysis is based on three types of data: systemic data from dictionary sources; data from “elicited” sources, i.e. a survey conducted among French youth in 2023; and data from selected literary works written between the French Revolution and 2022, as well as from press publications issued in 2013–2023, selected according to representative political and ideological positions.

Keywords: family; France; French language; cognitive definition; ethnolinguistics

Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów

Rodzina

Abstrakt

RODZINA to kolejna część *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów* – wielotomowego opracowania, stanowiącego próbę paralelnego opisu świata wartości, zainicjowanego i redagowanego do 2022 roku przez Jerzego Bartmińskiego, twórcę lubelskiej szkoły etnolingwistycznej. Do cech szczególnych *Leksykonu* należą: posługiwanie się przez autorów wspólną terminologią i wspólnym aparatem pojęciowym, prowadzenie analiz na porównywalnym zestawie źródeł oraz przyjęcie podobnego sposobu definiowania znaczeń. Artykuły hasłowe powstały na bazie trzech typów danych: systemowych, ankietowych i tekstowych. *RODZINA* – podobnie jak wcześniejsze tomy poświęcone konceptom *DOM* (2015), *PRACA* (2016), *HONOR* (2017), *EUROPA* (2018), *WOLNOŚĆ* (2019) i *DEMOKRACJA* (2024) – została opracowana przez międzynarodowy zespół badaczy skupionych w konwersatorium EUROJOS (*Językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów na tle porównawczym*), afiliowanym przy Komisji Etnolingwistycznej przy Międzynarodowym Komitecie Sławistów, Instytucie Sławistyki PAN oraz Instytucie Językoznawstwa i Literaturoznawstwa UMCS. Tom *RODZINA* obejmuje analizy konceptu na materiale dwunastu języków – pięciu słowiańskich, trzech germańskich, trzech romańskich i jednego bałtyckiego. Opracowanie daje podstawy do wskazania cech stanowiących o specyfice *RODZINY* w pierwszym dwudziestoleciu naszego wieku, dowodzi dużego zróżnicowania jej obrazów narodowych. Wspólne dla wszystkich analizowanych lingwokultur cechy jądrowe *RODZINY* można wskazać jedynie na bardzo wysokim poziomie uogólnienia. Należą do nich mocne dodatnie wartościowanie oraz postrzeganie rodziny jako grupy osób połączonych silnymi więzami emocjonalnymi, zwykle pozytywnymi.

Słowa kluczowe: rodzina; językowy obraz świata; definicja kognitywna; wartości; koncept kulturowy; aksjolingwistyka; *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*

The Axiological Lexicon of Slavs and Their Neighbours

Family

Abstract

RODZINA [FAMILY] is another part of the series *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów* [The Axiological Lexicon of Slavs and Their Neighbours], a multi-volume work which attempts to provide a parallel description of the world of values, initiated and edited (until 2022) by Prof. Jerzy Bartmiński, the founder of the Lublin ethnolinguistic school. The special features of the *Leksykon* include the authors' use of common terminology and conceptual framework, the analysis of comparable sets of sources, and the adoption of a similar way of defining meaning. The articles are based on three types of data: systemic, survey and textual. As in the case of previous volumes – *DOM* [HOME] (2015), *PRACA* [WORK] (2016), *HONOR* [HONOUR] (2017), *EUROPA* [EUROPE] (2018), *WOLNOŚĆ* [FREEDOM] (2019) and *DEMOKRACJA* [DEMOCRACY] (2024) – the present one was authored by an international team of researchers working on the project EUROJOS (*Językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów na tle porównawczym* [The Linguistic and Cultural Worldview of Slavs and Their Neighbours in a Comparative Perspective]), affiliated with the Ethnolinguistic Commission at the International Committee of Slavists, the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, and the Institute of Linguistics and Literature at the Maria Curie-Skłodowska University. The volume includes analyses of the concept of FAMILY in twelve languages: five of them – Slavic, three – Germanic, three – Romance, and one – Baltic. The study provides a basis for identifying the defining characteristics of FAMILY in the first two decades of the twenty-first century and demonstrates a considerable diversity of its national images. The core characteristics of FAMILY common to all the analysed linguacultures can only be identified at a very high level of generalisation. These include an overwhelmingly positive valuation and the perception of family as a group of people connected by strong, usually positive, emotional bonds.

Keywords: family; linguistic worldview; cognitive definition; values; cultural concept; axiolinguistics; *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*

Noty o autorach

Iwona Bielińska-Gardziel – doktor nauk humanistycznych, absolwentka Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Specjalistka w dziedzinie językoznawstwa polskiego. Autorka monografii *Stereotyp rodziny we współczesnej polszczyźnie* oraz wielu artykułów naukowych, współredaktorka cyklu prac zbiorowych z zakresu aksjologii języka. Doświadczenie zawodowe zdobywała jako autorka tekstów specjalistycznych z zakresu relacji języka i kultury. Od 2012 roku współpracowała z Komisją Etnolingwistyczną przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów, z międzynarodową siecią naukowo-badawczą – konwersatorium EUROJOS oraz w Sekcji Etnolingwistycznej przy Komitecie Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9560-9569>

e-mail: iwbg@wp.pl

Zuzanna Bułat Silva – doktor nauk humanistycznych. Pracuje w Instytucie Filologii Romańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego. Zajmuje się semantyką leksykalną, etnolingwistyką i pragmatyką międzykulturową. Interesują ją cechy szczególne oraz uniwersalia językowe, szczególnie to, czy istnieje wspólny dla wszystkich języków zbiór pojęć. Opublikowała książkę na temat portugalskich kulturowych słów-kłuczy: *Fado – podejście semantyczne* (2008). Jako członkini konwersatorium EUROJOS pod kierownictwem profesora Jerzego Bartmińskiego zajmowała się pojęciem domu w języku portugalskim. Należy do międzynarodowej grupy badawczej Scales of Home in Today's Europe (<https://www.scalesofhome.eu/members/>). Stypendystka portugalskiego Instytutu Camõesa (Lisboa 2002, 2005), dwóch rządowych programów australijskich Go8 European Fellowship (Australian National University 2009) i Endeavour Research Fellowship (ANU 2018) oraz Fundacji Bogliasco (2019).

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6590-1702>

e-mail: zuzanna.bulat-silva@uwr.edu.pl

Jolanta Janoszczyk – doktor filozofii (Uniwersytet Poczdamski), germanistka. Zainteresowania naukowe: lingwistyka stosowana, lingwistyka dyskursu, etnolingwistyka, komunikacja językowa. Wieloletnia przewodnicząca Lubelskiego Oddziału Polskiego Stowarzyszenia Nauczycieli Języka Niemieckiego. Redaktor naczelna czasopisma dla germanistów „Hallo Deutschlehrer”. Odnaczona Medalem Komisji Edukacji Narodowej. Wygłaszała referaty na konferencjach krajowych i międzynarodowych. Współredaktorka (wraz z prof. J. Żmudzkim i dr L. Krzysiak) tomu konferencyjnego: *Deutsch lernen und lehren mit Lehrwerken. Vergangenheit. Gegenwart. Zukunft* (Lublin 2008). Autorka licznych artykułów naukowych oraz recenzji, m.in. *Du hast mich wohl nicht richtig verstanden – Metakommunikative Elemente als notwendiger Bestandteil (fremdsprachiger) Interaktion*, w: *Blickpunkte der Germani-*

stik, red. L. Krzysiak (Berlin 2013), *Językowy obraz FREIHEIT we współczesnym języku niemieckim*, w: *Leksykon Aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 4 (Lublin 2019).
e-mail: janoszczyk92@gmail.com

Aleksander Kacprzak – doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Katedrze Skandynawistyki Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, członek projektu EUROJOS. Jego działalność badawcza obejmuje zagadnienia związane z filozofią języka oraz analizę postrzegania świata przez społeczności językowe takie jak Duńczycy, Polacy oraz Etiopczycy.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2961-8221>

e-mail: aleksander.kacprzak@amu.edu.pl

Jolanta Knieja – doktor, adiunkt dydaktyczny w Katedrze Lingwistyki Stosowanej w Instytucie Językoznawstwa i Literaturoznawstwa UMCS w Lublinie (specjalizacja językoznawstwo germańskie). Autorka monografii *Paraverbale Ausdrücke als Gestaltungsmittel der Textsorte Comic am Beispiel der Comic-Reihe Asterix* (Lublin 2003); dwudziestu sześciu artykułów naukowych wydanych w Polsce i za granicą; współredaktorka pięciu tomów tematycznych: *Komunikacja językowa w społeczeństwie informacyjnym – nowe wyzwania dla dydaktyki języków obcych* (Lublin 2006); *Achten und Ehren ... machen wir darauf einen Text* (Leipzig–Lublin 2006); *Literaturoznawstwo, językoznawstwo i kulturoznawstwo jako płaszczyzny przekazu we współczesnej glottodydaktyce* (Lublin 2010); *Nauczanie języka obcego a specyficzne potrzeby uczących się. O kompetencjach, motywowaniu i strategiach* (Lublin 2011); *Teksty, komunikacja, translacja w perspektywie antropocentrycznej. Studia dedykowane Panu Profesorowi Jerzemu Żmudzkemu* (Lublin 2021). Redaktor naczelna czasopisma naukowego „Lublin Studies in Modern Languages and Literature”; ekspert w komisji egzaminacyjnej i kwalifikacyjnej MEN dla nauczycieli ubiegających się o awans zawodowy. Odznaczona Medalem im. Prof. Ludwika Zabrockiego za zasługi dla neofilologii polskiej (PTN, 2022). Zainteresowania naukowe dotyczą komparatyki interkulturowej, komunikacji językowej, lingwistyki tekstu, opisu wzorców różnych gatunków tekstowych, implikacji glottodydaktycznych w badaniach nad komunikacją niewerbalną, etnolingwistyki.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9081-6924>

e-mail: jolanta.knieja@mail.umcs.pl

Jadwiga Kozłowska-Doda – dr hab., profesor Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. Zainteresowania naukowe: Polacy na Białorusi: obrzędowość (szczególnie obrzędy pogrzebowe) i język (gwara polska potomków szlachty i potomków chłopów), kontakty polszczyzny z gwarami białoruskimi oraz białoruskim i rosyjskim językiem literackim; socjo- i etnolingwistyka pogranicza polsko-białorusko-litewskiego (język inskrypcji cmentarnych, język pieśni ludowych, leksyka gwarowa, mikrotoponimia itd.); językowy obraz świata (obraz domu, rodziny, zdrowia, tolerancji w języku białoruskim); białoruska frazeologia biblijna. Autorka blisko siedemdziesięciu artykułów naukowych i recenzyjnych w czasopismach oraz rozdziałów w monografiach zbiorowych oraz dwóch monografiach autorskich: *Паняцце ДОМ у сучаснай беларускай мове* (Lublin 2015) i *Tożsamość, losy i język najstarszych mieszkańców okolic Dociszek na Białorusi (na podstawie badań terenowych z przełomu XX i XXI w.)* (Lublin 2021).

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7567-178X>

e-mail: jadwiga.kozlowska-doda@mail.umcs.pl

Ивана Лазих Коњик – др, научни саветник Института за српски језик САНУ, лингвиста, лексикограф, коаутор и редактор вишетомног академијског *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (од 19. тома). Научна интересовања из области лексикологије, лексикографије, неологије, неографије, граматике, творбе речи, семантике, когнитивне лингвистике и когнитивне етнолингвистике. (Ко)аутор је монографије *Когнитивни правац у српској етнолингвистици – почеци развоја и актуелни проблеми*, 2020, чланка у међународном лексикону *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiedów*, Том 1 *дом* (red. J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, B. Żywicka), 2015 и преко 80 радова у научним часописима и зборницима, члан је уредништва часописа „Новоређе” и „Лингвистичке актуелности”, члан је уређивачког одбора зборника научних радова *Проблеми концептуализацији действителности и моделирования языковой картины мира*, уредила је неколико зборника научних радова, руководила и сарађивала у више научних међународних и домаћих пројекта, члан је Лексикографске комисије при Одбору за стандардизацију српског језика, члан је две комисије при Међународном комитету слависта: Лексиколошко-лексикографске и Етнолингвистичке.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0840-0140>

e-mail: ivana.konjik@isj.sanu.ac.rs

Agnieszka Mierzwinska-Hajnos – doktor nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa angielskiego. Autorka artykułów naukowych w języku polskim oraz angielskim. Członek międzynarodowego zespołu redakcyjnego „Bibliography of Metaphor and Metonymy” przy wydawnictwie John Benjamins oraz sekretarz redakcji czasopisma „LaMiCuS” (Language, Mind, Culture and Society) działającego pod auspicjami Polskiego Towarzystwa Językoznawstwa Kognitywnego. Zainteresowania naukowe: językoznawstwo kognitywne, komunikacja multimodalna, etnolingwistyka kognitywna.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9798-5878>

e-mail: agnieszka.mierzwinska-hajnos@mail.umcs.pl

Małgorzata Paprota – doktor nauk humanistycznych. Autorka *Constructing the Welfare State in British Press. Boundaries and Metaphors in Political Discourse* (Bloomsbury 2021). Zainteresowania badawcze: dyskurs polityczny, media Wielkiej Brytanii, metafory.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0227-5783>

e-mail: malgorzata.paprota@mail.umcs.pl

Dorota Pazio-Wlazłowska – dr hab., profesor w Instytucie Slawistyki PAN. Językoznawca. Kierownik Zakładu Językoznawstwa w Instytucie Slawistyki PAN. Zainteresowania naukowe: etnolingwistyka, aksjolingwistyka, mediolingwistyka, język religijny, leksykografia. Zastępca kierownika międzynarodowego konwersatorium EUROJOS, sekretarz konwersatorium oraz sekretarz Rady Naukowej konwersatorium EUROJOS. Członek Komisji Etnolingwistycznej przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów. Członek Komisji Języka Religijnego przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów. Członek Komisji Etnolingwistycznej Komitetu Językoznawstwa PAN. Członek Komitetu Słowianoznawstwa PAN. Autorka monografii *Церковь в кругу ценностей: семья, традиция, патриотизм (по материалам интернет-портала «Российской газеты»)* (Warszawa 2021) oraz kilkudziesięć

ciu artykułów naukowych, wydanych w kraju i za granicą, m.in.: *Obraz DOMU we współczesnej publicystyce rosyjskiej*, w: *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, red. J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, M. Abramowicz (Lublin 2012); *Rosyjski językowo-kulturowy obraz DOMU* (wspólnie z L. Fiodorową), w: *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 1, red. J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, B. Żywicka, (Lublin 2015). Współredaktorka jedenastu tomów zbiorowych.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8858-8432>

e-mail: d.pazio@ispan.edu.pl

Anna Petříková – prof. Mgr. PhD. Slovenská rusistka. Pôsobí na Inštitúte rusistiky, Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove (Slovensko). Špecializuje sa na lingvistický výskum náboženských textov, kognitívnu lingvistiku a interkultúrnu didaktiku. Je autorkou vysokoškolských učebníc a monografií, napr.: *Fenomen jazykovej líčnosti v svete christianskeho diskursu* (2021), *Cerkovnyj kalendar kak žanr religioznoj komunikacii v sisteme pravoslavnykh cennostej* (2020), *Náboženský diskurz: rečové stratégie a taktiky v homiliách* (2019), *Propoved kak komunikativno-kulturnyj fenomen* (2010); vedecko-odborných publikácií v databázových časopisoch WOS, SCOPUS, CCC: *COVID-19 and a Greek Catholic Hierarch's Experience of Virtual Communication with Parishioners* (2022), *Функционирование эмоционально-оценочной лексики в гомилиях святителя Иоанна Златоуста* (2018), *Analysis of Word and Music Interconnection in Greek Catholics' Liturgical Chanting on Interdisciplinary Aspect of Linguistics and Aesthetics* (2018). Ocenenia: Cena dekana Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove za dosiahnuté nadpriemerné výsledky v oblasti vedeckovýskumnej a publikačnej činnosti v roku 2018; Cena rektora PU Cena rektora PU za významný prínos vo vede za rok 2020.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0949-7167>

e-mail: anna.petriskova@unipo.sk

Стана Ристић – др, научни саветник Института за српски језик САНУ у пензији, лингвиста, лексикограф, редактор вишетомног академијског *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*. Научна интересовања из области лексикологије, лексикографије, граматике, творбе речи, когнитивне лингвистике и етнолингвистике. Објавила 7 монографија: *Начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику*, 1990, *Експресивна лексика у српском језику*, 2004, *Раслојеност лексики српског језика и лексичка норма*, 2006, *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику*, 2009, *О речима у српском језику*, 2012, *Граматички и когнитивни аспекти лексичког значења*, 2015 и око 200 радова у научним часописима и зборницима. (Ко)аутор две монографије *Реч. Смисао. Сазнање*, 1999, *Когнитивни правац у српској етнолингвистици – почеци развоја и актуелни проблеми*, 2020, чланка у међународном лексикону, 2015, један од уредника два међународна зборника о лексикологији и лексикографији, 2016, 2021, руководилац три пројекта и лингвистичке трибине Института за српски језик САНУ, 1999–2004, сарадник у међународном пројекту EUROJOS и EUROJOS-2, члан две комисије при МКС: лексикографско-лексиколошке и етнолингвистичке, члан редакције часописа *Лингвистичке актуелности*.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1646-3192>

e-mail: ristic.stana@gmail.com

Lucie Saicová Římalová – an associate professor (docent) of Czech language at Charles University, Faculty of Arts, Czech Republic. Her research interests include cognitive analysis of the Czech language, pragmatics, stylistics, and first language acquisition in Czech speaking children. She is the author of numerous scholarly publications within these fields, including the monographs *Když začínáme mluvit* (Prague 2013), *Vybraná slovesa pohybu v češtině* (Prague 2010), and *Komunikační strategie v dopisech B. Němcové* (Prague 2005).

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7728-780X>

e-mail: lucie.rimalova@ff.cuni.cz

Daria Rogut – ukończyła filologię hiszpańską na Uniwersytecie Wrocławskim. Jej praca magisterska (2021) dotyczyła porównania językowego obrazu pojęcia RODZINA (*FAMILIA*) wśród młodych Polaków i Hiszpanów. Bibliotekarka, recenzentka i blogerka. Obecnie pracuje w Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Tadeusza Różewicza we Wrocławiu.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3654-4459>

e-mail: daria17134@gmail.com

Kristina Rutkovska – prof. dr, pracownik dydaktyczno-naukowy w Instytucie Języków i Kultur Regionu Bałtyckiego Uniwersytetu Wileńskiego. Bada nazwy wartości w języku litewskim i polskim, bierze udział w opracowywaniu *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów* pod redakcją Jerzego Bartmińskiego, jest współautorką kilku monografii poświęconych nazwom wartości w kulturze litewskiej. Od ponad dwudziestu lat bada język polski na Litwie, jest autorką ponad dziewięćdziesięciu artykułów i kilku książek współautorskich poświęconych różnym zagadnieniom: problemom tożsamości na pograniczu, wielokulturowości w języku, interferencjom litewskim i wschodniosłowiańskim na polszczyznę, lituanizmom leksykalnym. Przygotowała wspólnie z Januszem Riegerem i Ireną Masojć słownik gwar polskich na Litwie oraz studium poświęcone leksyce gwarowej *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie* (Warszawa 2006). Członkini czterech Komisji Międzynarodowego Komitetu Sławistyki (etnolingwistyki, socjolingwistyki, folkloru i dialektologii). Wyniki swoich badań prezentowała na różnych konferencjach (Rzym, Mediolan, Bolonia, Wiedeń, Sztokholm, Ryga, Rijeka, Belgrad, Madryt, Tawira, Edynburg, Lwów, Warszawa, Wrocław, Kraków, Poznań, Lublin itd.). Jej zainteresowania naukowe dotyczą językoznawstwa porównawczego, etnolingwistyki, dialektologii i historii języka.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5789-9972>

e-mail: kristina.rutkovska@gmail.com

Sylwia Skuza – absolwentka filologii włoskiej UAM w Poznaniu, uzyskała stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa włoskiego na tym samym uniwersytecie. Obecnie dr hab., profesor na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, kierownik Katedry Języków Romańskich. Autorka książek: *Stereotypowy obraz kobiety w paremiach oraz frazeologii polskiej i włoskiej* (Poznań 2012); *Rosso, giallo, blu. Un'analisi etnolinguistica sui colori primari in italiano e in polacco in prospettiva sincronica e diacronica* (Toruń 2014). W obrębie jej zainteresowań naukowych znajdują się: semantyka, językoznawstwo kontrastywne, przekład i etnolingwistyka. We wcześniejszych latach prowadziła badania w zakresie paremiologii oraz paremiografii włoskiej i polskiej.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4621-9342>

e-mail: sylwia14@umk.pl

Andrzej Szubert – dr hab., profesor Uniwersytetu Adama Mickiewicza. Autor monografii *Englische Entlehnungen im Dänischen. Morphologie und Wortbildung* (Poznań 2003), *Zur internen Semantik der Nominalkomposita im Dänischen* (Poznań 2012). Zainteresowania naukowe: słotwórstwo, semantyka, etnolingwistyka, leksykologia ze szczególnym uwzględnieniem zapożyczeń oraz frazeologia.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3969-9034>

e-mail: szubert@amu.edu.pl

Aline Viviand – doktor socjologii oraz językoznawstwa, absolwentka Uniwersytetu Paris-Sorbonne i Uniwersytetu Wrocławskiego. Adiunkt na Uniwersytecie Wrocławskim. Autorka licznych publikacji dotyczących kultur, języków i tożsamości ze szczególnym uwzględnieniem wartości oraz różnic międzykulturowych we współczesnej Europie. Autorka opublikowanej we Francji książki *Français, Allemands, Polonais et Européens. Une étude ethnolinguistique* (Paryż 2021), za którą otrzymała Nagrodę Rektora Uniwersytetu Wrocławskiego. W monografii zrekonstruowała fragmenty językowego obrazu świata Europejczyków oraz przedstawiła francuskojęzycznemu odbiorcy dorobek i metodologię lubelskiej szkoły etnolingwistycznej.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4012-8493>

e-mail: aline.slawik@uwr.edu.pl

Beata Żywicka – dr hab., profesor uczelni, pracuje w Instytucie Językoznawstwa i Literaturoznawstwa Uniwersytetu w Siedlcach; członek Komisji Etnolingwistycznej przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów oraz Rady Naukowej Międzynarodowego Konwersatorium EUROJOS; sekretarz Międzynarodowego Konwersatorium EUROJOS. Zainteresowania naukowe: współczesna polszczyzna, a zwłaszcza semantyka i aksjologia lingwistyczna. Autorka książki *Miejsca i wartości. Zmiany w językowym obrazie przestrzeni we współczesnej polszczyźnie* (Lublin 2007); redaktorka tomu zbiorowego *Wartości w kulturach europejskich* (2021), współredaktorka *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów*, t. 1. *DOM* (z J. Bartmińskim i I. Bielińską-Gardziel, Lublin 2015), *Nazw wartości w językach europejskich. Raportu z badań empirycznych* (z I. Bielińską-Gardziel i M. Brzozowską, Przemyśl 2017), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 4. *Słownik językowy – leksykon – encyklopedia w perspektywie badań porównawczych* (z S. Niebrzegowską-Bartmińską i J. Szadurą, Lublin 2018), *Nazwy wartości i koncepty kulturowe. Hierarchie i rekonstrukcje* (z S. Niebrzegowską-Bartmińską i J. Szadurą, Lublin 2022). Autorka haseł w tomie *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych* (Lublin 2006) oraz artykułów nt. profilowania pojęć we współczesnym polskim dyskursie publicznym na przykładzie wybranych wartości kolektywnych oraz konceptów SPOŁECZEŃSTWA, NARODU, LUDU, TOLERACJI, SPRAWIEDLIWOŚCI, ODPOWIEDZIALNOŚCI, UCZCIWOŚCI. Redaktor naczelna czasopisma naukowego „Conversatoria Linguistica”.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9453-9733>

e-mail: beata.zywicka@uws.edu.pl